
3 1761 08121368 8

MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNETE

SZALAY LÁSZLÓ

ÁLTAL.

ÖTÖDIK KÖTET.

PEST.

LAUFFER ÉS STOLP.

1857.

LIBRARY
FEB 27 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE.

A LINCZI BEKEKÖTESTŐL A KARLOVICZIIG.

1646—1699.

TARTALOM.

ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK JAVÍTÁSA.

4. lap 4. jegyzet 10. sor ‚német-óvári' helyett olvasd: ‚magyar-óvári'.
275. — 12. sor ‚ujváros' után olvasd: ‚s a mostani viziváros felsőbb része'.
„ — 17. — ‚s a mostani viziváros' kimarad.
„ — 18. — ‚nem voltak' helyett olvasd: ‚nem volt'.

HUSZONEGYEDIK KÖNYV.

1646 — 1664.

III. Ferdinand, 1646—1657.
IV. Ferdinand, koronáztatott s meghalt atyja életében.
I. Leopold, 1657—1664.

I.

Ferdinand még Linczben volt, midőn Rákóczi György [1646.
1646-ki februárius 22-én Fogarasban kelt s a franczia udvarhoz intézett oklevelekben késznek nyilatkozott a háboru megnyitására, ha a császár, mit ő, a fejdelem, valószinünek tart, nem hajtaná végre a linczi békekötést; ha a porta őt, a fejdelmet, felhatalmazza a fegyverfogásra; ha a franczia és a svéd koronák lefizetik a pénzsegélyt, melylyel neki még adósai, s azontúl pontosabban felelnek meg kötelezettségöknek. Más nap Mazarin bíbornokhoz adott levélben eloszlatni kivánta a kósza hirt, mely őt a katholikus egyház ellenségének mondja, holott soha sem volt szándéka csorbát ütni a katholikus hitvalláson. [1] Croissy, a franczia követ, ura nevében még többet igért a fejdelemnek, egyebek közt azt is, hogy őt mindazon jogok birtokában fenn fogja tartani, melyek neki a békekötés alkalmával Ferdinand által adományoztattak, s hogy Lengyelországot szövetségre fogja bírni, vagy legalább semleges magaviseletre kényszeríteni. — A svéd fegyverek szerencséjének hanyatlása lehetett a fő ok, mely a fogarasi szerződés életbe-léptetését gátolta.

Németországban a westphaleni békéhez történtek előkészületek, s Tokajban Ferdinand és Rákóczi biztosaik között már megnyilt a linczi békekötés végrehajtása körül az értekezlet, [2] midőn királyi levelek május 1-ére, majd augusztus 24-ére országgyülést hirdettek Pozsonyba. Fiának, Prágá-

---

1) Dumont, Corps diplom. V. k. 1. r. 333. l.

2) Diarium tractatus Tokajensis a mense aprili usque augustum 1646 cum insertis actis, Kaprinai kéziratainak A. fol. XXIX. kötetében.

ban cseh királylyá koronáztatása enyhítette Ferdinand fájdalmát, melyet hitvesének, Mária-Annának halálából merített, de okúl is szolgált, hogy csak september 11-kén érkezhetett a rendek körébe. Ezeknek tetemes része, élökön a királyi személynök, Mikulics Tamás, s a clerus, mindenek előtt nádort kivántak választani; a többség azonban elsőséget adott a királyi előterjesztések felolvasásának. Ferdinand ez úttal csak a végek jó karban tartását s az országnak a török elleni oltalmazását kivánta a rendek figyelmébe ajánlani, [3] mi september 22-én történvén meg, utána három nappal, ellenére az erdélyi fejdelem s a keletéjszaki megyék követei kivánságának, kik első sorban a linczi békekötés megerősitését sürgették, nádorválasztáshoz látott az országgyülés. Draskovics János horvát bán és Forgács Ádám főpohárnok s érsekujvári főkapitány voltak a katholikus, Bethlen István és Nyáry Lajos az evangelikus jeleltek; az első százhusz szavazattal választatott nádorrá; [4] Bethlen István, kit a köszvény már végkép kimerített, rövid idő mulva, Péter fia után sirba szállott, Ecsed a kötésekhez képest Rákóczinak jutván. — A nádorválasztás után két nap hosszáig arról folyt a vallásfelekeze-

---

3) Szirmay Péter zemplén-megyei és Vitnyédi István sopron-városi követek naplóik a nemzeti muzeum kéziratai között. — Katona, XXXII. 367.

4) Illésházy Gáspár számára ennek titoknoka által vitt napló, a n. muzeum kéziratai között. Forgács Ádámnak 55 szavazat jutott. Draskovics ellen többen kifogást tettek: mert nem magyar, mert Magyarországon nincsen birtoka, s mert az országbiró Pálffy Pál elsőséget érdemelne. Az esztergomi érsek, a kifogást eloszlatandó, válaszolá: hogy Draskovics nemcsak horvát de magyar egyszersmind, s majd vesz magának Magyarországon jószágot; hogy Pálffy nem kivánt a nádorjeleltek közé iktattatni, s mint országbiró ő leszen az első, ki szavazatát Draskovicsra fogja adni. Úgy történt. S Ferdinand, hogy necsak birtokos hanem dynasta is legyen Magyarországon az új nádor, a roppant német-óvári urodalmat 200,000 forintért tiz évre zálogba adta neki. Magyarságát pedig Draskovics az által is akarta kitüntetni, hogy egy Mária tiszteletére irt imádságos könyvet deákból magyarra fordított és saját költségén közzé tétetett.

tek közt a vita: kell-e, mit a katholikusok kivántak, nyomban a sérelmek lajstromzásához fogni; vagy pedig, mit az evangelikusok szorgalmaztak, mindenek előtt a vallási ügyet elintézni, s e végre, hogy a linczi békekötés megerősíttethessék, az oklevél közlésére kérni a felséget? Ferdinand, véget vetendő a vitának, Khevenhiller és Prickelmaier biztosai által az oklevelet a tanácsházba küldötte. Felolvasásuk s a biztosok távozása után, Lippai György esztergomi érsek saját s az öszves clerus nevében, úgy a vele tartó nehány katholikus urak ellenmondottak az oklevélnek, „mennyiben ez a vallásügyet illeti;" Pálffy Pál országbiró meg ellenmondván az ellenmondóknak. A clerust lehetetlen volt reábirni, hogy ellenmondását visszavegye, s ez okon a felség tanácsosainak közbenjárására, e záradékkal: „ellen nem állván a clerus s más katholikusok óvása, sőt örökre semmi érvényességgel sem birhatván" elfogadtatott és megerősítetett a királyi oklevél. Ennek negyedik pontja a katholikusok által az evangelikusoktól elfoglalt templomokat rendelvén visszaadatni, számuk iránt a következő év elejéig szóval, irásban mind [1647. hevesebben folyt a vita. Az evangelikusok négyszázat követeltek, a katholikusok huszat is sokaltak; Draskovics kardja markolatához nyulva örök ellenségeskedést esküdött mindazoknak, kik a katholikus vallás elnyomására törekednek, s a horvát követek egykori bánjokat zajosan támogatták. [5] Ferdinand engedékenyebbnek mutatkozott, s királyi tekintélyének súlyával húszról kilenczvenre szöktette az evangeli-

---

5) Kazy, II. k. 105. l. Nejét, Thurzó Borbálát, Györgynek, a nagynevü nádornak leányát, Erdődy Kristóf özvegyét már korábban a római hitvallásnak megnyerte. — „Spero, clementissime Domine — irá Ferdinandnak, midőn még csak jegyben járt Borbála asszonynyal," — prout etiam pro viribus adlaborabo, dictam dominam, hactenus in tenebris haereticae pravitatis una cum filiis existentem, magno cath. reipublicae emolumento ad verae religionis agnitionem reversuram."

kusokra néző templomok számát; visszaadatásuk még az országgyülés folyama alatt történt meg. [6])

Elintéztetvén ekkép a vallásügy, Ferdinand Pozsonyból vissza Bécsbe ment; belső tanácsosai közűl Schlick Henrik a fő hadi tanács elnöke, Ungnad Dániel a bécsi kamaránál alelnök, Slawata Vilmos, Curti Ferdinand és Pucheim János biztosokul az országgyülés szinhelyén maradtak. Az evangelikusok irányában kitüntetett engedékenységének [7]) köszönheté Ferdinand, hogy a rendek megannyian, megelőzvén

---

6) Katona, XXXII. 432. Országgyülési naplók. Még 1646-ki oct. 31-én a dunántúli részekbe Cziráky Ádám a királyi tábla bárója, Bessenyei István kiskomáromi kapitány és somogyi követ, katholikusok, Botka Ferencz veszprémi és Hanvai Péter abauji követek, evangelikusok, — a dunáninneni részekbe: Forgács Ferencz kir. tanácsos, Turanszki István, Thurzó Mihály özvegyének képviselője, katholikusok, Bartakovics Gáspár honti- és Dőry István gömöri követek, evangelikusok, biztosokul küldettek a közelebb mult zavargásokban, azaz: 1644-ki febr. 3-tól 1645-ki nov. végéig, vagy azon innen erőszakosan elfoglalt egyházak visszatéritésére. Mint amazoknak nov. 20-án, ezeknek 1647-ki januárius 12-én kelt jelentéseikből láthatni, kevés sükerrel. A dunántúli részekben, kivált Nádasdy Ferencz királyi főudvarmester, hivatkozással a patronatusi jogra, ellenmondatott a biztosoknak, sőt Cziráky és Bessenyei saját jószágaikban magok is ellenmondottak biztos társaiknak s patronatusi jogukra hivatkozva, a cujus regio ejus religio-féle elvet hirdetgették. Midőn elvégre 90-ben állapitatott meg az evangelikusoknak kijáró templomok száma, 1647-ki aprilis 9-én biztosokul mentek a dunántúli részekbe: Nádasdy Boldizsár vasi és Szeghi János győrmegyei követek, — Komáromba, Barsba, Hontba, Nógrádba, Zólyomba, Esztergomba: Emődy György barsi és Sós István esztergommegyei követek, — Pozsonyba, Nyitrába, Trencsénbe, Turóczba és Liptóba Draskóczi György Turóczból és Meleg János. Ekkor is csak az engedelmeskedett a ki akart; hatalomkarról, mely a biztosok mellé adassék, szó sem volt, s ha találkoztak, kik egyelőre engedelmeskedtek, találkozhattak közűlök olyasok is feles számmal, kik nyomban a biztosok távozása után érvénytelen papirosnak nézték a templom, iskola, kehely visszaadásáról szóló oklevelet. Kalmanczai Sámuel kövesdi plebános tovább ment; ő kinyilatkoztatta, hogy ilyes ügyben neki nem parancsolnak Pozsonyból, s hogy biztos uraim ezt bejelenthetik az országgyülésnek.

7) 1647-ki aprilis 10-éről Mansfeld Fülepnek, a győri végházak főkapitányának megparancsolta, hogy az evangelikusokat ne háborgassa, ha Győrújvárosban templomot épitenek magoknak; az evangelikus lelkészt ne bántsa, ha akár benn az erősségben, akár az erősségen kivül hirdeti Isten igéjét.

kivánságát, fiát ifjabb királyul kérték magoknak. A tizenhárom éves főherczeg, különben is már koronás fejdelme Csehországnak, junius 14-kén hittel fogadta az atyja és nagyatyja által aláirt alkupontokat; Kéry János és Ostrosics Miklós koronaőrök lehozták a gondjaikra bizott ereklyét a várból, hová az csak a jelen országgyülés folyama alatt került viszsza Győrről, mint a svedek és Rákóczi hadai elöli menhelyéről; és junius 16-án IV. Ferdinand Lippai kezéből fejére vette a koronát. Más nap százötvenöt törvényczikkely megerősítésével [8] vége szakadt az országgyülésnek. A hozott törvények, mint már említettük, kilenczven elfoglalt evangelikus egyházat rendelnek visszaadatni jobbágy községeknek; új templomok, lelkészlakok, iskolák épitésére felhatalmazzák az evangelikus pórokat oly helyeken, hol a jelen törvény végrehajtása után is árván maradnának, s kötelezik a földesurakat, e végre három hónap alatt adómentes épitési helyet kihasítani; a római-katholikus papsággal stolát csak saját hiveitől szedetnek, és szabályképen felállítják, hogy egyik fél a másik papjainak ne fizessen; a vallási béke zavaróira, templom-foglalókra, harangozás-, temetkézéstiltókra s a t. hatszáz forint birságot vetnek, megátalkodottakra II. Vladiszlav VI. 8. czikkelyét rendelik alkalmaztatni; az egyházi törvényszékek illetőségét szabatosabban körülirják; a végek jó karban tartására minden porta után két évre öt-öt forintot fizettetnek a jobbágygyal, szintannyit a földesúrral; a felényire felemelt harminczadot azontúlra is törvényesítik; a városokban lakó nemesek jogi állását szabályozzák; a tőkepénzek után kamatul százától hatot szedetnek. — Röviddel az országgyülés eloszlása után, Zríni Miklós, fia Györgynek, a „hirét pennával és rettenetes bajvivó szablyával kereső“ magyar-hor-

8) Corpus juris hung. I. k. 749. l. Kovachich, Supplem. ad Vestigia Comit. III. k. 403. l.

vát, [9] eddigelé királyi főlovászmester, neveztetett bánná, de hivatalát egyelőre el nem foglalta, mert jogköre sokféleképp volt megnyesve, s mert a végekben nem volt őrség.

II.

1648.] Ferdinand 1648-ki october 24-kén megkötötte az osnabrücki békét, mely a harmincz évi háborunak véget vetett. Rákóczi még e békekötés előtt — october 11-én — meghalálozott, [10] rendben, fegyelemben tartva Erdélyt s a részeket, mig élt, de kapzsisága miatt gyülöletes a rendek nagyobb száma előtt, s egy idő óta a porta neheztelését is magára vonó, mert ez ujból tizezer helyett tizenötezer aranyat kivánt adóul Erdélytől, és a fejdelem megtagadta a kivánságot; s mert a hét megyeért húszezer tallért követeltek Konstantinápolyban, Rákóczi pedig ügyviselőjét, Maurer Mihályt okolván, hogy igéretét annak idejében hibásan jelentette be a nagyvezírnek, tizenhárom megyeért nem hétért kellvén felajánlania amaz öszletet, a húszezer tallér felét örömest lealkudta volna. Neheztelését oly mértékben éreztette Maurerrel, hogy a nyomorú magát főbe lőtte. És midőn Szalánczi István ama húszezer tallér nélkül jelent meg a szultán előtt, ez oly fenyegető hangon rivalkodott rá: „urad, hagyjon békét a császárnak, s küldje be a hét megyeért a húszezer tallért, hallád, hallád, hallád?“ hogy Erdélyben találkoztak, kik Szalánczinak a portánál történt halálát e rivalkodásból származtatták le. [11]

---

9) Öcscsét, Pétert, utóbb e szavakkal jellemezte Miklós: „mind magyar mind horvát, igazán mert, látjuk, szereti hazáját.“

10) Epistolarium Georgii Rákóczi II. a die 11. oct. 1649. secretarii munus tenente Joanne Horváth de Palócz, a n. muzeum kéziratai között. Bód Péter hibásan teszi oct. 23-ára R. halálát.

11) Bethlen, I. 26. Szalárdi és Hammer az ii. hh.

A fejdelem halála után, fia, II. Rákóczi György, mind a mellett hogy az öt tiszáninneni megye visszaszállott Ferdinandra, nemcsak tizenötezer aranyat erdélyi adó fejében, hanem pótlólag a hét megyeért járt húszezer tallért is megküldte Konstantinápolyba, hol akkor már a gyermek [1649.
IV. Mohamed lépett volt a meggyilkolt Ibrahim helyébe. Az erdélyi rendek új fejdelmöket hittel kötelezték le magoknak: hogy a fényes portától nem fog elállani, s hogy a német császár és más keresztyén fejdelmek ellen hadat nem indít, hanemha országos ügyben és az ő előleges megegyezésökkel.

Januárius 25-ére Pozsonyba országgyülés volt hirdetve, melyre azonban csak martius 19-kén érkezett le az udvar. A királyi előterjesztések martius 23-án adattak által a rendeknek, s más nap a taval meghalálozott nádor helyébe Pálffy Pál és Forgács Ádám katholikus-, Lónyay Zsigmond és Nyáry Lajos protestans-jeleltek közűl az első, Pálffy Pál, 178 szavazattal választatott meg. A hevesen felgyúlt vallási vita megszüntetésére a protestansoknak ismét három templom adatott vissza, kimondatván egyébiránt: hogy ilyetén nehézségek előleges elintézése az 1647 : 14. czikkely értelmében a megyéket illeti. A politikai sérelmek május 18-án hetvenöt pontban panaszoltattak be a felségnek, reájok május 22-kén, s újabb felirásra május 28-kán érkezett királyi válasz. Az országgyülés junius elején szétoszlott, százkét törvényczikkely hozatala után. 12) Kőszeg és Kismarton, az országhoz elvégre visszakerült erősségek, mint szabad királyi

12) Illésházy György számára vitt országgyülési napló, a n. muzeumban. Kazy, II. 122. Katona, XXXII. 598. Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 417. l. Corpus juris hung. I. 830. A katholikus rendek úgy kivánván, hogy a husszitákés picarditák vagy irják alá a helvécziai hitvallást, vagy takarodjanak ki az országból, — evangelikus társaiktól válaszul nyerték: hogy tudtokra husszíták és picarditák nincsenek az országban, mert a szakolczaiak és puchóiak még a mult országgyülés folyama alatt kalvinistákká lettek.

városok széket és szavazatot nyertek a rendek táblájánál; a hadi tanácsba két magyar ülnök rendeltetett soroztatni; a felebbemelt harminczad egyelőre jelen állapotában meghagyatott, miért is Ferdinand önmaga gondoskodandik a végekről, a rendek háromezer kilenczszáz lovast tartandván, míg a török béke meg fogott ujítatni, mi ez úttal is Konstantinápolyban, Schmidt Rudolf hadi tanácsos közbenjövetelével, a zsitvatoroki, bécsi és szőnyi szerződések alapján, július 1-én huszonkét s fél évre történt meg. „S tapasztaltatván, — így rekesztetik be az oklevél — hogy az erdélyi fejdelmek ellenséges és bal eljárás által a hatalmas császárok közötti egyetértést gyakorta háborgatni ügyekeztek, sőt ellenök fegyvert fogni is vakmerők voltak: azon leszen mindkét császár, hogy a béke minél nagyobb biztosítására bármily alkalomnak is eleje vétessék; a mondott fejdelmek pedig, felhagyván minden garázdálkodással, békében éljenek." [13]) A béke-oklevélnek IV-dik Mohamed által ki-
1650.] adott párját 1650-ben külön követség hozta meg Bécsbe, s fényes ajándékokkal távozásakor a béke szigorú
1651.] megtartását igérte; de 1651-ben is Szlavoniát csak az új bán vitézsége mentette meg a török fegyvertől és szüret
1652.] idején a Hegyalját rabolták meg a bégek; 1652-ki aprilis végén négyezer nyolczszáz lóval Nyitrában rablottak, Nagy-Vezekénynél Forgács Ádám érsekujvári kapitány által utólérettek s véres fővel erősségeikbe visszautasíttattak. [14]) Nyolczszáz török maradott a síkon vagy elhullott futásközben. Hetven magyar halott között négy Eszterházyt gyászoltak a hazafiak: Lászlót, a nagynevü nádor elsőszülöttét, Pápa kapitányát; s három testvért: Ferenczet, Tamást és Gáspárt, Dániel fiait. Ugyan azon évi septemberben az egri törökök

13) Dumont, Corps dipl. VI. 1, 521.

14) Katona, XXXII. 701. 744.

Kassa környékét pusztították, s foglyaikért harmadfélszázezer forintot csikartak ki váltságdíjul. [15])

III.

II-dik Rákóczi György testvéröcscse, a szépmüveltségü Zsigmond, Henrika hitvesének, Fridrik cseh ellenkirály leányának elhunyta után röviddel, 1652-ki február 4-kén meghalt himlőben. Bátyja is elkapta a kórságot, s életveszedelemben forgott miatta. Ez alkalmul szolgált, hogy az épen Gyulafehérvárra begyülekezett rendek február 18-án a fejdelem hét éves fiát, Ferenczet, utódául kikiáltották, egyebek közt oly feltétel alatt: hogy azon esetre, ha huszadik éve előtt veszítené el atyját, Kemény János a hadak főkapitánya vigye ideiglenesen a kormányt; s hogy a rendek hűségre ne köteleztessenek iránta, ha — mitől anyja miatt tartani lehetett — vallását megváltoztatná. Ferdinand is fiát, az ifjabb cseh és magyar királyt 1653-ki május végén [1653. Regensburgban császári utódául választatta, de már a következett évben ezt is elvitte a himlő, a birodalom ügyé- [1654. nek újabb veszélyeztetésével, melyet különben is Krisztinának a svéd királyi széken utóda, Károly Gusztáv újabb háboruval fenyegetett.

Ferdinandnak még csak egy fia volt életben, Leopold Ignácz, kire bátyja életében a passaui püspökség nézett. E fiának, a papi pályára neveltnek, szerezni meg az öröködést mind Magyarországon s birodalma egyéb részeiben, mind a császári széken, volt a másod izben özvegységre jutott királynak fő feladása. E végre november 11-kén Pozsonyba

15) Libri regii, XVI. k. a cs. kir. belügyi ministerium levéltárában. Reninger Simon ausztriai residens panaszlevele a nagyvezírhez, Rosnai Dávid gyüjteményében. Az 1655-ki országgyülés irományai.

1655.] országgyülést hirdetett 1655-ki januárius 24-ére. Időközben a nádor, Pálffy Pál is meghalálozván, Ferdinand, mint már Eszterházy kimulásakor is arányzá vala, örömest betöltetlenül hagyja a nádori méltóságot, s Lippai György esztergomi érseket nevezi királyi helytartóvá. A kanczellár, Szelepcsényi György, legalább a jövő országgyülésig, tehát három évre kivánta elhalasztani a nádorválasztást, mert jelenleg sok viszályt fogna az urak között előidézni. De a követi tábla ellene volt a szándéknak; s ehezképest martius 15-én felolvastattak a nádorjeleltek nevei: Vesselényi Ferencz, Csáky István katholikusok, Tököly Zsigmond, Rhédei Ferencz evangelikusok. A többség szavazatai Vesselényit érték, 1646 óta Magyarország felső részének főkapitányát, ki mint füleki kapitány I. Rákóczi Györgyöt magyarországi hadjárata közben sokféleképp bolygatta, Murányt Ferdinand hatalmába ejtette, a lengyel királynál mindent elkövetett, hogy őt az erdélyi fejdelem ellen késztesse,[16]) s ki mint Szécsi Máriának, ifjabb Bethlen István özvegyének férje, urodalmakra, hatalomra tett szert. Forgács Ádám keserves panaszt emelt az ülésben, hogy ő már kétszer volt nádorjelelt, s most mégis megfeledkezett róla az udvar. Jajveszéklése még az országbiró-

---

16) Sanitati quadamtenus restitutus — igy ir ddo Gdova 1645, die 9. julii a királynak — sereniss. Poloniae regem accesseram . . . . Quaerenti similis protulit: „Quare Majestas Sua Caesarea spreta mei interpositione ineundam cum Rákóczio tractationem renuit? si stante intercessione mea, tractatuque, dolosi quidpiam Rákóczi attentasset, pedibus eum proculcassem.“ His turcarum mentione subjuncta, quis statum eorumdem casus habeat, quaesivit. Ego cum exaggeratione respondi: summe verendum esse, ne adversus inclytam Poloniae coronam, factionem aliquam tyrannus hicce Rákóczi moliatur, si enim Cassoviam turca occuparit, quam haud dubie a Rákóczio eidem tradendam existimo, benigne Sacra Maj. Sua (t. i. a lengyel király) judicare poterit, gratusne futurus sit turca vicinus? Majestas Sua pacta quaedam inter polonos turcasque intercedere respondit, Cassoviam nimirum, Munkácsium, duasque alias quasdam arces casu periclitationis primo occupanti in possessionem cessuras. Subjunxi ego, tempestive pactis esse utendum, Cassoviamque praeoccupandam . . .“ Eredetiből.

ságot sem szerezte meg neki; országbiróvá Nádasdy Ferencz neveztetett, Eszterházy Miklós veje, buzgó protestansból 1643 óta a római egyház szenvedelmes hive. [17])

A protestansok, panaszolván, hogy az alispánok végrehajtás nélkül hagyják a vallási békebontók ellen hozott törvényt, a király igéretét vették, miszerint kötelességeikre fogja inteni a megyei tisztviselőket. További tárgyalását a vallási ügynek kivált Vesselényi befolyása abbahagyatta az országgyüléssel. [18]) S most Leopold, kinek az ausztriai rendek már január 6-kán hódoltak volt, mint leendő főherczegöknek, ifjabb magyar királyul is kikiáltatott. Történtek lépések, hogy a rendek lemondván választási igényeikről, Leopoldot örökös királyokúl ismerjék, de a szándék most is ellenszenvvel találkozott. [19]) Elkészülvén a felavatási oklevél,

---

17) Kazy, II, 175. Kezemben volt 1636-ki martius 9-kén Keresztúrból Kis Bertalan superintendenshez és sárvári — udvari s városi — lelkészhez adott levele, melyben egy wittembergi evangelikus iratnak általa — a tizennégy éves Nádasdy által — eszközlött deák forditását közli vele, a netaláni hibák kijavitása végett. S mihelyest 1643-ki Katalin napján a csepregi felső egyházban, a római-katholikus hitet magáénak vallotta, sorra száműzte jószágaiból az evangelikus lelkészeket.

18) Ribini, Memorab. Aug. Conf. I. 477.

19) Kazy, II. 177. „Nonnemo in domo Palatini clam deponit orationem svasoriam, huc factam et institutam.“ Ezen beszéd egyik párja reánk maradt Dobai-Székely Ferencz ama XVII-ik századbeli codexében, mely „Acta religionaria et publica miscellanea cumprimis Hungariam respicientia“ czim alatt a nemzeti muzeumban őriztetik. A szerző következő kérdéseket tesz magának: Vagyunk mi magyarokul képesek, egyedül az ország erejével hazánkat a török zsarnokság alól felmenteni? Felelet: nem. Kitől függ tehát üdvünk és megváltásunk? Istentől, és az ő kegyelméből az ausztriai háztól. Melyek tehát az eszközök, a mi szabaditásunkra birni az ausztriai házat? „Esedezzünk alázatosan ő felségének, hogy bennünket és országunkat oltalma alá vegyen és rólunk atyailag gondoskodjék, ügyekezvén a német birodalom ügyeinek elintézése után a keresztyénség természetes ellenét legyőzni és minket az elviselhetlen török járom alól felszabaditni. Részünkről pedig, ebbeli kegyelmes hajlamát látván, válaszszuk őt és liutódait egyenes ágon háladatosságból valóságos és örökös királyainkká, de oly feltétel alatt, hogy magát a felség valamennyi jogaink és szabadságaink fentartására — kivévén az egy választási szabadságot — kötelezze.“ Tanácsos-e ezt tennünk? Igen is tanácsos, mert

— mása volt a Ferdinandok által fogadottaknak, — s a szokáshoz képest megerősítetvén, junius 27-én megtörtént a koronázás. Az országgyülés kilenczvenkét sérelempont felterjesztése után julius 3-án eloszolott, miután a felebb emelt harminczadot, mint mármár törvényes divattá vált, közoltalmi czélokra meghagyta, s a véghadakon kivül, felében a rendek, felében a jobbágyság költségein külön dandár lábontartásáról gondoskodott, mely elejét vegye a török rablásoknak. Késmárk és Breznóbánya a szabad királyi városok közé soroztattak; Leopoldnak, valamint 1647-ben bátyjának, kijárt a szokott koronázási tiszteletdíj, egy forint minden porta után, szintannyi Ferdinand harmadik hitvesének a szintakkor királynévá koronázott mantuai Eleonorának. [20])

Erdélyben II-dik Rákóczi György, miután a moldvai s havasalföldi viszonyokba némi szerencsével elegyedvén, lengyel
1653.] szövetségeseivel Lupuj vajdát Moldvában megbuktatta, [21]) reményt táplált a lengyel korona megnyeréséhez. Vladiszláv kimulása után 1648-ban I. György is lépéseket tett ez irányban s egy felekezetet — Radzivillt s az úgynevezett dissidenseket már megvásárolta magának, midőn a halál véget vetett terveinek. Lengyel királyul Kazimir János választatott, kinek rövid idő mulva meggyülvén baja a svédekkel,
1656.] segédre volt szüksége, s ki 1656-ban II-dik Rákóczi

úgy is csak nevét birjuk a választási jognak, nem valóságát; s mert jobb magunktól lemondanunk róla, feltételek mellett, mint kényszeritve s nem általunk szabott feltételek alapján, mi okvetlenül bekövetkezendik, mihelyest a törökön erőt fogott venni az uralkodó ház. — Zríni Miklós „Siralmas panasz" czimü irata, mely az országgyülés eloszlása után készült, és Kaprinai kéziratainak XXXIII-dik kötetében találtatik, ezen beszéd ellen, névszerint azon része ellen van intézve, mely a magyart nem mondja képesnek egyedül önnön ereje által a török zsarnokságot megtörni. A „Siralmas panasz"-nak talán egy harmada a „Ne bántsd a magyart"-ba ment át utóbb.

20) Corpus juris hung. I. 851. Pray, hist. reg. Hung. III. k. 353. l.

21) Szalárdi az id. h. Laur. Joann. Rudawski, Annales regnante Casimiro Poloniarum Sveciaeque rege, Varsó és Lipcse. 1755. 123—133 ll.

Györgyhöz is folyamodott, pénzért, hadakért a szepesi tizenhárom várost, sőt bizonyos feltételek alatt azt is igérve, hogy a fejdelem fiát, Ferenczet, a katholikus anyának katholikussá válható gyermekét, kire a lengyel főrendiség jogai különben is már kiterjesztvék, utódául választatja. György kapni látszott az ajánlaton, de Károly Gusztáv svéd királylyal is alkudozásba ereszkedett, ki őt szintén szövetségeseül kérte, díjul, ha fegyvereiknek kedvez a szerencse, Lengyelország nagyobb részét igérve. A fejdelem elsőséget adott a svéd inditványnak s november 20-án szövetségre lépvén a kozákokkal, 1657. [1657 januarius végén a porta engedelme, a rendek megegyezése nélkül tizennyolcz ezer lovassal, öt ezer gyaloggal s hat ezer főre becsült oláh segéddandárral Mármaroson át Galicziába nyomult, szabadságaik fentartását, kivált a lelkismeret szabadságát igérve nyilatkozványában a lengyeleknek, ha őt királyokúl fogadják. Ferdinandhoz követül Mednyánszky Jónást küldötte, a szándéklatról számot adandót, 22) de a császár, ki eddig is Kazimir Jánost támogatta, s ki Leopoldnak, 1656. september 4-dike óta cseh királynak a német birodalomban is utódává választatását Károly Gusztáv hadviselése által akadályozva látta, mint melyből ujabb vallási háború keletkezhetnék, — magyar kanczellárját Szelepcsényi Györgyöt, a fejdelem után küldötte visszatérés vagy a lengyel királyhoz állás tanácsával. 23) A követség februárius 23-án Prsemisl

22) Bethlen, II. 33 s kk. ll. Szalárdi, 290 s kk. ll. Rumy Károly, Monum. ung. I. k. 263. l. Hevenesi kéziratai, X. k. 193. l. Rudawski, 123. kk. ll., hol a kozákokkal kötött szerződés is olvasható. Lippainak, Sz. Keresztről 1657. januarius 25-kéről Ferdinandhoz adott leveléből: Mednyánszky trencsén-vármegyei egyszerü nemes, ki már húzamos idő óta nem látta a fejdelmet, s ennek irott védvei alaptalanok. Ő és a svéd Lengyelországot fel akarják osztani magok és a brandenburgi között, a római-katholikus vallás tönkre jutásával. Eredetiből. Latour-Thurmburg úr gyüjtem.

23) Katona, XXXII. 890—900. Rhédei László naplója, Vass József közleményéből, a magyar történelmi tár, I. kötetének 229-ik

táján találkozott a fejdelemmel, és Szelepcsényi mindent elkövetett, hogy küldetésének foganatot szerezzen. Rákóczi tovább rohant, vesztébe; Ferdinánd aprilis 2-kán meghálálozott.

IV.

Midőn II. Rákóczi György képviselője a portánál Tisza István, 1657-ki januárius 24-kén Köprili Mohamednél, a mindenható nagyvezirnél tisztelkedett, tanácsul nyerte: „küldője üljön veszteg, ne mozogjon: megárt"; midőn Budáról a fejedelemnek táborra-szállását bejelentették, feddő levelet irt reá a porta, meghagyót: térne meg haladék nélkül országába. A hadviselés szerencsés kezdete Rákóczival tanácsot, feddést visszautasíttatott. Krakóból, melynek őrségét vegyesen

---

lapján. — Leopold magyar tanácsosai, az egy Nádasdy kivételével, elejétől fogva gyanús szemmel nézték az erdélyi fejdelem hadi készületeit. „Si Transsilvanus possederit Poloniam, et quidem cum liga, cum sveco — irá Lippai Galgóczról 1656-ik nov. 13-án Ferdinandnak — erit non solum extrema ruina Poloniae, quae medio Rákóczii subdita intelligetur Turcis, sed etiam regni Ungariae et aliarum provinciarum Majestatis Vestrae." — Vesselényi intette a fejdelmet, hagyjon fel szándékával, mely Ferdinand helyeslésére nem tarthat számot, de Rákóczi — mint Szelepcsényinek ddto Praemisliae, 22. febr. 1657 Ferdinandhoz adott leveléből értjük — viszautasította az intést, sőt megesküdött; „quod si M. V. S. eum in prosecutione sui belli armis impeditura sit, certo certius omnes M. V. S. ditiones hungaricas per confoederatas Cosacorum copias depopulaturum." A fejdelem bement Galicziába — folytatja a kanczellár, — s én utána indultam, magammal vivén Rákóczi Lászlót (a katholikust, Ferdinandnak mindenha buzgó hivét); Homonnai is velem akart jőni, de én „certos ob respectus dissvasi ei", (azért t. i. mert Homonnai eltérvén családja hagyományos politikájától, meghittje volt Rákóczinak, kit utóbb tizennégy napról tizennégy napra Magyarország és Erdély ügyeiről az öszves hadviselés alatt udósított.) „Recte dum has finirem, venit nuntius, Comitem Homonnai cum domino Ladislao Barkóczi (főember a szabolcsi hajdúk között) advenisse. Nescio plane, cur hi boni domini adeo adlaborent, ut me apud principem existente, ipsi quoque praesentes sint, nisi forte cooperatione bona pro servitio M. V. delere velint maculam, quam ex nimia cum principe familiaritate contraxerunt."

erdélyiek és svédek képezték, s melybe Bethlen János, a történetiró, Wirtz Pál mellett kapitányul maradt, martius 30-kán tovább kelvén, tizenkét nappal később Ivanisknál a svéd királylyal egyesült. Zavikosztnál mindkét sereg átkelt a Viszlán, [24] s üzőbe vevén a Búg felé s a Búgon át visszavonuló lengyel hadakat, május 16-án Brzesket bevette, honnan Rákóczi, gyalogjának szinét az erősségben hagyva, oly hitben, hogy Ferdinand halála legalább is késleltetni fogja az ausztriai hadak érkezését, botorul tovább kelt, s június 16-án Varsót megadásra birta. [25]

E közben I. Leopold az atyja és Kazimir János lengyel király közt martius 30-án megalakult szövetséget tágasabb alapra fektetve, május 27-én tizenhat ezer gyalog, lovas, tüzér kiállitását igérte; [26] s egy lengyel csapat, Lubomirski Györgynek, az ekkor még Lengyelországhoz tartozott XIII. szepesi város kapitányának vezérlete alatt, az Erdélyhez tartozó magyar részekre, névszerint a Rákócziak urodalmaira törvén, június 15-én Munkács városát, 17-én Beregszászt, 25-én Szatmárnémetit, 28-án Szinérváralját elhamvasztotta; honnan

---

24) Károly Gusztáv Zavikosztból Welling Gotthárdot követképen küldötte a portához, hű szövetségesül ajánlkozván, ha a diván Rákóczinak „a hű szolgának" eljárását jó szemmel nézi, s ha a pápától függő katholikus hatalmasságok és a muszkák ügyét nem fogja legyezgetni. „A római pápán és dispositusin kivül — igy hangzik egykoru erdélyi biztos forditásában az oklevélnek egy nevezetes pontja — második a muszka császár az, ki a török birodalomra ásít, ki is nemcsak száraz persvasióval, de erővel is nagygyal bir, senki az ő birtokában neki nem praejudikál, s tárháza is széles. Hatalmas császár (a szultánt érti) birodalminak lakos szegénységi többnyire mind ennek vallásán levén, ha jó alkalmatossággal vallásukon levő magistratus alá eshetnének, kétség nélkül keresztet vetnének reá."

25) Szalárdi, Siralmas magy. krónika 301. h. Rákóczinak in castris ad Krasnik 1658-ki apr. 23-kán Zamoyski Jánoshoz adott levele, és ennek válasza, ddto Zamoscii, die 25. apr., Hevenesi kéziratai, X. k. 191. l. Rudawski az id. h. Samuelis L. B. Puffendorf, de rebus a Car. Guts. gestis Comment. Nürnberg, 1697.

26) Dogiel, I. k. 1. r. 317. l. Wagner Ferencz, Hist. Leop. M. Caes. Aug. Augsburg, 1719, I. k. 18. l.

az erdélyi helytartóság mozgalmainak hirére, Mármaroson át meg podol földre vonult. [27]) A gyász nagy volt itthonn, de még nagyobb a fejdelem táborában. Károly Gusztáv, s vele a svéd hadak színe Dániával voltak elfoglalva, mely azon ürügy alatt, hogy több rendbeli sérelmet szenvedett a svédtől, június 1-jén hadat üzent neki; Rákóczi Lengyelországban magára maradt. Kanczellárja Mikes Mihály már június 21-én békét ajánlott a lengyeleknek, ha urát bántatlanul hagyják vissza Erdélybe menni; s Rákóczi, miután Varsó polgáraitól tizezer aranyat fizettetett magának, június 22-én hadait, honnan jött, Galicziának vitte. Midőn július 3-án rend nélkül hidasokon, szálakon, nem messze Szandomirtól a Viszlán átköltöznék, hadainak része belé veszett; részét felemésztette az éhség, midőn a kiméletlenül feldult földön át, utját meg vissza Erdélynek venné; — a sivatagból kibontakoznia, mielőtt a július elején már Ratibornál táborozott ausztriaiak Kazimir János hadaival egyesülnek: ez volt a nagy feladás.

A fejdelem ügyefogyott állásának szemléletére a kozákok különváltak tőle; a porta már korábban Tisza Istvánt s ennek a követségben társait, Tordai Ferenczet és Harsányi Jánost [28]) „mert a fejdelem késett az adó fizetésével, és a szultán tiltakozásának daczára svédekkel, kozákokkal Lengyel-

---

27) Szalárdi, 304. Kazy Ferencz, hist. r. Hung. Nagyszombat 1738 s kk. ee. II. k. 202. l. — Lippait Rákóczinak fegyverben állása még most is aggasztotta. 1657-ki junius 25-én a trencséni fürdőből Leopoldhoz adott levelében attól tart, hogy Rákóczi visszajövet Magyarországot boszúból pusztitani fogja. S emlitvén, hogy Homonnainak a fejdelemhez indult egyik emberét a lengyelek elfogták, folytatja: „In Seibersdorf (Nádasdi birtoka, kiről felebb mondtuk, hogy Rákóczit legyezgette) quid actum sit in occulto, penetrare non potui; gravis quidam vir scribit in haec verba: hic continue estur et bibitur hilariter, et inter pocula juratur publice, quod velint defendere sanguinem hungaricum etc. Revocabitur hoc nuncio (t. i. hogy embere foglyul esett) brevi dominus Homonnai ab illa compania.“ Latour-Thurmburg úr gyüjt.

28) Szerzője egy becses munkának: „Status turcicus loquens“ mely néhány évvel később Berlinben látott világot.

ország ellen szövetkezett", a héttoronyba vetette; [29] egy úttal a krimi tatárokra, kiket Sebesi Ferencz követe által örömest magához hajlított volna Rákóczi, s kiket hogy ellene ne küldjön a porta, hiába szorgalmazták Konstantinápolyban a svédek, parancs ment: kelnének fel és fenyítenék meg az engedetlen hűbérest. Igy történt, hogy az ausztriaiak megérkezése óta nyomukban volt lengyel sereg s az elejökbe jött tatár had közé szorulván az erdélyiek, julius 22-kén Czarnostrog és Miendzyboz között, következő feltételek alatt nemannyira békét mint kegyelmet vásárolt Rákóczi a lengyelektől; Erdélybe érkezése után ünnepélyes követség által fogja Kazimir János „megsértett felségét kiengesztelni;" a svédekkel, kozákokkal kötött frigyet felbontja, és a lengyel királyt ezentúl, ha s mikor kivántatik, tettlegesen segíti; Krakót s Brzesket kezéből kibocsátja, s kár- és költségpótlásul egy millió kétszázezer forintot fizet; a foglyok kölcsönösen felszabadíttatnak. [30]

E pontok fogadása után a fejdelem július 26-án Strynél háromszázad magával elvált a seregtől, s utját Mármarosnak vette; Apaffi Istvánt, Gyerőffi Györgyöt és Schelker szebeni polgárt túszokul hagyva a lengyel táborban. Kemény János kisérletet tőn, a tizezer főre olvadt sereget a tatár erő ellenére vissza Erdélybe vinni; de az e végre melléje adott lengyel biztos kétes eljárása, s a fejdelem zsoldjában állott személyek — moldvai gyalog hadak — árulása őt és egész seregét július 31-kén, a khán fogságába ejtették. [31] Bethlen János kivonult Krakóból, Gaudi Endre szintén a felebbi

29) Hammmer, Gesch. d. osman. Reiches, VI-ik k. 11. l.

30) Bethlen J. rer. transsilv. l. II. 42. l. Szalárdi 319. h. Dogiel, I. l. 529. G. Rhédei László naplója, a magyar törtéelmi tár I. k.-nek 228—234. lapjain.

31) Kemény János: Ruina exercitus transsilvanici, Szalárdinál, 320. h.

szerződés értelmében Brzesket feladta, és zászlóaljaik lengyel biztosok által vissza, Erdélybe kisértettek. A kötés egyéb pontjai teljesítetlenül maradtak.

V.

Rákóczi beteg testtel, lélekkel augusztus 17-kén Szamosujvárra érkezett, hol september elején országgyülést tartott, mely főleg a fogoly had kiváltásáról tanácskozzék. A rendek várták, hogy e czélra tárházait fel fogja nyitni a fejdelem; fukarságával, melyet ez irányban tanusított, mindinkább elidegenítette magától a kedélyeket. A gyülés, búcsút sem véve Rákóczitól, eloszlott; s a dolgok ez állásában érkezett meg a szultán levele, mely György hűbérest, makacssága miatt a fejdelemségtől elejtettnek nyilvánitotta. [32] E levél meghallgatása végett Gyulafehérvárra hivattak a rendek, hol october 25-dikétől november 3-káig folyt felette a tanácskozás. Végzésül a porta kivánságához képest uj fejdelem választása ment határozatba, de egy úttal könyörgés: fogadná Rákóczit ujból kegyébe a szultán; ez esetben Rhédei Ferencz a választott fejdelem meg leköszönne méltóságáról. Külsőleg Rákóczi is beléegyezett a végzésbe, [33] talán mert ügyének jobbrafordulását Konstantinápolyba, Budára küldött követei bizodalommal váratták vele. Innen is onnan is tagadó válasz

---

32) Id. gr. Bethlen Imre, Második Rákóczi György ideje, Nagyenyeden, 1829. 155 l. . . . . „Az az áruló, hogy erdélyi fejdelem legyen, nem akarom . . . . helyében az régi szokás és canon szerint, az erdélyi három nemzet közül, azt, ki arra illendő, meltó, ki az országnak és annak lakosainak oltalmazására, gondviselésére elégséges, az erdélyi urak, urfiak közül egyet, ki méltóságos vallásomnak javára és Erdélyországnak hasznára alkalmatos, rendeljetek.“ – Hevenesi, XLV.

33) Bethlen Imre az id. h. 158—165. ll. Marosvásárhelyi Nagy-Szabó Ferencz memorialéja, gr. Mikó Imrénél, Erdélyi történelmi

érkezett, s Rhédei most a végváraktól bekivánta a hódolatot. Gyulai Ferencz nagyváradi alkapitány oda nyilatkozott, hogy semmiféle végzés által nem hagyja magát Rákóczi iránti hűségében megtántoríttatni; Várad példáját Jenő — melyet a porta most ujból magának követelt — Sarkad, Szamosujvár s a szabolcsi hajdúk követték. A hódolat ezen bekivánásában a gyulafehérvári végzés sértését látta a bukott fejdelem, mert ennek semmi pontja sem vetett világos szavakkal esküt a végekre; s ha a törvény — úgymond — nem tartatott meg irányában, ő sem köteles magát hozzá alkalmazni. Ujra fejdelemnek irta, ujra mint fejdelem viselte magát. [34]

1658.] Rhédei 1658. január 9-kén Meggyesen országgyülést tartott. Eljárásáról számot adandó, Rákóczi levéllel megkereste a rendeket. „A nagy Istennel bizonyítjuk, — igy ir — nem mi személyünkre csak, hanem mint pásztort kegyelmetek mellől elszakasztván, a szegény haza romlására ügyekezett a porta, hogy végbevivén a fejdelem választását, kifakaszsza fulánkját mérgesebben is kegyelmetek ellen . . . kivánja kegyelmetektől Jenőt, kivánja ottan hamar Lugost, azután Szebent vagy Brassót, kivánhatja végre Váradot, és aprónként üzengetvén oltalmát s erejét, basát helyheztethet Erdélybe. Inkább adnók koldulásra magunkat, feleségünket, mintsem édes hazánk s nemzetünk romlásával, végháza elidegenitésével uralkodnánk. . . Értvén, hogy kegyelmetek gyülést hirdet, akartuk mi is kegyelmetek eleibe terjeszteni, megmutatván, nem a mi személyünkre a nehézség csak, ha-

---

adatok, I. k. 166. l. Hevenesi, XLV. „Bizonyos conditiók alatt — igy hanzik nov. 1-jén kelt nyilatkozványa — az országtól assecuráltatván, valamig végképen elintéződik az fényes portán dolgunknak jó karban állithatásának reménysége, addig el kellett magunkat vonnunk fejdelmi székünkből, és az ország directióját másnak engednünk.“

34) Bethlen J. az id. h. Szalárdi, 329—350 hh. Frank Endre jegyzetei Katonánál, XXXIII. k. 33. l.

nem Isten után helyheztetvén a török kegyelmetek megmaradását a mi személyünkbe, akart elszakasztani kegyelmetek mellől. A mint kegyelmetek nekünk köteles, mi is kegyelmeteknek azok vagyunk, kit is fentartani akarunk, míg Isten e világi életben megtart." [35]) S alig érkezett meg e nyilatkozat, midőn Gyaluban kelt ujabb levél még világosabban követelte, hogy fejdelmül ismertessék.

A rendek januárius 14-én Bánffi Dénest küldték hozzá, utasitásul adva a követnek: hivná fel a nyugtalankodót az általa is elvállalt végzés tiszteletben-tartására, melytől ők semmiképen el nem állhatnak, máskülönben a szultán haragja véginségre juttatja a tartományt. Válaszában a fejdelem bizonyosokká tette a rendeket, hogy miatta nem fogja őket baj érni; hogy kész őket térden állva megkövetni, és magára várni a halál bármely nemét, ha Erdélyre jő a török. Az üzenet nem talált hitelt, s Haller Gábor és Bethlen János tanácsára oltalmat a székelységtől kért a gyülés. Későn. „Az eszeveszett ország el akarja magát veszteni — irá januárius 19-én Gyaluról bécsi biztosának a fejdelem — mi hadainkat mellénk hivatjuk; meglátjuk, mit kell csinálnunk." [36]) Januárius 24-én hajnalban fegyveres erővel Meggyesen termett, s az elrémült rendek által más nap meg fejdelmül fogadtatott, oly kikötéssel, hogy nemesség és zsoldos hadak semmi esetben sem kötelesek síkra szállani a török ellen. Rákóczi egyelőre nem elleneztc a feltételt; az ország szabadságain ütött csorbák orvoslását igérte; amnistiát hirdetett; és Rhédeit, a méltóságáról vonakodás nélkül leköszönt jámbort vissza mármarosi jószágaira, s Mármaros főispáni székének visszafoglalására küldte. [37])

35) Id. gr. Bethlen Imre, Második Rákóczi György ideje, 166 l.
36) Rumy, monumenta hung. I. 295. Hevenesi, az id. h.
37) Bethlen J. I. II. 51. Szalárdi, 351. h. Frank, Katonánál, XXXIII. 36.

A rendek felkérték a budai basát, lenne közbenjárójok a szultánnál, a nagyvezírnél: eszközölné ki a portánál, hogy Rákóczit meg fejdelmökül tisztelhessék, hogy Erdély ama nagyemlékezetü Szolimán hitlevelének árnyékában nyugodhassék. „Mi kengyelünket igazán nyomjuk, — szól a könyörgő levél, — hatalmas császárunknak víg szívvel szolgálunk. Most pedig megsötétedett napunk, megszomorodott szivünk, véres könyhullatásokkal teljesek szemeink, mert honnét azelőtt oltalmat vártunk, onnét most bántódást értünk. Ha mi mindeneket, ha a hazának véghelyeit, határait, fejdelmünk botjáért kezünkből kiadjuk, végezetre fejdelmünk nem országnak, hanem botnak leszen ura. Kérjük azért nagyságodat, legyen jó törekedő hatalmas császárunk előtt, tegye le Jenő kivánását, melyet fejünk fenállásáig nem adunk, mert ha adni akarnók is, az ott lakóknak elég oltalmok találtatnék; ne legyünk a Messiás vallásán levő több országoknak csúfja; Erdélyt ő hatalmassága ne szakaszsza el egymástól, és urunk ártatlanságát is tegye igazat látó szeme eleibe, fényes kegyelmét fordítsa ő nagyságára, ne vesse el előle hív szolgáját." Igy a rendek. És Rákóczi csakugyan februárius 12-én a szultánhoz adott levelében magát a „porta született rabszolgájának halálaiglan vallotta." 38)

Mind hijába. „Kezesek akartok Rákócziért lenni — igy hangzott a nagyvezír üzenete Drinápolyból a rendekhez — és szultán Szolimán athnáméja szerint, a hivségben megmaradni. Abban az athnaméban ez az egyik cánon: 1.) hogy a nagy rendek közűl, a mely személy nektek tetszik, azt tegyétek ugyan fejdelemnek: de ha vét és hatalmas császárunk ellen cselekszik, azt kivetitek, és mást tesztek helyébe; 2.) ha valamely vajda vagy boér valamelyik országból el-

38) Hammer, VI. 30. Id. gr. Bethlen Imre, Második Rákóczi György ideje, 171. l.

pártol, s a ti országtokba megyen, kezeit, lábait megkötözvén, a portára külditek. Igy azért Rákóczinak pártolása világos levén, miért nem büntettétek meg, s mikor egyszer a fejdelemségből kivettetett, s más fejdelem Rhédei Ferencz választatott, miért állottatok melléje a pártos fejdelemnek? Talán elfelejtettétek a muszurmán nemzetségnek hatalmát, melyet Isten adott nékie. Im mostan is Konstantin és Stefán vajdák elszaladván, a ti országtokba mentenek, s ott laknak. Azzal biztatjátok magatokat: mi hatalmas császár köntöséhez ragaszkodunk, az athnámét is megtartjuk stb. Ha megtartjátok annak cánona szerint, miért nem kötöztétek meg a vajdáknak kezöket, lábokat, s küldöttétek volna úgy a portára? . . . Igy, ha azt a pártos Rákóczit, a két oláh vajdákkal együtt megkötözitek és a fényes portára külditek, minden vétketek megengedtetik, és ha azt teszitek újabban fejdelemnek, a kit választottatok volt. De ha azt nem cselekeszitek, a muszurmán nemzetségnek minden hatalmas erejével, és a tatár khánnak hadával, és a végbeli jeles vitézekkel, elvégeztetett, hogy ellenetek menjünk, és mind nagy s mind közrendek lovainknak lábok alá tapodtatnak.“

Az erdélyi rendekben nem volt hajlam „megkötözni a pártos Rákóczit“; és Rákóczinak nem volt kedve Koszta és István vajdákat békókban Drinápolyba küldeni; hiszen ők azért fosztattak meg székeiktől, azért üzettek ki a nagyvezír parancsára tartományaikból, mert a fejdelem szövetségesei voltak a lengyel hadviselésben. Sőt Rákóczi reményt vetett mindkét vajda közremunkálásába; reményt a tatár khánnak, kivel őt fenyegették, negyvenezer tallér igérettel megvásárlott jóakaratába; 39) de reményt kivált Leopold királyba. Lippai

39) Kemény János még 1657-ki augusztus 6-án, tehát fogságának első napjaiban ekkép irt Rákóczinak: „Ime, az khánnak nem közrendből álló követe megyen ő nagyságához, jól kell látni és kell ajándékozni; ide pedig az khánnak . . . szükségesképen tisztességes ajándékot kell adni. . . . Bizonyos dolog,

György esztergomi érsek, és Nádasdy Ferencz országbiró egész buzgósággal működtek mellette, némileg a nádor Vesselényi Ferencz is, kit Leopold, midőn a német császári korona szorgalmazására Frankfurtba indult, Prágában január 29-én kelt levele által az ország kormányával megbízott. [40]) A miniszterek eléglették, hogy Gonzaga Hannibal, a királyi hadak fővezére alatt Pozsony környékén nehány ezredet táboroztattak. Szükségesnek látszott, a remény némi sugarát tüntetni fel a távolban, elégségest Rákóczi buzdítására, de mégis oly halaványt, hogy miatta gyanúba ne jőjenek a porta előtt.

---

hogy az khánnak az portáról való parancsolatja az volt, hogy mind az két Oláhországban vajdákat válaszszon; Erdélyre is reá menvén, hasonlót cselekedjék, ha az mi nyomoruságos rabságunk torkukat be nem töltötte volna; mint fognak megmaradni azok az vajdák is, bizonytalan. Az erdélyi állapot felől, úgy vészem eszemben, hogy az portától várnak; azonban Neszterfehérvár tájékáról is ezek nem igen sietnek, kivánván követeknek Erdélyből való kiérkezéseket."

40) Lippai, Pozsonyból 1658-ki febr. 14-én Leopoldhoz adott levelében említi, hogy Sámbár jesuitát hozzá küldte a fejdelem, vetné magát közben érette a császárnál, „promittit in negotio religionis catholicae suum vicissim auxilium." Következik hosszadalmas invectiva a fejdelem ellen, de mely azzal végződik, hogy azon esetre, ha a katholika vallásért tenne valamit a fejdelem, lehetne talán érette is valamicskét tenni. Díjul kivántathatnék: „relaxatio centum millium thallerorum a matre mutuo acceptorum", és „ut in arcem Szatmár et Ecsed praesidium germanicum recipiat, idque majestatis vestrae." Nádasdy szintekkor melegen ajánlotta az ügyet a bécsi udvarnak; s aprilis 9-én a német birodalomban mulatozott királynak hosszu emlékiratot küldött be, melyben Rákóczi mellett azon okon is szorgalmazza a segédet, mivel ez úton talán megnyerethetik a római hitvallásnak, s mivel máskülönben kétségbeesésből a török karjaiba vethetné magát. „Habe ich — folytatja — aus denen mit Ihme aus befelch der in Gott ruehenden Khays. May. eine zeitlang gepflogenen Correspondentien soviel penetrirt und wargenohmben, dass wann er nur einmahl in das durchl. hauss von Oesterreich ein volkhombnes vertrauen stellen derffe, er demselben viel unterschiedliche zu gegenwertigen und khünfftigen Zeithen, auch verhiethung besorglicher rebellionen und unainigkheiten dienliche secreta reveliren würdte, sintemahl ihme vieler Untrey aud deroselben wider das hauss von Oesterreich darzue gebrauchte heimbliche Müttel und Weege, in sachen vornemblich des Khön. Ungarn, Türkhey und die denselben annahende Provincien betreffendt, sehr woll bekhant sein." Latour-Thurmburg úr gyüjteményéből. — Kazy, II. k. 227. és 279. ll.

A dolgok ez állásában a fejdelem aprilis 9-én gyülést tartott Gyulafehérvártt, s késznek nyilatkozott a lemondásra, ha a porta ünnepélyesen igéri, hogy az adót nem fogja növelni, a végeket nem fogja elszakítani az országtól, a rendek szabadságait nem fogja megnyesni. A követelés még öregbítette a nagyvezír dühét. Május végén ismét országgyülés volt, ismét Gyulafehérvártt. Kemény János ekkor már megüzente a rabságából kiszabadult Selyei István lelkész által: hogy a tatár khán, ki a fejdelemtől egyebet várt s egyebet nyert, rövid idő mulva Erdélyben terem; de Rákóczi eltitkolta a közleményt, s azon volt, hogy a törökök elleni felkelésre birja a rendeket. Ezek kinyilatkoztatták, hogy készek, inkább magokra venni a török jármot, mint vakmerően megkisérleni az ellenállást. Rákóczi ekkor az urak közűl Haller Gábort és Bethlen Jánost maga mellé parancsolván, fizetett hadaival, öszvesen hétezer lovassal, kétezer gyaloggal s nyolcz nagyobb ágyuval a Jenő és Lippa közt tábort ütött budai basa elébe indúlt, s julius elején győzelmet vett felette. Két ezer ozmán, köztök az egri és esztergomi bégek halva maradtak. Este a Maros partján, mely imént még több száz török holt testet hömpölyg vala, letérdelt az erdélyi tábor, és zsoltárokat énekelt a hő nap dicsőitésére. A diadalmas fejdelem kétszáz fogoly s az elnyert ágyúk kiséretében Váradra indult; Erdély valamennyi erősségeiben örömlövések hirdették a győzelmet. 41)

Váradból Rákóczi kanczellárját Mikes Kelement Leopold királyhoz küldötte, ujból szorgalmazni a segédet, az oltalmat; a Drinápolyból hatalmas sereg élén ellene kiindult nagyvezírt nyomban a harcz után megkereste engesztelő levelével.

---

41) Joh. Lutsch Diarium, 1607—1661. Kemény Józsefnél, Deutsche Fundgr. d. Gesch. Siebenb. I. 287.

„Az ottomán nemzetből való császárok — válaszolá Köprili — mindenkor hajlandók a kegyelmességre, de azokhoz, a kik hívek és kegyelmet kérnek; nem kellene néked is kincsed és fegyvered mutogatnod. A te kincsed, kiben bízol, bizonyára kevesebb annál, melyet a mi hatalmas császárunk csak egy nap is ki szokott adni; fegyvered pedig, melyben dicsekedel, semmi: mert ime Isten hirével, a mi nagy prófétánk csudájával felkészültek levén, megszámlálhatatlan hadaink erősségével megyünk és útban vagyunk. . . . . Azért ha erős vagy a tökéletességben és állhatatosságban, és kegyelmet kérsz, hadd el minden te gondolatidat, és jőj ide a mi császárunk táborához; mert valaki még e mai napig az ottomán nemzet fényes ajtajához folyamodott, kárát nem vallotta, neked is semmi károdra nem leszen. . . . . Császárunk kegyelmesen látja, kik szabad akaratjok szerint az ő császári széKéhez folyamodnak; de csak leveled által, melyben semmi egyenlőség nincsen, az ő hatalmasságát és császári kegyességét meg nem nyerheted. Ezek után imhol megyünk, és a mi Istennek fog tetszeni, meglészen."

A nagyvezír ekkor már közel volt Temesvárhoz, de Rákóczi nem sietett táborába, hová épen e napokban Woggin Henrik is érkezett, Bécsből a végre küldve, hogy a porta és a fejdelem között kiegyenlítse a bonyodalmat. [42] Bánffi György, Dániel Ferencz és Lutsch János a dúsgazdag szebeni királybiró, kik Rákóczi megbizásásából már utban voltak Temesvár felé, hogy Köprilit kiengeszteljék, július 22-kén a fejdelem helytartói, Barcsai Ákos, Petki István és Hermann Mihály által, nem tudni mi okon, visszahivattak. [43] Köprili augusztus 29-én a rendkivül megerősített Jenőt öszves erejével körülfogta; september 2-án kezében volt a nagyjeles-

42) Hammer, VI. 7. l.

43) Lutsch János, Diarium 1607—1661, az id. h. 286. l.

ségü végvár; a megrémült őrség egy lövést sem tett, egy lövést sem várt be. [44] A fejdelem jánosdi táborában, három mérföldre Váradon alól, elszörnyűködve vette a hirt, s az őrség három tisztét: Ujlaki László alkapitányt, Diószeghi Kristófot, s a melléjök adott német hadnagyot lenyakaztatta.

E közben a krimi tatárok, a szilisztriai basa s az uj oláh vajdák — Michne és Ghyka — Erdély szélein termettek. A helytartóság augusztus 18-án Nagy-Sinken gyülést tartott. Erdély rendei kegyelmet kértek a nagyvezírtől. Augusztus 20-án Barcsai Ákos fejdelmi helytartó és hunyadi főispán, Dániel Ferencz udvarhelyszéki főkirálybiró és Lutsch János, követekül küldettek a vezír jenei táborába. „A kegyelmetek elmenetelök a fővezírhez ő nagyságához a mi megmaradásunk; a kegyelmetek visszavonulása és el nem menése a mi veszedelmünk és elpusztulásunk“, ennyiből állott utasításuk. — Déván mulatozott a követség, midőn a tatárok a bodzai szoroson áttörtek. Hozzá fogtak a fosztáshoz, dúláshoz, égetéshez. Százezer lakos gyilkoltatott meg, vagy rabszíjra füzetett. Brassón és Szebenen kivül, melyek közül amaz harmincz, ez tizenöt ezer tallérral váltotta meg magát, a tartomány majdnem valamennyi főbb városa üszkök martalékává lett. Gyulafehérvártt a fejdelmi csarnok, a főtemplom, s Bethlen nagyszerü művei a collegium és könyvtár elhamvasztattak. Torda, Marosvásárhely idomtalan kőhalommá váltak. Kolosvár külvárosai elégtek, a belső város százezer talléron kegyelmet vásárolt magának. Most Magyarországra jött a tatárság; része a Kőrös vonalán Váradnak tartott s külvárosait és környékét felperzselte; része a Berettyó- s

---

44) Szalárdi, 379. h. Hammer július 31-re teszi Jenő bukását (VI. 34.) mind a mellett, hogy alább (VI. 71.) Rákóczinak a királyhoz intézett s a bécsi cs. k. levéltárban őrzött levelét idézi, mely september 1-jén kelt, s melyben olvashatni: „die veneris proxime elapsa jam turca sua tentoria illic (ad Jenő) fixit, ut eam expugnet.“

Érmelléken iszonyatos dolgokat vitt véghez: Debreczenből, hol Rákóczi september 25-én táborozott, egy éjjel tizenkét helység tüze volt szemlélhető. [45])

Az erdélyi küldöttség még a dévai várban időzött, midőn september 1-jén Barcsaihoz követ érkezett a nagyvezírtől, felhivással, hogy siessen hozzá, igérettel, hogy neki adja a fejdelemséget, nem Kemény Jánosnak, ki azt a tatár khán által szorgalmazza. Barcsai és társai más nap útban voltak, september 4-én a nagyvezír jenei táborában. Könyörgésökre a szultán nevében bocsánatot igért Köprili a rendeknek, ha az eddigi tizenöt ezer arany helyett adóul évenkint negyven ezer aranyat fizetnek; ha a háború költségeit ötszáz ezer tallérral pótolják; ha Rákóczit kézre kerítik, s a portának kiadják; ha Lugost és Karánsebest Barcsai mint lugosi bán a török portának megnyitja. A küldöttség nem minden vonakodás nélkül, september 13-án elvállalta a feltételeket, Barcsai általadta a várakat, s jutalmul más nap a nagyvezír által Erdély fejdelmévé neveztetett. [46]) S most vissza, tele-

---

45) Bethlen János, az id. h. Szalárdi, 388. h. Siebenbürgische Ruin, gesehen, vernommen und erlebt von Johannes Graffius, 1658—1661, gr. Kemény Józsefnél, Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenb. II. k. 148. s kk. II. Barta Boldizsár, debreczeni rövid krónika, a nemz. muzeum kéziratai között. Debreczen polgárai fegyvert fogtak s Rákóczit kérték, maradna közöttök a vész elvonulásaiglan. „Jó hiveim, birák uram — mondá ez nekik, midőn a fegyverhez nem értőket fegyverben látta — eleitől fogva még az atyáitok is Debreczent nem fegyverrel, hanem főhajtással, adománynyal oltalmazta: ti is etevők legyetek. Annak a pogányságnak küldjetek eleibe, szép ajándékokkal, főhajtásokkal s fizetésekkel hozzátok megengesztelhetitek: mi elmegyünk, mert ide levő jószágaink már oda vagynak, elpusztultak; a kik megmaradtak, azoknak oltalmára szükséges vigyáznunk.“ Mondá s utját Böszörménynek vevé. És a debreczeniek követet küldöttek a tatár khánhoz, ki mielőtt a városból kiindult, végintézetet tett, s ki Sákáig nyomulván elő, onnan meg visszahozta magával az ajándékokat, mert a tatár had, mint a fergeteg, már hegyen völgyön túl volt.

46) Bethlen J. I. II. 62. Szalárdi, 405. h. Naima, Hammernél, VI. 34. Lutsch János naplója, a gr. Kemény József által kiadott Deutsche Fundgruben d. Gesch. Siebenbürgens I. k. 289. s kk.

peikbe, küldettek a tatárok; Köprili Konstantinápolyba sietett az ellene irányzott ásiai mozgalmak meghiusítására; Barcsai mellé Musztafa bég kapucsi basául rendeltetett, ki őt fejdelmi székébe iktassa, ki az adót, a háború költségeit behajtsa.

VI.

Drinápolyban hét éjjel égtek az örömtüzek a jenei diadal ünneplésére. Leopold, kit a németbirodalmi választó fejdelmek, ellenére Mazarin törekvésének: Ausztriát tova ejteni a császárságtól, julius 18-án császárrá választottak, [47]) fájdalmas meglepetéssel értesült a török végek ezen ujabb növekedéséről. Véleményt kért magyar tanácsosaitól: mint lehessen elháritani a veszélyt, melylyel Jenő bukása az egész Tiszántúlt fenyegeti? kell-e Rákóczi erősségeibe, Szatmárba, Kállóba, Ecsedbe, a fejdelem megegyezésével német őrséget vetni? [48]) Leopold t. i. Rathold báró által felhívta Rákóczit, vonulna ideiglenesen Sziléziába, s engedje, hogy Szatmár és Szabolcs erősségeit a veszély elháritásaig német őrségek szállhassák meg. Ügyének ez alaponi elintézését egyelőre még ellenezte a fejdelem; [49]) s ez idétt talán azért is létesületlen maradt a terv, mert azok, kiket végrehajtókúl szemelt ki a császár, ovakodtak békebontásra alkalmat nyújtani

---

47) Lippai és Vesselényi junius 28-kán Macripodari Hiaczint scopiai püspököt Pozsonyból Frankfurtba küldötték, hogy a választó gyüléssel éreztesse, miszerint ő felsége nem védheti meg Magyarországot a török ellen, hanemha német császár leszen egyszersmind. Az eredeti utasitás Latour-Thurmburg úr gyüjteményében.

48) Kazy, II. k. 228. l. Lippai Pozsonyból aug. 14-én ujból segédet szorgalmazott a fejdelem számára. Latour-Thurmburg úr gyüjt.

49) Wagner, I. k. 78. l. Hist. di Leopoldo Cesare, dal Co. Galeazzo Gvaldo Priorato, Bécs, 1670, I. k. 455 s kk. ll.

a portának. [50] Keenan budai basa, kit Erdély fékentartására Jenőben hagyott a nagyvezír, Vesselényi nádorhoz adott levelében előrebocsátván, hogy Rákóczi bűnhödik, mert engedetlen volt, folytatja: ő a Tiszán túl keresett menedéket, s én, béke levén köztünk s köztetek, egy embert sem hagytam a folyamon átkelni; szabjátok ti is magatokat hasonló szigorusággal a békéhez. [51] És a nádor csakugyan oda utasíttatott: vigyázzon, hogy Felső-Magyarország lakosai, kik a szomszédban dúló törökök, tatárok által felriasztva fegyvert fogtak, a fejdelemmel nyiltan ne szövetkezzenek.

A dolgok ez állásában Rákóczi ámbár fővétel büntetése alatt tiltotta a részeknek, követeik által megjelenni a Barcsai által october 4-kén Segesvártt megnyitott országgyülésen, kamarása Teleki Mihály által egyelőre alkudozásba ereszkedett Barcsaival, kitől igéretet vőn, hogy csak ideiglenesen fogja a fejdelemséget viselni; és alkudozásba ereszkedett a rendekkel, kik Barcsainak oly megszorítással fogadtak hűséget: miszerint ha a fényes porta meg kegyelmébe venné Rákóczi György fejdelmet, szabadságukban álljon hűségére megtérniök, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy a fejdelem időközben ujjat ne huzzon az országgal; hogy őket a fényes porta iránti hódolatos eljárásukban ne háborgassa; hogy a szabadságaikon ejtett csorbákat meg helyreüsse. Egy úttal erdélyi jószágainak békés birtoka ezentúlra is biztosítatott a Rákócziháznak, s külön mindenik nemes felhatalmaztatott György urat továbbá is szolgálni. A november 6-án Marosvásárhelytt tartott országgyülés, melyen Barcsai s a kapucsi basa ezerötszáz török testőrrel voltak jelen, visszavette a felhatalmazást. Rákóczi a küldöttségnek, mely e lépést a mostoha körülményekkel mentegeté, válaszul adta:

---

50) „Törökkel való dologban nem örömest akarnak involváltatni" irá 1659 elején bécsi biztosának Rákóczi.

51) Hammer, VI. 72. Kazy. II. k. 227 l.

„Isten engem úgy segéljen, sohasem szenvedem; nem hiába hivták az erdélyieket tarisznya-hitüeknek: hitet hitre raknak. De ha Erdély pusztán marad is, még sem hagyom becsületemet; ha én nem birom, más is ne birhassa; ha csak öt vagy hat hétig birom is a fejdelemséget, de mégis bemegyek." 52)

A verseny-fejdelmek hol vádirásokat váltottak, melyek Barcsai háladatlanságáról és álnokságáról, s Rákóczi részeg dühéről szólottak, hol ismét követségekkel látogatták meg egymást, melyek Barcsait gyanuba hozták a porta előtt, hogy Rákóczi képében viseli a fejdelemséget. Az 1659-ki február 26-án megnyilt beszterczei gyülés közelebb hozta egymáshoz a versenyzőket, s Rákóczi Váradot és a részeket Erdélyhez viszabocsátotta, következő feltételek alatt: hogy a porta kegyébe juthatását sem a rendek sem Barcsai nem fogják gátolni, sőt minden alkalommal s mindenütt elősegíteni; hogy sem a rendek sem Barcsai ellene fegyvert nem fognak, hanemha oly erőtől kényszerítve, melynek lehetetlen ellenállaniok, minő a töröké; hogy a kik Erdély s a részek lakosai közül őt szolgálni akarják, attól el nem tiltatnak; hogy a Rákócziház öszves urodalmai kezében és birtokában hagyatnak. 53) Mindezen kisérletek a diván makacsságán hajótörést szenvedtek. Szajdi Amhád, az új budai basa, ráirt a május 24-kén Szászsebestt összegyült rendekre: „Akarom tudni tőletek a summában (az adót s a hadi költségeket érti) mennyit szedettetek? a hatalmas császár tárházába mit szállitottatok? ama pártos Rákóczi köztetek jószágokat bir-e? hogy őt kitörüljétek onnét, arról mi rendelést tettetek? dol- [1659.

---

52) Bethlen J. l. II. 64. Frank, Katonánál, XXXIII. 53. Goebel et Wachsmann Chronica civitatis Schaesburgensis, 1514—1663, gr. Kemény Józsefnél, Fundgruben der Gesch. Siebenb. II 117. V. ö. Compilatae Constitutiones Regni Transsylvaniae et Partium s a t. ex articulis ab anno 1654—1669 excerptae, Kolosvár, 1671, 5—12 ll.

53) Szalárdi, 428 h. Frank, Katonánál, XXXIII. 157.

gotok mi karban vagyon?" És az elrémült rendek törvényt hoztak, mely Rákóczit minden jószágaitól megfosztja; mely szerint udvarában szolgálni, vele közlekedésben lenni fej- és jószágvesztés büntetése alatt mindenkinek tilos; melyben határnap szabatik szolgáinak a tőle elállásra, Barcsaihoz pártolásra. [54])

Ezen eljárás Rákóczit ismét a nyilvános ellenségeskedés terére léptette. Kiáltványt bocsátott ki, mely a rendeket az alkupontok megszegéséről vádolta; Tiszán-innen s Tiszán-túl levő urodalmaiban több-több hadat gyűjtött, részben Koszta, a székéből kiforgatott havasalföldi vajda költségein, ki most Sólyomkő várában ült, és ügyének jobbra-fordulását Rákóczi szerencséjétől várta. A bihari és szabolcsi hajduság első felhivásra felült, alig várva az indulót. E mozgalmak hirére Rákóczi nyilatkozványát mérges ellennyilatkozványnyal torolták meg a rendek. „Vérének mellettünk való kiontását ajánlja érettünk nagyságod, melyet mi soha is nem kivántunk nagyságodtól. Azt siratjuk mi mostan is, hogy vérrel kezdé nagyságod tartani ezt a hazát, melyet békeséggel és engedelemmel megoltalmazhatott volna. . . . És noha nagyságod látatik felette vigyázni becsületére, mindazonáltal értünk mi oly időt: ország hadaival két ízben odahagyta a becsületet, s életét megtartotta hol szaladással, hol jó idején való elköltözéssel." [55])

Barcsai augusztus 20-án Torda mellett, a keresztesi mezőn gyülést, s egy úttal a megyei s a székely hadak felett szemlét tartott. „Álljon a kegyelmetek tetszésén hűségünk a portához vagy az elébbeni urunkhoz, — e szavakkal üdvezlé Barcsai a rendeket — legyen kegyelmetek tetszése, ha melyikben remélhetni országunk megmaradását. Az én fejde-

---

54) Bethlen J. II. 70. Szalárdi, 438. l. Frank, Katonánál, XXXIII. 160.

55) ld. gr. Bethlen Imre, második Rákóczi György ideje, 189. l.

lemségemért kegyelmetek semmit sem cselekedjék, mert nekem nem kellett, nem is kell. Ha az ország megmaradását remélhetjük abban, hogy előbbi urunkhoz ragaszkodjunk, csak keljünk fel s menjünk hozzája; akár magam fogjak kezet vele elsőben is, és magam köszöntsem; de annyi bizonyos, hogy a porta ellenségünk leszen s országunk elvész." „„Kérdésbe sem kell venni, ha tanácsos-e elszakadnunk a portától, — kiáltott közben egy valaki — szánkban aż ize, tudjuk mit szenvedünk."" S most a hadak szemléléséhez látott Barcsai, Kemény Jánosnak is jelenlétében, ki csak e napokban jött vissza krimi fogságából, s kinek váltságdíjáért azon feltétel alatt vállalt kezességet az ország, hogy magát hittel kötelezze az új fejdelem iránt. Barcsai most tanácsosaitól környezve, a sereg színe előtt Keményt megkinálta a főhatalommal, mint reá nálánál méltóbbat, alkalmasabbat. A megkinálás nem volt őszinte; több jelenség arra mutat, hogy Barcsai féltette Keménytől a fejdelemséget, ki egyébiránt hasonló képmutatással utasította el magától az indítványt. 56)

A mód, melylyel Barcsai fejdelmül a rendekre tukmáltatott, nem volt alkalmas mód hatalmának szilárditására; a roppant adó behajtása azt épen összeroskasztotta. És behajtani kellett az adót, mert Bánffi Zsigmond és Serényi Mihály büntetésül, hogy az adónak csak részét vitték meg Konstantinápolyba, a héttoronyban sínlődtek. Ily körülmények között Rákóczi augusztus végnapjaiban ellenállás nélkül lépett a Szilágyságon át Erdély földére, ellenállás nélkül haladott elő Kolosvárig. Barcsai, táborát a keresztesi mezőről felszedvén, hátra a Maroshoz szállott, hol tapasztalván hadai, névszerint a székelység bomlását, néhány híveivel a dévai várba vonult. Rövid napok mulva nagyobb biztosság okáért Szajdi Amhád

---

56) Bethlen J. II. Szalárdi 442. k. Frank, Katonánál, XXXIII. 164.

basához Temesvárra sietett, 57) honnan székébe visszahelyeztetésért folyamodott a szultánhoz.

Rákóczi országgyülést hirdetett Maros-Vásárhelyre. Fizetett hadai a város környékén megtelepedtek, ő maga a radnóti várba vonult, hogy ne látszassék befolyással lenni a gyülés végzéseire. September 24-én a mindenha hozzá szított székelyek feles számmal, gyérebbel a magyarok és szászok, Mikes Mihály kanczellártól megértették Rákóczi érdemeit, Rákóczi igényeit a főhatalom visszanyerésére. Mihály előadását testvére Kelemen, Sepsi, Kezdi s Orbai helyettes kapitánya, és Lázár István a csikiak főkirálybirája támogatták. Ellenző nem akadt: a fejdelem hadai a szomszédban voltak. A ki semleges állást szeretett volna fogni, az Kemény János volt; midőn szavazatát kérték, magát rabnak mondotta az álnok ember, mint ki a váltságdíjjal még adós; már pedig csak a szabad polgárt illeti a szavazásjog. Farizeus! kiáltott közbe a kanczellár; és Kemény, kórságára hivatkozva, az országgyülés eloszlása után kiment Erdélyből, hogy magát kövesdi házában kinyugodhassa, s Lónyay Annával, a nádor testvérének, Vesselényi Istvánnak özvegyével házasságra léphessen. Rákóczi ünnepélyes küldöttség által székének elfoglalására meghivatva, september 29-én Vásárhelyre érkezett, hol a felavatási alkupontok huzamosabban tárgyaltattak. A fejdelem ellen Szászsebestt hozott végzések eltöröltettek; Fogaras, Szamosujvár, Görgény, Kővár, Nagyvárad ujra neki hódoltak.

October 7-kén eloszlott az országgyülés, s Rákóczi a havasalföldi szélekhez indult, hogy Michne vajdával szövetségre lépjen. Keenan budai basa Jenő bukása után Michnének szabadságot adott a hazamenetelre, s a vajda búcsut vett tőle, búcsut Arszlán szilisztriai basától. Az utóbbik

---

57) Ugyanazok, ugyanott. Hammer, VI. 73

földhöz csapta az oláh-görögöt, mondván: nem tudod, hogy én vagyok a szilisztriai basa, hogy tőlem kellett volna engedelmet kérni a hazakotródásra? Michne visszament tartományába; s midőn Arszlán rövid idő mulva utját Szilisztriának, Havasalföldön át venné, a vajda reátámadt, s csak nagynehezen menekült a Duna tulsó partjára a basa. Dühében Michne a bolgár papságot a porta ellen lázitotta, a melléje adatott kétezer törököt felkonczoltatta, a portához szító bojárokat megfojtatta. Többen Moldvában találtak menedéket Ghyka vajdánál, a nagyvezir védenczénél; s Michne tajtékzott mérgében Ghyka ellen. Hogy megbuktathassa, Rákóczival szövetkezett; a szövetség annál könnyebben alakult meg, mivel az oláh Barcsaiban ellenséget látott, s mivel Rákóczi ez úton Moldvát Kosztának és Istvánnak, a számüzött vajdáknak remélte megszerezhetni. Mikes Kelemen székely hadakkal és Gaudi Endre hatezer gyaloggal Michne mellé rendeltettek. [58])

VII.

Rákóczi s az erdélyi rendek még october 7-én közbenjárást, segédet kértek az akkor együtt volt magyar ország-gyüléstől. A fejdelem követei, sürüebben mint valaha látogatták meg a császári udvart, köztök jesuitákat, barátokat is találunk. Rákóczi hitvese, ugy látszik, már nem titkolta, hogy csak külsőleg tért által az evangelikus hitvalláshoz; udvara megnyilt a katholikus papoknak. A fejdelem még

58) Bethlen J. II. 87. Szalárdi 464. h. Hammer, VI. 67.

június 30-kán aláírta az oklevelet, melynél fogva a császári hadak Szatmárt és Kállót megszállhatták, a két megye jövedelmeiből fogván zsoldjokat húzni, s az erősségekből meg kivonulni, mihelyest elhárítva leszen a török veszély. [59] Leopold belső tanácsának egyik része hovatovább nagyobb hajlamot mutatott Rákóczinak tettleges segédet nyujtani versenytársa ellen, és ez úton ujból nagyobb befolyást szerezni a koronának Erdélyben. De a porta kinyilatkoztatá, hogy háboru-üzenetül fogja venni, ha Bécsből csak egyetlen egy ember is segédül küldetik a fejdelemnek; sőt a nagyvezir épen Rákóczi kiadatását követelte. Nincsen kezünkben, volt a válasz; s volna bár kezünkben, kiadatását tiltaná a császár becsülete. [60] Ezen s hasonló kivánságok visszautasítására szorítkozott a rokonszenv, melyet Rákóczi a császári kabinet részéről tapasztalt. Leopold hadai feles számmal még Dán- és Svédországokban voltak elfoglalva, visszahivatásuk e pillanatban idétlennek látszott; s ha az állandó hadak magva nem hivatik vissza, szükségesnek mutatkozott, kíméleni a portát, hogy szerencsétlen hadviselés esetében, Ausztriáig vagy épen Bécsig ne nyomuljon elé a török. S különben is hűség dolgában Rákóczi, ha segíteni fogott magán, egy vonalon álland Barcsaival; — így vélekedett Leopold tanácsának másik, tekintélyesebb része. [61]

---

59) Galeazzo Gvaldo Priorato, hist. di Leop. I. 455—464. Wagner, hist. Leop. I. 78. 82. A szatmári várt Zichy István pozsonyi kamara-elnök és Pethő Zsigmond az éjszakkeleti megyék hadainak alvezére vették át a király nevében. Szirmay Antal, Szatmár vármegye történetei és polgári esmerete, Buda, 1809, I. k. 164. l. Kálló átadása még elhuzódott — Rákóczi most keresve kereste a jesuita-rend pártfogását. „Az pater jesuiták Erdélyből kiküldetésének méltatlan szenvedjük csak magunk nehézségét; — mondja Barcsai ellen intézett egyik vádiratában — az ország postulatumába adván, annuáltuk; ki pirongatta, ki szidta, ki űzte becstelenül az országgyüléséből? mind az tudhatja a ki szenvedte, mind az a ki mivelte; Barcsai uram emlékezhetik jobban reá, ő kegyelme levén akkor praesidens az országgyülésében."

60) Hammer, VI. 72.

61) Barcsainak Szamosujvárról 1659-ki apr. 3-kán konstantinápolyi ügyviselőjéhez adott levelében olvasom: „Az ő nagysága (Köprili nagyvezir)

E közben Szajdi Amhád budai vezirbasa Temesvár környékén hadait együvé vonta. Rákóczi Gyulafehérvártól két mérföldre, a Kenyérmezőn ütött tábort. November közepén a török hadak Barcsaival Karánsebesnél, Rákócziéi Szászvárosnál fogtak állást. A fejdelem megerősítette a vaskapuszorost, melyből a törököt Erdélybe várta; de Hasszán egri basa, a török előhad vezére, jobbra hagyva a szorost, embereit az erdőségeken átköltöztette, s hátba fogván a kapu oltalmára rendelt pórságot, könnyü szerrel erőt vett rajta. November 21-én s 22-én háborgatás nélkül hozhatta át a szoroson lovasait, gyalogságát, ágyuit a vezirbasa; hadait a fejdelem Vásárhelynél vetette elejökbe. Vér Zsigmond, a magyar jobb szárny vezére, mindjárt az ütközet megnyilásakor elhullott, a kik parancsaitól függtek, vad rendetlenségben megfutamodtak. Rákóczi, maga mellé vevén ónodi és udvarabeli dandárait, meg helyre állitotta a viadalt; de a sereg nagyja által roszul támogatva, annyira megkörnyékeztetett, hogy csak alig alig vághatta ki magát a török sorokból. Hivei közűl három ezer s egynehány száz maradott a csatamezőn; hét ágyuja esett Szajdi Amhád kezébe. [62])

Rákóczi szászvárosi táborába s innen Gyulafehérvárra vonult vissza. Megértvén itt a részekből utána küldött segédnek Tordánál megveretését, Kolosvárba beszállott, a vezirbasával, ha ez utána jőne, itt még egy izben megmér-

---

embere már felérkezett volt Bécsbe, mikor az mi emberünk onnan eljött, de még császárral ő felségével szemben nem volt addig; arra várakoznak, micsoda foganatja lészen hatalmas császár (IV. Mahmud) előtt elébbi urunk (Rákóczi) állapotja felől német császár törekedésének. . . . Budai Zsigmond úr ott fenn levő nagy rendektől úgy értette, ha az török részről keménkednének, az két vármegyét (Szabolcsot és Szatmárt) kezihez venné ő felsége."

62) Bethlen J. II. 97. Szalárdi 472. h. Frank, Katonánál, XXXIII. 175. Kazy, II. 232., hol ezt olvassuk: „Causam perditae rei quidam in Nicolaum Zólyomium. . . conferunt. Patrem suum . . . nec oblivisci nec ulcisci adhuc poterat; sed jam cum dextrum aciei cornu regeret, reddendi doloris sui tempus venisse ratus, in medio ardore pugnae, ad Turcam defecit."

kezendő. Karácson közel volt, s a török hadak téli szállásaikra kivánkoztak. Szajdi Amhád látván, mily csekély számmal gyülekeznek a szultán védenczéhez Meggyesre a rendek; látván hogy az gyülölet, megvetés tárgyává lett: őt is magával Temesvárra vitte volna, ha Barcsai nem kiván Szebenben maradni. Ehezképest ezer jancsárt s ötszáz lovast mellette hagyván, s a szebenieket iránta hűségre felhiván, a nagyúr hadait vissza a Temeshez vitte.

Távozása után nyomban Rákóczi Szeben vívásához fogott. Hadnagya Gaudi Endre, kit Michne vajdának segítségül küldött, de ki ezzel együtt a törökök s tatárok által Erdélybe szalasztatott, 1660-ki január elejétől fogva süker [1660. nélkül lődözte a várost. Barcsai mind e mellett kínos nyughatatlanságban levén Déva várában betegen fekvő hitvese, Szalánczi Erzsébet miatt, Szebent és Dévát kész volt Rákóczinak általadni, ha tőle bizonyos öszlet pénzt s az örményesi urodalmat adományul nyeri. A szász ispán Fleischer Endre, a város tanácsosai s a török tisztek tiltakoztak a szándék ellen; és a torzfejdelem most az oltalom gondjait másokra bizva, buvában mindinkább borozásnak adta magát. Nagysád csak nem gondolja, — mondák neki kanczellárja Bethlen János s a néhai nagyváradi kapitány Haller Gábor — hogy Rákóczi elégséges erővel bir megvívni a törökkel: máskülönben pedig eszelősség volna, hozzá visszapártolni. Barcsai merően maga elébe nézett, aztán e szavakra fakadt: elég a hozzá, hogy tavaszig vigadalmas életet élnék vele, s ha kinyaralni fogott, együtt halnánk meg. 63)

A hosszadalmas vívás alatt időről időre levelet váltottak egymással a versenyfejdelmek, s nem minden kedélyesség, nem minden elmésség nelkül szórták a vádakat egymásra. „Kegyelmedet nevelte s emberré tette édes anyánk

63) Bethlen J. II. 110.

18-kán halt meg; — irá aprilis 30-kán Rákóczi — a kegyelmetek segítsége, a mely ok miatt eddig nem érkezék, azon miatt ezután is el fog mulni. Jobb volna most, a portának szoros ügyében, kegyelmed hozzánk térülne: élhetne kegyelmességünkkel; de ha ostrommal jutunk Szebenhez, késő azután." — „„Idősbik, Istenben elnyugodt asszonyunkat szűből sajnálom, — válaszolá más nap Barcsai — boldog feltámadást kivánván. Higyje nagyságod, nem kicsiny oszlopa esék el; de talán Isten részszerint jól cselekedett vele, el akarván venni a nagyságod házára következendő gonosz előtt, ne látná meg azt. . . Segítség hogy eddig nem érkezett, nem csodálom, tudván, derék had téli időben nem hadakozhatik. . . . Ali basát, ki taval a tengeren kapudán basa volt, rendelte a fényes porta ujabban szerdárnak, ki egyenesen mellém jőjön, a budai vezir másfelől, melyet nagyságod nem sokára megtapasztalhat."" [64])

Barcsai jól volt értesítve. Ali aprilis 16-án Drinápolyban ünnepélyesen szerdárúl neveztetett Erdély ellen, s Nándorfehérvárra küldetett, hol a diván további parancsait bevárja; tizenöt jancsár ezred adatott fő erőül zászlai alá. [65]) A budai basa, Szajdi Amhád, még aprilis első felében huszonöt ezer emberrel Temesvárból kiindult, s Fellaknál a Maroson, Szarvasnál a Kőrösön általkelvén, utját a hajdu kerület felé vette. Gyulai Ferencz, ki a hajdukat azzal nyerte meg Rákóczinak, hogy veszély esetében a váradi és kállai őrséggel s a szomszéd megyék hadaival segédökre leszen, várába zárkozott, a pusztító tüzet onnan nézte. Tanácsára a hajduk családaikkal egyetemben Pocsajba, Székelyhidra, Ecsedbe, Kállóba, Váradba, Tokajba, Ibrányba, Debreczenbe

64) Frank, Katonánál, XXXIII. 184. V. ö. Siebenbürgische Ruin, beschreibtes . . . . . Johannes Graffius, 1658—1661, gr. Kemény Józsefnél, Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenb. I. k. 141. s kk. ll.

65) Hammer, VI. 69.

vették magokat; városaik egytől egyig a török-tatár düh által feldúlattak. Szoboszlótól aprilis 30-án Debreczenhez a Tóczó mellé szállott a basa, hol több napig időzött; a város lakosai nyolczvanezer tallérral, néhány szekér posztóval s a sereg eltartására szükséges élelemmel váltották meg magokat a végveszély elől. Május 8-án a biharmegyei tisztelgő küldöttség által is kisértetve, Létára indult a török, honnan, mert a pocsaji őrség utóhadának néhány emberét levágta, visszafordult, s Pocsajt megvévén, őrségét, lakosait felkonczoltatta, a várt szétromboltatta. Székelyhiddal, melynek őrsége hasonlag néhány emberét elcsipdeste, hasonlókép cselekednie nem állott módjában: a vár egyike levén az erősbeknek, huzamosabb vívást is kiállott volna; boszuját a körülötte levő nádasokban lappangott nyomorú népen töltötte. Május 14-én Somlyót, Rákóczi nejének birtokát felégette, s innen a Meszesen át bement Erdélybe. [66]

Rákóczi, Szajdi Amhád közeledésének hirére május 13-án felhagyott Szeben vívásával, s Kolosvárra sietett; majd Kapus és Gyalú között tábort járatott. Midőn a basa már csak egy napi földre volt tőle, örömest hátrált volna, mig a részekből, névszerint Váradból megérkezendett a segédhad. De Gaudi kinyilatkoztatta, hogy ez esetben bucsut mond neki; s a Mikes testvérek nem győzték már bevárni az ütközetet. Ekkor a fejdelem: „mellemből sem fog tej hanem vér patakzani!“ — s Gyalu és Fenes között a Szamosnál seregét hadi rendbe állitotta. Május 22-kén a basa szemben volt vele. Rákóczinak mindössze alig lehetett hatezer embere, és mégis sokáig kétes volt az ütközet fejleménye. Elsőben a jobb szárnyon levő székelyek hanyatlottak, s Oláhfenes irányában megfutamodtak. Hogy őket feltartóztassa, török lovasok közé elegyedett a fejdelem, s noha közülök néhányat

66) Bethlen J. II. 118. Szalárdi, 490. Barta Bold. debreczeni krónikája.

kardjával elejtett, négy sebet vőn, mig ónodi testőrei a tusából kihozták. E közben a bal szárny is a Szamoson átkergettetett; kik a meredek hegyekből kihatolhattak, menekvést futásban kerestek, de a gyalogság a sűrű lovas hadak által eltapodtatva, majdnem egy szálig ott veszett. Az ágyuk, a szekerek, megannyian a csatamezőn maradtak, ott maradt három ezer magyar halott még számosabb török között. Szajdi Amhád rakásra hordatta a magyar fejeket, szokott módon kitömette és Drinápolyba küldötte, hol görögök és örmények által kopjákon körülhordoztattak s a nagyvezir lábai elébe vettettek. A véresszáju aggastyán paripáját a garmadára ugrasztotta, s pribékei az utczákon felejtették a háromezer fejet, étkül a kutyáknak. — Rákóczit nehány híve Nagyváradra vitte, hol június 6-án sebeiben elhalt. [67]

VIII.

Barcsai sietett a gyalui ütközet eredményét Erdély egyik végétől a másikig meghirdettetni, s a főbb erősségeket irántai engedelmességre felhivni. Kiindult Szebenből; Szajdi Amháddal Bonczidán találkozott, s azontúl táborában maradt, honnan a fejdelem hadnagya Budai Zsigmond magyar-török dandárral Nagybányára menvén, tizezer tallért csikart ki a lakosságtól. A basa kemény sarczot vetvén Kolosvárra, melynek birája Linczigh János hős lélekkel ügyekezett a végveszélyt elmozdítani a várostól, [68] Rákóczi után sietett, kinek halála későcskén jött tudomására; midőn Kővárhoz

67) Bethlen J. az id. h. Szalárdi 506. Wagner hist. Leop. I. 83. Katona, XXXIII. 196. Hammer, VI. 74.

68) Nagyajtai Kovács István, az Erd. Nemz. Társalkodóban, 1840, II-dik félév, 7. sz.

érkeznék, az áruló őrség, Mikes János kapitány ellenére, a várat parancsnokostul általadta: Ecsed Mikes Kelemen várnagygyal ellenállott. Barcsai az ecsedi táborban Haller Gábor levelét vette, kit a Nándorfehérvárról Temesvárra jött szerdár üdvezletére küldött, s ki a fejdelmet tudósitotta, hogy őt, a követet, fogságba vetették, mert Erdély még mindig adós volt az ötszázezer tallér hadi költséggel. Ekkor személyesen indult Alihoz Barcsai; a szerdár őt is letartóztatta, s foglyaival Várad alá ment. A hirneves véghelyet hatalmába ejteni, volt a feladás, melylyel őt a nagyvezir megbizta. Hallertől, Váradnak kapitányától, mikor a hely Barcsait uralta, most azt kivánta a szerdár, hogy kezére kerítse a várat. Mikor nem áll hatalmamban! — volt a válasz; dühében Ali hatvanhárom fontnyi vasat veretett lábaira. Barcsai panaszt tett a nagyvezirnél. „Irod, — viszonzá ez neki — noha hűségben voltál foglalatos, mégis semmi tekinteted nincsen. Ha én azt nem tekintettem volna, hogy hiv voltál, elsőben is magadat kergettelek volna. Hatalmas császárunk akaratja az, hogy Váradot elvegye. Valljon Várad kié? Ha azt mondjátok Erdélyé: Erdély nem hatalmas császáré-e? Azért hatalmas császár akaratja az, hogy a várat megadják. Mostan bizonyosodik meg hűséged, hogy ha Váradot kézbe adod; ha nem: tudjuk bizonyosan, Isten kezünkbe adja.“ — Barcsai Lugos és Karánsebes átadásával nyitott magának utat a fejdelemséghez; de semmi nyoma, hogy munkás lett volna, Váradot is utánok vetni. 69)

Rákóczi halálakor az olivai béke már meg volt kötve, mely a lengyel-dán-svéd háborúnak véget vetett. Souches tábornok júniusban tizezer emberrel a felső Tiszához küldetett; s hivatkozással a Rákóczival kötött szerződésre, Szatmárnak Károlyi Ádámot, Kállónak Károlyi Lászlót rendelte kapitányul.

69) Bethlen J. III. 8. Katona, XXXIII. 200.

Midőn Tokajt is kivánná, az özvegy fejdelemné tanácsossi úgy vélekedtek, hogy elégséges, ha a hely magyar őrsége hűséget fogad a királynak; Souches német hadat akart a várba vetni, s mert erőszakkal fenyegetődzött, Tokajt is kezéhez adták. Ecsedet és Ónodot hiába követelte; a váruagyok hűséget esküdtek Leopoldnak, de az erősségeket kezeikben tartották, a nádornak is helyeslésével, úgy látszik. A törökök panaszt emeltek Szatmár és Szabolcs megyék elfoglalása miatt; Souches megbizásából Lambach kapitány követképen odanyilatkozott, hogy a császári hadak egyedül a béke fentartására, a határszéleknek a tatárok elővi megvédésére érkeztek a végekhez. 70)

Július első napjaiban, midőn a szerdár ötvenezer emberrel Váradhoz közelednék, a várőrök száma, harminczöt deáknak is idetudásával, nyolczszázötven főre ment, — oly csekély szám, mely a nagyterjedelmü erősség egyik bástyájának oltalmára is alig itéltetheték elégségesnek. Gyulai nem volt Váradban; tanácsosnak látta Ecseden maradni, hová Rákóczi holttestét kiséré vala. Helyettese a kapitányságban Balog Máté, tudomására jutván, hogy Leopold hadai Rakomaznál táboroznak, levél által megkereste a Tokajban mulatozó nádort, küldene bár három vagy négyszáz lövészt s nehány tüzért segédére. A kivánság teljesitése azon feltétel alatt igértetett, hogy az őrség Leopold hűségére megesküdjék, s a vár a felség által oda küldendő kapitány igazgatása alá adassék. Balog és társai július 9-kén elvállalták a feltételt, s az oklevelet Pankotai György és Szőlősi Mihály által Tokajba küldötték; de elmenetelök harmad s negyed napján sem érkezvén még tőlök üzenet, július 13-án Boldvai Márton alispán is utánok küldetett. 71) Július 14-kén Ali

70) Gal. Gvaldo Priorato az id. h. 717 l. s a mellékletekben. Wagner, hist. Leop. I. 85. Hammer, VI. 75.

71) Szalárdi, a kapitány egyik hű segéde, világosan irja: „Ad 9-am

europai és ásiai hada, melyhez Szajdi Amhád is csatlakozott, a várat bekeritette.

Még július 11-én este a váron kivül ‚Péntekhelye' utczában épült nagyszerü templom s a szomszéd magas házak felgyujtattak, hogy hasznukat ne vehessék a vivók. A kölcsönös üdvezletül váltott első lövések után, július 15-kén, Ali levelet irt az őrségnek: adnák fel a várat, s ez esetben mindenki vagyona békés birtokában meghagyatik; ha késnek a feladással, nyúzatás, karóztatás leszen jutalmok. A szerdár Barcsaival is iratott e végre felhivó levelet; Barcsai kénytelen volt vele, de egyszersmind más uton más tartalmu iratot küldött be a várba, mely az őrséget ellenállásra intette. A várbeliek válaszukban a porta híveinek mondották magokat, s könyörögtek Alinak, fordítsa a török fegyvert valóságos ellenségre. A fényes portának, sőt az egész ozmán nemzetnek kisebbségére esnék, ha velök a korábbi hitlevelek ellenére ily igazságtalanul bánnának, ha őket kényszerítenék ama hitleveleket kopjára tűzni s a toronyból kiaggatni. A könyörgésre nem jött válasz; megnyilt a vívás. Két hétig majdnem semmi kárral sem jártak a lövések, a gömbök nagy része csak a tornyok cserepezését rombolván. Utóbb jobban irányozták ágyuikat a török tüzérek; a gömbök a

---

diem virradóra jóhajnalban egybegyülvén, valamint az assecuratoria, a commendant s német praesidium, oltalmazó nép bevitele dolgában kivántatnék, a szerint sietséggel megirattatván s a t." Wagner állitása szerint: „Susae (Souchesnak) insperatum ab varadinensibus responsum venit: satis sibi propugnatorum esse, annonariis potius quam militaribus auxiliis se indigere." Szalárdi máskép tudja: „Megüzenték szóval is, hogy a vár mind éléssel, porral . . . eléggé muniáltatva, megtakartatva volna, csak az oltalmazó nép, czajbert (zeugwart) és jó pattantyúsok hijával volnának." Steckel János kisszebeni követ az 1669-diki eperjesi gyülésen Rottal János királyi biztossal ezt mondatja: „Vesselényi ő felségének olyat irt, hogy váradiak az praesidiumot és succursust nem acceptálják, s inkább akarják, hogy Váradban Alláht mondjanak hogysem Verdót."

belső várbeli házakat is érték s a bástyafalakat tetemesen kárositották; a kopjára szegezett s az egyik toronybástya oldalán lobogó török hitlevelet lelőtték.

Nagy baj volt, hogy tanult tüzérek épen nem találkoztak az őrségbeliek között; hogy a kapitány, Balog Máté, becsületes hazafisagán kivül semmi tulajdonnal sem birt, mely őt várnagyul ajánlja. A vívók ernyedetlenül folytatták munkájokat, s miután a vár árkában levő vizet a Kőrösbe, Peczébe szállitották, miután továbbá a várbeli tüzérek ügyetlensége az egyik táborszerházat felrepítette, s az oltalom műveit a török gömböknél is inkább károsította, Ali augusztus 24-én hajnalban ostromot parancsolt. Ennek visszaverésére a szükséges tudományt kebelében hordozta a bátor őrség. Három helyen kisérlették meg a várba-juthatást a vívók, mindhárom helyen négy órai tusa után visszaverettek. „Isten segitségéből — irja a szemtanu Szalárdi János — az aszszonyi fehérnép is nem keveset segített vala, a kik férfiaknál nagyobb számmal állitatván lenni, — hogy a férfiak már naponkint nagy számmal elhullottak volna — a belső falak romlásiról nemcsak minden törésekhez igen nagy szorgalmatossággal hordanák a hajgálni való köveket, hanem az erősei, ki az ellenségre is szüntelenül nagy sürüséggel szórnák; némelyek pedig a forró faggyut és vizet bizonyos edényekben a katlanokról nagy serénységgel hordják, és nyakokba, szemközbe való hajgálásra a férfiak kezébe szolgáltatni gyorsalkodnak vala. És valamennyiszer az ellenség az egymás segitésében, allah, allah kiáltással a mieink ellen nagy sivalkodással jöne: ők is ott benn hasonló móddal mindannyiszor a Jézus nevének segitségül való hivásával, valahol kik volnának bennök, a férfiakkal együtt sivalkodnának s magok között is egymást biztatván, nagyteli torokkal kiáltanának, . . . oly bátorsággal . . . hogy a lábok alatt fetrengő elhullott testektől, azokat által s meg általhágdosván, mintha

mind éltig olyan állapotban forgottak és éltek volna, semmit nem irtoznának."

Bertalan napját véres napjai közé jegyezhette az ozmánság: reggeli kilencz órakor háromezer török halott feküdött a várárokban, köztök a fő jancsáraga Hasszán. De az őrségből is már csak egy harmad volt életben, midőn a vívás negyvenedik napja lealkonyodott. Ibrányi Mihály, ki az 1657-ki táborozás alkalmával Wirtz mellett Krakóban tanult, tapasztalt, s kinek alkalma volt ismereteit ifju hévvel alkalmazásba venni; Takács István a város főbirája, Horvát János kővári porkoláb, Szilágyi Péter, Hegyesi János, Tinódi Péter hadnagyok, Almási Dávid a deákok vezére s velök még ötszáznál több hű magyar, kik az ostrom előtt, kik az ostromközben, kik utána, sebeikből elhullottanak. A maradék háromszázat megszállotta a csüggedés, midőn tudomásukra esett, hogy a szerdárnál követ van Souches táborából, üzenetet hozó: miszerint Leopold hadai ovakodni fognak minden ellenségeskedéstől, ha a király birodalma irányában hasonló eljárást tapasztalnak a török részről. [72]) Augusztus 27-én az őrség a veres lobogókat bevétette a toronyról, és fehér zászlót tűzött ki. Az alkudozás megnyilt. Más nap Várad következő feltételek alatt megszünt Erdélyhez, megszünt a magyar koronához tartozni: Váradon és a Váradhoz tartozó földeken kivül más várak, földek Erdélytől el ne szakítassanak. A szerdár eszközölje ki a portánál, hogy az adó leebb

72) Szalárdi, az id. h. Felebb láttuk, hogy Souches csakugyan ily értelmü követséggel küldötte volt Lambachot a török táborba, s Ali öt a vívás végeiglen magánál marasztotta. L. Hammer, VI. 75. Leopold augusztus 13-án személyes felkelést parancsolt a tizenhárom megyének, de a parancsnak nem nagy foganatja volt, ugy látszik; az ország dunai részében pedig Nádasdy Ferencz országbiró és Batthyány Kristóf főkapitány versengtek egymással a vezérségért, s midőn Leopold, véget vetendő a vitának, Zríni Miklóst bizta meg a parancsnoksággal, már késő volt segédet hozni. L. Podhradczky, Magyar acad. Értesitő, 1855, 407 s kk. ll. Ráth Károly, ugyanott, 1856, 368. l.

szállitassék, hogy Erdély s a fejdelem azontúl semminemü bántást ne szenvedjenek. A várbeliek jószágaikat az erdélyi törvények értelmében birhassák. Az őrség fegyveresen hagyhassa oda a várt, öszves vagyonát magához vehesse, tisztességesen bátorságos helyre kisértessék. Az iskola, az egyházak, a könyvnyomda, s a mi hozzá tartozik minden, azontúl is a városiak által birtokoltassanak. — A szerdár bámulattal látta a várból kiköltözködött parányi népet, s adott szavához képest tisztességesen Debreczenig kisértette. [73])

Leopold hadai tétlenül nézték a rakomazi sánczból, mint foszlik le e fényes boglár a magyar koronáról. A császár Greczben vette a hirt Várad veszedelméről, Greczben a magyar tanácsosok a felföldi tizenhét megye kérelmét: ne hagyná török kézbe jőni az erősséget; bontsa fel inkább a békét, mert béke ilyen áron gonoszabb minden háborunál. Váraddal Erdély is bukik; Váradból, Várad által Erdély visszaszereztethetnék a koronának, királynak. Leopold, odautasitotta Souchest, hogy azon esetre, ha, mint hallja, huszonöt ezer ember áll zászlai alatt, tanácsot tartson a nádorral: valljon nem lehetne-e, a sereg veszélyeztetése nélkül ennek részét Váradba vetni. — Greczben egyebet mondtak felségednek, nem az igazságot, — válaszolá Souches — a zászlaim alatt volt tizezer németből már csak négyezer áll rendelkezésemre; a többieket Szatmárba, Kállóba vetettem, a tiszai hidfőnél őrökül hagytam; Vesselényinek nem kétezer, hanem hatszáz embere van, [74]) magyar gyalogot nem hogy hatezret, de

73) Szalárdi, 521. s kk. hh. Bethlen J. III. 1—33. Han, Alt- und Neu-Ungarn, 384. Ortelius, 187. A tanuló ifjuság Debreczenben maradt, melynek ref. collegiuma ekkor kezdett nagyobb virágzásnak indulni.

74) Kezemben volt Vesselényinek ddto 24. sept. 1660 ex castris ad Rakomaz kelt s nyolczszáz negyven aranyról szóló nyugtatványa, „hogy tizenkétszáz főből álló hadát fizethesse." E szerint vagy Souches nem mondott igazat; vagy Vesselényi még egyszer annyi zsoldot vett fel, mint a mennyihez joga volt; vagy, végre, hadai Várad bukása után tetemesen szaporodtak.

még egyetlenegyet sem láttam; Rákóczinak a gyalui harczból visszamenekült emberei rég szétoszlottak; Starhemberg hada e napig sem érkezett ide; aztán a törökök már lecsapolták az árkok vizét, már a fal tövéhez értek, minden pillanatban itt lehet a hír, hogy az őrség magát megadta. [75])

Várad bukása után harmad napra Gilányi György meghozta Erdély adóját a szerdárnak, ki most Haller lábairól levétette a vasat, s Barcsait tartományába küldte, hogy az ötszázezer tallért is beszedje. Ákos távollétében testvérei Endre és Gáspár fék nélkül garázdálkodtak s a Rákócziház hiveit irgalmatlanul üldözték. October 25-én Segesvártt országgyülés tartatott, melyen a felebbi vérdijnak kikeletig behajtása határozatba ment. Országgyülés közben Barcsai Gáspár a lázadó csiki és háromszéki székelyekre ment, „bennök jól levágatván, s a pártolkodás-szerzőkben is felakasztatván; a többiek magokat a hűségre megtérteknek mutatják vala lenni.“ A fejdelem, az özvegy Ákos, szintén országgyülésközben Bánffi Zsigmond tizenhat éves leányával, Izabellával, menyegzőt ült, s a rendek eloszlása után nejét Görgénybe vitte. [76])

IX.

Míg ezek történének, Kemény János Magyarországon nejének aranyos-meggyesi jószágán élt. Házassága által közelebbi viszonyba jött a nádorral, s ennek tanácsára, úgy látszik, s igéretek következtében, melyek őt Leopold segédéről biztosították, Várad bukása és Ali visszavonulása után fellé-

75) Wagner, Hist. Leop. I. 83. Ortelius redivivusban, II. 180. a magyar tanácsosok véleménye pontról pontra olvasható.

76) Bethlen 3. III. 36—41. Szalárdi, 591. Kazy, II. k. 241. l.

pett mint Barcsai versenytársa a fejdelemségért. A székelyek rokonszenvére számot tarthatott.

November 20-án a Rákóczi had maradványaival, öszvesen ezer lovassal, — de a hír három vagy négyezerről szólott, — váratlanul Erdélyben termett. Nyilatkozványában mindenkit biztosított, „hogy senki ellen a hazában ellenségesképen menni nem akar, azokon kivül, kik magokat fegyverrel elejébe vetnék, avagy őneki ártására ügyekeznének, mely esetben mind Isten, mind emberek törvénye az igaz oltalmat megengedné. Nem is megháborítására a hazának, hanem inkább meg sem aludt tüzének oltására, és mindeneknek szép egyességre-hozására czéloz: az egyesség levén fő eszköze a megmaradásnak.“ Barcsai Gáspár ezer kétszáz zsoldossal elébe indult a Szamosvonal oltalmára; de Örményesen Kemény hadnagya Szentpáli János által meglepetett s megöletett. Ákos fejdelem most késznek nyilatkozott a lemondásra, ha biztosítatik, hogy a multak miatt nem fog számadásra vonatni, s ha utóda és a rendek, méltóságához illő eltartásáról gondoskodnak. S most ő is, Kemény is, december 24-kére országgyülést hirdettek, melyen a rendek „maga megalázásaért Istentől bőv áldást kivántak“ Barcsainak, ki az év végnapján leköszönvén méltóságáról, Görgény várát s a szentpéteri és
1661.] suki jószágokat nyerte jutalmul. [77]) Helyébe 1661. jan.

---

77) Bethlen J. III. 41. Szalárdi, 595. Katona XXXIII. 215. „Perbelle notum tibi est — irá Kemény 1661-ki januar. 2-án Regénből hitvesének — quod . . . nihil magis, optatum habuerim, quam ut una vobiscum in pace agerem residuos vitae meae dies . . . verum id mihi minime concessere homines perditarum animarum. Nunc vero Deus meus rebus fluctuantis hujus patriae in maximo periculo constitutis ejusdem gubernii curam capiti meo superimposuit, quae in felici etiam sui temporis saeculo, quam onerosa fuerit, abunde constat omnibus; quanto magis autem nunc? Sed quid agendum? cum patriae non in dignitate, sed potius in pastorali humilitate serviendum, non quidem in sustinenda oneris difficultate, quin saepius in summo etiam vitae dispendio.“ A levél kétségkivül magyarul volt irva: diák fordítása a Türkische und Ungarische Chronica, Nürnberg, 1663, 85. lapján.

elsején Kemény János választatott fejdelemmé, kinek hatalomkörét a rendek huszonegy ponttal irták körül, de kinek sikerült, a harmadikba, mely őt a törökkel frigyre kötelezte, becsúsztatni: „ha a porta is nyilvánvaló veszedelmekre nem ügyekeznék, mert ez esetben a tanácsurak tetszéséből a haza megmaradására minden utakat, módokat elkövethetne.“ És csakugyan már január 9-kén figyelmeztette a rendeket, hogy elkerülhetlenül szükséges leszen, Leopolddal szövetkeznie, mert feltett szándéka a portának, Erdélyből beglerbegséget alkotni. Felolvastatta a budai basa levelét, mely Bihart, Krasznát és Szolnokot a nagyúr számára követelte; fel Vesselényi nádor és Lippai főérsek leveleiket, melyek ama szövetség előnyeit fejtegették.

Az országgyülés még állott, midőn január 10-kén levél érkezett a Barcsai által már régebben Konstantinápolyba küldött követektől, mely a rendeket intette: maradjanak meg hűségben Barcsai iránt, mert a porta megtudván, hogy Kemény János német hadakkal becsapott Erdélybe, felültette a törököt és a tatárt, fel a két oláh vajdát, fel Ali szerdárt és Izmael budai basát, hogy megfenyítsék a nyugtalant. 78)

„A portáról jött minapi levelet közlöttem a tanácscsal s az urakkal, — irá február 8-án Kemény a szebenieknek, — mert nem azért iratott, hogy elrejtessék, hanem hogy

78) Lutsch János, Váradi István, Szilvási Bálint, Budai Péter voltak a követség tagjai. Az elsőről Bethlen János többször idézett munkájának német forditásában (Das bedrängte Dacia; das ist: Siebenbürgische Geschichte sat. verteutschet durch Johannem Tröster, Sax. Cibinio-Transilv. Nürnberg, 1666, 76. l.) olvasom: „Dieser Herr Joh. Lutsch hat allein zu Konstantinopel für das ganze Siebenbürgen Bürge sein müssen, bis die 500,000 Thaler erleget sein würden: ist aber vor Erlegung deren zu Konstantinopel in Beiseyn seines Beichtvaters selig gestorben, und liegt auch allda begraben. Ein gelehrter, tapferer und darzu reicher Herr.“ S Lutschnak gr. Kemény József által közzétett naplójából láthatni, hogy nyomban Barcsainak fejdelemmé neveztetése után, egyenesen a nagyvezir táborából indult Konstantinápolyba

kiczégéreztetvén, megrémüljenek az emberek, és tőlem elidegenítessenek. Budai Péter 79) hitetlenül hazudott a fővezírnek: hogy én ellenségesen, nagyszámu hadakkal jöttem az országra; hogy Rákóczi fiának pénzével és az ő ügyében; hogy német hadak is vannak velem; hogy el akarom szakasztani Erdélyt a portától; hogy a fejdelmet várba szorítottam, öcscsét is megöltem. Szükséges volna, hazudtolná meg Barcsai e híreket, ne hagynók magunk magunkat hazugságban, midőn országul irtuk: egyesek vagyunk. Soha sem jött még Erdélyre török hivatlanul. Nem kétlem, eljő ezután is, ha hívjuk; meg is veszi jutalmát, mint eddig, fáradságának: szánkban az íze." — S utóiratul a főfő kérdés intéztetik a szebeniekhez: hódoltatok-e már biztosaimnak? — Mi szebeniekül nem hódolhatunk nagyságodnak, hanemha bizonyossággal tudjuk, hogy nagyságod benn van a porta kegyében. Mi 1658-ban pecsétes irással esküdtünk hűséget a szultánnak, igérvén, hogy fejdelmül azt a magyart fogjuk ismerni, kit reánk parancsol a porta. — Az ovatos szászok aggodalmát következő okoskodással ügyekezett megnyugtatni az ildomos fejdelem: Nekem esküimbe egyenesen beiktattatott hogy sem el nem szakadok, sem az országot el nem szakasztom a portától. Mindaddig tartom a hűséget, valamíg Szeben városa fogja tartani, melyről tudom, hogy minden lehetséges dolgokban kedvét akarja keresni a töröknek. De ha a török azt kivánja tőle: nyisd meg a kaput, bocsásd be a basát; avagy: adj mindjárt egy vagy két milliót, adj ennyi szép asszonyt, gyermeket, — ilyes esetben sem kötelezettség, sem semmi keresztyén ok nem engedi, hogy cselekedje, hanem tiszte magát, mint lehet, megoltalmazni. Ha-

79) (V. ö. Lutsch naplóját, gr. Kemény Józsefnél, Deutsche Fundgruben, I. k. 334. l. hol „18. octobris" minden esetre nyomtatási vagy másolási hiba „18. decembris" helyett.

sonlóképen, valamíg tőlem, országomtól rokon képtelenségeket nem kiván, tartozom s akarok megmaradni hűségében: tovább nem. S a szebeniek hódoltak Keménynek, de ilyes megszorítással: hogy elleneinek ellenei akarnak lenni, a törökök kivételével, mert ezekkel nem fognak újat húzni, hanemha végveszélyt várhatnak tőlök magokra. — S most Erdélynek ismét választott fejdelme volt, nem olyas, kit reá tukmált a porta; de a korszak már távol vala, midőn elég erővel birt az önnállóság ezen árnyéklatának érvényesítésére.

A nagyvezír reményt nyújtott Keménynek, hogy a porta megerősíti a fejdelemségben, ha cselekedettel fogja tanusítani, „hogy nem ment Erdély romlására, hanem hatalmas császár szolgálatára“, de a török begek úgy viselték magokat, mintha Erdélynek nem volna fejdelme, mintha a részek Várad bukása óta már nem tartoznának Erdélyhez, behódoltatták Bihar, Kraszna, Középszolnok pórságát, s február 21-én Szentjóbot is elfoglalták. Keménynek ezt tűrnie kellett, mert hadai Fogaras és Déva alatt állottak, amazt Barcsai Endre még mindig vonakodott általadni, emennek őrsége szintén megtagadta a hódolatot. A fejdelem bukott versenytársának kezét látta a játékban, s ez okon az aprilis 23-án megnyilt beszterczei gyülésen végzést hozatott, melynek erejénél fogva Barcsai Ákos saját várában, Görgényben, őrizet alá helyeztetett. [80]) A gyülés bekivánta egyszersmind a porta kielé-

80) Katona (XXXIII. 236.) szerint „Bethlenius initium comitiorum bistriciensium ad 23. aprilis indictorum et 6. maji terminatorum ad februarium male defigit.“ Részemről oly véleményben voltam, hogy nem Bethlen adata hibás, hanem Katona kéziratáé, mert Szalárdi szintén februáriusban, még pedig február 23-án hagyja megnyílni a beszterczei gyülést; de minthogy a kolosmonostori s gyulafehérvári levéltárakban csakugyan 1661-ki apr. 23-káról országgyülési czikkelyek léteznek, s 1661-ki febr. 23-áról nem (l. gr. Kemény József, Notitia hist. dipl. archivi et litteralium capituli Albensis Transsilvaniae, Szeben 1836, I. k. 138. l. és II. k. 20. l.), mégis Katonának leszen igaza.

gitésére szánt öszletnek — az ezer ötszáz tallérnak — beszedéséről és kisáfárlásáról szóló számadást, rendelvén: hogy ha mi amaz öszletből Barcsai által eltékozoltatott volna, pótoltassék vagyonából a hézag. Keménynek, midőn e végzést hozatta, nem volt szándékában sietni a pénz beküldésével, hogy a porta kegyét megvásárolja magának. A török követeket, kik őt Temesvárra hivták, hol Ali által fejdelmül fog ismertetni, ha fiát túszul Konstantinápolyba küldi, s ha magát a felemelt adó és a háboru-költségek fizetésére kötelezi, [81] olyatén válaszszal eresztette útnak: hogy igenis, ő elmegyen Temesvárra, de csak a háboru-költségek elengedése s az adónak ismét tizenöt ezer aranyra leszállitása után. Megerősitését fejdelmi székén a német császártól, a magyar királytól várta Kemény; s a beszterczei gyülés megadta neki a mit kivánt: felhatalmazást Leopoldhoz folyamodnia a török ellen, mint kitől végveszély fenyegeti nemcsak Erdélyt, hanem a magyar korona öszves tartományait is.

Esedezzék alázatosan kegyelmed, — igy szól az utasitás, melyet követének Bánffi Dénesnek adott Kemény — hogy szánja meg császár ő felsége Erdélyt, s mentse meg a végveszélytől, mely majdan saját birodalmát is érendi. Ha ő felsége békében akar maradni a pogánynyal, terjeszsze ki reánk is a béke áldásait: mi engedelmes szolgái leszünk mindenekben, és noha külsőképen a töröknek leszünk alávetve, szivünk mindenkor ő felségénél leszen. Ha kell, hogy fegyverre kerüljön a dolog, ne kivánja a császár, miszerint Erdély kapjon elsőben és egymaga a törökbe, mert ahhoz nincsen

81) Lutsch, ddto Konstantinápoly, 1661. febr. 16. ezt jegyzi naplójába: „Kamen des gnädigen Herrn Kemény János seine Leut allhier, und brachten dem Kaiser Schreiben und dem Vezérn, und zeigten an, dass das Land ihn zum Fürsten hätte eligiret. Responsum: „Wofern ihn das Land hat eligiret, möge er Fürst seyn, allein er sollte seinen Sohn herein schicken zu einem Pfand, den zweijährigen Zins und die summam Geld.“

módja. Hogyha — mit nem remélünk — császár ő felségének segitségében meg találnánk fogyatkozni, avagy csak annyit ügyekezzék kegyelmed véghezvinni, miszerint a legroszabb esetben, ha t. i. magunk nem tölthetnők be véghetetlen kivánságát a portának, és igy az utolsó szükségtől kényszerítve fegyverhez kellene nyúlnunk, és végre, mit Isten távoztasson, a hazában sem maradhatnánk, legalább ő felsége birodalmában lehessen befogadtatásunk és bántódás nélküli lakhatásunk. [82])

Röviddel a beszterczei gyülés eloszlása után Barcsai Endre hajolván Ákos felhivására, ki engedékenysége által sorsát javíthatni remélé, Fogarast hitre feladta. Szerencsétlenül; mert „csomóját dolgának a hitlevélben jól megkötni nem találván", foglyul küldetett azon várba, melynek minapában még nagyja volt; s kézrekerülvén levelei, melyeket fogságából pártos czélzattal az oláh vajdákhoz irt, Kemény parancsából felakasztatott. Dévát német kapitánya, Springer Tamás, a végett adta volt a fejdelem kezéhez, hogy nehány magyar tiszt szándékát hiusítsa, kik Barcsai felhivásának engedve, a jenei jancsárok kezére akarták játszani az erősséget. Jánosi János, Raffai Tamás és Fodor János, s velök Kállay Endre református lelkész voltak a szófogadó hivek. Kemény, fejeiket szedette a nyomoruaknak.

A június elején Meggyesre kért rendek helyeselték az eljárást. Ali basának követelései, hogy Kemény mondjon le a fejdelemségről, s míg más választatik helyébe, magyarországi jószágain lakjék; hogy továbbá az új fejdelem, nyomban választása után legfelebb huszonöt szolga, s mindenik nemzetből tizenhat főember kiséretében kétévi adót s a régóta sürgetett ötszázezer tallért Temesvárra hozza, — a rendek

---

82) Kemény János erdélyi fejdelem önnéletirása, kiadta Szalay László. Pest, 1856, a toldalékban.

által visszautasíttattak. „Ők Isten után mindenekben ő nagysága gondviseléséhez ragaszkodván, valamit ő nagysága a beszterczei gyülésen kelt szövetség mellett a haza megmaradására elkövethetne, követné el.“ Egy úttal végzés hozatott; hogy miután Barcsai, lemondása után is, folyvást a törökkel czimboráskodott, s miután magát, ha ilyesmire vetemednék, eleve a legszigoruabb büntetésnek vetette volt alá, Kemény bánjék vele, mint jónak látja. Ezzel Barcsaira ki volt mondva a halál. Röviddel a gyülés után, midőn a török Erdélybe nyomult s Barcsai visszahelyeztetését a fejdelmi székbe reméllheté vala, Kemény őt oly ürügy alatt, mintha Görgényből Kővárba szállítatná, szekérhez lakoltatta, s útközben Répa nevü falunál béres gyilkosok által megölette. A tett után elosontak a czinkosok, s a répai lakosok Ákos fejdelmet a falu pelengére melletti verembe takarították. [83])

X.

Konstantinápolyból újra Ali basa bízatott meg a szerdársággal Erdély ügyének elintézésére; Izmael budai basa, s a

83) Bethlen J. III. 60. Szalárdi, 609. Katona, XXXIII. 238. Kemény János, autobiographiájában Scultetus (Bethlen Gábor orvosa s a fejdelem halála után a gubernátornak híve) erőszakos halálát ekkép irja le: „Estve szállására küldvén megköteleztették s kocsira tételék, mintha Fogarasba vinnék; Kercz és Porumbak közt az Olt mellett a parthoz közel levő hidacskánál valami subornált emberek által tolvajok képében reájok üttetvén, lerángatták s megkötözve az Oltba vetették. Úgy áldjon meg Isten, folytatja Kemény, s úgy bocsásson is meg, hogy tudatlan, ártatlan s részetlen voltam halálában.“ Meglehet; de az igen valószinü, hogy Scultetus halálneme jött eszébe a fejdelemnek, midőn versenytársán a szövegben előadott módon túladott. — Barcsai silány fejdelem volt; mint magános ember az érdemesbek közt fogott volna helyet fogni. „Az praelum nyomtató sajtó alatt félben levő szép öreg magyar biblia elősegítésére — irja róla Szalárdi — valahány száz tallért küldött vala; az Bonfinius historicus, va-

Budáról Kanizsára küldött Szajdi Amhád alája rendeltettek. Alig indult ki június elején Temesvárból, midőn a nagyvezír parancsából Szajdi Amhádot meggyilkoltatta. Leopold most elvégre erélyesebben lépett fel Erdély oltalmára. Közbenvetésére történt, hogy a porta letett a gondolatról, Erdélyből beglerbegséget alakítani, hogy az erdélyi rendek fejdelemválasztási jogát ujból megismerte; [84] de az Ali táborába küldött biztosnak nem sikerült a szerdárt fentartóztatni hadjáratában. [85] Kemény június 18-án Marosujvárhoz táborba szállott; Bécsben követe Bánffi Dénes, s kik ennek az ujabb utasítást meghozták, Teleki Mihály és Kászonyi Márton jesuita az igért segítséget mostanra szorgalmazták: könnyebb levén védeni, mint visszafoglalni; és a magyar tanácsosok bővebben fejtegették, hogy a béke üres név, ha az egykori nagy Magyarországból tenger törökség közepette már csak egy hosszú de igen keskeny, s ennélfogva alig-alig oltalmazható földnyelv van Leopold birtokában; hogy üdvet csak a háborutól remélhetni. S most Heister Gotfrid szatmári kapitány a Kemény által Leopoldnak tartalékpontokul felajánlott erősségeket, névszerint Székelyhidot kezéhez vette; most parancs ment a Morvában és Ausztriában szállásoló hadakhoz, vegyék útjokat Nagyszombatnak, Semptének, hol Montecuccoli Rajmund, imént még a császári hadaknak Holsteinban, Pommernban vezére, szemlét tartván felettök, tizenötezer emberrel Komárom környékén tábort jártatott.

E közben — június 30-án — Izmael budai basa a vaskapu-szoroson át Erdély földére lépett. A dércksereg Ali vezérlete alatt nyomban utána dőlt, s július közepéig a hát-

---

lahol mi haszonra való dolgok benn találtatnának, magyarra megforditatván, azt is, hogy mihelyen az Úristen az időt csendesitené, ottan kinyomtattatná, megigérte vala."

84) Katona, XXXIII. 244.

85) Hammer, VI. 84.

szegi kerületet pusztította. Ekkor, megérkezvén a bucsaki tatárok, ezeket előre küldötte; saját hadaival előbb Szászvárost és Szászsebest felgyujtotta, aztán utját mint amazok, szintén Gyulafehérvárnak vette. Kemény még mindig királyi segéd nélkül, gyengeségének érzetében gondosan kerülte az ütközetet, s miután a székely hadakat Petki István vezérlete alatt Szeben és Fogaras felé küldötte, seregének másik részével Bonczidára, innen, július 29-én Szamosujvárra vonult, honnan, a tatárok által folytonosan üzőbe vétetve, a hegyeken át Mármarosba nyomult, s Huszt ágyuinak oltalma alatt ütött tábort. A tatárok mellette el, Szatmárig, Domahidáig száguldoztak, több ezer rabot magok előtt hajtva; s Kemény, megértvén Ali derékseregének közeledését, Tiszabécsnél a folyam túlpartjára vette magát. A szerdár Nyalábvárig, Ugocsában, tolta elő hadait, s a fejdelem most ujra a Tisza innenső partján ütött tábort.

Montecuccoli, mint emlékirataiban [86]) olvassuk, Erdélyt Erdélyen kívül akarta segíteni; azaz: Budát vagy Esztergomot megtámadni, melyek csak parányi vagy selejtes őrséggel voltak ellátva, mert vitézeiknek szinét Izmael basa magával vitte. De a bécsi hadi tanács parancsot adott a seregnek a Tiszához szállitására. Augusztus 3-án Lévánál állott Montecuccoli, s itt megértvén Kemény folytonos hátrálását, ennek biztosa Teleki Mihály által felkérve, a lovassággal segédére sietett a fejdelemnek: augusztus 19-én Tokajnál fogott állást; 30-án Szatmártól két órányira a Kraszna partján ütött tábort; röviddel utóbb Kemény hadaival Poroszló táján a Szilágyságban egyesült. [87]) Ekkoron Ali — mint Montecuccoli hiszi, — az ő közeledésének hirére már kivonult Magyarországból, s Erdélyt

86) Opere di Raimondo Montecuccoli corrette, accresciute, ed illustrate da Giuseppe Grassi, Turin, 1821.

87) Bethlen J. III. 59. Szalárdi, 610. Katona XXXIII. 241.

Déstől Marosvásárhelyig pusztította. Beszterczéről augusztus 29-én maga elébe parancsolta a rendeket, hogy engedelmeskedve a porta kivánságának, magyar, székely, szász, fejdelemválasztáshoz lásson. A szász városok, Brassó kivételével, követeiket küldték táborába, melyet most Marosvásárhelyre tett által; a magyar urak és nemesek, a székelyek nem voltak képviselve. A két nemzet távollétében a harmadik nem vélte magát jogosítottnak fejdelemválasztásra; aztán alkalmas úri embereket sem ismert, kik a fejdelemségre méltók s elvállalására hajlandók volnának. Követség ment Petki Istvánhoz, mely őt megkinálja a méltósággal: a méltóság nem kellett neki. S most Ali, ki még Huszt alatti táborozásakor Rhédei Ferenczet és Lászlót, úgy Zólyomi Miklóst, Dávidnak fiát, másmás ok miatt siker nélkül felhívta a fejdelemség elvállalására, — kérdést tett a szászoknak: ha nem lakik-e valamely nevesebb magyar úr a szomszédban? s ha igen, nevezzék meg, ő elfogadtatja vele a fejdelemséget. Egyvalakinek Ebesfalván lakozó Apaffi Mihály jött eszébe, Apaffi György országtanácsos fia, ki csak imént szabadult ki a krimi tatárok fogságából. Erre Ali, táborába parancsolta a nemességet, mely személyes biztosságáról gondoskodva a szász városokba vonult volt; táborába kisértette Apaffit; september 14-én a marosvásárhelyi mezőn fejdelmül választatta; september 16-án a csergei mezőn bottal, zászlóval, a fejdelemség jelképeivel feldiszítette. Örömében hogy elvégre általesett a bajon, felét elengedte a Barcsai által igértetett ötszázezer tallérnak, s jelentést tett Konstantinápolyba, hogy Erdélynek úri nemzetből való s hűséget tudó fejdelme van ismét. [88])

Kemény és Montecuccoli ez idétt már Kolosvár előtt tá-

---

88) Bethlen J. III. 74. Szalárdi, 623. Cserei Mihály históriája 1661—1712. Pest, 1852, 5. h. Katona, XXXIII. 257.

boroztak, a német gyalogság badeni Vilmos vezérlete alatt még Tokajnál érte volt utól a fővezért. Tizennyolczezer fegyveresből állott az öszves német-magyar had. [89]) Kemény elégségesnek itélte az Alival megmérkőzésre, s a Maroshoz indulást mindenkép siettette; Montecuccoli más véleményben volt. A táborában kitört pestis; a korán beállott őszi esőzések; az eleség hiánya; — mert még ott is, hol a török-tatár nem pusztított, a sereg számára nem volt egybetakart élés — végre azon körülmény, hogy a szász városok, melyek állitólag esengve várják a német had megérkezését, máris kaput tártak a török előtt: tanácsosnak látatták Montecuccolival, elhalasztani a hadviselést. Ő eléglette, hogy valamint Szamosujvárba, Betlenbe, Kővárba német őrség vettetett, úgy Kolosvárban is ezer magyar őrnek másfélezer németet társul adhat. [90]) Keménynek nem tetszett az okoskodás, mert „fizetett hadain kivül az ellenséggel való megharczolásnak hirére most mindenfelől sok szép magyarság gyült össze"; de engedni kellett a kénytelenségnek. September 17-kén hadainak értésül adta a császári tábornok elhatározását; s aztán ő is, Montecuccoli is Zsibó felé „kijődögéltek." A fejdelem hadai Erdőszádnál

---

89) Montecuccoli számvetése szerint; ki saját fegyveresinek számát tizenötezerre teszi, s „ezekhez — úgymond — Kemény még három ezeret kapcsolt, az iménti megfutamodás csüggedtségéből még nem egészen kibontakozott népet." Szalárdi hasonlóképen csak tizennyolcz ezer fegyveresről szól: „Mely armadának fegyverfoghatója, becsületes hadviselő emberek intézhetése szerint, tizennyolcz emberből állhatott, válogatott jó és fegyveres had." Egy névtelen egykoru Kemény hadát tizenegy ezerre becsüli. (Katona, XXXIII. 262.) Egykoru német jegyzet szerint Montecuccolinak Komáromnál kilenczezer gyalogja volt. (Türk. und ung. Chronika, Nürnberg, 259. l.)

90) Montecuccoli emlékirataiban mindenkép ügyekszik mentegetni a hadviselés befejezését, még mielőtt kezdetét vehette volna; erre egyik ok, neheztelése lehetett a bécsi hadi tanácsra, mely a vezér tervét, mint felebb láttuk, elvetette. Szalárdinál olvassuk: „Titkon oly ordinancziája volt a generálnak: ha az török Erdélyben magyar fejdelmet választat, meg ne harczoljon; hanem ha occupálni akarná Erdélyt, aperto marte opponálja magát a töröknek."

és Kővár táján, a császáriak Aranyosmeggyesen alól Borhidnál ütöttek tábort.

Ali a marosvásárhelyi gyüléssel ráiratott Keményre, hogy Erdélynek jól megyen dolga, az ő segédére semmi szükség; a szász városok megfizették s megfizettették a falaik oltalma alá sereglett nemességgel az Ali által bekivánt kétszáz ötvenezer tallért; s török-tatár hadak october közepén a székelyek névszerint a csíkiak megfenyítésére indultak, kik makacsul megtagadták a hódolatot. Kemény segédet igért nekik, és szavát beváltandó, october 21-én fizetett hadaival és néhány ezer némettel bement Erdélybe. Későn. A csíkiak ekkor már megrablattak, megégettettek, megfertőztettek. [91]) A fejdelem újabb hadjárati kisérletének öszves eredménye abban állott, hogy Fogarasba is Bethlen Gergelylyel néhány száz német őrt beküldhetett; őmaga, hadainak magvával a mármarosi és nagybányai hegyek között Bikszádon és környékén készült telelni. Montecuccoli november 1-jén még Tokajnál táborozott, hadainak részét Szatmártt, Kállóban, Károlyban, Nagybányán hagyta; a maradék, mert a szabad királyi városok, névszerint Kassa — hol 1662. jan. elején Montecuccoli jelenlétében [1662. a nádor, a kanczellár és Rottal János németbirodalmi gróf mint királyi biztosok az éjszakkeleti országrészszel gyülést tartattak, — kézzel lábbal ellenezték a rakonczátlanok befogadását: hosszas barangolás után februárius végén Kolosvárra indult. [92])

Kemény ekkor már megszünt élni. Alinak Temesvárra visszatérése után felvillant agyában a gondolat, Erdély kulcsos

91) Bethlen J. III. 80.

92) Libraria diplomatum, litterarum et actorum publicorum statum saeculi XVII. in Hungaria adumbrantium, III-dik k. 1—30. l. (kézirat a nemz. muzeumban.) Gal. Gvaldo Priorato, hist. di Leop. cesare, II. 9. s kk. ll. — Rottal Jánosnak Morvából származott atyja szendrői kapitány, anyja Thurzó Mária, Szaniszlónak, a nádornak, nővére volt.

városait, mielőtt ujból táborba szállana a török, meg visszafoglalni. 1662. január 3-án zsoldosaival és Wallis [1662. szatmári kapitánytól kölcsönzött német csapattal bement Erdélybe. Apaffi s a vele maradt török dandár, öszvesen hat ezer fő, Meggyesről visszavonultak Segesvárra; Ali Kucsuk Mohamed jenei bég vezérlete alatt még kétezer válogatott lovast küldött segédére, kik január 22-én, midőn Kemény már a város tőszomszédjában Szőlősnél táboroznék, Meggyesbe belovagoltak. Más nap Kucsuk ötezered magával megütközött a fejdelemmel. Kemény a csatamezőn maradt; a vele volt erdélyi urak, élökön Haller Gábor s Bethlen János, mellette, érette semmit sem tettek, — talán mert Apaffi kéz alatt megnyerte őket magának, talán mert fájlalták, hogy a fejdelem megvonva tőlök a bizodalmat, megannyijokat a német had ellenőrizése alá helyezte. Az utóbbikból Kucsuk emberei négyszáz negyvennyolcz fejet hoztak a városba. 93)

Míg Erdély s a részek ennyi gyásznak színhelyévé lettek, Magyarország viszonylag békés éveket töltött, ha mindjárt a béke, a nyugalom csak külső volt, biztosítékot nemzetnek, királynak nem nyujtó. Az 1659-ki július 21-ére Pozsonyba hirdetett országgyülést Leopold személyesen nyitotta meg s december 4-én százharminczhárom törvényczikkelyt erősített meg. A király felavatási oklevele bement a törvénybe. A végvárak őrségeiben mutatkozó hézagok töltessenek ki; a szomszéd örökös tartományok, névszerint Csehország, fizessék le a végek jó karban-tartására már régebben reájok vetett öszletet; a római szent birodalom is nyújtson pénzsegédet. Az

93) Bethlen J. III. 90 s kk. II. Szalárdi, 628. Wagner, hist. Leop. I. 102. V. ö. Johannis Goebel et Georgiii Wachsmann Chronica Civitatis Schaesburgensis 1514—1663, Kemény Józsefnél, Fundgruben der Geshichte Siebenbürgens, II. 132, hol a kiadó e jegyzetét olvassuk: „Über den Leichnam des Fürsten Johann Kemény wusste man bis jetzt nichts zu sagen; dass derselbe jedoch feyerlich begraben wurde, werde ich bei einer andern Gelegenheit aus Urkunden erweisen.“ Megtörtént-e?

Érsekujvár erősítésere Draskovics püspök által hagyományozott ötvenezer forintot adja ki a kamara, s fordítassék a kitűzött czélra az öszlet. A közfelkelés ügyében hozott 1655: 88-dik törvényczikkely megerősítetik, s az 1622: 21-dik pótlására rendeltetik, hogy a nemzászlós urak és nemesek is tiz jobbágyi házhely után, ha a rajtok ülő pórok nem adófizetői a töröknek, s ellenkező esetben húsz házhely után egyegy jól felfegyverzett lovast, továbbá mindenik porta egyegy gyalogot kötelesek kiállítani; a portákkal nem biró nemesek is vagyonuk arányában tartoznak a felkeléshez járulni. A keletéjszaki megyék háromszáz, s az ezen megyékben kebelezett sz. kir. városok száz zsoldost kötelesek a következő két év lefolyása alatt lábon tartani; a dunai részek ilyetén zsoldosok tartására minden be nem hódolt porta után tiz forintot, s ötöt a behódolt után, felében a földes úr erszényéből, felében a jobbágyok által fizettetnek. [94]) A végek költségeinek fedezésére a legközelebbi országgyülésig, azaz: három további évre felényivel felebb emelve marad a harminczad. A felség mellé rendelt két magyar tanácsosról, a portánál tartandó magyar ügyviselőről, a magyar ügyeknek magyar tanács általi elintézéséről, a kapitányságoknak nem kiskoruakra hanem alkalmas hazafiakra bizásáról szóló korábbi czikkelyek megujítatnak. Külföldi zsoldosok ezentúl csak a rendek megegyezésével hozattathassanak be, s azok, kik jelenleg a végekben vannak, három év mulva szállítassanak ki az országból. A Magyarország és Ausztria között mármár meggyökeredző méltánytalan vámviszony orvoslást nyerjen. [95]) A rendek számos egyéb visszaélések és kicsapongások megszüntetéséről is gondoskodtak; a vallásügy elintézése a legközelebbi országgyülésre

94) A be nem hódolt porták száma ekkor, mint a pozsonyi kamarának 1660-ki oct. 25-én kelt iratából (Türkische und ungarische Chronica, Nürnberg, 1663, 80. l.) láthatni, 7174⅝-ra ment.

95) Corpus juris hung. II. 6.

halasztatott, az evangelikus rendeknek is megegyezésével, kikkel nádor és esztergomi érsek reméltették, hogy panaszaik és sérelmeik akkoron megelégedésökre fognak igazításba vétetni, s kik egyelőre eléglették, hogy a jesuitáknak országos állást biztosító törvényjavaslat december 1-én, úgy szólván a gyülés végórájában visszavonatott a felség által.

1662-ki május 1-én megnyílt a várva várt országgyülés. A nádor, az esztergomi érsek már fenn voltak Pozsonyban: az ezeknél is népszerüebb bán, még a gondjaikra bízott tartományban mulatozott. „Nagyságodat, mint kegyelmes urunkat s elfogyatkozott édes nemzetünknek még fennálló egyik magyar oszlopát, alázattal kérjük, — irák neki május 11-én az evangelikus rendek — indítsa nagyságodat szánakozásra a mi édes hazánknak siralmas ügye, s annak orvoslására nagyságod minél hamarabb a pozsonyi gyülésre való jövetelét siettetni méltóztassék.“ Leopold martius 23-án érkezett Pozsonyba; 31-én felolvastattak a királyi előterjesztések. A katholikus rendek, tekintetbe vevén a Nagyvárad bukásából származott veszélyt, ez egyszer a királyi előterjesztések névszerint azon pontjának tárgyalásába kivántak mindenekelőtt ereszkedni, mely a török elleni oltalomra vonatkozott. A rendek evangelikus része, melynek élén az idősb Rákóczi György magyarországi hadviselésében, mint hadosztályi főnök részt vett, jelenleg abauji követ Szuhai Márton áll vala, — a magát ‚evangelikus status‘-nak czimző huszonhat vármegye és huszonnégy sz. k. város, sérelmeinek a linczi békekötés második ágozatának értelmében eligazítását sürgette; s „mivel a lelki szabadság nekik minden testi szabadságoknál nagyobban állana, semminemü közönséges ország megmaradására nézendő dolgokhoz addig nyulni nem akarnak.“

96) Országgyülési naplók, a n. muzeumban. Szalárdi. 635. V. ö. Kazy, II. k. 234. l.

A főrendek, az urak jóval nagyobb száma ekkor már visszaszereztetett a római egyháznak; Kollonics Kerestélyen, Nyáry Lajoson és Berényi Györgyön kivül egyetlen egy evangelikus főurral sem találkozunk az országgyülés naplójában. Annál nagyobb túlsúlylyal birtak az evangelikusok még most is megyékben és városokban, és az országnak két harmada fő sérelmet abban látott, hogy a főurak, névszerint: Eszterházy Pál és Ferencz, Nádasdy Ferencz, Cziráky Ádám, Kéry Ferencz, Erdődy György, Révay Ferencz, Illésházy Gábor, György és Ferencz, Balassa Ádám, Draskovics Miklós, Forgács Ádám, Apponyi István és Balás, Czobor Ádám; s velök az urnők: Draskovics Sára és Khuen Franciska, amaz Szécsy Dénes, ez Pálffy Pál nádor özvegye; Forgács Mária, Báthory Sófia Rákóczi Ferencz fiával; nemkülönben egy csapat nagyobb kisebb nemes, s a magasabb clerus tagjai közűl: Lippai György esztergomi érsek, Szelepcsényi György kanczellár és kalocsai érsek, Széchenyi György győri püspök, Pálfay János váradi püspök, a nagyszombati és trencséni jesuiták, az elefánti pálosok s a t. — patronatusi jogukra támaszkodva jobbágyaikat erőszakosan belé kényszerítik a római egyházba. A vádlottak eljárásukat jogosnak hitték, s mint ilyest hévvel védelmezték. Atyáink, mondák, jogtalanúl cselekedtek, midőn a római katholikus egyházakból protestans templomokat csináltak; mi az alapítók kegyeletes szándékát hajtjuk végre, midőn ezen templomokat visszaadjuk a római katholikus tiszteletnek. A clerus tagjai, magokat mi illeti, oly véleményben voltak, hogy nekik nemcsak jogukban, de az egyház által reájok parancsolt kötelességökben is áll, jobbágyaikat megtériteni. Az evangelikus rendek a bécsi és linczi békekötések, a Ferdinandok s az uralkodó király felavatási okleveleik több rendbeli ágozataikból bizonyitották a sérelmek alapos voltát, követeléseik jogosságát. Mi ezen engedményeknek mindenha ellenmondottunk, válaszolá

a clerus. Soha sem emlegessétek a fegyveres kézzel irt törvényeket, mondá egynémelyik a világiak közül, hol van Bocskai István, hol van Bethlen Gábor, hol van Rákóczi György, kik foganatot reméltethetnének az erőködőkkel? Mi azelőtt sem biztunk azokban, kiknek lehelletök csak orrukban volt, így hangzott a puritánus válasz, hanem biztunk Abban, kinek ma is azon mindenható ereje van, hogy valamint ama dicsőült fejdelmeket az ő tiszteletének oltalmazására előállatta, úgy most cséplés mellől Gedeonokat, a juhok mellől Dávidokat állíthat elő Izrael szabadítására. Négy hónap folyt le ezen és hasonló feleselések között. Az evangelikus rendek hat ízben folyamodtak a felséghez, szolgáltasson igazságot nekik. Ő felsége visszatetszéssel értette meg, viszonzá Leopold nevében Porcia herczeg, császári főudvarmester, uraságtaitok eljárását. Most egyedül a köznyugalmat, az ország oltalmi erejét előmozdító ügyek vétethetnek tárgyalásba; most nincsen ideje az uraságtaitok által felhordott panaszokat meghallgatni, máskülönben egyéb sérelmeket is kellene átvizsgálni. Ott vannak a törvények, éljenek velök jogaik érvényesítésére, ne akaszszák meg működésében az országgyülést, vegyék szivökre a hazának nyomoru állapotát a hazának szükségeit. Ő felsége előtt nincsen tudva, hogy az ő parancsából, az ő akaratával bárki vallásának szabad gyakorlatában háborgattatott volna; mennyiben pedig magános személyek alkalmat adtak a viszályra, vegyék hasznát, mint már mondatott, az 1647-diki törvénynek, idézzék biráik elébe a jogsértőket. — Az evangelikus rendek oly véleményben voltak, hogy az érintett uton módon lehetetlen orvoslást nyerniök, mert azok épen fő üldözőik, kiknek tisztök volna a törvények fő oltalmazóinak, a vallásügyben hozott törvényczikkelyek fő végrehajtóinak lenniök; névszerint Nádasdy Ferencz országbiró, Szelepcsényi György kanczellár, Illésházy György trencséni örökös főispán s királyi étekfogó, sőt maga a nádor is a clerussal tart, úgy látszik. Méltóztassék felséged

a rajtunk elkövetett égbekiáltó igazságtalanságokat hitlevele értelmében még a jelen országgyülés folyama alatt orvosolni. — Nem áll ő felsége hatalmában, válaszolá a király képében ismét Porcia herczeg, olykép segíteni a bajon, mint uraságtaitok ohajtják. Kérem az evangelikus státust, gondolja meg, hogy Erdélyben zajlik a háboru s hogy vajmi könnyen Magyarországba is átharapódzhatik a mirígy. Halaszszák alkalmasabb időre ezen ügy elintézését. — A nádor is kérte, kényszerítette az evangelikus rendeket, hagyjanak fel jelenleg követeléseikkel, vegyék tárgyalásba az ország egyéb ügyeit, s intézzék el inkább barátságos úton a katholikus rendekkel a vitát. Midőn Retkes Pál vasi követ július 13-án ilyetén kiegyenlítés, mint jogveszélyeztető ellen tiltakoznék, a nádor földhöz vágván olvasóját, felkiáltott: „Uram, vagyon három milliót érő jószágom, de íme a kegyelmed kicsinjéhez hozzákötöm, hogy Isten engem úgy segéljen, nem jő több resolutiótok.“ S Gedőczi László az agg ungi követhez fordulva, folytatá: „oh, édes Gedőczi uram, most mind az ifjak vezetnek benneteket, és bizony sárba visznek.“

Az evangelikus rendek megmaradtak feltett szándékuknál, s még két ízben folyamodván a felséghez, augusztus 17-kén Leopold következő választ adott nekik: Ha máskép határozhatjuk el magunkat az akatholikus státus irányában, kiadtuk volna ebbeli határozatunkat, s nem fogtuk volna annyi ideig elhalasztani az ügy elintézését. Miután pedig más választ nem adhatunk, intjük az evangelikus státust, jőjön már valahára a rendek közé tanácskozni. — Az evangelikus megyék és városok ezentúl is fentartották az elvet: nem ereszkedni más ügyek tárgyallásába, ha vallási sérelmeik orvosulatlan maradnak; és september 2-kán Pozsonyból eljöttek, miután Vesselényi nádortól és Zríni Miklós bántól bucsút vettek. „Én más valláson vagyok, — mondá a küldöttségnek az utóbbik — de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom,

a kegyelmeteken ejtett sérelem rajtam ejtett sérelem. Volna bár százezer pápista mellett százezer lutheránus és százezer kálvinista vitéze a fejdelemnek: ők megmentenék együtt a hazát." 97)

Az evangelikusok távozása után még tizenhét napig voltak együtt a katholikus rendek, s ötvenöt törvényczikkelyt alkottak, melyek közűl az első kinyilatkoztatja, hogy csak kivételképen maradt el ez úttal számos sérelmek tárgyallása, s hogy a jövendő országgyülésen szokott eljárásukat fogják követni a rendek; a második kiküldi a garázda külföldi zsoldosokat az országból, még pedig részét nyomban, részét szent Györgyre, s addig is a nádor birósága alá helyzi; az ötödik mind személyes mind portánkinti közfelkelést rendel, ha az ellenség valamely fő erősséget vívna, vagy nagyobb sereggel jőne az országra, vagy ha ő felsége a török kezében levő valamely főbb hely visszafoglalását tűzné ki czélúl magának. 98) — Az országgyülés folyama alatt, midőn a török veszedelemről folyna a tanácskozás, többen kemény vádakkal illették Montecuccolit mult évi táborozásaért. A tábornok irásban válaszolt, s a magyarokat tanultság és tapasztalás hiánya miatt illetéktelen biráknak mondotta nagyszerü hadi terv megitélésére. — Zríni Miklós bán, élesen visszatorló tollhoz nyúlt, s Montecuccoli hadi sétáját nevetség tárgyává tevén, bizonyossá tette a tábornokot, hogy bár mily tudatlanok legyenek a magyar kapitányok, közűlök egy sem fogta volna az ellenség serege helyett tönkre tenni minden ütközet nélkül a magáét, egy sem fogta volna száraz szemmel

97) Acta et Diarium dictae poson. 1662. (a nemz. muzeumban.) Hist. diplom. de statu relig. evang. in Hungaria, a toldalékban 103 s kk. ll. Kazy, II. k. 255. l. Szalárdi, 636. h. Ortelius rediv. II. 220. s kk. ll. Katona, XXXIII. 314. s kk. ll. A vitatkozás néha kevésbé nemes hangon is folyt. Szelepcsényi a hevesebb megyei követeket „bubulcos Hungariae"-nek nevezgette, mit Székely Abaujból „egyvalakinek czigány eredetével" torolt meg.

98) Corpus juris hung. II. 37.

és száraz karddal nézni százezer hazafinak rabszíjra fűzését; s általtérvén a részletes czáfolat mezejére, Kemény bukását és vele Erdélyét az olasz tábornok visszás eljárásából származtatta. [99]) Szintén e tájban készíté vala Zríni „a török áfium ellen való orvosság" czímü magyar röpiratát, melyben a török elleni nagyszerü hadviselésre, segédet csak önmagától várásra, a nemzet hirének nevének, az ország szabadságának hadi fegyelem és önfeláldozás utján megtartására, viszszaszerzésére hívta fel a magyart. [100])

Pozsonyban elnémult a zaj, a hozott végzések meghirdetés végett szétküldettek. A tizenhárom keletéjszaki megye Zemplén mezővárosban tartott gyűléséből a törvényczikkelyeket, mint az evangelikus státus hozzájárulása nélkül hozottakat, tehát érvényteleneket, Székely Endre és Szuhai Mátyás által Leopoldnak visszaküldte; mire Porcia herczeg felhivta a nádort, utasítaná el ezen embereket, kik nem a tizenhárom megye hanem egy folt lázadó küldöttei, s kikkel Leopold úgy fog bánni, mint érdemlik, ha késnek haza takarodni. És Vesse-

---

99) Kazy, II., k. 256. l. Zríni ezen polemiai iratának csak bevezetése van meg a nemzeti muzeum kéziratai között. „Cum te tuumque exercitum triumpho dignum esse existimas, — igy apostrofálja Montecuccolit — imo triumphas, patiare, quaeso, ut ego romanae consvetudinis memor et licentiae, qua militibus permittebatur, et triumphanti duci, quae vellent objicere, tibi aliqua possim enumerare. — Te, mint arithmetikus, viselsz háborút, — folytatja — te felveted: hogy mennyi embere van az ellennek, mennyi neked; s ha kevesebbségben vagy, kitérsz előle. Epaminondas nem úgy tett. Mikor gyér soraira figyelmeztették, mondá: Hagyján, én enmagammal fogom pótolni a hézagot. — Egész példány tudtomra sehol sem létezik az országban. Antler János Henrik, ki 1664-ben a franczia segédhaddal részt vett a szent gothárdi csatában, s ki 1669-ben Marseilleben ily czimü könyvecskét tett közzé: Memoria belli hungaro-turcici inter caesares Leop. I. et Mahom. IV. olvasta a kéziratot, mely szerinte e verssorokkal végződött: „Denique quid verbis opus est, spectemur agendo, Et mihi vel medium tibi quod congreditur agmen Plurima signa getis referens ornetur honore."

100) G. Zríni Miklós munkái. Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával. Szerkeszték Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz. Pest, 1852., 193. h.

lényi a megyékhez adott levelében kérte, kényszerítette őket: ne veszélyeztessék ilyetén eljárás által még inkább a magyar ügyet, s viseltessenek hűséggel a fejdelem iránt. [101])

XI.

Kemény halála után Apaffi megkereste Alit, hivná ki Kucsuk beget a tartományból; a basa nem hajtván a kérelemre, február 15-kén tudtul adta az erdélyi rendeknek, hogy valamíg az erősségek a fejdelem hűsége alá mind meg nem hódolnak, ő nemcsak nem viteti ki, de még növelni is szándéka a szultán hadait. Apaffi és hivei ez okon kérték a királyt, vitetné ki a német őrségeket Erdélyből, ha nem akarja a tartomány veszedelmét. Egy másik kisebb felekezet Kemény fiát, Simont ohajtotta fejdelmül, s ez könyörgött Leopoldnak, hagyná Erdélyben a német katonaságot, s juttassa háborúra a dolgot, ha kell. [102]) A' király bennhagyta az őrségeket, s Kolosvár több hónapig ellenállott a vivó török hadaknak. Fogarast Bethlen Gergely Apaffinak általadta; német őrsége tisztességesen Magyarországba kisértetett.

Bécsből Szentgyörgyi Ferencz váczi püspök érkezett Erdélybe a dolgok állásának kipuhatolására. Kucsuk beg kémnek vélvén a püspököt, fogságra vettette, s esküdött, hogy őt mindaddig lánczon tartja, míg az utolsó német katona is kiment Erdélyből. A püspök most esdeklő levelet intézett Redan kolosvári kapitányhoz, hogy adná fel a várost; Schneidau tábornokhoz, hogy soha sem hozzon segédet Kolosvárnak;

---

101) Szirmay, Not. hist. com. Zemplin. 197. l.

102) „A te apádat pokolra vesztettem — irá e miatti dühében Simonnak Kucsuk, — te annak a nagy ördögnek fia vagy, megadja Isten, lator apád után pokolba bocsátom lelkedet.“ Cornides K. I.

Leopoldhoz, hogy vonja ki a német őrségeket Erdélyből, ha nem akarja, hogy ő, a püspök, nyomorúan elveszszen. Az esdeklés egyelőre foganat nélkül maradt, s Kucsuk beg, ki Schneidau hadai elől táborát felszedte, Ali szerdár kívánságára Temesvárra küldötte Szentgyörgyit, hol a boldogtalant rövid idő mulva megölte a bánat. [103])

Köprili Mohamed a hatalmas nagyvezír még 1661-diki october végén meghalálozott. Nehány nappal kimulása előtt figyelmeztette Reninger Simont, Leopold ügyviselőjét, hogy a porta nem fogja tűrni a császár-király beavatkozását Erdély ügyeibe. 1662-ki tavaszszal Beris kamarai tanácsos Bécsből Konstantinápolyba küldetett a viszály kiegyenlítésére. Köprili fia és utóda a nagyvezírségben, Amhád, oda nyilatkozott, hogy Erdély egyike a szultán örökös tartományainak. Ujra és ujra felmerült a szándék beglerbegséggé alakítani át a tartományt; ittkünn Szabolcs és Szatmár, egyelőre az erősített helyek kivételével, odabenn Kolos, Belsőszolnok és Doboka behódoltattak. Hiába panaszolta be Apaffi Kucsuk Mohamed istentelen eljárását, hiába szorgalmazta az Erdélytől elszakított részek visszaadatását, az adó leebbszállitását, hiába kérte fel közbenjáróul Winchelseat, az angol követet, hiába Turenne által a franczia udvart, — a diván nem gondolt az athname nélküli fejdelem esdeklésével. [104]) Színre ugyan váltott néha egy pár szót a kiegyenlítés, a béke fentartása körül Leopold biztosaival a porta; de a hadviselés már el volt határozva. A kisebb, nagyobb pártfogáson kivül, melyben Rákóczit, Keményt a bécsi kabinet részesítette, még egy más körülmény élénken bántotta a padisáht, a nagyvezírt. Tűzveszély alkal-

---

103) Szentgyörgyi levele Leopoldhoz ex castris ad Claudiopolim ddto 12. junii 1662. Ali basa parancsa, in castris ad Temesvár szintazon napról, Cornidesnél. Bethlen, III. 107. Szalárdi, 631. Wagner, hist Leop. I. 103.

104) Rycaut,121. Hammer, VI. 106. Kemény József, Kovacsóczy Mihály Árpádiájában, I. k. 252. l.

mával, mely Kanisát 1660-ban érte, a felrepült lőportár tetemesen károsította a várfalakat. Zríni Csáktornyáról odasietett, hogy ostromolja, de Bécsből jött parancs megszüntette vele a vívást, mint a fennállott béke szegését. Ekkor kardját földhöz vágta a bán, s boszúsan vissza fészkébe vonult. De midőn a következett évben Ali török és tatár hadai Szatmárig száguldoztak, Zríni tettleg felbontottnak látván a békét, közel a Murának a Drávába szakadásához, a Murának balpartján, az ellenség földjén, uj erősséget emelt: Zerinvárt. [105] Köprili megfojtatta a kanisai basát, kinek szeme láttára emelkedett az erősség, s a megfojtottnak elődét, Alit, visszahívta Ásiából, mert feltette róla, hogy Zerinvár urát megfenyítendi. [106] Rövid idő mulva szükségesnek látta öszves hadait felparancsolni, ha Zrínin és Zríni fejdelmén boszút akar állani, ki az 1662-ki országgyülésen az erősség épitését helyeselvén, királyi őrséget vettetett belé.

---

105) Ortel. rediv. Antler J. H. az id. h. Egykoru német levélben olvasom: „Er selber (Zrini) thut alle Tag drei Stund Erden mit Schubkarren zur Aufbauung der Vestung zuführen.“

106) Ali épen ellentéte volt Kucsuk Mehemednek: ennél baromiabb beg nem volt a két magyar hazában, amaz kitünt lovagiassága által. Postquam ex meo canisiensi generalatu discesseram — ekkép irt 1662-ki május 24-én Zríninek — fui passa in Eger, Temesvár, Jenő, et ultra mare tenui talem principatum, quem cum budensi, nec cum ullo veziriorum commutassem, sed quia ad potentissimum meum Imperatorem tot querelae et lamentationes contra Dominationem Vestram Illustrissimam venerunt, visum est Suae Majestati ut ego huc vicissim in vestram vicinitatem veniam. . . . Mi charissime Frater, certe tu es ex illa antiquissima prosapia, sed nescio cujus consilio aedificasti illam novam tuam arcem. . . . Non tibi procul eundum est, ut quaeras exempla. Ubi nunc Rákóczi? ubi Kemény János? . . . . Scis bene, charissime frater, quod caesari turcarum nemo resistere potest, quando commovetur. Suffecissent illa, quae per te acta sunt, si tua jam Canisa fuisset et Szigetvár, et si Budae germanus caesar habitaret . . . Timeo, quod illum finem, quem Rákóczi, habiturus es. . . Volo te scire, quod apud Eszék germanis legatis obvius factus fuerim; illi dicunt, quod quid Zríni facit, germanicus caesar de hac re nihil scit. . . . Quam citissime a te responsum expecto.“ Minő lehetett a válasz, azt a következőkből sejdítheti az olvasó.

Szultán és nagyvezír 1663-ki martiusban Drinápolyba indultak, az utóbbik szokott ünnepélyességgel a Magyarország ellen indítandó hadak élére állítatott. Midőn e hir Bécsbe érkezett, nagy volt az aggodalom; egész télen át Temesvártt folyton folyt a béke-alkudozás, s a császári tanácsosok annál erősebben hitték, hogy elejét veszik a háborúnak, mennél nagyobb készséget tanusitottak azt tetemes engedélyekkel is megvásárolni, csak Erdély ne olvasztassék végkép az ozmán birodalomba. [107]) Magyarországon, Erdélyben a stájer széleken mindössze hatezer zsoldosa volt a császárnak, Regensburgban csak most tanakodtak a németbirodalmi rendek: ha adjanak-e, nem-e, segédet Leopoldnak a török ellen. Köprili Amhád, a huszonhatéves nagyvezír, június 8-án száz s egynehány ezer fegyveressel érkezett Nándorfehérvárra. Reninger, a császári ügyviselő, táborában volt; Beris és Goës, a békebiztosok, hozzá siettek. S hallottak szemrehányásokat, hogy Leopold megszegte a békét, mert Erdélyre tört, mert Székelyhidot megszállotta, mert Zerinvár épitését megengedte. A követek Eszékre kisérték a tábort, s itt újra kinyilatkoztatták a császár békehajlamát. — Fizessen érette évenkint harminczezer arany adót, Székelyhidot bo- [1663.

107) Wagner, hist. Leop. I. 107. — „Cum summo animi dolore intelligo — irja Lippai György Pozsonyból 1663-ki július 15-én gyóntató atyjának a jesuita Trinkelius Zakariásnak, ki bizodalmas viszonyban állott a császár gyóntató atyjával — quanta sit consternatio Viennae, pavor et metus, ita ut non solum animum deposuisse, verum etiam se ipsos perdidisse, nec quid consilii capiant, scire videantur. . . . . Audio de me esse querelam Viennae, quasi ego et fere unicus pacem turcicam habere nolim, quod est plane falsum. . . . Hoc verum est, ex toto corde irascor illis, qui cum appareat, ipsique videant manifestissime, turcam nolle pacem admittere . . . . jam jamque supra caput nobis assistere, nihilominus pacem non solum sperant sed etiam supponunt, praeparationes negligunt, ferventes animos faciunt elanguescere, turcas portas nostras et viscera ingredi patiuntur. . . Haec et his similia, si non caeteris, certe principi Portiae repraesentet, si neque hoc, adminus per patrem Miller proponat. Magna certe est poena Dei, noster hic panicus terror et cum Ungaris diffidentia.“ Hevenessi kéziratai, XVI. k.

cSássa ki, Zerinvárt rontassa le. — S a hadak folytatták útjokat, Mohácson át Buda felé, hová július közepén érkeztenek. A nagyvezír hadi tanácsot tartott, ez Érsekujvár vivását tűzte ki első feladásul a seregnek. Reninger és Goës Bécsbe irhatták, hogy válaszszon Leopold Szolimán békéje s az öreg Murad basa békéje között, azaz: fizessen évenkint harminczezer aranyat, vagy egyszer mindenkorra kétszázezeret, azonfelül rontassa le Zerinvárt, s vonja ki Székelyhidból, vonja ki Erdélyből a német hadakat. [108]

Leopold főhadvezére, Montecuccoli, Magyaróvárnál ütött tábort, honnan a Dunának mindkét partján indulhatott hátra, előre; könnyen magához vonhatta az örökös tartományokból a német birodalomból érkező segédet; Ausztriát, Bécset fedezte; Komáromot, Győrt, Érsekujvárt ellenállásra buzdithatta. Június 7-kén kelt királyi levél a mult évi 5. tcz. értelmében közfelkelést parancsolt László napjára. Az éjszakkeleti megyék Homonnai Györgynek ez idétt történt halála után ujból a nádor főkapitánysága alá helyeztetvén, július 14-én Komáromban tartott hadi tanács végzést hozott: a Duna balpartjának része — Nyitra, Trencsén, Árva, Turócz — a Vág és Nyitra vizek között Fehéregyházánál, másik része — Hont, Nógrád, Zólyom, Liptó — Léva és Korpona környékén táboroztassa felkelt hadait Forgács Ádám érsekujvári és bányavárosi főkapitány vezérlete alatt; a Duna jobb partján levő megyék — Vas, Sopron, Szala, Győr és Veszprém — Pápa és Győr között gyülekeztessék hadaikat; Pozsony és Komárom Csallóközben a magokéit. És miután a közfelkelés által alakulandó sereg előreláthatólag silány elemekből is fog állani, végzés hozatott, megengedő: hogy a java kiválogattassék, s a vissza, fészkeikbe küldendő selejtesek költségein tartassék. [109]

108) Kazy, II. k. 258. l. Katona, XXXIII. 396. Hammer, VI. 108. Fragmenta ungaricae historiae ab a. Chr. 1663. (Kornelitől.) Kassa, 1739—1743. I. k. 10. l.

109) Kazy, II. k. 259. l. Katona, XXXIII. 399—404.

A török hadak július 30-án útjokat Budáról Érsekujvárnak vették. Esztergomnál hidat vertek; augusztus 5-kén nyolczezer főből álló dandár átment Párkányra. Hazug hír a hídnak elszakadásáról szólott, s Forgács a derékseregtől különvált csapatot könnyü szerrel elnyomhatni vélte. Augusztus 7-kén a pozsonyi és trencséni felkelt had szinével, öszvesen tizenkétszáz huszár Pálffy Miklós és Illésházy György vezérlete alatt, s az érsekujvári őrség válogatott hadaival Párkány előtt termett, hol ama nyolczezeren kivül még húszezer törököt talált, kik éjtszaka az ép hidon általmentek, s most társaikkal az érkezőre vetették magokat. A magyar-német hadakból talán kétezer, köztök Eszterházy György, Illésházy Ferencz, Lippai János, Szörényi Ferencz és két Ujfalusy a csatamezőn maradt; Forgács nagynehezen talált utat módot meg bejuthatni Érsekujvárba; Pálffy nehányad magával az éjszakkeleti megyékből érkezett nádor táborába vette magát. A nagyvezír hétszáz foglyot felmészároltatott, háromszáznegyvenkettőt Budára küldött. [110]) „Ezen ütközet szerencsétlen fejleménye — irja Montecuccoli — a hadviselés egész rendét felforgatta. Érsekujvár csaknem őrség nélkül; a csekély maradék bátorságban megfogyatkozva, megtörve; a felkelt hadak szétverve. Ha a nagyvezír, győzelmének hasznát tudja venni, ha rögtön öt, hatezer embert küld Ujvár alá: semmi kétség, hogy a feneketlen zürzavarban, úgy szólván, vívás nélkül kezébe ejtheti az erősséget. De őmaga is meglepetett szerencséje által, s meglepetésében időt hagyott nekem, lovasságot, gyalogságot Ujvárba vetni.“

A török hadak augusztus 15-kén érkeztek Ujvár alá. Forgács válasz nélkül hagyta Köprili felhivását: adná meg magát vár, őrség; s augusztus 18-án megnyilt a vívás, huszonöt nagyobb, százötven kisebb ágyúval. September 22.,

---

110) Ortelius rediv. II. 262. Kazy, II. k. 264: Kornéli, Fragm I. 42. 55. Hammer, VI. 111.

23., 24-én, az árok vizének lecsapolása után ostromot parancsolt a nagyvezír, mindháromszor visszaveretett ostromot. Készületek történtek negyedik, általános ostromhoz. Benn a lőpor fogytán volt, a falak dőledező félben, az igért segéd, Komáromból átlovagolt száztizennégy hajdún kivül, nem érkezett meg. Forgács és kapitánytársa marchese Pio, az őrség által kényszerítve, september 25-én feladták a várat. A királyiak zeneszóval, fegyverben, vagyonostul költözködtek ki belőle; a nagyvezír bizonyságot adott nekik, hogy kötelességöknek megfeleltek, mint illett, mint kellett. E bizonyság daczára, s talán miatta is, Forgács Győrött egy évig tisztességes fogságban tartatott, mig Érsekujvár átadása miatt a hadi törvényszék által, párkányi kalandja miatt Leopold által minden vád alól felmentetett. [111]) Érsekujvár veszedelmét Nyitra, Léva, Nógrád, Szécsény, Palánk, Buják, Komjáti, Galgócz bukása követte.

Ujvár vívása közben Montecuccoli augusztus 21-én táborát Magyar-Óvárról Cseklészre szállitotta a Vágvonal oltalmára, s felső Magyarországból Heister, Spork és Schneidau dandárait magához vonta; a magyar felkelt hadaknak gyűlhelyül a közel Szempcz, gyűlnapul augusztus 24-ike jeleltetett ki. A határnap feltűnt s Vesselényi magával hozta az éjszakkeleti megyék hadait, de a felkelt sereg egyéb osztályainak kevés nyoma. A nyitraiak, nógrádiak, hontiak nem jöhettek, mert megyéikre egész súlylyal nehezedett a török erő; az árvaiak, túrócziak, trencséniek otthonn maradtak saját házaik, telkeik oltalmára; a pozsonyiak Pozsonyvár védelmére kivántak szorítkozni. September elején Sopronyban találjuk a nádort, hogy a dunántúli megyékkel és urakkal tanácskozzék, miszerint a pogány ellenség „ezeket is úgy minden oltalom és

111) Forgács önvédelme a n. muzeum kéziratai között. Ortelius rediv. 267. Montecuccoli, II. 50. Kazy, II. k. 270. Hammer, VI. 112.

készület nélkül, mint a dunán-túlsó félt el ne borítsa"; és felparancsoltatott a nemességgel egyetemben „a földnépe is fejenkint tizenhat esztendőtől fogvást valaki fegyvert, botot, avagy kaszát foghat." Ugyan akkor Kassán tartott gyülésökben az éjszakkeleti megyék is erősebben kivántak netalán szükségessé válandó oltalmukról gondoskodni. [112] S ime Galgócznál falkákban átkelnek a Vágon, az imént Köprili táborába érkezett tatárok; dúlva, gyujtva Ausztria, Morva felé veszik útjokat; Szentgyörgyöt, Bazint, Modort, Stomfát elhamvasztják. Montecuccoli attól tartva, hogy a roppant sokaság őt hátból foghatná, Pozsonyig visszavonult; Csallóköz oltalma, s a török tábornak nem megtámadása de apró tusák általi fárasztása Zríni Miklósra bízatott. A bán, július 15-én Arnót basát s a kanisaiakat, kik éjtszakának idején Zerinvárt megrohanták, diadalmasan visszavervén, Leopold kivánságára a magyar-horvát hadak, mindössze négyezer fő, vezérletét magára vállalta. Forgácsnak már nem hozhatott segédet, de neve, híre, s megjelenése a szigeten elégségesek voltak az ellenség megdöbbentésére. [113] Ez october elején történt, midőn Csallóköz kettős veszedelemben volt, hogy a nagyvezír egész erővel reá veti magát. Különben esett, mert a bán vitéz karral felelt meg tisztének. A török hadak Ujvár kijavitása, megerősítése után, october vége felé, a Nyitrán, Zsitván, Garanon át, utjokat Budának vették, hol Leopold követe Goës mindeddig fogva ült, s honnan őt most a nagyvezír udvarias levéllel Bécsbe küldötte. A levélben kérdés tétetik: ha valljon nem bír-e képességgel a követ, átlátni a béke üdvét? vagy talán nem áll hatalmában a béke kötése? [114]

---

112) Wagner, Anal. Scep. II. k. 28. l.

113) Kazy, II. k. 276. l. Antler, az id. h.

114) Kornéli, Fragm. ung. hist. I. k. 81 — 89. Montecuccoli az id. h. Hammer, VI. 120.

Néhány nappal Ujvár bukása után Apaffi is a nagyvezír táborába érkezett. Ez neki még júniusban Nándorfehérvártt kelt levél által meghagyta, jártasson tábort öreggel ifjuval, nagygyal kicsivel; és siessen, mihelyest a második levelet veendette, oda, hová parancsolni fogják. Válaszában a fejdelem előadta, hogy a kolosvári, szamosujvári, betleni német őrségek, a II-dik Rákóczi György által 1657-ben igért de soha meg nem fizetett váltságdíjt behajtani szándékozó lengyelek az ő távolléte alatt könnyen veszedelembe ejthetnék a tartományt; hadakat tehát ő semmi esetre sem vihetne magával, mert azoknak otthonn kell maradniok Erdély oltalmára: hanem harminczad negyvened magával meg fog jelenni, mihelyest parancsoltatik. E szabódás daczára felhivást bocsátott a rendekhez, készüljenek haladék nélkül a beállandó táborozásra; felhivást nehány úrhoz és nemeshez, siessenek tíz nap alatt hozzá, hogy őt a nagyvezír táborába kisérhessék. Amazok színre mozogtak ugyan, de a lehető leglanyhábban; emezek közűl volt a ki válaszolá, hogy ő nem fog a pogánynyal keresztyények ellen harczolni, menjen inkább mindene veszendőbe. Ez levén a hangulat Erdélyben, majdnem felesleges volt Leopold szamosujvári kapitányának intő levele, mely a rendeket figyelmeztette, hogy Apaffi csak kénytelenségből hirdetett közfelkelést, s hogy ez okon, de azért sem kell szótfogadniok, mert a töröknek szándéka eltörölni az ország szabadságait, holott a császári felség már több év óta fáradoz fentartásukon. A nagyvezír Eszéken vette kezéhez az Apaffi által küldött adót, s viszonzásul elárasztotta magasztalásokkal a hűbérest; de újra és újra meghagyta neki, hogy tartsa készen hadait, mert azoknak még a folyó évben közösen kell működniök a törökökkel. Ennyi sürgetés mellett is nem akart megalakulni a közfelkelés; és Apaffi, felhíva bár, vonakodott a török táborba indulni, mert a rendeknek ott mulatozó követében, Haller Gáborban a porta által párt-

fogolt versenytársat lát vala. Érsekujvár vivása közben újabb levél ment hozzá a nagyvezírtől melyben ez reményt nyújtott neki, hogy a portának pajzsa alatt az öszves magyarság fejdelmévé válhatnék. „Jer és vedd által az égiektől neked szánt méltóságot; jer hozzánk, ha bár kevesekkel is, magad és a szultán hasznára. Ha Magyarország rendei megtudják ittlétedet, magoktól veszik magokra kormányodat. Igérni fogod nekik a török segédet és szabadságaik fentartását. Ne félj tőlünk; Istenre esküszünk, hogy semmi bajod sem lészen, sőt nagyobb, dicsőbb méltóságra fogsz felmagasztaltatni. Nem szükséges, hegy hadakkal jöj; a mire szükség van, az személyes megjelenésed.“

A fejdelem biztosai Daczó János, Baló László és Szilvási Bálint szintén buzditó hireket hoztak a nagyvezírtől; s Apaffi october 8-án, már az Érsekujvár előtti táborból körlevelet bocsátott a megyékhez, melyben tudományukra adatik: „hogy valakik az ő közbenjárására magokat alávetik a töröknek, életöket, javaikat békében, biztosságban fogják élvezhetni,“ küldjék tehát e végre hozzá biztosaikat. Vesselényi nádor a körlevélre körlevéllel válaszolt. Kegyelmetek biztosságáról — így írt — gondoskodik Apaffi fejdelem: miért nem gondoskodik Erdélyéről, a magáéról? „két jó bokor karmazsin csizma elviseléséig s koptatásáig hetedik erdélyi fejdelmet nem értünk-e?“ Az öreg Rákóczi Györgyöt halála mentette meg a kincseit szomjazó török düh elől; vitéz fiát török kard emésztette meg; Rhédei Ferenczet a török ültette fejdelmi székbe; Barcsai s a jóemlékezetü Kemény János halála után Apaffit kaptatta fel, s maholnap más hűbérest ültet helyébe. A mit fogadott, kinek tartotta meg a török? nemde, embertizedet szednek pribékei az országokon, melyeket oltalma alá vett. De szóljon helyettünk Erdély. Bethlen halála óta mennyire növekedett az adó? hova lett a fejdelem-választás szabadsága? vallja meg maga Apaffi, mily viga-

dalmas szabad életet él Erdélyben. Rajtunk szánakodol Apaffi fejedelem? sírj magad felett és gyermekeid felett. Erdély maholnap Moldva, Havasalföld, Bolgárország sorsára jut. S Erdély fejedelme azt tanácsolja neked, hogy hódolj a töröknek? Eddig nemes nemzetes és vitézlő tekintetes s a t. állott nevünk előtt, „ha behódol kegyelmetek, kit Isten ne adjon, leszen ilyen titulusa kegyelmeteknek: Te N. N. disznó lélek, beste lélek, kurva fia, hódolt jobbágy, hagyjuk, parancsoljuk: ez úri czímeres levelünket látván, mindjárt hozd ezt, hozd amazt, ha arra a napra itt nem leszen, anyád édes szopta teje keserűvé válik a szádban.“ De mi nem fogunk elszakadni az általunk törvényesen választott királytól, megmaradunk hűségében, ha bár szenvednünk kellene miatta. „Kegyelmeteket kegyelmes uram s királyom nevével intem, s mint kegyelmetek igaz magyar vére, nádorispánja s főbírája tiltom legkisebb gondolatjától is kegyelmes urunk hűségének elállásától, tudományt tevén a felséges Isten trónusa előtt: valaki kegyelmes királya hűségétől eláll, soha az kegyelmet fejének ne reméljen, mivel im ezennel meglátja kegyelmetek mint az vizi buborék elolvad ez a hatalmas fényesség, egy az: adott az Isten Ásiában a töröknek ügyet, bajt; más az: ezennel ihon jön a keresztyénségnek földnehezen-viselő rettenetes tüzes hada, nem hagy Isten bennünket, noha bűnös fiai megérdemeltük az ostorozást. Azonban kardot, kardot köss s vonj édes nemzetem magad oltalmára, s jobb, dicsőségesen kezeden veszteni gyermeked, feleséged szabadsága nyerésében, mint öszvetett kézzel gyalázatos puha hírnévvel a töröknek véredet, lelkedet, szabadságot, minden jódat kiszopó igája alá adnod. . . . Erdélyi fejedelem névvel biró Apaffi Mihály úr fordítsa máskép a dolgot. . . . Erdélyt szabadítsa meg attól a nyavalyától, a kitől Magyarországot félti, . . . s ha fejedelem, ne tegye ő kegyelme a pogány nemzetnek hódító iró–

deákjává magát." [115]) — Így a nádor. November 30-án irt ujabb körleveléhez Leopoldnak november 10-én Bécsben kelt nyilatkozványát mellékelte, mely a király fájdalmáról szól, hogy az álnok ellenség béke-alkudozás közben az országra tört s Érsekujvárt egyéb végekkel egyetemben bevette, és százezernél több rabot Magyarországból és az örökös tartományokból magával hajtott; — s mely inti a hazafiakat: ovakodjanak hitelt adni a török igéreteinek; ne merészeljen senki hozzá pártolni, sőt követvén ősei dicső példáját, álljon elő most is a magyar, ő, a király Regensburgba siet, hol a németbirodalmi rendek a máris nyujtott segédet még nagyobbal, lényegesebbel fogják tetézni. — S Leopold Németország határain kivűl is segédet szorgalmazott: Strozzi Péter Párisba, egy Windischgrätz Stockholmba, egy Dietrichstein Westminsterbe, egy Sintzendorf Kopenhagenbe küldettek e végre.

Apaffi körlevelének csekély vagy épen semmi foganata sem vala, a díj melyet érte vett, nem volt nagyobb, midőn vissza, Erdélybe bocsátatott: még csak a kért, remélt athnamét sem vihette haza magával. A mit nyert abban állott, hogy a nagyvezír Haller Gábornak a táborban fejét vétette. Apaffi már Görgényben volt, midőn a székelyhídi német őröktől levelet vőn, jelentőt: hogy miután tizenhét hónap óta zsold nélkül hagyattak, készek feladni a várat, ha magyar, nem török őrség vettetik beléje, ha külön mindenikök tíz tallért kap jutalmul, ha a fejdelem őket, mint külön zászlóaljt szolgálatába fogadja s hópénzül annyit fizettet nékik, mennyit Erdély korábbi fejdelmei német zsoldosaiknak fizettek, végre, ha római-katholikus vallásukat szabadon gyakorolhat-

---

115) Bethlen János, rerum transsilv. libri IV. 197 s kk. ll. Ugyanattól, hist. rer. transsilv. ab. a 1662 ad. a. 1673 producta; recognovit, Alexius Horányi, Bécs, 1782 — 1783. I. k. 23. 63. 76. l. Ráth Károly, gr. Vesselényi F. nádor némely nevezetes levelei. Új magyar muzeum, 1854, II. k. Kornéli, fragm. ung. hist. I. k. 18. l.

ják. Apaffinak tetszett az alku, feltéve, hogy fejenkint tíz tallér helyett öttel megelégszenek. November 25-én Gyekei Tamás, fejdelmének hódoltatta a várat. [116]

XII.

Érsekujvár bukása fájdalmas viszhangot költött fel az öszves keresztyénségben: erős védfala volt a török ellen. Tavaszra nagyszerü segédhadak voltak az országba érkezendők, s a nádor 1664.] elnöklete alatt Lőcsén és liptai Szentmiklóson, Nádasdyé alatt Sopronyban gyülések tartattak, melyek megjelenési napot tűzzenek ki az ujból felkelendő népnek, nemességnek. [117] Zríni Miklós nem húzta ki nyugalomban, léha készületekkel a telet. Péter öcscse múlt évi october 11-én közel Károlyvároshoz kilenczezer törökből két ezret levágott, s tizenöt zászlót hatalmába ejtett: azóta a bosniai határszélektől nem fenyegette veszély a horvát földet. S midőn november 27-én a tatárok hívságos kisérletet tettek a Murán általkelni, hívságost, mert Miklós által visszaverettek, kikeletig minden oldalról volt elhárítva a veszély. De merész lelke az ellenség földjére vitte a bánt. Társaságban Hohenlohe Júliussal a németbirodalmi hadak egyik osztályának vezérével, társaságban ezernégyszáz bajorral s a császári hadak egynehány töredékeivel, 1664-dik január 21-én elindultak Zerinvárról; másnap Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány hadaival egyesülve, s Nádasdy Ferencz és a veszprémi püspök legénységét is magokhoz vonva, huszonötezer főre növesztett sereggel Berzencze vívásához fogtak. A hely január 23-án kezökben volt; a török-tatár őrség,

---

116) Bethlen I. az id. 86. Cserei Mih. hist. 11. h. Hammer, VI. 117.

117) Kornéli, Frag. ung. hist. I. k. 196. l. Wagner Anal. Scep. II. k. 29. l. Új magyar muzeum, 1854, I. k. 55. l.

öszvesen ötszáz fej, nyolcz ágyut hagyott az erősségben. Januárius 25-én bevették Babócsát, a kik benne voltak, ezer s egynehány ember, a Dráván átszállíttattak, a vár felszerelése, tizenhat nagyobb ágyu, díjul jutott a győzőknek. Két órányi távolságra, a Dravánál, fekszik Barcs, őrsége a folyam túlpartján keresett menedéket, a bán felgyujtatta a fészket. Januárius 26-án elmentek Szigetvár alatt, 27-én este Pécsnél ütöttek tábort. Más nap lángok martalékává lett a város, Hohenlohe megkísérlette a vár vívását, Zríni a lovassággal Eszéknek tartott, s a Szolimán által épitett nagyszerü hidat összerombolta. Februárius 9-én ismét Pécsnél állott, melynek, várát, nem levén alkalmas műszerei, Hohenlohe süker nélkül vívta. E hadjárat hirére a Nándorfehérvártt telelő nagyvezír, Gurcsi Mahomed basát, aleppoi beglerbeget szerdárrá nevezte s Eszékről a szövetkezett kapitányok ellen parancsolta, ő maga Zimonyba s innen Mitroviczra indult, de itt megtudván, hogy Sziget bántatlanul maradt, visszatért téli szállására. Zríni és társai, miután még Segesdet is bevették, februárius 15-én ismét Zerinvártt voltak; vállalatuk fő czélja levén, késleltetni a török derékseregnek jövő tavaszszali működhetését, ötszáznál több behódolt falvat elpusztítottak, húszezer darab szarvasmarhát, háromezer lovat magokkal hajtottak. 118) S azalatt míg a bán ezen körutja által a ‚vastuskó' nevet érdemelte ki magának Konstantinápolyban, testvére Péter, szluini és sichelburgi kapitány, szemes őre volt a horvát végeknek, folytatta mit Miklós már tíz évvel azelőtt hirdetett róla, mit

118) Montecuccoli, II. 57. Ortelius rediv II. 297. Bericht—kurzer und wahrhafter — der höchst ruhm- und denkwerthen Entreprise, so von Herrn Niklas Grafen von Zerin mit eigenen auch budianisch und neidasdischen Kriegsvolgkh . . . vom 20. Jänner bis 16. Februar gegenwärtig 1664 Jars zu gedeihlichem Aufnehmen der werthen Christenheit löbliches ist vorgenommen und glücklich vollbracht werden. Grätz, 1664. Kornéli, Fragm. ung. hist. I. 169 — 189. Kazy, IX. 7. Pesti Napló, 1855. foly. mart. 23. sz.

taval octoberben is tett, midőn a bosniai basát megszalasztá, „rettegtette Bosniát és Herczogovinát." 119)

Kósza hír eleség-hiányról szólott, mely a különben oly erős Kanizsát könnyen egy merész vívó csapat kezeibe ejthetné. Zríni annyival is inkább megkisérlendőnek vélte a vállalatot, mert az eszéki híd lerombolása miatt rögtöni segédre nem tarthatott számot az őrség. A stájer rendek osztozkodtak e nézetben, a németbirodalmiak Regensburgban, az ide sietett Hohenlohe által felkérve, szintén helyeselték. Aprilis 28-án, Zríni magyar és horvát hadakkal, köztök Eszterházy Pál zászlóaljával, Strozzi Péter császáriakkal, s a németbirodalmi segédseregből egy dandár Kanizsa elébe érkeztek. Első rohamra a külvárosból kiverték a törököt; de a vár jobban volt eleséggel ellátva, mint a hazug hír mondotta; s mert kilencz nap folytonosan kellett a tüzérségre s egyéb kellékekre várakozni, lassankint magához jött az ellen, ki kezdetben anynyira megzavarodott, hogy nyakra főre segédet kért a nagyvezírtől, ha Kanizsát meg akarja menteni a végveszélytől. Május elején kész volt a hely oltalmára vetett földsáncz, a gránátok által előidézett égést mindannyiszor eloltotta az őrség; roham roham után megtört a gránátfalakon, s a mely oldalról némi hézag volt, ott az ostromot lehetetlenné tette a mocsár.

---

119) Zrini Miklós febr. 19-éről, szerényen, mint szokása vala, értesítette hadjáratának eredményeiről a császárt, s ennek mart. 7-én Regensburgban kelt válasza elöntötte magasztalással a hadvezért. Porcia a mindenható miniszter, mart. 20-án ekkép irt neki: „Vengo a testificar lei con queste righe il mio singularissimo godimento, vederlo della sua prudente e valorosa condotta risorto il nome christiano." Ezen hadjárat következésében a magyar tanácsosok nézetei felülkerekedvén, Montecuccoli és társai, ideig-óráig oldalt vonultak. „Accingere ut vir lumbos tuos, — irá 1664 mártius 30-án Leopold udvarából Szelepcsényi Nádasdynak, — mert ezennel jól adja Isten, bedugjuk rövid nap azoknak az architofeleknek szájokat, a kik sok circumspectiojokkal, az mint irja kegyelmed, ezennel elvesztenék édes hazánkat."

Köprili egész télen át készült a tavali hadjárat folytatásához; a magyarországi bégek gondosan bejelentették a császáriak, királyiak mozgalmaikat; gondosan Apaffi is, ki január 1-jén kérte a császárt, ügyekeznék követei által Erdélynek három évvel korábban nyolczvanezer tallérra rugtatott adóját ismét harminczezerre leszállitatni; s ki miután a kolosvári német őrség a székelyhídiak példáját követte, tisztelet-kaftánokkal jutalmaztatott meg a porta által, és köszönet fejébe a szatmári kapitánynak Leopold hadi készületeiről, az érkező német-franczia segédről szóló levelét akkor küldötte Konstantinápolyba, mikor szóval, irásban hűséget fogadott Leopoldnak, kit egyébiránt időről időre meg a török mozgalmakról értesített. [120])

A bosniai és szerémi beglerbégek három hónapi szakadatlan munkássággal helyreállitották az eszéki hidat; május 14-én átmehetett rajta a nagyvezír. Siklósról közel érkezése hirével buzdította a kanizsai őrséget: május 26-án negyvenezer emberrel és száz ágyuval Szigetvárnál táborozott. Zríni és társai csak húszezer emberről rendelkezhettek, mert az öszves német had csak tizezer hatszáz főre ment, nem tizenhárom ezerre, mennyit Zríni társul kért magyarjaihoz és horvátjaihoz, hogy sükere lehessen a vívásnak; s ok levén attól is tartani, hogy a nagyvezír, megkerülvén a keresztyén hadat, Potol, Regede, Grecz ellen indulhatna, — kapitányaink kivonták Berzenczéből és Babócsából az őrségeket, ezt is azt is felgyujtották, s öszves erővel Zerinvárhoz vonultak vissza, szemben a várral, a Mura tulsó partján ütvén tábort. [121])

Köprili Kanizsából, hová május 31-kén érkezett volt, utánok sietett. Állása a viz innenső partján kedvező volt.

---

120) Hammer, VI. 128. Bethlen, hist. rer. transsilv. ab a. 1662. s a t. I. k. 106. s kk. II. Petrovics-gyűjtem. (a m. akad. kéziratai között.) IV. k. 1. l.

121) Ortelius rediv. 318. Montecuccoli, II. 62. Oesterr. Militärische Zeitschrift, 1828-ki foly. II. 6. Vass József, Kanizsa vára, Család könyve, II. 33.

Dombok, melyekről az ellenség mozgalmait túnan, ellenőrizhette; erdő, mely hátról a sereget fedezte; egyenes és térséges út a vár alá juthatásra. Zerinvár, mint egykoru évkönyvekben olvashatni, előnyös fekvéssel birt. A Mura majdnem kellő közepén áthasította az erősséget, melynek bal oldalát a viz egyik árka bekerítette, s mely a megette folyó Drávára is támaszkodhatott. [122] Alig érkeztek Zerinvár elébe a törökök, midőn közűlök hatszáz kisérletet tett a Murán átkelni; Strozzi visszaverte őket, de maga is halálos sebet vett a csatában, halálos sebet Kis Farkas is, Zríninek egyik jeles vajdája, ki hosszas hadi pályáján több százra menő török fejeket vágott le irgalmatlan kézzel nyakaikról, s kinek halála felett vad ujjongatásban tört ki a tulsó parton az öröm. Zríni és Hohenlohe között még Pécsnél felbomlott az egyetértés, a Montecuccolihoz szító udvari felekezet, kapván az alkalmon, június 5-én védenczére bizta a fővezérséget, hogy véget vessen amazok versengésének. Az olasz, ki eddigi elmellőzését az ősz óta tanácsának ellenére

122) Montecuccoli torz-leirása szerint ellenben Zerinvár helytelenül, roszul volt épitve, — árok nélkül, fedezett út nélkül, úgy szólván szárny-erősségek nélkül; a szomszéd magosságok tüzének kitéve; nyitva két oldalról, melyeknek falaik nem értek a folyóig; alapzatának meredeksége miatt kitörésekre nem alkalmas; szűkebb mintsem hogy nagyobb őrség benne zavar nélkül működhetnék; csekély őrség által nem oltalmazható, mert az ellenség mindenünnen és mindenüvé beláthatott; szóval: nem vár, hanem juhakol, minek a közlegények nevezgették. E leirásból is kilátszik a düh, melylyel Montecuccoli Zríni ellen viseltetett. Feltéve, hogy a bán hadi tudománya nem mérkőzhetett az olasz tábornokéval, azt mégis lehetetlen feltennünk, hogy azon erősség, melynek emelkedése egyike volt a jelen háboru szülő okainak, nyomoru mű lett volna. Kazy más okát tudja, miért nevezték juhakolnak egynémelyek az erősséget: „Dum forte fundamenta aperiret — igy ir — rogatus (Zrínius) a legato Canisiensium: suone arbitrio an consulto ac consentiente caesare rebus tranquillis fines communiret? ad rusticam, ajebat, villam in suo cujusque fundo excitandam nihil opus esse assensione caesaris; suggestus vero tormentorum in rustica villa supervacaneos ostendenti legato, lupos ursosque quibus a caula arcendis opportuni forent, pro responso dedit. Quum ita legationi illusisset, res demum ad ludibrium recidit, ut munitio illa a quibusdam rudis caula ac informis vocitaretur."

történteket élesen fájlalá, nyomban e tiszt felvállalása után a Magyaróvárnál állott hadakat a Murához hívta, és Zerinvárt, mint mondja, a lehetőségig megerősítette, mint Zríni tudja, szándékosan bukni hagyta.

A tábornok Avancourt franczia hadnagyra bizta a vár oltalmát: ezer kilenczszázra menő német őrséget adván melléje, és Zríni hadait kiparancsolván az erősségből. A császári hadak nagyjából a Murának a Drávába szakadásától a Zerinvárral szemben levő pontig állitattak fel; innen Kotoriig a német birodalmi segéddandár Hohenlohe alatt; Kotorin felül Zríni, Batthyány, Nádasdy magyarjaik, horvátjaik. Montecuccoli tétlenül hagyta e hadakat, kisérletet sem tett velök Zerinvár megmentésére. Szerinte tegnap egy közbenjött zápor, ma egy őrségbelinek árulkodása csirájában meghiusította, mit ő, a fővezér, szándéklott. A hadnagyok tanácsot tartottak; abban megegyeztek mindnyájan: hogy számra, erőre kisebb hadakkal táborában megtámadni az ellenséget, és szemben vele átkelni a folyamon, az általa a parton épitett sánczokon, nem annyira bátor mint vakmerő tett volna. Zríni véleménye: hogy a vívó hadakat hátulról kellene megkerülni s megtámadni, azaz, két ízben átkelni a Dráván, először azon ponton, hol a Murával elegyedik, másodszor alantabb, s e közben a megszállott partot védtelenül hagyni vagy csekély őrizetre bizni, — nem talált viszhangot. A többség Montecuccoli indítványához állott: „miért keresnők fel saját táborában az ellenséget, ki mindig a mienkbe ügyekszik átjőni? ha tanácsos, hasznos vele megmérkőznünk, hagyjuk őt hozzánk átkelni; minden esetre pedig várjuk be a már útban levő segédhadakat, a németeket Leopold badeni határgróffal, a francziákat Colignyval; nagyobbat merni, mielőtt ez megtörtént, ellenkeznék a józansággal." Ezen indítványt elfogadni, annyi volt, mint Zerinvárt sorsára bizni. S csakugyan június 29-én anynyira közeledtek a vívók a falakhoz, hogy ágyuinak már nem

veheté hasznát az őrség, a várban volt tisztek: Avancourt, Tasso, Buttler, Rossi már csak biztos kivonulást vettek czélba. Szándékukban megelőztettek a vívók által, kik június 30-án oly dühhel s oly sikerrel rohanták meg a falakat, hogy az őrség vad rendetlenségben megfutamodott, része a hidra vetvén magát, mely a súly alatt összeroskadt, része uszás által ügyekezvén a túlparti táborba jutni; az őrség két harmada a Murába veszett vagy a törökök kardjába hullott. [123]) Nagy szivbeli fájdalommal — irá Zríni június 30-án Csáktornyáról a stájer kormánytanácsnak — hallatlan dologról, minőt nem olvashatni historiákban, tudósítom nagyságtokat. Zerinvárt ép alappal, ép falakkal, az ellenség ma reggel, nagyobb seregünk szemeláttára, úgy szólván, csak kardéllel magáévá tette. Ez tehát a mindig remélt, mindig kivánt segéd! Montecuccoli úr soha még kardot sem vonatott oltalmára. Ez okon siettem ő felségéhez, de a magyar urak s maga Montecuccoli úr által megkeresve, visszajöttem utamból. Midőn itt megállapodom s a táborba készülök, veszem a boldogtalan hírt. Tudatni kell legkegyelmesebb urunkkal, hogy nincs oly hatalmas sereg a világon, mely több erősségeket és országokat elveszthetne, ha így fog folyni a háború. Én innen ismét visszatérek a táborba, melyről hiszem, hogy gyászba borult, és védeni fogom a Muravonalt, ha bár magam maradnék, utolsó csepvérem hullásával, ha kivántatnék, mert ott van helye, itt van ideje a haza mindenik polgárának a halálra. Nem irok a jövendőről. Önök arról gondoskodni fognak. [124]) Július 7-én Zerinvár falait tőből kihányatta a török, idomtalan kőhalom maradt helyén.

Kevéssel utóbb — július 19-kén — Souches, Leopold hadainak a Dunán innen vezére, ki még aprilisban Nyitrát,

123) Montecuccoli, II. 62—69. ll. Zríni levele Leopoldhoz, Család könyve, II. 38. Ortelius rediv. 318. Hammer, VI. 132. Antler, az id. h.
124) Lünig, Litt. Procer. Europ. II. 37.

júniusban Lévát visszafoglalta, és Szentkeresztnél a Garan mellett Kucsuk Mohamedet megverte, új győzelmet vett a törökön. Léván felül Szentbenedeknél az Ali érsekujvári basa által vezérlett török hadat — öszvesen húsz, harminczezer ember — megtámadta és véres csatában megfutamtatta. Hatezer török, velök a basa, halva maradt, öszves táboruk zsákmányul jutott a győzőnek. A keresztyének vesztesége csak ötszáz főre ment, köztök egy magyar dandár nagyja, Kohári István. A szentbenedeki csatatérről Párkány elébe sietett Souches, az erősített helyet visszafoglalta, az esztergomi hidat szétrombolta. [125])

De nem Esztergomnál, nem a Dunánál, mint Montecuccoli hivé vala, következett be a jelen hadviselés döntő csapása. A nagyvezír, miután többrendbeli kisérletei, átvetni hadait a Murán, mindannyiszor meghiusíttattak, július 12-én hajnalban felszedette a tábort, s este Kanizsa elébe érkezett. A kiskomáromi őrség bántatlan kiköltözködést biztosíttatott magának, ha feladja az erősséget; midőn kilépne belőle, felkonczoltatott. Július 18-kán a Balatonnál táboroztak az ujból megnövekedett török hadak. Kapornak és Kemend, Egerszeg és Egervár megadták magokat, vagy őrség nélkül találtattak; Peleske őrei, midőn a palánk már lángba ment, még huszonnégy óráig védelmezték magokat egy templomban, míg égő romjai közé temetkezhettek. Egervártól a Rábának tartott Köprili, mint eddig, egy magyar hitehagyott, kanizsai Alajbeg kalauzlata mellett. [126]) Zríni látván, hogy a további haditervek még csak nem is közöltetnek vele, hogy a magyar és horvát hadak elmellőzésök érzetében haza oszolnak, Bécsbe

---

125) Ortelius rediv. 351. Kornéli János Fragm. hist. hung. I. 294. Wagner, Hist. Leop. I. 148. Oesterr. Milit. Zeitschrift. 1828. foly. II. 140.

126) Neu eröffnete ottomanische Kriegspforte, 20. Hammer. VI. 134.

sietett a császárhoz; Montecuccoli pedig, a nagyvezírnek Zerinvártóli távozása után negyednapra Neuhofnál átkelt a Murán, s másnap a Leopold badeni határgróf által vezérlett németbirodalmi ujabb segédhadakkal egyesült. S most Nádasdy dandárát, mely elejétől fogva tőle, nem Zrínitől várt parancsot, előre küldvén, hogy a Rába csákáni partját oltalmazzák s fegyvert fogassanak a vidék lakosságával, — Coligny francziáit magához vonta. Köprili mozgalmairól csak hézagosan volt értesítve, de elejét akarván venni, hogy Soprony és Németujhely felé utat semmi esetre se nyithasson magának az ellenség, lehető legsebesebben a Rába balpartjára ügyekezett jutni. Szerencséjére épen az nap, július 26-án érkezett Körmendre, melyen a Rába túlpartjáról át ügyekezett jutni a nagyvezír. A roham visszaveretett, vissza július 27-kén is; 28-kán Köprili a viz ellenére tovább indult, tovább Montecuccoli is a viz mentében; Montecuccoli előhada Csákánnál ismét visszavetette az áttörni ügyekvőt. S most felment Szentgothárdig a vezír: fel mindig szemben vele a Laufnitznak a Murába szakadásaig a császári hadak; július 30-kán tábort jártak innen és túnan: Köprili a Szentgothárdtól félórányira fekvő Tótfalu halmain, Montecuccoli átellenben a lejtőség alján, Nagyfalvánál. A Rába itt különösen egy helytt, hol kigyódzó medre a vezírnek kedvező szöget képzett, [127]) nem volt szélesebb tiz, tizenkét lépésnél; a pont felette van a Laufnitz öblének, és száraz idő járván, eső sem dagasztotta.

Július 30-án a nagyvezír Reninger Simont, ki félfogolykép a török táborban volt, sátorába hivatta. Körmendnél Leopold főminiszterétől, Lobkowitz herczegtől levelet vett, mely általános kifejezésekben a császár békehajlamáról szólott. Válasz volt Köprilinek még Nándorfehérvárról küldött üzenetére: hogy ő

127) Montecuccoli, II. 80. „L'acqua non più di dieci in dodici passi larga con tortuoso corso formava un angolo verso lui, rientrante ed avantaggioso."

szereti a békét, de hogy tenger fegyveressel van indulóban. A nagyvezír most semmit sem akart tudni a békéről, hanemha a török legeslegujabb szerzeményeit markában tarthatja; s más nap este, midőn jelentését e találkozásról Renninger Bécsbe küldötte, a török előhad néhány csapatai átkeltek a Rábán. A birodalmi dandárnak itt állomásozott örsei által észre sem vett hadat a jobb szárnyról érkezett császári könnyü lovasok visszavetették. Augusztus 1-én reggeli kilencz órakor háromezer szpahi s háromezer jancsár ismét felkapott a túlpartra, s Hosszufalván állást fogott. A középdandárt képező birodalmiak — a jobbik szárnyon hatezer franczia állott, a balon a császáriak — rendetlen futásban hátráltak. Ekkor Montecuccoli három gyalog és két lovas ezreddel, s vele a badeni határgróf néhány birodalmi hadtöredékkel helyreállitották a viadalt. Sokáig tartó s kétesen habzó tusában megveretik s a vizen átüzetik a török. A hosszufalvai házakba zárkozott jancsárok, mintsem hogy megadnák magokat, inkább bennégtek. De a nagyvezír ujabb és ujabb hadakat vetett által a Rábán, s Montecuccoli most buzgóabb segédre kérte fel a jobb szárny francziáit. Coligny megfelelt a felhivásnak, s herczeg la Feuillade és Beauvais a legsűrüebb tűzbe lovagoltak. Midőn Köprili a hajporos franczia urakat és nemeseket előügetni látá, felkiáltott: mit akarnak e leányok? A herczeg és társai karddal irták a választ. Az ellenség a folyó kanyarulatához szorítatott; Montecuccoli mindkét szárnyát támaszthatta a Rábára. Ekkor — délben — három lovas csapatot vetett Köprili a középre; másmás zászlóaljai a szárnyak felé vettek irányt. A jancsárok beásták magokat a partba; a csatahelyen felül, félórányi távolságra, fris török lovasság uszik át, a csatahelyen alól hasonló kisérlet történik. A keresztyének veszedelme nagy volt, de mielőtt megkerülésök eszközlésbe vétethetnék, Montecuccoli félholdat képző csatarendben egész erővel rádölt a részben még fejletlen török dandárokra, s a kétségbesés vitája

után a vizre s a vizentúlra vettetik az öszves török had. Délutáni négy óra volt. Tizezer szpahi, jancsár, albániai lovas, Köprili seregének szine a Rábába halt vagy elvérzett; a szentgothárdi parton maradt utóhad őrjöngő futásnak eredt, tizenöt ágyut maga megett hagyva, s egyelőre Nádasdy magyarjai és horvátjai által üzőbe vétetve. [128])

A nagyvezír szétmállott hadait együvé gyüjtötte, s augusztus 6-án régi helyén táborozott. A csata után nyomban beállott zápor rendkivül megnövesztette a Rába vizét; ez okon is, de főleg azért, mert lőporban szükséget szenvedett, mint mondja, s mert a nyert borostyánt, úgy látszik, nem akarta veszélyeztetni, Montecuccoli hüvelyébe eresztette a kardot. Köprili most táborát Vasvárra tette által, s itt augusztus 10-én ő és Reninger béke-oklevelet szerkesztettek, nagyjából azon feltételek alapján, melyekkel Leopold a háború megnyitása előtt megkinálá vala a portát. Kiköttetett, hogy az oklevélnek a császár általi megerősítéseig tovább folyhasson a háború, s Köprili, kit augusztus 13-kán Sümegnél, melyet süker nélkül vívott, 20-kán Székesfehérvártt találunk, september 25-kén Érsekujvárnál állott oly szándékkal, úgy látszik, hogy Nyitra visszafoglalását czélba vegye, ha a Pozsony és Galgócz között táborozó Montecuccoli nem akadályozza. Ekkor — september 27-kén — Leopold részéről közbenjött a békelevél megerősitése, s a hadak — keresztyének és törökök — téli szállásaikra mentek.

Ezek voltak a béke pontjai: Azon erdélyi városok és erősségek, melyekben német őrség van, visszakerülnek Erdély fejdelméhez és rendeihez, de a török is kivonja hadait a tar-

128) Montecuccoli az id. h. Ortelius rediv. 338. Oesterr. milit. Zeitschrift, 1818. foly. XI. 359. Hammer, VI. 138. Mémoires de la guerre de Transilvanie et de Hongrie, entre l'Empereur Leopold I. et le Grand Seigneur Mehemed IV., Georges Ragotski et les autres successeurs Princes de Transilvanie. Amsterdam, 1680. II-dik k. 104—125 ll.

tományból, s ha ennek fejdelmi széke megürül, a rendek szabadon választhatnak fejdelmet, valamint egyéb kiváltságaikban is fentartatnak. Szatmár és Szabolcs, s az ehhez tartozó szabad hajdú-kerület, részét teszik a császári felség birodalmának; a töröknek, az erdélyi fejdelemnek hozzájok semmi köze. Ezen megyék végvárait is tetszése szerint megerősítheti a felség, egész hadi sereget azonban ne vethessen beléjök, mit a török és erdélyi végekre is kell érteni. Székelyhid, kikerülésére azon bajoknak, melyek mindkét felet érhetnék miatta, leromboltatik, s felépitése azon túlra is tilalmaztatik. Rákóczi fia és Kemény Jánosé Erdélyre ne tarthassanak jogot. Az egyik fél ne adjon menedéket, segédet a másik fél pártos alattvalóinak. Zerinvárt azonképen mint Székelyhidat tilos ujból felépíteni. A közelebb mult évek mozgalmai miatt Erdélyben senki se bünhödjék. A császár szabadságában áll Sempte és Guta között a Vágnál új erősséget emelni. Szünjék meg minden ellenségeskedés a szerződő felek között. A béke tartson husz évig, Leopold kedveskedjék kétszázezer forint értékü ajándékokkal a szultánnak, mit ez illetőleg viszonozzon. A zsitvatoroki békekötésnek későbbiek által nem módosított ágozatai érvényességben maradnak. 129)

---

129) Katona, XXXIII. 564.

HUSZONKETTEDIK KÖNYV.

1664 — 1681.

I. Leopold, 1664—1681.

I.

A vasvári béke gyászszal töltötte el a hazafiakat. Ha Szentgothárdnál a török győz, nem követelhetett volna magának előnyösebb feltételeket; mert Nagyvárad és Érsekujvár, amaz keletről ez nyugotról a keresztyénség előfoka, odavesztek, oda Zerinvár és Székelyhid is. Mit a magyar koronának biztosított, az Erdély árnyék-fejdelemségének tovább lézengése volt. Leopold magához Béesbe hivta a magyar tanácsosokat, s Lobkowitz által decemb. 9-én bővebben fejtegette előttök, hogy a békepontok majdnem ugyanazok, melyek 1662-ki július 25-kén — azaz, mikor Érsekujvár még nem engedtethetett oda a portának, s mikor a szentgothárdi diadal még nem költhetett fel magasztosabb reményt magyarban, keresztyénben, — a pozsonyi országgyülés elébe terjesztettek. A nép nem ismervén közelebbről az ügyet — mondá Leopold képviselője a magyar tanácsosoknak — gyakran hibás nézetből indul ki; s ő felsége ennélfogva bizton hiszi, hogy Magyarország nagyjai és tanácsosai elejét fogják venni a téveszmének, mely az imént kötött békét kártékonynak és veszettnek tartja; sőt ellenkezőleg, üdves voltát fogják bebizonyítani, még pedig könnyü szerrel, ha európai szempontból indulnak ki. A segéd t. i. nem oly biztos, minőnek hirdettetik, s ha a jelen évben, midőn azt a császár Regensburgban személyesen sürgethette, késett és késett, vajmi bizonytalanná fogott volna idő multával silányulni. Valamint arról sem kell megfeledkezni, hogy ő felsége örökös tartományai kimerítvék, s hogy maga az ország, a gyászos háború színhelye végre is összeroskadna a súly alatt; a béke ellenben meg felvirágoztathatja a hazát. [1]

---

1) Dumont, VI. 2. 24. Folyt. I. 435. Gal. Gv. Priorato az id. h. III. 505. Hogy a nádor jelen volt e gyülésben, az nem szenved kétséget; jelenvoltát az

Ezen és hasonló okoskodások nem voltak képesek kitépni az ország nagyjainak kebeléből a fullánkot, hogy a béke rólok nélkülök köttetett meg; nem olthatták el a fájdalmat, hogy amint év év után múlik, ék ék után foszlik le a szent koronáról. Élesebben senki sem érezte a fájdalmat, mint a magasztos lelkületü Zríni Miklós. „Mi vagyunk-e a magyarok? — kiáltott fel 1662-ben — de bár annak ne mondjuk magunkat! Ha Váradot vissza nem veszszük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem vagy most vagy soha sem; fussunk ki az országból, ha ezt resteljük.“ S nem csak hogy Várad vissza nem vétetett, hanem még Érsekujvár s maga a bánnak kedves fészke is utána hullott. Utána november 18-án ő maga is. „Csáktornyáról Zríni Miklóshoz érkeztem november 13-án — irja Bethlen Miklós, fia Jánosnak, az Apaffi kanczellárjává lett történetirónak — nagy szerencsétlenségemre, mert csak öt nap lehete velę ismerkednem s oda lőn.

1681-diki országgyülés sérelmi lajstromára kiadott második királyi leirat tanusítja; de Lippai, úgy látszik, nem vett részt a bécsi tanácskozmányban, vagy legalább sokáig vonakodott Bécsbe felmenni. „Statui omnino — irá october 19-én Pozsonyból P. Trinkeliusnak imént még a nagyszombati egyetem rectorának — Viennam ad consultationem non ascendere, si enim de facto suspicio et querelae sunt contra me, quid erit si ea, quae sentio, ibi, vel etiam coram reliquis consiliariis repraesentabo? Adulari nescio neque volo; mentiri contra fidem meam, approbare quod reprobo, non possum. Obligor juramento, fidele et utile simul consilium regno dare, patriae proditorem audire, minus esse recuso . . . Ego turbas in regno et inter ungaros nunquam suscitabo, neque rebellionis ullius unquam particeps ero aut conscius; quinimo etiam si centum vitas haberem, paratus essem eas pro fidelitate S. M. deponere, de qua si ulterius fuero suspectus, potius Romam iter meum arripiam.“ És oct. 23-án: „Palatinus ad terminum comparere non poterit; (a felebbi adat után hinnünk kell, hogy még is megjelent, talán mert a határidő meghosszabbitatott, mit onnan is láthatni, mivel Zríni Miklóshoz, mint alább olvasni fogjuk, november közepén is érkezett meghivó levél,) dubito etiam de quibusdam aliis. Ego solus quid faciam, nisi odia praesertim ministrorum et malas tractationes sustinere cogar; et ne sic quidem utilitatis quidpiam praestare potero.“ Egy német főurhoz, úgy látszik, Hohenlohe herczeghez adott levelében, a németbirodalomnak ajánlván a magyar ügyet, határtalan gyászt jósol a békéből nem csak az országra hanem az öszves keresztyénségre. Hevenesi kéziratai, XVI. k.

Engem ez a nagy ember érdemem felett becsűlt, és mennyire egynehány nap tapasztaltam, szeretett. . . . Minthogy olyan rendet tartott, hogy maga, felesége, két három kedvesebb úrfi, vagy olyan kedvesebb elsőrendü szolgája- s papjával benn a maga kis palotájában ett, levén más nagy asztal uraiméknak a nagy palotán, (melyet az akkori időben nem is igen dicsérték, mint németes szokást, a magyarok benne, minthogy magyar felesége holta után a német feleséggel kezdette volt, és csak akkor ett a nagy palotán, mikor sok úri fő és vitézlő rend vendége érkezett;) nekem benn volt vele asztalom; ekkor kevesen ettünk benn: maga, felesége egy kis asszonyka, Zichy Pál úrfi, Vitnyédi, Guzics Miklós udvari kapitánya, a páter és én. . . Magáról hogy irjak, nincsen erőm s időm reá; csak azt irhatom: igen tudós, vitéz, nagytanácsu, nemzetéhez buzgó, vallásában nem babonás s képmutató és üldöző, mindent igen megbecsülő, nemes, adakozó, józan életű, az olyanokat és az igazmondókat szerető, részegest, hazugot, félénket gyűlölő, nagy- és széptermetü, lelkü és ábrázatu, szóval: akkor magyar ember hozzá hasonló nem volt, sőt az én vékony itéletem szerint Bethlen Gábortól fogva maig sem." —

Ennek előrebocsátása után, említi Bethlen Miklós, miszerint a bánt Leopold felhivta Bécsbe, „tanácsba a magyar dolgokról," és Zríninek csakugyan szándéka volt felmenni, mindamellett hogy a franczia királytól jószágai pusztulásáért küldött s a császár hirével el is fogadott tizezer tallér miatt [2])

2) Petrovics Fridrik gyüjteményében, I. k. 1. l. (Tököli Imrét, idejét és dolgait illető jegyzetek a franczia külügyek miniszteriumának levéltárában „Hongrie et Transilvanie" 1—8 köt. fol. található hiteles irományokból) következő levélkivonat olvastatik: „Zríni Miklós, Mora velenczei kereskedőhöz dd. Csáktornya 1664. mart. 30-án. A franczia király neki pénzt küldött követe által; ő nem tudja miért, és csudálja hogy micske hire Lajos királyhoz juthatott." Egyébiránt nemcsak a franczia király, hanem több olasz fejdelem is pénzt küldött Zríninek ez idén némi díjul annyi áldozatért, melyeket nemcsak Magyarország, hanem az öszves keresztyénség érdekében tett. Jóval a felebbi pénz vétele után Coligny és társai ekkép nyilatkoztak az általunk már többször idé-

gyanuba jött, s mindamellett hogy Vitnyédi őt örömest honn marasztotta volna. Aztán folytatja ekképen: ‚Hallám hogy mondá: conscia mens recti famae mendicia ridet. Semmit nem vétettem; ha veszek, ártatlan, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy ezt a gyalázatos békeséget nem javallottam; melyben nem voltam egyedül. — Szép őszi idő járván, majd mindennap vadászni mentünk. Paripát adatott mindenkor alám. November 18-án erdei disznókra menénk ebéd után, hintón. Volt ugyan paripa is. Vitnyédi az első, én a hátulsó ülésben bal, ő jobb felől ültünk csak hárman. Hozzáfogánk a vadászathoz. Ő maga levetvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával bemene, és szokása szerint csak egyedül búkálván, löve egy nagy emediszнót. A hálóknál is a gyalogok lövének egyet, s vége lőn a vadászatnak. Kisereglénk a hintóhoz, az úr is, hogy immár haza menjünk; este felé is vala. Azonban odahozá a fátum egy Póka nevü vadászát, ki monda horvátul: én egy kant sebesítettem, mentem a vérén: ha utána mennénk, elverhetnők. Az úr mindjárt mondá nekünk Zichyvel kettőnknek, látván hogy el akarunk vele menni: öcsém uraim, kegyelmetek csak maradjon itt; Vitnyédinek, Guzics kapitánynak: csak beszélgessenek itt kegyelmetek öcsém uraimékkal, meglátom mit mond ez a bolond. . . . Csak bocskorban lóra kapa, puska kezében, Póka után elnyargala; egy Maglani nevü szabaudus ifju gavallér, Guzics öcscse, meg egy Angelo nevü kedves olasz inasa és a lovász nyargalának utána. Mi ott a hintónál beszélgettünk. Egyszer csak hamar ihol nyargal Guzics, mondja a bátyjának: hamar a hintót, oda az úr. Me-

zett Antler előtt: „se quatuor in Zrinio miratos fuisse: majestatem et gravitatem personae; prudentiam et promtitudinem in loquendo; liberalitatem et educationem in viro alias oriundo e natione non culta. Id unicum ei defuisse, quod palpari non didicerit; se propterea nunquam ausos fuisse vel unico ambiguo verbo ejus fidelitatem tentare, esto jam aemulorum conatibus et potentia fuerit exulceratus.“

nénk a mint hintó nyargalhat; és aztán gyalog a sürűbe befuték én. Hát ott fekszik, még a bal kezében, mint tetszett, az ér gyengén lüktetett; de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala. Maglani igy beszélte: hogy a mint Póka után bement a disznó vérén az erdőbe, míg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajszót. Póka szava volt. Maglani legelől érkezik. Póka egy horgos fán; az úr arczczal a földön s a kan a hátán; ő hozzá lő, elfut a disznó, érkezik Guzics és Angeló; az úr felkél s mondja: rútúl bánék velem a disznó, de ihol egy fa, — melyet csatákon is magával hordozott zsebében — állitsátok meg a sebnek vérét vele, ez arra igen jó. Eléggé próbálták vele, de hijába; csak elfolyt vére, s először ülni, aztán fekünni és végre csak meg kellett halni, mert a fején három seb vala, egy balfelől a fülén felül, feje csontján ment csak el a kan agyara, a homloka felé szakasztotta rútúl a feje bőrét; más ugyan a bal fülén alól, az orczáján a szeme felé, rút szakasztás; de e kettő semmi, hanem harmadik jobb felől a fülén alól a nyaka csigájának ment be s elé a torka felé, és a nyakra feljáró minden inakat ketté szakasztotta; ez ölte meg, a vér elmenvén. Rettenetes sirás lőn az erdőben, a legalábbvaló, csak a gyermek is siratta.' 3)

3) Bethlen Miklós önnéletirása, XVII. rész. V. ö. Mémoires historiques du Comte Bethlen Miklos, Amsterdam, 1736. I. 294. Ugyancsak Bethlen Miklós elbeszélését Csereinél. Nincs okunk Bethlen tanuságának hitelességét kétségbe vonnunk: az állitás, hogy tulajdon vadásza által, kit az udvar vagy Montecuccoli a vértettre felbérlett, meglövetett, vagy hogy a vadkannak valamikép irányt a vadász adott volna, épen csak monda, melyre későbbi események a valószinűség némi álcsillámát vetették. Zríni Péternek bátyja haláláról 1664. dec. 8-án György szász választó fejedelemhez adott levele (Lünig. Epist. Proc. Europ. II. 348.) nem mutat arra, hogy Péter helyet adott volna a gyanúnak: „Ob benignissimum affectum, quo Serenitas Vestra dilectissimum meum fratrem prosequebatur . . . . . intermittere nec debui nec potui, quin eandem certiorem facerem de infelici et insperato ipsius obitu, qui 18. elapsi, in aprorum venatione contigit." — Zríni Miklósnak első neje, Draskovics Eusebia után nem maradtak gyermekei, a máso-

Zríni halála nemcsak Szlavoniára és Horvátországra volt érzékeny csapás, melyeknek ő és testvére Péter, védgéniusai voltak, mint Montecuccoli gúnyosan mondja, s mint a kanizsai, szigeti, szerémi, bosniai bégek tapasztalták; de pótolhatlan veszteség volt egész Magyarországra nézve is. A linczi békekötés óta, daczára a szószéken, a gyülési teremekben megujuló vallási vitáknak, kivált az uri rendet által meg által hatotta a magyarság egységének s a magyarság veszélyben forgásának érzelme. Ezen érzelem őket összetartásra intette; kiviláglik ez, például, azon bizodalmasabb viszonyból is, mely a közelebb mult években Lippait, Vesselényit, Nádasdyt, Zrínit II-dik Rákóczi Györgyhöz, az érseket, a nádort, az országbirót, a bánt Erdély fejedelméhez fűzte. Lerázni, ha lehet és a mely mértékben lehet, a török jármot; Erdélyt ismét bensőbb viszonyba hozni a magyar koronához; megőrzeni, feléleszteni a nemzet szabaditékait, s eldöntő súlyt nyerni a korona tanácsában, ez volt a hármas czél, melyet teljes öntudattal követtek. Ezen hazafiúi törekvés legmagasztosabb személyesítője, már költői kedélyénél fogva is, Zríni Miklós volt, jellemének tisztasága, higgadt belátása egyszersmind biztosítékul szolgáltak, hogy a kitűzött irány nem fog ürügyül használtatni magánérdekek foganatosítására, hogy a választott eszközök nem lesznek férgesek, nem lesznek czéltévesztők, hogy a hazafiúi törekvés nem fog kibányásztatni cselszövő idegen hatalmasságok által.

Ez volt „Zríni ragyogó csillaga, ehhez tartott okos kormánya," de a dicső férfiú gyászos vége, elszedvén a mozdulhatlan czélt, odavetette a hajót hullámnak, viharnak. A sietség, melylyel Rottal gróf császári főbiztos közbenjövetele
1665.] mellett Székelyhíd lerontása 1665. elején munkába vé-

---

dikkal, Löbl Mária Sófiával hármat nemzett: a halálakor két éves Ádámot, s Mária Katalint, és Mária Borbálát. Csáktornyán 1662 április 6-án kelt végintézete a Libri Regii XIII. kötetébe iktattatott.

tetett, közelben távolban még inkább elkeserítette a kedélyeket, [4] s így nem csoda, ha Lippai György esztergomi érsek halála siettette Zríni czélzatának elferdülését. Az érsek még élt, midőn Leopold Bécsből Pozsonyba jött, s az ország főbbjeit, hogy a vasvári békét velök érvényesnek ismertesse, maga körűl gyülekeztette. Kérelmeikre: hogy szabadítassanak meg a külföldi zsoldosok kicsapongásaiktól, hogy bizassék a magyarokra az ország oltalma: ők vitézség, hűség dolgában nem fogják magokat a németek által felülmulatni engedni, ők nem akarják hinni, hogy a német őrségek állitólag a török düh féken tartására, de valósággal a rendek lenyügzésére marasztatnak az országban, — Leopold igéretet tőn: hogy Lévát, Nyitrát, Tokajt, Szatmárt, Kállót, Ónodot magyar hűségre, magyar vitézségre fogja bízni. Ekkor az érsek s a nádor felhagytak szándékukkal, a magyar országtanács nevében óvást tenni a vasvári béke ellen, [5] és september 19-én

4) Excerpta ex chronicis scepusiensibus, Wagnernél, II. 30.: „Den 2-ten martii wurde zu Eperjes eine Congregation von den 13 Stühlen unter Praesidio Comitis a Rottal gehalten, wegen Zerstörung Székelyhíd, darein die Ungern nicht willigen wollten; wurde jedoch zerstöret."

5) Hogy Lippai ez idétt egy nyomon járt Vesselényivel, nem szenved kétséget. Nádasdy második vallatásának tizenkilenczedik pontjában emliti, hogy az érsek Magyarország ügyét a szentszéknek ajánlotta, hogy a nemzet sérelmeinek lajstromát Barberini bibornoknak küldötte. S Nádasdy, ki 1664-ben több hetet töltött Rómában, ekkor is utóbb is ebbeli adatait a legtisztább forrásból merithette. Apaffi 1671 januárius 23-án a brandenburgi választó fejdelemhez adott levelében írja: „Romano-catholici sub initium evangelicis refragari, at quum omnes per immaturam illam pacem . . . in suspicione se periclitari vident, de religione quidem securi, de regione anxie solliciti esse coeperunt. Et hic jam incipit consultatio illa, quae hodie Viennae defectionis ad hostes et rebellionis nomen obtinet. . . Ea autem consultatio talis est: In tanta, quam recensui, rerum et animorum confusione coeperunt primores et cordatiores, quos inter palatinus regni et archiepiscopus defuncti, Franciscus Vesselényi et Georgius Lippai, alias imperatori usque ad ungarorum nauseam fidi, coeperunt, inquam, meditari et consilia invicem communicare, quid in tantis malis agendum, quid consilii capiendum esset. . . Haec consilia per se innoxia, in suspicioso tamen hoc seculo, ne auctoribus aliquid periculi crearent, occulte, quantum fieri poterat, agitabantur." Babocsai Izsák pedig (Rumynál I.

Szelepcsényi kanczellár számos magyar urak és Souches tábornok jelenlétében, mint Leopold képviselője, alapját vetette egy új erősségnek, mely — egy második Érsekujvár — szemben Galgóczczal volt emelkedendő, s a király nevére Leopoldvárnak kereszteltetett. [6]) A tizenhárom éjszakkeleti megye mind e mellett november 12-én Kassán, a vasvári békének ujból ellenmondott. [7])

1666.] Lippai 1666. januárius elején meghálálozott. A korona hű tanácsosának kidőlése vérmes reményekre szabadította a magyar név elleneit. Ideje letépnünk a magyar kucsmákról a bokrétát, ideje féken tartanunk a szilaj legényeket, arany és ezüst gombjaik helyett ólomból valókat varratnunk dolmányaikra, csch lábbelibe szorítanunk czombjaikat, — ezen s ilyetén elmésségek felett jóizüen kaczagott az éretlenség, [8]) de ez ellenhatást is idézett elő, melynek az ország legfőbb tisztviselői eszközül szolgáltak.

Vesselényi és Nádasdy, mióta amaz még 1623-ban Pázmány törekvésére a genfi hitágazatokat, emez Eszterházy sürgetésére az ágostaiakat Rómaéival felcserélte, buzgó hívei voltak a katholikus egyháznak, mint láttuk, de most czélzatuk létesítésére tanácsosnak vélték az evange-

———

22.) ezeket irja, kétségkivül szájról szájra adott hagyomány nyomán: „Ezen keresztyén ármádia szélleloszolván, gróf Zríni Miklós utjában fordul akkori mélt. esztergomi érsekhez, Lippai Györgyhöz, Pozsonyban, kit szinte kertében találván, kezdé a gróf a törökkel való békeség miatt történt visszajövetelét az expeditióból szomoruan említeni. Melyet mint ujságot álmélkodással hallván az érsek, nem kevéssé apprehendálja legottan, hogy primás regni levén, sem vele, sem a palatinussal, úgy a bánnal is, és a több magyar tanácscsal, ezen békeség legkisebb pontocskája is communicáltatott.“ — De mind ebből még nem következik, hogy az eszközöket, melyekhez utóbb a nádor nyult, helyeslette volna.

6) Wagner, I. 187. Kornéli, Fragm. Hist. Hung. 370. Das vormals so mächtige . . . anjetzo aber verwirrte Königreich Hungarn, 1684, 166. l.

7) Excerpta ex chron. scepus. Wagnernél, II. 30.

8) Kornéli az id h. Katona. XXXIII. 617.

likusok legyczgetését, és érdekeik felkarolását. Szelepcsényi György, Lippainak Esztergom érseki székén utóda, s ebbeli felmagasztalása óta a nádortól, az országbirótól iránybau mindinkább különvaló, kérte a királyt: tiltaná az eperjesieket azon lyceum megnyitásától, melynek 1666. április 5-én alapját vetették; s Leopold rájok iratott, hogy miután akademia alkotásához csak a felségnek van joga, hagynának fel a szándékkal, máskülönben súlyos büntetés éri őket. 9) Báthori Sófia, férjének II-dik Rákóczi Györgynek halála után visszatért a római egyház kebelébe, s fiát, Ferenczet, is abban neveltette. Az özvegy most a Rákócziháztól evangelikus lelkészeknek kijárt ségédpénzeket katholikus papok díjazására fordította, s a pataki reformált iskolának Lorándfi Susánna által adományozott telkeket visszafoglalta. Eljárásának igazolására az 1647. 11-dik czikkelyt hivta fel, mely szerint az evangelikus rendek a katholikus papoknak s a katholikus rendek az evangelikus lelkészeknek semminemü fizetésre nem kötelesek; más részről a pataki iskola Lorándfi Susánnának végintézetéből tulajdonjogát olvasta ki amaz elfoglalt jószágokra, s a segéd nélkül hagyott lelkészek és tanitók Szatmár, Zemplén, Bereg és Ung megyék által pártfogoltattak. Leopold az ügy végelintézését az országgyülésre kivánta halasztatni, s a keletéjszaki megyék imént kinevezett főkapitányának, Csáky Ferencznek meghagyta, hogy Báthori Sófiát, az említett megyék ellenére megvédje. E tájban — mártius 1-én — Rákóczi Ferencz Zríni Péter leányával, Ilonával, házasságra lépett, s röviddel utóbb ipának tanácsára nemcsak visszaadta a lelkészeknek, a tanitóknak az anyja által lefoglalt segédet, hanem

---

9) Wallaszky Pál, Conspectus reipublicae litt. in Hung. (második kiadás) 232. l. Wagner, Anal. Scep. II. 31. A lyceum, igaz, hogy gymnasium név alatt, mindamellett megnyittatott, s most gyermekeiket kivált Eperjesben iskoláztatták az elégedetlen evangelikus rendek.

az általuk vallott kárt is még ezer aranynyal pótolta. [10] Nagysád e mai nap húszezer kardot övedzett oldalára, mondá Rákóczinak egy evangelikus szónok, czélzással a Tiszamellékenek húszezer fegyverforgató kálvinistáira. A szónok talán Vitnyédi István volt, kit felebb Zríni Miklós udvarában is láttunk, ki Soprony városát s majd Soprony megyét a közelebb mult országgyüléseken képviselte, s ki az ország alsó felső részeit szünet nélkül bebarangolta, hogy az elégedetleneket, kivált az elégedetlen protestánsokat Leopold ellen közös lázadás kötelékeibe fűzze.

A dolgok ez állásában Vesselényi és Zríni aprilis 5-én a stubnai fürdőben frígyre léptek egymással, melynek erejénél fogva „az ország jelen nyomorú állapotában az egyik a másikat nem fogja elhagyni, sőt védeni fogja vére hullásával is ha kell.“ [11] Ugyanaz nap Vesselényi, ki már a mult évben viszonyba ereszkedett Gremonville franczia követtel a bécsi udvarnál, s a XIV-ik Lajos és az elégedetlenek közt kötendő szövetség fő pontjait irásba foglalta, — saját és a vele volt magyarok nevében Zrínit felhatalmazta, hogy a követtől a közszükségek fedezésére pénzt vehessen fel. A nádor egyszersmind hosszasb emlékiratot küldött be XIV-dik Lajosnak. A magyarnak, úgy mond, az arany bulla értelmében joga van ellenállásra; a magyar szövetségre lépend a dalmatákkal, szlávokkal, erdélyiekkel, oláhokkal, moldvaiakkal, s ez irányban évenkinti adó fizetésével fogja magának megnyerni a portát. Felső Magyarország tizenhárom megyéire és városaira bizton támaszkodhatni. Tizennégy ezer lovas és tizennégy ezer gyalog elégséges a merénylet létesítésére. A havi bérről s a szükséges tisztekről gondoskodjék a franczia király s egyelőre küldjön százezer tallért. Ha lehet, bontsa fel Lajos a császárral kötött békét minélelőbb; ha nem lehet, önmagától

10) Kornéli, fragm. hist. hung. 457. Wagner, Antal. Scep. II. 30.
11) Petrovicsgyűjtemény, II.

fog háborúhoz a magyar, de nyújtson költséget hozzá a franczia, s folytassa, mit amaz elkezdett. Békét, ha kell, csak ketten együtt kössenek a császárral. Lajos kieszközlendi, hogy Magyarország a római szent birodalom tagjává legyen, és mint ilyes, szavazattal bírjon a birodalom gyülésein. Magyarország szabadságai tartassanak fenn csorba nélkül, s a franczia azon legyen, hogy a koronától elszakasztott tartományok ehhez meg visszakerüljenek, s hogy mennyire a török sértése nélkül lehetséges, minél csekélyebb adót kellessék Konstantinápolyba küldeni. Ha lehetséges, Lengyelország is legyen tagja a szövetségnek; Lubomirski, mert franczia herczegnek lengyel királylyá választatását gátolja, megöletik. A magyar nép és társai jutalmul Lajos pártfogásaért ennek valamelyik fiát vagy rokonát készek királyul választani, s ez koronázás alkalmával az ország szabadságainak fentartását hittel fogadja. Lajos adjon legfelebb harmincz nap alatt kerek választ: igen vagy nem; mert az ügy igen sürgetős. [12]

S Vesselényi most magához, Murányba, kérte meghittjeit, köztök Csáky Ferenczet, a keletéjszaki megyék főkapitányát, és a mit szándéklott, bővebben fejtegette előttök. Erdélyből Bethlen Miklós, János kanczellárnak fia, és Teleki Mihály kővári kapitány, voltak jelen: általuk a nádor megkereste Apaffit, legyen közbenjáró a portánál, eszközölje ki, hogy évenkinti hatvanezer tallér adóért Magyarországot oltalmába vegye a szultán. Szörnyűködve fogja megérteni a világ, — monda Vesselényi — hogy keresztyén urunktól elpártoltunk s hogy annak szárnyai alá adtuk magunkat, kinek eddig legmérgesebb ellenei voltunk: de nincsen más mód segítenünk magunkon s a közügyön. A jelenvoltak megannyian titoktartást esküvel fogadtak egymásnak, s a gyülés eloszlott. [13]

12) Ugyanott, II. 3, 4.
13) Bethlen János az id. h. I. 365.

A franczia udvar elhalasztó választ adott. De Vesselényi neje, a merész, s még öreg napjaiban is kalandor hajlamu Szécsi Mária, és Zríni Péterné, a fényüző s még nagyobbra vágyó Frangepan Anna, buzdítottak, tüzeltek, semmi áron sem hagyták volna elaludni a szándékot. [14] S october 20-kán újabb frígylevél alakult, melyet Nádasdy is aláirt, s melynek erejénél fogva a nádor, az országbiró, a bán, „mint Magyarország legfőbb oszlopai egyesült erővel kivánván hasznára lenni az országnak", titoktartás igérete mellett lekötelezik magokat mindannak előmozdítására, mi által Magyarország fentartása eszközölhető, s egymás támogatására, ha valaki közűlök vagy azok közűl, kiket titkukba beavatók lesznek, e miatt üldözést szenvedne. Magyarország szerencsétlenségét a töröknek tulajdonítja a szövetséglevél, és közvetve annak, ki feltett szándékkal és czélzattal védelmi kötelességét elmulasztotta. [15]

II.

Vitnyédi restellette az ügynek lassu fejleményét. A vakmerő ember tervet forralt, Leopoldot, midőn ez novemberben arájának, IV-dik Fülep spanyol király leányának fogadására Schottwienba indúlna, kezébe ejteni, s Kaszavártt Trencsénben Petróczi Istvánnál foglyúl tartani, míg a protestánsok követeléseinek eleget teendett. E végre Zríni Pétertől ötszáz embert

14) Nádasdy utóbb szerencsétlenségének okául e két nőt vetette. Frey, az állodalmi vádló, nem akart hitelt adni az állitásnak: „Plus quam ridiculum — úgy mond — quasi vero vir prudens et generosus, maxime vero S. C. Majestatis intimus consiliarius per foeminam facile seduci queat aut debeat."

15) Az oklevél a cs. k. titkos levéltárban. Majláth, Geschichte des oesterreichischen Kaiserstaates, IV. 60.

kért, de ez megtagadván a kivánságot, a czélzatot meghiusította. Midőn Vesselényi a bősz szándékról értesült, kérte Nádasdyt, kinek Vitnyédi, mielőtt megnemesítetnék, jobbágya volt, fogassa el őt rendes lakhelyén Sopronyban s ölesse meg. Miért, miért nem, az országbiró nem akart megfelelni a felhivásnak. [16])

A nádor elutasította magától a merényletet, de saját tervével nem hagyott fel. December 16-kán Bécsben ő és Zríni levelet intéztek a franczia követhez, melyben viszonzásul XIV-dik Lajos üzenetére, hogy reá nézve még időnek előtte volna kitörni, jelentik: miszerint ők s a magyar nemzet már teljességgel nem várhatnak; kérik tehát, adna legalább hatvanezer tallért kölcsön, a többi szükségekről magok fognak gondoskodni. Választ negyven nap alatt várnak. [17]) — Lajos valamint nem volt kedve most Leopolddal háborúba keveredni, úgy pénzt sem adott Vesselényiéknek, de jó szót, biztatást, jövendőrei igéretet eleget. 1667-nek elején [1667. Gremonville magához Bécsbe kérvén Vesselényit és Zrínit, ketten figyelmeztették a követet, hogy a magyarok már nemcsak nyugtalankodni, hanem Lajos jóakaratáról is kezdenek kételkedni. Ez okon kivált az ország felső része hajlandó inkább a törökkel szövetkezni, mit azonban ők eddig elleneztek. Ismétlik tehát a korábbi ajánlatot; s mert a vállalat roszra is fordulhatna, adjon vagy igérjen Lajos már most előre külön mindeniköknek ötvenezer tallért érő jószágot valahol a Rajnamelléken, azon esetre pedig, ha kedvező fejleményt venne az ügy, jutalmat szintén már most szabjon nekik. [18]) Készek voltak fiaikat is zálogba adni, s Lajos

---

16) Wagner, Hist. Leop. I. 205. Nádasdy első vallatásának 43—48 d. pontjai; negyedik vallatásának 8-dik pontja, Majláthnál, az id. h. 61. l.

17) Petrovicsgyűjtemény, II. k. 2. l.

18) Ugyanott, II. k. 5. l.

katonáit, mintha saját zsoldosaik volnának, váraikba bebocsátani, ha kivánná a király.

Martius elején törvényszolgáltatás s az ország sérelmeinek eloszlatása végett Beszterczére, Vesselényinek miótá nádorrá lett, székhelyére gyülekeztek az ország főtisztei, köztök az országbiró, a bán, s gyülekeztek kivált a felső megyék képviselői, és a ki gazdagságra első volt az ország e részében, Rákóczi Ferencz. Ez most közelebbről avattatott a szövetség titkaiba; a megyei nemesség főbbjeinek értésül adatott, hogy az ország sérelmei maholnap orvosoltatni fognak, ha ők, az urak, tervök végrehajtásában számot tarthatnak a közép és kisebb nemesség bizodalmára, hazafiúi készségére. Zríni Magyarországnak a német birodalomba olvasztását inditványozta. Ez esetben — úgy vélekedett — a német rendek az ország ügyében saját ügyöket fogják látni, s védelmet bő mértékben nyújtani Leopold ellen, ha folytatja a nemzet szabaditékainak megnyesését, s ki ellen, mert békét kötött a törökkel, nagy volt Regensburgban is a neheztelés. [19]) Az inditvány nem tetszett; az elégedetlenek többsége szemeit Apaffira, a portára vetette. Rottal János jelen volt, mint Leopold biztosa; a titkos czélzatok nem igen jöttek tudomására, s a megyei követek benne, mint külföldiben, nem akarták a király képviselőjét látni. Megbízó leveleiket elő sem mutatva neki, meg hazatértek, miután követeléseik lajstromát a nádornak kézbesítették volt. [20])

A beszterczebányai gyülés oszlóban volt, midőn Vesselényit martius 28-án a halál leléptette az élet szinhelyéről. [21])

---

19) Kornéli, Fragm. hist. hung. I. 16.

20) Szirmay Antal, Notitia hist. Comitatus Zempléniensis.

21) 1667-ki mart. 14-éről Beczterczebányán kelt végintézete megerősíti az általa még a mult évben, a stubnai fürdőben tett intézkedést, miszerint valamennyi javai özvegyére szálljanak, ki őt, a jóformán szegényt, gazdaggá tette, s ki körülötte, a beteges aggastyán körül, majdnem szolgáló képében működik.

Szerencséjére. Az ügy, melyet képviselt, gonosz fejleménynek indult. Apaffi hajtván a murányi gyülés kivánságára, Baló Lászlót Candiába küldte a nagyvezírhez oly utasitással, hogy Rosnyai Dávid deákot maga mellé vevén, adná tudtára Köprilinek, miszerint könnyü volna egész Magyarországnak s még a horvátságnak is a portához állását eszközölni, ha ez úgy akarja. A nagyvezír kinyilatkoztatta, hogy gyalázat nélkül nem lehetne az imént kötött békét már is megszegni. „Hagyjon fel ideig óráig Apaffi e gondolattal; utóbb majd előkerül hozzá az alkalom.“ 22)

Vesselényi halála után a szövetség ügyeinek vezetése Nádasdyra és Zrínire szállott, de ők nyomban meghasonlottak egymással. Nádasdy, kit Leopold országgyülés tartásaig Szelepcsényivel egyetemben, királyi helytartókká nevezett, 23) ama szövetség által a nádorságot kivánta elérni, társul szegődve, hogy az evangelikus rendek szavazatait magának megnyerje; itt aztán örömest megállapodott volna, holott Zríni és Rákóczi már azon okból is messzébb akartak menni, mert az egyik az ország délnyugoti, a másik az ország keletéjszaki részének fejdelmévé remélt válhatni. A czélzat gyanuval töltötte el Apaffit, ki a magát Erdély választó fejdelmének iró Rákócziban

---

Első nejétől, Bosnyák Sófiától származott fia László, ki akkor Lengyelországban tartózkodott, már kielégitve levén, ha mostohája iránt háladatlannak mutatkoznék: „maneat super caput ejusdem paternum meum anathema et vindicet ipse Deus.“ Különös, hogy özvegyének, fia elleni védelmére még Leopoldot is felkéri, ki ellen kéz alatt már évek óta működött: „Ad haec invoco Sacr. C. R. Majestatem Dominum meum semper clementissimum, inclytosque regni Hungariae status ac ordines obsecro“ (Libri regii, XIII.); de ez megszünik különösnek látszani, ha áll, mit a pozsonyi ‚delegatum judicium‘ 1671-ben kimondott: hogy Vesselényi halála előtt megbánta eljárását; mire Lessenyei Nagy Ferencz 1667-iki febr. 1-jén Nyitraszegről Nádasdy Ferenczhez adott levelében is látszik czélzani: „kezdett volt az úr alterálódni az úton, de a mint hallom, elmulatta ő nagysága (a nádornét érti). Istennek hála.“ Egyébiránt ez betegségére is vonatkozhatik.

22) Hevenesi kéziratai IX. 321.

23) Szirmay az id. h. 208. l.

különben is vágytársat látott; a czélzat élesen bántotta Nádasdyt, kitől Vesselényi itélőmestere s titkára Nagy Ferencz a beszterczei gyülésen e szavakat hallotta: Zríni urammá akar válni, abból semmisem leszen; s ki boszujában Kende Gábort Apaffihoz akarta küldeni oly üzenettel: hogy őt, Apaffit, kész fejdelméül ismerni, Zrínit nem. [24])

A dolgok ez állásában az országbiró s a bán azontúl is csak külsőleg jártak együtt, mindamellett hogy Zríni irásban megesküdött Nádasdynak, miszerint javát minden úton módon előmozdítani fogja.

Lessenyei Nagy Ferencz és Bory Mihály, Vesselényinek, míg élt, meghitt tisztei, most Nádasdynak ügyekeztek kezére lenni. „Az erdélyi fejdelem embere, — irá amaz aprilis 29-én Murányból az országbírónak — nagysád távozása után nyomban, midőn a nádor még élne, Beszterczebányára érkezett. Tőlem és Borytól azt nyerte válaszul, mit nagysád jelenlétében a társak irásba foglaltak. Azóta semmi hírt sem vettünk Erdélyből. Miféle tanácskozmányt tartottunk Murányban, arról Vitnyédi fogja nagysádat értesíteni. . . Ezen országrész magyarjai Nádasdyt ohajtják nádorul. Nagysádnak itt két hű szolgája van; (magamagát érti és Boryt) parancsoljon ezentúl is velök. [25])

Apaffi követe, Baló, június 11-kén indult el Candiából. Panajotti, a porta tolmácsa, kinek szintén ajánlá vala ügyét a követ, előbb az ausztriai követségnek volt tolmácsa és zsoldjában állott most is; így történt, hogy ugyanazon hajó,

---

24) Nagy Ferencz vallomása a cs. k. titkos levéltárban, Majláthnál az id. h. 63. l. Innen a harag, melylyel Apaffi a brandenburgi választó fejdelemhez adott, felebb idézett levelében Zríniről ir ekképen: „Comes Petrus Zrínius ridicula impostura et se, et generum suum Rákóczium, et multos alios praecipitavit. Ille . . . . . pro se coronam Hungariae, pro genero principatum Transsilvaniae flagitare coepit."

25) Libraria diplomatum . . . . statum saeculi XVII. in Hung adumbrantium. III.

mely Balót Candiából a szárazra szállitotta, Panajottinak a gyanus ügyet a bécsi cabinetnek bejelentő levelét is magával vitte. Nádasdy, mint Leopold belső tanácsának tagja, mását vette a levélnek, a szövetkezettekkel és Apaffival közlötte, s úgy vélekedett, hogy miután Panajottitól folytonosan tarthatni, láb alól kellene mozdítani az embert. 25)

E közben a felső megyék rendei sérelmeiket még egy ízben a két helytartó és Bársony György nagyváradi püspök mint királyi biztos elébe terjesztették. Leopold válaszát megértendők Sátoralja-Újhelytt gyültek együvé, hol tudtokra adatott, a békére nézve: hogy a hadi szerencse forgandó; hogy a békealkudozást nem lehetett az országgyülés megnyilásaig halasztani, mert hadi szerencséjének jobbrafordulásával súlyosabb béke-feltételeket fogott volna szabni a török; egykét erősség veszteségét váltig helyre pótolják az ellenség torkából kiragadott Erdély s a Magyarországhoz visszakerült két megye: Szatmár és Szabolcs; aztán egyéb okai is voltak a királynak béke kötésére: a kimerített közkincstár, a külfejdelmek kétes segéde, s még más indító okok, melyeket nem lehet nyilvánosságra hozni. Az idegen hadakra nézve: ezek nem azért hozattak az országba, mintha a király nem viseltetnék bizodalommal a nemzet iránt, hanem mert elkerülhetlenül szükséges volt, fékezni a török fegyver dühét; aztán, rövid idő mulva úgyis kivonatnak az országból, s addig hogy fegyelmet tartsanak, komoly parancs ment reájok; a nagyobb kapitányságok sorában pedig már is több magyar vagyon: Eszterházy Pál, Pálffy Miklós, Czobor Ádám, Forgács Ádám, Kussenics, Pethő Zsigmond, Csáky Ferencz, Koháry István; a nemzeti hadak egy része pedig azért bocsátatott el, hogy szerfelett ne terheltessenek meg a lakosok: ha a szükség úgy

---

25) Bethlen J. 371. Nádasdy második vallatásának 23. és 24. pontjai az id. h.

fogja kivánni, egybehivatnak ismét. A koronaőrökre nézve: ezek közűl az egyik azért nem evangelikus, mert a minapi országgyülést befejezése előtt hagyván oda az evangelikus rendek, érdekeikről magok feledkeztek meg. Egyébiránt a beszterczebányai gyülés alkalmával hozzászólottak volna a királyi biztosok az evangelikusok sérelmeikhez, ha ezek megbízó leveleiket elő sem mutatva, vad rendetlenségben nem távoznak. A viszály kiegyenlítéséről magyar biztosok kiküldetése által fog a felség gondoskodni, addig pedig óvakodjék mindenki a szakadás-előidézésre czélzó, törvénytelen gyülések látogatásától. — Ez volt a leirat tartalma, melyre oly zordonul válaszolt a gyülés, hogy Nádasdy és Szelepcsényi eredeti formájában Leopoldnak be sem mutatták az iratot; 1668.] hasonló érdességü levén az is, melyet 1668-ki május 7-én Zemplén mezővárosban tartott gyülése a tizenhárom megyének intézett vallási ügyekben Leopoldhoz. A király most szavát adta a panaszlóknak, hogy a külföldi zsoldosokat rövid idő mulva kiviteti az országból, s a törökkel kötött béke és az erdélyiekkel szerzett frigy okleveleit közöltette a rendekkel. A vallási viszályok kiegyenlítésére tisztán magyar biztosságot, melynek Szelepcsényi, Nádasdy és Zríni voltak tagjai, nevezett ki. Mindezt nem eléglették a rendek; az egyetértés csak akkor fog helyreállani, — mondák, — ha betöltve leszen a nádori szék: mindenekelőtt tehát országgyülés tartása szükséges. [26])

Az 1667-diki év vége felé Apaffi s a szövetkezettek nevében Inczédi Péter érkezett Candiába, hogy a segédet szorgalmaztassa, hogy Panajotti eljárását bejelentse. A tolmács elejét vette a veszélynek, mely őt érheté vala, s a nagyvezírt Leopold ügyének megnyerte. 1668-ki februárius 23-kán Inczédi, visszajövet Candiából, jelentést tett Apaffinak, hogy a nagyvezír nem látja helyén a római császárral kötött békét

26) Szirmay az id. h. 209 s kk. ll.

megszegni, de a fejdelem helyesen cselekedett, midőn ez úton is szolgálni kivánta a portát, mely őt Zólyomi Miklós igényei ellen meg fogja védeni, [27]) ha adófizetési készségében nem lesz hiba. [28]) — A fejdelem tudtul adta a szövetkezetteknek az Inczédi által hozott választ; ők megmaradtak szándékuknál, reményöket most ujból, inkább mint valaha, a franczia királyba vetve. A beszterczei gyülésből Zríni és Rákóczi segédet szorgalmaztak nála, segédet pénzben, melynek hogy nagy szükében vannak, gyakrabban emlegették a szövetkezettek. Nádasdy úgy vélekedett, hogy a hézag pótlására legjobb volna a Körmöczből Bécsbe induló pénzszekereket letartóztatni. A pénz september 11-én volt utnak indulandó, s Nádasdy meghagyta Nagynak és Borynak, válogassák meg a szükséges eszközöket terve foganatosítására. Ezek Szobonya Istvánt, az elhunyt nádor mezei kapitányát bizták meg a végrehajtással, ki a korponai és bozóki őrségek hozzá állott nehány katonáival megkisérlette a merényletet, de a pénzverde tiszteinek ébersége miatt minden süker nélkül. [29]) A pénzért küldött legénység — irák 1668-ki september 29-én Bory és Nagy Tótlipcséből Nádasdynak — nagy zajt csinált, semmit egyebet. A lévai alkapitány bejelentette Bercsényi úrnak, Bercsényi úr bejelentette Souches úrnak, és Souches úr meghagyta a lévai alkapitánynak, fogassa el Szobonyát és czimboráit. Ez okon Szobonya ide hozzánk szökött. . . . . October 2-kán Bars megye gyülést fog tartani, Nyitrából, Trencsénből, Hontból, Nógrádból és Zólyomból nagy számmal

27) Fia volt I. Rákóczi György versenytársának, s maga is versenytársa II. Rákóczi Györgynek, ki őt Ecseden fogva tartotta, s Kemény Jánosnak, ki őt a huszti várban őriztette. Most Apaffi elől, ki szintén féltette tőle fejdelemségét, Konstantinápolyba menekült, hol a porta a moldvai, a havasalföldi, az erdélyi vajdák hűségben tartására mindig ellenvajdákat hizlalt.

28) Bethlen J. 389.

29) Nádasdy vallatásának 22-ik pontja és Nagy Ferencz vallomása Majláthnál az id. h. IV. 6z. Nagy Ferencz levele ddto 1668 sept. 9. s Nádasdynak válasza, Libr. docum III. k.

jelen lesznek társaik, talán Petróczi is. Mivelhogy pedig látjuk, hogy Erdély és a felső részek huzzák, halasztják a dolgot, ez volna szándékunk: Bory Mihály october közepe felé, azon ürügy alatt, hogy az érsektől (Szelepcsényitől) sok bántalmat szenvedett, század magával felkeresi, s ha nincsen módja őt személyesen kezébe ejthetni, jószágait s a haza egyéb ilyetén pestiseinek jószágaikat elfoglalja. Ekkor eljárásának okát kérdezendik Borytól a megyék, s ő válaszoló leszen: hogy annyit és annyit szenvedett, hogy a haza mily nyomoruságra jutott sat. A megyék e válasz következésében felkelnek, Petróczi és Faragó Trencsént elfoglalják, s ezen országrész rendei táborba szállva, megirandják ő felségének, hogy ők távolról sem akarnak pártot ütni, de szándékuk, törvényeikre támaszkodva, magokat mindenki ellen megvédeni; s felhivást intézendenek Nádasdyhoz, hogy jőjön közéjök, és tartson hivatalból országgyülést, mert már egy egész év folyt le a nádor halála óta. Táborozás közben a rendek fegyveres kézzel elfoglalják a bányákat, a harminczadokat, elpusztítják a velök nem tartó magyarok és németek urodalmaikat, megvesznek néhány erősséget s az ott találtató pénzeket a közszükségek fedezésére fordítják, a hűtlen hazafiakat kiirtják, a budai vezírnek ajándékot küldenek, oly kérelemmel, hogy csak távolról nézze az egészet, Barkóczynak két vagy három száz hajdúval megérkezését siettetik, Fábián Farkas által segédet kérnek a felső megyéktől, hol, névszerint Szepesvártt, october 9-én Erdődy Ádám temetése alkalmával gyülést tartandanak az érdekeltek, s hová akkorra Kende Gábor is vissza fogott jőni Erdélyből. Az Istenre kérjük nagyságádat, nyilatkozzék minél előbb e tárgyban, vagy mutasson más módot, más eszközöket, mert különben elveszünk. Közölje e levelet nagyságád a bánnal, s ez üzenje meg a nádornénak, hogy mikor fog tartatni az eperjesi gyülés. [30])

30) Libr. diplom. III. k. ex orig. authent. C. Michaelis Viczay.

Nádasdyt elrémitette a vad terv, elrémitette annyival is inkább, mert a körmöczi kaland nagy zajt ütött Bécsben is, s mert Rottal János, az egésznek összefüggését gyanítani kezdvén, Bory Mihályt magához ügyekezett csalogatni, további nyomozás végett. Az országbíró ekkor már csak arra kérte a társakat, úgy látszik, hogy őt is, magokat is ne döntsék könnyelműen a végveszélybe, s hogy a nádorságot szánják inkább neki, mint Forgács Ádámnak, vagy Zichy Istvánnak.

E tájban Zríni, az eladósodott Zríni, indítványt tett fegyveres kézzel menni Erdődy Imre kastélyára, hol vagy százezer forintot lehetne találni; az indítvány végrehajtás nélkül, a szövetség pénz nélkül maradt. E hézag pótlására egy Gich Kazímir nevű lengyel, követül küldetett Párisba. XIV-dik Lajos ekkor ifjusága virágjában állott, küszöbén egy hosszu pályának, melyen fegyverrel sokat szerzett, pénzzel még többet vásárlott magának, a franczia állodalomnak. Hírnév utáni vágyában Leopoldot is, Velenczét is támogatta a török ellen; Szentgothardnál franczia segédhadak működtek, Candiában azonkép. IV. Fülep spanyol király halála alkalmat szolgáltatott az ifju fejdelemnek, fegyverhez nyúlni saját nevében, saját érdekében. Neje Mária Terezia, leánya volt Fülep királynak; számára Lajos a spanyol korona által birtokolt németalföldi tartományokat követelte. Atyja ugyan lemondatott vele öröködési jogáról, midőn házasságra léptette, de férje e lemondást csak Spanyolországra kivánta értetni, nem Németalföldre; s miután a németalföldi tartományokban divatozott magánjog szerint az első házasságban szerzett javak kirekesztőleg az első házasságból származott gyermekeket illették, Lajos így okoskodott: Mária Terezia még élt, midőn IV-dik Fülep a németalföldi tartományok birtokába jutott: ezeket tehát nőm örökli, nem Fülepnek, második házasságából született fia, Károly. Igényeinek támogatására a király 1667 májusban Németalföldre tört. A habsburgiak spanyol ága se-

gédet kért a német ágtól, s Lajos attól tartva, hogy Leopold megadhatná a segédet, ügyekezett őt otthonn foglalkodtatni. Ez okon követe a bécsi udvarnál utasítást vett, közeledném az elégedetlenekhez s igérne nekik erélyes segédet azon esetre, ha Leopold pártjára kel a spanyolnak. Nádasdyt, ki mindenha szűkebb határokat akart vonni a merényletnek mint társai, ki ha czélját érendette, a tüzet melyet gyujtott, eloltbatni kivánta,[31] megdöbbentette a készség, melylyel Gremonville felkarolta az ügyet; ilyesmibe ő nem ereszkedhetik, mondá, ő férj, ő atya. A pénzt is visszautasította, melylyel a követ őt megkinálá vala, és Zrínit; az utóbbik azonban nem vonakodott hatezer forintot elfogadni.[32]

III.

A tizenhárom megye, Abauj, Zemplén, Sáros, Ung, Szepes, Gömör, Bereg, Szatmár, Borsod, Torna, Szabolcs, Ugocsa, Heves
1669.] 1669. április végén ismét gyülést tartottak Eperjesen. Kassa, Eperjes, Bártfa, Szeben, Lőcse, Késmárk, Szatmárnémeti követeik is jelen voltak; Leopold biztosai között Rottal Jánost és Zríni Pétert is találjuk. Zivataros gyülés volt. A rendek újra tiltakoztak a vasvári békekötés ellen. Pető Zsigmond ónodi kapitányt s a kassai

31) „Nádasdius — irák az 1668-diki nyáron az evangelikus urak Erdélybe, — non in eum, quem Hungaria optabat, collimat scopum; ad continuationemque rei . . . principem Apaffium urgendo, motusque in Hungaria ciendo, hoc unicum intendit, ut per interpositionem ipsius tumultibus in Hungaria sedatis, regnum Hungariae domus austriaca donum ipsius agnoscat, omnia ipsi debere cogatur." Bethlen.

32) Nádasdy második vallatása, Majláthnál, IV. 69. Zríni e tájban — 1668. március 3-án — Leopold által felhatalmaztatott az Ádria partján fekvő jószágaiba, illetőleg ezeknek kikötőibe érkezett áruknak országszerte, nevezetesen Zágrábban eladatására. Prot. Cam. Hung. Poson, 1668 — 1689 (a nemzeti muzeumban) 305 l. I.

főkapitány helyettesét arról vádolták, hogy ingerkedései által erősségére lázasztotta a törököt, miszerint ürügy legyen, ittmarasztani az idegen zsoldosokat. Sürgették az országgyülés tartását, hogy az evangelikusok sérelmei orvosoltassanak, hogy nádor választathassék. Apaffi biztosai Kapi György, Teleki Mihály s társaik is nehezteléssel hagyták oda a gyülést, mert több rendbeli igényeiktől elüttettek s névszerint a vallásügy „mint nem ezen forum elébe való“ elmellőztetett. 33) Látni lehetett, hogy minden pillanatban lobbot vethet a lázadás. Zríni és Rákóczi elszörnyűködtek a veszély közeledésére. Még gyülés előtt, aprilis 25-én gyorsfutárt küldöttek Párisba, ki nyakra-főre sürgesse a segédet, mert végveszedelmök mármár környékezi őket. 34) Lajos július 7-én válaszolá, hogy a münsteri békekötés miatt nem mehet haddal a császár ellen; ő arra inti a magyarokat, „hogy viseltessenek engedelmességgel törvényes fejedelmök iránt, s várják inkább szenvedéseik végét saját hódolatuktól és királyuk igazságos voltától, mintsem hogy magok ellen lázítsák az eget oly támadás által, melynek a keresztyénség közös ellene egymaga fogná hasznát venni.“

Meglepő, s még az ügy ezen fejleményéből is alig-alig magyarázható, hogy Zríni, ki a szövetségeseket ernyedetlenül előre uszította, ki névszerint folytatva, mit Vesselényi kezdett, a lengyel királyt, a lengyel udvart is örömest megnyerte volna az ügynek, 35) most Bécsben rögtön vádat emelt Nádasdy és a felső magyarországi pártütők ellen. 36) Nehéz, egész bizonyossággal ki-

---

33) Bethlen G. 422 s kk. ll. Szirmay az id. h. 215. l. Acta et Statuta tredecim Comitatuum superioris Hungariae, (kézirat a n. muzeumban) 108. l. Steckel János, kisszebeni követ naplója a nemzeti muzeumban.

34) Petrovicsgyüjtemény, IV. k. 6. l.

35) Majláth, IV. 65.

36) Státustanácsi jegyzőkönyv, a cs. k. titkos levéltárban. Zrini védirata, Lünignél, Litterae Proc. Europ. II. 577.: „Consiliorum Hun-

nyomozni az indító okot, mely őt e lépésre birta. Gyűlölet Nádasdy ellen? a vágy őt megbuktatni? de e lépés következésében veje Rákóczi is bukandó volt, s ez nem állhatott szándékában. Ha azon állitásnak hitelt adhatni, melyre utóbb védelmét az ellene indított perben alapította: hogy a szövetkezés részéről csak fogás volt nagyobb hivatal kizsarlására; hogy ráijesztés által ügyekezett azt kivívni, mire őt az ősök hűsége, az ősök magas erényei, úgy elhunyt testvérének és saját magának szolgálatai érdemessé tették, — ha, mondom, hitelt lehet adni ezen állitásnak, akkor jelen lépése is indokolva volna előttünk.

Egy jesuita — Donellánnak hitták — meghozta Nádasdynak a hírt, hogy árulásról vádoltatott. Az országbiró, a belső titkos tanácsos, magát a vád alól tisztítandó, illetőleg kegyelmet érdemlendő ki magának, több okiratot adott át neki. Ilyesek voltak a közte, Vesselényi és Zríni közt kötött szövetség levelei, Vesselényi utasitása a portához küldött követ számára, Gremonville felhatalmazása a magyar urakkali alkudozásra. Ezen oklevelek emlékirat kiséretében nyújtattak be, melyben előadatik: hogy a törökkeli czimboráskodás csak egy évvel a Konstantinápolyba küldött első követség után jött tudomására; hogy Zrínivel és Vesselényivel csak a végre szövetkezett, miszerint terveiket meghiusíthassa és a császárt ez uton is szolgálhassa; hogy nem mulasztotta el őt a tizenhárom megyében szőtt ármányokra figyelmeztetni; hogy pater Müller által könyörgött a császárnak, viseltetnék bizodalommal iránta, Nádasdy iránt, ő fontos dolgot fog vele közölni;

---

gariae superioris non fui complex aut particeps, licet aliunde subodoraverim, rem ibi non bene et fideliter agi pro Majestate V. C. quod ipsum in aula vestra patefeci, sed id contemptum aut non creditum, tamquam foret proprium commentum." Majláth 1670 május 2-án ezt mondatja Zrínivel: „er habe das verflossene Jahr Rákóczi's Pläne selbst der Regierung angezeigt" s mi ez okon is nem tehettük a vád évét az említett történetiróval 1668-ra.

hogy önmaga is felkérte a császárt, kérdezné ki őt, de a felség nem akart neki kérdést tenni. [37]

Leopold az emlékirat benyujtása után is hallgatott, s Nádasdy e miatti aggodalmában lábaihoz vetette magát és bocsánatot kért tőle. A császár megbocsátott neki, s Lobkovitz herczeghez utasította őt, ki ujabb emlékiratot nyujtatott be vele, melyben hivatkozással az elsőre, hűséget igért s eleve magára kérte a legszigorubb büntetést, ha hűbéri kötelességéről még egy ízben megfeledkeznék. Leopold 1669. december 1-én Nádasdy megnyugtatására Lobkovitzhoz levelkét intézett, meghagyót: adná tudtára Nádasdynak, hogy hűsége alázatos felajánlását kegyesen vette, hogy bizodalommal viseltetik iránta, hogy eddigi és ezentúli szolgálatait mindig méltánylandja. „A mit egyebet — úgy mond — még meghagyok önnek, azt szintén részletesen fogja neki előadni." [38] — Mit mondott, mit nem mondott még Lobkovitz neki, arról hallgatnak történeti forrásaink. De Nádasdy, kinek elsőszülöttjét Leopold csak imént a vasi, és 1670. január 4-én a szalai és somogyi főispánságok elnyeréséről biztosította, „ha atyja, kit Isten még sokáig boldogul hagyjon élni, dicső halállal ki fogott múlni."[39] Nádasdy, úgy látszik, még is némi viszonyban maradt eddigi szövetségeseivel, és Zríni, bosszuságában, hogy felfedezéseinek semmi jutalmát sem vette, hogy tiszteletlenséggel bántak vele, szintén folytatta boldogtalan művét. [40]

Apaffi nevében őszszel Rosnyai Dávid ajándékokkal ment a

---

37) Nádasdy első vallatása, 9-ik kérdőpont; Abele, continuatio voti; — a cs. k. t. levéltárban. Majláth, e helyütt megjegyzi: Welchem Orden Pater Müller angehörte, weiss ich nicht. Kornéli (Fragmenta hung. hist.) irva hagyta: „Prioribus et posterioribus aliquot annis Philippum Müller e societate Jesu Leopoldo confitenti aures commodasse, satis liquet."

38) Majláth, IV. 75.

39) Libri regii, XIV. k.

40) Conferenzprotocoll, Majláthnál, IV. 75: „Er sagte in der Antecamera: ich werde mich schon fürchten machen."

1670.] nagyvezírhez, kinél az 1670-ki év első napjaiban Zríni Péter, Rákóczi Ferencz, Bocskai István és társaik követével, Bukovaczki Ferenczczel találkozott. Leopold ügyviselője a portánál — Casanova — januárius 15-én ekkép irt Bécsbe: „Egy horvát, Zríni udvarmestere mint mondják, érkezett ide nehány felső megyei magyarok által küldetve, kik készek magokat alávetni a portának és évenkint hatvanezer tallér adót fizetni, hogy magokat a németek s az őket vallásukban háborgató jesuiták zsarnoksága alól kiszabadíthassák." A szultán a nagyvezírhez Candiába, utasította a követet, 41) kinek tiszte volt oly feltétel alatt kérni a porta segédét, hogy a jelenleg német őrség hűségére bízott magyarországi várak azon esetre is, ha török erő által foglaltatnának vissza, a magyar koronát, ne a portát uralják, s hogy Magyarországon Zríni, Erdélyben Rákóczi ismertessenek fejdelmekül. 42)

Midőn e lépés Leopold tudomására jutott, februárius 28-án Kászonyi Márton Bécsből követül ment Apaffihoz, a császár-király szolgálatait mind itthonn mind a portánál felajánlandó, hogy a fejdelmet annál bizonyosabban elvonhassa az elégedetlenektől. 43) Apaffi szintén elejébe jött Leopold-

---

41) Casanova jelentése, Hammernél, IV. 268. Bethlen szerint csak tizenkétezer tallér ajánltatott fel évenkinti adóul, és Frangepan a bekövetkezett perben szintén tizenkétezerre teszi az öszletet — Majláth, V. 71 — de csak Horvátországért, úgy látszik.

42) Így Bethlen, hivatkozással az oklevélre, melyet szerinte a nagyvezir Apaffival közöltetett. Magyarország alatt itt a dunai részeket és Horvátországot, Erdély alatt a nagyfejedelemséget s a tiszai részeket kelletik érteni.

43) Bethlen az id. h. Leopold meglepetése oly nagy volt mint aggodalma. Követéhez a spanyol udvarnál, Pötting grófhoz martius 26-kán irt ekképen: „Ich bin ganz voll negotien, absonderlich da sich in Ungern und Kroatien grosse Unruhen hervorthun. . . . . Bastivi questo aviso, dass der Graf Peter von Zerin, dessen Praedecessores olim tam fideles fuerunt, so weit kommen, dass er den Türken gehuldigt, und sich durch sie pro principe Croatiae et aliarum partium declariren lassen. Videntur somnia! sunt verissima, et ego ipse non crederem nisi cum meo periculo viderem. Ich hoffe aber, Gott werde mir beistehen, und will sie schon ad mores bringen, und auf die Finger klopfen, dass die Köpf wegspringen sollen."

nak, mert meglepetése nem volt kisebb mint ezé, midőn Rosnyai visszajövet jelentést tett neki Bukovaczki küldetéséről, s midőn alaposnak látta korán felébredt de környezete által elaltatott aggodalmát: hogy az elégedetlen magyar urak vele is ellene is készek szövetkezni a portával. „Csókolom alázatosan felséged kegyes atyai hajlamát, — irá április 17-én Leopoldnak — kész vagyok erőmhöz képest háladattal mindenben szolgálni."

Bukovaczki Zríninek válaszul hozta, hogy addig míg Horvátországban császári hadak vannak, addig nem fogja kivánsága teljesülését látni. [44] A bán ez okon mind maga mind sógora Frangepan Ferencz s a szövetség egyik stájer társa Tattenbach gróf által hadakat gyüjtetett, s egy ferenczest Budára küldött a vezírbasához kérelemmel: utasítaná a végek hadnagyait vele s az övéivel közös működésre. A török bégek nem igen mozdultak; annál serényebb volt az ifju Frangepan, ki azalatt, míg Zríni Károlyvár környékén a morlák, uszkók, oláh népséget zászlai alá doboltatta, kétszáz fegyverest vetett Zágrábba s a szlavoniai rendektől hódolatot kivánt be sógora számára. [45] A Draskovicsok, kikkel Zríni rosz lábon állott, — Erdődy Miklós, Borkovics Márton zágrábi püspök, a zágrábi káptalan, a turopolyai nemesség megtagadták a kivánságot, Leopoldot irásban bizonyossá tették hűségökről; a püspök és Erdődy Bécsbe siettek. Ketten engesztelő szabályokat tanácsoltak, mert Zríni nem hivatkozott hívságoson az ország törvényein és szokásain ütött csorbákra, s mert Herberstein károlyvárosi kapitány sokféleképben bántotta a horvátokat, sértette a bánt.

Mártius 20-án összeültek a miniszterek, köztök Lobkovitz, Montecuccoli s Hocher udvari kanczellár. Ők oda nyil-

44) Hammer, VI. 268.
45) Majláth, V. 76.

latkoztak, hogy Zríni különösen vétkes, mert a nyert bocsánat után is visszahanyatlott előbbeni ösvényére, de hogy kivüle Frangepant is el kell fogatni, kinek imént még a zenghi kapitányságot szánták, és Tattenbachot, ki inkább „bivaly" mint jelentékeny egyén, de kit gazdagsága, hatalma veszélyessé tesznek. Egyébiránt jó lesz, Zrínit felhívni, jelennék meg magától, személyesen a felségnél, bocsánatkérés végett. Igaz ugyan, hogy ő nem fog jőni — így folytatja a jegyzőkönyv, — de mégis kiséreltessék meg, ha lehetséges-e őt ezen jámbor ember (Borkovics) által rászedni, valamint ezt IV. Henrik a vendomei herczeggel tette volt, mert ő felsége jó lélekkel megcsalhatja azt, ki őt gonosz lélekkel ily gyalázatosan megcsalta. [46])

S a levél, melyet a zágrábi püspök Zríninek hozott, csakugyan „a régi kegyelem folytatásán kivűl még új kegyeket" igért. Lobkovitz pedig Forstal Márk ágostonos által Zrínit bizonyossá tette, hogy őt semmi baj sem fogja érni, ha fiát túszul küldi s azonfelül még nevével aláirt fehér lapot, jeléül hogy bízik a császárba, hogy engedelmes híve leend ezentúl. A bánság helyett, ha lemond róla, a varasdi vagy károlyvárosi kapitányságra tarthat számot, s adósságainak törlesztésére negyvenezer forint jărand ki neki. [47]) A bán ideig-óráig elhalasztotta a Bécsbe menést; fiát és a fehér lapot, késedelem nelkül felküldötte. E közben Leopold segédet kért a németbirodalmi fejdelmektől, Spankau tábornokot Greczbe küldötte a rendelkezésére állitott ezredek vezérletének átvételére, Csáktornya és Légrád megszállására; s a magyar udvari kanczellariától intézmény érkezett Horvátországba, mely Zrínit a bánságtól megfosztotta, törvényes ügyekben a zágrábi püspököt, hadiakban Erdődy Miklóst iktatván helyébe.

46) Majláth, V. 80.
47) Katona. XXXIII. 840.

Forstal — gyóntató atyja volt Zríninek — egyelőre nem adá vala által a fehér lapot, hanem következő alkupontokat terjesztett küldője nevében a miniszterium elébe: A felség lépjen fel erélyesen, — ha lehetséges, támadólag a török ellen; hadvezérekké, kapitányokká hazafiak neveztessenek; ő, Zríni, és fia, ha alkalmas leszen e tisztre, bizassanak meg a varasdi kapitánysággal; Gissint és Gottscheet, Fiumét és Tersactot nyerjék örökképen; negyvenezer forint adósságot fizessen Zríniért a császár, s fizesse helyette évenkint azon négyezerötszáz forintot, melyek Miklós özvegyét a Zríni-jószágokból illetik; Péter neveztessék egy dragonos s egy könnyü lovas ezred tulajdonosává; ha jószágai török kézbe esnek, pótoltassanak másokkal; a bánság évdíja járjon ki nagyobb pontossággal neki, mint eddiglen. Rákóczi oltalmaztassék valamennyi ellenségei ellen. Hirdettessék közbocsánat. Ezen pontok teljesítését biztosítsa a szász választó fejdelem, vagy a bajor, vagy a németbirodalmi gyülés, vagy a pápa. [48]) Alkudozás közben — ezek az oklevél végszavai — holmit még hozzáadhatni a pontokhoz, holmit levonhatni tőlök, de az ügyön hamar kell általesni, mert minden órán megérkezhetik a kapucsi basa, a porta frígylevelével kezében.

Ez fenyegetés volt, de foganat nélküli, mert Bécsben tudták, hogy a török még mindig Candiával van elfoglalva, hogy még nem igért segédet Zríninek és társainak. Aprilis 9-én tartott tanácskozmányában úgy vélekedett a ministerium, hogy Zrínibe nem bízhatni, mert hitét már két ízben szegte meg, s különben is túlságos feltételei el nem fogadhatók; igérete, hogy személyesen fog Bécsbe jőni, szintén hivságos igéret. Csak induljanak Spankau Zríni ellen, Herberstein Frangepan ellen. Igaz, Forstal fehér lapot akar kézbesíteni Zrínitől, de ilyes lapban nem sok erő rejlik, ha az általadó nin-

48) Majláth, V. 82.

csen felhatalmazva, róla szabadon rendelkezni; igaz, Forstal túszul hozta magával Zríni fiát, de ezt nem kell kézcsókolás végett a császár elébe bocsátani, mert ez annyi volna, mint atyját a kegyelemről biztosítani; már pedig lehetetlen Zríni halálát nem kivánni, mert míg ő meg nem halandott, addig nem leszen béke az országban. Ám legyen, hivassék fel Zríni Forstal által a megtérésre, Csáktornya, Légrád, Kotori, Buccari és Buccarizza általadására, — de mindez felesleges dolog, mert addig míg Forstal küldőjéhez visszajövendett, addig Spankau már el fogott járni tisztében.

Úgy volt. Tattenbach, kinek feladása lett volna, Fürstenfeldet, Potolt, Regedét megszállani, Greczet meglepetés által hatalmába ejteni s a Stíriában szállásolt császári hadakat foglalkodtatni, martius végén elzáratván, Spankau hatezer válogatott emberrel Zríni ellen indulhatott, ki nyolczezer, jobbára morlákokból s uszkókokból állott hadakkal, tétlenül, azt sem tudva, mit tegyen, Szlavonia szélein állott. A csőcselék nép Spankau közeledésének hirére szétfutott; Horvátország, Szlavonia kisebb nemessége elejétől fogva távol tartotta magát a merénylettől. Bukovaczki török földre menekült; Zríni kétezered magával Csáktornyába vonult, Csáktornyában keresett Frangepan is menedéket Herberstein hadai elől. Spankau haladék nélkül hozzáfogott a vár vívásához; hosszas ellenállásról szó sem lehetett az erősség hézagai, az őrség gyarlósága miatt. Zríni kiüzent a várból, hagyjanak fel a vívással, biztosai már Bécsben vannak alkudozni a császárral. Az őt nem illeti, volt Spankau válasza; őt azért küldték Bécsből, hogy Csáktornyát s a hűtlenek egyéb várait hatalmába kerítse. Ekkor Zríni és Frangepan éjtszakának idején húsz, huszonöt kisérővel odahagyták a várat. Bécsbe készültek. Más nap Körmenden háltak Batthyány Kristófnál. Harmad nap egy faluban a jesuitáknál. Negyed nap — aprilis 16-án — Kéry Ferencznek, ipolykéri Kéry János és Czobor Orsolya fiának potyi

kastélyában. Ennek tulajdonosa tanácsosnak látta, Leopoldot még azon éjtszaka értesíteni, hogy Zríni és Frangepan hozzá szállottak. Ha még nálad vannak, válaszolá neki más nap a császár, erősítsd őket szándékukban, idejőni; ha máshová készülnének, tartóztasd le őket, míg katonaságot fogtam érettök küldeni. — Nem volt rá szükség; ők más nap magoktól Bécsbe érkeztek. 49)

E közben Rákóczi, ipának felhivására, Zemplénbe január 24-ére gyülést hirdetett a tizenhárom megyének, mely Kassán a teendők sorozatát kijelelje, mely sereget alkosson, mely irányt adjon a mozgalomnak. A fiscus tiltakozott ezen gyülés tartása ellen; Csáky Ferencz, a felső megyék főkapitánya, fia a brandenburgi Kata által kegyelt, 1662-ben elholt Istvánnak, az 1666-ki murányi gyülésnek, mint felebb láttuk, egyik részese, vonakodott benne részt venni. Mire a jelenvolt követek s Bocskai István zempléni főispán, Csákit kötelességeinek hívebb teljesítésére intették; Leopoldhoz intézett felirásukban a gyülés tartását az országos veszélyek felmerülésével mentegették, kérvén a felséget, hogy őket egy részről a török ellen sükeresebben megvédni, más részről az idegen zsoldosokat fékezni méltóztassék. Egy úttal magok oltalmára ezer s egynehány lovast rendeltek tartatni Bocskai István, Gyulaffi László és Ispány Ferencz kapitányok alatt. 50) A rögtön Kassára érkezett Rottal János felhívta a gyülést, oszolnék el; összejőniök a király engedelme nélkül, törvénytelenség, felparancsolniok a hadakat, felségsértés, árulás. Mi a haza ügyében jöttünk össze, hangzott a válasz; hadaink a végek oltalmára gyülekezendők együvé, ezekről gondoskodni jogunk sőt kötelességünk.

---

49) Wagner, hist. Leop. I, 243. Katona, XXXIII. 799. Majláth, V. 85. Leopold aprilis 23-án követéhez a spanyol udvarnál: „Der Zerin und Frangepan haben sich selbst in Arrest gestellet."

50) Acta et statuta XIII. Comitatuum superioris Hungariae in conventibus eorum a. 1670, 1—32. I. Wagner. Analecta Scep. II. 32.

Leopold most hallván, hogy a dunáninneni megyék Lőcsén szövetkező gyülést készülnek a tizenhárom megyével tartani, Beszterczebányára hirdetett gyülést, mely martius 27-én megnyilják, s melyen tanácsosai mind a tizenhárom éjszakkeleti, mind a dunáninneni megyékkel alkudozásba ereszkedjenek. Jelen voltak a helytartók: Szelepcsényi és Nádasdy: jelen Széchenyi György kalocsai érsek, Szegedi Ferencz váczi, Bársony György váradi püspökök, jelen Forgács Ádám tárnok, Csáky Ferencz kassai főkapitány, Zichy István kamaraelnök; de a megyei és városi követek úgy találván, hogy az említett királyi tanácsosok nincsenek a sérelmek és nehézségek rögtöni eloszlatására felhatalmazva, hogy tehát hosszasabb értekeződés által idejöket hiába vesztegetnék; s megértvén, hogy Zríni kitűzte a lázadás zászlaját, hogy Tattenbach elfogatott, — miután sérelmeik lajstromát ujból benyujtották, és Szelepcsényi iránti bizalmatlanságukat, Nádasdy iránti bizalmukat ismételve nyilvánitották, martius 28-án eloszlottak. [51])

IV.

Alig érkezett haza Rákóczi a gyülésből, hol Bancsi Mártonnal és Kazinczy Péterrel Zemplént képviselte, midőn hímezés nélkül pártot ütött Leopold ellen. Husvéthétfőn Starhemberg Rüdiger tokaji várnagyot és tiszttársait Patakon megvendégelte, s a lakoma után, nem ingadoztathatván meg őket Leopold iránti hűségökben, mindnyájokat regéczi várába küldte, hol a foglyok tolcsvai Bónis Ferencz gondjaira bízattak. Ugyan az nap Zemplén főispánja Bocskay István Ónodot megvette, Szepesy Pál borsodi alispán és Szuhai Mátyás dandáraikkal

51) Acta XIII. Comitatuum s a t. 43—103. ll.

Tokajt körülkerítették, megszállották; Szendrőt, melynek főkapitánya Vesselényi László vonakodott velök szövetkezni, fenyegették; a homonnai és varannói harminczadok pénzeit elszedték. [52]) Csáky Ferencz rémültében Kassáról a Szepességbe szaladt.

Azonegy időben e hírrel Zríni és Frangepan Bécsbe érkeztek. A szoros elzárást tisztesebb neme az őriztetésnek előzte meg. Midőn Zríni Lobkovitzot meglátogatná s levélirásra ajánlkoznék, mely Rákóczit fegyverletételre, Starhemberg szabadon-bocsátására fogja bírni, — válaszolá neki a herczeg: ha ezt kegyelmed eszközölheti, szabadulást, ő felségének néhai hajlamát, jószágai visszanyerését szentül igérem; igérek méltóságot, hivatalt, az első főkapitányságot, mely megürülni fogott, szóval még nagy embert csinálok kegyelmedből. [53]) Zríni megirta a levelet. Egy úttal — aprilis 22-én — Leopold országszerte meghirdettette, hogy daczára azoknak, melyek Beszterczebányán történtek, a rendek nehézségeinek eligazítására országgyülést volt tartandó, de Rákóczi lázadása elhalasztatta vele a szándékot. Az eperjesi gyülésen senki se merészeljen megjelenni, a Rákóczitól meg különválók kegyelemre oltalomra tarthatnak számot, a makacsok érdemlett büntetésre. Ő, a király, felelősekké teszi a mozgalmak élén állókat a bajokért, melyek az országot, az ártatlan pórnépet érhetik. Isten, a hűtlenség boszuállója, ki Zríni Péter és Frangepan Ferencz személyeiket, jószágaikat már kezébe adta a királynak, büntársaikat is rövid idő mulva megszégyenítendi. [54]) S parancsolat ment a Morvában és Sziléziában állomásozott hadakhoz, parancsolat Spork és Heister tábornokokhoz, hogy

52) Babocsay Izsák, Fata Tarczaliensia, azaz: Tarczal városának főbb változásai, 1670–1700, Rumynál, I. 27. Wagner, Anal. Scep. II. k. 32. l. Szirmay az id. h. 216. l.

53) Zríni folyamodó levele Leopoldhoz, Lünignél s innen Katonánál, XXXIII. 841.

54) Bethlen. II. 25.

fegyvereikkel súlyt kölcsönözzenek a hirdetménynek; parancsolat ment Eszterházy Pálhoz, mint az Érsekujvár elleni végek főkapitányához, és Illésházy Györgyhöz, mint Trencsén főispányához, hogy Rákóczinak ledniczei és trencséni urodalmait a kamara kezéhez juttassák. 55)

A hír hatvanezer katonáról szólott, kik az éjszakkeleti megyékre fognak jőni; de e hírnél is inkább a másik, melyet nem lehetett kétségbe vonni, hogy Horvátországban, Szlavoniában a lázadás el van nyomva, hogy a budai, a kanizsai, a bosniai basák Zríni oltalmára még csak nem is mozdultak, sőt hogy ez és Frangepan Bécsben foglyok, Rákóczit és társait elzsibbasztotta. A tizenhárom megye rendei Tályán május 1-én tartott gyülésökben Boksa István indítványára a fegyvert letétetik, Tokaj vívását abba hagyatják. Zemplén rendei Pethő Zsigmond ónodi kapitányt, Benkovics Ágostont a pálosok második-főnökét és Kaziczy Péter főjegyzőt Bécsbe küldötték, kik hűséget fogadjanak a megye nevében és Bocskai főispánt a fejdelem kegyelmébe ajánlják. 56) Rákóczi rövid habozás után Starhemberget és tiszttársait szabadon bocsátotta, s a munkácsi várba vonult anyjához, kinek a jesuiták által támogatott közbenvetésére kegyelmet nyert oly feltétel alatt, hogy erősségeit a császári hadaknak megnyissa, és bündíjul háromszázötvenezer forintot fizessen, trencséni jószági is a fiscus kezében maradandván. A makacsok ellen Zemplén felparancsolta a nemességet, melynek hadnagyává Barkóczy Ferencz választatott. 57)

Spork tábornok, Majthényi János mint királyi biztos kiséretében Turóczba jött; június elején Teplitznél Trencsénben

55) Libri regii, XIV. k.

56) Babocsay, Rumynál, I. 28. Szirmay az id. h. 221. l.

57) Eddig mind Barkóczy Ferencz mind testvére István Rákóczival tartottak, a jelen zempléni insurrectio is talán nemcsak a makacsok, hanem egyszersmind Kopp és társai ellen parancsoltatott fel. Fenn van a Barkóczyak számára csak 1671-ki sept. 14-én kelt kegyelemlevél. Libri regii, XV. k.

táborozott, s nyilatkozványában figyelmeztette Leopold híveit: ‚ne adjanak hitelt a lázadóknak, ne bújdossanak rémülésökben; ő csak a gonoszok ellen küldetett.' S e közben Kopp Farkas kassai helyettes főkapitány Körösként Gáspárt, a czékei erdő feldúlóját, a falu felgyujtóját, mert vonakodott a megye idézésére törvényt állani, huszadmagával Ujhelynél karóba vonatta, másokat a czékei erdő fáira, ki hol kezébe esett, felakasztatta. Bocskai István, Kende Gábor és Márton, Szuhai Mátyás, Balassa Imre, Petróczi István, Forgács Miklós, Szepesy Pál, Vay Mihály, Keczer Menyhérd, Kubínyi László, Uray Mihály, Csernel Pál, Serédi Benedek, Gyulaffi László, Fábián Farkas, Vesselényi Pál a nádor öcsesének fia, s a mozgalom egyéb főbbjei — velök Lónyay Anna, Kemény János özvegye — Erdélybe menekültek. [58]) Többen az ecsedi várban kerestek biztos menedéket, kiknek valamint az Apagi Sámuel és Torma Mihály kapitányok alatti őrségnek július 14-kén oly feltétel alatt adatott kegyelem, hogy a várat német őrségnek megnyissák. [59])

Nemcsak a bécsi udvar, de általában semmi józan ember sem hitte, — irja Bethlen János, Apaffi kanczellárja — hogy az annyi szuszszal keletkezett lázadás egy pillanatban elenyészhessék; s ez okon az erdélyi fejdelem bécsi követe Hedri Benedek biztos reménynyel volt, miszerint az ügy Apaffi közbenvetése által még szerencsésen fog kiegyenlíttetni. Midőn napról napra felérkeztek a hírek, hogy az eszélytelenül vont fegyver még eszélytelenebbül elhányatott, üres szavakkal bocsátották el a követet, mert látni való volt, hogy nagyobb csapást mérhetni ellenállás nélkül. S csakugyan Leopold, ki már nyolcz év óta nem tartott általános országgyülést, ki a

58) Wagner, hist. Leop. I. 245. Bethlen J. II. 32. Szirmay az id. h. 222. l. Libraria diplomatum . . . . statum s. XVII. in Hung. adumbr. III. k. az 1671-ik évhez.

59) Libri regii, XV. k.

Vesselényi halála által megürült nádorságot betöltetlenül hagyta, most végkép felhagyott a szándékkal, meg visszatérni az ősi alkotmány formáihoz. „A magyar ügyek jó állapotban vannak — üzené május 22-én Pötting grófnak, követének a spanyol udvarnál, — én meg akarom ragadni az alkalmat a magyar közügyek másképeni elintézésére.“ 60)

E czélra mindenekelőtt biztosságot nevezett, melynek elnöke Rottal János, tagjai Heiszter Szigfrid altábornagy, Wolkra Otto császári tanácsos, Gubasóczy János pécsi püspök és Eszterházy Farkas királyi személynök voltak, s mely Lőcsén a végett ült együvé: „hogy a közbéke meg helyreállitassék, a katonaság féken tartassék, az ártatlanok úgy mint a gonoszok felismertessenek.“ Ezen biztosságtól vettek irányt, kik külön mindenik megyében a gyanús egyéneket elfogták; kik a szabad királyi városokba, melyek eleddig kapúikat zárva tartották a császári hadak előtt, névszerint Kassába, Eperjesbe, Lőcsébe német őrséget vetettek; kik Murány alá indultak, hogy a várat, „az öszveesküvés nagy műhelyét“ s a várral Vesselényi özvegyét, Szécsi Máriát, hatalmukba ejtsék. Károly lothringeni herczegre bizatott e tiszt, s mit tizenhatezer embere, mit ágyui nem voltak képesek végbevinni, az sükerült sima szavainak, nyugtató igéreteinek. Mária általadta a várat, és kivel a lothringeni herczeg úgy bánt, mint tisztes matronával, azt a zordon tábornagy, Spork, tömlöczre vetette. 61) Wolkra, a lőcsei biztosság tagja, Vesselényi minden irományait magához vette, magához Lessenyei Nagy Ferenczet, az irományok őrét, kinek vallomásai, s úgy látszik, a magyar kanczelláriában találtatott némi levelek is, még számos egyéneket bünvádi eljárásba bonyolítottak, tömlöczbe, vérpadra vittek. 62)

---

60) Majláth, V. 96.

61) Szécsi Mária Bécsbe vitetett, hol, valószinüleg kolostorban, nyolcz évvel később — 1678-ki martius 8-án — még élt. Libri regii, XVI. k.

62) Wagner, hist. Leop. I. 246. Bethlen J. II. 42.

Köztök Nádasdyt. Már augusztus végén tudomására jutott, hogy a murányi irományok, hogy mások vallomásai őt veszélylyel fenyegetik. Levelet irt Leopoldnak, melyben ujból kegyelmet kért; egyszersmind több okiratot elégetett, másokat sógorának Eszterházy Mihálynak adott át őrzés végett, oly szándékkal, mint utóbb mondá, hogy hasznukat vehesse védelmére. September 3-án kétszáz lovas Pottendorfba érkezett, s az országbirót Bécsbe vitte, hol elején saját házában, utóbb az alsó-ausztriai rendek épületében fogva tartatott; Zríni és Frangepán Németujhelybe szállíttattak. September 20-án Hocher János ausztriai kanczellár elnöklete alatt a foglyok elitélésére biróság alakult, melynek tizenegy tagja az udvari tanács s az alsó ausztriai kormány collegiumából választatott, magyar nem volt közöttök; a vádló szerepében Frey György kamarai ügyviselő járt el. [63])

Nádasdy arról vádoltatott, hogy 1669-ben, midőn kegyelmet kért és nyert a császártól, nem vallott be mindent a mit tudott, s hogy azontúl is némi érintkezésben maradt előbbeni szövetségeseivel. Második vallatása közben — november 13-án rögtön kinyilatkoztatta, hogy ő nem fogja magát védeni, hanem sorsát legkegyelmesebb urának és fejdelmének tetszésére bizza. Másnap vejét Draskovics Miklóst királyi főajtónállót, s általa fiait irásban felhivta, ügyekezzenek neki kegyelmet nyerni Leopoldtól következő inditó okok alapján: Ha tudná is magát törvény utján kimenteni a veszedelemből, mégis elsőséget ád a kegyelem útjának; jobb ha a világ őt bünösnek tartja s nem ártatlanul szenvedőnek. Ő bünét már korábban bevallotta a felségnek s kegyelmet kért, és hitte, hogy kegyelmet nyert, mert ama vallomása után is még többrendbeli kedvezésben részesült; ő bizonyos benne, hogy semmi lényegest el nem titkolt, de a legparányiabb részletecskéket is

---

63) Fleury folytatója, LVIII. 471.

előadnia, lehetetlen volt; ezt tennie most sem volna lehetséges, mert két éve már, hogy magát visszavonta az ügytől, s egyetmást, bizony, elfelejt az ember. Addig míg ő részt vett az ügyben, iránya nem volt a felséget veszélylyel fenyegető; ő ellenzett minden ilyetén czélzatot, s frígytársai ez okon neheztéléssel teltek el iránta, ez okon hoztak végzést, mint Fáy László vallotta volt, hogy őt, s kikét barátjainak tartottak — Tököli és Petróczi urakat — ki fogják végezni, mihelyest fegyverre kelendettek. Elfogott leveleiből egész élete tárva fekszik a felség előtt; láthatni belőlök, hogy ilyesmikbe soha sem avatkozott; „és a jelen nyomoruságban is, melyről vádoltatik, nem keresett egyebet, mint az átkozott nádorságot, s ennek elérése után, úgy vélekedett, mindent meg helyrehozhat, sőt új kegyelmeket is nyerhet ama dolgok eloltása által." Vegye tekintetbe a felség, hogy az ő — Nádasdy — hirét nevét már jelen fogsága is eltemette. Tekintsen neveletlen árváira, kiknek szükséges az atyai kéz vezérlete. Emlékezzék vissza a Nádasdyak s magának a folyamodónak is hű szolgálataira. Végre, gondolja meg, hogy hatalmát a nyomorúval nem érezteti az erős. [64]

Nádasdy megmaradt szándékánál, hogy a perben nem fogja magát védeni, hogy ügyészt nem fog vallani; s a biróság ez okon felvetette a kérdést: ha lehet-e itéletet hozni ügyében ily körülmények között? Igen, lehet, volt a végzés. — Zríni és Frangepan irásban is védelmezték magokat, s a per berekesztése előtt ügyvédül ama mellé Stielle Ádám, eme mellé Eylers János rendeltetett. „Távol legyen tőlem, — ez volt Zríni önvédelmének hangja és fonala — hivatkoznom e helytt a magyarnak ellenállási jogára, ha szabadságai megnyesetnek, ha az alaptörvények kiforgattatnak, ha teljesebb egyeduraság és korlátlan hatalom hozatnak be fokonkint a választási alapon

64) Ugyanaz, LXIII. 499 Katona, XXXIII.

nyugvó országba; távol legyen tőlem, állítani, hogy király és rendek kölcsönös esküvel kötelezvék, hogy az egyiknek elállása az alkupontoktól, felmenti alólok a másik felet is; távol legyen tőlem a nádorság betöltetlenül hagyását ily hosszadalmas ideig, hittel fogadott egyéb törvények megszegését, s más sérelmeket, melyekre az elégedetlenek most széltiben hivatkoznak, ellene vetnem felségednek. Ámbár ezen és hasonló okokból származik talán, hogy a magyar zavargásokra nincs azon gyalázat bélyege sütve, melyeket az örökös vazallok lázadásai magokon viselnek; s hogy felséged dicsőséges háza a szabadítékos magyarokat eddigelé szelidebben és mérsékeltebben szokta büntetni, mint más lázadó jobbágyokat. De soha sem voltam oly szándékkal, hogy ilyetén feleselések miatt, hitemet vagy a közbékét megszegjem." Ezen bevezetés után általtérvén a tényre, melyről vádoltatott, mindenki előtt tudvalevő dolognak állítja: hogy ő a törökkel nem lépett frígyre, hogy semmiféle szerződést nem irt alá, hogy tettel semmiféle ellenségeskedést nem követett el a felség ellen, hogy katonái, szolgái nem fogtak fegyvert. Ennyit külső eljárásáról, mely egymaga vonathatik büntetés alá. A belsőt, a szív titkait mi illeti, esküvel erősítheti: hogy soha sem volt szándéka pártot ütni, vagy épen a törökökkel szövetkezni; szándéka volt, őket, ha lehet, megrontani. Felső Magyarország mozgalmaiban nem volt része, s midőn tudomására jutott, hogy ott gonosz dolgok történnek, jelentést tett az udvarnál, de nem talált hitelt, sőt ellenkezőleg megvetéssel fogadtatott figyelmeztetése. Bukovaczki kapitányt, igaz, Törökországba küldte, de ez a felség engedelmével történt, mert röviddel azelőtt Rottal gróf által bejelentette a vádlott a törökök ajánlatait, igéreteit, s akkor ő felsége megparancsolta, hogy szándékaik kitudására levelezésbe ereszkedjék velök. S íme támad a hír: Zríni hitszegővé, árulóvá lett, török hadakat fog a keresztyénekre vinni, követet tart a portánál. „És én — folytatja — hogy igazat

mondjak, akarván a zavarosban halászni, s érdemeimnek annyi ízben megtagadott jutalmát csellel kizsarolni, nem ügyekeztem elnémítani a hírt, sőt növeltem kétértelmü beszédek, levelek, alkudozások által, melyek most a vádtény támogatására ellenem felhozatnak, holott csak fogások voltak nagyobb méltóság elnyerésére." Hogy komoly szándéka nem volt a felség ellen fellépni, — folytatja — láthatta mindenki, mert a császári hadakat, melyek a Muraköz szélein csak lassudan s rendetlenül gyültek együvé, könnyü lett volna csapatonkint elnyomni. . . Ha ama fogás által czélt ér, ha valamely nagy méltóságot zsarol ki általa a felségtől, az oly férfiúnak jutott volna, ki saját személyében is, s kinek családa érdemeket szerzett magának a keresztyénségért s az ausztriai házért. . . . Megismeri ugyan és tapasztalja, hogy sem komolyan sem tréfából nem kell alkudozni a fejdelemmel; de ha ilyesmiben vétség rejlik, az minden bizonynyal nem felségsértés, nem árulás, nem hűtlenség, hanem fogás . . . melyet Auersperg minisztersége alatt mások nem minden haszon nélkül alkalmazásba vettek, mert neki nem igen volt szeme, füle az érdem kiismerésére. 65) Hiszen ha a folyamodó vétkesnek érzi magát, nem jő Bécsbe, mert Német-, Olasz-, Magyar-, Törökországokba nyitva állott előtte az út. . . S most áttér az ünnepélyes igéretekre, melyeket a császár nevében Lobkowitz minisztertől, Hocher kanczellártól vett volt. „Hallom a választ — úgy mond — hogy páter Forstall talán a maga érdekében gondolta ki mindazon igéreteket; hogy Lobkowitz herczeg és ez udvari kanczellár szavai nem elégségesek; hogy a császár nem köteles mindazt teljesíteni, mit miniszterei igérnek; hogy a fehér lap őt, a folyamodót, kötelezi, nem a császárt. De ilyetén szőr-

65) Auersperg 1669-ben vesztette el miniszteri tárczáját, mert Leopold nyomába jött, hogy a herczeg XIV-ik Lajos által megvesztegetve, inkább franczia érdekben működött mint ausztriaiban. V. ö. Mignet, Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV, II. k. 323 s kk. ll.

szálhasogatások iskolai tanár szájába valók, tisztességes kalmárok között is alig nyernek alkalmazást, annál kevésbé császári udvarban. Én Lobkowitz herczeggel és Hocher kanczellárral szerződtem, mint a császár képviselőivel, az ő szavok nekem császár szava. A fehér lap kölcsönösen kötelezi a feleket. A császári sas nem fogdos legyeket, a császári szavakat jó, nemes értelemben kell venni, nem félszegben" . . . S miután kiemelte volna, hogy a lázadásben részt vettek közűl névszerint protestánsok is megkegyelmeztettek; miután említette volna, hogy nemcsak őt, hanem családát, gyermekeit is büntetik miatta, kéri a felséget: mondja ki kegyességében, miszerint a magyart nem kötelezik a németbirodalmi törvények, ő a császár pedig kegyesen elvállalta a magyarokat, s ezek szerint kell eljárni a jelen ügyben. De mindezt elmellőzi, ha úgy tetszik, hivatkozván egyedül az ausztriai kegyelmességre, melyet bő mértékben érdemeltek ki magoknak a Zríniek. 66)

Frangepan védelme nem jött reánk, legalább nem tétetett közzé eddiglen. Egykoru történetiró szerint: „a Zrínitől különböző ösvényt választott, mely kétségkivül üdves lesz neki, ha egymaga áll a perben. Őszintén bevallott mindent, keserü könyeket sírt hibái felett, Zríni tanácsait, irományait, leveleit a biráknak általadta." 67) Frangepan egyébiránt úgy nem tartozott az ügy vezérei, irányadói közé, mint nem Rákóczi. Nádasdy állandóan csak három főszemélyről szólott vallomásaiban, s e főszemélyek voltak: ő, Zríni és Vesselényi. Midőn Hocher kanczellár őt figyelmeztette, hogy a fenforgó jelenségek alapján kínpadra is vonathatnék, ha késik büntársait bevallani, — válaszul nyerte: ha egyebet még vallanék a kínpadon, hazugságot mondanék. Én nemcsak senkit sem tudok, hanem senkire még csak gyanúm sincsen. Mi mindössze hárman voltunk, a többiek töredékesen tudták a mit tudtak.

66) Fleury folyt. LXIII. 471. Katona. XXXIII.
67) Wagner, hist. Leop. I. 251.

Felekezetünk növesztésére gyüléseket tartottunk, lakmároztunk, de czélzatainkat magunknak tartottuk. [68]

1671.] A birák nem siettek a per befejezésével. 1671-ki március 30-án parancsot vettek, hozzanak valahára itéletet, ha bár közűlök egyik vagy másik nem volna is jelen a tanácsülésben. Ehezképest itélethozáshoz látott a törvényszék; s az állodalmi tanács, mely elébe az itélet terjesztetett, Lobkovitz elnöklete alatt végzést hozott: „hogy igazságot kell szolgáltatni, s az itéleteket végrehajtani." A Nádasdy ellen hozott ekkép hangzott:

„Miután Nádasdy Ferencz többszöri kegyes vallatás közben önként megismerte, vagy miután oklevelek és tanuságok által ellene bebizonyíttatott, hogy megfeledkezvén a felségtől s a felség elődeitől nyert jótéteményekről, hivatalokról, megfeledkezvén letett esküjéről és kötelességeiről, gonosz nagyravágyása és istentelen vakmerősége által ösztönöztetve, felségsértést követett el; hogy névszerint: tilos, s mint a következés mutatta, törvényes királyának és természetes urának módfelett kártékony szövetségre lépett többekkel; a felség elleni összeesküvésben részt vett; az országot külhatalomnak és külpártfogásnak alávetni ügyekezett; a mondott szövetséget borzasztó, egyszersmind hívságos és Istent sértő esküvel erősítette; számos másokat e vétségbe berántott, s ez okon alattomos gyülésekben személyesen vagy mások által részt vett; a nemességnek, a megyéknek magához, gonosz czélzataihoz édesgetésére semmit el nem mulasztott; — hogy továbbá másokkal arról tanácskozott, mint kell Magyarországra törni, kiket kell fogságra vetni, kiket kell jószágaiktól megfosztani; hogy a felség személye elleni czélzatot mindaddig be nem vallotta, míg az más uton nem jutott a király tudomására; hogy a felség titkos leveleit hordó embertől azokat erősza-

68) Majláth, V. 91.

kosan elszedette, elolvasta, elsikasztotta;[69] hogy a bányavárosokból a felséghez indított ezüstpénzt béresei által útközben elraboltatni akarta, s e végre a szükséges intézkedésről gondoskodott; hogy nagyfontosságu titkos ügyet, mely a státustanácsban tárgyaltatott, czinkosaival ő felsége kárára közlött;[70] hogy egy ártatlan személy megöletését tanácsolta;[71] hogy gonosz beszédet irt össze, mely az ország négy rendeit lázadásra ösztönözze;[72] s hogy az irományokból és a perből kivilágló még több ilyetén borzasztó vétségeket követett el, melyeket maga bevallott, és melyeket neki előmutatott, általa megismert, s mint maga is több ízben nyilvánítá, nem tagadható, nem védhető irományokból reá bizonyítottak. Ez

---

69) Majláth a cs. k. t. levéltár irományai nyomán megjegyzi hogy névszerint Rottal titoknokától és a Bécsből elutazó erdélyi követtől szedette volt el Nádasdy a császári leveleket. Utána veti: „Das Datum der That lässt sich nicht ausmitteln." A historiographus talán nem olvasta Bethlen János e sorait: „Prima tandem octobris 1667 iteratam obtinuit (Horváth Ferencz, Apaffi követe) audientiam, literasque suae majestatis. . . . Egressus Vienna, una cum secretario comitis a Rottal . . . tertio die subnoctem latrones quosdam obvios habuit, quorum prima fuit quaestio: quonam literas secum habitas reposuisset. Spoliatusque est tam literis, quam omnibus rebus secum habitis." Nádasdynak oka volt, nem biznia Apaffiba, ki az országbiró iránt, vallási buzgólkodása miatt ellenszenvvel viseltetett. Innen van, hogy ámbár szóval, üzenetekkel kedvét ügyekezett keresni az erdélyi fejdelemnek, irásbeli szerződésre soha sem lépett vele. „Ex Transsilvania etiam sperant (a felső megyék érdekeltjei) ad diem 9. oct. responsum, — irák 1668 sept. 29-én Bory és Nagy az országbirónak, — Franciscus Nagy an eo (gyülésökre) ire possit, indeterminatus est, cum multa ibidem sint futura nobis metuenda, et fere inutile fore judicat, cum inter Dominum Nádasdy et Transsilvaniam nulla adhuc liga intercesserit."

70) Panajotti jelentését.

71) Lubomirskira vonatkozik, úgy látszik, miről felebb a szövegben; vagy talán szintén Panajottira.

72) E beszédről, mely kétségkivül irományai közt találtatott, első vallatásakor (1670-ki sept. 18-án) azt mondta Nádasdy: hogy az votum volt, melyet a tanácsban el akart olvasni, ő tehát nem a császárt hanem a magyar rendeket értette, midőn az ország betegségének okát a törvények, a diplomák, a szokások megvetésében látja. Második vallatásakor (nov. 13-án) a szövetkezettek nehézségeiből hagyja keletkezni a beszédet, de ha a titoknok — úgy mond — felteszen valamely irást, abból még nem következik, hogy tartalmát helyesli. Ő sajnálja, hogy azon irat elveszett, melyet válaszképen szerkesztett volt.

okon a felség által jelen ügygyel megbízott biróság valamennyi irat és okmány érett megvizsgálása után, nem akarván ő felsége az igazság folyamát megakasztani, végzést hozott: Nádasdy Ferencz mint felségsértő, becsületével, életével, jószágaival lakoljon. Megfosztatik tehát hivatalaitól; jószágai odaitéltetnek a királyi fiskusnak; személye átadatik a hóhérnak, ki jobb kezét és fejét el fogja vágni, az élőt általadva a halálnak. Ez neki érdemlett büntetésül, másoknak ijesztő például szolgáljon. [73])

Ugyan azon büntetésben marasztattak el Zríni és Frangepan. Az első ellen hozott itélet ekkép indokoltatik: „mert másokkal tilos szövetségre lépett s koronás királyának veszedelmére összeesküdött; a nyert kegyelem után is ujabb ármányokat forralt; a szándéklott lázadás előidézésére több rendbeli egyéneket idegen országokba küldött, s mi csak tehetségében állott, mindent megkisérlett; a császári hadak érkezésének hirére Csáktornyát védelmi állapotba helyezte s ellenök örsöket indított; ármányait felső Magyarországra is kiterjesztette s magának gonosz nagyravágyásában másokat is lekötelezett; Frangepan Ferenczet, miután saját és családának felmagasztalására czélzó cselszövényeit vele megízleltette, igazgatói tiszttel megbízta; közösen vele a felség országait megtámadni s idegen hatalmasságnak alávetni nemcsak ügyekezett de meg is támadta valósággal; e czélra többektől, névszerint a törököktől pénzt, hadi segédet követek által szorgalmazott; a felség egyik hadi tisztét elcsábitotta; Kapronczát, a keresztyénség védfalát több ürügy alatt a császár iránti engedelmességtől elszerezni törekedett; az 1670. mártiusban tartott beszterczebányai gyülés nehány főbb tagjait levél által nyiltan lázadásra felhívta, minek következésében csakugyan fegyverhez fogtak, mindenféle ellenségeskedést elkövettek, ártatlan vért

73) Fleury folytatója az id. h.

ontottak, — mert továbbá, az oláhokat (értsd a Zengh környékén lakott óhitü gyarmatokat) és úgynevezett püspököket szövetségesekül nyerni erőködött, azonfelül egyvalakit gyalázatos és rágalmazó utasitással ő felsége legmagasabb személye, fenséges háza és dicsőséges kormánya ellen bizonyos helyre küldött, [74]) s mert az irományokból és a perből kivilágló még több rendbeli czégéres tettekre vetemedett." [75])

A Frangepant elmarasztó pontok ezek voltak: hogy Zríni cselszövényeit, melyekbe teljesen volt beavatva, fel nem fedezte, sőt titokban tartásra és az ügynek Zríni képében igazgatására kötelezte magát; hogy 1670. martius 9-én Novogradból Csolnics századoshoz a császári hadak s az öszves német nemzet becstelenitésére irányzott, és hűtlenségét felfedező levelet adott; [76]) hogy Zágráb városát, az egyházi s világi horvát rendeket s a horvát népet Zríni lázadásának megnyerni ügyekezett; hogy a Száván Petriniába küldött szüleséget elfogta; hogy több rendbeli személyeket segéd szorgalmazására Törökországba küldött; hogy az oláhoknak s úgynevezett püspököknek Zrínihez pártoltatásán fáradozott; hogy ő felségét gyalázatosan rágalmazó utasítást másokkal egyetemben szerkesztett, olasz nyelvre fordított, s biztos helyre küldött; hogy még több ilyetén gonosztetteket elkövetett. —

74) Zríni 1669-ki tavaszszal abbate Palmerinit Wiesnowiczki Mihály lengyel királyhoz küldötte, oly utasítással, hogy a király szándékát Eleonóra ausztriai főherczegnővel házasságra lépni, megváltoztatni ügyekezzék. Az utasítás tiszteletlenséggel szól Leopold jelleméről és eszéről, határtalan megvetéssel fő tanácsosairól. Palmerini nem ért czélt; s az utasítás, melyet Frangepan irományai között találtak a nyomozók, nagy súlylyal birt az elmarasztók mérlegében.

75) Fleury folytatója, LXIII. 511.

76) A levél, nyomban kézhez kerülése után, Regensburgba küldetett a német birodalmi rendeknek, hogy az összeesküdtek ellen annál készebben nyujtsanak segédet, ha kell. „Vix expecto, ut pileos permutemus et Germanorum in aëra evibremus . . Hodie Carolostadium ipse eques praeteribo, post me trahens syrma 300 meorum, quibus stipatus, carolostadienses ramicapas necquicquam timeo s a t." Cserei (35. h.) e levelet helytelenül Nádasdynak tulajdonítja.

A magyar tanácsosok kérelme, a szentszék közbenvetése, a rokonok és saját magok folyamodása nem szereztek kegyelmet a vádlottaknak. Lobkovitz, az állodalmi tanács lelke, vesztöket akarta, vesztöket Hocher, a kiküldött birák elnöke és szóvivője; [77] és Spinola a spanyol követ, „veszélyt jósolt a birodalomnak, veszélyt a keresztyénségnek, ha a pallos kivétetik az igazág kezéből.“ Az itélet április 30-án végrehajtatott, Bécsben Nádasdy ellen, Bécsújhelyben Zríni és Frangepan ellen; csak a jobb kar előleges csonkítása engedtetett el. Nádasdy a fásultság nyugalmával ment a halál elébe, szivét csak gyermekeinek sorsa sebzette. Zríni megindulás nélkül lépett a vérpadra; ezek — mondá a nézőkre mutatva — inkább félnek a csapástól, mely rám fog méretni, mint ennen magam. Frangepan bánatát a hit vigasztalásai enyhítették. [78]

---

77) A közvélemény alig ha csalódott, midőn kivált Lobkovitz személyes ellenségeskedésének tulajdonította a vádlottak halálát. A Mignet által kiadott „négociations relatives à la succession d' Espagne“ sajátságos világban láttatják e státusférfiú jellemét. Midőn a franczia követtel szót váltott, uráról olyas kifejezésekkel élt, melyek a Palmerininek adott utasításba beillettek volna. Most kapott az alkalmon, hűségét azoknak buktatása által tüntetni ki, kik talán óvakodnak boldogtalan merényöktől, ha a Lobkowitzok és Auerspergek, Leopold ezen főfő tanácsosai, jobbágyi hűség dolgában jobb példával mennek elő. — Hocher udv. kanczellár votum-ában hosszasan fejtegette a halálos itélet végrehajtásának jogos és szükséges voltát. „Jure victoris cum victis — így szólítja meg a császárt — jure regio cum perduellibus agit, qui ut in hostes arma, ut in reos et novissima exempla meritos securim stringit. . . Neque audio privilegia regni opponentes, quae nec in necessitate attendi, neque ab illis adduci possunt, quibus violatae pacis, turbatae reipublicae reis nullum juris commercium est. . . Quorsum semper clausus vagina ensis, si nunquam educitur, si non est quod in eo boni sperent, improbi timeant? . . . Ignosce mihi, Domine, si dixero, ipsam cunctis laudabilem pietatem, ipsam benignitatem, ipsam facilitatem tuam, tot periculis tuis, tot profligatissimorum ausis ansam et audaciam praebuisse. . . s a t. Lásd: Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, herausgegeben von der zur Pflege vaterl. Geschichte aufgestellten Commission der kais. Akademie der Wissenschaften. VIII. k. 68. l.

78) Egykoru nyomtatott és irott hivatalos s nemhivatalos jelentések. Katona, XXXIII. 878 s kk. ll.

Frangepan Ferenczben kihalt nemzetségének fiága. Zríni hitvese Anna Catharina, hajadon leányával Auróra Veronikával Greczbe apácza-zárdába küldetett. Az anya megtébolyodott s pár év mulva meghalt; a leánynak sorsa nincsen tudva. Zríni egyetlen egy fiáról, János Boldizsárról még alább leszen szó.

Tattenbach december 1-én szövetségeseit a halálban követte.

V.

Alig fejezte be üléseit a lőcsei biztosság, midőn Leopold ujabb biztosságot nevezett ki, mely szintén Rottal János elnöklete alatt 1670. december 3-án Pozsonyban együvé ült, melynek tagjai Szelepcsényi György esztergomi érsek, Gubasóczi János pécsi püspök, Forgács Ádám helyettes országbíró, Zichy István pozsonyi kamaraelnök, Majthényi János királyi személynök, Morócz István, Pesti Endre, Mednyánszky János, Bársony János, Orbán Pál, Korompay Péter és Kerekes Menyhérd, megannyian a királyi tábla közbirái, voltanak, s mely elébe Majláth Miklós királyi ügyigazgató a Spankau, Kopp és Heister hadaik által elnyomott mozgalmak részeseit idézte. Kivált a kassai és eperjesi börtönökből vagy háromszáz kisebb nagyobb nemes került ama biztosság elébe, kik közűl többen jószágaik vesztésében és fogságban elmarasztattak, ketten, Bónis Ferencz és az elhunyt nádor udvari kapitánya figedi Nagy Endre halált szenvedtek. 79) A murányi várban talált irományok, s

---

79) Kornéli, fragm. hist. hung. II. k. 182. 311. ll. — Mint Horváth-Kissevics György a biztosság titkárának jegyzeteiből látom, Bónison és Nagy Endrén, s a makacsságból elmarasztottakon kívül még lessenyei Nagy Mihály, (Ferencznek testvére) Baloghy Gáspár, Bancsi Mihály, Szobonya István,

főleg a Bécsben fogva tartott lessenyei Nagy Ferencz [80]) vallomásai Vesselényi nádoron kivül még Csáky Ferenczet a keletéjszaki megyék főkapitányát, [81]) Tököli Istvánt, Bory Mihályt, Vitnyédi Istvánt és Dobai Endrét, kik megannyian már természetes halállal kimúltak, nagy mértékben terhelték; ezeknek örököseik is a biztosság elébe idéztettek, s ez vagyonukat a fiscus által elkoboztatta. — S mert kiviláglott; hogy a lefolyt mozgalmaknak nemugyan fejei de legmakacsabb párthivei lutheránusokból, kálvinistákból állottak, kénye kedve szerint a protestánsok ellen fordulhatott mindenki. Báthori Sófia kiűzte urodalmaiból a reformált lelkészeket, a pataki iskolából a re-

---

Csernel György, Székely András, Kátai Ferencz, Guth Dániel, Fúló Miklós, Bory György, Mikházi István és Veber János is itéltettek halálra. Midőn a biztosság 1671-ki november 6-án szétment, Leopold kegyelmébe ajánlotta a nyomoruakat, s a Libri Regii, XV. kötetéből látom, hogy közűlök az első nov. 26-án csakugyan kegyelmet nyert, Baloghy Gáspár megkegyelmeztetésének is nyomát találtam; a többiek sem végeztettek ki, legalább Bancsy, Székely, Csernel és Mikházi nem, kikről Kocsi Bálint egykoru pápai iskolamester irva hagyta, hogy éltök idejére cseh börtönnel bünhödtek, valamint Guth Dániel sem, kivel még alább találkozandik az olvasó. — Nem mintha a jelen politikai mozgalmakban részt vett volna, hanem mert 1638 óta magát prófétának hirdette, s mert 1665-ben Amsterdamban egy fanaticus munka (Lux in tenebris) jelent meg tőle, Drabicz Miklós ledniczei lelkész is Pozsonyba idéztetett. Most már nyolczvannyolczadik évében állott, s még Bethlen idejében jött át Csehországból. Jóslatait és szidalmait II-dik Ferdinand ellen az itélőszék előtt ismételte. Én őt őrültnek tartottam — irja Rottal a császárnak — de a pozsonyi orvosok, mindamellett hogy katholikus csak egy van közöttök, oda nyilatkoztak, hogy az ember nem őrült. — Kivégeztetett.

80) Ennek sorsáról az egykoru Bethlennél ezt olvassuk: „cui tamen proditio haec nefanda incarcerationem, torturas et consequenter necem mox peperit.“ Hogy lessenyei Nagy Ferencz két évnél tovább börtönben ült, az nem szenved kétséget, de hivatalos klevelekből az is bizonyos, hogy 1673-ki april 19-én kegyelmet nyert s hogy egy évvel később még élt. Kivüle a vádlottak közűl még Hidvéghi Mihály és Szenthe Bálint azért nyertek kegyelmet, mert részben vallomásaik alapján marasztathattak el Nádasdy és társaik. Szenthe utóbb egyike volt azoknak, kik 1674-ben a protestans lelkészek ügyében birás-kodtak.

81) Ez, hogy a gyanút magától elháritsa, Bethlen szerint, igen munkás volt a mult évben mások elzáratásán, de rövid idő mulva bekövetkezett halála véget vetett ezen foglalkodásának s elejét vette saját beperlésének.

formált tanárokat; Sopronyban egyelőre egy, majd valamennyi, Szakolczán két, Kőszegen két, Rosnyón egy templom elvétettek az evangelikusoktól, el az eperjesi collegium is; Kassán, melynek polgárai véres tusát vívtak az őrséggel, Spankau, már most felső magyarországi főkapitány, 1670-iki Katalin napján a főegyházat visszaadatta a katholikusoknak; 1671 végén a hajduvárosok közűl külön mindenik katholikus kapitány gondjaira bizatott. [82])

Leopold az országban telelő katonaság minden szükségeit az ország által fedeztette, s azonfelül még tetemes pénzadót vetett nemesre, nem-nemesre egyiránt, és minden font hús, minden pint bor, ser, pálinka után, mészárossal, csaplárossal országszerte fogyasztási adót fizettetett. [83 a])

Ezen rendszabályok végrehajtásával első sorban Kollonics Leopold bízatott meg. Unokája a stájer földről ide szakadt s

82) Babocsai Rumynál, I. 32. Das verwirrte Königreich Hungarn, 192. l. Kornéli, II. 196. — Ekkor jelent meg Bársony György szepesi prépost és nagyváradi püspök következő munkája: „Veritas toti mundo declarata, argumento triplici ostendens, Sacratiss. Caes. Reg. Majestatem non obligari tolerare in Ungaria sectas lutheranam et calvinianam,“ Kassa, 1671. Egyik argumentuma igy hangzik: „Pacificationibus (viennensi et linciensi) novarum religionum exercitium permittebatur absque praejudicio catholicae religionis . . . ac si diceretur: lutheranis et calvinianis in Ungaria degere liceat, si summos pontifices sacrorum reges, ecclesiam ac concilia infallibilia agnoscant . . . Id si sectarii fecerint, nulli erunt usquam lutherani, nulli calviniani.“ Másrendbeli argumentuma ilyetén volt: „In Ungaria libertas religionis et templa permissa et helvetica et augustana formulis dogmata profitentibus: nostrates lutherani et calviniani dudum ab augustana et helvetica confessione, quin a se ipsis discesserunt, dogmata in dies instaurando, et quod heri pro divino oraculo habebant, hodie velut alienum a vero retractando.“ Feleltek e munkára nyomban Posaházi János, imént még pataki tanár, most Gyulafehérvártt Apaffi védencze, ily czím alatt: „Falsitas veritatis toti mundo declaratae, in negotio tolerantiae exercitii publici religionis protestantium in Ungaria, breviter et dilucide ostensa,“ és Csipkés-Komáromi György debreczeni lelkész, következő könyvében: „Molimen sisyphium, hoc est: frustraneitas conatus istius, quo G. B. E. V. reformatos in Ungaria non esse helveticae confessionis . . . . probare contendit.“

83 a) Egy mázsa hústól 50 dénár, egy akó bortól 30 dénár, egy akó sertől 15 dénár, egy iccze pálinkától 1 dénár fizettetett fogyasztási adóul.

Rudolf korszakában általunk többször említett Szigfrídnek, fia a római egyházhoz áttért Erneszt komáromi kapitánynak, ifjuságában, mint a máltai rend vitéze, részt vett a törökök elleni hadviselésben, de utóbb pappá szenteltetvén fel magát, 1666-ban nyitrai, 1669-ben németujhelyi püspökké lett, [83 b]) s most a felebbi czél elérésére elnökül adatott a pozsonyi kamarának. Habozás és kímélés nélkül, mint szokása volt, hozzá fogott tisztéhez. Eljárása rémüléssel töltötte el a nemességet. A ki ellenállott, büntetésül még nagyob öszletet fizetett az adószedőnek. Széchenyi György, Mihálynak, 1566-ban veszprémi kapitánynak ivadéka, Mártonnak és Baan Sárának fia, előbb pécsi, veszprémi, most már győri püspök és kalocsai érsek 1671-ki április 12-én következő folyamodást nyujtott be a császárnak. „Mély alázattal könyörgök felségednek, méltóztassék minapi adóparancsát felfüggeszteni; ne bírjon az érvényességgel, míglen felséged az uralkodó ház iránt rendületlenül hű tanácsosok véleményét s mások esedezéseit meghallgatandotta. Mert az emberek fel fognak jajdulni ezen pusztaságra jutott országban, kezeiket éghez fogják emelni, és számtalan árvák s özvegyek zokogása boszút fog kérni e gyászos parancsok szerzőire; tudja mindenki, hogy ezek nem felségedtől indultak ki. Ismerem a dicsőséges császár s király hódolatát Isten széke előtt; tudom hogy Isten irgalmától és igazságától áldást kér magának, kedves nejének, a mi urnénknak és utódainak. Isten iránti hódolata, neje iránti szeretete, s utódokba

83 b) Hevenesi, Kollonicsnak későbbi években meghitt embere, kézirataiban (XXV. k.) irva hagyta: „Ibidem (Nitriae) existens scintillas rebellionis observavit, cumque remedium quaereretur, quomodo cancellarius Szegedi amoveri posset (hic enim ex simplicitate rebellibus correspondebat), se C. R. Majestati obtulit, quod velit cedere episcopatum Nitriensem, et Neostadiensem etsi proventibus longe inferiorem amplecti, ut dominus Szegedi Agriensis, et dominus Pálffy Nitriensis simul et cancellarius fieri posset, quod etiam nemine conscio die eadem factum est, per quod multas rebellium literas ad Cancellarium priorem scriptas, interceperunt.“

vetett reménye nevében kérem felségedet, várakozzék még csak rövid ideig e parancs végrehajtásával. A magyar nemzet némi érdemeket szerzett magának az ausztriai házért. Tudva van, mennyi vért ontott ügyében. Ma is égetik, vérezik, ölik a magyart, míg a szomszéd nemzetek, biztosságban az ellenség elől, békét élveznek, mert ő, mintegy az első sorban küzdve a barbárok ellen, mást is oltalmaz meg. Első Ferdinand és Maximilian idejében is voltak bűntettesek, voltak felségsértők és lázadók. Érdemlett büntetésöket vették. Büntessenek meg most is azok, kik megérdemelték. De ha méltányos-e, hogy az egész nemzet nehány gonoszért lakoljon, azt itélje meg bölcseségében felséged. A török soha sem fog nyugodni. A nagyvezír ifjusága virágjában s dicsvágytól égve, azon leszen, hogy az ozmán birodalom határait külebb terjeszsze. Visszaszorítására nem fogják véröket ontani azok, kik béke közben vagyonuktól elejtettek. . . Nyelvem fennakad, midőn szólok; kezem reszket, szemeim könybe lábadnak, midőn e tárgyról irok. Látom, hogy a bajoknak egy egész íliásza fog az adókból e nemzedékre háramlani. Szeretem a felséges császárt és királyt. Kivánom szivemből, hogy ezen ország az övé maradjon örökké. Isten boldogítsa felségedet." . . . A folyamodásnak nem volt eredménye; Leopold miniszterei úgy vélekedtek, hogy a lázadókat még sokkal nagyobb büntetéssel sujthatta volna a felség; váltsák meg vétköket gyors engedelmesség által. [84])

Petróczi István, az elhunyt Tököli István sógora, és Szepesy Pál az Erdélybe menekült urak és nemesek nevében az 1671-diki nyáron a portához indultak kérni a nagyvezírt: fogadtassa a szultánnal pártfogása alá a magyar nemzetet, mely viszonzásul évenkinti adó fizetésére kész. A hatalmas császár — válaszolá július 18-kán a nagyvezír — titeket s

84) Kornéli, 238.

általatok a magyar népet pártfogása alá veszi; az ügy vitelével megbízta a budai basát: menjetek hozzá. Mentek; s Erdélyben maradt társaikat értesítették a válaszról. Ezek, máris markukban vélvén mit kivántak, kérik Apaffit, sietne egész erővel Magyarországba, kapcsolná össze hadait a már táborba szállott budai basa seregével s támadná meg a leopoldiakat. A fejdelem tanácsosai úgy tudták, hogy a nemzetek közötti szerződések nem szoktak ily hebehurgyán megköttetni, s a tárgy bővebb kipuhatolására Balló Lászlót Budára, Brenkovics Györgyöt a portához küldötték. Mindketten visszaérkeztek novemberben. Én kész vagyok a porta parancsait végrehajtani, — irá a basa — de még nem vettem parancsot ez ügyben. A nagyvezír levele ekkép hangzott: Hogy a bujdosó magyarok saját magok s az egész ország nevében a hatalmas császár pártfogását szorgalmazzák, élő szóval előadott könyörgésökből és leveledből (Apaffi leveléből) megértettem. Ők Érsekujvár vívása közben, midőn a béke a két császár között még nem volt megkötve, ügyeikkel mit sem gondolva, nem mozdultak; nekik nem kellett a szultán kegyelme, midőn őket parancsomra irott körleveled e kegyelemmel megkinálta; az ő könyörgésökre tehát nem fogja a némettel kötött békét felbontani a hatalmas császár. Add ezt tudtokra. Isten oltalmazzon. — A bujdosók sirva fakadtak, midőn e levél velök közöltetett. És ujra könyörögtek Apaffinak, vetné magát ujból közben a nagyvezírnél, a basánál. A fejdelem kivánságukra hajlott.

Leopold biztosai, hivatkozással a fennálló békekötésre, felkérték a portát: ne tűrné, hogy a Magyarországból megszökött lázadók Erdélyben ármányaikat folytathassák. Köprili
1672.] ez okon ekkép írt Apaffinak: A német követ panaszt emelt a fényes portánál, hogy a két császár közötti békét bizonyos zsiványok megzavarják, kik ragadozásból élnek, s kik méltó büntetést várva a római császár tiszteitől, hozzád

menekültek, veled tartanak. A porta nem akart hitelt adni a vádnak, mert téged jámbor emberül ismer. Ha azonban mégis úgy volna, akkor, mihelyest e levelet átolvastad, küldd el magadtól ama zsiványokat, mert a hatalmas császár csorbítatlanul akarja megtartatni az övéi által a békét. — A követ e levél kézhezadása után maga kivánt maradni Apaffival; a tanácsosok visszavonultak, s commentárul a levélhez ekkép szólott a török: Mit írt neked a német követ sürgetéseire a nagyvezír, látod. A német panaszkodott, hogy nálad zsiványok lappanganak, rablásból élő, gyülöletes emberek; ezeket ha itt mulatoznának, vesd ki udvarodból; ha pedig nem csavargók, hanem magyar urak és nemesek menekültek hozzád, maradjanak a hatalmas császár ezen örökös tartományában, s tudósítsd állapotukról, számukról a portát, hogy megértvén ügyöket, czélirányosan intézkedhessék a nagyvezír. [85])

Apaffi ehezképest nemcsak tűrte Erdélyben a hozzá menekülteket, kiknek ügyében Macskási Boldizsárt Bécsbe küldte: hanem még tovább is menvén, levelet intézett a hajdúkhoz, melyben őket segédéről biztosította, ha a bujdosó magyarság pártjára kelnek.

A reájok erőszakolt katholikus kapitányok előre láthatták, hogy első alkalommal ellenök fordul a kerület. Nehány főpap foglalásai szintén egyengették az utat a bujdosóknak. Bársony György váradi püspök és szepesi nagyprépost még januáriusban kilencz szepesi községből kiűzte a lelkészeket; aprilisban és májusban Kolosvári Imre egri nagyprépost a bártfai evangelikusoktól szedegetett el templomot és iskolát; júniusban és júliusban Széchenyi György kalocsai érsek, horvát zsoldosok kiséretében, mint amazok, a Hegyalját térítgette;

---

85) Bethlen, II. 100. 163. V. ö. gr. Kemény József, I. Apaffi Mihály időkora eredeti levelekben, Kovacsóczy Mihály Arpádiájában, III. k. 103. 112. 115. 119 s tt. ll. — Szepesy Pál jegyzetei a nemz. muzeumban.

szintakkor Szegedi Ferencz egri püspök az evangelikusok eperjesi lyceumát általadta a jesuitáknak s a lelkészeket és tanárokat számüzte, Kassán a superintendenst ötöd magával fogságra vettette. A dolgok ez állásában augusztus végén Vesselényi Pál, Petróczi István, Szuhai Mátyás, Szepesy Pál, Kende Gábor, Ispán Ferencz és Forgács Miklós nyolczszázad magokkal kijőnek Erdélyből, a váradi basától ötszáz török lovast magok mellé vesznek, s a hajdu-városok öszves legénységét felültetik. 86) Csakhamar tizenötezer ember állott zászlaik alatt. Spankau kassai főkapitány, Leopold kevés számu német hadaival átkelt a Tiszán, hogy a bujdosók előhaladását késleltesse, hogy a folyamon levő réveket ellenök megvédje; de kénytelen volt előlök a tulsó partra visszavonulni. A magyar hadak Kállónál elbocsátva a törököket, gyorsan utána nyomultak, és september első felében Petróczi Kendével Regécznél járt tábort, hová Rákóczi Ferencz előlök bezárkozott; Szuhai és Szepesy Kassát fenyegették, Nagybányával kaput tárattak magoknak; Vesselényi Pál meggyesi várában dandárának növekedését leste; mások Tokajt, Patakot, Ónodot, Szendrőt megszállották; Bélteket és Putnokot megvették. A Leopoldhoz hű maradt katholikus nemesség Munkácsban Rákóczi Sófiánál, Ungvártt Homonnainénál keresett menedéket, a királyi hadak növekedését bevárandó. Irgalmatlan kezek, felizgatva az imént említett főpapi eljárás által, katholikus lelkészeken és egyházakon szörnyűségeket vittek véghez. 87)

Apaffi hívei közűl Teleki Mihály kővári kapitány, mint

---

86) Bethlen, II. 245. Babocsai Rumynál, I. 33.

87) Bethlen. II. 244.: „In Nagyszőlős duobus patribus, (ferenczesek voltak) qui non pridem reformatorum ecclesiam occuparant, virilibus ademtis, quo erga religionem essent animo, documentum dedere . . . . . Infensos prae caeteris eos persequutores ecclesiae sunt experti, quibus quicquid adimi potuit, ablatum est.“ — Babocsai Rumynál, I. 35.: „Nagyobb része a sok ezerekből álló magyar hadaknak az egész országra a prédáért kiszéledvén, valaholott ökröt, tehenet . . . kaphatott, pápistáénak fogván, indifferenter széltében hajtotta.“

sógora a férjét vezérlő fejdelemnének, de rendkivüli ügyességénél fogva is nagy befolyással birt férfiú, fő pártfogója volt a bujdosó magyarságnak. Ennek előkelőbb tagjai a nádorságot igérték neki, úgy látszik. [88]) Ellenére a fejdelem tanácsosainak de a fejdelem engedelmével, ki saját emberét akarta az elégedetlenek élén látni, hogy nélküle vagy épen ellene ne oldathassék meg az ügy, hogy Bethlen és I. Rákóczi György nyomába léphessen, — Teleki september 16-án Vesselényi Pál, Forgács Miklós és Gyulaffi László kiséretében, öszvesen hétszáz lovassal és ötszáz gyaloggal Kővárról Szatmár alá indult. A hely parancsnoka september 20-án kétezer némettel, hatszáz magyarral, s feles taraczkokkal kitörvén az erősségből, Teleki gyalogait leöldöste, őtmagát s lovasait megszalasztotta. [89]) E győzelem meg lelket öntött Leopold híveibe, kiket az eddigi csapások, névszerint az enyiczkei ütközet hire, mely september 12-én Spankau hadainak Kassába szorításával végződött, rendkivül elfélénkitett. Enyiczkéről Petróczi, Szuhai, Kende és Szepesy hadaikat Sárosba vitték, hol halállal és jószágvesztéssel fenyegetvén mindazokat, kik hozzájok állani vonakodnak, [90]) Eperjest, Kisszebent és Bártfát megvették, s innen Szepesre törvén, Késmárkot hatalmukba ejtették, Lőcsét megszállották. A gazdagon felszerelt és tetemes őrséggel ellátott város diadalmason ellenállott; a parancsnok, Diepenthal, féken tartotta a polgárságot, mely a megszállók kezére akarta játszani a helyet. [91]) Koppnak német, Eszterházy Pálnak az éjszaknyugoti végek főkapitányának és Barkóczy István szabolcsmegyei főispánnak magyar, s Pálffy Károlynak horvát hadaik elől Petróczi és társai october 17-kén Eperjesig visszavonulnak, s elnyeretvén tőlök Barkóczy igéretei által a hajdúk,

88) Cserei Mihály historiája, 65.
89) Bethlen, II. 272.
90) Wagner, Anal. Scep. I. 162.
91) Excerpta ex chron. scep. Wagnernél, II. 35.

Kassa alól is tovább állanak. Spankau nem késett Koppal és társaival egyesülni, s a bujdosók Györkénél october 26-án megverettek, elszélesztettek. Közűlök ezerötszáz, köztök néhány lelkész, a csatamezőn maradt, tizenöt zászlójok, négy ágyújok ott veszett. Az imént kezökbe jutott erődök most nagyából megadták magokat a győzőknek, kik részben Tokajnál általkelvén a Tiszán, Debreczenig, Kállóig, az erdélyi szélekig a megfutamodott hadnak nyomában voltak. [92]) A hajdúk kezökre dolgoztak, Böszörményben Petróczit és Kendét elfogták, de tartván a töröktől, meg szabadon bocsátattak.

S azalatt, míg a leopoldiak elleneiken erőt vettek a Tiszánál, hátukban, kivált Liptó s Árva megyékben, mihelyest Kopp, hadait onnan kihozá vala, felkeltek az evangelikus pórok, s Pika Gáspár vezérlete alatt Árva várát megvették. És ámbár Spork a hozzá, Trencsénbe, menekült megyei tisztviselőkkel tüstént Árvában termett, s véres boszút vevén a felkelteken, és az árvai várat is visszafoglalván, november 25-én Pikát nyársra huzatta, huszonnégy falusi bírót felakasztatott [93]): rövid idő múlva ujra fejet emelt az evangelikus pórság, az Árva-várhoz közelebb eső katholikus helységeket pusztította, lakosaikat sanyargatta, s az ellenök küldött Pálffy-ezredből négyszáz embert leöldösött. [94]) Az éjszaknyugoti megyék Tököli István halála és Petróczi távozása óta már nem igen voltak összeköttetésben az Erdélybe menekült rendekkel, de a belháború most ott is zajlott, s jelleme majdnem kirekesztőleg vallási volt. Pongrácz György váczi püspök

92) Bethlen, II. 310. Babocsai, Rumynál, I. 35. Kornéli, 255. Das verwirrte Könïgreich Hungarn, 200. Wagner, Analecta Scep. II. 35 — 38.

93) Speculum Hungariae . . . editum a filiis Hung. genuinis pro nunc in partibus transtibisc. degentibus a 1675. K. I. a nemz. muzeumban. Wagner, Analecta Scepus. II. 38.

94) Das verwirrte K. Hungarn, 201.

és esztergomi nagyprépost s vele Majthényi János királyi személynök az év elején Nagyszombatban elfoglalták az ágostai és helvécziai hitvallásuak templomaikat; Szelepcsényi György esztergomi érsek és Kollonics Leopold németujhelyi püspök és magyar kamaraelnök, Pozsonyban, a kamara székhelyén, júliusban az evangelikusok egyházát és gymnásiumát bezárattták s használatul a katholikusoknak általadták, — külön biztosság súlyos büntetést mért az általadást ellenző község főnökeire. Trencsén, Selmecz és Beszterczebánya városokban s több kisebb helységekben szintén elszedettek az evangelikusoktól templomok, imaházak, iskolák. Mindez megelőzte a bujdosók hadjárását; mindez közös érdek kapcsaiban egyesítette a felföld keleti és nyugoti megyéit, mindez amott inkább a közép és kisebb nemességet, emitt kivált a polgárságot dühre gyulasztotta. Midőn Bársony György váradi püspök, evangelikus szülők gyermeke, s mint felebb láttuk, tettel, tollal, szóval buzgó téritő, és rokonlelkü testvére János itélőmester Turalukára Nyitrában érkeznének, a térités művét folytatandók, július 14-én az összesereglett lutheránus parasztok Jánost baltákkal, szekerczékkel agyonütötték, Györgyöt óranegyednél tovább furkosokkal, cséplőkkel, vasvillákkal ütötték, verték, szurták, félhalottul az útközepén hagyták. 95)

VI.

Felebb olvastuk Leopold nyilatkozását, hogy a Vesselényi és társai összeesküvése által nyujtott alkalmat használni akarja a magyar közigazgatás átalakítására. Nádasdy és Zríni

95) Reimandus Rimandus, Pressburger Schul- und Kirchenverlust, 1673 in 4-to. Wagner, Scep. III. 115. Kornéli, 266. Katona, XXXIV. 76. Ribini.

halála után az országbirói és báni méltóságok betöltetlenül hagyattak, s csak helyettes tisztek, amaz Forgács Ádám, ez a zágrábi püspök s majd Erdődy Miklós varasdi főispán és petriniai főkapitány által töltettek be; most a Vesselényi kimulása óta, mint láttuk, szintén üresen hagyott nádorság s az esztergomi érsekek által nádor nemlétében gyakoroltatni szokott királyi helytartóság eltöröltetése ment határozatba. E végre Szelepcsényi kénytelen volt az utóbbi méltóságról, mennyiben ez törvényes ügyeken túl politikaiakra is kiterjesz-
1673.] kedett, lemondani. 96) Leopold 1673-dik februárius 27-én ily értelmü intézményt bocsátott közre: Nagy szorgalommal azon vagyunk, hogy országainkban és tartományainkban nemcsak az igazságszolgáltatás jó lábon álljon, hanem a politikai kormányzat is minél jobban rendeztessék, s a közügyek szükséges és czélirányos szerkesztése által szilárdítassék, mit az idő folyása megroskasztott. E végre nem tudunk alkalmasabb módot, mint bizonyos helyettes-kormányzóság felállítását, minő hajdanta Magyarországban, valamint a keresztyén világ jól rendezett egyéb birodalmaiban, tartományaiban is divatozott. Királyi kormányunk ez okon olykép rendeztetik Magyarországon s a bekeblesített részekben és tartományokban, hogy a mondott helyettes királyi kormányzóság kitünő főből s melléje adott bizonyos számu tanácsosokból, titkárokból s egyéb szükséges irodai tisztekből álljon és állandóan Pozsonyvárban székelljen. Ezen testületet felhatalmaztuk Magyarország közigazgatásának, az általunk kiadott utasítás nyomán vitelére. Fejéül jelennen Ambringen Gáspár Jánost, a német rend nagymesterét nevezzük, királyi hatalmunk teljével parancsolván, hogy Magyarország nagyobb és kisebb, egyházi és világi, politikai és katonai öszves tisztei, hatóságai s bármily rendü valamennyi lakosai ezen kormányzóság iránt engedel-

96) Kornéli, 296. Wagner, hist. Leop. I. 299. Katona, XXXIV. 91.

mességgel viseltessenek. [97]) — Ambringen történetesen Magyarországon született, az 1664-ki török háborúban részt vett, Candiában szintén a török ellen, Németországon a svédek ellen vitézségének többrendbeli jeleit adta, s különben mint rendének főnöke és a német birodalom egyik papi fejdelme Mergentheimben a sváb földön székellt. Vitézsége miatt, s mert magyar módra lakmározni szerető úri ember vala, oly véleményben voltak róla a császár tanácsosai, hogy rövid idő mulva népszerüségre fog szert tenni. [98]) Midőn a császári biztosok, Nostitz és Rottal, az új magyar kormány beiktatására mártius 22-én Pozsonyba érkeztek, a városi tanács által a Dunaparton fogadtattak, s az utczákon felállitott magyar és német katonasorok között, kisérőikkel egyetemben tíz hatlovas hintón a királyi várba szálítatva, urak, nemesek és megyei követek által üdvezeltettek. Másnap reggeli kilencz órakor ismét megannyian összegyültek a várban, s az isteni tisztelet után a rendek teremében, hol Pálffy Tamás nyitrai püspök s kanczellár beiktató beszédet mondott, s hol a császári utasítás s a királyi pecsét Ambringennek általadatott, urak és megyék a hűség esküjét letették, mit fényes lakoma követett. Beiktatás utáni nap a kanczellár,

---

97) Kazy, X, 142. A kormányzóságnak utasitásul adatott: I. A római-katholika vallás érdekeiről gondoskodni. II. A felség jogait épségben tartani: a közbéke háborgatásának, ‚conventiculumok' tartásának elejét venni; a törökökkeli czimboráskodást megakadályozni; a fő hadi tanácsnak segédkezet nyújtani; a kereskedést előmozditani, s e végre, névszerint a sulyagok és mértékek pontosságára ügyelni, a pénzérték ingadozásainak alkalmas eszközök által gátot vetni; városokban a belső és külső tisztaságra őrszemmel lenni. III. A lázadók s az urak minden vétségei felett itéletet hozni; minden más ügyekben a barátságos kiegyenlítést megkisérleni; az özvegyek és árvák érdekeiről gondoskodni; a főranguak gyámsági ügyeit ellenőrizni. IV. A hadsereg élelmezése, az adó kivetése, a katonai kicsapongások megvizsgálása körül czélszerüen intézkedni; a végházakban igazságot szolgáltatni. V. Kamarának és fiscusnak, hol s mikor kell, segédére lenni; egyébiránt úgy járni el a közigazgatásban, hogy működését belső megelégedéssel szemlélhesse a lakosság. Hevenesi, XXI.

98) Wagner, hist. Leop. I. 240.

másod nap a kamaraelnök, Kollonics és a város, harmad nap a kormányzó fényesnél fényesebb vendégséget adtak a rendeknek. [99])

Pozsony falain kivül visszatetszéssel találkozott az uj kormányzóság, s e visszatetszésre ujabb foglalási terveket épit vala a porta. A bujdosók januárius végén Nyirbélteknél Szabolcsban a leopoldiak által ujból megverettek, de maradványaikat jól látta a nagyváradi basa, ki élelmökről, szükségeikről gondoskodott s kinek emberei vigadalmasan poharoztak az elégedetlenekkel. A nagyvezír ugyan külsőleg nem pártfogolta az elégedetleneket, s midőn Szepesy Pál ismét segédért jött könyörögni a portához, nyilvános kihallgatása alkalmával elutasitatott. De este ujból a nagyvezír sátorába vezették, s Köprili ekkép szólott hozzá: Taval a budai basához utasítottalak, jót sokat vártatok tőle, keveset nyertetek. De a porta ügyei ezt úgy kivánták. Isten most kedvezvén a hatalmas császár fegyvereinek, nagyobbakat merhetünk; színre azonban mindaddig híven akarunk a némettel kötött békéhez ragaszkodni, míg kész lesz minden a háborúhoz, míg váratlanúl megtámadhatjuk s elnyomhatjuk az ellenséget. A titkot, melybe, ime, beavattalak, csak meghitt társaiddal közöljed; ha időnek előtte dobra ütöd, tudjad, hosszu karjai vannak a szultánnak. Apaffival, névszerint, ne közöld: ő nem tud titkot

---

99) Egykoru naptári jegyzetek Kovachich kéziratai között. Das verwirrte K. Hungarn, 203. l. A kormányzóság négy magyar s négy német tagból állott; amazok voltak: a főérsek, az országbiró, a pozsonyi kamaraelnök s a királyi személynök; emezek közül egy katonának, egy kamarai tanácsosnak, s két jogtudósnak kellett lenni. Öszves tagjainak s tiszteinek fizetése huszonnyolczezer ötszázötven forintban állapitatott meg. Német tagjai között Pötting János, Erhardt Ágoston, Dillensteiner Klaudius, Hofmann János tanácsosok, Spankau és Hofkirchen tábornokok neveikkel találkozunk. Egynémelyike az alsó ausztriai kormányzóságnak is levén tagja, csak időről időre érkezett, úgy látszik, Pozsonyba. Spankau nehány hónap mulva már Kassára ment. l. Protocollum Camerae Hung. Poson. 62 s kk. ll., a nemzeti muzeumban.

tartani. Nyerjétek meg magatoknak a főurakat, jőjön ide közűlök követűl egyike a leghatalmasbaknak, kit a szultán királyul adhasson nektek. — Szepesy megköszönte a kegyes hajlamot, megigérvén, hogy öszves Magyarország követei rövid idő mulva a portához fognak érkezni, hatalmas férfiak, de még sem olyasok, kikből egyvalakit királyul szemelhessen ki a szultán, mert a magyarnak főszabadsága épen a királyválasztási jogban áll. Egyébiránt, úgy mond, lehetetlen nagyságod előtt főfő bajunkat eltitkolni. Országunk számos erősségeiben német őrségek levén, épen a főurak közűl többen nem mernek velünk szövetkezni, azonban kéz alatt velünk tartanak ők is, ügyünknek a portánál szorgalmazására buzdítanak. — Fognak-e, kérdé Szepesyt a nagyvezír, az Eszterházyak, Batthyányak, Forgácsok, Erdődyek az ügyhez állani, ha a porta nyiltan fellép mellette? — Oh igen, volt a válasz. — No hát, se baj, folytatá amaz, térj vissza a tieidhez; midőn ama nagyobb követséggel ismét a portához fogsz jőni, nagyobbakat, jobbakat hallandasz. [100])

Szepesy, visszajövet Erdélyben, küldetésének eredményét Teleki Mihálylyal és Bánffi Dénessel, s ezeknek tanácsára Apaffival is közölte. A fejdelem alig akart hitelt adni az előadásnak, mert a portától imént visszajött saját követe, Balló László a vezír parancsát hozta: ne merjen a fejdelem a magyarországi mozgalmakba elegyedni s a szultán békéjét a római császárral megzavarni. S most Forgács Miklós, Kende Gábor, Szepesy Pál, Pécsy Gáspár és Kubínyi László, — a legeslegszakálosabb bujdosók, mint Appaffi kanczellárja, a történetiró Bethlen János mondja, — s kívülök Székely László, a fejdelem követe, Drinápolyba indultak, a portának szabott feltételek alatt hódolandók.

E közben Strassoldó Károly szatmári kapitány, Spankau

100) Bethlen, II. 352 s kk. ll.

és Spork hadaitól támogatva, a taval óta a bujdosók hatalmában maradt Nagybányát bevette: az őrség megfutamodott. Leopold lerontatta az erősséget, hogy ne szolgálhasson ujból támaszpontul az elégedetleneknek, kik Várad környékéről, hol táboroztak, a szomszéd tiszai megyéket háborgatták. Kopp áprilisban ellenök indult, s általkelvén a Tiszán, mindenek előtt Debreczen városát akarta megfenyíteni, a bujdosók fő hadi szállását. Szándéka kitudódott, s fegyvereseit számra felülmuló magyar-török dandár kész volt fogadására. Kopp, nem akarván hadait vakmerően veszélyeztetni, a gyalogságot Kállóba vetette, a lovassággal vissza, Kassára, sietett. Az ónodi magyar-német őrség áldozatul esett a dugába dűlt hadjáratnak: mikoron, a leopoldiak visszavonulásáról mit sem tudva, Debreczen felé sietne, a magyar-török had által felkonczoltatott. 101)

Májusban a Leopoldtól a bujdosókhoz pártolt diósgyőri őrség megfenyítésére ezerötszáz ember érkezett Kassáról. Midőn az erősség egyik kapuja s a felvonó híd már a vívók kezében voltak, meg szabadon bocsátotta az őrség Korlát kapitányt, hét világi papot s egy jesuitát, kiket már huzamosabb idő óta bilincsben tartott, s kikhez most segédért folyamodott a véginségben. A jesuita kitűzte a fehér zászlót s a vár feladására ajánlkozott, ha a benlevők kegyelmet nyernek. A leopoldiak elfogadták a feltételt, csak a főpártosok büntetését fentartva magoknak. Diósgyőr általadatott; tizenöt volt császári katona halált szenvedett, a többiek Tokajba küldettek, százhetven pór szabadon bocsátatott. 102) Ezen esztendőben — irja az egykoru tarczali jegyző Babocsai Izsák — kezdettenek legelsőben az alsó párton levő magyarok kurucz névvel, a német nemzet mellett király ő felsége

---

101) Bethlen, II. 352. s kk. ll.
102) Das verwirrte K. Hungarn, 204.

hívségében hadakozók labancz nevezettel neveztetni; a kik tizenhárom esztendők lefolyása alatt szertelen való nagy gyűlölséggel, maga tagja és saját nemzete ellen vérhüdött dühösséggel egymást ölni, fogyatni, vesztegetni, mint nyilvánvaló hétszer megesküdt ellenséget, nem iszonyodtanak, valahol kárhozatos alkalmatosság adatott.

VII.

Midőn a bujdosók képviselői a nagyvezír drinápolyi táborába érkeztek, Köprili parancsából a városon kívül fogtak szállást, hogy Leopold biztosa, Kindsberg előtt megérkezésök titok maradjon; Lengyelország felmondotta a portának a békét, melynek kötésére taval a szükség által kényszeríttetett, s Köprili ovakodott most a romai császárt is magára lázítani. Harminczhét napi várakozás után titokban a nagyvezír elébe bocsátattak s igéretet vettek, hogy a porta segíteni fogja őket, mihelyest a lengyel ügyen szerencsésen általesendett. Székely Lászlónak tudomásul adatott, hogy ura, a fejdelem, Magyarország kormányára semmi esetben se tartson számot, a portának feltett szándéka, soha és semmi áron sem engedni meg, hogy Magyarország és Erdély kormánya azonegy kézben nyugodjék. Apaffi mindemellett továbbá is pártfogolta a hozzá menekülteket, s ügyöket Turzai György által ismét és ismét a porta pártfogásába ajánlotta. Midőn Kopp már korábban figyelmeztetné a fejdelmet, hogy császár ő felsége hatalmas sereget állít ki a lázadók elnyomására, s hogy Erdélyt veszedelem fogja érni, ha ezentúl is pártolni találná a bujdosókat, ha vonakodik őket kiadni vagy kiűzni, — válaszul iratott neki, hogy Erdély fejdelme nem fegyveres segéddel hanem a béke eszközeivel ügyekszik véget vetni a magyarországi moz-

galmaknak, s hogy ő ismeri a császári felségnek, a keresztyénség fejének hatalmát, de nincs oka annak fegyvereitől tartani, kinek nem vétett. — Turzai visszajövet a nagyvezírtől levelet hozott Apaffinak, mely a fejdelmet inté, szünnék meg segédet nyújtani a bujdosóknak, levelet hozott ezeknek, mely a minapi igéretet ismétlé. Köprili ekkor már útban volt Lengyelország felé, s rövid napok mulva Sobieski Jánostól a leendő lengyel királytól Choczimnál oly csapást vett, minő régóta nem érte a portát, s melyből a bujdosók nem nagy reményt meríthettek magoknak. [103])

Szelepcsényi, Kollonics, Bársony és társaik téritési buzgalma új-új anyagot nyújt vala a gyászos belháborúnak. Napról napra több-több színhelyei a protestantismusnak templomok, iskolák, papok, szóval, külső isteni tisztelet nélkül látták falaik közt bolygani az evangelikusokat. [104]) A vallási vakbuzgóság, melyben több éve már számos katholikus és protestáns lelkészek egymással versenyeztek, [105]) s melyet az evangelikusok részéről kivált Vitnyédi ügyesen tudott politikai czélokra kibányászni, [106]) keserű gyümölcsöket hozott hadmezőn és béketéren. Szelepcsényi mint törvényes ügyekben királyi helytartó september 25-kére maga elébe Pozsonyba idézte az ágostai hitvallás három superintendensét s a bányavárosi kerület evangelikus lelkészeit, hogy merényleteikről számot adjanak. Megjelent harminczhárom, köztök egy kálvinista Korponáról. Majláth Miklós királyi ügyigazgató vádat emelt ellenök: hogy nemcsak a katholikusokat általában, hanem névszerint az uralkodó ház öszves tagjait is bálványimádóknak

103) Bethlen, II. 394 s kk. II. Hammer az id. h.

104) Kornéli, 349 s kk. II. Ribini, II. 21.

105) Kis Imre és Sámbár Mátyás (udvari papjai voltak Rákóczi Sófiának,) s Posaházi János sárospataki tanár 1660—1670-ben megjelent polemiai irataik e tekintetben talán legjellemzetesebbek.

106) Vitnyédi kétrendbeli levele, Kornélinál, 98. Katonánál, XXXIII. 770.

czímzik; hogy a szenteket, a boldogságos szüzet, magát a feszületet is gyalázó kifejezésekkel illetik; hogy gúnyiratokat kovácsolnak; hogy zavarokat és lázadást idéztek elő; hogy Petróczit és társait támogatták; hogy a császár külellenecivel ármányt szőnek; hogy a szószékről izgató beszédeket mondanak a néphez; hogy tehát, mint az isteni s a földi felség sértői, büntetést érdemelnek. A törvényszéktől halált várhattak magokra. Leopold oda módosítatta az itéletet, mielőtt kihirdettetett volna, hogy mondjanak le a lelkészi tisztről, és sem nyilvános helyen, sem titokban szót se tegyenek a vallásról, — ezt ha tevők lesznek, visszanyerik szabadságukat s maradhatnak a hazában; de aláirásukkal meg kell ismerniök: hogy tisztökkel visszaéltek; hogy a közrendet zavarták; hogy e miatt biróilag elmarasztattak, a császártól kegyelmet kértek, és Magyarországban maradásra engedelmet nyertek; mely kegyelmet meghálálók az isteni tiszteletbe nem fognak avatkozni, a hűségben meg fognak maradni, s feljelentők lesznek a gyanúsokat: fogadásukat ha megszegik, javaikról, életökről rendelkezhessék a császár. Kik a vallomást aláirni vonakodtak, kötelesek voltak egy hónap lefolyása alatt külföldre vándorlani, másnemü térítvény aláirása után, melynek értelmében, ha a kivándorlást bármi szín alatt elhalasztanák, a hűtlenség vétkébe fognának esni. Harminczkettő részint kivándorolt, részint az első térítvényt irta alá, a harminczharmadik katholikussá lett. [107]

---

107) Ribini, II. 35. Lani György, ki a következett év idézettei között fő szerepet játszott, Narratio historica captivitatis papisticae s a t. czimü iratában, a 12-dik lapon ezt irja: „omnes et singuli quotquot tunc Posonii comparuerant ante ipsam sententiae pronunciationem turpissimis et foedissimis reversalibus papisticis subscribentes, ecclesiae, quae Christo in regno Hungariae hactenus colligebatur, non parum jacturae fecerunt.“ Lani az aláirási készségből és kivándorlásból következtette a jövő évi nagyobb idézést. V. ö. Violenta nec non fraudulenta Antichristi occcidentalis in Hungaria nunc furentis persecutio ut et benignissima ex eadem liberatio M. Ludovici Lucii, ecclesiae quondam hospitalis, R.

A bányavárosok követei kérték Anbringent, engedné meg, hogy új lelkészeket választhassanak magoknak. A kormányzó, hatalmának szűk körére hivatkozott s a felség szándékára, a
1674.] többi evangelikus hitszónokokat is száműzni. Most egyenesen Leopoldhoz folyamodtak a követek: szabadítaná fel a bányavárosokat, hogy közűlök mindenik egyegy német s egyegy tót ajku lelkészt hívhasson körébe, vagy hogy lakosaik legalább ünnep- és vasárnapokon együtt imádkozhassanak, harangszóval élhessenek, s halottaikat a szokott temetőbe vihessék; hogy továbbá a római-katholikus hitnek vallására, katholikus szertartásokbani részeltetésre s holmi szokatlan taksák fizetésére ne kényszerítessenek. Leopold tanácsosai a folyamodókat Szelepcsényihez utasították, ki 1674-iki martius 5-kére valamennyi evangelikus lelkészt és iskolamestert, „mint a közelebb mult években ő felsége ellen nehány gonosz ember által szervezett lázadás részeseit“ Pozsonyba, helytartósági széke elébe idézte. Az ágostai hitvalláson levők közűl többen Németországba, a helvét hitvallásuak közűl számosan a bujdosókhoz vonultak: de megjelent mégis háromszáz s egynehány, köztök ötvenkét kalvinista. Az ellenök emelt vád kivált Vitnyédi kétrendbeli levelén, 108) s a budai basa némi, kétség kivül

Liberaeque Civitatis Cremniciensis, .. Pastoris, ab ipsomet ... conscripta. 1678 (hely nélkül.)

108) Az egyik, Eperjesről május 10-én 1669-ben Bethlen Miklóshoz, az erdélyi kanczellár fiához adatott, és szól ekképen: „Sancte conclusum est, ut libertates nostras proprio sanguine defendamus, turcarum imperatori tributum demus, cum regno Transsilvaniae unius cordis erimus. Rex Franciae praestabit tributum; per legatum gallicum obtulit; quod si non praestaret, ipsimet nos dabimus, modo sit in parato..... Valde bonum esset, si Transsilvaniae sacra corona occulte literas scriberet praedicantibus ad omnes partes, bene ut disponerent plebem, et ad tributum, ac etiam ut arma capiat, quando signum dabitur. Evangelicus status bene dispositus. Transdanubianam terram Soproniensibus et Kőszegiensibus praecipuis praedicantibus commisimus. Montanas civitates, Posonium, Cassoviam, Eperiesinum, Leutschoviam, Trenchinium, Arvam, Liptoviam, Turocium et reliqua, eorumdem locorum superintendentes et seniores parata tenent. Nos omnes pro Deo, ecclesia et libertate pugnaturi et morituri. Et papistas canes docebimus. Tantum dominationes vestrae non morentur cum

eltorzított közleményén [109] alapult, mely szerint ötvenezer tallért igértek volna neki, ha minél több pápista lelkészt ügyekszik elfogni. A vádlottak koholtaknak állitották Vitnyédi leveleit, vagy legalább olyasoknak, melyekhez ő nekik semmi közök, mert ők, bizony, feles számmal, még névről sem ismerték Vitnyédit; koholtnak állitották a basa által Komáromba küldött irományt; ők vétkesek, igen, ha vétek, nem-katholikusnak lenni. A birák [110] nem adtak hitelt a mentségnek;

---

hajdonicalibus oppidis et deditiis. Franciscum Rákóczi terrere oportet, sed etiam animare. Deus nobiscum, quis contra nos." — A másik levél Ketzer Ambrus eperjesi polgármesterhez van intézve, s kelt Pozsonyban december 30-dikán 1668-ban, hirdeti, hogy az evangelikus lelkészek országszerte megnyervék az ügynek; hogy az ausztriai, morva, cseh és sziléz atyafiakkal folyton foly a közlekedés; hogy a szószékről elő kell késziteni a népet, — „necessarium est ut in concionibus sed valde prudenter, insinuetur negotium: respectu saltem boni publici et libertatis sit sermo"; „quia vero populus a spiritualibus pastoribus dependet, et arca domini praecedebat, illi sint ubique optimis modis et formis motores, illi verbo, nos opere et gladio"; — hogy Boroszlóba és Danczkába nagy öszletekről szóló váltók (Francziaországból) érkeztek.

109) Wagnernél (hist. Leop. I. 335.) ezt olvassuk: „Budensi purpurato quinquagena imperialium millia promisere, ut quam plurimos posset parochorum interciperet. Et revera barbarus . . . . octo catholicos sacerdotes, praefectos nonnullos regios felici venatione in vincula Budam abduxerat. — Praecones, quum post diligentem stipis conquisitionem, non rediret unde fidem liberarent, negant se partem alteram pactae pecuniae soluturos. . . Dejectus lucelli spe turca, seu ab aula sua male sibi metuens . . literas, ut erant ministrorum nominibus ac sigillis signatae, ad Comaromii gubernatorem, Hofkirchium, submittit."

110) Ide irom a bíróság tagjait névről névre. Jobbról ültek: Szelepcsényi György esztergomi érsek, k. helytartó. Széchenyi György kalocsai érsek, győri püspök. Pálffy Tamás kanczellár, nyitrai püspök. Kollonics Leopold, pozsonyi kamara-elnök, németújhelyi püspök. Sennyey István veszprémi püspök. Klubosiczky István pécsi püspök. Balog István nagyszombati káptalanbeli. Lapsanszky János királyi táblai titoknok. Kerekesy Menyhért mosonyi alispán, k. táblai ülnök. Vályi Mihály az esztergomi káptalan jegyzője. Török György kir. táblai ülnök. Balról: Forgács Ádám országbiró-helyettes. Pálffy Miklós koronaőr. Pálffy Antal k. táblai ülnök. Szécsi István koronaőr. Erdődy György kir. táblai ülnök. A pannonhalmi apát. Szenthe Bálint királyi alhelytartó. Morócz István alországbiró. Mednyánszky János a királyi helytartó itélőmestere. Pesti Endre az országbiró itélőmestere. Terstyánszky György a k. személynök itélőmestere. Majláth Miklós a k. ügyek igazgatója. Orbán Pál. Ha e neveket olvassuk, nehéz hitelt adnunk Lapsanszky János Extractus brevis et verus-ának, melyben állitatik: „inter quos (judices) adfuere ipsi quoque acatholici." Sokan legalább nem voltak.

s április 4-én itélelet hoztak, melynél fogva fej- és jószágvesztésben marasztattak el, de mely kegyelem útján oda módosítatott, hogy életöket, szabadságukat, lemondással a lelkészi s iskolamesteri hivatalról és azontúli tántoríthatlan hűség fogadásával, vagy kivándorlással válthassák meg. Szelepcsényi s mások sürgetésére a nagyobb szám május végéig aláírta a térítvények egyik vagy másik nemét; az aláírást megtagadók számra körülbelől százötvenen, Leopoldvárba, Komáromba, Sá - várba, Berencsbe, Kapuvárba s Eberhardba foglyokul küldettek. Innen felesen térítvény aláirásával segítették ki magokat; mások megszöktek, mások elholtak; a maradék: harminczkilencz helvét s huszonkét ágostai hitvallásu, része Nápolyba, része Triesztbe gályákra küldetett. [111] Ezek közűl is a szenvedés, a bánat elölt nehányat; kik életben maradtak, két évvel később a svédek, a hollandiak, Szászország, Brandenburg, Lü-

---

Eldöntő súlylyal Szelepcsényi és Kollonics birtak a tanácsasztalnál; amaz egyébiránt emezt talán szintoly alaposan gyülölte mint magokat a lelkészeket, s távollétében „rőthaju német katonának" szidta, ki majd megtanítja a tiszteletes urakat, ha vonakodnak a magyar ember szavát (önmagát érti) fogadni.

111) Ejusmodi scripto 236 ministelli nomina sua inseruere, uti in posoniensi chartophylaceo hodiedum exstant" irja Wagner. Ezen chartophylaceum a pozsonyi kamara levéltára. Narratio historica captivitatis papisticae nec non ex eadem liberatonis miraculosae M. Georgii Lani, rectoris olim gymnasii carponensis, 1676 (hely nélkül) a 18-dik lapon olvasom: „plusminus quadringenti, soli pastores et ludimagistri . . . . aderant." Egyébiránt a Lani munkája ellen irányzott „Animadversiones theologico-politico-historico-criticae, 1676 czímü könyv szerzője (egyike a reversalisok aláiróinak) 29. l. előadja, hogy azon reversalisokon kivül, melyeknek tartalmát felebb láttuk, egy harmadik neme a reversalisoknak is létezett, melyekben az aláiró nem volt kénytelen magát vétkesnek vallani: „Nos infrascripti, hisce reversalibus attestamur et nos obligamus, quod ex r. Hung., ex C. R. Majestatis D. D. nostri clem. rescripto, intra quindenam, ab hac posita die numerando, sub poena notae infidelitatis et amissione vitae et bonorum exire, nec amplius nisi ex altissime nominatae S. C. R.-que Majestatis Suae clementiss. impetrata licentia redire velimus. In cujus rei firmius robur praesentes has literas reversales, manuum nostrarum subscriptione et apposito sigillo communivimus. Posonii die 29. maji anno 1674."

neburg közbenvetésére szabadságokat visszanyerték, egynémelyik előbbeni állomását is a házában. [112]

VIII.

Montecuccoli és Souches 1673-ban a Rajnánál s a Rajnán túl szerencsésen megmérkőztek XIV. Lajos hadaival; midőn 1674-ben Souchest a szerencse elhagyta, Spork léptetett helyébe. Itthonn Kopp, Pálffy Miklós s a Barkóczy testvérek István szabolcsi és Ferencz zempléni főispán, több ízben összecsaptak a bujdosókkal. Februárius végén Nánás mellett ötszáz kurucz esett Barkóczy István kardjába; májusban Ónodnál Pálffy horvát dandárának nagyobb része odaveszett; szintakkor Kopp, rosenbergi táborából kínos halállal fenyegette mindazokat, kik bármi viszonyban állanak a lázadókkal; szavát beváltandó, kit kereken töretett, kit karóra, nyársra húzatott: az ellenfél nem késett viszonozni az eljárást. [113] Leopold most parancsot adott hadnagyainak, szüntessék meg a kegyetlenkedést, mely különben is visszaesik szerzőire; hadi fogolyra csak hadi törvényszék láthasson itéletet. De a biróságok is hebehurgyán marasztották el a foglyokat, s bárd, kerék, karó azontúl is

---

112) Otrokocsi Fóris Ferencz rimaszécsi lelkész: Furor bestiae contra testes Jesu Chr. in Hungaria. Kocsi Bálint pápai iskolamester: (azonképen mint amaz, gályarab Nápolyban) Narratio brevis de oppressione libertatis eccl. hung., a nemz. muzeum kéziratai között. Bruininx Gerhard (hollandi követ a bécsi udvarnál) s Van Pooth Ábrahám munkáik, az utóbbik Amsterdamban, 1684. Ribini, Memorabilia Augustanae Confess. II. 30. Wagner, hist. Leop. I. 335. Katona, XXXIV. 161.

113) Babocsai, Rumynál, I. 42. Wagner, histor. Leop. I. 342. Katona, XXXIV. 205. Azon korszakhoz értünk, melynek rajzát a szentemlékü Katona e szavakkal nyitja meg: „Ex quo manum illustrandis patriae rebus admovi, tristem horum temporum, quae nunc argumentum scribendi praebent, memoriam non tantum extimui sed et exhorrui.“

maradtak napi renden. Ekkor a vérengző tisztek a francziák ellen küldettek, s a helyökbe jöttek utasítást vettek: bánjanak emberségesen a magokat megadókkal, a hadi foglyokkal úgy, mint keresztyén ellennel bánni szokás. [114]) S míg a Tiszánál e parancs ellenére napról napra borzasztóbb alakot öltött a hadviselés, Érsekujvár török őrsége Pozsony kapujáig vitte az üszköt, s az egész környéket behóditotta. Komárom huszárai és hajdúi nem voltak elégségesek a török kalózok fékentartására, Leopoldvára sem felelt meg rendeltetésének; szükség volt még Sellyét és Semptét inkább megerősíteni, nagyobb őrséggel ellátni.

Erdélyben Bánffi Dénes az állandó hadak fővezére, kolozsmegyei főispán és somlyai kapitány, egyike volt azoknak, kik a bujdosók pártolását, Erdélynek miattuk veszélyeztetését élesen ellenezték; jutalmul Leopold által báróvá neveztetett, nagy czím még akkor időben, nagyobb, mint valahol, Erdélyben. A dúsgazdag büszke férfiú azontúl épen gőgössé, a kisebb nemesség, a földnép irányában zsarnokká vált; ellenei mód felett megnövekedtek. Mint a tartomány fő hadvezére, mint somlyai kapitány gyakorta surlódásba jött a váradi basával, ki a környék behódolását Erdély rovására ernyedetlenül folytatta, s ki a bárónak viszonyát a bécsi udvarral, melynél korábbi időkben segédet szorgalmazott a török ellen, hűtlenség képében tűntette fel Apaffi előtt. Az urak közűl Béldi Pál, Bánffi Zsigmond, Kapy György, Haller János és Pál, Teleki Mihály, Rhédey Ferencz, Naláczi István, Csáky László, Kornis Gáspár, Bethlen Miklós s mások összeszövetkeztek buktatására: Apaffi mármár versenytársat látott benne. A székelyek felparancsoltattak ispánjok, Béldi Pál által: fognák el a pártütőt; nejét elfogták, ő maga megyéjébe, Kolozsvárra, menekült. Ennek őrsége, úgy a somlyai, csehi, sebes-

---

114) Kornéli, 121 e.

vári véghadak felültek mellette; Apaffi s a tanács felhivására meg szétoszoltak; és Bánffi, elfogatván, Bethlenbe vitetett. A fejdelem most országgyülést hirdetett Gyulafehérvárra; tanács és rendek halált mondtak a vádlottra; Apaffi megerősítette az itéletet. Csáky László az urak megbizásából nyakra főre sietett Bethlenbe, hogy a fejdelemtől netalán érkezhető megkegyelmezésnek elejét vegye. Éjtszakának idején Bánffit felkölteti: imádkoznék, mert meg kell halnia. A fogoly felkelt hitvese mellől és imádkozott. Aztán háló mentét vetvén nyakába, kijött a pitvarra. Csáky szőnyegre térdeltette a nyomorút s a bakó agyonmarczongolta. Az urak tudta nélkül kiadott fejdelmi kegyelemlevél három órával később érkezett meg. [115])

Egy időben Bánffival Bécsben Lobkovitz bukott; szerencsésebb mint amaz, szerencsésebb mint ama három gróf, kiket 1671-ben befolyása által megmenthetett volna a vérpadtól, csehországi urodalmaiba száműzetett; a per, mely czimboráskodását urának elleneivel napvilágra volt hozandó, megakasztatott. Bécsnek lakossága gúnykaczajjal kisérte a távozót, s a nyolczvan éves Szelepcsényi, ha egykoru jegyzetek hitelt érdemelnek, szitkokkal vett tőle bucsut. [116])

XIV-dik Lajos, mint felebb láttuk, ekkor ismét háborúban állott Leopolddal. Ez okon 1674-dik september 13-án Beaumont nevü ügyviselő küldetett a franczia kormány által Erdélybe: ki Apaffit és a magyarokat Ausztria ellen hadra serkentse, s nekik Lajos részéről minél többet igérjen; ki a király hatalmát, diadalait előttük fitogtassa; ki azt is kémlelje ki, ha nem volnának-e hajlandók a magyarok, magoknak franczia ágból királyt választani, de ki főleg czélul tűzze ki

115) Cserei, 70—86. Bethlen Miklós, II. könyv, 4, 5-dik rész.

116) Igy olvastam C. N. de K. kézirati munkájában Nádasdy és társai kivégeztetéséről, mely a nemzeti muzeumban őriztetik. Az adat talán nem épen alaptalan, mert ilyesmit, igaz, hogy nem ez alkalomhoz, Cserei is említ.

magának, „őket valamely hatályos merényletre képesbekké tenni, olyatén merényletre, melynek következményeitől méltán tarthasson a bécsi udvar, mely ezt némileg akadályozza Francziaország elleneinek pártfogolásában. Ugyanis ennek elérésére semmi sem szolgálhat inkább, mint a magyarokat valamely csillámló hadi tettre bírni, és tudatni a császárral, hogy ők egyetértésben vannak Francziaországgal s hogy ennek
1675.] oltalmára és segédére számot tarthatnak."[117] 1675 elején hasonló utasítással Akakia Rogér, a lengyelországi franczia követségnél titkár, járt Erdélyben, a bujdosókat intő, hogy Vesselényi Pál helyett, kinek befolyása, mióta Béldi vejévé lett, nőttön nőtt, Telekit bizzák meg a fővezérséggel, s ki husvétvasárnap előestéjén Fogarasban Apaffival találkozott, hogy őt a bujdosók támogatására buzdítsa. Ezek is választmányt küldtek Fogarasba, s a fejdelem segédet igért nekik, nyilvánvalót ha a porta megengedi, titkost máskülönben.

E közben Leopoldnak 1675-dik januárius 13-án kelt oltalomlevele a veszprémi, pápai, tihanyi, vásonkői, lévai és füleki őrségeket biztosította, hogy az evangelikus vallás gyakorlatában nem fognak háborgattatni; hogy ő nem fogja engedni, miszerint közűlök a nem-katholikusok az áttérésre kényszeríttessenek.[118] De a várfalakon kivül folyton folyt, kivált Szelepcsényi és Bársony vezérlete alatt az evangelikusok térítése; emez hat év lefolyása alatt hatezer hétszáz hatvannyolcz lelket nyert meg a római egyháznak, amaz X-dik Kelemen pápához adott levelében említi, hogy az egy esztergomi főmegyében hatvanhárom ezer fővel növekedett a katholikusok száma. Közvetlen eszközlői a tömeges áttérésnek kivált a jesuiták voltak. A rend egyik tagja eleven képét adja társai

117) Petrovits-gyüjtemény.
118) Libri regii, XV.

táborozásának. „Lőcsén is, így ír, Jézus társasága bízatott meg öt évre a szent ügygyel. Egy év közben részint Lőcsén részint a szomszédban száz kilenczvenkilencz főt, köztök hét luteránus lelkészt elnyertek az eretnekektől. Még szerencsésebb sükerrel folyt a munka Tepliczában. Két atya intésére kilenczvenkilencz főbb lakos bucsut mondott Luthernek. Követték őket az anyák, mindakét nembeli ifjuság, s végre az öszves polgárság a lelkész fiával egyetemben. Törvényt hoztak magoknak, hogy csak római-katholikus lakhassék községökben, ámulatára a szomszéd tizenhárom városnak, mert azelőtt nem tűrték falaik között a katholikusokat. Turalukán — Bársony János halálának színhelyén — Simonides János művelte az úr szőlejét. Egy éjtszaka többen a hely zordon lakosai közűl házára törtek. Gondolá hogy zsiványok, kik élelmet keresnek nála, mint már gyakrabban történt. Nyájasan látta őket; a mie volt, elejökbe adta. Nem vagyonodat jöttünk elvenni, hanem életedet; két plebánost már a pokolba küldtünk, te utánok mégy. Mondák . . . s irgalmatlanul megölték. Ez volt Simonides apostoli pályájának vége; Verboveczben ötszáz nyolczvan lelket vont el az eretnekségtől, Turalukán csak három híve volt. . . Az evangelikus lelkészek elmarasztását nem tudta békén eltűrni a rokon eretnekség; fenyegetés ment a gyöngyösi jesuitákra, hogy elevenen fognak megnyúzatni, ha amazok nem nyerik hamarjában vissza szabadságukat . . . A gyöngyösi ferenczesek oltalomlevelet kaptak a szultántól . . . A pálosok közűl egy Boldogkőnél, egy másik Egernél halált szenvedett. . ." [119]

A dolgok ez állásában Kassáról közbocsánat hirdettetett a kuruczoknak, ha zászlaikat odahagyják; s vallásuk szabad gyakorlata igértetett annyiban, mennyiben országszerte egyegy evangelikus lelkésze lehessen külön mindenik megyének. [120]

---

119) Kornéli, 84. 404.
120) Das verwirrte K. Hungarn.

A kuruczok többet kivántak, s török véghelyiekkel egyesülve folytatták barangolásaikat. Beregben Rákóczi Sófiának kilencz falvát elhamvasztották; Varannónál, Szatmárnál, sőt Kassa szomszédságában is jelenkeztek; Sennyei Ferencz kállói kapitányt a nagytárkányi erősségben július 30-dikán meglepték, megölték. Torna és Szádvár német őrei, mert zsoldjok késett, hozzájok állottak. Barkóczy István közűlök három ezeret Böszörménynél megszalasztott, nehány százat kardra hányt, egy Forgácsot foglyul Kassára vitt. Schmidt ezredes Torma Mihályt, a kurucz hadak egyik alvezérét Diószegnél megtámadta: Petróczi idősb fia az ütközetben maradt, négy zászló diadaljelül Kassára küldetett. A kuruczok hamar kiépülve e csapásokból, Kállónál érzékeny veszteséget hoztak a leopoldiakra, de győzelmök után nyomban Spankau és Barkóczy által ismét megverettek. Strassoldo szatmári kapitány német, magyar, horvát hadait november elején Ónodtól Polgáriig vitte, az egri törököket visszavonulásra birta, s a hajdúk által is támogatva, Debreczent megszállotta, és kivált a bujdosók vagyonát feldúlta. [121)]

IX.

Spankau július 13-án Kassán meghalt, utóda a főkapitányságban Strassoldo Károly volt. „Boldog, ki másnak kárán
1676.[tanúl — így szólott tisztében iktatásakor 1676-ki februárius 20-án kibocsátot körlevele, — ki pedig a maga veszedelme után nem okosodik, legboldogtalanabb, minemünek nagy részint mutatta magát lenni Felső-Magyarország, annyi-

121) Babocsai Rumynál, I. 50. Das verw. K. Hungarn, 211. Katona, XXXIV. 210. 240.

szor elpártolván koronás királyától, mert azon gonosz végre az erdélyiek segítségét soha úgy nem vette, hogy valamely keresztyén vár avagy város egész tartományostul pogány kézbe ne csúszott volna. [122]

Most is annyi pártütés után a magyar nemzet jogait és szabadságát csorba nélkül akarja fentartani az ausztriai kegyesség, holott a török barátságot áhítozó, a szülőföldet pusztító, a testvéreket gyilkoló, sarczoló legeslegújabb lázadás is a szabadságot elnyomni, a jogokat összetépni ügyekszik. Kezére jár a Magyarország vesztét háromszáz év óta szomjazó ellenségnek. Tombol ez örömében, látva, hogy önmaga alatt vágja a fát a magyar. Végveszélytek akadályozására küldötte hozzátok seregét a császár. Nem tagadom, hogy e sereg súlyosan nyomja a szegényt: fuvar, eleség, szállás sok kell. A közpanaszok napvilágra hozzák a baj mindenik szálacskáját. Pedig a törökök, a pártos magyarok, hol mikor lehet, sokkal többet zsarolnak. De mindemellett a harag, a neheztelés az ország e pestiseire koránt sem nyilatkozik oly dörgő hangon, mint szemben a királyi hadakkal, melyeket egyedül a polgári háború szövétnekeinek eloltására táplál a fejdelem. Magyarországtól távol kivánjátok látni e hadakat? nyomjátok el azokat, kik ellen behozattunk az országba. Ez irányban ne kiméljetek munkát, ne kiméljetek költséget, hogy ne kellessék még növelni e sereget. Ha egymásba fűzött henye karokkal nézitek a rablókat, ha szemet húnytok előttök: Magyarország sorsa rövid idő mulva hasonló leszen Görög-, Bolgár-, Szerbországokéhoz, melyeknek fenmaradt nevök: jogaik és hatalmuk veszendőbe mentek. Hogy az övéit pusztító gyászos viharnak véget vethessen a császár, megbocsátja a multat, nem-

---

122) „Literarum ad Hungaros, quas typis excusas patrio idiomate quaqua versus spargit Strassoldo, haec erat summa“, irja Kornéli. Szirmay csak nehány sort közöl a magyar eredetiből, miért az oklevelet ezekentúl deákból kellett forditani.

csak életökről hanem javaik birtokáról is biztosítja a megtérő pártosokat. De a gonoszok még gonoszbakká válnak, a királyi kegyelemben botorul félelmet látva, félelmet az ő hatalmuk elől. Rabságra vetnek katholikust, evangelikust egyiránt; ezt is azt is megrabolják, megölik, ha nem képes magát drága pénzen megváltani; keresztyén földieiket Júdás módjára eladják az ennyi kegyetlenség látására elszörnyűködő töröknek. Az hallatik ugyan a pártosok között: veszszen el inkább országunk hogy sem a német bírja. De kérdeznéd meg a görög, a bolgár és ráczországbelieket, ha inkább nem akarnák-e a keresztyén császár birodalmát a pogányok igájánál? Két megye többet adóz a töröknek, mint e tizenhárom mindössze a császárnak. A lázadás csak a dühös lélek makacsságára és Debreczenre támaszkodhatik: Debreczen a zsákmány raktára, a gonoszok menhelye, a segédhadak széke. Ez okon kellett őket itt is bolygatni, de a lakosság vagyona, iskoláik, templomaik semmi kárt sem szenvedtek a királyi hadaktól. Csak a bárgyu hiheti, hogy vallásuk mellett fogtak fegyvert, csak a bárgyu mentheti dühöket vallási buzgalmukkal. Protestáns fejdelmek tartományaikból kiűzték a katholikus papokat, mert a közjó elleni összeesküvés gyanujába jöttek. Száműztük a papokat, így hangzik mentségök, de a magános polgárt nem bántottuk vallásában. Hogy a protestáns lelkészek Magyarországot alája akarták vetni a töröknek, azt a Pozsonyban hozott itélet s a törökök mellett Györkénél elhullottak holttestei napfényre hozták. Több lelkész száműzetett; ki mondhatja, hogy ezáltal erőszakot szenvedett vallásuk? s ha a lázadás üszke el fogott oltatni, akkor miért ne követhesse mindenki, tetszése szerint, vallását? Ki azzal nem gondol, ha Magyarországnak még keresztyén kézben levő része is török birtokká válik, az Krisztusnak nem ád elsőséget Mohamed felett. A török nem háborgat bennünket vallásunk szabad gyakorlatában, mondjátok. Ha mint a császár ellen, úgy for-

dultok ő ellene, nem csak szószékéről lelépteti a lelkészt, de meg is öli. S van-e, ki ne tudná, hogy a vallásszabadság örve alat ezeren és ezeren elhagyják Krisztust és Mohamedhez térnek át? Kik erre utat nyitnak, kik a rokon vért szomjuhozzák, azok előidézik, minek ovatos kikerülését ajánlja az apostol: ha egymást marjátok és eszitek, meglássátok, hogy egymástól meg ne emésztessetek. A diadalmas császár nem fog tartományainak oltalmával felhagyni; Isten ezentúl is segédére leszen a keresztyénség melletti tusájában. Éljetek boldogul, ha a keresztyénekhez akartok számíttatni." —

Egy időben e hirdetmény kibocsátásával Leopold Bécsbe hivatta a hívségében megmaradt magyar urakat, tanácskozandó velök, mint lehessen meg helyreállítani a közbékét. Ők — s köztök a pozsonyi kormány több tagjai, úgy látszik a Magyarországból mármár kikivánkozó Ambringen is, — úgy vélekedtek, hogy e végre a nádorság helyreállítása okvetlenül szükséges. Kivánták továbbá az idegen hadaknak az országból kivonulását, a kamarai tisztségeknek magyarok általi betöltését, a városok, erősségek kormányának magyarokra bizatását, a nemesség adómentességét, a húsra, borra, serre, pálinkára vetett fogyasztási díj megszüntetését, a pórok adóztatásának is az országgyülés általi szabályozását, s általában a közügyeknek a rendek közbenjövetelével elintézését. Ha nem érezhetik magokat házájokban otthonn a hazafiak, hűség, áldozatkészség dolgában nem sokat várhatni tőlök. A miniszterek úgy tudták, hogy a mozgalmakat ilyes eszközökkel lecsendesíteni akarni, annyi volna mint a hajótörés kikerülését a hajónak kormány nélkül a hullámokra bizatásától várni; a király intette a magyarokat: eszközöljék hűségök és engedelmességök által, hogy idegen zsoldosokra ne legyen szükség az országban: kedvesebb dolgot nem cselekedhetnének neki. [123])

---

123) Wagner, Hist. Leop. I. 548. Kornéli, 239. 259. Szirmay Pálffy Tamás kanczellárnak, Bécsből 1676-ki sept. 1-jén a zempléniekhez adott

A bujdosóknak ez évben, ellenére a franczia biztosok tanácsának, Vesselényi Pál volt fővezérök. Számra kilencz-ezeren Ónodnál Strassoldót megtámadták és megverték, magát a tábornokot veszedelmesen megsebesítették. Ónod vívását hijába kisérlették meg, s midőn közűlök ezer lovas Kállónak tartana, Barkóczy huszárai és hajdúi, úgy Schmidt ezredes lövészei tetemes hézagot hoztak soraikba. Szatmár vívásával nem boldogultak; a Szepességből tetemes zsákmányt hoztak magokkal. Augusztusban, megtorlandók a csapást, melyet Kállónál Barkóczytól vettek, Nánást elpusztitották; a város helye húzamosabb ideig lakosok nélküli sivatag maradt. Novemberben Kopp tábornok parancsából négy nemes, kik a tiszai megyéket lázitási czélzattal beutazták, iszonyatos halállal mult ki: az egyik tűzbe vettetett, a másik lófarkon hurczoltatott, a harmadik s negyedik felnyársaltattak. Leopold magyar tanácsosai figyelmeztették a koronát, hogy ilyetén büntetések veszélyt hoznak a hű magyarokra, kik visszatorlásul hasonló pogány eljárást várhatnak magokra. E figyelmeztetés következésében Koppnak meghagyatott, hogy ilyes kegyetlenkedéstől ovakodjék azontúl. [124]

Kivált a Hegyalja sokat szenvedett mind a labanczoktól mind a kuruczoktól; amazok tűzzel vassal mentek reá, mert lakosainak nagyobb része evangelikus lelkészektől vett irányt, emezek a Leopoldhoz visszapártolt Rákóczi Ferenczet, Hegyalja leghatalmasabb földesurát üldözték, s urodalmaiban, jobbágyaiban sujtották. A harminczegy éves ifju férfi 1676-ik július 1-én halt meg zborai várában; leánya Julianna Borbála tizenöt évvel később Aspremont grófnévá lett, fia Ferencz

---

levelét idézi, mely a nemességre vetett adó megszüntetéseért folyamodott megyét ekkép vigasztalja: „Nagyságtok, kegyelmetek legyen jó reménységben, az Úristen megforditja a tanácsokat, és ennekutána kedvesebb állapotba rendelik dolgaikat.“

124) Das verwirrte K. Hungarn, 220. Wagner, hist. Leop. 550. l.

Leopold annak idején élére fog állani a kurucz hadnak. — A jelen év Claudia Felicitásnak, Leopold második nejének is halált hozott. Az elhúnyt, leánya volt Ferdinánd Károly főherczegnek a tiroli ágból; harmadik hitvesül Eleonora Magdolna, a neuenburgi herczeg idősb leánya szemeltetett ki a még mindig örökös nélküli császár számára.

Barkóczy Ferencz az 1677-ki év elején felment [1677. Bécsbe, engesztelő rendszabályokra bírni a miniszteriumot a kuruczok irányában. Úgy vélekedett: ha tetté válik az igéret, hogy mindenik megyében egyegy templom átengedtetik a protestánsoknak, s ha az utóbbiak nem záratnak ki a méltóságokból, hivatalokból, sokan visszatérnek Leopoldhoz. A császár tanácsosai oly véleményben voltak, hogy szelid eljárás megedzi az ellenfél eljárását, nem hogy megtörné; de mégis felhatalmazták Barkóczyt: alkudozzék ez alapon Eperjesen a bujdosókkal. Még a mult év végén közűlök nehány zászlóalj Leopoldhoz állott; Barkóczy közbenjárására most Kende Mártonnal ezerötszáz kurucz letette a fegyvert; a nagy többség jesuita-fogást vélt láthatni a békéltetésben, mely velök elhányassa a fegyvert, s őket aztán a bitófához vezesse. [125]

Lengyelországban Koribut Mihály halála után Sobieski János választatott királylyá. A bujdosók mindjárt uralkodásának elején segédet szorgalmaztak az új fejdelemnél, s a jelen év elején köszönetet irtak neki „kegyességeért, melyet azáltal tanusított, hogy titkos kihallgatásban a bujdosó magyar rendeket, tehát nemes Magyarországot pártfogása alá vette;“ küldjön segédet. [126] Nem küldött; és április 24-én szövetségre lépett Leopolddal, melynél fogva a szerződő felek szükség esetében egymást segítendik, világosan eltiltatván az egyik fél jobbágyai minden czimboráskodástól a másik fél

125) Wagner Hist. Leop. I. 552.

126) Szepesy Pál egykoru másolatai, a nemz. muzeum kéziratai között.

lázadó alattvalóival. [127] E szövetség daczára Bethune marquis, XIV. Lajosnak Varsóban képviselője, Sobieskitől felhatalmazást nyert, lengyel földön toborzót járatni a kurucz erő növesztésére. Forval ezredes s egy Révérend Domokos nevü abbé, mint a franczia udvar biztosai, Erdélybe érkeztek. A fejdelem Teleki befolyása által, ki most már a Béldiének is elébekapott, mindinkább megnyeretett az ügynek; s nevében Macskási Boldizsár, az elégedetlen magyar rendek nevében Farkas Fábián, Fajgel Péter és Absolon Dániel Varsóba küldettek, hol május 27-én a Bethune által indítványozott szerződés következő feltételek alatt alakult meg:

I. Apaffi és a bujdosó magyar rendek öszves hadaikkal egy egészet fognak képezni, a főhatalom a fejdelmet illetendvén, és mindkét részről a zsoldos hadak kilenczezer lovasból és hatezer gyalogból állandván; a háború jövő júliusban okvetlenül nyittatik meg, tíz ágyuval. II. Fővezér a fejdelem s a rendek közös kivánságából Teleki Mihály leszen, s ha Bethune, mire őt a rendek kérik, a maga részéről is segédhadakat küld, ezek és tiszteik szintén Telekitől fognak függeni. Ezen segédhadaknak szükség esetében Apaffi szabad átmenetet enged Erdélyen, valamint jövő télre, ha nem lehetne Magyarországon maradásuk, kész pénzért élést, szállást ad nekik. III. A bujdosók tizenkét tanácsost választanak Teleki mellé, kiknek valamint a franczia követ tanácsával éljen hadviselés közben. IV. A segédpénz XIV-dik Lajos kegyelméből fogván fizettetni, megtérítése elmarad, a nélkül hogy Lajosnak e miatt némi igénye lehetne Magyarországra. V. Sem Apaffi, sem a rendek nem kevesbíthetik külön-külön tizenötezer főre szabott seregöket, a háború befejezése előtt s a király megegyezése nélkül. VI. Jó ezredesekre s jó hadi fegyelemre nagy a szükség; Bethune kéretik, küldjön tapasztalt franczia

---

127) Lünig, P. Spec. cont. 444.

tiszteket. VII. Ha a porta Apaffit eltiltaná a hadviseléstől, kéz alatt mégis a szövetségesekkel tartand, s Telekit és hadait vissza nem hivandja. VIII. Apaffi és a rendek nem kötnek békét Leopolddal Lajos engedelme nélkül; ha pedig a király békét köt Leopolddal, azon lesz, hogy a békének Apaffi és a rendek is hasznát lássák; ha végre áthághatlan nehézségek miatt a magyar ügyek nem fejtethetnének meg a békeszerződésben, akkor kéz alatt Lajos mégis segítendi a bujdosókat, s a segédpénz kijárand nekik. IX. Lajosnak gondja leend, hogy e szövetség miatt Apaffinak vagy a rendeknek bajok meg ne gyűljön a portával; s a rendek kinyilatkoztatják, hogy a jelen szerződés nem akar csorbát ütni barátságukon és kötelezettségökön a porta irányában. X. Míg a háború tart, évenkint százezer tallér leszen a segédpénz, azonkivül most egyelőre még húszezer tallért fizet a király, de a rendek követök által nagyobb segédpénzt fognak szorgalmazni. XI. Míg Lajosnak tetszeni fog, titokban tartatik a szerződés, melyet a király tizenöt, Apaffi s a rendek tiz hét lefolyása alatt fognak megerősiteni; a bujdosók követet küldenek Versaillesba, ki Lajosnak az ekkép velök kötött szövetségért köszönetet mondjon. 128)

A nagyvezírnek közbenjött halála s a bizalmatlanság, melylyel utóda iránt viseltettek, Apaffival és Telekivel a következő évre halasztatták el a hadviselés megnyitását, mikoron már módjok és alkalmuk fogott lenni Kara Musztafát — ez volt az új nagyvezír neve — ajándékok által magoknak megnyerni. A jelen évben tehát ismét Vesselényi Pál volt a kuruczok fővezére. Nyilatkozványt bocsátott a tizenhárom megyéhez, melyben őket összetartásra intette; felhivást Rákóczi özvegyéhez, Zríni Ilonához, melyben tűzzel vassal fenyegetődzött, ha ügyét külön választja a bujdosókétól. Még ez

128) Pray kéziratai a pesti egyetem könyvtárában. (Res transsilv. ab anno 1590—1700.)

egyszer különválasztotta. S mielőtt ujabb dühhel felgyúlt a nagyobb háború, Rákócziné urodalmai, névszerint a Hegyalja már nagy résztt el voltak pusztítva. [129] S mint a kuruczok Hegyalját, úgy kóborlották be Mármarost Barkóczy labanczai. Éjtszakának idején az öreg Szuhai Mátyás házára törtek s felgyujtották, mert a gazda vonakodott magát megadni. Ekkor tizenhatod magával, bal kezében pisztoly, jobbjában kard, e szavakkal rohant ki pitvarából: Én Szuhai Mátyás vagyok, hadd menjen ősz fejem veszendőbe az ügyért; s ha bár egy pipa dohánynyal vásárolhatnám meg életemet, kezetekből az nem kell nekem. A hajduk őt és embereit lekonczolták.

Augusztusban a kuruczok feles számmal átkeltek a Tiszán s Kassáig száguldoztak, hol Kopp tábornok, mint Strassoldonak a főkapitányságban utóda, september 23-án tisztébe iktattatott, s honnan útjokat Szepesbe véve, Késmárkot elfoglalták. October 7-kén Kopp faluról falura meghirdettetni parancsolá: „hogy senki, se nemes se paraszt ember, se úr se vármegye, se pedig annak tisztjei, se titkon se nyilván, se magok se mások által kuruczokkal ne czimboráljon, egyebül mindennemü személyválogatás nélkül karóba vonatik“; s ugyancsak october elején kétezer lengyel Boham Kristóf marquis vezérlete alatt, Forval által Erdélyben gyűjtött dandár s körülbelől tizenkétszáz kurucz Szatmár elébe érkeztek. Schmidt, a császári hadak egyik osztályának vezére, hitelt adott három lengyel tisztnek, kik vele szólani kivántak, hogy embereik készségét a császárhoz pártolásra értésül adják. E közben Boham Nyalábvárnál tábort járatott. A leopoldiak rendetlenül a kuruczokra vetették magokat, soraikat felbontották, Major Ferencz kapitányukat megölték. Ekkor a lengyelek, kik mint Schmidt hivé vala, kapni fognak az alkalmon, hozzá áttérhetni, s Forval dandárai a leopoldiakat körülfogták s tönkre

129) Babocsai, Rumynál, I. k. 55. l.

tették. Ezerkétszáz ember a csatatéren maradt, köztök Herberstein szatmári kapitány s Collalto ezredes. Schmidt maga futásban keresett menedéket, Boham Ecsedre tette által a tábort. Kopp most kiindult Kassából, de felhagyott szándékával Bohamot magtámadni: Vesselényi vezérlete alatt a kurucz hadak szine kész volt fogadására. Dandárának magyar része tetemesen gyérült a folytonos szökdözés által; ő maga a tél beállásával visszament székhelyébe, Barkóczy Ferenczet, mint a kassai főkapitányságban helyettesét bizva meg a kuruczok további mozgalmainak gátlásával. A megbízás nem volt olyas, melyet végre lehessen hajtani. A lengyel hadak ugyan, vezérök Boham ellen feltámadván, őt megugrasztották, magok pedig visszaköltöztek hazájokba; de Vesselényi Nagybányát bevette, s Munkács vívását, igaz hogy süker nélkül, megkisérlette. Bécsei Gergely kurucz hadnagy Lúcz táján a Tiszától nem messze Pava ezredes labanczait megtámadta és megverte. A kuruczok az elfogott német tiszteket — harminczketten voltak — „Kereszteshez közel a Vereshalmon egy rendbe állítva, mind felkarózzák, kalapjaikat is mindeniknek fejére szegezik, egyet bocsátanak el közűlök a végett, hogy Kassára ez irtóztató dologról hírt vihessen". Ezen tisztekkel, folytatja Babocsai az egykoru tarczali jegyző, ily képtelenül azért bántak, mert Kopp az elfogott kuruczokat akkor-időben csaknem naponkint karóztatta és más kínos halál nemével kivégeztette. Az egy kassai piaczon három hónap lefolyása alatt hatvankét ízben működött a hóhér. A keresztesi nap Kopp dühét még növelendő volt, de Leopold most másod ízben elmozdította tisztéből az irgalmatlant, Würbent léptetvén helyébe. [130])

---

130 Mémoires du Comte Betlem-Miklos, Amsterdam, 1736, II. 22—65. Das verwirrte K. Hungarn, 222—227. Kornéli, 262. 287. Wagner, hist. Leop. I. 551. Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde. Neue Folge. Brassó, 1853, I. k. 282. l. Szirmay az id. h. 246. l.

X.

A király újra véleményt kért magyar tanácsosaitól: mint lehessen Felső-Magyarország veszélyén segíteni, mint lehessen a lázadókat visszahozni a korona iránti hűségre. Bársony György, most már egri püspök, halála előestéjén sem tud vala más módot, mint a lutheránusok, a kálvinisták teljes ki-
1678.] irtását; Gubasóczi János váczi püspök 1678-ki január 22-én Leopoldot király-elődeinek példájára figyelmeztette, kik hasonló viszonyok közt kegyelem utján érték czélt. Vékony egyházi belátásom szerint — irja a jámbor főpap — meg össze kellene ülnie a biztosságnak, mely ez ügyben már működött, s őszinte szerződésre lépvén a lázadókkal, méltányos követeléseik teljesítését igérnie. Köztudomásu dolog, mily módon, mily eszközökkel, mily hitegetésekkel ostromoltatnak a lázadók szivei felséged külellenei által. Ha csőcselék népből állana a lázadó had, nem fogta volna pártfogása alá venni a porta, Lengyelországból nem érkezett volna segéd, Francziaország sem nyujtott volna kezet. Kedvezésekkel kellene tehát őket megnyerni, jószágaik visszaadásával. Bölcs mondás: ha megszüntettük az okot, meg van szüntetve az okozat is. Vizsgálja meg tehát a bizottság: hogy mint keletkezett a bujdosás? mi okból idegenültek el a kedélyek? a korábbi biztosságoknak miért nem volt eredményök? jelennen miért foly az ellenségeskedés haza, keresztyénség romlására? Figyelmeztetni kell őket, hogy ügyök fejleménye nem leszen kedvező, mert felkent, koronás, apostoli királyuk ellen fogtak fegyvert. S mivelhogy ellenkezők ellenkezők által orvosoltatnak, a lázadást megszüntető eszközök azok fognak lenni, melyek ellentétben állanak a lázadást előidézőkkel. Álljon rá felséged a hű megyék által több ízben nyilvánított kivánalmakra. Ez józanabb

utat fog választatni a lázadókkal, kik, úgy látszik, Tamás apostol hívei, kik, ha nem látják tárva mindenki előtt az irgalom kapuját, ha nem fogják kézzel a kegyelem jeleit, nem hiszik, hogy jó sükere legyen megtérésöknek, hogy igényeik valósággal fognak kielégíttetni. Az ügy elintézése nem szenved halasztást. Télnek idején is munkás az ellenség. A török hold felkel éjtszaka, hogy a keresztyéneket meggyilkolja. A franczia keresve keres szövetségeseket. A keresztyénség előfalának végrésze is veszélyben forog; ha Magyarország eldőlt, a szomszéd tartományokra jő a sor. De Magyarország nemcsak előfoka a keresztyénségnek, hanem számos koronának is anyja, mely Zsigmond brandenburgi fejdelemnek a cseh s a birodalmi koronákat is szülte, mely számos fejdelemnek és nemzetnek hű, dicsőséges dajkája volt. A felséges ausztriai ház is tapasztalja száz s több év óta, hogy Magyarország koronák anyja, mert a rendek Zápolya János elmellőzésével I. Ferdinand császárt, utóbb más ausztriai főherczegeket, végre felségedet szabadon választották koronás királyaikul, kiváltságaik és ősi szabadságuk megtartásának reményével. E korona romlására törekedik az ellenség, hogy anyjok sorsára jussanak aztán a leányok is. Némelyek talán oly nézetben lesznek, hogy kivált a hitszegő lázadók nem érdemesek felséged kegyelmére. E kegyelmet a keresztyénség nevében kérem, melynek a magyar mell előfalul szolgál; a katholikus vallás növekedésének nevében, mely sokat remélhet, ha felséged megbocsát a lázadóknak; az ausztriai ház kegyeletes hirének nevében, melynél szebb nem gondoltathatik; felséged még nem született, de már igért s annyi ország által fejdelmül esdett utódának nevében. [131])

S Leopold most tanácskozmány végett hívei közűl a főbbeket Pozsonyban együvé gyülekeztette; nevében ott volt

---

131) Kazy XII-dik könyv. 260. l.

Pálffy Tamás nyitrai püspök s magyar kanczellár, ott volt Hocher a freiburgi születésü császári kanczellár. A magyar urak ismételték, mit már több ízben mondottak: a lázadók dühe az uj kormány gyülöletén s a vágyon sarkall, meg helyreállítani a régi viszonyokat; a népet kimeríti a sok teher, kétségbesésében semmitől sem borzad vissza; a nemesség az idegeneknek jutott polgári, hadi tisztségeket fájlalja; sokan vallásuk szabad gyakorlata mellett fogtak fegyvert; a nádori méltóság helyreállitását mindnyájan ahítozzák. A sérelmek orvoslása eloltandja a háború üszkeit. Hocher visszásnak látta e nézetet, s midőn a tanácskozmány tagjai ujból és hévvel mellette nyilatkoztak, lázadónak mondta az egész nemzetet. A szó élesen sebzette a jelenvolt urakat. Jószágaikat tűzzel vassal pusztították a bujdosók; a ki Leopold magyar hívei közűl kurucz kézbe esett, az súlyosabb szenvedést várhatott magára, mint a külföldi fogoly. Szenvedni, mert hű vagy, és mégis lázadásról vádoltatni a magad feláldozásával oltalmazott ügy emberei altal, keserves dolog. Pálffy elutasította a vádat. Neki és társainak — mondá — talán csak szabad szót tenni az ország jogai mellett. Ők a király jobbágyai de nem rabszolgák. Az nem lehet vétek, ha szabadalmaik megnyesetését fájlalják. Egyébiránt, mit gondol, mit akar Hocher, azzal ő nem bíbelődik. A király másnak ismeri a magyart. — Boldog Leopold! — válaszolá Hocher — ha tíz magyar között legalább egy, hű volna iránta. — Pálffyt elkapta a méreg, s Hochert összeszidta; Battyány Kristóf főpohárnok indítványára a gyülés eloszlott. [132])

Vesselényi Nagybánya bevétele után röviddel, hadait Debreczen környékén téli szállásaikra vitte. A tél újabb hadi készületek közt folyt le; Teleki tanácskozás végett Somlyóba hivta a bujdosó had nagyjait: a kuruczok, a lengyel segéd

132) Kornéli, 55. Katona, XXXIV. 327.

dandár s az erdélyiek Nagybányához közel voltak, tavasz nyiltával összegyülendők. S az erdélyiek csakugyan idejekorán jelenkeztek; de a lengyel dandár részét, midőn magyar földre akarna lépni, Lubomirski az ország belsejébe visszautasította; s a Debreczenben szállásoltak későcskén érkeztek, Vesselényi épen nem: meghasonlván Forvallal, aranyos-meggyesi várában maradt.

Az öszves had fővezére ez úttal a taval kötött szerződéshez képest Teleki volt, de a hadak e szerződés ellenére nem harmincz, hanem csak tíz, tizenkét ezer főből állottak. Teleki július 4-én Sóvártt kelt nyilatkozványában az erdélyi fejdelem, a török császár pártfogásáról bizonyossá tette a nemességet. Más nemzetektől is segédet igért. Buzgósága az evangelikus vallás mellett nem foglal gyűlöletet magában a katholikusok iránt. Sokan a vallás ügye mellett fogtak fegyvert, a nemesség szabadságainak eltörlése miatt mindnyájan. Keresztyén hitére fogadja, hogy a ki vele és társaival tart, azt nem fogja baj érni a szövetséges had részéről; de a ki támaszát megvonja tőle, táborától, a közügytől, az nem magyar, az a magyarnak ellensége, annak vagyona fel fog perzseltetni, személye ha kézbe kerül, keservesen lakolni.

Szerencsi táborából Tokaj ellen is küldött vívó hadat Teleki, mely a várost tövéből kiégette, a várnak nem árthatott. Torna, Putnok, Szendrő megadták magokat, de Ónodot süker nélkül vívta nehány hétig egy kurucz csapat: a spanyol kapitány Petrys Henrik megtartotta Leopoldnak az erősséget. [133] Teleki most hadát Würben ellen volt viendő, ki ötezer emberrel Kassa környékén ide s tova bolyongott. Alig indultak útnak a kuruczok és szövetségeseik, s máris egymás ellen röffentek. Würben e körülménynek köszönheté, hogy dandárát július 25-én Lőcsébe vethette, s augusztus 12-én

133) Libri Regii, XVII. k.

hadait a Liptóból érkezett Leslie és Dünewald hadaikkal összekapcsolhatta. Forval és Boham okát Telekire fogták, ki Eperjesnek tizenöt napig tartott sikeretlen vívása után augusztus közepén az erdélyi hadakkal ott hagyta a tábort, és Kővárra ment. [134])

XI.

Utóda a fővezérségben Tököli Imre volt. A család, melyből a huszonegy éves ifju származott, a tizenhatodik század második felében nemesedett meg. Őse, Sebestyén, lókereskedés által roppant kincseket gyűjtött, 1579-ben már a Laskiak késmárki és savniki urodalmait birtokolta, neje Dóczi Zsuzsánna által a Batthyányakkal, Nádasdyakkal, Forgácsokkal sógorságba jött, 1598-ban Győr visszavétele alkalmával magát kitüntetvén, bárói czímmel az úri rendbe soroztatott, s Bocskai korában kitünő helyet foglalt el Felső-Magyarország evangelikus rendei között. Nagyatyja, István, 1595—1600-ig beutazta Nyugoteuropát, visszajövet a Thurzók közé házasodott, s II-dik Ferdinand iránti hűségében inkább odahagyta veszni hetvenezer magyar forinton vásárolt bodrogkeresztúri urodalmát, mintsem hogy Bethlenhez álljon. Atyja, szintén István, grófi czímet és Árva örökös ispánságát nyerte, az árvai, likavai, késmárki és rosembergi urodalmak után százezer tallérra becsült jövedelemmel bírt, s Gyulaffi Máriával iktári Bethlen Mária leányával lépvén házasságra, Erdélyben is nagyértékü jószágokra tett szert. [135]) Mint Vesselényi és Nádasdy meghitt barátja, kiknek czéljait tetemes pénzöszle-

134) Babocsai, Rumynál, I. 60. Das verwirrte K. Hungarn, 228. Wagner, Anal. Scep. II. 42.

135) Libri Regii, XIII. Wagner, Anal. Scep. IV. 160. s kk. ll.

tekkel ügyekezett elősegíteni, 1670-ben árvai erősségébe zárkozott, fiát, a tizenhárom éves Imrét Liptóba, a likavai várba küldötte. Haldoklott, midőn Leopold nevében Eszterházy Pál 1670-dik november végén Árvát vívta; halott volt, midőn a várat megvették. [136]) Fia e hírre Erdélybe anyai jószágaira vette magát. Gazdagsága s korán nyilatkozott elmebeli tehetségei, melyek Absolon Dániel és Fajgel Péter kalauzlata alatt rendkivüli fejleménynek indultak, már első ifjuságában tekintélyt szereztek neki a bujdosók között; s e tekintélyt azon körülmény, hogy Erdélybe érkezése után röviddel anyai nagybátyja, a magzatok nélkül elholt Rhédei Ferencz mármarosi urodalmai is reá szállottak, még tetemesen növelte.

Ezen urodalmak feje, a huszti vár, még tavaszszal kaput tárván előtte, miután Leslie, a leopoldiak egyik hadvezére súlyos csapást szenvedett tőle, Murány és Rosemberg is megadták magokat. S most húszezer főre növesztett hadaival ősi várait, Likavát és Árvát visszafoglalta. Rövid nyugalom után a bányavárosokra vetették magokat a kuruczok. Boham october 10-én Beszterczebányát elfoglalta; nehány nap mulva Zólyom, Körmöcz és Selmecz szintén Tököli kezében voltak, Léva utánok hajlott. Száznyolczvan ezer arany, s ezüstben még nagyobb érték, melyből „Tököli fejdelem s a magyar részek ura“ és „XIV-dik Lajos, Magyarország védője“ nevére pénzt vertek, zsákmányul jutott a kurucz hadnak.

Szelepcsényi, a császár megbizásából, követeléseik benyujtására hívta fel a bujdosókat. Nevökben Szalay Pál következő pontokkal érkezett fel Bécsbe: Közbocsánat. A nádori

136) Történetiróink Spork vagy Heister által szokták Árvát bevétetni, de hitelt kell adnunk Eszterházy Pálnak, úgy vélem, ki írva hagyta: „1670-ki 20. nov. ex mandato Suae Majestatis cum certis copiis (Sporkéit érti? de hiszen Spork nem függött tőle) obsidere debui arcem Arvam, ubi tertio post die ex gravi infirmitate demortuo comite Stephano Tököli, duae innuptae filiae arcem dediderunt, cui praesidium caesareum imposui.“ Wagner, Anal. Scep. IV. 185.

méltóság helyreállítása, az ország szabadítékainak megerősítése. Az elkobzott jószágok kibocsátása. Az ágostai és helvét hitvallások jogainak megismerése. A jesuitáknak az országból kimozdítása. Kéretik a felség: adjon e pontokra egy hónap lefolyása alatt választ, ha nem akarja hogy a bányavárosok zálogczímmel a budai basára szálljanak. — Dünewald és Würben tábornokok meghiusították a fenyegetést: novemberben Szentkeresztnél erőt vettek a kuruczokon, Zólyomot és Beszterczebányát, Körmöczöt és Selmeczet visszafoglalták. [137]) A vett csapás s ennél is inkább azon körülmény, hogy XIV-dik Lajos a császárral mármár békét volt kötendő, mire Bethune is figyelmeztette a kuruczokat, [138a]) Tökölivel elfogadtatta a császáriak által indítványozott fegyverszünetet, mely 1679. februárius végéig tartson, béke szerzésére.

1679.] Az alkudozások Sopronban folytak. Vezetésökkel Szelepcsényin kivül Nostitz és Schwarzenberg voltak Leopold által megbízva. A Francziaországgal februárius 5-én megalakult béke, melybe Apaffi is befoglaltatott, de melyben a bujdosókról semmi szó, befolyással volt a biztosok utasítására. A jelenvolt magyar uraknak, kik a kuruczok egyes követeléseit támogatták, értésül adatott kötelességök: mindenek előtt fegyvereiket letétetni a lázadókkal, ha kívánalmaik tekintetbevételét ohajtják. Leopold nem idegen a nádori szék betöltésétől, de szükséges, hogy e méltóságnak a királyi hatalom működését gátló jogköre megszoríttassék. A saját pénzökön épitett vagy szabott helyeken még épitendő templomokat, ám legyen, birtokolhassák a protestánsok, de azokra semmi joguk, melyeket a mult időben erőszakosan szedtek volt el a katholikusoktól. Az országra vetett uj adók, igen is, megszüntet-

---

137) Das verw. K. Hungarn, 230. Hungarisch-Türkische Chronik, 770. l. Mémoires du C. Bethlen-Miklós, II. 87. Wagner, hist. Leop. I. 556. Katona, XXXIII. 333.

138 a) Levele Szepesi Pál egykoru másolatai között.

nek, de azon feltétel alatt, hogy évenkint egy millió hétszázezer forintot fizessen a lakosság. A nyilvános alkudozáson kivül titkos is folyt Tököli s a császári biztosok között. Amaz, úgy látszik, még a katholikus egyházhoz állásra is késznek nyilatkozott, ha az udvar közbenjárásával Rákóczi Ferencz özvegyének jobbját és urodalmait megnyerheti magának. A biztosok úgy vélekedtek, hogy Leopold ezt csak akkor fogja Rákóczi Sófiánál kieszközölhetni, ha Tököli már hűséget fogadandott a koronának. — Szalay megvitte a választ küldőjének; Sobieski is visszaparancsolván a lengyel segéddandárt, követeléseik lehangolására intette a bujdosókat; de ezek Tökölit gyanuba vevén, szemeiket ismét Vesselényire vetették. [138b]

Tavaszszal megujúlt a háború. Aprilis elején Lesslie Kassáról válogatott hadat Torna alá vitt a jelentékenység nélküli hely vívására. Ott veszett a bádeni ezered tetemes része, ott névszerint Helmstädt ezredes. Lesslie Tornáról Divény elébe sietett. Az erősség Balassa Imreé volt, ki a bujdosóktól Leopoldhoz, s Leopoldtól a bujdosókhoz pártolt, és most gyanuba jött, hogy a Strassoldo által vívott helyet török oltalom alá török kézre akarja juttatni. Lesslie és Strassoldo egyesült erejének vár és őrség nem voltak képesek ellentállani; Divény után Torna és Szaláncz is buktak. Azalatt míg a leopoldiak idejöket s erejöket néhány rablófészek falai alatt vesztegették, egy kurucz csapat nagyobbakat mert. Vezére Józsa István tályai plebános s egri kanonok volt, püspökének egykori hadnagya. Korán gyanuba jövén, hogy nagyobb rokonszenvvel viseltetik a kurucz mint a királyi ügy iránt, Eperjesen fogságra vetették. Kiszabadulása után csakugyan a bujdosókhoz állott, s hadratermettségének is több jeleit adta. 1678-ki september 18-án ő és emberei kegyel-

---

138 b) Das verwirrte K. Hungarn, 234. Kornéli, 100. Wagner hist. I. 558. Pray, hist. reg. Hung. III. k.

met nyertek Leopoldtól, [139]) de csak hamar ismét az ellentáborban volt. Midőn késő őszszel Göncz-Ruszkán egyik barátnéjánál mulatoznék, Gersdorf ezredes által elfogatott s a kassai börtönbe záratott. 1679-ki január 20-án megvesztegetett őreivel egyetemben a kurucz táborba érkezett; aprilis végével háromezer főre menő dandárral Selmeczet megrohanta és bevette, a jesuitákat a városból kiűzte, s a kamara öszves aranyát, ezüstjét felzsákmányolta. Nem lehetvén reménye, hogy magát a bányavárosokban tartsa, a város, az aknaművek elhamvasztása után, Sárosban, Szepesben új-új zsákmányt keresett és talált; Késmárk háromezer forinttal váltotta meg magát; Bártfa és Kisszeben Barkóczy hadainak szemeláttára kifosztattak.

A nyár derekán Vesselényi is kijött Erdélyből, de Tököli versenytársát fogva Somlyóra küldötte, s az innen kiszabadultat Zsibónál megszalasztotta. Ősznek elején az ifju fővezér hadaival Gyöngyös környékén járatott tábort. Szándéka volt a bányavárosokat meglepni, de a leopoldiak minapi hibájokat helyrehozandók, a völgy minden nyilásait zárva tartották. Másutt folyton folyt a kisebb háború Erdély széleitől a Vágig. De vasnál, tűznél is inkább a döghalál fogyasztotta az ország nyomorú lakosait. A pestis Ambringent is reá birta, hogy bucsut mondjon Pozsonynak, bucsut kormányzói méltóságának. [140]) Őszszel a nimwegi békekötés következésében Leopold hadai tetemesen megszaporodtak: a Rajnától öt lovas ezred a Dunához, Tiszához szállíttathatott. Ekkor Józsa István is, nem tudni mi okon, a leopoldiakhoz

139) Libri Regii, XVI.

140) Így tudja Kornéli; de Leopoldnak egy 1680-ki január 29-én kelt okleveléből, mely a királyi könyvek XVI-dik kötetének 605. lapján olvasható, kiviláglik, hogy 1680-ban, legalább 1680-ki január 28-án még fennállott a pozsonyi kormányzóság, s hogy Ambringen legalább névre még kormányzó volt.

pártolt. Röviddel utóbb — october 21-én — háromszázad magával Tályán a kuruczok által körülkeríttetett, elfogatott. Ez úttal nem szabadult ki börtönéből; a kurucz hadnagy fejét vétette, s kivüle még hatvan labancz hajdú lenyakaztatott.

Midőn november közepén Laborde tábornok Leopold német hadainak egy részével a hegyaljai szüretelőket oltamazó, Dobzsánál a Hernád mellett táboroznék, s egyúttal Aszalót zsákmányolná és Szikszót, valamely parancs elmulasztása miatt feldúlással fenyegetné, Tököli által véletlenül meglepetett, s minden felől körülvétetvén, emberei majdnem egy szálig felkonczoltattak. Dünewald, Gersdorf és Harrach grófok fogságba estek. E csapás után a kórsága miatt tehetlenné vált Lesslie leköszönt hivataláról, helyette Strassoldo bízatott meg a császáriak fővezérletével. [141])

XII.

1680-hoz értünk. A mult évben meghalt Pálffy [1680. Tamás nyitrai püspök s kanczellár; a fényes nemzetség, melynek tagja volt, névszerint Pálffy Pál nádor özvegye, röviddel ezelőtt honosította meg közöttünk a kegyes iskolák rendét, azóta annyi hazafinak nevelőjét. A rend első háza Privigyén emelkedett.

Nagyszombatban aprilis elején tanácskozmány tartatott a lázadás elnyomásának módjáról és eszközeiről. Tököli meghittjei közűl is többen voltak jelen; Leopold hívei Szelepcsényitől, Forgács Ádámtól, ki magát most már országbiró-

---

141) Babocsai Rumynál, I. 65—70. Das verw. K. Hungarn, 238—249. Kornéli, 106. Mémoires du Comte Bethlen Miklos, II. 116.

nak, nem az országbiróság helytartójának irhatta, és Eszterházy Pál királyi főudvarmestertől vettek irányt. Megannyian következő pontokat juttattak Leopold elébe: Tartassék országgyülés nádornak választására. Töltessenek be hazafiak által a közhivatalok. A végházak magyar kapitányok, magyar őrségek hűségére bizatandók. A német hadak városokban, ne faluhelyeken szállásoltassanak. — Az evangelikusok e pontokon túl még templomaikat is visszakiványták. — Tanácskozmány közben fegyverszünet volt pünkösdig. A vérontás ideig-óráig megakadályoztatott, de különben a föld népe nem sok hasznát látta a fegyverszünetnek. „Ennek alkalmatosságával — mint egykoru évkönyvben olvassuk — a kurucz a labanczczal összetalálkozván és megbarátkozván, minden tartalék és félelem nélkül harmad s negyed napig is eldorbézoltanak, a szegény lakosok nagy kárával, egy helyben."

Május 17-dikén Caprara Éneás tábornok, mint Leopold követe Lőcsére érkezett, Tököli biztosaival alkudozandó. Ünnepélyes fogadtatása alkalmával jobbjában kardot, a bal kézben békeágot tartott. A kuruczok amazt választották. Tököli kibékélt Vesselényivel, de mióta Zríni Ilona házassági igéretét birta, meghasonlott Telekivel, kinek leányával jegyben járt volt, s kinek a mult évben a jegygyűrűt visszaküldötte. A bujdosók mindent elkövettek, hogy a két hatalmas embert kibékéltessék egymással, s e végre Somlyóban együvé hozták őket. A kibékülés csak színre történt meg. 142) Visszajövet Somlyóról, Tököli seregét három felé osztályozta, részét Balassára bizva, kit Morvába küldött, részét Petróczira, ki a jablunkai szoroson át Sziléziára törjön, ő maga a maradék élén itthonn Caprarával, most már Strassoldónak a kassai főkapitányságban utódával volt megvivandó. Starhemberg Rüdigert, kivel mint tokaji kapitánynyal felebb találkoztunk, jelenleg

142) Bethlen Miklós, II. k. 11. r.

Bécsnek hadi kormányzója, tábort fogván a Vágnál, Balassát a morva szélektől visszavetette; Petróczi a jablunkai szorosnál megveretett, kevésbe mult, hogy maga is fogságba nem esett; Tököli nyolcz ezer emberrel Szepesben, Sárosban szerencsésebb volt: azalatt míg Caprara, hadainak szinével Tót-Prónánál állott a bányavárosok oltalmára, Késmárk augusztus 16-án a kuruczok kezébe esett, kik Lőcsénél, Bártfánál gazdag zsákmányra tettek szert. Caprara mozdulatlansága alkalmul szolgáltatott több bujdosó csapatoknak, az ország nagyobb részét bebarangolni; váratlan veszély esetében oltalmat találtak a török végházakban, honnan a martalóczok feles számmal hozzájok tódultak. Nem hinnéd, mily gyorsak ezen kuruczok — irja egy német ujságiró e korból — a lovaikra magok megé ültetett tolpacsokkal (talpasokkal, gyalogokkal) három nap alatt negyven mérföldnél többet kalandozván be, az ország minden zugát kikutatták s elvégre a Szepességben állapodtak meg. [143 a)]

Leopold a nyár vége felé Sebestyén Endre választott püspököt és lelkészi prépostot biztosul küldötte Tökölihez a béke-alkudozás folytatására. September 7-kén Lőcsére, 9-kén Eperjesre érkezett a püspök, ki már taval is Szelepcsényi nevében és Szirmay István közbenjárásával értekeződésbe ereszkedett a bujdosókkal, s ezeknek, kivált Tökölinek bizodalmát nagyobb mértékben birta.

„Tegnap reggel — irja september 12-dikén Sebestyén Szelepcsényinek — Tököli embere hozzám érkezett, s több pontokat terjesztett előmbe. I. A gróf úr már régóta hivatalos az october 28-kán megnyilandó országgyülésre, de nem fog oda menni. II. A franczia udvar gazdag franczia nő kezével kinálta meg a grófot, de ez jobb szeretne ő felsége kegyes szárnyai alatt megnyugodni. III. Akakia, a franczia ügyviselő,

143 a) Wagner, hist. Leop. I. 561. Babocsai Rumynál, I. 71. Das verw. K. Hungarn, 249. Wagner, Analecta Seep. IV. 188.

nagy kincseket hozott Erdélybe vesztegetési czélzatból, a fejdelem számára névszerint táblai edényeket. IV. Szepesy Pál az Erdélyben szállásoló bujdosók nevében követül fog jőni a grófhoz. V. A török szultán jövő tavaszszal egész erővel, személyesen készül a császár ellen. — A gróf úr s az övéi — folytatja a püspök — még most is hajlandók a békére, s megbizatásom nem lesz sükeretlen, ha a császári felség hadi s kamaratisztei nem szolgáltatnak uj okot elkeseredésre . . . Magasságod nekem hinni fogja, ha mondom, miszerint elkerülhetlenül szükséges, hogy az elviselhetlen terhek alól kegyelmesen felmentessék a nép, s a tiszt urak felhagyjanak az elnyomással. Tököli emberét sok szép intéssel és üzenettel visszaküldöttem, várván a gróftól, hogy helyet jeleljen ki nekem, hol, mint ő is ohajtja, a törökök s az erdélyiek tudta nélkül velem találkozhassék. Mit ír a bujdosók ügyviselője a portánál, az ide mellékelt irományokból látható."

Sebestyén october 5-kén Kaposon találkozott Tökölivel, ki a békére hajlandónak látszott azon feltétel alatt, ha az udvar nem fogja ellenezni, hogy ő Zríni Ilona kezével, ellenére az e tájban meghalálozott Rákóczi Sófia végintézetének, a ház öszves várait és urodalmait is birtokolhassa. [143 b]) Leopold tanácsosai ellenezték a szándékot, mint olyast, mely a hatalmas ember erejét még növelni, befolyását az ország nemességére még öregbíteni fogná; de a kivánságot kereken megtagadni veszedelmesnek látszott. A püspök reményt nyújtott Tökölinek ez irányban, s a felek ismét fegyverszünetre léptek, mely négy hónapig tartson, s melyet november 15-kén Caprara a jolsvai táborban megerősített. Tököli kivonta hadait a Szepes-

143 b) Rákóczi Sófia 1679. december 19-én kelt és 1680. április 10-én megtoldott végintézete által menyének rövidségével öszves vagyonát unokáinak s a jesuitáknak hagyta, és amazokat a császár gyámsága alá helyezte, kétségkivül azért is, mert Ilonának hajlandóságát Tököli Imre a pártütő s a lutheránus iránt észrevette.

ségből, s téli szállásul Bereget, Ugocsát és Szatmárt jeleltette ki számukra. [144] A fegyverszünet utóbb június végéig hoszszabbítatott meg.

Kunitz Kristóf császári követ a portánál jelentést [1681. tett, hogy az új nagyvezír nyilatkozásaiban ugyan hajlandónak mutatkozik a mármár lefolyandott béke meghosszabbítására, de kéz alatt pártolja a lázadókat; s kiegyenlítve levén a határügyi villongás Lengyelországgal, valószinü, hogy a porta hadi készületei Magyarországra irányozvák. [145] Ez okon, s mert előre lehetett tudni, hogy a német birodalomnak rövid idő mulva ismét meggyűl baja Francziaországgal, tanácsosnak látszott, még mielőtt lobbot vetne a háború, véget vetni a belviszályoknak, még pedig az annyi idő óta sürgetett, s Magyarországot előbbi közjogi állapotába visszahelyezendő országgyülés tartása által. E végre Gubasóczi János, most már udvari kanczellár, Starhemberg Rüdiger és Hörwart Henrik, Linczből, hol Leopold akkoron tartózkodott, februáriusban Pozsonyba érkeztek, Szelepcsényi Györgygyel, Forgács Ádámmal és Eszterházy Pállal az országgyülés előzményeiről s a közbéke helyreállításának egyéb eszközeiről tanakodandók. [146] Februárius 28-dikán Linczben kelt az országgyülést aprilis 28-dikára Sopronyba hivó levél; [147] s Tököli is felszólítatott, jelennék meg személyesen a rendek között. A felszólításnak nem volt eredménye, mindamellett hogy Eszterházy Pál késznek nyilatkozott, fiát túszul küldeni a kurucz táborba.

144) Wagner, Anal. Scep. III. 120. IV. 190. Kazy, XII. 245. Kornéli, 155. Das verw. K. Hungarn, 253. Hevenesi kéziratai, XXI. Libraria documentorum saeculi XVII. III. k.

145) Wagner, hist. Leop. I. 564.

146) Kazy, XII. 247.

147) Kovachich, Vest. Comit. 802.

XIII.

Midőn Leopold az országgyülést személyesen megnyitandó, három ezred kiséretében Sopronyba érkezett, nagy számmal együtt találta a rendeket, kik közűl egynémely főúr hatszázad magával jelent meg, mindamellett hogy a meghivó levélben intést vettek: „minél kisebb számu szolga-személyzetet hozni magokkal, mert Soprony városa igen szűknek mondatik lenni". Emlékezzenek meg a rendek — ez volt a május 25-én felolvasott királyi előterjesztések tartalma — hogy a felség még a beszterczei tanácskozmány alkalmával országgyülést indítványozott a bonyodalmak kiegyenlítésére. Ez akkor nem kellett az elégedetleneknek, s a király kénytelen volt nagy számu külföldi hadakat hozni az országra, hogy a fegyvert fegyverrel torolhassa meg. Közben-közben kegyelem és bűnbocsánat hirdettetett a lázadóknak, de süker nélkül; és az országgyülés tartását eddiglen többnemü körülmény, névszerint a pusztító döghalál is akadályozta. Most együtt vannak a rendek, hogy következő pontokról tanácskozzanak: Mi módon lehetne a bujdosókat visszahozni az egyességhez, a felség iránti hűséghez; mikép eszközöltethetik a végeknek jobb karba helyezése, a szükséges hadaknak más, nem a rendeknek visszatetsző jelen mód szerinti élelmezése; mint lehet gátot rakni a török erő — ujuj behódolások általi — növekedésének; mit kell tenni a zavargások közben gyászos hanyatlásra jutott igazság-szolgáltatás foganatosítására?

A királyi előterjesztések tárgyalását megelőzte a nádori szék betöltése. E végre Eszterházy Pál, Erdődy Miklós, Kollonics Ulrik és Zay Endre jeleltek közűl az együtt volt rendek valamennyi szavazatával (az egy zenghi követ Erdődy bán mellett nyilatkozott) az első választatott nádorrá. Más

nap — június 14-kén — Izdenczi Márton a bujdosó rendek követe, ezeknek május 7-én Kaposon kelt üzenetöket mutatta be az országgyülésnek, melyben előrebocsátván, miszerint főfő ügyöknek nézik az evangelikus hitvallás jogainak biztosítását, reményöket fejezik ki, hogy az ő fáradságuknak is köszönhető országgyülés velök együtt valamennyi lelki testi szabadságaik teljes helyreállítására és kielégítésére fog törekedni. Ennek eszközlése után — folytatja az üzenet — gondoskodjanak a rendek az országot mindenünnen környező és a nemzetet máris megemésztő hatalmas török nép kielégítéséről, „kitől Isten után csak a neki való kedvkereséssel megoltalmazhatják és tarthatják a szegény hazát“. Működjék ez irányban alázatos törekvéssel olykép ő felségének színe előtt az országgyülés, hogy ők is, kik annyi éven át számüzést, nyomoruságot szenvedtek, e czél elérésére a végzésekben megnyugodhassanak, máskülönben felelőssé teszik az országgyülést a veszedelemért, mely netalán érhetni fogná a hazát. — Ezen üzenetre, mely Tökölinek a portához közeledését, a portától függését mármár nyilvánosságra hozta, június 18-án ily értelemben válaszoltak a rendek: ‚Kegyelmetek levelét, mely által az utolsó romlásra hanyatlott haza koronás királyunk kegyességéből előbbeni virágzó állapotának helybe való állítása végett talált meg, vettük. Mivel pedig az idevaló jó reménységgel teljes gyülekezetünknek kivánt zsengéit Isten máris megadta érnünk, méltóságos urunkat ő nagyságát választván e haza oszlopának és nádorispánjának, kinek is mind hazájához mind kegyelmetekhez való szereteti mind tisztbeli hivatala azt hozza magával, hogy a fenforgó egyenetlenségeket maga közbenjárása által lecsillapítsa: úgy tudjuk, ő nagysága ebben való szíves közremunkálását meg sem vonja.‘ — Eszterházy maga is levelet intézett a bujdosókhoz, melynek ez volt értelme: Minthogy kegyelmetek levele fontos kérdéseket foglal magában, mindnyájan úgy vélekszünk, hogy helyén volna, ha kegyel-

metek embereiket küldenék ide, kik utasításuk nyomán velünk e tárgyakról értekezhessenek. S ezzel ne késsenek, máskülönben orvosolhatlan baj érhetné kegyelmeteket, a hazát. Bennünk nem leszen hiba, mert legkegyelmesebb urunk kivált a végre tartja ezen országgyülést, „hogy a felháborodott állapotok jó csendességre hozattassanak". Én híven fogok azon tiszt kötelességeiben eljárni, melybe ő felsége s az öszves ország parancsából helyeztettem; nincs is ok aggódásra, ha kegyelmetek szivét a haza, a béke szeretete dobogtatja, hiszen a felség és mindnyájunk forró kivánsága, ha Isten is úgy akarja, ennyi veszedelemből partra juttatni a sülyedező országot. Minthogy pedig maholnap lefolyni fogott a fegyvernyugvás ideje, szándékom ő felségénél meghosszabítását kieszközölni, ha kegyelmeteknek is úgy tetszik. [148]

Tökölinek, kit a francia udvar most inkább, mint valaha, ellenállásra buzdított, s kinek biztos tudomása volt, hogy ügyét most hímezés nélkül és nyomatékosabban fogja pártfogolni a porta — Tökölinek nem kellett a fegyverszünet meghoszszabbítása. Ő ezt még májusban jelentette meg Capraranak, s miután június 11-én Beregszászon Apaffi követeivel találkozott, kik őt erdélyi jószágainak elkobzásával s a porta neheztelésével fenyegették, ha jelenleg békét kötne Leopolddal, július 6-án már a palyi táborból ekkép válaszolt a Sopronyban gyülekezett rendeknek: Nagyságtok, kegyelmetek félretevén az egyezkedést, máris szabadságaink ellen emeltek kezet, s elmellőzvén a vallási ügy elintézését, melytől egymagától függ a béke helyreállítása, nálunk nélkül jártak el a nádorispán választásában, holott levelünkben mindnyájunk közremunkálását sürgettük a lelki testi szabadság ügyében. Említettük azt is, hogy a porta hozzájárulásával kell történni az egyezkedésnek: ennek is ennyi időtől fogva semmi foganatát sem

148) Bulyovszky Ferencz, Acta Comit. Sopron. a. 1681. 1—6. Hevenessi-kéziratok, LII. k. 383—396. ll.

tapasztaltuk. Sopronyba indulandó embereink számára is olyas hitlevelek érkeztek, melyekben sok a fogyatkozás, s melyek nem értekeződésről hanem könyörgésről szólanak, és a rendekkel való tanácskozásról eltiltanak bennünket. Isten s világ előtt nyilván vagyon, hogy a bekövetkezhető újabb bomlásnak okai nem mi leszünk, hanem azok, kik e nehézségek szerzői voltak. [149])

XIV.

A felső táblánál már azelőtt húsz évvel is alig ült egynehány nem-katholikus úr; azóta az alsónál szintén fogyton fogytak az evangelikusok. A jelen országgyülésen hatvan megyei követ közűl harminczhárom római-katholikus volt, tizennégy helvét hitvallásu, azaz, mint Magyarországon most nevezzük, reformált, tizenhárom ágostai hitvallásu, azaz, evangelikus a szó mai szorosabb értelmében, mert a XVII-dik században nálunk, mint másutt még jelenleg is, kálvinisták és lutheránusok egyiránt és általánosan evangelikusoknak nevezték magokat. [150]) A városi követek számában azonkép harminczhárom katholikus volt, két reformált, tizenhat evangelikus; a jelen nem levők követei közűl tizenhat a katholikus egyházhoz tartozott, egy a helvét, hat az ágostai hitvallást követte. Többségre nem tarthattak számot a protestansok, arra sem, hogy igényeik jogosságát megismerje a katholikusoknak irányt adott clerus: két ok, kivánniok, hogy jogaikba egyenesen a korona által helyeztessenek vissza.

---

149) Bulyovszky az id. h. 38. l. Hevenessi kéziratai, II. k. 334. l., amott deák fordításban, itt az eredeti magyar szöveg.

150) S e szokást mi is követtük jelen munka folyamában.

Június 25-dikén „Magyarország evangelikus rendei" ily értelmü feliràst bocsátottak a királyhoz: 'Vallásunk ügye 1662-ben orvosulatlanul hagyatott, s azóta ellenei nemcsak megszaporodván, hanem még nagyobb üldözési dühre is vetemedvén, oda jutottunk, hogy az ország törvényei és a királyi hitlevél által erősitett szabad vallásgyakorlatnak már csak nehány idomtalan romjai maradtak fenn. Az evangelikusok által törvényesen és békén birtokolt templomok, plebániák, gymnasiumok, iskolák, kórházak s az ide tartozó jövedelmek, igen kevés kivétellel, fenyegetések, ijesztések s fegyver által, vagy más szín alatt, sőt hallatlan úton tettlegesen elfoglaltattak, némelyek tövükből kiforgattattak, ólokká s egyéb világi czélokra átidomíttattak; a halottak csak tetemes díj fizetése mellett temettettek; az evangelikus lelkészek és tanítók mindenféle ürügy alatt egyházi világi urak, káptalanok, plebánosok, jesuiták, végtisztek s egyéb rendbeli emberek, úgy a külföldi katonaság által öszves vagyonuktól megfosztattak, elzárattak, vasba verettek, az országból kihurczoltattak; közűlök nehányan keresztvassal a falakhoz vagy a földhöz lánczoltattak; mások török rabszolgák módjára botoztattak; ismét mások csak váltság mellett bocsátattak szabadon; a többiek pedig nehány iskolamesterrel s diákkal egyetemben a szokottól eltérő módon lázadás örve alatt törvény elébe állíttattak; egynémelyek számüzettek, mások gályákra küldettek, mi többeknek halálát vonta volt maga után, egy épen hármas kínpadra vonatott s elevenen megégettetett; [151] a többiek térítvény kizsarlása mellett tiszteikből mozdíttattak, miért is a templomok nagyobb része lelkészek nélkül maradt, a nép isteni tisztelet nélkül

151) Baki Jánost ekeli lelkészt érti, ki Hofkircher komáromi kapitány rendeletéből az emlitett módon kivégeztetett. Lampe, hist. eccl. ref. 749. l. Hist. dipl. 72. l. Lapsanszki azon iratában, melynek feladása volt bebizonyitani „hogy a lelkészek nem a religio hanem a rebellio miatt bünhödtek", arról vádolja a nevezett lelkészt, hogy Komárom városát felgyujtotta, remélvén miszerint a tűz, mely számos házat elhamvasztott, mindkét várra is el fog ragadni.

barommódra élni kényszerítetett, nem kevés gyermek elhalt, mielőtt megkereszteltethetett volna. Nemesek, pórok egyiránt mindenféle szín alatt börtönbe vettettek, bilincsekben az egyházba czipeltettek, egynémelyiknek szája kifeszítetett, hogy belé kényszeríthessék az ostya. Többen kivettettek jószágaikból, mások mert evangelikus lelkész előtt kötöttek házasságot vagy máskülönben evangelikus lelkész szolgálatával éltek, a szentszék elébe idéztettek, bündíjban elmarasztattak, a vallás változtatására, pénznek katholikus plebános kezéhez fizetésére kényszerítettek; ismét mások, még a nemességből valók is, midőn magánházakban Istenhez imádkoztak vagy zsoltárokat énekeltek, gonosztevők képében, idegen katonatisztek által elfogattak s csak kezesség vagy váltság mellett bocsátattak ki. Több végházakban ő felsége külön oltalomleveleinek ellenére a tisztek makacsul ellenezték az evangelikus lelkész befogadását; nehány megyékben az evangelikus nemesek a hivatalokból kivettettek, miért is az evangelikusok köréből követek szokott módon jelen országgyülésre sem küldethettek; nehány királyi városban és szabadalmas mezővárosban a tanács egészen vagy nagyjából eloszlattatott, s helyébe nem a polgárok szabad választásából hanem magyar kamarabiztosok és végtisztek által új hivatalnokok iktattattak, kik aztán az evangelikusokat a tanácsból kirekesztették; és ámbár felséged kegyelmes meghivó levelét nemcsak a tanácshoz hanem az öszves községhez intézte, mégis csak a katholikusok hivattak együvé s az evangelikusok kizárásával követek a szokott mód ellenére csak a katholikusok közűl küldettek. Némely városokban az evangelikus hazafiak polgárokul vagy épen nem, vagy csak nagynehezen fogadtatnak, fekvő birtokot nem vásárolhatnak; más városok evangelikus tiszti kara, mert alkalmas egyéniségek nem levén a katholikusok között, katholikusokat nem fogadhatott kebelébe, tetemes birságban elmarasztatott; ismét más városok templomai a plebániákkal s egyéb házakkal

egyetemben, a védúri és tulajdoni jog rövidségével a jesuitáknak adattak át . . . Némely czéhek régi szabadítékai elszedettek és elszaggattattak, a helyökbe adott újak az evangelikusok kizárására irányozvák. Sok helyütt az esketők, keresztelések s egyéb szertartások betiltattak, míglen az illetők vallásukat odahagyták vagy reményt nyujtottak a kitéréshez; az evangelikusoknak vallási czélokra szánt hagyományaik erőszakosan elfoglaltattak'. . . . „Méltóztassék felséged — ezek a felirás végszavai — még e jelen országgyülés folyama alatt, kegyelmes hitlevelének értelmében királyi hatalmával bajainkat orvosolni; a sértetteket és kárvallottakat meg jogaikba iktattatni; a szabad vallásgyakorlat háborgatóit érdemeikhez képest büntettetni; az elnyomorodott evangelikus státust előbbi szilárd biztosságába, úgy akarván a törvények, visszahelyeztetni. Ebbeli kegyelmét nemcsak felséged boldogságaért s a dicsőségesen uralkodó ausztriai ház örök fenmaradásaért Istenhez küldendő bőséges imádságunkkal, hanem ingadozhatlan jobbágyi hűségünkkel is alázatosan kiérdemelni minden erőnkkel törekedendünk."

Július 3-án Nostitz, mint Leopold biztosa, értésül adta az evangelikus rendeknek, hogy felirásukat elolvasta és megvizsgálta a király, de válaszát csak a másik fél meghallgatása utján adhatja ki. ‚Az ágostai és helvét hitvallásuak 1662 óta összekeresgélt sérelmeik — így szól a katholikus rendek ellenfelirása — első pillanatra némi súlylyal látszanak bírni; de ha összehasonlítatnak azokkal, melyeket a katholikusok ama hitvallások első kezdete óta követőiktől szenvedtek, épen semmiseknek fognak mutatkozni. Ugyanis, miután a római-katholikus s valóban keresztyén vallás nem az isteni igének hirdetése hanem belháboru és fegyver által csonkítatott meg, szabadságukban állott az igazhitü hazafiaknak ősi örökségöket, azaz: a templomokat és egyházakat meg visszafoglalni, melyek hajdanában katholikusok által épitettek, alapítattak, és melyek aztán

kezeikből erőszakosan vétettek ki. Lesznek, kik mondani fogják, hogy a később hozott törvények, a később keletkezett királyi levelek, a hosszas gyakorlat tiltják ez eljárást. Nem tiltják, felséges császár, mert ama törvények az erőszak fegyverei által csikartattak ki, mert az öszves egyházi rend és számos világi úr, nemes ellenmondottak e törvényeknek, e szokásnak; s mert az annyi ízben emlegetett hitlevél-alap magok az akatholikusok által rendítetett meg. Ugyanis a bécsi békekötés 1606 : 1. törvény-czikkelye, melyre valamennyi későbbi királyi hitlevél a hatodik ágozatban vonatkozik, világosan rendeli: hogy a vallásgyakorlat szabad legyen, de a katholikus vallás rövidsége nélkül; hogy a katkolikus clerus, a katholikus templomok és egyházak illetetlenül maradjanak, hogy azt meg visszanyerjék, mitől a zavargások idejében megfosztattak. De a zsákmány nem adatott vissza, sőt a békekötés s az erre oltott királyi hitlevelek daczára, számos lélek vesztével és az öszves katholikus világ nyilvánvaló rövidségével az erőszakos foglalmány még erőszakosabban tartóztatott le. Aztán, Isten kegyelméből jelenleg ez országban az előbbenitől különböző arcza van a vallásnak. Mert találkozik-e, ki nem tudná, hogy a hatalmas nádorok és urak a Thurzó, Illésházy, Perényi, Nádasdy, Szécsi, Batthyány, Rákóczi és más nemzetségekből majdnem az ország nagyobb részét birtokolták, alattvalóikat saját hitvallásuk elvállalására késztették, az urodalmaikban találtatott templomokról kényök kedvök szerint rendelkeztek. De most az urak nagyobb része már visszatért szentegyházunk kebelébe, most már csak igen kevés úr és nemes, most nagyjából csak a pórság, még pedig katholikus urak hatalma alatt levő pórság ragaszkodik ama hitvallások maradványaihoz. Valljon mily joggal követelhetni, hogy a jobbágy állásánál gonoszabb legyen az uré, hogy a mely földeken az ország törvényének értelmében, munkabérén kivül egyéb nem illeti a jobbágyot, övéi legyenek a templomok, a földesúr pedig

magánházban szolgáljon vallásának? . . . . Ők, a katholikus rendek, a protestánsok által felhordott panaszokat, mint részben ismeretlen, részben egészen más vagy épen semmiféle tényeken sem alapulókat, részben elégséges ellenokokkal eloszlathatókat, — hogy névszerint a lelkészek nem mint lelkészek hanem mint lázadók büntettettek — könnyen megczáfolhatnák: de elég annyit mondaniok, hogy ők az akatholikusoktól sokkal iszonyatosabb dolgokat szenvedtek. A bujdosók, s élökön lelkészeik, bőven elkövették mind azt, mit a katholikus vallás gyülölete képes megfogamtatni az elvetemedett lélekben. E gyűlölet által vezéreltetve — folytatja a felirás — mind a megyékben mind a szabad városokban és mezővárosokban a legérdemesebb katholikusokat is kirekesztették a hivatalokból, ki a czéhekből; szolgául sem fogadtak katholikust, hanemha kész volt hitének megtagadására. Az ágostai s helvét hitvallásu alispánok nem ismertek mértéket a büntetésben, ha saját lelkészeiken ejtett sérelmet voltak megfenyítők: a mieink bár mit s bár mennyit szenvedtek, nem nyertek elégtételt. A superintendensek váló pereket a mieink ellen az ő székeik előtt inditottak; lelkészeik eltiltották híveiket az egyházainkba járástól, ‚bálványimádó' czímmel illetvén bennünket, s pénzt mindamellett a mieinktől is szedvén. Katholikus nem vehetett jószágot, nem lakást az övéik között; nem léphetett házasságra, temetése nem történhetett harangszó mellett, nem szertartásaink kiséretében; főfő katholikus családok sirboltjai feltörettek, a holttestek megcsonkitattak, kifosztattak, kihányattak; jobbágyaink ellenünk lázitattak; a hitvallásunkon levő megyei birák s egyéb hivatalnokok megcsúfoltattak, őreik agyonlövettek; felséged biztosai eljárásukban fegyveres kézzel akadályoztattak, felséged más tisztei megverettek, kinoztattak, gyilkoltattak, s vallásunk megvetésére, homlokaikra vésett keresztekkel az országuton hagyattak, ebeknek és bestyéknek martalékul. Felséged katonái közeledésének

hirére, akkor is ha békés járatban voltak, zászlók emeltettek; a töröktől még ezelőtt nehány hónappal katholikus plebánosok ellen segéd kéretett; nemesek leberetvált szakállal, bajuszszal, hajjal közcsúfságra kitétettek; nehánynak nyelve levágatott; mások rabokul eladattak a töröknek; többen, köztök urak is, kegyetlen halállal kivégeztettek; számos mezővárosok s falvak felgyujtattak, lakosaik közűl több száz tűzzel vassal feleméfsztetett. Mindez nem elégitette ki olthatlan üldözési szomjukat; az egyházi, a szerzetes személyek ellen még dühösebben dulakodtak. A plebánosok jogaiktól, vagyonuktól megfosztattak, mindenfélekép gúnyoltattak, mások kegyetlenül megverettek, megsebesítettek, mások télnek idején egy ümegben a lovak mellett hurczoltattak, mások fogságra vettettek, szabadságukat csak tetemes váltságdíj mellett nyerték vissza; mások meztelenül faluról falura czipeltettek; mások szemérem-testeikre kötött félmázsányi kövekkel, testeikre vetett farkasbőrökkel utczáról utczára hurczoltattak, tánczolásra, tüzön átugrásra korbácscsal kényszerítettek; mások csalánba, bogácsokba, tüskékbe göngyöltettek; mások kutakba vettettek; mások megnyúzattak; mások kezeiken, lábaikon megpatkóltattak; mások a török végekben eladattak, mások pelengér alatt felkonczoltattak, mások más halálnemmel kivégeztettek, névszerint egy plebános az egyházban a szétroncsolt oltárhoz köttetett, feje felett a protestáns lelkész által a képek és szentek tisztelete ellen irányzott hosszú, szitkozódó beszéd mondatott, melynek berekesztése után a fogoly a piaczra vitetett, a felgyujtott oltár töredékei közé dobatott, hét sebbel hajánál fogva ki a mezővárosból hurczoltatott, mellbe lövetett és félholtan eltemettetett; mások méreggel elveszítettek, mások hátán dohányt vágtak, agyokat, fejöket fatörzsökhöz sujtották, másokat másnemü kegyetlenséggel öltek meg. Nincsen iszonyatosság, melyet egyházakon, oltárakon, feszületeken, képeken, kelyheken, ostyákon elkövetni elmulasztottak volna, . . . szóval a katho-

likus vallás annyira megnyirbáltatott, kiirtatott, hogy Liptóban a katholikusoknak csak két egyházuk van, holott a protestansok negyvenhattal bírnak; Szatmárban és Szabolcsban, ha a szatmári, ecsedi és böszörményi erősségeket kiveszszük, katholikus papot, egyházat sehol sem találhatni; Zemplénben, Ungban, Beregben, Ugocsában és Abaujban vajmi kevés a pap és vajmi számos a predikátor; Szepesben, Tornában, Gömörben, ha elvonatkozunk a királyi városoktól s néhány mezővárostól, ritka a plebános, és a kik vannak, azok is rejtekben kénytelenek lappangani; Veszprémben, Szalában, ha kifogjuk a végeket és Muraközt, csak öt plebános van, predikátor tizenhat; Somogyban egyetlenegy plebános sincsen, predikátor körülbelől száz; Baranyában szintén nincs plebános, a predikátorok száma ötvenre megyen. — A felirás annak ismétlésével végződik, hogy a katholikusokon ejtett sérelmek felülmulják jóval az ellenfélét, miért is méltóztassék a felség nekik elégtételt nyujtani. [152]

XV.

Leopold július 19-én Németujhelyből felhívta a rendeket, tegyék félre a magános ügyeket, fogjanak hozzá az országos sérelmek szerkesztéséhez, s vegyék tárgyallásba a köznyugalom s közbiztosság helyreállítására czélzó királyi előterjesztéseket, [153] — és július 24-én Nostitz intette az evangelikusokat: egyenlítsék ki viszályukat a katholikusokkal barátságosan, nevezzenek e végre kebelökből biztosságot, a katholikusok

152) Das verwirrte Königreich Hungarn, 255. Az 1681. o. gyülés irományai.
153) Ribini Hist. diplom. a függelékben 158. s kk. ll.

hasonlót lesznek cselekvők. Ezen intésre s a katholikusok által elősorolt panaszokra augusztus 1-jén hosszasabb emlékiratot nyujtottak be az evangelikus rendek. A vádat, hogy a vallási reformatio nem Isten igéjének hirdetése, hanem a véres szablya által terjesztetett legyen az országban, nehezteléssel utasították vissza. Ezen állításnak — folytatja az emlékirat — ellenmond a mult század története, s midőn a jelen század elején a közszabadság nehány rendbontó katholikustól csorbát vett, szintakkor vette volt kezdetét az evangelikus hitvallás üldözése. Az sem áll, hogy a királyi hitlevelek fegyver által csikartattak ki, mert ő felsége koronázásakor, s 1659-ben, midőn hitlevele törvénybe iktattatott, nem volt háború, valamint Mátyás, II. és III. Ferdinand hitleveleik is ellenkezőt bizonyítanak, melyekben olvasható, hogy ő felségeik nem félelemből, hanem atyai szeretetből és hív alattvalóik alázatos kérelmére kötöttek békét. A clerus ellenmondására sem hivatkozhatnak joggal a katholikus rendek, mert az 1647 : 5. t. cz. ezen ellenmondást a király megegyezésével érvénytelennek nyilvánítja. És feltéve de meg nem engedve, hogy a katholikus rendeknek bizonyos egyházakat, melyek erőszakkal foglaltattak el tőlök, meg vissza kellett volna adnunk, e miatt koránt sem válik érvénytelenné a bécsi oklevél, mert ilyetén esetben a katholikusok ezen egyházakat a következett országgyülésen visszakövetelhették volna. De ilyesmit nemcsak állítani kell, hanem bebizonyítani. Minthogy azonban az 1608. k. e. 1. t. cz. nem említi az egyházak ezen visszabocsátását, sőt 1647-ben és 1649-ben királyi hitlevél nemcsak templomaik birtokában megerősítette az evangelikusokat, hanem azonfelül még kilenczvent visszaadott nekik: semmi vád sem érheti az evangelikusokat a templomok letartóztatása miatt. A katholikusok számának növekedését mi illeti, — e kérdés feszegetésébe nem akar ereszkedni az evangelikus státus; de annyit nem hallgathat el: hogy a pórságon kivül még a nemesség

tetemes része, még számos városok, mezővárosok és véghelyek az evangelikus hitvalláshoz, de ő felségéhez is ragaszkodnak. A katholikus rendek azon állítása, hogy a vallásukbeli földesurak jószágain épült templomokhoz jobbágyaiknak semmi joguk, arra mutat, hogy ők megfeledkeztek az 1646-ki nagyszombati szerződés s az utána következett országgyülés intézkedéseiről, melyek a szóban forgó ügyet kimerítik. A katholikusok vádjára, hogy ők sokkal kegyetlenebbül üldöztettek, mint a panasztevők, ez a megjegyzése az evangelikus státusnak: vegyenek tehát minél szigoruabb büntetést mindazok, kik a törvények s a királyi hitlevelek ellenére bántalommal illették a katholikus egyházat. Különös, hogy a katholikus rendek egyes emberek vétségeit az összes evangelikus státusra fogják, holott ez a clerus kihágásait soha sem tulajdonította általában a katholikus rendeknek. A dolgok ez állásában nincsen hajlama az evangelikus státusnak szerződésre lépni a katholikus rendekkel s e czélra biztosokat választani kebeléből, — nincsen hajlama azért, mert visszaijeszti az 1647-ki példa, midőn négyszáz templom helyett, melyekre a királyi hitlevél értelmében joga volt, csak kilenczvent nyert vissza; mert a clerus most is ellenmondana; s végre, mert a barátságos egyezkedésnek az a természete, hogy az illető felek jogaikból valamit elengednek, az evangelikus státus pedig szorosan ragaszkodik a királyi hitlevél tartalmához s kéri a felséget: intézze el főfő hatalmával még a jelen országgyülés folyama alatt ez ügyet. [154])

Schwarzenberg, a császár egyik biztosa, egyezkedésre intette az evangelikusokat, mert Trója falain belül és kivül követtettek el törvénytelenségek; ne emlegessék a minapi szerződés szerencsétlen eredményét, mert nem a multban,

154) Das verw. K. Hungarn, 274. Katona, XXXIV. 444. 1681. o. gy. irományok.

hanem a jelenben él az ember. Hocher császári főkanczellár figyelmeztette az evangelikus státust, hogy a magában meghasonlott országnak el kel veszni, hogy a békehajlamot nemcsak szóval hanem tettel is illik tanusítani, valamint ő felsége is mindent el fog követni, mit a közbéke helyreállítására czélirányosnak látand. Imre bécsi püspök sokallotta az evangelikusok kivánságait; a királyi hitlevelet illetőleg megjegyzette, hogy ő legjobban ismeri az akkori idők viszonyait, ő azt is tudja, hogy a királyi fiscus nehány templom építésének ellenmondott. Hermann, a bécsi hadi tanács élén állott bádeni határgróf, szintén követeléseik mérséklését tanácsolta az evangelikusoknak, gondolják meg, hogy háború esetében ügyök roszabb karba fog jőni, akár a császár győzzön, akár a török, mindkét esetben az erdélyi fejdelem pártfogásának nem sok hasznát fogják látni. [155] A hollandi követ Hamel Bruininx augusztus 12-dikén, valamint már korábban a svéd Oxenstirna, Leopoldnál közbenvetette magát az evangelikusok mellett, de ezeket egyszersmind mértékletességre intette. Válaszuk a felebb említett okokat ismétli, hogy miért vonakodnak szerződésre lépni. [156]

Augusztus 26-dikán, a nádor által benyujtott negyedik rendbeli folyamodványukban ujból kérték a királyt, intéztetné el hatalmánál fogva, még a jelen országgyülés folyama alatt sérelmeiket, máskülönben orvoslásukat nem igen remélhetnék, mint az 1649 utáni évek mutatják: hiszen a jelen országgyülés tagjai közűl nehányan hímezés nélkül kinyilatkoztatták, hogy a templomok visszabocsátását országos vélemény ellenére is akadályozandják. Az evangelikus rendek, ha vallási sérelmeik, melyek bármely adónál, tehernél súlyosabbak, elintézetlenül maradnak, más ügyek tárgyallásába nem bocsátkozhatnak,

155) Hist. dipl. app. 166 s kk. ll. Katona, XXXIV. 448.
156) Das verw. K. Hungarn, 258. 281.

mit rosz néven ne vegyen nekik ő felsége. — Leopold augusztus 28-dikán kelt leirásában visszatetszését fejezte ki, hogy az ország sérelmei még nincsenek végleg lajstromba szedve, s hogy az ágostai és helvét hitvalláson levők vonakodnak ezek tárgyallásába ereszkedni, míg az ő külön sérelmeik orvoslatlanul maradnak. Ez veszedelmes ujitás s annál is inkább roszallásra méltó, mert ő felsége épen most tanácskozik magával, mint lehessen a vallási viszályt szelíd módon elintézni, s mert feltett szándéka, még a jelen országgyülés folyama alatt intézkedni ez ügyben. — Az evangelikus rendek augusztus 30-án nádor és személynök előtt kinyilatkoztatták, hogy őket e leirás sem nyugtathatja meg, és september 7-dikén az országgyülési többség bemutatta a halaszthatlan orvoslást igénylő sérelem-lajstromot. Ennek hatodik pontja a vallásügynek még a jelen országgyülés folyama alatt ő felsége általi elintézését sürgeti, mivel e tekintetben mind a katholikus mind az evangelikus státus a felség oklevelére hivatkozott. — Leopold september 27-én kelt válaszában e pontra nézve odanyilatkozott: hogy miután az ágostai és helvét hitvalláson levők nem akartak barátságos szerződésre lépni a katholikusokkal, ő felsége, kegyelmes igéretéhez képest, még a jelen országgyülés folyama alatt nyilatkozó leszen e tárgyban.

A nyilatkozat kelt november 9-én ily értelemben: I. A bécsi békekötés általában, főleg pedig mindkét vallást illető első czikkelye, minden részleteiben ismételtetik és megerősítetik. II. A mondott békekötés folyadékaul, a katholikusok azonképen mint az ágostai és helvét hitvalláson levők, urak, nemesek, szabad királyi városok s a koronához tartozó szabadalmas mezővárosok lakosai azonképen mint a végekben tartózkodó katonák és hazafiak vallásukban minden háborgatás nélkül meghagyatnak; a jelen pont ellen vétők szigorúan büntettetnek. III. Az ágostai és helvét hitvalláson levők olyas szertartásokra ne kényszeríttessenek, melyek hitvallásukkal el-

lentétben állanak, de legyen gond a közbotrány kikerülésére. IV. E szabadságon kivül az ágostai és helvét hitvalláson levőknek vallásuk gyakorlata is engedélyeztetik, de a földes urak — akár katholikusok akár evangelikusok legyenek — jogainak fentartásával; oly jószágokban, melyek vegyes uraság által birtokoltatnak, megtartatik a jelen divat. V. A vallásszabadság örve alatt plebánost, predikátort elmozdítani tilos. VII. A béke és köznyugalom tekintetéből rendeltetik, hogy a mely vallásfelekezet 1670 eleje óta valamely templomot, egyházat, jövedelmet félbenszakasztás nélkül birtokolt, azt ezentúl is birtokolja. VIII. Pozsony lutheránus lakosai saját költségeiken, alkalmas helyen, a felség által kijelelendő külvárosban templomot építhetnek magoknak. IX. Soprony városában a jelen vallási viszonyok változatlanul megmaradnak. 157) X. Trencsénben, Körmöcz- és Beszterczebányán, úgy Bártfán, Lőcsén, Eperjesen, Kassán és Nagybányán szintén helyet jelelend ki ő felsége templom építésére. XI. A megyéket mi illeti, Vasban az ágostai hitvalláson levők Dömölkön és Nemescsón, a helvét hitvallásuak Felsőőrben; Sopronban Vadosfalván és Nemeskéren; Pozsonyban Rétén és Pusztafödémesen; Nyitrában Szerdahelytt és Strázsán; Barsban Simonyban és Szeleszényben; Zólyomban Osztrolukán és Garanszegen; Turóczban Neczpálon és Ivánkafalván; Liptóban Hibén és Nagypalugyán; Árvában Felső-Kubinban és Isztebnyén; Trencsénben Szulyovon és Zajugróczon; Szepesben Görgőn és Toporczon vagy Batizfalván; Sárosban Tarczán és Pöklénben; a helvét hitvallásuak pedig Tótselmesen és Bálpatakán birhassanak templomokat; Szalában, Veszprémben, Győrben, Abaujban, Ungban, Beregben, Tornában, Gömörben, Borsodban, Nógrádban, Szolnok-Hevesben, Szabolcsban, Szatmárban, Zemplénben, Ugocsában és Hontban jelenleg is birnak vallás-

157) Még 1674-ben ideiglenesen megengedtetett, hogy Sopronyban két evangelikus lelkész lehessen, kivált azért, mert a Bécsben lakó protestánsok „consiliarii imperiales aulici, ablegati, residentes et agentes in aula caesarea“ a husvéti és pünkösdi ünnepeket Sopronyban szokták megülleni.

gyakorlattal; valamint a végekben, névszerint a kanizsai kapitányságban Egerszegen és Szentgróton; a győriben, Tihanyban, Vázsonyban, Pápán, Veszprémben, Győrött és Komáromban; az előhegyiben Léván, Korponán és Füleken; a felsőmagyarországiban Putnokon, Ónodon, Szendrőn és Tokajban; a Tiszán túl Kállóban és Szatmártt. XII. Az ágostai és helvét hitvalláson levő urak és nemesek váraikban vallásuk gyakorlatára imaházakat és kápolnákat szabadon épithetnek. XIII. Miután a római-katholikusok méltán országszerte szabad vallásgyakorlattal birnak, vagy birniok kellene, abban soha semmiféle helyeken és semmiféle időben se háborgattassanak. XIV. Ezentúl netalán felmerülő ujabb sérelmek ne fegyveres erővel, hanem a felek meghallgatása után a király által intéztessenek el. XV. Ő felsége komolyan inti a rendeket s az ország öszves lakosait, hogy az egyik a másik vallásának gunyolásától, gyalázgatásától szigoruan ovakodjék. — Ezen engedményekhez feltételül szabatik, hogy az ágostai és helvét hitvallásokon levők jobbágyi hűséggel viseltessenek a király iránt.

Az országgyülés katholikus többsége november 22-én kelt felirásában kinyilatkoztatta, hogy a katholikus státus nem elégedhetik meg a vallásügy ezen elintézésével, s panaszait, sérelmeit ujból felemlítette; ujból december 3-kán kelt negyedik felirásában is. Az evangelikus rendek pedig december 8-án kelt hatodik folyamodványukban a tőlök elfoglalt templomok, plebániák, collegiumok, gymnasiumok, kisebb iskolák és kórházak, úgy a hozzájok tartozó javak és jövedelmek visszabocsátását kérték, kinyilatkoztatván: miszerint lehetetlen beléegyezniök, hogy az evangelikus vallás gyakorlata, mely előbb a királyi hitlevél erejénél fogva az öszves országban, s valamennyi földesúr még a fiskus jószágaiban is szabad volt, csak e végre kijelelt és nemkényelmes helyekre szoríttassék; s hogy a földesurak jobbágyaik irányában kényszerítő joggal birjanak a vallás körül. Ugyancsak december 8-kán

Leopold hitvesét, a másnap királynéul koronázott Eleonorát is közbenjáróul felkérték. E folyamodvány következésében ujabb leirás kinyilatkoztatta, hogy a felség nem ellenzi, miszerint az engedélyezett templomok más alkalmasabb helyekben épitessenek, s hogy az ágostai és helvét hitvallásuak által már korábban épített s aztán tőlök a katholikusok részére elfoglalt azon templomok, melyek világi czélokra fordíttattak, nekik visszaadassanak, — oly számmal azonban, mely a lajstrombelieket felül ne haladhassa; és a nádor által Leopold nevében tudtul adatott az evangelikus rendeknek, hogy a templomépités szabadsága, iskola-alapítás szabadságával is jár, s hogy halottaikat szokott szertartásaik kiséretében temethetik el. — Az evangelikus rendek még egy hetedik folyamodványt is nyujtottak be, s benyujtottak egy nyolczadikat, melyekre a király december 22-én odanyilatkozott, hogy kivánsága, miszerint a vallásügyet illető pontok is helyet foglaljanak az országgyülési végzeményben; hogy a legközelebbi országgyülésen a kétes pontok bővebben magyaráztathatnak meg. December 28-kán a nádor által arról értesültek az evangelikus rendek, hogy a felebb említett városokon kivül még Modron, Késmárkon és Kisszebenben is építhetnek templomot magoknak; mire ők más nap még egy folyamodványt, a kilenczediket adták be, melyben a november 9-én kelt királyi nyilatkozat pontjainak a törvényczikkelyekbe iktatása ellen ujból tiltakoztak. A katholikusok most már nem ellenezvén a nyilatkozatnak törvénynyé emeltetését, ama tiltakozásnak nem volt sükere; a hozott végzések, s köztök a vallásügyet illető czikkelyek december 30-án Leopold által szentesítettek, az evangelikus rendek pedig e czikkelyek mint elégtelenek ellen, nádor és személynök előtt óvást tettek. [158]

---

158) Ribini, Hist. dipl. app. 170 s kk. ll. Katona, XXXIV. 448 s kk. ll. Das verwirrte K. Hungarn, 375.

XVI.

A vallásügyen kivül főleg a nádori méltóság jogkörének felélesztése foglalkodtatta az 1681-ki országgyülést. Leopold ugyan, mint felebb láttuk, Eszterházynak nádorrá választásában megnyugodott, de a rendek ezt nem elégelve, september 7-én kelt felirásukban reményöket nyilvánitották: „hogy a felség őt, a fő urat s a király hű szolgáját hajdani jogkörében és hatóságában a királyi hitlevél hetedik alkupontja s az ebben idézett törvények, úgy az 1659: 30, Mátyás király V. 1—6 s az 1608. k. e. 18-dik czikkelyek szerint kegyesen megtartani méltóztatandik, alázatosan könyörögvén: miszerint nádorral birván ismét az ország, s az ennek törvényei ellen behozott korábbi helytartóság és kormányzóság megszüntetve levén, ezentúl a nádor halála esetében az 1608-ki k. e. harmadik czikkely szigoruan alkalmaztassék, s az idézett czikkelylyel ellenkező helytartóság teljesen eltöröltessék. — „A felség, ekkép hangzott e pontra a september 27-kei leirás, tekintetbe vevén a nádor rendíthetlen hűségét és fényes érdemeit, mindig különös gondját fogja viselni a nádori hatáskör fentartásának. Egyébiránt a helytartóságra nézve az illető törvényczikkelyek épségben maradását s a régi szokáshoz ragaszkodást kivánja, úgy fogván e tekintetben eljárni, mint az ország jóléte s a körülmények sugallandják.“ — A rendek october 25-én úgy vélekedtek, hogy a nádori jogkör nemcsak a jelen nádor érdemeinek tekintetéből, hanem úgy kivánván ezt e méltóság természete, a királyi hitlevél hetedik pontja s a többi törvények szerint, egyszerüen és önmagától fentartandó. S miután a kormányzóság és az eddig Szelepcsényi által gyakorlott helytartóság eltöröltetéséről nem szól világosan a királyi leirás, az a rendek kivánsága: hogy ezen

két hivatal eltörlése, czímeik megszünése, pecséteik megsemmisítése és a nádorválasztás óta netalán még kiadott helytartói intézmények érvénytelensége világos szavakkal mondassék ki. A nádor halála esetében be ne hozatandó helytartóságra nézve pedig, a királyi hitlevél által megerősített, e helyütt ujra megerősitendő s ezentúl szigoruan megtartandó 1608-ki k. e. 3-dik czikkelyhez ragaszkodnak, miután az idők mostohasága által a törvények sérelmével behozott divat, melylyel egynémelyek a helytartóság e nemét támogatják, úgy az iránta hozott régiebb törvények a mondott czikkely által eltöröltettek. — Leopold s a rendek nézetei még most sem találkoztak együvé e tárgy körül, és november 19-én a felső tábla azon volt, hogy az esztergomi érseket reá birja, miszerint a nádori méltóság megürülése esetére saját és utódai nevében a helytartóságról örök időkre lemondjon. Az érsek e miatt kemény szókkal illette a nádort, ez és hívei pedig odahagyták a tanácstermet. [159]) — Végre következő szerkezetben erősítettek meg a király által az illető pontok: „A rendek bizton hiszik, hogy ő felsége hű szolgáját, a nádort, hajdani hatóságában és méltóságával járó jogkörében a királyi hitlevél hetedik pontja s az ebben idézett törvények, úgy az 1659:30, Mátyás király V : 1—6, 1608-ki k. e. 18, 1618 : 4, 1609 : 66, 1635 : 14, 1555 : 2 s más róla szóló czikkelyek szerint, melyek ezzel megujíttatnak, kegyelmesen megtartandja, és fizetéséről a vele kötött szerződéshez képest gondoskodandik. Miután pedig maga a nádorválasztás által a jelen zavarok közben behozott kormányzóság és helytartóság egyiránt tettlegesen megszüntettek, ez okon mind a kormányzói mind a helytartói pecsétek, a nádor választása óta kelt kiadványokkal egyetemben jövendőre érvényteleneknek nyilvánítatnak. S hogy a nádor halála esetében az e helytt megujított 1608-ki k. e.

159) Das verwirrte Königreich Hungarn,

3-dik tczikkely a benne kijelelt módon ezentúl sértetlenül megtartassék és foganatosíttassék, közértelemmel végeztetik. [160]

A negyedik törvényczikkely rendeli, hogy a törökkel való béke — mert újat még pedig huszonhárom évre szólót reméltetett Kunitz az udvarral — s valamennyi magyar ügy az 1608-ki k. e. 2-dik tczikk, és a királyi hitlevél 3-dik és 13-dik pontjai, úgy az 1613 : 29, 1630 : 28., 1655 : 50, 1559 : 8 szerint a magyar tanács közbenjövetelével köttessék, elintéztessenek, a hazafiakkal annak módja szerint közöltessenek, s a békepontok a megyék által ünnepélyesen közzé tétessenek; hogy továbbá született magyar ügyviselő is adassék a portán levő császári ügyviselő mellé, valamint a portához menő követségekben született magyar követnek is jusson hely a császári mellett, ki ezzel magyar ügyekben egyiránti hatalommal birjon, s kit a magyar tanács lásson el utasítással az 1655 : 50, 1630 : 36, 1647 : 74, 1649 : 7. tczikkelyek értelmében. — Az ötödik tcz. a végeknek magyar katonaság általi megszállásáról gondoskodik; e katonaság fizetése nemcsak az országnak e czélra felajánlott jövedelmeiből s a félharminczadból, hanem az 1638 : 34 és 1559 : 2. tcz. szerint a szomszéd tartományok által is történjék; [161] egy úttal köszönet mondatik a felségnek, hogy a pápa, a római szent birodalom s a spanyol király segédét is felkérte Magyarországnak, mint az öszves keresztyénség védfalának oltalmára; és remény fejeztetik ki, hogy a végek szükséges javításáról és felszereléséről is gondoskodandik hitlevele nyolczadik pontjához képest, nádor és hadi tanács meghallgatásával a király. — Az 1655 : 19 és 1659 : 25. értelmében ugyan méltán

160) Acta Comit. Sopr. a. 1681. 57 s kk. ll.

161) Június 19-én Szécsi Péter, a Kanizsa elleni erődök kapitánysága nevében jelentést tett a rendeknek, hogy ezen kapitányság végvárainak katonasága, mely korábban 1700 főből állott, ezelőtt nyolcz vagy kilencz évvel 800-ra szállitatott le, és még ezeknek sem jár ki pontosan a fizetés.

kivánhatnák a hazafiak — mondja a nyolczadik czikkely — hogy az ország törvényei s a királyi hitlevél tizenharmadik pontja ellenére a rendek megegyezése nélkül több ízben behozott s most is az országban tartózkodó idegen katonaság teljesen kivitessék; miután azonban a jelen idő körülményei ezt nem engedik, hadd maradjon a belháború megszünéseiglen ama katonaság az országban, de éljen saját költségén s a hazafiak háborgatása nélkül. — A tizedik törvényczikkely megerősíti a nemesi előjogokról s az ország szabadalmairól szóló valamennyi törvényeket, érvénytelennek nyilvánítva mind azt, mi kivált a közelebb lefolyt zavaros években ellenök az országon belül vagy kivül elkövettetett. — Más czikkely a fiskus által elkobzott jószágokra nézve rendeli, hogy mihez joguk van a kárvallottaknak, azt méltóztassék nekik belföldi biztosok által visszaszolgáltatni a felség. A kamarai tisztek által önkényesen elfoglalt, s ő felségének megegyezésével vagy megegyezése nélkül másoknak adományozott jószágok kerüljenek vissza teljes elégtétel mellett törvényes birtokosaikhoz. Végre, a magánszemélyek által elsajátított birtokok foglaltassanak vissza az 1542 : 4. tczikkely értelmében az alispánok által törvényes uraik számára. A térítvényi, kezességi s egyéb okiratok vizsgáltassanak meg az említett biztosok által, s az ország törvényei ellenére kizsarlottak semmisíttessenek meg. A fiskus által elidegenített egyéb jószágokra nézve kegyelmet kérnek a rendek ő felségétől a kárvallottak számára. — A rendek alázatos kérelmére, ő felségének is kegyes megegyezésével, a jelen mozgalmak közben behozott kivetési és accisai terhek eltöröltetnek; egy úttal rendelés hozatik, hogy ezen s hasonló terhek viselésére, külföldi katonák szállásoltatására, szabott ár melletti élelem-, abraknyujtásra, s más ingyen szolgálatokra az ország törvényeinek rövidségével ne kényszeríttessenek a hazafiak. — A magyar kamara függetlensége az udvaritól ujra kimondatik; az idevágó visszaélé-

sek szüntessenek meg; az idegen tisztviselők, névszerint a pozsonyi alelnök s a kassai igazgató mozdítassanak el hivatalaikból, éş a felesleges és haszontalan magyar tisztek száma is korlátoltassék. A kamara élére még a jelen országgyülés folyama alatt érdemes világi hazafi (Kollonics püspök helyébe) állitassék. — A félharminczad ezentúl is, úgy némi sóadó, a magyar véghadak fizetésére fordítassék. — Eleségi segédül, feltéve hogy a kül- és belföldi katonaság fegyelemben tartatik, minden porta után az ország felső részeiben két kassai köböl, a dunáninneni és túli részekben hat nagyszombati mérő ajánltatik fel. — A véghadak s a szabad hajdúk kicsapongásainak fékezése a belföldi főkapitányokra, s ha ezek hanyagul járnának el kötelességeikben, a nádorra bizatik. — A végekben tartozkodó nemesek szabadítékaikban fentartatnak. — A mindkét nemzet tisztei által nehány év óta szedetni szokott törvénytelen hid- és útvámok eltöröltetnek. — Az 1670 óta lefolyt zivataros évek, azonképen mint az 1649 : 93. tczikkelyben említettek, nem szolgálnak alapul törvényes elévülésnek. — Ha a törökkel kötött béke nem hosszabbítathatnék meg az ország veszélyeztetése nélkül, személyesen lesznek felkelők a rendek, ha t. i. addig a belzavarok meg fogtak szüntetni. Ez esetben valamennyi, bármily rendbeli hazafiak, úgy a királyi fiskus, s a megyékben várakat és jószágokat birtokló bányakamrák, személyes felkelésen túl, húsz-húsz a töröknek be nem hódolt egész házhely után, saját költségeiken egy lovast, jobbágyaikén egy gyalogot kötelesek kiállítani; negyven behódolt egész házhelyre hasonló járandóság esvén. — Kisebb veszedelem esetében kisebb, vidékszerinti felkelésre is készek a hazafiak, ha a magyar tanács s a nádor rendén látják. — Mivel a jelen belzavarok miatt több sérelem elintézése a jövő országgyülésre halasztatott: ő felsége bizonyossá teszi a rendeket, hogy már egy év mulva, még pedig Pozsonyban országgyülés tartatik okvet-

lenül. — A hűtelenek közül mindazok, kik a jelen végzemény kihirdetése után két hónap lefolyása alatt magokba szállanak s leteszik a hűségesküt, személyeikre és vagyonukra nézve teljes bűnbocsánatot nyernek. [162] — Dalmát-, Horvát- és Tótországok sérelmeik külön terjesztettek fel, külön intéztettek el; s a három tartományt illető rendeletek, mintegy külön egészben, berekesztik a végzeményt. A szabad királyi városoknak szintén külön felterjesztett sérelmeik csekély figyelemre méltattak.

Említést érdemel még, hogy a június 19-én tartott ülésben Széchenyi György kalocsai érsek kinyilatkoztatá, miszerint hajlandó a tizenhárom szepesi várost saját pénzén Lengyelországtól visszaváltani, részéről elégelvén, ha azokat holta napjáig birtokolhatja, s ha kimulása után a belőlök eredő jövedelem a felföldi végházak jobb karban tartására fordítatik. [163] Ajánlata törvénybe ment, s a biztosok is kineveztettek, kik eszközlők lesznek a kiváltást; de az ügy megakadt, vagy talán meg sem indulhatott. Említést érdemel továbbá, hogy Illésházy György trencséni főispán, ki a mult évben a pozsonyi várba záratott, mert a királyi ügyigazgató őt Tökölihez szításról vádolta: országgyülés közben szabadon bocsátatott; s hogy Ruszt a szabad királyi városok sorába iktattatott.

XVII.

Az országgyülése még állott, midőn Appaffit felhatalmazta a porta, hogy nyiltan a bujdosók segédére kelhessen.

---

162) Corpus juris hung. II. 52.

163) Megcselekszem, — folytatá — 80,000 forintot adok, de előbb nem, minekelőtte securitast tudjak; ne járjak úgy, mint Szakmári 60,000 aranya, ki csak elkölt, a városokat ugyan nem váltották ki rajta.

A fejdelem, noha a vasvári béke évei még nem folytak le egészen, igéretet vett válogatott török hadaknak is melléje adásáról. [164] Nyilatkozványában úgy szól magáról, mint a magyar nép fejdelméről, ki olyatén athnámét nyert a portától, minőt Lippai főérsek, Vesselényi nádor és társaik hijába ügyekeztek kieszközölni magoknak. [165] Augusztus utolsó hetében tízezer erdélyi, moldvai, havasalföldi emberével tartományából kiindúlt, Somlyónál Teleki Mihályt nevezte ki fővezérré. Apátinál Vesselényi Pál tizenkétszáz lovasával, Debreczennél Tököli hatezer főre menő dandárával, s a váradi basával odajött hétezer törökkel nemannyira egyesültek mint találkoztak a fejdelem hadai. A sereg három-, négyféle állatékai folyvást viszályban állottak egymással, Kállót és Böszörményt mindemellett könnyü szerrel bevették. Caprara september elején Kesznétnél táborozott, itt vette a váradi basa levelét, melyben megmagyaráztatott neki, „hogy a török hadak csak azért szállottak a táborba, miszerint a két császár között kötendő ujabb békét illendően megüllhessék." [166] Caprara meg által költözött a Tiszán a nagyobb erő elől, Tököli utána indúlt, Teleki Szatmárt süker nélkül vívta. Ekkor — october közepén, Apaffi visszament Erdélybe, vissza a törökök is erősségeikbe. [167]

Teleki a sovány eredményt Tökölinek tulajdonította. Most már hozzáfoghatnánk a munkához — irá september 11-én Duvernay-Boucauldhoz, Akakia visszahivatása óta franczia követhez Erdélyben — ha gróf Tököli szokott ármányai s napról napra meg-megujuló fogásai által törekvésein-

---

164) Londorp, Acta publ. P. XI. Cont. 135. l.

165) Deákul az 1681. országgyülés irományai között olvastam, németül egykoru nyomtatványban; magyar példányt még nem láttam.

166) Az 1681. országgyülésnek a körmöczbányai követ által vezetett naplója. Az akademia könyvtárában.

167) Bethlen Miklós, II-dik könyv, 11-dik rész. Babocsai, az id. h. Pray, Epist. Proc. III. k. 474 l.]

ket meg nem hiusítaná. Sem a fejdelem méltósága sem az ügy fontossága nem birtak annyi súlylyal előtte, hogy hadait az én kegyelmes uram seregével összekapcsolta volna, sőt biztosításaink ellenére a törökhöz csatlakozott. Basa kiséretében jött az udvarhoz, elment az udvartól, s most külön helytt táboroz. Korlátlanul és függetlenül jár el mindenben, tekintetbe sem véve a fáradságot, a költséget, melyeket uram annyi éveken át az ügyre fordított. — S october 4-én a károlyi táborból: Gróf Tököli átment a Tiszán, s folytatta utját, szóval ugyan függést és szófogadást vallva, de tetteivel egyebet véve czélba. A napról napra sulyosbuló bajoknak orvosságot csak Isten nyujthat. [168])

Így Teleki. Más részről Apaffit hovatovább nem látták annak a bujdosók, kitől erélyesebb működést várhassanak, Telekit pedig követök a franczia udvarnál, Absolon Dániel, most arról vádolta, hogy Tököli jószágaira ahítozik. Már közel volt az idő, midőn az erdélyi fejdelem és főfő tanácsosa egyenesen a bujdosók ellen fordulnak.

---

168) Petrovics-gyüjtemény.

HUSZONHARMADIK KÖNYV.

1681 — 1687.

I. Leopold, 1681—1687.

I.

Alig szakadt vége a kurta táborozásnak, midőn Saponara Fülep pataki kapitány Leopold nevében Tökölihez érkezett, kit november 14-kén Berettyó-Ujfalván találunk. [1]) Az értekeződés megnyilt, s elhuzódott december elejéig, midőn az olasz Bécsbe ment. Tököli késznek nyilatkozott, magát alávetni Leopoldnak, ha Magyarország alkotmánya visszaállíttatik, ha jogaiba visszahelyeztetik az evangelikus egyház, ha ő és hívei elkobzott jószágaikat visszanyerik, s ha a Rákóczi György által birtokolt megyék reá, mint Magyarország részeinek urára, szállítatnak. Választ hat hét lefolyása alatt kivánt e pontokra, kinyilatkoztatván egy úttal Saponarának, midőn ez Bécsbe indult, hogy követeket fog küldeni a portához, melytől különválnia, mielőtt Leopold jószándékáról teljesen biztosítva leend, nem volna tanácsos; tisztökben fogván állani a követeknek, őt Apaffi rágalmai alól kitisztítani s a közbéke művét előmozdítani. [2])

A fegyverszünet megkötésekor Tököli biztosítást vett a császártól, hogy ő nem fogja házasságát az özvegy Rákóczinéval ellenezni; s a huszonöt éves boldog vőlegény csakugyan nem volt idegen a békétől. „A császár — irá novemberben Duvernay-Boucauldnak — követe által teljes elégtételről biz-

---

1) Hammer, Gesch. des osman. Reiches, VI. 376. Innen irá az nap a nagyvezírnek, Kara Musztafának: „Innatae Celsitudinis vestrae clementiae toties declarati favoris dulcis recordatio ad Celsitudinis vestrae obsequia me tam arcte adstrinxit, ut diem perdidisse putarem, qua praeminens C. V. memoria excideret.“

2) Saponara olasz promemoriája, a cs. t. levéltárból, Rödernél: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. Karlsruhe, 1839—1842, I. k. 11. l. Wagner, Anal. Scep. IV. 191.

tosította a magyarokat. Caprara tábornok a fegyverszünet meghirdetésekor szintén teljes elégtételt igért, s midőn Harsányi ezredest megvendégelné, nyiltan kimondotta, hogy ő felsége egyetlenegy elfoglalt templomot sem fog visszatartani; hogy az ország szabadságait vissza fogja adni; hogy a bujdosókat ki fogja elégíteni. S e szerint meg kell térnetek, folytatá a tábornok, mert semmi okotok sem leszen további háborúra." [3] Baj volt, hogy az egy hónappal később Sopronyból hazatért evangelikus rendek más színben tüntették fel a bécsi cabinet eljárását, s hogy a vallási intézkedések negyedik pontjában, mely a földesurak jogait szemben a községekkel fentartotta, az utóbbiak vallási szabadságukat veszélyeztetve
1682.] látták; baj volt, hogy Saponara csak 1682-ki aprilis 7-én vette kezéhez a választ.

E közben XIV. Lajos, ki ez idétt a német birodalom határait folyvást nyesegette, s ez okon a birodalom, a császár fegyvereit magára várhatta, nem szünt meg mind a portát mind Tökölit újra és újra Leopold ellen lázítani. S egy időben a franczia udvar biztatásaival, pénzküldeményeivel, tudomására jutottak Tökölinek a császár hadi készületei, tudomására Caprara Albertnek, a tábornok testvérének Konstantinápolyba utazása nagy ajándékokkal és fényes kisérettel, [4] mit ő, Saponara hosszas kimaradásal hozván kapcsolatba, gyanu keletkezett benne, hogy Leopold tanácsosai addig akarják húzni-halasztani az ügyet, míg a portával újból és huzamos időre megkötendették a békét, mikor aztán könnyü leszen őt elnyomniok. [5] Ehhezképest színre folytatta ugyan Saponarával az alkudozást, ki aprilis 14-én Lőcsén át, Sebestyén püspök

---

3) Petrovics-gyüjtemény.

4) Caprarának Magyarország részéről a sopronyi országgyülés végzeményéhez képest társa volt Pavesics Gergely, imént még a magyar tengerparti (Zrini Péter és Frangepanféle) fiscalis jószágok igazgatója, s a császári követ kiséretében Nádasdy Tamást, Ferencznek egyik fiát is találjuk.

5) Saponara promemoriája, Rödernél, I. 12.

kiséretében, hozzá, Kaposra utazott, [6] de a porta felhivására számos bujdosó társaságában aprilis 28-án Budára indult, hol Ibrahim vezírbasával ujabb hadviselést terveztek Leopold ellen. [7] A Konstantinápolyból jelentett hadi készületek s a szándéklott szorosabb szövetkezés a portával Tököli higgadtabb tanácsosait aggodalommal töltötték. Ez okból még az utolsó pillanatban is azon voltak, hogy Leopoldot némi engedékenységre birhassák. Szalay Pál, ki a mult évben másodszor is mint Tököli biztosa jelent meg Sopronyban, aprilis 30-án Eperjesről ekkép irt Strassoldónak, most ujból a császári hadak fővezérének: „A török segéd már készen áll. Egy hajszáltól függ minden. A táborból még egy nyilatkozmány fog menni ő felségéhez ily értelemben: ha az ország kivánalmainak, a vallásügyet s más szabadítékait illetőleg elégtétetik; ha saját törvényeihez s annyi király hitleveléhez képest kormányoztatik a nemzet; ha Tököli s a porta kielégíttetnek: szétoszlik a sereg; máskülönben fegyver leszen a jelszó. Ezt őszintén akartam nagyméltóságodnak jelenteni. Az Isten szerelmére kérlek benneteket, uraim, ne rontsátok el húzás-halasztás által az ügyet. Húzni-halasztani még nem annyi, mint Fábiusnak lenni. S ne hallgassátok el a császár előtt, ne vessétek meg a mit irok. Keresztyén vagy, uram, s a császár hű tanácsosa. És én mondom neked: Isten engem úgy segéljen, végveszélyben forgunk. Holott ha derekasan hozzá láttok az alkudozáshoz, mind az ország megtartatik a királynak, mind a török rohamot elhárítjátok magatoktól. Ne vonakodjatok évenkint bizonyos öszletet fizetni a portának; történt ez előbb is: olvassátok Istvánffit. Hogy mily szolgálatot tehet ez ügyben Tököli gróf úr mind ő felségének mind a keresztyénségnek, azt felesleges volna említenem." [8]

---

6) Wagner Anal. Scep. IV. 192.
7) Pray, Epist. Proc. III. 480.
8) Ugyanaz, ugyanott, több hézaggal és számos hibával.

Május 18-án Tököli, magyar lovasok és német gyalogok kiséretében Budáról vissza Kaposra érkezett. Zríni János Boldizsár, Rákóczi Ilona testvére, [9] s Ilonának hat éves fia Ferencz, Leleszig indultak elejébe. Június 15-én fényes ünnepély tartatott Munkács várában, melyre Leopold követe Saponara is meg volt híva: Imre gróf egybekelése Ilonával, a vár urnéjával. [10] A herczegné — irá negyven, ötven évvel utóbbb anyjáról Rákóczi Ferencz, — nem tudott ellenállani gróf Tökölinek a szenvedelmes kérőnek, ki úgy viselé vala magát, mintha e házasságtól függne életének üdvessége. A bécsi udvar, hosszasabb ellenzés után végre beléegyezett a gróf kivánságába, oly okoktól inditatva, melyekben, ámbár önmaga ellen látszott cselekedni, jócska része volt a politikának is. Az erdélyi fejdelem fő tanácsosa Teleki szintoly szenvedelmesen ohajtotta leányát Tökölivel elvétetni, valamint ez égett, a herczegnét magáénak mondhatni. A császár tanácsosai úgy vélekedtek, hogy az utóbbik házasság kiengesztelhetlenül fogná összeveszíteni a grófot az erdélyi miniszterrel, ki nagy befolyással birt urára; s hogy az ekkép előidézett viszály Tökölit meg fogná fosztani az erdélyi fejdelem pártfogásától, melyben majdnem kirekesztőleg rejlett az elégedetlenek ügyének biztosítéka. Más indok is lehetett hatással a bécsi udvarra: elhi-

---

9) L'abbé Dominique Révérend a mémoires du comte Bethlen Niklós szerzője, XIV. Lajosnak Apaffi udvaránál képviselője, Zríni Boldizsárról ezeket irja: Báthori Sófia halála után, Rákóczi Ilona testvére, gróf Zríni, ki nevelését Bécsben vette, engedelmet nyert a császártól, hogy nővérét Munkácson meglátogathassa. Egy nap a bujdosók rabló söpredékének kezébe esvén, Erdélybe menekült, honnan Apaffi parancsából védcsapat adatván melléje, vissza, Munkácsra kisértetett. Révérend úr mindent elkövetett, hogy őt a császár ellen hangolja; de mind hiába. Zríni visszament Bécsbe (1679), kinyilatkoztatván, hogy vasas ezredet fog magának kérni a császártól, melynek élén irántai hűségét tanusíthassa, de hogy azon esetre, ha e kérése megtagadtatnék, franczia szolgálatba fogna lépni. — V. ö. Katona, XXXIV. 370. — Most a bécsi cabinet megbizásából jött le ujból, hogy a békealkudozásokat ő is előmozdítsa.

10) Pray, Epist. Proc. 3. k. 480. s kk. II. Wagner Anal. Scep. IV. 192.

tethette magával, hogy ily előnyös házasság Tököli nagyravágyásának határt szaband, s hogy ez megelégedendik a herczegné kezével, kit imádott, s a roppant jószágokkal, melyeket nejének köszönhetett. De e tekintetben csalódott az udvar. A gróf, Munkács várának és a Rákóczi-ház kincseinek birtokában, támogatva e ház hívei által, most képes volt a háború erélyesebb folytatására. Neje hajlandó volt nézeteiben osztozkodni: atyjának, Zríni Péternek és nagybátyjának, Frangepannak halála ez irányban hatalmas indokokul szolgáltak neki; s az őszinte hajlam, melylyel férje iránt viseltetett, a befolyás, melyet ez reá gyakorolt, talán szintúgy irányadólag hatottak eljárására. [11])

II.

Tököli követei Géczi István, Radics Endre és Tunyogi Sámuel még január 9-én fogadtattak a szultán által. [12]) Caprara, a császár követe, február 3-án indult el Bécsből, de csak május 12-én érkezett Konstantinápolyba, csak június 9-dikén jelentette be ünnepélyes fogadtatása alkalmával a szultánnak, hogy a fegyverszünet hosszabbítását jött szorgalmazni. Száraz: jól van, jól van, volt a válasz. Tökölinek már meg volt igérve a segéd. Ibrahim, budai basa, bízatott meg a fővezérlettel, 's Apaffihoz parancs ment, hogy siessen hadaival Magyarországra, Ibrahim seregéhez csatlakozandó. [13]) Ha Leopold békét akar, helyezze vissza Magyarországot azon álla-

11) Histoire des Revolutions de Hongrie, Hága, 1739, II. k. 9. l.

12) A császári residens, Khunitz, jelentése szerint egy jesuita is volt kiséretökben: „P. Benze Jesuiter ist verkhlaiter in compania deren Bedienten, hat wider den kays. Hof stomachirt."

13) Hammer, VI. 376. 380

potba, melyben azelőtt huszonöt évvel volt; fizessen évenkint fél millio forintot adóul; rontassa le földig a leopoldvári és gutai erősségeket; s ismerje Tökölit a Rákócziak által birtokolt megyék uráúl. 14) Oly feltételek, melyeket, mint felebb láttuk, Tököli biztosai is sürgettek, de melyeket a császár tanácsosai túlságosoknak találtak.

A gróf június 24-dikén felmondotta a fegyverszünetet. Válaszul Eszterházy Pál az új nádor, ki e napokban jegyezte el magának Tököli nővérét, a huszonkét éves Évát, 15) július 7-én közfelkelést hirdetett: „hogy ezáltal a haza szabadságát csak szóval kereső és másfelől rontó ellenség kiirtassék." 16) Tököli mindenek előtt Kassát ügyekezett hatalmába ejteni, tudván, hogy Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György idejében Kassának birtoka az öszves keletéjszaki részek birtokát is maga után vonta. E végre Harsányi György és Petneházi Dávid lovas, és Madács Péter gyalog ezredeseknek a Kassára vezető utak elzárását meghagyta, kik július 7-én Herberstein tábornokot, midőn ez százötvened magával Eperjesről Kassára sietne, elfogták. 17) Tököli Ujfalunál táborozott, honnan közhir szerint a Tiszához s innen Pest felé volt indulandó, hogy augusztus 6-án a Rákoson Ibrahim és Apaffi hadaikkal egyesüljön. 18) De július 19-dike és 20-dika közötti éjtszaka Szirmay Endre, Tökölinek egykoron Eperjesen iskolatársa, majd oderai Frankfurtban a hadi épitészet buzgó tanulója, utóbb három évig Kassán az itélőmester oldala mellett törvényszéki gyakorló, s magának ez alkalommal az 1670-en innen épült fellegvár műveinek részletes ismeretét szerző, azt ezer gyaloggal és háromszáz lovassal bevette. Az őrök közűl hetvennyolcz, velök

14) Coxe, III. 264.
15) Tököli Éva jegyzetei, Wagnernél, Anal. Scep. IV. 204.
16) Kaprinai kéziratai, XXXII. k. a m. egyetem könyvtárában.
17) Pray, Epist. Proc. III. 492. Kovachich, Script. min. I. 309.
18) Saponarának promemoriája, Rödernél, I. 13.

a parancsnok, halva maradt, kilenczvennégy fogságba esett, a többiek a városba menekültek, [19] mely ellen most a fellegvár öszves ágyui irányoztattak. S e hírre Tököli július 20-án délben öszves lovasságával Kassa alá érkezett, hol gyalog és tüzér hadait bevárandó, a Hernád partján tábort járatott. Innen július 26-káról kelt nyilatkozványban hirdeté: hogy ő szövetségre lépett a törökkel, mert Leopold a jelen fegyverszünet közben is őt és a nemzetet kijátszani akarta; s hogy ő a hatalmas budai vezír rendeletéből, kinek segédhadai már útban vannak feléje, értesíti a hazafiakat, miszerint most vége a semlegességnek. Keljen fel mindenki, s urak és megyék augusztus 5-én fegyveresen ott legyenek, hol ő tábort járand, máskülönben fejök, vagyonuk végveszedelemben forog. [20]

Ibrahim csakugyan, mihelyest Tököli tudósítását vette, hogy reménye van Kassát hatalmába ejthetni, s hogy ez okon visszásság volna hadaival a közép Dunához indulnia s az ellenség kényének odaengednie a felföldet, — augusztus 1-jén sátorait felszedte, s Ónod alá indulván, az erősséget három napi vívás után megvette és felperzselte. [21] Itt találkozott Nemessányi Bálinttal, Tököli küldöttével, ki őt hadjáratának siettetésére kérte, s kivel augusztus 11-kén Kassa elébe érkezett. Lamb parancsnok eddig visszautasította Tököli felhívásait a város megadására; visszaverte, a mint nap nap után múlt, Tököli rohamait. De augusztus 12-kén híre jött, hogy Strassoldo már Szentbenedekig vonult vissza a bányakerület oltalmára, s az egyesült magyar-török erő oly dühhel vívta a várost, hogy más nap a lakosok, nemesek és polgárok a megadást most is ellenző tiszteket fogságra vetették, az

---

19) Andreae Szirmay accurata descriptio citadellae Cassoviensis suo ductu, auspiciis autem Emerici Tökölii interceptae, anno 1682, Kovachichnál, az id. h.

20) Pray, Epist. Proc. III. 493.

21) Windisch, Geogr. v. Ungarn, II, 108.

őrséget lefegyverkezték, s alkudozásba ereszkedvén a vívókkal, augusztus 14-kén a várost Tökölinek általadták, Ibrahim kegyét harmincz ezer tallérral vásárolván meg magoknak. [22] Más nap az őrök közűl hatszáz Tököli zászlai alá állott, kétszáz Lamb kapitánynyal s néhány kamra-tiszttel a lengyel szélekig kisértetett. A város Fajgel Péter gondjaira bizatott, a jesuiták kiűzettek, az evangelikusok még egy ízben templomaik birtokába helyeztettek. Kassa példájára Eperjes, Lőcse, Szádvár, Tokaj megadták magokat.

Tököli augusztus 16-kán Kassáról Fülek alá indult, hol Ibrahim derékserege táborozott, s hová az erdélyi hadak is, élökön Apaffi és Teleki, már megérkeztek volt. Fülekben ekkor Kohári István, az 1664-ben Lévánál elesett hősnek fia parancsolt, ki a várat 1678-ban a bujdosók ellen szerencsésen megvédette. Most is megtörhetlen lélekkel járt el oltalmában, s kész volt inkább romjai alá temetkezni, mint a gondjaira bízott kincset, a bányavárosok előfokát Tökölinek általadni. Két hét alatt három ezer főre ment a vívók vesztesége, de más részről a város odaveszett, s a vár is mármár kőhalommá volt válandó. A beszorult nemesség elégletté az ellenállást, s az őrség is czél nélküli makacsságot látott a szándékban: az omló falakat százezer fegyveres ellen továbbá is megvédeni. Alkudozáshoz fogtak, s őrök és lakosok september 16-án vagyonukkal vállaikon bántás nélkül takarodhattak ki az erődből. [23] Kohári vonakodott az alkut aláírni, s mert Tökölit

22) Szirmay Endre az id. h. Károlyi Sándor önnéletirása, Katonánál, XXXIV. 737.

23) „Fülekinum, fortalitium alias famosum, nolens protectioni meae sese subdere, post obsidionem spatio duarum hebdomadarum toleratam, ad conditiones pacis acceptandas suppliciter provolvi (praesidiariis et cuncta plebe eo coacta, cum sarcinulis, quas quivis humeris suis sustentare efferreque poterat, libere dimissis) compulsum.“ Tököli Duvernayhez, datum ex castris hungaricis ad Filek positis, die 18. sept. 1682. E levél keltéből is láthatni, hogy Fülek bukását Hammer hibásan teszi september 29-kére; de tévednek azok is, úgy látszik, kik september 10-dikén vagy 11-dikén adatják által a

szemben is pártosnak, törökpribéknek szidta, foglyul a regéczi várba küldetett. [24]

September 17-én Ibrahim basa együvé gyülekeztette az erdélyi és felső magyarországi rendeket, s jelenlétökben Tökölinek a fejdelemség jelképeit, botot, zászlót és süveget általadván, őt a szultán nevében felső Magyarország királyának nyilvánította. Tököli, követvén Bocskai példáját, elutasította magától a királyi méltóságot, Magyarország fejdelmének és kormányzójának czímét elégelve. Késmárki Tököli Imre, kinek vége boldog legyen, — mondja az augusztus 10-dikén kelt athname, — követet küldött portánkhoz; felséges ajtóküszöbünknek, melyen a paradicsom lotosz-virága nő, szolgálatait felajánlotta; és könyörgött nekünk, hogy őt évenkinti negyven ezer piaszterért Magyarország uráúl ismertessük, melynek lakosai azonképen mint Erdélyéi mindenha boldog szolgáink közé számíttatnak. Kérelmét meghallgattuk, s felső Magyarország és a hozzá tartozó helyek urodalma azon feltétel alatt adományoztatott neki, hogy irányunkban szófogadó és alázatos legyen. [25]

várat. „Ultimo die mercurii (16. sept.) — irja Fajgel 1682-ki september 22-én Kassáról Duvernaynak — cepimus munitionem Filekiensem." Egyébiránt lehet, hogy september 22-ike, mint keletnap, itt nyomtatási hibából áll, mert a lőcsei német krónika szerint is: „Die 10. sept. hat sich auch die Festung Fillek . . . . mit Accord übergeben."

24) Kazy Fer., Posthuma memoria Steph. Kohári, Nagyszombat 1732, 20 s kk. H. Wagner, hist. Leop. I. 573. Bel, not. Hung. IV. 81. Mocsári Antal, Nógrád várm. esmer. III. 55. s kk. II

25) Hammer, VI. 731. Az athname eredetije a csász. kir. udvari levéltárban. — Egyébiránt helytelenül mondja Hammer a Hist. des révolutions de Hongrie-ban s a Rycaut-nál előforduló hűbéri alkupontokat apocryphoknak; ezen pontok egy szultáni oklevélből vannak kivonva, mely amaz athname kiadatását megelőzte, s mely egész terjedelmében, Röder-nél, az első kötet oklevéltárában olvasható. Szerinte: Tököli halála után felső Magyarország népe uj királyt szabadon választhasson magának, de nem a katholikusok közűl. A magyarok s a tőlök függő horvátok szabaditékaikban fentartassanak; a kalvinisták és lutheránusok törvényes jogaikkal szabadon élhessenek; a portára küldetni szokott ajándékok ne szaporittassanak. A magyar nemzet s a magyar föld

Apaffira nézve a kitüntetések ideje lejárt. A porta előtt gyanuba jött, s nem ok nélkül, hogy politikája forduló pontra ért, mely Erdélyt hovatovább közelebb hozandja Ausztriához. Helyébe a diván több tagjai Tökölit választják fejdelmül, ha nem győz azoknak nézete, kik Bethlenhez és Rákóczihoz hasonlatos hűbéresektől tartva, felállitották az elvet: hogy azonegy fejdelem ne bírhassa mind Erdélyt, mind a magyar részeket. Tökölinek — irja a szemtanu Bethlen Miklós, az erdélyi hadak egyik főtiszte — becsülete s hitele a török előtt volt kétannyi mint a fejdelemnek, Telekinek pedig nemcsak semmi sem volt, hanem még veszedelemben forgott a török miatt Tököli vádlására. Nem is volt semmi munkánk, mert semmire nem parancsolt a budai vezír Fülek vívásakor is, hanem hogy aztán feladák a várat, a kerítését parancsolá a török hogy földig lerontsuk, mert addig haza nem bocsát bennünket. A falat úgy elrontók három nap, hogy félöl ha maradott a földszinén benne felül; aztán elbocsáta a vezír haza, de kilencz ezer tallért ránta rajtunk.

---

mindenki ellen oltalmaztassék. A porta hadi segédet ád Tökölinek s a mennyi várat, várost felső Magyarország népe e segéddel visszafoglal a németektől, mind az ő kezében maradjon. Békét felső Magyarország rövidségével ne köthessen a porta. Felső Magyarország irányában az 1664-diki béke pontjai megerősitetnek. Azon gonosz magyarok, kik eddig felső Magyarország s a vallás ellenei voltak, elmozdítandók, püspökök, plebánosok egyiránt. A felső részek lakosainak polgári állása kellő alapra fektessék. A kétfelé adózó helységek ezentúl is mindkétfelé adózzanak. Felső Magyarország kereskedői akadály nélkül járhassák be a török birodalmat. A portához érkező követek tisztességesen fogadtassanak. Felső Magyarország évenkint 40,000 tallér adót fizessen, sem többet, sem kevesebbet. — Ezen alkupontokra czéloz Mehmed nógrádi bég (Praynál, Epist. III. 489.), irván július 1-én Tökölinek: „Quas per me voluit praesentari nostro Vezirio (nem ‚supremo', mert a budai basát érti) praesentavi, easque is in linguam turcicam curans transferri, legit et relegit, ne quid postulato in iis insinuato desit."

III.

Kassa és Fülek bukása rémüléssel töltötte el Leopold híveit. A török hadak eloszoltak; része kiment az országból, része meg felkereste az erősségeket, melyeknek őrségül szolgált, része a bujdosók táborában maradt, kik most elfoglalták a bányavárosokat, el Zólyomot és Víglest, honnan Caprara és Strassoldó Trencsén felé a morva és sziléz szélek oltalmára vonultak vissza. Tököli october 2-án Zólyomnál, 14-én Báthnál táborozott, s Léva őrsége kitakarodott a várból előle.[26] Nagybátyja, az öreg Petróczi, Sziléziában Bílicz városát kifosztotta.

Eszterházy Pál, ki az általa hirdetett közfelkelésnek csak sovány eredményeit tapasztalta, mert királyi hadakat senki sem látott zászlai alatt, s a nemességet mindenha kivált e látmány buzdította, kényszerítette felkelésre, — Eszterházy még augusztus 25-én tanácsolta Leopoldnak: ültesse át a háborút az ellenség földjére; vívasssa Esztergomot, s ügyekezzék ez által, nemcsak a törököt elvonni az elégedetlenektől, hanem saját híveiben is a bizton remélhető süker által lelket ébreszteni. Íme, hozzák a hírt, — e szavakkal rekeszti be előadását — hogy Kassán és Eperjesen kivül már Lőcse is bukott, hogy az ellenség már Szendrőt és Füleket is vívja. Az utóbbi nyolcz napig is alig lesz képes ellenállani: bástyái módfelett gyengék. És aztán minden bizonynyal odavesznek a bányavárosok, odavész a Vágon-túli öszves országrész. Nem kell tehát még továbbá is késni, legkegyelmesebb uram, hanem fegyvert kell fogni, s meg kell támadni az ellenséget. Ha nem fogunk Esztergom vívásához — rosz próféta legyek —

---

26) Katona, XXXIV. 749.

rövid idő mulva Bécs alatt látjuk az ellenséget. S én óvást teszek Isten és felséged, és az egész világ előtt: senki se vádoljon, hogy kötelességemnek nem tettem eleget, hogy elmulasztottam a veszedelmet felségednek bejelenteni. Én többször szorgalmaztam, kértem, az Isten fiáért könyörögtem: készüljünk ne higyjünk az ellenségnek, fogadjunk belföldi katonát, öregbítsük, fizessük a véghadakat, előzzük meg az ellenséget: máskülönben elveszünk; de e napig semmit sem tudtam kieszközleni. Még tavaly sürgettem a véghadak szaporítását, de a mult hónapig halasztatott el az ügy. Ha kérelmem annak idején hallgattatik meg, akkor Isten segedelmével erőt vettem volna Tökölin s az övéin, és a török most nem dúlná az országot. Saponara úr alkudozásai csakugyan bevittek bennünket a tömkelegbe. A törvényczikkelyek végrehajtását is sürgettem: de mind hiába. Én tehát Isten és felséged előtt ki vagyok mentve, mert eljártam, mint kellett, a hű szolga tisztében. S mondom még egyszer: hogy ámbár Magyarország nagyobb része már elveszett valósággal, mégis ha felséged méltóztatik a felebbieket foganatosítani, belföldi katonát fogadni, közszemlét rendelni, a véghadakat fizetni és öregbíteni, s az ellenséget derekasan megtámadni: még remélek valamicskét; de ha ez nem történik halogatás nélkül, Magyarország s a szomszéd tartományok el vannak veszve. [27]

Leopold tanácsosai bizalmatlanságukban ovakodtak a belföldi hadakat tetemesen növeszteni; s derekas vállalatra nem volt elégséges a császári erő. Hermann bádeni őrgróf, ki a hadi ügyek kormányát vitte Bécsben, nyolczvanezer katonát kivánt volt a jelen évre, de a kamara csak hatvanezerhez adott pénzt, s ezeknek is csak fele nyert Magyarországon alkalmazást, másik fele nagyjából a Rajnánál volt elfoglalva

27) Opiniones et literae Pauli Eszterházy, a n. muzeum kéziratai között.

XIV. Lajos ellen. A dolgok ez állásában a bécsi udvar nem volt idegen a fegyverszünettől, melyet Tököli, látván, hogy a Vágvonal oltalma Eszterházyra, magyar erőre van bizva, s hogy a nádor fel van hatalmazva, a bujdosókat Leopold kegyelméről biztositani, [28] november elején inditványozott. Követei, Szirmay István és Jánoki Zsigmond december 1-jén kilencz fegyvernyugvási ponttal érkeztek le Bécsből Lőcsére, honnan Tököli téli szállását ideig-óráig Munkácsba tette által. 1. A gróf ajánlkozása, magát a béke ügyében a portánál közbevetni, elfogadtatik. 2. A fegyverszünet felbomlását négyhéti felmondás előzze meg. 3. A Garanon innen s túnan fekvő bányavárosok visszaadatnak a császári felségnek. 4. A kamara hónapról hónapra háromezer német forintot fizet Tökölinek a bányajövedelmekből. 5. Tököli és a törökök fegyverszünet közben bántás nélkül hagyandják a bányászokat. 6. Szatmár, Ecsed, Patak, Szendrő, Szepesvár, Murány, Árva, Liptó, Csábrág, s ha még más várak volnának e környéken császár ő felsége kezében, fegyverszünet alatt is felszereltethessenek s új őrséggel ellátathassanak. 7. Tököli a mondott váraktól legalább is egy mérföldre távol marad hadaival, s nem ellenzi, hogy azokba a szükséges eleség szállitathassék. 8. A clerus és a főurak, névszerint az esztergomi érsek ne háborgattassanak. 9. Hadait Tököli ne szállásoltassa a Garanon túl, névszerint ne Árvában és Liptóban, valamint császári katonaság sem fog az emlitett megyékben tanyázni, azon helyek kivételével, melyekben jelenleg is császári őrség van. [29]

Tököli december 12-én Munkácsból országgyülést hirdetett Kassára, mely 1683-ki januárius 13-án fog megnyilni, s melyben a császár hivei is minden aggodalom nélkül szabadon nyilatkozhatnak a közügyekről. Leopold nem elle- [1683.

28) Libri regii, XVII, k. 317. l.
29) Egykoru másolatból.

nezte az övéinek is megjelenését, s Hofmann főtáborkari hadbírót biztosul küldte Kassára. [30] Egy úttal meghagyta a nádornak, hogy kivált a dunai részek nevezetesebb uraival tanácskozzék az eszközökről, melyekkel a török háboru megujulásának esetében magokról s a hazáról elháríthassák a veszélyt. Az urak életöket, véröket felajánlották, s a nádor úgy vélekedett, hogy ötezer emberre számot tarthat a korona. [31] De ha czélt akarunk érni, — folytatja Eszterházynak

30) Hist. des Revol. de Hongrie, I. k. 304. l.

31) Dunán túl:

a nádor	200	lovast,	100	gyalogot.
az országbiró	100	„	100	„
a kalocsai érsek	100	„	100	„
Batthyány Kristóf	200	„	—	„
Eszterházy Ferencz	100	„	—	„
Zríni Ádám	—	„	100	„
Zichy István	50	„	—	„
a veszprémi püspök	50	„	—	„
Szécsi Péter	25	„	—	„
Csáky László	25	„	—	„
Batthyány Ferencz	30	„	50	„
Erdődy Sándor	20	„	—	„
Kéry Ferencz	20	„	—	„
Eszterházy János és Mihály	20	„	—	„
Cziráky Mózes és Hedly Mátyás	20	„	—	„
Grácz Piridis (?)	20	„	—	„
a győri káptalan	20	„	10	„
a pécsi püspök	10	„	—	„
a szombathelyi káptalan	10	„	10	„
a csornai prépost	10	„	10	„
Nádasdy István és Ferencz	10	„	10	„
Szenicz özvegye	—	„	10	„
Zichy Pál	10	„	—	„
a szentmártoni főapát	—	„	50	„
a tihanyi apát	—	„	10	„
a szalavári apát	—	„	10	„
a bakonybéli apát	—	„	10	„
a túri prépost	—	„	10	„
Soprony megye	—	„	60	„
Vas megye	—	„	50	„
Mosony megye	—	„	50	„
Győr, Komárom, Veszprém, Szala	—	„	200	„

januárius 16-án kelt felterjesztése — alkalmas eszközökhöz is kell nyúlnunk. Már pedig az együvé hivott urak keservesen panaszkodtak, mint bánik velök felséged idegen katonasága; oly annyira, hogy az országnak felségedhez még hű maradt parányi része is veszendőbe megyen rövid idő alatt, ha ama kicsapongások nem gátoltatnak. S akkor mint

---

Dunán innen:

az esztergomi érsek	200	lovast,	100	gyalogot.
Pálffy János	100	„	100	„
Erdődy György és Kristóf	100	„	100	„
Czobor Ádám	100	„	—	„
Pálffy Károly	50	„	50	„
Pálffy Miklós és Ferencz	40	„	—	„
Kolonics	20	„	—	„
Személynök	10	„	—	„
Eszterházy Zsigmond és Imre	10	„	—	„
Révay	20	„	—	„
Kanczellár	20	„	—	„
Homonnai Bálint	10	„	—	„
az esztergomi káptalan	10	„	50	„
a pozsonyi káptalan	10	„	—	„
a jesuiták	10	„	50	„
a pálosok	10	„	—	„
Ostrosics	10	„	19	„
Jakusics	10	„	10	„
ifj. Zichy István	10	„	—	„
Illésházy	20	„	10	„
Bercsényi	10	„	10	„
a váczi püspök	20	„	—	„
Pozsony vármegye	20	„	100	„
Nyitra „	20	„	50	„
Trencsén „	20	„	50	„
Bars „	10	„	50	„
Zólyom „	10	„	50	„
Turócz „	10	„	50	„
Liptó „	10	„	50	„
Árva „	10	„	50	„
Újhelyi prépost	10	„	10	„
Forgács, Amade, Csáky	20	„	50	„
Koháry	20	„	—	„
Balassa	20	„	—	„
A horvát részek öszvesen	1000	„	—	„

szolgálhassák felségedet a nyomorú hazafiak, nehéz átlátni. Mert ha e télen még tönkre jőnek, szükségkép koplalni fog a katona s a jobbágy, mikorra ki fogott nyaralni, és kétségbesésében a föld népe talán épen az ellenséghez csatlakozik. Felséged nem képzelheti magának, mily szabadosan él a katona Magyarországon, mindent ingyen akar mind magának mind lovainak, pedig az örökös tartományok, úgy tudom, gondoskodnak eltartásáról, s felséged is szigoruan megparancsolta, hogy ilyesektől ovakodjék. Ennek daczára azonban gyötri a nemességet, gyötri a pórt; miért is méltóztassék felséged kegyelmesen intézkedni ez ügyben, hogy a nemzet minél alkalmasbá váljék hűségének tettleges tanusítására. Kivánták továbbá az urak, hogy a háború színhelyéül ne választassék az országnak felségedet uraló része, hanem az ellenség földje; mert hogymint fogjon fegyvert a magyar nép, ha mindkét fél seregeinek pusztítását kell elviselnie. S e tekintetből az urak megannyian kivált Esztergom vívása mellett nyilatkoztak: oly terv, melyet már egy évvel ezelőtt szerencsém volt felséged figyelmébe ajánlani. Szükséges továbbá, harmadszor, hogy a véghadakból külön belföldi sereg is alakíttassék, még pedig ideje-korán, mert a hadviselést már martiusban kellene megnyitni. Végre a személyes felkelés iránt már most lehetne írni a megyékre, hogy felhivásomra valamennyien haladék nélkül körülettem gyülekezhessenek; taval is az idő rövidségét vetették elmaradásuk s gyér megjelenésök okául. [32]

E közben Kassán megnyilt az országgyülés. Elnökké Sebestyén Endre erdélyi püspök, Leopoldnak azonképen mint Tökölinek bizodalmas embere választatott; de küldetése levén a lengyel királyhoz, helyét Jalkóczi Endre egri nagyprépost foglalta el. S most Tököli tanácsosai, Szepesy Pál és Sza-

32) Opiniones et literae Pauli Eszterházy.

lay Pál másod magokkal, „felső Magyarország fejdelmének" előterjesztéseit felolvastatták. Az első pont említi, mennyit fáradozott Tököli az ország érdekében és mily szerencsével. A második pont tudtára adja a rendeknek, hogy Leopold őt, Tökölit, közbenjáróul választotta a portánál, hová a fejdelem részéről követség fog menni. S mivelhogy sok panasz van a törökök kicsapongásai ellen, ám, küldjenek részökről is követet a rendek, ki egyúttal köszönetet mondhat a füleki mezőn meghirdetett athnaméért. Két pont a véghelyek jó karban tartását szorgalmazza; a katonaság téli szállásának ügyét sürgeti szorgalmaztatni egy másik; a hetedik a katholikusok által az evangelikusoktól elfoglalt templomok visszaadását indítványozza; a nyolczadik és végső, egyetértésre inti a rendeket, hozzáadván, hogy a semlegesek vagy a bujdosók iránt ellenséges indulattal levők távozzanak el minél előbb, ha nem akarják a porta neheztelését magokra vonni. [33])

Az együtt volt rendek nagyjából megfeleltek Tököli kívánságának, s januárius 20-án ötven ezer forintot ajánlottak fel a szükséges költségek fedezésére, és Szirmay Istvánt, ki Tököli nevében Konstantinápolyba volt menendő, részökről is megbizták a közügyekbeni eljárásra. [34])

IV.

XIV. Lajos visszatetszéssel látta Tökölinek szorosabb szövetkezését a portával, mert a gróf megszünt az nap főleg az ő eszköze lenni, melyen a szultán hűbéresei

---

33) Kaprinai kézirátainak XXXII-ik kötete, a pesti egyetem könyvtárában.

34) Ugyanott.

közé szegődött. „Semmi szándékom — irá Lajos 1682-ki september 7-én követének a lengyel udvarnál — az elégedetlenek minden szükségeiről gondoskodni; mert azon kivül, hogy csinján akarok bánni a császárral, míg nem fordul ellenem: helytelennek látnám, segédemmel öregbíteni azon segédet, melyben a török részelteti a magyarokat, kik jelenleg egészen a nagyur parancsaitól váltak függőkké." A franczia udvar mindamellett négyezer hétszáz aranyat rendelt a bujdosóknak kifizettetni, de melyeket Tököli, most már a bujdosók fejdelme, zsoldosainak fizetésére magánál tartott. Fajgel Péter kassai kapitány, urának ezen eljárását igazolandó, február 3-án figyelmeztette a követet: hogy a magyarok bezzeg már elfogadták volna a bécsi kabinet által ajánlott békét, ha Tököli nem tart három ezer zsoldost, kikre minden körülmények között támaszkodhatik. „Most repült ide Bécsből — folytatja — Hofmann úr, s ennek nyomában lesz mindjárást Saponara." [35])

Az utóbbik folytatta Leopold nevében a békealkudozásokat. Tököli követeléseiről Eszterházynak február 8-kán a királyhoz adott leveléből értesülünk. A magyar korona tartományaiban — mondja a nádor — jelenleg már nincsenek herczegek az egy királyi helytartón vagy nádoron s az esztergomi érseken kivül, ki szintén élni szokott a herczegi czímmel. Mindemellett Tököli elbízván magát a felséged részéről tapasztalt kegyes eljárás következésében, valamennyi keresztyén fejdelem csúfjára s felségednek is mint törvényes királyának rövidségére, vakmerően elfogadta a török zsarnoktól a fejdelmi, herczegi czímet, mit kétségkivül nem merészel tenni, ha Saponara ez irányban is nem nyujt reményt neki. Jelenleg még csak egyes magyarországi részek fejdelmének irja magát, de ha nem akadályoztatik, jobbját rövid idő mulva

35) Petrovics kéziratai, a magyar akademia könyvtárában.

a királyi pálcza után nyujtandja, mit pártfelei már is hirdetnek, oly hozzáadással, hogy Pozsonyt fogja székvárosául választani.

Kérdés tehát, ha kell-e ilyetén eretnek s pártütő embernek a herczegi czímet megadni, főkép ha a czím mellé még kézzelfogható dolgot is, t. i. Magyarország tetemes részének birtokát kéri magának? Kérdés továbbá, ha, mint ilyes, felségednek akar-e jobbágya lenni, vagy a töröknek, vagy mindkettőnek? Ha a török jobbágyok sorában fog helyet, akkor nemcsak herczegi czímre nem érdemes, de még arra sem méltó, hogy keresztyénnek neveztessék. Ha kétfelé akar alattvalói viszonyban állani, akkor magából a szentirásból olvashatja ki a választ: hogy két úrnak senki sem szolgálhat, kivált két különböző úrnak, minők: keresztyén császár-király s pogány szultán. Ha végre, felséged jobbágya akar lenni, akkor tudja meg, hogy lehetetlen, miszerint a korona Magyarország valamely részét reá szállítsa, mert ama megyék urasága elidegeníthetlen a királyi felségtől. De — fogja talán Tököli mondani — Bocskai, Bethlen, Rákóczi szintén birtak nehány felső magyarországi megyét, miért ne birhasson tehát ő is hasonlóképen nehányat?

Felelet: az erdélyi fejedelmek, mint ilyesek, herczegek voltak, s így czím tekintetében semmi újat nem nyertek, Magyarországon pedig nem követeltek fejdelemséget magoknak, hanem csak urodalmakat, mi épen nem ujság a keresztyén világban, mert, például, a spanyol, svéd, dán királyok is birnak Németországon urodalmakat, a nélkül hogy azért Németország fejdelmeinek irnák magokat, holott Tököli egyenesen felső Magyarország fejdelmének, nem magyarországi urodalmak urának kiván czímeztetni. Következik innen, hogy nem volna tanácsos felséged részéről őt fejdelemnek ismerni. — De kérdés továbbá: mit kell tenni, ha megelégednék a puszta czímmel? Én úgy vélekszem, hogy ilyesmihez inkább

felséged hívei mint ellenei tarthatnak igényt. S ha a jelen körülmények között kénytelen-kelletlen meg kell adni Tökölinek a herczegi czímet, méltányosnak látnám, hogy előbb még a nádor diszítetnék fel e czímmel, mint ki a felségnek híve és helytartója, s ki mint nádor különben is herczeg, s nem is követel tartományt vagy megyét magának, hanem megelégednék a csupasz névvel, a római szentbirodalom czímzetes herczegeinek képére, kik fejdelemségre, ülésre szavazatra nem tartanak igényt. Innen azt látná Tököli, hogy nem a szultán hanem felséged hatalmában áll, valakit herczeggé tenni; a nádor pedig nagyobb súlylyal léphetne fel a jelen forradalomban Magyarországon. De innen nem következik, hogy a későbbi nádorok is igényt fognak tartani e czímre. A körülmények nem mindig ugyanazok; de hasonló körülmények között dicső emlékezetü I. Ferdinand császár is feldiszítette Imre nádort a herczegi czímmel, hogy a pártokra szakadt országban annál nagyobb sükerrel mozdíthassa elő a közügyet. [36])

Kérdés végre: mit kell tenni, ha Tököli nem elégszik meg a puszta czímmel, hanem ahoz még felső Magyarországot is követeli magának? Ez esetben vissza kell utasítani a kivánságot, mert máskülönben lassankint kiszedegettetik felséged kezéből az ország, s adja Isten hogy az örökös tartományok ne hulljanak majdan utána. Ilyesmire nem kell kaput tárni, kivált eretnekeknek nem, kik egyébiránt is éjjel nappal azon vannak, hogy felekezetöket előmozdítsák a katholikus egyház rovására.

Aztán minek is tartana felséged annyira az egy Tökölitől, ki a keresztyén világ szeme láttára rövid idő mulva kudarczot fog vallani. Jőjön csak segédünkre néhány ezer emberrel a lengyel király; s járjon csak ki Barkóczynak s

36) Eszterházy Perényi Imrét érti, de ezt nem Ferdinand hanem I. Maximilián császár sorozta a római szentbirodalom herczegei közé, miről annak helyén szó volt.

felséged egyéb híveinek, kik nagyocska számmal vannak, zsoldosok szerzésére egy kis pénz: fogadom, rövid idő mulva magára marad Tököli. Főkép ha felséged segédére méltóztatik lenni a nádornak, ki szintén együvé szerkesztend egy belföldi dandárt az ország oltalmára és felséged szolgálatjára. Méltóztassék továbbá százezer forintot valamely hű biztosának kezéhez adni, ki a nádor oldalánál tartózkodjék s adandó alkalommal amaz öszletet Tököli párthivei között kiosztogassa. Katonái hozzánk át fognak térni, s talán nagyobb merényletet lesznek megkísérők; és ehezképest csekély pénzzel milliókat érő eredményt vásárolhatunk meg. Fogadjon felséged három ezer magyar lovast s kétezer magyar gyalogot; fogadjon szintannyit az ország: lesz mindössze tíz ezer fő; és felséged tapasztalni fogja, hogy Tökölit vissza verjük Isten segitségével. [37])

Így vélekedett a nádor. Tököli a kassai gyülés eloszlása után február 20-án Lőcsére érkezett, hol neje őt egy fiacskával megajándékozta, kit Istvánnak kereszteltetett, de ki nehány nap mulva, április 3-án meghalálozott. [38]) Két nappal korábban Sebestyén püspök is elhúnyt, Tököli nagy fájdalmára, mint az egykoru lőcsei krónikában olvashatni. Májusban a tizenhárom felső s hat szomszéd megye — Abauj, Zemplén, Sáros, Szepes, Torna, Gömör, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Ung, Heves, Liptó, Árva, Zólyom, Nógrád, Hont, Bars — követei Tályán gyülést tartottak Tököli felhivására. Tanácsosai Szepesy Pál és Szalay Pál, titoknoka Guth Dániel s pecsétőre Absolon Dániel, május 25-én, nevében tiz pontot terjesztettek a gyülés elébe, névszerint „a békeséghez jó reménysége levén ő nagyságának“ kivántak húsz ezer ember számára szekereket, s két hónapra

37) Opiniones et literae Pauli Eszterházy.

38) Ladiver Illyés, Natale victoriarum praesagim, Lőcse, 1683 Wagner. Analecta Scep. IV 208.

lisztet és húst; kivánták azontúl, hogy keljen fel személyesen az öszves nemesség. A béke nevében indítványozott hadi készületek nem voltak ínyére a gyülésnek, mely azonképen, mint a kassai, hijába szorgalmazta, hogy közöltessék vele a füleki mezőn meghirdetett athname. Nincsen kezemnél, volt Tököli válasza, kiről mindenki tudta, hogy amaz athnáménál fogva, a porta hűbéresei között fogott helyet. [39]) A rendek Macsai János, Dőry András, Gyürky Pál, Gyulai János és Kubínyi Menyhárd, mint választmányi tagok által kinyilatkoztatták, hogy lehetetlen felkelniök, mert nincsenek lovaik, nincsen pénzök; mert ez idő szerint a mezei munkával kell foglalkodniok; s mert azalatt, míg ők fel és tovább kelnek, Szatmár, Ecsed, Patak, Szendrő, Murány, Likava, Árva és a Leopold kezében volt más várak őrségei megrabolnák a környéket. De adnak négyszáz szekeret, négyezer köböl búzát és hatszáz vágómarhát; „noha igen elromlottak, s noha azzal van dolguk, ki fájlalhatja romlásukat." Tököli nem palástolta neheztelését. ‚Kegyelmetek eddig sem munkálkodott velünk, — válaszola a rendeknek — s talán gyemeknek tart; holott most is nem a nemes vármegyék segítségével, hanem három annyi hozzá-tételével, vittem végben a portánál a dolgokat. Tizenkét esztendeje, hogy bujdosom; azért, Isten úgy segéljen, valaki fel nem ül, nem csak jószágával, hanem életével is fog fizetni. Gyermeknek tart? én már kiköltem abból; s megmutatom, hogy ura s fejdelme vagyok a hazának. Idegenek előtt való becsületemet nem engedem, hanem meg fogom oltalmazni. Kivetem mindenik megyére mennyit tartozik adni.

---

30) Bár mint erősödött külsőleg egyelőre e szövetség által, a közvélemény mégis ellene fordult miatta. „L'alliance de Tékéli avec les Turcs — irja Rákóczi, vagy ennek valamely meghittje — le rendait odieux à toute l' Europe, aussi-bien qu'à ses compatriotes: on l' accusait d' une ambition démésurée, à laquelle il était disposé à tout sacrifier, et on le rendait responsable de tous les malheurs, qu' une guerre entre deux puissantes nations . . . ne manquerait pas à produire."

Talán azt gondolja kegyelmetek, hogy a kassai gyülésen felajánlott egynehány pénz segített? Kegyelmetek eloszolhat, már nincsen semmi dolga, már nem kérjük kegyelmeteket, hanem magunk biztosai által meghatározzuk mindenik megyének illetőségét.' 40) A követek bocsánatot kértek, bocsánatot nyertek, egy uttal értésökre adatván, hogy most nem jár olyas idő, midőn a törvényes formák megtartását sürgethetni. Eljő ennek is napja, majd ha helyreállandott a béke. S más nap, május 27-én, Tököli biztosai meghagyták a megyéknek, hogy junius 6-án ezer négyszáz szekér, ezer négyszáz vágó marha, tizennégy ezer köböl liszt, Vizsolynál készen álljon a hadak számára; s hogy Ónod, Tokaj, Kálló felépitéséről ingyen munkák által gondoskodjanak. Miután a biztosok még végzést hozattak a gyüléssel, hogy egyféle véka, — a kassai — egyféle font, egyféle sing, egyféle iceze — a budai — legyen országszerte; hogy egy hordó bor álljon kétszáz budai iczéből, egy mázsa álljon százhúsz fontból, — a rendek haza oszoltak. 41)

V.

Ha száz kezem volna, — irá Caprara még 1682-ki october 31-én Leopoldnak Drinápolyból — s ha erem mindenik lüktetésével egyegy levelet irhatnék, mégis csak azt mondanám mindig és mindig, hogy felségednek nem marad hátra más választás, mint kardhoz nyúlni, és a monarchiát s az öszves keresztyénséget megvédeni; semmi kilátás a békére. — És Leopold tanácsosai még sem akartak megválni a gon-

---

40) A gyülés irományai, Szalay Ágoston gyüjteményében.
41) Ugyanott.

dolattól, hogy a porta egyelőre még nem fogja egész erővel megtámadni a császárt, csak 1684-ben folyandván le a vasvári béke. De midőn 1683-ki januárius 2-án a szultán palotája előtt Magyarország irányában lobogtak a lófarkok, Leopoldnak meg volt üzenve a háború. [42]

Most, végre, komolyabb készületek tétettek az ellenség fogadására. XI. Incze pápa januárius 20-án intette XIV. Lajost, ne bántaná Leopoldot, miszerint ez öszves erejét a török ellen fordíthassa; [43] s a franczia király csakugyan tartózkodónak mutatkozott ez évben, s ovakodott újabb alkalmat szolgáltatni a nimwegi béke felbontására. A bajor és szász választó fejdelmek, a német birodalom frank és sváb kerületei frígyre léptek Leopolddal, frígyre mártius 31-én Sobieski János lengyel király is. Szerződésök értelmében Leopold hatvan ezer, Sobieski negyven ezer fegyverest állítanak ki; ha Bécset vagy Krakót vívás fenyegetné, mindkét fél hadai egyesülnek; Leopold egy millió kétszáz ezer lengyel forintot fizet társának; a szerződő felek külön-külön nem kötnek békét a törökkel, s azon lesznek, hogy névszerint a muszka czárt is szövetséges társul nyerjék. [44]

‚Az egész keresztyénséget, főképen pedig régi vitéz magyar nemzetünket mindenkor gyűlölő pogány török — irá mártius 18-án Eszterházy a megyéknek — minemü kegyetlenséggel feni fogát szegény édes hazánk ellen, nyilván vagyon kegyelmetek előtt, ki nagy hadi készülettel levén, azon van, hogy elsőben is ezt a megromlott, s már nagyobb részt igája alá hozott országot semmivé tegye, aztán a többi keresztyénséget is épenséggel megtapodja. S noha némelyeknek

42) Benaglia, Reisebeschreibung des Grafen Albert Caprara, 99. l.

43) Lünig, Litt. Proc. III. 1.

44) Katona, XXXV, 20.

köztünk szines álnok praktikája és szavai által szabadságot igér: bizonyára utolsó rabságunkra czéloz. Elégséges példát mutat a görög birodalom sok más keresztyén országokkal együtt, melyek birtoka alatt vannak, a holott kirekesztetvén minden nemes vér, gyalázatos rabságban tartatik a keresztyénség.

Látván azért kegyelmes atyáskodó királyunk ő felsége, édes hazánknak, úgy mint kedves országának nagy veszedelemben forgó állapotját, a mi sokszori alázatos nádorispányi közbevetésünket is méltó tekintetbe vevén, igen nagy s égig magasztalható kegyelmességből elhatározta magát, hogy Isten áldásából maga szép számos hadaival levő szerszámival, s más ahozvaló hadi állapotokkal a keresztyén vért szomjuhozó pogány ellenségnek necsak ellene álljon, de még Isten jóvoltából azon ellenség földén is nyomakodtassa hadait. Járulván még ehez némely felséges keresztyén királyok segítsége is, kik kegyelmes urunkkal ő felségével egyetértvén, akarnak egy szívvel lélekkel a közönséges ellenség ellen mind vizen s mind szárazon menni. Most vagyon azért Isten által mód szegény hazánk pogány igája alól felszabadításában, 's hogy ha szintén a magyarok közűl megcsalatott is volna egynémelyik az ellenség szép szavaitól, az elhajolván tőle kegyelmes koronás királyunk hívségére, s fegyvert fogván, mutassa meg régi eleinktől reánk származott igazi magyarságát, s értvén személyünk szerint mezőben való szállásunkat, kapcsolja hozzánk kiki magát, hogy Isten kegyelméből együtt levén, mehessük bátran ellenségünkre, s mutassuk meg mind kegyelmes királyunkhoz s mind pedig édes hazánkhoz igaz kötelességünket, most levén egyszer nemzetünknek igen szép alkalmatossága, hogy az egész keresztyénség előtt mind Isten dicsőségére, mind urunk s hazánk szolgálatjára, mind magunk becsületire örök dicséretre méltó régi vitéz magyarságát megmutassa. Nem kételkedvén azért kegyelmetek igaz keresz-

tyénségén, akartuk ezzel felhívni, s nádorispányi hatalmunknál fogva parancsoljuk: legyen kegyelmes urunk levelének foglalatja szerint oly készülettel, hogy mihelyt veszi újabb rendeletünket, azonnal mentül számosabban álljon fel, s a hol érteni fogja létünket, minden haladék nélkül az ország törvényében említett büntetés alatt kapcsolja hozzánk magát, egyebet sem cselekedvén.' [45]

Mártius 31-én a jancsárok, aprilis 1-én maga IV. Mohamed kiindultak Drinápolyból: velök utánok a kétszáz ötven ezer főre becsült öszves sereg, három száz ágyuval. Philippopolisnál Tököli követe Szirmay István, s vele Fajgel Péter érkeztek a szultán táborába. [46] Május közepén Nándorfehérvártt voltak a hadak. Szirmay és társa ekkor kihallgattatván, vissza, küldőjökhöz bocsátattak; s a szultán most nagyvezírét Kara Musztafát karddal és paripával ajándékozván meg, kaftánnal és kócsaggal diszítvén fel, őt az öszves török erő élére állította. Utját Eszéknek vette a szerdár, honnan Caprarát elvégre Bécsbe eresztette, levéllel, mely Leopold tiszteit, névszerint a véghelyek kapitányait vádolja a békebontásról; s hol június 10-ikén Tököli személyesen tisztelkedett neki. Felső-Magyarország ura ötven főbb nemes környezetében, huszár és hajdú csapatoktól kisérve jelent meg. A szerdár kérdést intézett hozzá, mint lehessen három dolgot azonegy csapás által eszközölni, névszerint: boszút állani Leopoldon, a hadak zsákmány-szomját kielégíteni és Magyarország jövendőjét biztosítani. — Bécsnek vívása és tőből kiforgatása által, volt Tököli válasza. [47] S Kara Musztafa csakugyan e szándékkal indult ki Drinápolyból. Mit Szolimán nem birt végrehajtani, mit a Köpriliek még csak meg sem kísérlettek, azt ő czélul

---

45) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

46) Hammer, VI. 389.

47) Fajgel Péternek, 1683-ki július 15-dikén Kassáról Duvernayhez adott levele, Petrovics gyüjteményében.

tűzte ki magának: Bécs bukását. E végre Tökölinek meghagyta, hogy a Dunának bal partján ügyekezzék Bécs alá jutni: ő a vezír a folyamon innen fog működni. S most egyik hívét Leopoldhoz küldte Tököli a fegyverszünet felmondására; ő maga június 24-én már Lőcsén volt ismét. De Barkóczy Ferenczet, Szepesy Pált és Szalay Pált nyolcz század magokkal a vezír táborában hagyta, előhadul, mely mindenkit biztosítson, hogy nem leszen bántása a nagyvezírtől, ha Tökölinek hódol mint fejdelmének. Barkóczy tiz évnél tovább első sorban küzdött a bujdosók ellen: most kénytelen volt örsül menni velök, hogy jószágai Szabolcsban, Zemplénben, Abaujban ne menjenek veszendőbe. Tiszáninnen s Tiszántúl Leopold hada inkább mint valaha tünő félben volt. Patak is Tököli kezébe került, Saponara Szatmárra költöztette az őrséget. [48])

Leopold, hadainak fővezérletével sógorát, Károly lothringeni herczeget bízta meg. A derékosereg Köpcsénnél ütött tábort, számra harminczkétezer hatszáz ember, ötvenhat ágyuval. [49]) A másodsereg, mely Ádriától a Jablunka-szorosig mintegy őrvonalt képezzen a török-tatár száguldozók és Tököli ellen, huszonnyolcz ezer emberre ment, következő pontokon fogván állást: nyolczezer ember Schultz alatt a felső Vág megett; ötezer magyar Eszterházy parancsai alatt Leopoldvára és Komárom között; [50]) hatezer magyar Batthyány Kristóffal a

48) Ugyanaz ugyanott. Wagner Anal. IV. 195.

49) Ide irom alkatrészeit. Gyalogság. Hét egész ezred: Starhemberg, Baden, Grana, Mansfeld, Souches, Scherffenberg, Diepenthal. Öt fél ezred: Strassoldo, Thimb, Heister, Neuburg, Würtemberg. Wallis és Bock ezredekből hét-hét osztály. Öszvesen 21,800 ember Starhemberg Rüdiger és herczeg Croy vezérlete alatt. — Lovasság: Tiz vasas ezred: Caprara, Rabatta, Dünewald, Pálffy, Gondola, Mercy, Hallweil, Montecuccoli, Götz, Dupigny; és Taffnak fele. Három dragonos ezred: Styrum, Castell, Herbeville. Öszvesen 10,800 ló; tábornokok: a szász-lauenburgi herczeg, Caprara, Rabatta, és Lajos badeni őrgróf.

50) „Ego quinque regimina partim ex confiniariis partim ex aliis conflata summa cum industria et labore inexplicabili conquisivi — irja 1683-diki

Rába megett Győr és Körmend között; Herberstein négyezer hatszáz embere a Muraközben s az alsó Mura hosszában; ötezer horvát élén a bán, Horvátország s a tengerpart oltalmára. [51])

Május 4-kén Pozsonyba érkezett Leopold, hitvesének s Maximilián Emánuel bajor választó fejdelem kiséretében, és Köpcsén mezején szemlét tartott a hadak felett. Május 8-kán a király felhivására Ezterházy tanácskozmányt tartott a jelenvolt magyar urakkal, mit kellessék ama hadakkal a török sereg érkezéseiglen mívelni; s megannyian oly véleményben voltak, hogy miután Érsekujvár vívása sok időt és sok erőt igényelne, s miután Fehérvár kissé távol esik és hadi szempontból nem sok jelentőséggel bir, Esztergomot kellene körültáborlani, melynek birtokából mind Budát mind Ujvárt fenyegetnék a császári hadak; ha pedig ezen indítvány elvettetnék, tanácsosnak látszik, hogy legalább a közelebb fekvő kisebb erősségeket kellene a törökök kezéből kivenni, s a bennök találtató szüleséget zsákmányolni, mi végre kivált a belföldi könnyü lovasság öregbítése fogna czélszerünek mutatkozni. [52]) Más nap Leopold odautasította a lothringeni herczeget, hogy Magyar-Óváron és Győrön át Komárom felé nyomuljon elő, mi által az ellenség földjét megközelíti, s mégis a Rába és Vág völgyében maradván, mihelyest szükséges, segédére lehet az e

aprilis 7-kén Leopoldhoz intézett panaszlevelében Eszterházy — quibus spem etiam dedi de menstruo stipendio, . . . quibus etiam jam ex anticipata pecunia mea aliquid solvi, ut obligati maneant, praeterea haec rebellibus quoque intimavi, si qui venire voluerint, eos a Majest. V. S. accomodationem et gratiam ac solutionem habituros, quorum jam ad centum circiter venerunt . . . Interim in diem hodiernum nullae dantur pecuniae, sine quibus impossibile est belligerare . . . Inaudivi etiam quod dominus episcopus Kollonics confidat se decem millia hominum reperturum, pro tribus florenis equitem et duobus peditem, nec esse necessarios colonellos aut alios ejusmodi officiales. Fateor, clementissime domine, quod quamvis a triginta jam annis in confiniis Hungariae inserviam, artem tamen istam ignoro."

51) Röder, I. 16.

52) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

folyamok megett felállitott őrvonalnak; s hogy a török hadak megérkezése előtt a körülményekhez képest Esztergom vagy Ujvár vívásához fogjon. [53])

E parancshoz képest Károly herczeg május 11-kén — az nap, melyen Leopold vissza Bécsbe indult — seregének élére állott, s Komáromnak tartván, tizenöt nappal később Tatán felül tábort ütött. Május 27-én hadi tanácsot tartott, s ámbár ez a seregnek csekély volta miatt minden vívás ellen tiltakozott, mégis 31-kén a lovassággal Esztergomig nyomult elő. Nem annyira a hely erőssége, mint a budai vezírbasának közel volta, s a környék számos szorulatai, melyek a netalán visszavonuló hadakat könnyen veszélyeztethetnék, őt arra birták, hogy Esztergom vívásáról lemondván, s a párkányi híd felgyujtására Szőnyből leúsztatott tűznaszádok hatásának hirét be sem várván, Komáromnál a Dunán általkeljen és június 5-én Ujvárt körültáborolja. [54]) A vívás már kezdetét vette s a közelebb fekvő keresztyén erősségekből mármár érkezendők voltak az ostromgépek, midőn a herczeg június 8-kán éjjel vissza Komáromba indult, mert a nagyvezír már Eszékre érkezett öszves erejével, „neki pedig — a herczegnek — utasításul van adva, hogy kivált az örökös tartományok oltalmára s a hadak épségben tartására ügyeljen." A vívás ezen rögtöni félbenszakasztása, melyben egynémelyik a budai basa előli hátrálást látott, [55]) Leopoldnak sem tetszett, [56]) de kivált a nádort elbősziтette. Akartam felségednek alázatosan jelenteni — irá június 18-án a semptei táborból Leopoldnak — hogy felséged még mindig nincs képviselve a nemzeti zászlóaljban,

53) Röder az id. h.

54) A herczegnek június 2-kán Szőnyből Leopoldhoz adott levele a cs. t. levéltárban. Röder, I. 22.

55) Praynál, Epist. Procer. III. 505. a budai basának ddo Ujvárini, die 6. junii 1683 Tökölihez adott levele áll, melyben irja: „Castra nostra distunt medio milliari ab Ujvarino." ‚6‘ helyett talán ‚9‘-et kellene olvasni.

56) Röder, I. 23.

mindamellett hogy Kollonics püspök havonkinti három forintért egy sereg zsoldosra vélt szert tehetni, a hazafiak részéről pedig, ámbár senki sem köteles felkelni a királyi zászló megérkezéseiglen, az enyéimmel egyetemben körülbelől négyezer lovas és gyalog van körülöttem, de ezek is annyira elkeseredtek Érsekujvár vívásának minapi félbenszakasztása miatt, — melyhez bár sohasem fogtak volna hozzá felséged hadai — miszerint azt lehetetlen leirnom; mert máris hímezés nélkül mondják, hogy a hazának nem oltalmára, hanem megrontására érkezett hozzánk a sereg. [57]

Kara Musztafa június 15-én a dárdai táborból kiáltványt bocsátott a magyarokhoz, melyben szabadságaik s vagyonuk sértetlenül fenmaradását igéri nekik, ha Tökölivel a portához állanak; de ha nem akarják megismerni, hogy a szultán kegyében rejlik reájok nézve a béke s nyugalom forrása, mindnyájan és fejenkint keservesen fognak lakolni. [58] S most Somogyot és Szalát elárasztották a török hadak; ragadozás, gyujtás, öldöklés elől csak Tököli biztosai adhattak menedéket. A nagyvezír előhadai Veszprémet elfoglalták; a deréksereg Fehérvárnál fogott állást. Kara Musztafa itt tanácskozmányt tartott, melyben az Erdélyen át besereglett krimi tatárok khánja Muradgiraj, s Ibrahim, az öszves hadaival Ujvár alól ide parancsolt budai basa is részt vettek. Az eszéki határozat: egyenesen Bécsnek tartani, újra megerősítetett. Egyes csapatok Tatát és Pápát elfoglalták, Pannonhalmát feldúlták. [59]

A lothringeni herczeg most már a Rába és Rábcza közt táborozott; szándéka volt Győrt oltalmazni, a nagyvezír közeledését akadályozni. De a török hadak nehány mérfölddel felebb átmentek a Rábán, megkerülni vagy hátból fogni a keresztyén tábort. Nyolcz ezer tatár nehány óra alatt, úgy

57) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

58) Röder, I. a mellékletek között 7. l.

59) Török források Hammernél, VI. 393.

szólván, Óvárig, Nezidcrig vitte a pusztítást. A nádor június 30-án semptei táborából értesíteni kivánta Leopoldot a gyászról, a kétségbeesésről, melybe Dunán innen s Dunán túl esett a nép. Megkerestek a lakosok — úgy ír — terjeszteném állapotjokat felséged elébe, tudnám meg, mi tevők legyenek, szemben oly hatalommal, melynek, úgy látszik, lehetetlen ellenállani. Felséged Dunán innen már csak Pozsony és Trencsén megyéket s Nyitrának részét birja, a többi mind Tököli kezében van. Dunán túl csak Soprony és Mosony, s részben Vas tartozik felségedhez, a többi veszendőbe ment már régebben, vagy veszendőbe megyen most; rövid napok mulva valamenynyi végvár a töröké leszen. Felséged nemzeti zászlóalja sehol sem mutatkozik; pénz itt nincsen; az ellenség ereje óráról órára növekedik; Ujvár vívása csúful abbanmaradt; főseregünk vizek közé vette magát, melyek közűl kibontakoznia semmi kedve, vagy melyek közűl legfelebb a végre fog kimozdulni, hogy Magyarországot magára hagyván, Bécs alá siessen; felséged Linczig fog visszavonulni, mint hallom, vagy még tovább; a Vág oltalmára mellém adott négy dragonos és horvát ezred Morva és Szilézia széleihez parancsoltatott; Tököli közeledik; a lengyel segédnek semmi nyoma; én itt vagyok katonaság nélkül, az ellenség torkában, mert a dunántúliak hallván, hogy honuk egy tűzvész, oda siettek vagyonuk megmentésére, a dunáninneniek pedig, hasonló sorsot várhatván magokra, elszélednek; Pozsony, végre, és a Pozsonyban őrzött szent korona a legnagyobb veszedelemben forognak! Könyörög tehát általam, mint nádor és közbenjáró által, ez országrész felségednek, méltóztassék neki tudtára adni, mitevő legyen e végveszélyben; s ha képes-e felséged, a lakosokat megoltalmazni vagy sem? Ha igen, — annak mielőbbi végrehajtásaért esedeznek, mert az ellenség küszöbünknél van, s mármár összetapos bennünket; ha nem, — ne vegye nekik rosz néven felséged, ha az időjáráshoz alkalmazkodván s a kénytelen-

ségtől kérvén tanácsot, magok, nejeik és gyermekeik megmaradásáról gondoskodnak, azok példájára, kiket a multévi gyászos fegyverszünet Tököli hatalmának vetett alá. Én nem fogok Bál előtt térdet hajtani; de meg levén győződve, hogy felséged nem akarja, miszerint a nádori méltóság csúfjára az ellenség kezébe kerüljek, esedezem: méltóztassék minélelőbb segédhadakat küldeni, vagy engem távozásra felhatalmazni, mert egymagam nem vagyok képes egész seregeket futamodásra bírni. S méltóztassék megengedni, hogy ezen országrész lakosai magok gondoskodhassanak magokról, míg Isten ő felsége urokat meg nagyobb erővel fogta felruházni. [60])

VI.

Károly herczeg, miután gyalog és tüzér hadait a Csallóközbe vetette, hogy Győrrel fentarthassa a közlekedést, — július 1-én éjjel, lovasságának élén Bécsnek tartott. Tartalékdandára felperzselte a Rábczahidat, de Mosonyon innen egy mérföldnyire már nyomában voltak a tatárok, leöldösve a maradozókat. Július 2-án Magyar-Óvárnál, 3-án Parendorfnál, [61]) 4-én Köpcsénnél táborozott a herczeg. Kara Musztafa, mihelyest a lothringeninek távozása tudomására jutott, tizenkét ezer jancsárt átvetett a Rábán, kik Győr külvárosait felgyujtották; ő maga július 8-án derékseregével az ausztriai szélekhez sietett. A tatárok ez nap Károly herczeget Petronellnél másod

60) Opiniones et literae Pauli Eszterházy.

61) Lajos badeni őrgróf 1684-ki július 3-kán Parendorfból Hermann nagybátyjához adott levele, Rödernél, I. 26. Hammer a török forrásokban azt olvasta, hogy a tatárok Altunbardakig vették üzőbe a német lovasságot, s ezen hely, mely szerinte arany kannát jelent török nyelven, valószinüleg azonegy Boldogasszonynyal, úgy mond. De hogy Altunbardak = Altenburg, arról, úgy hiszem, nem lehet kétség.

ízben támadták meg, s háromszáz emberét levágták. A leopoldiak Fischamendben töltötték az éjtszakát; Caprara tábornok és Montecuccoli ezredes Bécsbe lovagoltak, hirt hozandók a török erő közeledéséről. Leopold futár által meghagyta a Csallóközben állomásozott gyalogságnak, hogy késedelem nélkül a herczeg hadaival egyesüljön; Bécset öt tagból álló választmány gondjaira bízta; s mielőtt felvirradna, udvarostul Linczbe utazott.

Tököli július 12-én tizennyolcz ezer emberrel Putnoknál táborozott, honnan az egri és váradi basák kiséretében, kik a nagyvezír parancsából őt tizenkét ezer törökkel támogatták, a bányavárosokon át Pozsony felé indult. A Vágvonalt, mint felebb láttuk, Eszterházy és Schultz voltak oltalmazandók, kikhez még Lubomirski kétezer hétszáz lengyel zsoldossal csatlakozott. A nádor július 7-én Bécsben volt, hová, ugy látszik a koronát magával vitte, s honnan egy kis vigasztalással remélt a semptei táborba visszatérhetni; s íme hirét hallja, hogy Leopold már útban van Lincz felé; hogy a nagyvezír már átkelt a Rábán; hogy Schultz és Lubomirski most már idétlennek látván a Vágvonal oltalmának megkisérlését, Bécs felé vonultak; hogy a magyar hadak végmaradványai is szétoszoltak. A dolgok ez állásában Eszterházy Fraknóba vette magát: Tököli előtt nem volt ellenség. 62) A megyék és városok Dunán innen s Dunán túl versenyeztek egymással hódolatuk beküldésében.

Csallóközből a gyalog hadak július 13-dikán érkeztek Bécsbe: a nagyvezír, ügyetlenségében két napot töltvén Magyaróvártt, huszonnégy órával megelőztetett általuk. A nádor most a lothringeni herczeghez fordult segédért, százhúsz gyaloggal — ennyiből állott a fraknói őrség — lehetetlen levén

62) Fajgel Péter levele Vitryhez, ddo Kassa, 1683, július 15-kén. Petrovics gyűjteményében. Opiniones et Literae Pauli Eszterházy. Röder, az id. h.

a várat megoltalmazni. De Károly herczegnek most csak egy gondolatja volt: Bécset megmenteni a császárnak, a keresztyénségnek. S a nádor mármár lemondott minden reményről. Soprony Tökölihez állott, — kiált fel kétségbeesve Leopoldhoz adott levelében — Ruszt és Kismarton követni fogják a példát. Íme, mily hasznot hajtanak a szabadalmas városok, kik mióta Magyarország fennáll, mindig a lázadás fészkei voltanak. Draskovics és Batthyány szintén az ellenséghez pártoltak s reám fegyverrel akarnak jőni. Sopronyból azt a hírt veszem, hogy Tököli Draskovics Miklóst nádorrá, Batthyány Kristófot országbiróvá, maga magát királylyá akarja tenni, a clerus megegyezésével. Barkóczyt ma várják ide a lázadók, ő és Draskovics felkelésre buzdítják a nemességet, s reám uszítják az összes népet. Az ellenség már egy millio kárt tett jószágaimon, mert valamennyi felső magyarországi urodalmaim az ő kezében vannak; már négyezernél több jobbágyom vagy meggyilkoltatott vagy fogságba esett; s nincsen egyéb vigasztalásom, mint Isten és szentjei és tiszta lelkiismeretem... Eddig irtam levelemet, s íme hallom, hogy Draskovics Sopronyba érkezett, s hogy a nagyvezír nevében személyes megjelenésemet kivánja; akkor, ugy mond, az én váraim, az én urodalmaim is biztosíttatnak a török dühe elől, valamint ez megannyi szomszéddal megtörtént; máskülönben pedig tönkre tesz okvetlenül. Mily nyomoruságra jutottam legyen, legkegyelmesebb császár, azt csak Isten tudja. Krisztus kínszenvedésére kérem felségedet, gondoskodjék rólam, ne hagyjon engem elveszni; mert nem tudom, hová vegyem magamat, az ellenség színe elől. — Ezeket július 13-dikán Fraknóból irta a nádor, s nehány nappal később tanácsosnak látta nejével és gyermekeivel Magyarországon kivül Németujhelyben keresni menedéket.

Tököli hadjárata Pozsonyig, diadalmenethez volt hasonló. Pozsony megye rendei még július 1-jén Baziuból küldték be

hódolatukat; 19-dikén Nagyszombat hűséget esküdött neki. Július 25-én Cseklésznél táborozott Tököli, 26-kán magában Pozsony városában, mely minden ellenállás nélkül kaput tárt fogadására. A vár ellenállott. Károly herczeg, miután a Bécs oltalmára rendelt erő, öszvesen tizenkét ezer ember, együtt és benn volt a városban, július 16-kán a Dunának bal partjára tért által, s a Bisamberg alján járt tábort; Tököli közeledésének hirére a Morva vizéhez sietett. A mely ötszáz embert előre küldött, hogy az őrség segédére Pozsony várába ügyekezzenek bejutni, azok közűl a magyar-török hadak július 27-én háromszázat levágtak, a maradékot megszalasztották. 63) A herczeg most egész erejével átkelt a Morván, s július 29-én Pozsony városát megadásra birta. 64) Tököli katonáiból már nem volt benne több ötvennél, hatvannál; a fejdelem derckserege a szőlőkben fogott állást, honnan kiszoríttatván, nehány százra menő veszteséggel — a halottak között Harsányi ezredes említetik — Szeréd és Sempte felé vonult. 65)

A lothringeni herczeg most visszatért bisambergi táborába, s a magyarországi megyéket győzelméről tudósítván, reményt fejezett ki, hogy ügyét nem fogják azonosítani a kuruczokéval; hogy Pozsony városának példáját fogják követni, mely megtért s melynek ő megkegyelmezett. Tökölit augusztus 7-kén Nagyszombatban találjuk, honnan odaérkezése előtt

---

63) Lajos badeni őrgrófnak augusztus 2-dikán Hermann bátyjához adott levele: „Obristwachmeister Ogilby und Horn solemnissime Stöss bekommen, und über 300 Mann verloren."

64) Ugyanaz ugyanott: „Der Stadt, so die Thor nicht öffnen wollen, sagen lassen, dass wann sie es länger weigern wollten, kein Kind darin verschonen würde: worauf sich dann die wohlweisen Herrn des Magistrats resolvirt, die Thor aufzumachen."

65) Lothringeni Károly jelentése a császárhoz július 30-káról Rödernél. Tököli levele a nagyvezírhez, július 29-kéről. Londorpnál, Acta publ. P. XI. Cont. VII. 558. Tököli Husszajn basát, a melléje adott törökök vezérét makacsságról vádolja, ki vonakodván mások tanácsának engedni, s a Vágig visszavonulni, oktalanul megvívott az erősebb ellenséggel.

két nappal a jesuiták kiűzettek s hol az esztergomi káptalan hatezer forinttal s hódolatos üdvezlettel vásárolt megmaradást magának. Alig távozott 8-án a fejdelem, midőn a kívül marasztott törökök egy csűrt felgyujtottak, melynek tüzét a városba vitte a szél. Két óra mulva valamennyi utcza lángban állott, s nem levén mód a kihatolásra, mert a kapuk be voltak zárva s a polgárok mindenképen elrekesztették városukat a törökök elől, négy ezer lakos bennégett vagy bennfúlt. [66] Végre berontottak a kuruczok, egyszersmind oltani és rabolni. Balogh Miklós czímzetes csanádi püspököt s még két más káptalanbelit foglyokul magokkal vitték, de néhány nap mulva — úgy látszik Tököli parancsából — meg szabadon bocsátották.

VII.

E közben a nádor, ki július 29-dikén Stíria valamelyik mezővárosában kelt kiáltványa által a horvátokat hűségök tanusítására, a kuruczok elleni felkelésre buzdította, [67] Passauba érkezett Leopoldhoz, s augusztus 5-dikén a királyhoz intézett emlékiratában nem látott más módot az ország, a birodalom megmentésére, mint ha Leopold szövetségre lép eddigi ádáz ellenségével a franczia királylyal, s ha ezáltal az egész keresztyénséget maga körül gyülekezteti. Itt kérdés támad, — folytatja — minő legyen ezen szövetség, hogy belőle kár ne háramoljék felségedre. Ez nehéz kérdés, nem tagadom,

---

66) Ennyiről szól a város jegyzőkönyve, Tud. Gyüjt. 1818. IV. k. 41. l., más egykoru jegyzet Wagnernél, Analecta Scep. IV. 195. körülbelől három ezerre teszi az áldozatok számát.

67) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

mert a franczia király követelései velem nem közöltetnek, s ennélfogva lehetetlen, részletekbe bocsátkoznom; de ha a legkeresztyénebb király jelenleg nem követeli magának a császári koronát, vagy az öszves spanyol Belgiumot, vagy a római szent birodalom egész tartományait, ha, mondom, egy vagy más szomszéd helylyel, minő például Strassburg, megelégednék, s viszonzásul öszves erővel, valamennyi szövetségeseivel egyetemben, mind szárazon mind vizen felséged oltalmára kelne, méltóztassék kivánságára hajlani. Mert ha a mindenható Isten felséged fegyvereit diadalmaskodtatja, egy város helyett egész országokat fog nyerni, sőt, ha csak az egy Magyarországot hajdani terjedelmében visszafoglalja, nagyobbat, többet nyerend, mint ha Bécstől Hollandig parancsolna, mert a fekete tengertől az Adriáig fekvő valamennyi tartományok felségedet, mint magyar királyt, fogják uralni. — Hogy Eszterházy e tervvel elő mert állani, melyről maga mondja, hogy annak sok és hatalmas ellenei lesznek, s mely egyjelentésü volt a birodalom politikájának gyökeres megmásításával, — ezen körülmény egymaga is elégséges annak bebizonyítására, hogy a nádor, ő az ausztriai háznak rendületlen híve, tetőpontjára érkezettnek látta a veszélyt. S ez csakugyan nem lehetett volna nagyobb: itt volt a percz, melyben vagy fordulót veszen az ügy, vagy századok művét temeti romjai közé.

Starhemberg Rüdiger, s vele Bécsnek mind őrsége mind lakossága példás elszántsággal vívtak a vívókkal, de a török szablyán kivül ragályos nyavalyák is ritkították soraikat, s midőn september elején ostrom ostromot követett és a lothringeni herczeg által igért segéd még mindig nem érkezett meg: az örvény szélén állott a város. Néhány nap mulva a veszély el volt hárítva. Kremsnél elvégre összegyülekeztek a német segédhadak, — bajorok, szászok, frankok, würtembergiek — és Sobieski, a lengyel király, huszonhat ezer harczos

élén augusztus 15-dikén elindult Krakóból, 30-dikán a tulni mezőn egyesült Károly herczeggel, ki csak imént Raasdorfnál még egy ízben visszaverte a kuruczokat, egyesült a németbirodalmi hadakkal, s a martiusi szerződéshez képest a nyolczvan ezer főre menő sereg vezérletét általvette. September 12-én Bécs felmentetett, s a nagyvezír, kinek júliusban hét napra volt szüksége, hogy Győrről a császári székváros elébe érkezhessék, most oly eszeveszetten futamodott meg, hogy seregének töredékei más nap — september 13-án — délelőtti tiz órakor már a Rábczánál jelentkeztek. [68] A mely órában Kara Musztafa Győr alá érkezett, Ibrahimot, a nyolczvan éves budai pasát, kit Tököli atyjának hitt, megfojtatta. Ő volt a gyalázatos megfutamodás inditó oka, mondá; s kivüle még egy falka tisztet megöletett, hogy hadait a végfelbomlástól megóvja. September 17-kén, miután Érsekujvárba és Esztergomba őrségpótlékot vetett, s Kara Mohamed diarbekri basát budai helytartóvá nevezte, Fehérvárra s innen Budára indult.

A szász segédhadak Bécs felmentése után visszatértek hazájokba; a szövetséges sereg egyéb alkotó részei öt napi nyugodalom után Magyarországnak tartottak. Sobieski lengyelei képezték az előhadat, a közép a császáriaknak jutott, németbirodalmi osztályokból állott a tartaléksereg. September 20-án Pozsonynál Tököli követei Absolon és Giza a lengyel táborban kinyilatkoztatták, hogy urok a közte és a császár között fenforgó ügyet kész Sobieski itélete alá bocsátani. A király feljelentette Leopoldnak az indítványt, [69] s folytatván

---

68) Eszterházy János győri alkapitánynak 1683-ki sept. 17-én Győrről Hermann badeni őrgrófhoz, az udvari hadi tanács elnökéhez, mint a győrkerületi végházak főkapitányához adott levele, Rödernél, I. a mellékletek között: „Turcae tartarique post susceptam cladem die praeterita lunae diei hora decima in conspectum nostrum sese effudere, inordinatusque eorundem cum celeritate progressus, profligati exercitus suspicionem nobis ingessit."

69) Lettres du roi de Pologne Jean Sobieski à la reine Marie Casimire pendant la campagne de Vienne, traduites par Mr. le C.

a hadjáratot, seregét a Csallóközbe vitte, oly szándékkal, hogy a Vágon átkeljen s Érsekujvárt körültáborolja. Sorait a vérhas napról napra ritkította, s más betegségek is dúlván közöttök, csak october elején érkeztek Érsekujvár alá. Az évnek e szakában nem látszott tanácsosnak oly hely vívásához fogni, mely valószinüleg huzamos ideig fogna ellenállhatni: a sereg tovább kelt. Komárom és Párkány között, egy mérföldre az utóbbi helytől, october 7-dikén lesbe esett a lengyel előhad, ezer ötszáz ember felkonczoltatott, a király és fia is életveszélyben forogtak. De a keresztyén fegyverek két nappal később már kiköszörülték a csorbát. Sobieski és a lothringeni herczeg 9-dikén reggel a párkányi hidfőnél Kara Mohamed tizenhat ezer emberét megtámadták és megverték, s magát Párkányt is elfoglalták. A török dandár maradványa sietett a folyamon átkelni, de a hid laszakadván alatta, részét elnyelték a hullámok, része nagynehezen menekült Esztergom falai közé. A töröknek hét ezer emberébe került Magyarország felmentésének ez első napja. Tököli ekkor már Pestnél táborozott, de alkudozásait innen is folytatá a lengyel királylyal, s midőn a vezírtől parancsot vett, hogy könnyü lovasságával Párkányra siessen, szándékosan elkésett. Tököli követei — irá más nap hitvesének Sobieski — tanúi voltak a tegnapi viadalnak. Kezdetben remegtek, nem is kétkedve, hogy a török összetapos bennünket. Most örvendeznek; ha őszinte lélekkel-e, nem tudom; de ez elvégre nem lehetetlen: hiszen ők keresztyének. A nagyvezír, huszonnégy órával a párkányi ütközet után, seregének töredékeivel utját Nándorfehérvárnak vette, honnan october 12-dikén Drinápolyba költözött a

---

Plater et publiées par N. A. de Salvandy. Paris, 1826. 79. l. Sobieski hitvese a franczia Mária Casimira, ki tudnivalóképen a koronás hőst rövid pórázon tartotta, férjének szemére vetette, hogy Tökölit ismét legyezgeti. „Je n'ai aucun faible pour Tékéli, malgré ce que vous en dites; — válaszolá az — c'est la nation hongroise qui m'inspire une grande compassion: ils sont bien malheureux."

szultán. [70]) Szintekkor Apaffi hadosztálya is haza bocsátatott, mely Tökölitől külön, a moldvai és oláh hadakkal egyetemben, közvetlenül Kara Musztafától vett parancsot. ‚A fejdelem Lippa felé jött vissza — irja egy szemtanu — felette tanácstalanul, az éhhel, döggel megholt hadnak majd talán csak felével, a kit elvitt volt; mert fegyver nélkül is jó része elhullott.'

Esztergom őrségét elrémítette a szeme láttára történt párkányi csapás, s a keresztyén sereg a városon felül akadály nélkül verhetett hidat a Dunán. E közben Tököli követei — köztök Homonnai Zsigmond — békeindítványukat a lothringeni herczegnek is jelenlétében közelebbről fejtegették. Ők küldőjök számára a keletéjszaki tizenhárom megyét követelték, mint fejdelemséget, továbbá a bujdosók jószágainak viszszaadatását, s a nemzet sérelmeinek orvoslását e végre tartandó országgyülésen. Ezen követelések teljesítését Tököli fegyverben fogja bevárni. Károly herczeg ellenben Kassa általadásától függesztette fel a békeértekezlet megnyilását. E válasz nem tetszett a követségnek. [71]) S íme támad a hír, hogy a litván hadak, melyeknek összeseregléset Sobieski nem győzvén bevárni, nélkülök indult Bécs felmentésére, most felső Magyarországra vetették magokat. E körülmény a közbenjáróul felkért lengyel király ellen is bizalmatlanságot gerjesztett. Az alkudozások félbenszakadtak — irá october 20-án hitvesének Sobieski — mihelyest a litván hadak kicsapongásainak hirét vettük. Ah, nagy Isten, hogy olyasok is találkoznak, kik a nyomoru pórokat kinozzák! Én részemről még a kezembe esett magyar katonákat is szabadon bocsátom, meg-

---

70) Eszterházy Jánosnak Győrről 1683-iki oct. 27-én Hermann őrgrófhoz adott levele. Lettres du roi de Pologne, az id. h. Röder, I. 68. Hammer, VI. 420.

71) Sobieski, 1683-ki oct. 20-kán Esztergommal szemben, hitvesének: „Les commissaires sont bien mécontens de la visite, qu'ils ont fait au duc de Lorraine. Je suis le médiateur entre deux partis envénimés."

magyarázván nekik, hogy nem jöttem hadat viselni a keresz-resztyénekkel, ha bár kálvinisták lennének is. S ez okon az öszves nép imadkozik Istenhez ügyünkért. Aztán, mit keres Morvaország határszélén a litván sereg? hiszen, a törökök itt vannak, Tököli itt van, nem oda fenn. [72] A biztosok kinyilatkoztatták, hogy ők nem folytathatják az alkudozásokat, miglen uroktól választ veendettek jelentésökre. E jelentésben érintették, hagy ama kicsapongások tudtom s akaratom nélkül történtek."

October 20-án megnyílt Esztergom vívása. A Tamáshegyen levő erőd bevétetvén, száznyolczvan török felkonczoltatott, kétszáz foglyul esett. A viziváros kiostromlása után, Esztergom őrsége alkudozásba ereszkedett a vívókkal, s más nap hat ezer török kiköltözködött a várból, ezer mázsa lőport s ötven ágyut maga megett hagyván. Kara Musztafa még nem érkezett Nándorfehérvárra; midőn Esztergom bukásának hirét vette. Dühében meghagyta a budai helytartónak, gyilkoltatná meg a basát és négy társát, kik a nagynevü várat feladták. A parancs végrehajtatott. De rövid idő mulva hasonló sors érte a nagyvezírt. Bécs vívásának meghiusulását az agg Ibrahim basára fogta, kit Győrnél megfojtatott, s Tököli hazug értesítésére, ki ildomosan távol tartotta magát a kudarcz után: a nagyúr hitelt adván a mentségnek, drága markolatú szablyát küldött neki, díjul a sereg megmentéseért. De midőn Esztergom bukása tudtára jött a szultánnak, növére, a meggyilkolt budai basának özvegye, elégtételt nyert. IV. Mohamed Nándorfehér-

72) Ezen hadakról szól az egykoru jegyzet Wagnernél, IV. 196.: „Die 4. octobris fielen die Polen in die Spanschaft Orava (Árva) ein und griefen die Ungern, welche das schloss Arva belagerten ohne versehns an, jagten sie mit vielem Verlust in die Flucht, befreieten also das Schloss von der Belagerung, brennten alsdann über 27 Dörfer aus, und zogen mit grossem Raub davon." Azalatt mig Tököli oda volt, párthívei Árván kivül Trencsént, Szatmárt, Ecsedet, Szendrőt és Murányt is vivták, de szintén süker nélkül.

várra küldte főkamarását, selyemsinórral, mely december 25-én Kara Musztafa életének véget vetett.

Esztergom bevétele után a császári hadak téli szállásaikra, a németbirodalmiak vissza hazájokba mentek; Sobieski felső Magyarországon át vette utját Krakóba. November 10-én Szécsént, december 9-én Kisszebent hatalmába ejtvén, mindkettőt a császáriaknak általadta, kiknek most Lubomirski zsoldosai Lőcsét is visszafoglalták. Kassa és Eperjes vívását meg sem kisérlette a király, nagy levén az eleség és takarmány szüke — mint Leopoldnak irá — mert a lakosok inkább felgyujtják falvaikat, inkább veszendőbe hagyják menni vagyonukat, mintsem hogy velünk tartsanak. Látni lehetett, hogy mindez Tököli ösztönzésére történik; és Sobieski, ki, úgy látszik, Absolon biztatására reményt táplált, hogy a felső magyarországiak őt nyilt karral lesznek fogadók, mint kitől ügyök szerencsés elintézését várják, napról napra élesebbé vált a bujdosók irányában. Tököli rászedett engem, — irá december 6-dikán Mária Casimirának — az első pillanattól fogva, melyben felső Magyarország földjére léptem, Szádvártól kezdve idáig, nyomról nyomra ellenségeskedéssel találkoztam. Minden faluból, minden bokorból reánk lőnek; nemesek, pórok, katonák, megannyian üzőbe vesznek bennünket, mintha csak farkasok volnánk. — S nehány nappal később, az országnak határszélén: Semmi kétség, hogy a németeknek máskép kellene magokat viselniök a magyarok iránt; de az is áll, hogy e nép gonosz és kegyetlen. Azok, kik a török végek hosszában laknak, derék legények, de az ide valók semmit sem érnek.

Krakó, december 23-án ünnepélyesen fogadta a diadalmas fejdelmet, s nehány nappal később levél ment Tökölihez, őt értesítő, hogy a lengyel korona ezentúl nem fog ügyében közbenjárni a császárnál.

VIII.

Eszterházy egyike volt azoknak, kik ohajtották, hogy Leopold a szövetséges seregek működésében személyesen részt vegyen: de a császár udvara más nézetben levén, Dürrensteinban, Bécstől nyolcz mérföldnyire marasztotta a fejdelmet az ütközet lefolyásaiglan. A nádor, Károly herczeg táborában volt Bécs felmentésekor, s a diadal után Magyarország ügyeinek kormányát ujból kezéhez vette. Jelentem felségednek — irá september 27-én Fraknóból Leopoldnak — hogy Soprony, Kismarton, Ruszt és Kőszeg hódolatukat felajánlották, hogy nehány nyilvánvaló lázadót elzárattam, hogy a jesuitákat s más szerzeteseket egyházaikba s kolostoraikba meg visszahelyeztem, hogy a Tökölihez pártolt megyék és urak ismét felségedhez kezdenek állani, s felkelnek a török ellen. [73]) Az ország ezen részében a Draskovicsok és Batthyányak voltak a pártosok fejei, ők lázitották fel a többieket, őket követték a Nádasdyak és Széchi; őket Nagy Ferencz, Sárkány János és mások a nemességből; őket a szabad királyi városok, névszerint ezeknek eretnek lakosaik. A Dunának balpartján Czobor viselte magát leggonoszabbúl, mint mondják, kivüle Illésházy György, Révai Elek és Imre, Orbán Pál, s mások, kiket eleddig és innen még nem nyomozhattam ki. Az érintett fő pártosok úgy vélekednek, hogy felségedtől teljes kegyelmet fognak nyerni, pedig nagy kárba ejtették a híveket, s nem pirultak felséged és a keresztyénség ellen nyiltan fellépni. Hímezés nélkül hirdetgetik, hogy Tököli kegyelmet fog nyerni és her-

73) S nemcsak felkeltek, de nyomban a török ellen fordultak. „Les Hongrois du parti de l' empereur — irja Rákóczi Ferencz — qui avaient été obligés de céder à la puissance des Turcs, ne virent pas plutôt la déroute de leurs armées qu'ils les chargèrent partout, et ne contribuèrent pas peu à les chasser jusqu' à leurs anciens frontières.“

czegi czímet, s azonfelül nehány vármegyét, s hogy tehát az eretnekség ezentúl is díszleni fog, kivált Magyarországon, még pedig a lengyel király közbenjárására, mit róla, mint buzgó katholikusról nehéz elhinnem . . . Jószágaim annyira elpusztúltak, hogy első szükségeimet is alig fedezhetem; de örvendek minden alkalomnak, mely módot nyujt hűségemet, ha bár vérem hullásával is, felséged iránt tanusítanom; remélvén, hogy megroncsolt szolgáját felsegíteni, s azon czímmel, melyet a rosznak kútforrása, Tököli, magának követel, feldiszíteni kegyes leend. — S october 16-án: Jelentem, hogy Isten segitségével az ország ezen részét rendbe szedtem s hogy most a Dunának másik partjára térek által. Öt ezer fegyveres van körülöttem, közülök ezer a károlyvárosi kapitányhoz megyen, a kanizsai és horvát végek oltalmára. Felséged fiscusa zár alá veszi azoknak ingó javait, kik az ellenségnek hódoltak, mi nem csekély zajt üt a nemesség között s a felkelést is némileg gátolja. De miután felséged nem hagyta meg nekem egyenesen, hogy a fő lázadókat, kik már hozzánk alkalmazkodtak, elfogassam, kérdés, ha kell-e Draskovicsot, Batthyányt, a Nádasdyakat, Szécsit, Viczayt elzáratnom? váraikba ugyan már német őrséget vetettem, s őket is szemmel tartom, de elzáratásukat nem rendeltem-el, máskülönben lehetetlen lett volna eszközlésbe vennem a felkelést. 74) — Leopold october 28-án Linczből adott válaszában oda utasította a fiscust, hogy további jószágkobzástól ovakodjék; mert ő, a király, még nincsen magával tisztában aziránt, mily eszközökkel kellessék Magyarországot megnyugtatnia. 75) Eszterházy Léva környékén vette e rendeletet, hol a császári sereggel egyesült, s honnan téli szállásaikra oszoltak a hadak.

1684.] 1684-ki januárius 12-én közbocsánat hirdettetett mindazoknak, kik februárius végéig hűséget fogadnak a pozso-

74) Literae et opiniones Pauli Eszthàzy.

75) „Quia plenarie et finaliter necdum nos resolvimus, quid pro memorato regno nostro tranquillando post victoriam facere expediat, quidnam contra ejusmodi deviantes incolas statui debeat."

nyi biztosság előtt, mely a lothringeni herczeg elnöklete alatt ült együvé, s melynek tagjai között Althan Venczel és Traun Vilmos mellett Eszterházy Pállal, Gubasóczi kanczellárral és Erdődy Kristóf helyettes kamaraelnökkel találkozunk. [76]) Tizenhét megye és tizenkét város követei jelentek meg a biztosság előtt, s kivülök még tizennégy úr, kikről mint Tökölihez hajlottakról már felebb szólottunk, s kikhez még Bercsényi Miklóst és hasonnevű fiát kell adnunk. [77]) Felmerülvén a kérdés: ha valljon tanácsos-e a nagyobb méltóságokat is visszaadni a megtérteknek, névszerint az országbiróságot Draskovicsnak, a dunántúli részek főkapitányságát Batthyánynak, az Érsekujvár elleni végek alkapitányságát az idősb Bercsényinek, — oly véleményben volt a biztosság, hogy a mennyiben a nevezettek szenvedőleg viselték magokat s ténylegesen nem léptek fel a korona ellen, tiszteikbe veszedelem nélkül iktathatnak vissza.

A hódolati eskü letétele után, sérelmeik benyujtására hivattak fel a megyék. Megannyian kivált háromnak orvoslását sürgették. Hogy a német hadak télszaka ne szállásoljanak az országban, vagy pedig csekélyebb számu portiókat fizessenek az adózók; sőt éljen a magáéból a katonaság és kicsapongásai szüntessenek meg. Hogy a végekben levő magyar hadakról a minapi országgyülés értelmében történjék intézkedés, s ezen hadak kicsapongásainak is gát vettessék. Hogy

76) Libri regii, XVIII. kötet.

77) Zríni Boldizsár, Péternek fia, nem volt közöttök; a boldogtalan ekkor már fogoly volt Rottenburgban, Tirolban. Török forrásból (Hammer, VI. 392) tudjuk, hogy ő is hódolt a nagyvezírnek, de e tekintetben nem állott egymaga, s elnézésre számot tarthatott, mint társai, kik Leopoldnak, mint felebb láttuk, könyörögtek: ne venné rosz neven nekik, ha a kénytelenségnek engedve meghunnyászkodnak, mig őt, a királyt, még nagyobb erővel fogta felruházni a mindenható. Zríni vesztét azon körülmény okozta, hogy midőn Leopold a nagyvezir elől Bécsből Linczbe sietett, Boldizsár is útra kelt Lincz felé, s mint vádlói állítják, kalauzul szolgált a tatároknak, kik mindenütt Leopold nyomában voltak; mint védői mondják, azért távozott Magyarországból, mert nem akart eszközül szolgálni a császár ellenségeinek, s gyanúba azért vétetett, mert Zríni nevet viselt.

szintén a felhivott országgyülés rendeletéhez képest, Kollonics helyett más valamely érdemes hazafi állítassék a magyar kamara élére. Az első kivánságra oda nyilatkozott a biztosság, hogy a jelen viszonyok között épen lehetetlen a katonaságot az országból kiszállítani, s hogy a hadak nem élhetnek a magokéból, tömérdek kiadásai levén ő felségének; de gond leszen arra, miszerint kicsapongásaikat megszüntessék s kelletinél többet ne zsarolhassanak ki az adózóktól. A másodikat mi illeti, azon leszen a biztosság, hogy a végvárak helyreállitassanak s az őrségnek kijáró zsold fizettessék valósággal. A harmadikra nézve szintén remélhetni, hogy ő felsége ez irányban is vigasztaló leszen a hazafiakat. Leopold ohajtá vala, hogy a biztosság tagjai, nehány magyar törvénytudós hozzájárulásásával az általa koronázásakor kiadott hitlevelet is magyarázzák; de a nádor elhárította magáról a kényes ügyet. A hitlevél magyarázatát mi illeti, — irá februárius 29-én Leopoldnak — azt épen elmellőztük, mert senki sem hozta szóba; a vallási ügyet pedig elhalasztottuk a legközelebbi országgyülésre.

Tököli még januárius 30-án a szász választó fejdelmet kérte fel Sobieski helyett közbenjáróul; a portának tudtul adta hogy csak színre keres közbenjárót a császárnál; s részéről is bocsánatot hirdetvén mind azok azámára, kik őt a török hadak megfutamodásakor elhagyták, de kik most készek hozzá visszatérni, — szintén tanácskozmányt hitt együvé a jog- és kegyelemczímek vizsgálatára, mely üléseit Eperjesen tartotta, s melynek Szirmay István, Sárosy Sebestyén és Keczer Endre voltak vezértagjai. Egy úttal nyilatkozványt bocsátott ki, melyben „a keresztyén világ minden királyinak, fejdelminek, népeinek, a felséges római birodalom rendeinek, és az iga alól sohajtozó megnyomorodott Pannonia lakosinak boldogságot kivánván,“ tiltakozik a pozsonyi biztosság minden végzései mint érvénytelenek ellen, mert a közügyeket országgyülések

nem biztosságok utján kell intézni, s mert ama biztosságban olyasok is ülnek, kik nem magyarok. ‚Nem kételkedünk abban, — folytatja — hogy ő felségének szorgalmatos gondja nem lett volna arra, hogy ez a magyar nemzet maga számkivetéséből a régi kötelességre visszahozassék: de szabadságának visszaadásáról szerivel és igazán semmi nem végeztetett, hanem csak kelepcze, tőr és háló, sőt inkább füst vettetett elejébe, valamint síró gyermeknek gyermekjáték. Valóságos szándék: a szabadságot elrontani, elfojtani; és kigyomlálni minden félelmes jószágos cselekedetet, hogy még csak árnyéka se tessék a régi nemességnek. És ezt midőn sem erővel, sem hatalommal végbe nem vihették volna, biztosságok által, hogy sokfelé ragadtassék a magyarság, követik dolgukat. Kesergik bizonyára ezen biztosságoknak sanyaru mivoltát, a nyomorult nemzetnek nemcsak morzsaléki, de ugyan holt testei sok méltóságos uraknak, a közszabadságért lenyakaztattaknak siralmas epitaphiumi; kesergik annyi sok pusztaságok, melyeknek alkalmatosságot — meg kell vallani — nemannyira az ő felségének természet szerint való kegyelmességre hajlandósága, mint azt javalló némely minisztereknek tanácsai okoztak.' A sopronyi országgyülés — úgymond — csak arra való volt, hogy az evangelikus vallás szépszerével elnyomassék, s a pozsonyi biztosságnak mégis ezen országgyülés szabatott sinormértékül. A biztosság el fogja csavarni a koronázási hitlevelet, ha magyarázatába ereszkedik; semmi szükség, hogy ama hitlevél magyaráztassék, de annál szükségesebb, hogy megtartassék. Veszedelmes dolog — rekeszti be nyilatkozványát Tököli — a hatalmas nemzetet (a törököt) bántani. Azon eljárástól sem várhatni jó következményeket, mely az ő követeit nem akarja Bécsbe, a császár szine elébe bocsátani. Ha a dolgok ez állásában kénytelenségből végkép a portához áll: felelősök érette mások, nem ő. [78])

79) Egykoru kéziratból.

Egy időben e nyilatkozványnyal, április 12-én, a római pápához is ment levél Tökölitől, melyben említvén, hogy egész készséggel lépett volna békére a császárral, ha ez neki és feleinek vallásuk gyakorlatát biztosítja; hogy midőn taval Bécset vívták a törökök, ő semmiféle kárt nem tett a keresztyénekben; s hogy részéről soha sem vétett a katholikusoknak: magát és ügyét ajánlja ő szentségének, csókolván — ő az evangelikus — szentelt lábait. Kerestesse ki a szentszék jeruzsálemi Endre király arany bulláját a vatikán leveles kincsei közűl: az abban foglalt jogokért küzdenek a bujdosók; s Leopold az eretnekek elleni harczot csak ürügyül használja ama szabadságok elnyomására, s a választott királyságnak örökössé átalakítására. 79) — Nyilatkozvány és levél nem sokat használtak Tököli ügyének, s még kevesebbet azon erőt színlelő kegyetlenség, melyet azok irányában gyakorlott, kik taval kénytelenségből hozzá állottak, s kik most meg elszakadtak tőle. 80) A nemzetben megvolt az érzés, hogy a török uralom Magyarországon már idejét multa; s ha eze-

---

79) Katona, XXXV. 102.

80) „Qualesnam D. Generalis Stephani Csáky receperim litteras — irá 1684-ki január 16-án Leopoldnak Eszterházy — easdem ex hungarico in latinum translatas Vestrae Sacr. Majestati humillime transmittere volui, ex quibus apparet, quasnam exerceat etiam nunc hostilitates Tökölius . . . Ad Majestatis vestrae fidelitatem redeuntes, qui se ad tutiora loca repente recipere non potuerunt, capi et suspendi jubet." Hogy Homonnai Zsigmondot is kivégeztette volna, mint Szirmaynál olvasom, az nem látszik valószinünek. Ungvárt, hová Homonnai magát lengyel őrséggel vette volt, Tököli huzamos vívás után bevette, (Wagner Anal. Scep. IV. 197) de egykoru történetirókban tudtomra nincsen szó amannak haláláról, és Szirmay megfeledkezett állitásának urát adni. Sobieski kanczellárja 1684-ki január 10-én Homonnai ügyében ekkép ir Tökölihez: „Celsitudinem vestram obtestari volui, ut a persequutione et obsidione illustr. comitis Homonnai, unaque militum suae Regiae Majestatis, in statione hyberna ibidem existentium, velit de facto cessare, nimirum, quod Comes sub peculiari Serinissimi Regis protectione existit. Alias enim nimium quam evidens foret V. Celsitudinem neglectui habere respectum Regis . . . et apertam hostilitatem declarare velle. Quod an V. Celsitudini expediat, pro usu prudentiae facile dijudicabit" Nehéz feltenni, hogy Tököli ezen intést teljesen szem elől eresztette volna; ámbár más részről áll, hogy Homonnai a következett években már

lőtt két évvel a merész pártfőnök népszerűsége csorbát szenvedett azon okból, mert nem vonakodott magát a töröknek alávetni: most szerencséjébe sem biztak, mert a hajó, melyen evezett, sülyedésnek indult.

Incze pápa közbenjárására mártiusban Velencze is hozzá állott a Leopold és Sobieski között taval szerződött frigyhez [81], a signoria Dalmátországban s a tengeren, a lengyel király podol földön, Leopold Magyarországon fogván a porta ellen működni. Május 3-án körlevél ment a lothringeni herczeg vezérlete alá helyezett ezredekhez, hogy 20-án Sellyénél találkozzanak okvetlenül. [82] A készületek lassu menetele, de kivált a császár tanácsosai között felmerült véleménykülönbség, ha valljon Érsekujvárt kellessék-e mindenek előtt vívni vagy Budát, elhalasztották a hadjárat megnyitását. Leopold, végre, Budának visszafoglalását tűzte ki első sorban a hadaknak. Károly herczeg június 1-jén a Nyitra partján táborozott; s miután Sellye, Léva, Sempte, Leopoldvár és Komárom őrségeinek meghagyta: vígyáznának, hogy eleséget vagy segédet ne vethessen Ujvárba a török, — tovább indult és június 12-én Párkánynál állott, nyolczvanöt lovas századdal, harminczkilencz gyalog zászlóaljjal és hetven ágyuval. [83] A főseregen kivül két mellékhad állítatott ki:

nem élt. — Engel szerint két Barkóczi is végeztetett ki, de erről Szirmaynak nincsen tudomása. Ketteler (Istvánfi folytatója) irja, hogy Tököli mielőtt Homonnát bevenné, tizenöt magyar dynastát vonatot karóra, de neveiket nem említi; s ugyancsak Ketteler szerint Osiesna elfoglalása után az öszves őrségét halálnak adta volna.

81) Az oklevelek, Katonánál, XXXV. 108.

82) Arneth Alfred, Das Leben des kais. Feldmarschalls Grafen Guido Starhemberg, Bécs, 1853, 39. l.

83) Osztályozása ilyes volt: Fővezér: Károly lothringeni herczeg. Lovasság: Caprara Éneás. Balszárny: Salm hg. Harmincz vasas század (Caprara, Dünewald, Pálffy, Taff, Montecuccoli, Götz). Tíz dragonos század (Styrum, Savoye). Jobb szárny: Lajos badeni őrgróf. Harmincz vasas század (Szászlauenburg, Rabatta, Gondola, Hallweil, Mercy, Piccolomini), tíz dragonos század (Schultz, Heissler), öt horvát század (Lodron). Gyalogság. Starhemberg Rüdiger. Bal szárny. Első brigáda. Souches, kilencz zászlóalj (Grana, Souches, Timb,

Schultzé, mely felső Magyarországon Tököli ellen működjék, s melyhez Barkóczy Ferencz is adatott, öszvesen nyolcz ezer ember; és Lesslieé, mely tiz ezer főre ment, és részben a dunántúli véghelyek őrségeinek töredékeiből alakult, s melynek meg volt hagyva, hogy Eszéknél erős állást fogván, a Nándorfehérvárról netalán Budára igyekező török sereget szorítsa vissza. A nemességnek felkelési napul június 24-dike tűzetett ki.

Károly herczeg június 13-án átkelt a folyamon, s nehéz táborszereit Esztergomnál hagyván, Visegrád elébe indult. A Dunaparton elnyúló város, három nappal később a császáriak hatalmában volt; 18-án a hegy tetején épült vár is megadta magát. A herczeg négyszáz embert vetett belé őrségül. [84]) Kivívása előtti nap Budáról küldött ötezer török lovas Esztergomnál megtámadta a táborszerek őrzésével megbizott dandárt. Hallweil tábornok két kopjaszúrás alatt összeroskadt; a megtámadók csak nagynehezen szoríttattak vissza. E hírre, s mert tudomására jutott, hogy Budánál Musztafa pasa szerdársága alatt tizenkétezer főből álló, imént megérkezett török-tatár had jár tábort, Károly herczeg még 18-kán este visszasietett Esztergomba, honnan, átkelvén a hidon, Pest elébe volt indulandó. A jelen körülmények között szükségesnek látszott, mindenek előtt Pestet foglalni el, hogy Budának vívása közben, a Dunának bal partján ne foghasson állást az ellenség s az örökös tartományokat onnan ne fenyegethesse. [85])

Metternich.) Jobb szárny. Első brigáda. Lajos neuburgi hg. Tiz zászlóalj (Starhemberg, Neuburg, Beck, Lothringen). Balszárny. Második brigáda. Fontaine. Tiz zászlóalj (Baden, Mannsfeld, Wallis, Rosenberg). Jobb szárny. Második brigáda. Scherffenberg. Tiz zászlóalj (Kaiserstein, Scherffenberg, Aspremont). S azonfelül: Bercsényi Miklósnak, az Érsekujvár elleni végek alkapitányának könnyü lovassági dandára, mint egykoru történetirónál olvassuk; „az eleséget hordó Duna partjainak oltalmára igen-igen alkalmatos had;“ végre Lubomirski lengyel zsoldosai.

84) Wagner, hist. Leop. I. 635.

85) Lajos badeni őrgrófnak 1684-ki június 18-dikán az esztergomi táborból Hermann őrgrófhoz adott levele, Rödernél, I. 81.

A császári hadak június 21-én csakugyan általkeltek a Dunán, s a szobi és marosi szorulatokon át ovatosan Váczнак tartottak. Musztafa szerdár, mihelyt Károly herczeg mozgalmáról értesült, tizenötezer lovast és kétezer gyalogot küldött néhány ágyuval elejébe, kik őt a nógrádi hegyek közé vessék vissza. Június 27-kén félórányira Váczon felül a két sereg szemben volt egymással. A törökök egyik szárnyukat a jobbról elnyúló hegysorra, a másikat a Dunára támasztották, előttök jobbról mocsár, balról magasabb orom volt. Ezen előnyös állás daczára a herczeg nem késett őket megtámadni. Jobb szárnyát bádeni Lajos, a balt Lajos neuburgi herczeg, a középhadat Starhemberg Maximilián vezérlették, a lothringeni herczeg és Starhemberg Rüdiger oda fogván sietni, hol legeslegnagyobb leszen a veszély. A törökök botorul nem ellenezték, hogy a császári hadak amaz oromra felkaphassanak, honnan a gyalogság néhány sorlövése elégséges volt, őket rendetlenségbe hozni, mely Szajdi Amhád temesvári basa halála miatt, csakhamar vad futamodássá fajult. Károly herczeg lovasságának része nyomukban levén, talán kétezernél több ottveszett közűlök, s Vácz rövid törés után még az nap megadta magát. Nyolczszáz főből álló őrsége, s négyszáz jancsár, kik a csatamezőről ide menekültek, evező legényekül a dunai naszádokra küldettek. [86] Június 30-kán Pest elébe érkeztek a császáriak; közeledésök hirére az őrség üszköt vetett a főbb épületekre, s Budára költözvén, maga után felbontotta a hajóhidat. A császáriak kardcsapás nélkül jutottak a város birtokába.

Károly herczeg, most midőn szemben állott a fővárossal, melynek bevételére volt eleddig a hadjárat irányozva, attól

86) Ugyanannak, 1684-ki június 28-kán a váczi táborból ugyanahhoz adott levele, Rödernél, I. 84. Starhemberg Rüdigernek június 27-kén öcscséhez Gundackerhez adott levele, Arnethnél, 41. Wagner, hist. Leop. az id. h. Hammer, VI. 434.

tartott, hogy viszonylag csekély erejével nem leszen képes a már annyi ízben süker nélkül megkisérlett feladás végrehajtására. Starhemberg Rüdiger is hasonló nézetben volt. S feltéve de meg nem engedve, — mondá — hogy Budát beveszszük, a vívó hadak nagyobb részét minden esetre elvesztjük alatta; s akkor valljon lesz-e seregünk a Szávától, Drávától kétségkivül felérkezendő hadak fogadására, mely hadak nemcsak Budát meg visszafoglalhatják, hanem Budának megkerülésével, ha úgy tetszik nekik, útjokat egyenesen Bécsnek vehetik. Jobb lesz egyelőre, könnyebben elérhető czélra, Érsekujvár kivívására fordítanunk erőnket. De az ellenvélemény képviselői: Lajos badeni őrgróf, a neuburgi herczeg, Caprara, Gondola és Salm tábornokok, lassanként magokhoz hajlították a fővezért, és Starhemberg majdnem maga maradt.

A lothringeni herczeg tizennégyszáz gyalogot és háromszáz lovast hagyván őrségül Pesten, július 9-kén és 10-kén Váczon alúl a szigetnél meg átkelt a Dunán és Szentendrénél tábort ütött. A Budánál, mint felebb mondtuk, tábort járt török-tatár hadak szerdárja, Musztafa aleppoi basa, úgy vélekedvén, hogy még csak az előhad ment által, s hogy módjában leszen a dereksereg átszállítását akadályozni s amazt elszigetelt állásában megsemmisíteni, 10-dikén délben megtámadta a tábort, de véres fővel visszautasíttatott. Július 14-én a császáriak Budát harmincznégyezer emberrel körültáborlották. Benn tizezer válogatott harczos képezte az őrséget; kétszáz ágyu szolgált oltalmául.

IX.

Ez idétt Budavárnak erődítése nagyobb és kisebb köröndökkel szárnyékolt kerítési falból és ennek hosszában elnyúló

száraz árokból állott. A kerítés, ha kiveszszük a kettős, sőt hármas kőfallal biztosított éjszaki várhomlokzatot, csak egyszerü volt, s egész terjedelmében erős földgáttal beszegve: települ az ágyuknak. A kastély, mely akkor a mai vizi kapuig terjedett, délről, messze kiszögellő köründdel, a többi részekről többszörös falakkal és közben fekvő rekesztékekkel volt oltalmazva. A várnak ivó-vizzeli ellátására két párhuzamos falból épült folyosó vezetett le, a vizmű mai helyén, a Dunához, közvetlenül a parton épült két védkörönddel. Kapuja három volt a várnak: a fejérvári, bécsi és vizi, melyek akkoron: zsidó, szombati és pesti kapuknak is neveztettek. Az alsó város — a mai országút és ujváros — három, négy lábnyi vastag, és töltés helyett facsarnokkal ellátott fallal volt erősítve; a vár éjszaknyugoti csúcsától indulva le, a dunai köröndd által, közel az alsó vagy királyfürdőhez, érintkezett a folyammal. A mai ráczváros, mely Tabán (hosszu külváros) nevét a törököktől nyerte, s a mostani viziváros nem voltak falakkal körülvéve; a megerősitett alsó városba pedig három kapu vezetett: a folyamra nyiló alsó, a középső, s a Pál völgyére, a mai szép juhásznéra néző felső kapu (törökül: a kakas-, temető- és újkapu). [87]) A Gellérthegyen — törökül: a csókadombon — ágyuház állott.

Mihelyest a lothringeni herczeg július 14-kén reggel a külső őröket a velikhánból — a mostani császárfürdőből — be a városba szorította, s felhévviznél állást fogot, a várat és várost körülszemlélte. Éjtszaka kisérletet tőn az alsó város falait tűzaknák által légbe repíteni; mi nem sikerülvén, az ostromárkot megnyitotta, az ágyutelepeket felépitette.

A szerdár Érdnél táborozván, folyvást közlekedésben volt

87) Disegno di Buda assediata dalle armi christiane l'anno 1684. da Leandro Anguissola, Hermann badeni őrgrófnak, a császári hadi tanács akkori elnökének ajánlva. Bizzoséri, la sagra lega, II. 181. Röder, I. 91, 92. II.

a délszakról még körül nem fogott várral. Hogy ennek elejét vegye, július 18-kán Károly herczeg nehány lovas századot Tabán felé indított. A szándék meghiusítására hatezer török kitört a vár s az alsó város megannyi kapuján az ostromárokra, s az Érdről sebesen előnyomuló szerdár támogatta a mozdulatot. Négy lovassági század vonakodott a vett parancshoz képest előnyomulni a várból szünet nélkül dörgő ágyutüz miatt, mely az őrség kitörését azonképen támogatá vala. A vívók közűl kétszáz, köztök egy Fürstenberg s egy Hohenzollern már halva feküdtek. Ekkor az ifju Starhemberg Guido ezredének egy zászlóaljával az ellenségre veti magát, s bőszült tusa után, mely a császáriaknak még száz emberökbe került s melyben maga Starhemberg is veszedelmesen megsebesítetet, várba és városba visszaszorítja. 88)

Más nap alkonyban, midőn az alsó város falövébe már két helytt rés volt lőve, Starhemberg Rüdiger hétezer emberrel rohamhoz készült. Az e végre kiszemelt dandárban kétezer magyarral is találkozunk, azok közűl valókkal, kik a nádor vezérlete alatt e napokban érkeztek Buda alá. A bátor had mind a réseken mind a szekerczékkel bezúzott egyik kapun benyomult a városba és megvette. A roham ezernél több töröknek életébe került, s tiz ágyut juttatott a leopoldiak kezébe. Az életben maradt őrség a várba vonult vissza, a várost pedig, mert a vívók nem voltak elégséges számmal megvédésére, hadtanyául szolgálhatott nehány ház kivételével, Starhemberg felgyujtatta. Budának alsó városa tegnap óta már kezünkben van — ira július 20-án Leopoldnak Eszterházy — a rohamban kétezer magyar gyalog is vett részt, derekasan viselte magát. Közűlök kevesen hullottak el, s a sebesülteknek száma sem nagy. Napról napra több-több magyar harczos gyűl együvé; már hétezeren vannak, nehány nap mulva számuk

---

88) Röder, I. 94. Arneth, 43.

még nagyobb leszen, remélem. Ma reggel a Gellérdhegyen épült ágyuházból kitakarodott az ellenség, a mieink nyomban elfoglalták. Az Ercsi környékén táborozott szerdár közeledik ugyan, megtámadási széndékkal, mint látszik, de bizom Istenben, felséged fegyverei diadalmaskodni fognak. A szegény magyar katonák könyörögnek alázatosan, méltóztassék őket szolgálati készségökért némi zsolddal kegyelmesen megvigasztalni. 89)

Alig ment el e levél, midőn a lothringeni herczeg öszves lovasságával s nehány gyalog zászlóaljjal a szerdárt táborába visszaszorította, s a várat most délszakról is körülfogta. Július 21-kén este a német lovasság nagyobb részével, Eszterházy János győri alkapitány vezérlete alá adott ezerötszáz huszárral és ezer gyaloggal ujból a szerdár elébe indult a herczeg, s hajnalban fél mérföldre állott az érdi tábortól. A törökök, kilépvén belőle, hadi rendbe állottak, s négy órahosszig mindenkép erőködtek, oldalról fogni a leopoldiakat. De ezek mindannyiszor meghiusították a kisérletet, s végre oly hatalommal vetették magokat az ellenségre, hogy ez rútúl megzavarodván, öszves táborszereinek hátrahagyásával megfutamodott. Az ütközet, melyben badeni Lajos, Salm s Caprara tábornokok és Eszterházy János huszárai 90) magokat első sorban megkülönböztették, tizenötezerről talán tizezerre fogyasztotta a szerdár hadait, s tizenkét zászlót, köztök a szerdár lobogóját 91) juttatván a keresztyének kezébe, önbizalmukat tetemesen, talán kelletinél is inkább növelte.

---

89) Lit. et opiniones P. Eszterházy, hol, kétségkivül másolási hibából, die 27. julii áll die 20-a helyett.

90) Lajos bádeni őrgróf, Hermann nagybátyjához: „Die Huszarn aus Eu. Gnaden Gouvernement (Hermann gróf czimzetes győri főkapitány volt) unterm Commando des Vicegenerals zu Raab, so bei mir waren, haben sich gar wohl gehalten.“

91) Hammer szerint a szerdár lobogója a bécsi táborszerházban őriztetik, mihezképest különböző volt attól, melyet Eszterházy augusztus 2-dikán a

Még Starhemberg Rüdiger is, ő ki imént Budának vívásából gyászt jósolt a császári hadakra, most oly véleményben volt, hogy július végéig Magyarország fővárosa Leopold hatalmában lesz. A vár vívása, a nyárshegyről a székesfehérvári kapu nagy köröndjét a kastély kis köröndjével egybekapcsoló fal ellen, s a vizi város felső kapujától a bécsi sarokkörönd ellen, amaz Starhemberg Rüdiger, emez Starhemberg Maximilián vezérlete alatt egész erélylyel folyt, de az őrség hasonló erélylyel válaszolt, s rohamot roham után visszautasított.

A silány eredmény s a fel-felkapó nézet, hogy a vár bevételének legkönnyebb módja abban állana, ha közlekedése a Dunával, honnan magát vizzel ellátja, felbontatnék, Starhemberget arra birta, hogy még egy harmadik rohamot az alsó város kőfalától a két vizi körönd ellen irányoztasson, mi által különben is csekély erejét, többfelé osztván, még inkább meggyengítette. [92]) A tűzaknák fúrására fordított idő és fáradság szintén terméketlen maradt. Várnak és őrségnek kárt alig-alig tettek a fellobbantott lőpor-művek. ‚Bajos dolog, ügyünkről nyilatkoznom, — irá Lajos badeni őrgróf, bátyjának a hadi tanács elnökének — de a mi uraink nagy zavarban vannak, s ha nem fognak máskép hozzá, örökké fog tartani a vívás, mindamellett hogy ez csak nyomorú erősség.‘

---

magyar nemzet nevében Incze pápának küldött: „Novem hungarorum millia mecum hic pro liberatione patriae ac servitio clementissimi nostri domini, — mondja a levél, melyből tanuljuk, hogy tizenkét nap alatt kétezerrel szaporodtak a magyar hadak, — strenue operam navant, pluresque in dies exspectantur: volens itaque hostis, obsidionem turbare, castra sua hic prope collocavit, quem Serenissimus cum exercitus parte ac militia hungarica aggressus, cum Dei adjutorio victoriam reportavit, ubi Hungari quoque inter caetera signa militaria unum praecipuum vexillum ipsius bassae, qui caput exercitus hostilis erat, trucidato signifero attulerunt, quod etiam, humillimam devotionem suam demonstrare volentes, Sanctitati Vestrae totius nationis hungaricae nomine per me summa cum demissione praesentant.“

92) Röder, I. 102.

Eszterházyn is lassankint erőt vett az aggodalom ‚Az aknászok roszúl dolgoztak — irá augusztus 10-én Leopoldnak — mert roszul zárván el az innenső nyilást, a kőfalak csekély kárával lobbantak fel az aknák, mit a művesek ügyetlenségének kellessék-e tulajdonítanunk vagy gazságának, nehéz meghatározni. Annyi bizonyos, hogy nem ártana, ha nagyobb gond fordítatnék ilyesmire. Batthyányt ma portyázni küldtem kétezer magyar lovassal Székesfehérvár felé, hogy az ellenség szándékát kikutassa.‘ A meg-megujuló hír t. i. hogy nagyobb török erő közeledik a vár felmentésére, zsibbasztólag hatott a vívókra.

A lothringeni herczeg augusztus 14-kén hímezés nélkül vallotta be a vívás csekély előmenetelét; kiemelte, hogy az ellenség és ragályos nyavalyák a gyalogságot nyolczezerrel a lovasságot kétezerrel fogyatkoztatták meg négy hét alatt; s figyelmeztette a császárt, hogy a vívás folytatására és a közeledő török hadakkali megütközésre okvetlenül szükséges, miszerint nagyobb szám katonaság és táborszerek segédül küldessenek neki. Starhemberg Rüdiger tovább menvén, ide lenn ujra és ujra emlegette, hogy ő a július 4-dikén Pesten tartott értekezletben ellene volt a Buda alá menésnek; oda fenn pedig levelek és ismerősök által ügyekezett a vívás félbenhagyását előkésziteni. Bádeni Hermann a hadi tanács elnöke erről semmit sem akart tudni. Öcsese Lajos kivált az ingadozásnak, a lengeségnek, melylyel tervet tervért cseréltek a császáriak, tulajdonította a vívás eredménytelenségét, nem a hely erős voltának, nem a vívó hadak csekély számának. Ő maga Hermann pedig, nemcsak időelőttinek is nyilvánítá a szándékot, Buda vívásával felhagyni, hanem egyszersmind olyasnak, mely a császári hadaknak gyalázatára válnék. ‚A vívó sereg ugyan tetemesen meggyengült, de a bajor segédhadak s nehány császári ezredek, úgy eleség és táborszerek már útban vannak feléje; s más részről fel kell tenni, hogy

a várőrség is azon arányban fogyatkozott meg, melyben a császáriak; hogy ostromok és aknák mégis valamicske kárt tettek a kőfalakban.'

Starhemberg befolyása oly nagy volt Bécsben, hogy a császár gróf Rabattát leküldte a táborba, észlelés s annak mit tapasztaló leszen, bejelentése végett. ‚A lothringeni herczeget betegen, ágyában találtam; — irá september 6-án Leopoldnak Rabatta — a seregből már csak tizenkétezer ötszáz ember képes szolgálatra; a tisztek, a legények java Budának falai alatt lelte temetőjét, a maradékot gonosz kórságok gátolják a szolgálattételben; a lovasság messze földön kénytelen takarmányt keresni; a kémek jelentik, hogy a szerdár hadai közelednek; végre, hadi tanácsban a tábornokok a vívás folytatását csak azon feltétel alatt nyilvánitották lehetségesnek, ha a bajor segédhad még a szerdár előtt érkezik Buda alá. [93 a])

A magyar dandárból, mint Eszterházynak a királyhoz intézett leveleiből láthatni, september elejéig ötszáznál több veszett vívás közben; nyavalyák és kórságok egyébiránt kevésbé bántották a nádor hadát, mint az inség, mely tetemes részét eloszlásra birta. Eszterházy ismételve könyörgött Leopoldnak, küldene legalább parányi zsoldot az általa roppant erőfeszítéssel mindenünnen összekeresgélt fegyveresek jutalmazására; de a könyörgés, úgy látszik, minden süker nélkül hangzott el ‚a kiürült pénztárnak miatta'.

93 a) Ugyanaz, I. 108.

X.

Francziaország augusztus 15-én Regensburgban a német birodalommal húsz évi fegyverszünetre lépett. Ennek következésében a bajor választó fejdelem Maximilián Emánuel már september 9-én a budai táborba érkezett; két nappal később az általa bejelentett nyolczezer bajor első része Csepel szigeténél átkelt a folyamon s a Gellérdhegy déli alján ütött tábort, [93 b]) a maradék september végén és october elején jött utánok. Alig épitették fel első ágyutelepöket a Gellérdhegyen, alig tűzték ki vonalaikat, midőn fejdelmök september 13-án a császár nevében megadásra hívta fel az őrséget. Kara Mohamed néhány nappal azelőtt meghalt sebeiben; utóda a vezírbasaságban, Ibrahim-Sátán, eddig a tüzérek parancsnoka, tizenöt aranyot ajándékozott Maximilián Emánuel emberének, válaszul adván, hogy még nincsen oka a várat általadnia. [94])

Az árki és aknászati munkák folyton folytak, s a vívók, köszönet a tábornokok közötti meghasonlásnak, s a kisérletről kisérletre szökő állhatatlanságnak, még mindig távol voltak a czéltól. Károly herczeg ez okért Starhemberg Rüdigertől vissza, saját kezeibe vette a vívási ügy vezérletét, nagyobb egységet és következetességet hozandó az öszves

93 b) A magyar tábor tőszomszédjában, úgy látszik. Gerardi monte, depulsis 200 turcis, (önmagoktól távoztak, mint felebb láttuk) repurgato, equitatus in eadem valle, Hungari ad angustias Lambec (?) dictas stationem cepere. Wagner.

94) Hammer, VI. 441. — Sunt duo praecipui commendantes — irá néhány héttel azelőtt Leopoldnak Eszterházy — primus est vizirius budensis qui Kara Ibraim (úgy látszik, tollhiba Kara Mohamed helyett) nuncupatur, alter eidem adjunctus Satan-Ibrúm bassa, qui rem tormentariam curat.“

működésbe. Szintekkor Eszterházy és Lubomirski száguldói hírt hoztak, hogy a vár felmentésére már érkezik Eszékről a sereg, mely részben bosnyákokból és szerbekből állott, s melynek előhada september 20-án a császári takarmányzókat a táborhoz közel megszalasztván, egyetértésre inté a vívókat. A herczeg siettette a tábort körülgátló vonal befejezését. Július 23-án épen szemben e vonallal a budaörsii és budakezii utakon merült fel az ellenség. A vár őrsége, adott jelre, mely őt a segédére küldött hadak megérkezéséről értesité, mind a császári mind a bajor ostromárkokra vetette magát, a szerdár a körülgátlási vonalat rohanta meg, s a már nehány nap óta Heissler ezredes visszaszorítása után a tulsó folyamparton jelentkezett egri és szolnoki törökök, szintén jelek által felhíva, Pestnek vívásához fogtak. A szerdár nem volt ugyan képes ama vonalon áttörni, s érzékeny veszteség után délutáni három óra tájban Fehérvár felé a Budától három mérföldre fekvő, ‚öregkastély'-ig hátrált; az egri és szolnoki törökök is visszaszoríttattak; de az őrség annyiban czélt ért, mennyiben a nyárshegynél a Starhemberg által épített pőzstűztelepeket megsemmisítette, az ostromműveket, igaz, hogy háromszáz ember feláldozásával, szétrombolta. 95) Más nap, ismételt kitörés alkalmával, a dunapart hosszában épült műveket, névszerint a közeledési vonalokat is feldúlta az őrség, kétszázat kardra hányván a császáriak közűl. A kitörés támogatására ez nap ujból közeledett a szerdár, fél óranyira a császáriaktól ütvén tábort. Károly herczegnek szándéka volt, őket még azon éjtszaka megtámadni, de záporeső miatt elhalasztván a szándéklatot, megelőztetett a szerdár által. Ez, ugyanis, 25-én hajnalban színre valamennyi vonalaikban támadván meg a császáriakat, észre nem véve tőlök, lovassági

95) Eszterházy levele, dd. ex castris ad Budam positis 24. a septembris 1684 — Leopoldhoz. Röder, I. 112.

dandár szent Pál völgyébe lopódzott, mely kardra hányván az árokban Aspremont ezredét, a székesfehérvári kapun hatszáz embert szerencsésen beszöktetett a várba. Mi megtörténvén, délutáni három órakor meg vissza vonult a szerdár, a vonaloktól egy ágyúlövésnyire töltvén az éjtszakát, hol őt Eszterházy örömest megtámadta volna, de honnan őt hajnalban bántatlanul hagyták távozni Fehérvár felé. Később ugyan utána vágtatott a lovasságnak egy része, de anélkül hogy utolérhette volna. Budát ugyan vívjuk, legkegyelmesebb császár — irá september 29-én Leopoldnak a nádor — de ha így folytattatik vívása, tartok tőle hogy nem jő kezünkbe. A magyar katonaság is fogyni kezd véginsége miatt, elesége nincsen, fizetés nem érkezik, szavakkal már nem tarthatom továbbá. S e nyomoruságnak közepette veszem a megyéknek szóló parancsot, mely a jövő télen is Magyarországban akarja szállásoltatni a hadakat, s mely oly zavarba ejti a nemzetet, hogy nehány nap alatt valamennyien távozók lesznek a táborból. S ez igen természetes. Mert hiszen a mult télen is épen a hű megyéket sujtotta a téli szállásolás, és most ingyen, egy fillér díj nélkül szolgálunk, vérünket ontjuk felségedért: és ismét szállást adjunk, ismét nyomást szenvedjünk. Mi, bizony, hű szolgálatunkért jutalmat, nem büntetést reméltünk, s a lothringeni herczeg tanuságot tehet őszinte buzgalmunk mellett. Isten a megmondhatója, mennyi fáradsággal szedegettem hadaimat együvé; három ezeret Ujvár bekerítésére szántam, két ezeret a Rábánál hagytam, Lesslie tábornok úrnak pedig két ezeret küldtem: s mind ez egy krajczárjába sem került a fiscusnak, azon kevés kenyeren kivül, melyet itt kiosztogattak, s mely nagyjából oly rosz volt, hogy senki sem volt képes megenni. Esedeznek tehát alázatosan felséged szine előtt e hazának nyomorunál nyomoruabb fiai, s kérik Isten irgalmára, méltóztassék hű jobbágyait ezen elviselhetlen teher alól felmenteni, s ha valahol szükség van Magyarországon

katonaságra, leszen mód benne, azt ott alkalmazni, hol jobb dolga is leszen, s honnan felséged híveit nem fogja bolygatni. [96]

A császáriak tízhetes vívás után kiindulásuk pontjáig hanyatlottak vissza. A dolgok ez állásában Károly herczeg kérdést tett Leopoldnál, ha folytassa-e még azontúl is az annyi remények közt megindított, s most mindinkább boszantó fordulatot vett vállalatot, vagy pedig hagyjon-e fel vele végkép. A császár ezt a tábornoki kar belátására bizta válaszában, s utóiratképen az Eszterházy feljajdulásának okot szolgáltatott tárgyra nézve ily értelemben nyilatkozott: ‚A megyékhez szállás dolgában ment nyíltlevelet mi illeti, mely a magyarok között némi zavart idézett elő, azzal talán kénytelenek leszünk ideiglenesen felhagyni, utóbb azonban feladását mégis végre fogja hajtani a biztosság. Nem kétlem, hogy titkos tanácsosom báró Abele eddig már kedvességedhez érkezett, s bővebben fejtegette előtte megbizását, mely nagyrészt a magyar rendek javára czéloz.‘

S Abele csakugyan october elején a táborba érkezett, s Eszterházy bosszuságát lelohasztotta. Vettem felséged levelét — irá october 9-én Leopoldnak a nádor — s vettem felségednek vele született kegyét irántam, csekély alattvalója iránt, melyet illőleg meghálálni nem vagyok képes, de melyért legalább a lehetőségig fogok kötelességemhez képest felséged ügyében buzgólkodni. Felséged legjobban tudja, mennyit szenvedtünk legyen taval a téli szállások miatt, oly annyira, hogy okvetlenül elvesznek mind a katonák mind a lakosok, ha amaz eljárás folytattatik. S miután nem tudom miféle katonaság és hány porcziók fognak az országban maradni, nehéz a felosztás; aztán, nem tudom, ha akarja-e felséged magának a vak porcziókat is fizettetni, mint a mult télen történt, mert

96) Literae et Opiniones Pauli Eszterházy.

ez esetben csaknem kétszer annyiba kerülend; végre azt sem tudom, ha akar-e felséged a behódolt úgy a tiszáninneni s tiszántúli és az erdélyi országrészekben is némi katonaságot szállásoltatni, mert ez esetben könnyebb lenne az elhelyezés. Annyi bizonyos, hogy e szállásolási ügynek hire rendkivűl elrémitette a magyar nemzetet, s fiait földönfutókká teszi.... S minthogy felséged gyüléseket parancsolt tartatni a megyékkel ez ügyben, a nemesek és zászlós népek eltávoztak innen, s már csak magam vagyok itt az enyéimmel, s a győri és előhegyi alkapitányok Eszterházy Ferencz és Bercsényi Miklós némi véghaddal, s azonfelül még nehány önkénytes, kik valamicske zsoldot húztak eleddig. A vívás dolga jelenleg abban vagyon: hogy a tisztek veszekednek egymással, s hogy a népek veszendőbe mennek eleség hiánya miatt... Nem volna csoda, legkegyelmesebb uram, ha végre is hijába fáradoztunk volna. Én ámbár semmiféle tanácskozmányba sem hivattam meg, eljártam tisztemben, intvén, figyelmeztetvén a szükséghez képest, s intő és figyelmeztető leszek ezentúl is, mert tudom, mily jelentességgel bir Buda, tudom, mennyi haszon háramolnék felségedre Budának birtokából. Mindamellett, dicsőséges császár, ámbár sok és súlyos nehézségekkel szükség megvívnunk, mégis irgalmasságában diadalmaskodtathatja felséged fegyvereit az úr Isten, mert a szökevények mondják, hogy az őrségnek sokat kell szenvedni, s mert lázadásra is mutatkozik hajlam a lakosokban.

A remény, melyet Eszterházy levelének zársoraiban kifejezett, azon is alapúlhatott, hogy a bajorok működése szerencsésebb leszen a császáriakénál, melyet az őrség, mint felebb láttuk, tökéletesen meghiusitott. S a bajorok csakugyan, miután ágyúik tetemes rést lőttek a kastély-köröndfalában, october 4-én ostromhoz láttak, mely két óráig tartott, de mely négyszáz emberökbe került, és visszaveretett mégis. Nyolcz nappal később a sváb kerületek dandára — öszvesen

négyezer fő — érkezett meg Károly Gusztáv baden-durlachi őrgróf vezérlete alatt; de a vívás műve, nem hogy előhaladott volna, mindinkább visszahanyatlott az őrség szerencsés kitörései s a külső ellenség ügyes mozgalmai miatt. [97])

Ez volt az ügynek állása, midőn Leopold magát a császári hadi tanács elnökét, Hermann őrgrófot a budai táborba küldte, ‚hogy a hadjárat, mennyire még lehetséges volna, dicsőségesen rekesztessék be'. Az őrgróf, előleges óvás után ‚hogy a császár egyebet ne kivánjon tőle mint a mi lehetséges', lement Budára, de ekkor, már nem a vívás folytatásáról, hanem arról tanácskozott a tábornoki kar, mint lehessen a sereg végmorzsáit, szemben ellenséges hadakkal és a süker által felbátorított várőrség támadásai elől, partra juttatni. Starhemberg Rüdiger már october elején engedelmet nyert a császártól, hogy a budai tábornak búcsút mondhasson, mely a vívás meddő voltát neki tulajdonította; october 19-én ujabb kitörés a vívási műveknek még fenvolt részét is szétrombolta; s most, különben is itt lévén az ősz, a körültáborlás megszüntetése mellett nyilatkozott mindenki. Pest falainak feldúlása, Buda külvárosainak felégetése után az ötvenhétezer emberről huszonháromezerre leapadt hadak az óbudai réten együvé gyülekeztek; 29-én a vívó szerek, s a betegek hajókon Esztergomba, Komáromba, Győrre szállíttattak; 30-án útját Visegrádnak, s innen Esztergomnak vette a sereg, hol november 13-ig a híd elkészitéseiglen időzött. A török hadak egy része üzőbe vette a távozókat; a maradozók közűl ötszázat felkonczolt, a szentendrei szigeten hagyott súlyos betegeket meggyilkolta; a szerdár pedig diadallövések között bement Budavárba, melynek őrsége háromezer jancsárral egészítetett ki. [98])

97) Röder, I. 114.

98) Wagner, hist. Leop. I. 645 s kk. II. Katona, XXXV. 130. Hammer, 17. 442. Röder, I. 121. Arneth, 46.

Leopold szlavoniai hadosztálya szerencsésebben működött a budainál. Lesslie a horvát bánnal s a károlyvárosi kapitánynyal július 10-én Verőcze előtt termett, a hely felmentésére Bosniából küldött török dandárt megszalasztotta, s tizenöt napi vívás után bevette az erősséget. Verőcze bukását három kisebb erősségé követte. Lesslie most örömest Eszék ellen működött volna, de hadainak csekély száma, s Kanizsa, Sziget, Siklós őrségei őt ovatosságra intették. Tábort járt Turanovacznál, s lovasságát a Dráva magyar partján száguldoztatta; de augusztus 15-én tudomására jutván, hogy az érdi ütközetből megfutamodott szlavoniai basa, a posegai és cserneki begek Verőczét fenyegetik, öszves hadait maga körül gyülekeztette, és Bresniczánál a török erőt szétvervén, hadjáratát befejezte. 99)

Felső Magyarországon változó szerencsével folyt a harcz. Schultz betegsége miatt kezdetben Pálffy Károly volt a leopoldiak fővezére. Tíz helyen és tíz apró ütközetben fogyasztották egymást az ellenfelek. Júniusban és júliusban — irja az egykoru lőcsei jegyzetek szerzője — majdnem naponkint zaj volt a kuruczok miatt, kik számos falvat pusztítottak, számos embert elfogtak s csak tetemes váltságdíjért bocsátottak szabadon. Polgáraink alig járhattak ki s be, a szántóföldek ugarban hevertek, marháját senki sem merte kihajtani, mindenütt nagy volt a nyomoruság künn és benn. A nemes emberek városokba vonultak, jószágaikon tartózkodniok nem volt tanácsos; s ezalatt Jakab napjáig kiszolgáltatták magoknak a porcziókat a németek. — És az egykoru tarczali jegyző: Ezen esztendőben a gyakorta való sikeretlen táborozással nemes Zemplén vármegye tisztei fel s alá hurczolván az elalélt nemességet, itt a Hegyalja körül egész nyári

99) Boetius, Ruhmbelorbeerter Kriegshelm, I. 301. Wagner, I. 649. Röder, az id. h.

oeconomiájoknak lehagyásával kimondhatatlan nagy károkra, Tarczalra is egész vármegyéstül szállván, és közel egy hétig idő vontatva rajtok heverészvén, nem kevés gazdáskodást kellet tenni mindenféle tiszteknek. Honnan a fejdelem parancsolatjára Eperjeshez a táborra felmentek.

Schultz september közepén Kisszebennél állott. Kémei hírűl hozván, hogy Tököli hétezer emberrel szándékozik táborából ellene indúlni, september 17-én hadainak egy részével, köztök Barkóczy huszáraival váratlanul Eperjesnél termett. A város őrsége tüzet adott az érkezőkre, s csak ekkor eszmélt fel, úgy látszik, a tábor. Tököli gyalogjai, számra háromezeren, hamar rendben, sorban állottak, s elejébe vetették magokat az ellenségnek, de Veterani, Schultz előhadának vezére, erőt vett rajtok, négyszázat levágott, a többiek megfutamodtak, vagy a városba menekültek. A tábor árkokkal volt körülvéve, Schultz emberei rövid tusa után túl voltak az árkokon. Tököli majdnem sátorában éretvén, nagynehezen lóra kapott, hogy megmenekülhessen. Öszves táborszerei, hadi pénz- és levéltára ottveszett; tizenhárom zászlaja jutott a győzők kézébe. Eperjes vívását későbbre halasztva, most Bártfa elébe indultak a császáriak, melynek őrsége talán nyolczvan főből állván, september 28-án magát megadta. October 13-án Makoviczát, majd Sztropkót bevévén, ismét Eperjes elébe érkezett Schultz, s ennek vívását Veteranira bízta, ki a bujdosók által folytonosan háborgatva, a beállott kemény tél miatt is feladásában nem boldogult, és Lőcse felé vonult vissza. [100])

Ezek voltak az 1684-ki hadjárat peripetiái, melyekben Eszterházy számitása szerint huszonötezer magyar és horvát harczolt a leopoldiak között. Ezeknek, úgy a szövetséges bajor és sváb hadaknak nagyobb része Magyarországnak ki-

100) Wagner, Anal. Scep. IV. 198. Babocsai, Rumynál, I. 86. Wagner, hist. Leop. az id. h. Des Grafen Veterani Feldzüge in Ungarn, Drezda, 1788, 19. l.

vált éjszaknyugoti s Ausztriával és Stíriával határos megyéiben vett téli szállást, száznyolczvan ezer porczio követeltetvén számukra, miknek értékét öt millio forintra becsülte a nádor. Sobieski ez évben nem nagy szerencsével küzdött podol földön a törökök ellen; nagyobbal a másik hatalmasság, mely frigyben állott Leopolddal: Velencze Duaret és Risanót Dalmátországban, a santa maurai szigetet, s Albániában a prevesai várat hatalmába ejtette.

XI.

Az agg Szelepcsényi, ki még 1682-ki october 24-én, addig is míg Magyarországon egyházi zsinat tartathatik, az úgynevezett galliai egyház tanainak ellenmondott,[101]) 1685. [1685. januárius 14-én meghalálozott. Azon négyszázkilenczvenhárom ezer forinton kivül, melyeket a Pázmány után nevezett papnövelde elöljáróinak gondjaikra bizott, s melyek Bécs vívásakor Kollonics által a városiak inségének enyhitésére fordítattak, hátrahagyott vagyonából még száznetven ezer forint értékü arany, ezüst került a hadi pénztárba, melynek költségei a jelen év folyamában előreláthatólag roppantak fognak lenni. Tököli április 29-én Túrban kelt kiáltványa által híveit azáltal ügyekezett vígasztalni: „hogy a német, Buda alatt — úgy mond — annyi kárt szenvedett, miszerint többet két hadjáratban sem szenvedhetett volna; hogy a szövetségesek elállanak tőle; s hogy a hatalmas török nemzet már is készületeket tesz újabb hadviselésre." [102])

---

101) Péterffy, Conc. Hung. II. 439.
102) Londorp. Acta publ. XII. 182.

De a porta szintén érzékeny kárt vallott Budánál, miért is Musztafa basát a szerdárságtól megfosztotta; s a diván úgy volt értesitve, hogy Leopold szövetségesei a jelen évben még nagyobb erőt fognak kifejleszteni, mint taval. A nagyvezír, Kara Ibrahim, mind Apaffi mind a budai basa által szorgalmazta Leopoldnál a békét, s a szultán ügyviselői hatvanezer aranyat igértek a bécsi minisztereknek, ha sikerül nekik, urokat a felajánlott béke elfogadására hajlítani. [103] Ezen lépés hadi készületeinek siettetésére birta a bécsi cabinetet; s a szentszéktől segédpénzül küldött háromszázezer forint és a felhatalmazás a papi jövedelmek után száztólit a háború költségeire fordítani, képesebbé tették Leopoldot, mind hadainak öregbítésére, melyekbe a mult év oly tetemes hézagokat hozott, mind a német birodalom több fejdelmeitől zsoldosoknak vásárlására. Braunschweig-Lüneburg négyszázezer forintért tízezeret, aránylagos öszletért a bajor választó fejdelem nyolcz ezeret, a kölni hatezeret, a frank és felső rajnai kerületek nyolczezeret, a sváb kerület négyezer ötszázat, a salzburgi érsek vegyes táborszereket ajánlottak fel. Leopold saját katonáinak száma hatvanegy ezerben állapitatott meg, [104] a magyar és horvát felkelő

---

103) Hermann bádeni őrgrófnak 1685-diki január 19-én kelt jelentése Leopoldhoz, Rödernél, I. 126.

104) Fővezér: a lothringeni herczeg. Fősereg: 32,450 ember. Gyalogság: 115 csapat (egy csapat 150 fő) 17,250 ember hg. Waldeck, hg. Croy, Lajos pfalz-neuburgi herczeg, Souches és Scherflenberg vezérletök alatt. Lovasság 95 század (egy század 160 ló) 16,200 ló Caprara, Lajos bádeni őrgróf Dünewald, Pálffy, Carafla, Taff, Mercy, Lodron és Styrum vezérletök alatt (tizenhárom vasas, négy dragonos ezred s Lodron horvátjai) Tüzérség: 75 ágyu. Azonkivül a kanisai, győri és az előhegyi (Érsekujvár elleni) kapitányságok magyar véghada. Sereg Horvátországban: 8,450 ember. Vezér: gróf Lesslie. Gyalogság: 35 csapat 5250 ember, marquis de la Verne alatt. Lovasság: 20 század 3200 ló, hg. Salm alatt (vasasok és dragonyosok). Azonkivül a horvát véghad. Sereg felső Magyarországon: 10,850 emher. Vezér: gróf Schultz. Gyalogság 35 csapat 5,250 ember, György Fridrik würtembergi herczeg alatt. Lovasság 35 század 5,600 ló, gróf Veterani alatt (vasasok, dragonyosok, Kéry és Ricciardi horvátjaik). Azonkivül Barkóczy és Gombos huszáraik. Várőrségek: Tren-

seregnek, a magyar és horvát véghadak tetemes részének, s a magyar zsoldosoknak ide tudása nélkül; — öszvesen százezeret jóval felülhaladó fegyveres erő.

A hadviselő felek a telet sem húzták ki épen tétlenül. Buda vívásának félbenszakasztása után röviddel, ötszáz török — önkénytesek a budai, egri és nógrádi várakból — Váczot meg visszafoglalták, kardra vetve az őrség tetemes részét, visszatorlásul, mint mondák, a Verőcze kivívásakor a horvátok által az alkupontok ellenére leöldösött török őrökért. [105] Heissler kisérletet tőn, Váczot váratlanul, meglopás által, mint akkoron mondák, bevenni, de külvárosainak felégetésére szorítkozott az eredmény. Ellenben a törökök sem boldogultak Győr és Visegrád elleni czélzataikkal, amazt árulás által remélték hatalmukba ejthetni, de a cselszövény felfedeztetett idején, emezt parancsnoka Marsigli diadalmasan megvédette. Tököli és Schultz hadaik között is történtek csetepaték. Tudomására jövén az utóbbiknak, hogy Tököli lovasságával és hajdúinak részével Iglóhoz közel Szepesben táboroz, ment őt felkeresni. Az előhad Barkóczy huszáraiból és kétszáz német lovasból állott Veterani vezérlete alatt, s oly váratlanul lepte meg a bujdosókat, hogy ámbár számra többen voltak, mégis érzékeny csapást szenvedtek. E körülménynek köszönhették a leopoldiak, hogy téli szállásaikban a Vágon túl Tököli által nem háborgattattak, ki a Buda alól eltávozott ezredmaradékokat épen tönkre készült tenni; s hogy az ország innenső részében Rosnyó hatalmukba került. [106]

A kikelet megnyilt; de a lothringeni herczeg nem volt

---

csén, Litava, Lednicze, Nyitra 10, Leopoldvára 3, Győr 3, Pozsony 2, Komárom 2, bányavárosok, Csábrág, Szitna, Likava, Árva 9, Esztergom, Visegrád 5, Szatmár 10, Ecsed 4, Dunajecz, Szendrő, Murány, Szepesvár, Kisszeben, Lőcse, Bártfa, Makovicza 16, — öszvesen 64 csapat, 9,600 ember.

105) Boethius Kriegshelm, I. 331.

106) Ugyanaz, II. 27. 55. Rasid, Hammernál, VI. 455. Veterani, 21. l.

képes, mint szándéka tartá, Buda vagy Székesfehérvár ellen nemcsak működni, hanem a vívást be is fejezni, még mielőtt a törökök által szintén nagy erőfeszítéssel gyűjtött újabb sereg felérkezhetett volna, — nem volt képes azért, mert május és június lefolytak, s a fősereg még nem volt együtt. Ily viszonyok közt Érsekujvár körültáborlására határozá el magát a herczeg, honnan az imént meghalálozott parancsnok, Hasszán, nemcsak Galgóczot, nemcsak a szomszéd megyéket, hanem az ausztriai és a morva széleket is folyvást háborgatta. Ujvár néhány hónap óta, előbb Pálffy utóbb Heissler által minden külső közlekedéstől el volt rekesztve, minek következésében lázadás törvén ki az őrség között, a hely még annyival is inkább bevehetőnek látszott. Egyébiránt az ostromzári dandár sem dúslakodott eleségben; a folytonos hadjáratok s az országban szállásoló katonaság által szükségelt porcziók kivált az éjszaknyugoti megyékben majdnem éhhalált idéztek elő. Ez okon gyakorta kardhoz nyúltak egymás ellen az eleség kiosztásakor a leopoldiak. Midőn egy ízben Heissler négyszáz ökörre tévén szert, Kollonics Ádám, Czobor ezredében alezredes, azokat kiosztogatná, egy Losenstein — végivadéka volt Ausztria legrégiebb nemzetségének — összeveszvén Kollonicscsal, reá mindkét pisztolyát elcsattantotta, de egyik sem sülvén el, Ádám alezredes, szintén végivadéka nemzetségének, (mert a mostani Kollonicsok tudnivalóképen Zayak) amazt főbe lőtte. 107)

Károly herczeg bevezetésül Ujvár vívásához, a nógrádi erősséget, mely Buda és Ujvár között némi támaszul szolgált a töröknek, s melyet Czobor ezredes már húzamosabban sanyargatott, szerette volna elfoglalni. E végre június 25-én a husz éves herczeg Laroche sur Yonne — az utóbb oly hires

---

107) Starhemberg Rüdigernek Bécsből május 10-én Gundackerhez adott levele, Arnethnél, 51. l.

François-Louis de Conti — s más franczia önkénytesek kíséretében, párkányi főhadiszállásából ama bérczvárat indult szemrevenni; de úgy tapasztalván, hogy azt lehetetlen egy csapásra elfoglalni, s hogy más részről rendszeres vívásra nem méltó, felhagyott szándékával, július 4-dikén huszonnégyezer emberrel Ujvár elébe indult, s azt három nappal később körültáborlotta. Július 9-dikén, — időközben megérkezvén a lüneburgi és bajor segéddandárok — negyvenháromezer főre mentek a vívó hadak. A vár őrsége háromezer emberre becsültetett. Július 11-én tartott hadi tanácskozmány két oldalról rendelt vívást; az egyiket császáriak és lüneburgiak, a másikat ismét császáriak és bajorok fogják eszközlésbe venni, amazt felváltva Croy főtáborszernagy és a lüneburgiak vezére a hannoveri herczeg, emezt a bajor választó fejdelem s tábornoka Sereni vezérlendvén. A vívás második napján híre jött, hogy Ibrahim-Sátán, a szerdárrá nevezett budai basa, Eszéknél negyvenezer emberrel készül a folyamon átkelni; hogy az egri, váradi és temesvári basák Hatvannál táboroznak, hadaikat a szerdáréival egyesítendők. E hírre intézkedés történt Esztergom kellő megerősítésére, melyet a leopoldiak eleddig épen elmulasztottak volt. Július 15-én száz lépésre voltak a vívók a várároktól; más nap Károly herczeg értesítést vett, hogy a szerdár Mohácsig érkezett; hogy maholnap Fehérvártt leszen; hogy a tatárok már Vácznál száguldoznak; hogy a budai őrség kisérletet tőn, Visegrádot meglopni. Más részről még mindig kétséges levén, Dunán innen vagy Dunán túl fog-e közeledni a szerdár, Heissler ezredes Esztergom felé küldetett, itt a magyar örsvonallal egyesülendő; Scherffenberg Komáromba ment hidsánczok épitésére, s a várőrség öregbítésére; a Nyitra partjai ideiglenesen megerősítettek.

Július 23-dikán, midőn a vizét a Nyitrából nyerő árok már át volt vágva, s elgátolására harminczezer fövenyzsák már készen állott, a vívók felhivták Ujvárt, adná meg

magát. Ujvár kulcsai a budai basa kezében vannak — volt a parancsnok válasza — nem az enyéimben. Más nap, kitörvén az erősségből a jancsárok, a durlachi őrgróffal nem rég megérkezett sváb dandár sorait tetemesen ritkították. Heissler ezredes hírül hozta, hogy az egri és temesvári basák az Ipoly s a Garan között táboroznak; hogy a szerdár július 22-kén Budára érkezett. Augusztus elején Visegrád már török kézben volt ismét, Esztergom a szerdár által körültáborolva, a Tamáshegyen levő erőd bevéve, maga a vár élénken veszélyeztetve. [108]) A lothringeni herczeg augusztus 7-én tartott tanácskozmányban végzést hozatott, hogy Caprara tábornagy tizenhatezer emberrel, köztök ezerötszáz hajdúval a vívás folytatására Érsekujvárnál fog maradni; hogy kétezer ötszáz magyar a Nyitra vizének partjait fogja oltalmazni; s hogy a dérékserég, öszvesen negyvenezer ember hatvan ágyuval haladék nélkül Esztergom felmentésére indul Komárom felé.

Augusztus 8-dikán a leopoldiak Komáromnál átkeltek a Dunán, s Tatán át 9-dikén Almásra érkeztek, hol háromszáz embert, kik Visegrádot többszörös ostrom után feladták, magokhoz vonván, útjokat Nyergesujfalunak vették s innen Esztergomnak fordultak. A szerdár most rögtön felhagyott a vár vívásával, melyet Strasser alezredes ezerkétszáz emberrel oltalmazott, és ostromgépeit Budára küldvén, elejökbe indult. Tátnál megállapodott, a Dunába szivárgó, azóta kiszárított mocsár megett [109]) háttal a budai országutra támaszkodva.

108) Journal de ce qui s'est passé au siège de Neuhäusel depuis le 7. juillet jusqu' au 19 aout Brüsszel, 1685. Boethius, II. 88. Wagner, hist. Leop. I. 660. Egykoru német napló, Rödernél, I. 131 s kk. II. Hammer, VI. 456.

109) Dextro latere Strigonium — irja Wagner — laevo ad colles, Tátensi paludi haerentes porrecto. Katona megjegyzi: Angustiae viarum inter Danubium et adsitos montes Almásino versus Táth porrectarum, nullum ejusmodi paludi locum praebent. Quicquid igitur ejus paludis est, totum prope Strigonium colligitur.

Más nap a császáriak, részökről, még inkább közeledtek az ellenséghez: közte és köztök csak ama mocsár maradván. S ezen állásban négy napig szemmel tartották egymást, csatarendben, mozdulatlanul, semmit sem mívelve, ha kiveszszük, hogy Ibrahim táborát körülsánczolta, s hogy a lothringeni herczeg Esztergom felszereléséről gondoskodott és Ujfaluig úsztatta a komáromi hidat, miszerint a túlsó partra siethessen, ha a szerdár váratlan átkelés által őt Ujvártól elrekeszteni akarná. A császáriak augusztus 15-én ama hidig — félórányira — visszavonultak, ovakodván ok nélkül bár mit veszélyeztetni, míg Ujvár elvégre hatalmukban leszen. Ekkor a szerdár éjtszakának idején a lothringeni herczeg örseit visszaszorítván, s a mocsáron, fatörzsök s kisebb hidasok segédével átkelvén, jelét adta, hogy eltökélett szándéka más nap megütközni. A lothringeni herczeg csatarendbe állítván hadait, két osztályt képezett. Az elsőnek jobb szárnyát önmaga vezérlette, bal szárnyát a bajor választó fejdelem; a második osztálynak élére Dünewald állítatott. A franczia önkénytesek és a szászlauenburgi herczeg az első sorokban, a lothringeni ház herczegei Commercy és Vaudemont, rokonuk a fővezér mellett fogtak állást.

Az előhad parancsot vett, hogy az ellenséget ne háborgassa, hogy várja be, míg általa megtámadtatik. Augusztus 16-dikán hajnalban, az évszakhoz képest sűrűnek mondhatott köd eloszlása után az ellenfelek szemben és egymás mellett állanak. Ibrahim a seregének homlokzata előtt felállítva volt ágyuk elsütésével megnyitja az ütközetet. A török lovasok, számra harminczezeren, mély tömegekben, megeresztett gyeplővel s Allah kiáltással a keresztyén hadak első osztályának jobb szárnyára vetik magokat. Károly herczeg s Lajos badeni őrgróf visszaszorítják. A török gyalogság — öszvesen tizenkétezer fő — a bal szárnyat támadja meg, de visszavettetik szintén. S most kibontakozván védelmi állásukból, támadáshoz

fognak a császáriak. Néhány lépésnyire az ellenség homlokzatától tüzet ád — s most első ízben, — a gyalogság. A törökök hátrálnak, főleg Batthyány Ádám és Czobor Ádám könnyü magyar lovasaik és Monasterly ráczai által üzőbe vétetve, be a mocsárba, s az utánok rohanó gyalogság által még hátrább gázoltatva, kivált ágyuik és lovaik tetemes része bennvész a pocsolyákban. A posványságon túl az övéit meg együvé gyüjtötte a szerdár, s ágyuzással álarczozván futamodását, hadának tömegével még az nap este Budára érkezett. A reggeli ütközet ezerötszáz töröknek, köztök az egyiptomi helytartónak Ozmán basának életébe került, kétszáz fogoly, harminczegy ágyu, több zászló, s az öszves táborszerek, minek továbbszállítására ezer szekér és négy hajó kivántatott, jutottak bérül a diadalmas keresztyén hadaknak. [110])

A lothringeni herczeg seregének része augusztus 17-én Ujfalunál, része augusztus 18-án Komáromnál átkelt a Dunán, s utját Érsekujvárnak vette a vívás minél erélyesebb folytatására. S íme küldött érkezik Caprarától, hírt hozó, hogy a várfalak már annyira roncsoltak, miszerint egy ostrom kétség kivül elégséges a hely megvételére. Jőne tehát a herczeg, és szedné saját személyében az általa érlelésre hozott gyümölcsöt. Szedje azt osztatlanul Caprara, válaszolá szerényen amaz, néhány török foglyot adván a küldött mellé, kik Esztergom felmentéséről s a szerdár visszavonulásáról bizonyságot tegyenek az őrség előtt. Ennek makacssága rendületlen maradván mind végig, augusztus 19-kén reggeli hét órakor kétrendbeli hadláb, melyek közűl mindenik ezerötszáz főből állott, végostromhoz fogott. Három órával később Caprara már megirhatta Leopoldnak, hogy Ujvár ki van víva, hogy az ezer főre olvadt őrség, mert most is vonakodott magát megadni,

---

110) Boethius, II. 130. Wagner hist. Leop. I. 657. Spángár, Magyar krónika p. m. 44. Röder, 144. Arneth, 54.

s mert ő, Caprara, személyeket és vagyont oda igért az ostromlóknak, basástul nagyjából felkonczoltatott. A császáriak részéről a halottak s a megsebesítettek száma egyiránt csekély volt; negyven keresztyén fogoly felszabadíttatott; kilenczvennyolcz ágyu s a várnak nagyhirü főzászlaja bejelentethettek Leopoldnak, mint a zsákmány legnevesebb része.

Midőn ezelőtt huszonkét évvel Ujvár török kézbe jutott, milliók feljajdultak itthonn s a külföldön; a mily általános volt akkor a gyász, oly általános volt visszaszerzésekor az öröm. Nürnberg, Frankfurt, Boroszló, Stuttgart, Regensburg, Hamburg, Lübeck, Brüsszel, Nápoly fényes ünnepélyekkel dicsőitették a győzedelmet. Eszterházy Pál, nádorrá választatása előtt s azóta is az éjszaknyugoti vagy előhegyi országrész főkapitánya, augusztus 30-dikán Kismartonból ekkép irt Leopoldnak: Minthogy Isten segédével felséged hadai Magyarország nagy védfalát Ujvárt felséged koronájához visszakapcsolták; s minthogy tudnivalóképen az előhegyi kapitányság székhelye ezelőtt is Ujvár volt: felséged engemet a hív jobbágyot, remélem, kegyesen megvigasztal annyiban, mennyiben megengedendi, hogy lakásomat Semptéből, hol időközben maradnom kellett, áttehessem Ujvárba, s hogy addig míg utódom ki fogott neveztetni, ott is székelhessek, mint főkapitány. [111]

XII.

A szerdár óbudai táborából, miután többeket megfojtatott vagy lenyakaztatott, kik példájok által másokat is futamodásra birtak, átkelt a pesti partra, s Váczon át Érsekujvár alá készült, melynek bukásáról még nem volt tudomása. Károly

---

111) Lit. et opiniones P. Eszterházy.

herczeg most Komárom környékéről a Garanhoz sietett, s augusztus 26-án ötvenötezer emberrel — az Ujvárnál működött hadakat is magához vonta — Párkánynál táborozott. Kivált a bajor választó fejdelem s Lajos badeni őrgróf égtek még egy ízben megmérkőzhetni a törökkel. A lothringeni, kivánságuknak engedve, átkelt a Garanon, át az Ipolyon, s Marosig nyomult elő. De a szerdár Nógrád lerombolása és Vácz felgyujtása után, vissza, Pestre, vonult, s a reményétől elejtett bajor és a franczia önkénytesek most búcsut mondottak a tábornak.

Károly herczeg még Marosnál állott, a fárasztó sebes járat után hadainak pihenést engedve, midőn augusztus 30-án este a szerdárnak Dselebi Amhád nevü küldötte érkezik hozzá, levéllel, mely a porta készségéről szólott, Leopolddal békére lépni, [112] szóbeli igérettel, hogy Tökölit és a békebontás egyéb szerzőit Leopold kezéhez fogják adni. A herczeg más nap Bécsbe küldte a felhivást, hová rövid idő mulva, Abdurrahman a budai vezirbasának september 7-dikén Hermann őrgrófhoz és hadi tanácselnökhöz adott levele is érkezett, melyben kérdés tétetik: valljon tett-e a békeügyben jelentést a herczeg; s melyben a levéliró, mint jó szomszéd, Hermann őrgrófnak is lelkére köti a szent ügyet. ‚Szomszéd uram — hangzott a válasz — ámbár az eszély szabálya tiltja, bejelentenem leghatalmasabb császáromnak e békeajánlatot épen akkor, midőn Isten őt győzelemről győzelemre vezeti, tudván, hogy ő felségének méltó oka van reátok neheztelni, mint kik a vele kötött szerződéseket több ízben megszegtétek, a lázadó magyarokat ápoltátok és fegyverrel oltalmaztátok, a behódolt községek adóját rémségesen felesigáztátok, fegyverszünet közben több helyet elfoglaltatok mint háború idején, s miután ezt

112) A levél, egész terjedelmében olvasható Boethiusnál, II. 167. Katonánál, XXXV. 178.

hosszú évekig gyakoroltátok, végre összes erőtöket együvé vonván, a fegyverszünet lefolyása előtt gonosz háborút indítottatok, hallatlan kegyetlenségeket követve el, s myriádokra menő kárba ejtvén a mieinket. Mindamellett, ismervén a császári felségnek veleszületett kegyességét, s tudva levén előttem, hogy népeit a vérontástól s a háboruval járó egyéb nyomoroktól örömest megóvná, nem vagyok idegen, ebbeli indítványtokat alázatosan elejébe terjeszteni, oly feltétel alatt, hogy a szultán tudtával és megegyezésével olyatén alkupontok ajánltassanak fel általatok, melyeket mind az én legkegyelmesebb uram, mind szövetségesei, névszerint a lengyel király és a velenczei köztársaság elfogadhassanak, az utóbbiak hozzájárulásával fogván megállapítatni a béke. Tudva van előttetek, hogy a birodalmak és uraságok az emberi ügyek változásának vannak alávetve, s hogy ti, mert háborúban általak egymással a keresztyének, tartománytaitokat annak idején roppantul öregbítettétek. Így került hatalmatokba Magyar- és Horvátországok nagy része, megengedvén ezt bűneink miatt az Úr Isten. A méltányosság úgy hozza magával, hogy ti most helyrehozzátok a kárt, hogy visszaadjátok, a mit tőlünk és szövetségeseinktől igazságtalanul elfoglaltatok. Ha ez iránt a porta szándékát bejelented nekünk, nem fogom elmulasztani az ügyet uram és szövetségesei elébe terjeszteni. [113]

A szerdár e közben a Duna jobb partjára tért által, hogy a császáriakkal ne találkozhassék; s majd Dárdánál a Dráva hidján, melynek lerontását Lesslie augusztusban süker nélkül megkisérlette, általkelvén, Eszék erősítésével foglalkodott. A lothringeni herczeg ekkor hat gyalog és hét lovas ezredet — öszvesen nyolczezer embert — Scherffenberg vezérlete alatt felső Magyarországba küldött, Schultz erejének növesztésére; szintannyit Mercyvel és Heisslerrel Eger alá s a

113) Levél és válasz Rödernél, az I. k. mellékletei között.

közép Tiszához; Pálffynak meghagyta, hogy négyezer huszárral, bajorral, heszszel a Rábát oltalmazza, szolgálván kapcsul Lesslie és Schultz hadaik között; ő maga husz egynehány ezer emberrel az Ipoly megett Szalkánál fogott állást. Schultz május elején Ungvárt vívta, s kilenczszáz embert vesztett alatta. Tököli magyar hadai s egy tatár csapat közeledésének hirére visszavonult, de a Latorczán túl Szentmihálynál utóléretvén és körülfogatván, csak számos embereinek feláldozásával nyithatott utat magának; három ágyut, negyven társzekeret veszített. Krasznahorkának Schultz általi kivívása csekélyebb súlylyal birt a mérlegben; de Ónod elfoglalása június elején Barkóczy huszárai által, Tökölit megdöbbentette. Július 21-én nyolczezer német s kétezer magyar Eperjest körülfogta. Benn egy Feldmeyer nevü sziléz volt parancsnok, ki Leopoldtól a bujdosókhoz pártolt, s a hétszáz magyar és háromszáz német gyalogból álló őrséget makacs ellenállásra buzdította. A vívás ötödik hetében, midőn a kőfal már el volt rontva, Schultz ostromot parancsolt, de az őrség s a városbeliek háromszáznál többet ölvén meg közűlök, a császáriakat visszavetették. Eleségben és lőszerben hovatovább nagyobb szükséget szenvedvén a vívók, s Tököli közel volta miatt a takarmányozás is nehezen levén eszközölhető, mármár valószinünek látszott, hogy a császáriak ismét eredmény nélkül fognak a város alól odább állani. Ekkor — augusztus végén — Veterani huszárcsapattal és ötszáz német lovassal Szendrőre indult, hogy innen két nagyobb ágyut s a szükséges lőszert Schultz táborába vitesse. Időközben a szintén Schultz hadában szolgált holsteini herczeg a bujdosók egyik kóbor csapatát megszalasztotta, s Veterani elébe indulván, Szendrőn innen akadály nélkül egyesült vele. Elmentek Kassa alatt, bántás nélkül; visszaérkeztek a táborba, minden veszteség nélkül. Az ágyuk első felszólalása a további védelem hivságos voltát éreztette az őrséggel. September 11-dikén Eperjes megadta magát,

következő feltételek alatt: a polgárok szabadalmaikat ezentúl is élvezhessék, vallásukat szabadon gyakorolhassák, jószágaikat csorba nélkül birtokolhassák. A multakért s hűtlenségi vád alapján senki sem háborgattassék. Az őrségnek szabadságában álland, távoznia hová tetszik, vagy a császár-király szolgálatába állania. [114]) S most Tokaj alá indulván a hadak, a felső Tiszának kulcsát september 29-dikén elfoglalták. [115]) Tököli kevesed magával Kállóba s innen Püspökire, Várad mellett, vonult.

Még Eperjes bukása előtt, biztos embere által tudtára adta Eszterházynak, hogy nem volna idegen magát Leopoldnak alávetni, s hogy küldené hozzá követét a nádor, kivel az alkupontok iránt intézkedhessék. Eszterházy úgy vélekedett, miszerint Tökölit illeti a követküldés, még pedig egyenesen a felséghez. Meglesz, mondá a biztos, ha nagyságod szabad jövetet, menetet eszközöl ki számára a császárnál. ‚Mennyiben kivehettem — irá Leopoldnak Eszterházy — Szirmayt fogná küldeni, s mostanság választ vár tőlem, melyet lehetetlen adnom, míglen felséged parancsát veendettem. Legkegyelmesebb császár! Tököli ugyan nem méltó, hogy felséged által meghallgattassék, s úgy látszik, most sem kell hinni neki, de a felségeddel született kegyelmesség talán nem fogja épen visszavetni az indítványt. Fegyverszünetre azonban semmi esetre sem kellene lépni vele és semmit sem elmulasztani, mi az ország oltalmára szükségesnek mutatkoznék, sőt minél erősebben folytatni kellene a hadviselést. Várom felséged parancsát. [116])

114) Veterani's Feldzüge in Ungarn, 22. l. Spángár, magyar krónika, 45. l. Wagner, hist. Leop. I. 669. Katona, XXXV. 184. s kk. ll.

115) Babocsai: A várbeli hajdu-vitézek az elejekbe praeficiált német tisztet sok rendbeli türhetetlen excessusaiért in flagranti meglövöldözvén, harmad napra annakutána . . . bizonyos conditiókra a várat feladják.

116) Opiniones et lit. P. Eszterházy, a levélnek nincsen kelete, de közvetlenül az augusztus 30-án kelt felebb idézett levél előtt áll.

Szirmay Istvánt Bécsben szivesen látták; a követ tervét fejtegette a tanácsosok előtt, hogymint lehetne a törököt Magyarországból végkép száműzni. De íme érkezik a hír, hogy Tökölit a váradi basa, Ibrahim szerdár parancsára october 4-én elfogta és Eszékre küldte; érkezik tudósítás tudósításra, hogy a szerdár, ki a jelen évi hadviselés szerencsétlen fejleményét Tökölinek tulajdonította, parancsot vár Konstantinápolyból, melynek megérkezte után Bécsbe küldi az árulót, vagy fejét véteti; érkezik a felső Magyarországi öszves hadak ujonnan kinevezett fővezérétől, Caprarától, jelentés, hogy Tököli párthívei rémülésökben őt seregesen elhagyták, hogy huszárainak része Deák Ferencz vezérlete alatt, Barkóczy huszáraival egyesült. Az ügynek váratlan fordulata a különben oly ügyes Szirmayt is bajba ejtette. October 13-án a hadi tanács elnöke bádeni Hermann értekezletet tartott Eszterházyval, Kollonicscsal, Illésházy Györgygyel és az idősb Bercsényivel, mint a felség magyar tanácsosaival, mit kellessék Szirmayval tenni? A nádor úgy vélekedett, hogy ő, mint közbenjáró a korona s a nemzet között teljes bűnbocsánat mellett köteles nyilatkozni; ha mindjárt kémet akarna is valaki a követben látni, még sem rekeszthetik ki belőle. Kollonics Tökölit semmi esetre sem részeltetné az amnestiában, Szirmait pedig, ki titkos jegyekkel irt a pártosnak levelet, fogságra vettetné. Illésházy és Bercsényi hasonló nézetben voltak és Szirmay cseh börtönbe küldetett. [117])

Petróczi István egyike volt azon keveseknek, kik Tökölit Váradra kisérték. A basa őt és Tököli öszves udvari népét szabadon bocsátotta, s midőn az öreg, Mármarosba indulandó, Szatmár mellett elmenne, beüzent a főispánhoz, Károlyi Lászlóhoz, s kegyelmet kért magának Leopoldnál

17) Kaprinai kézirat, XXXIII. Babocsai Rumynál, I. 90. Histoire des revolutions de Hongrie, I. 320 Wagner, hist. Leop. I. 670. Szirmay Antal, Notitia hist. comit. Zempliniensis.

eszközöltetni. Károlyi tettetést látván az üzenetben, arra czélzót, hogy Petróczi és társai még egy ízben kibontakozhassanak a szorosból, népét utánok küldte. Visknél együvé találkoztak: Petróczi megszökött, de kísérőinek nagy része fogságba esett. [118] Károlyi csalatkozott. A fáradt bujdosó csakugyan kegyelmet kért és kegyelmet nyert, s october 23-án Eperjesből Kassára küldetett, [119] melyet Caprara azelőtt tíz nappal körülfogott, mely alatt az első roham alkalmával György Fridrik würtembergi herczeg halva maradt, s melynek kivívása kivált most késő őszszel nem látszott valószinűnek. Petróczival azonegy időben Petneházi Dávid huszár-ezredes is Leopoldhoz állván, kettejöknek esdeklésére Kassának lakosai és őrsége alkudozásba ereszkedtek urok egykori főfő híveivel s általok a vívókkal. Petneházi eleven színekkel rajzolta előttök a törökök bánásmódját, kik Tököli fejét odavetik a győzőnek, békét remélők érette; fejtegette a veszedelmet, mely Kassát s általában a bujdosók ügyét érhetné, ha makacsságukban megfeledkeznek az eszélyről: alkudjanak meg tehát nem annyira Leopolddal mint a sorssal; engedjenek a kénytelenségnek. — S october 25-én Kassa csakugyan megadta magát, olyatén feltételek alatt, mint Eperjes. Felső Magyarország fővárosának példájára Patak, Regécz, Ungvár is kaput tártak a leopoldiak előtt; ekkor szabadult meg végre Koháry István, Füleknek 1682-ben megtörhetlen oltalmazója, ki Leopold iránti tántoríthatlan hűségeért három évet töltött Munkács, Patak és Ungvár börtöneiben; ugyan ekkor Mercy és Heissler által Szolnok és Szarvas visszafoglaltattak a töröktől.

Az első, december végén Petneházi társaságában, Aradnál ezerötszáz jancsárt megtámadott, kik Gyulába és Váradba eleséget voltak szállitandók, s közűlök ezret levágván, három

---

118) Károlyi Sándor autobiographiája, Katonánál, XXXV. 195.
119) 1685-ki october 23-án kelt eperjesi levél egykoru másolata.

százat rabul ejtvén, nemcsak a szállítmányt de magát Aradot is elfoglalta. A városnak nagyjából rácz és zsidó lakosai oly gazdagok voltak, hogy a leopoldiak itt nagyobb zsákmányra tettek szert, mint magában a hírneves Érsekujvárban. [120])

XIII.

A szerdár Tökölit Eszékről Nándorfehérvárra vitte magával. Innen november 17-én a béke előkészítésére, következő pontok érkeztek Bécsbe: I. A jelen háboru szerzői Tököli és Kara Musztafa voltak; emez küldötte a segédhadakat amannak, emez szállá vala meg Bécset: de a nagyvezír eljárásaért nem lehet felelősekké tenni a szultánt s az ozmán nemzetet, kikről jó lélekkel mondhatni, hogy eleddig is békében éltek Leopolddal. II. S valamint ők, úgy a szerdár is őszintén óhajtja a békét; könnyü lesz véget vetni a háborúnak, csak akarja igazán a császár; s minthogy főfő tárgyakról nehéz levelezés utján értekezni, jeleltessék ki alkalmas hely a békealkudozások megnyitására, neveztessenek ki e végre teljhatalmu követek: a szultán azon leszen, hogy Leopold szövetségesei is méltányos igényeik kielégitését lássák. III. Tököli haladék nélkül kiadatik a császárnak, mihelyest a békealkudozás meg fog nyittatni. — És december 11-dikén újabb levél érkezett a szerdártól, mely egyenesen a szultán nevében kinyilatkoztatta, hogy Törökország őszintén áhitozza a békét.

120) Wagner, I. k. hist. Leop. I. 671. Postuma memoria Stephani Koháry, Nagyszombat, 1732, 35. l. Katona, XXXV. 188. Starhemberg Rüdigernek, 1686-ki januárius 6-án Bécsből Gundackerhez adott levele Arnethnél, 59. l.

A velenczeiek, kik a jelen évben is szerencsésen hadakozva, Moreában Koront hatalmukba ejtették, szintén nem voltak idegenek a békétől; de Sobieskiről, ki betegség által akadályozva nem állhatott az övéinek élére, s kinek hadai Moldvában érzékeny csapást vettek, azt egyelőre nem lehetett feltenni. Ehhezképest Leopold tanácsosai válaszukban oda nyilatkoztak, hogy a császárnak sem joga sem akaratja, szövetségeseitől különválva alkudozásra bocsátkozni. Sürgesse tehát ezen szövetségeseknél is a békét a szultán; de tudja meg egyszersmind, hogy ezek csak akkor lesznek hajlandók a békére, ha a keresztyénektől elrablott városok és tartományok még az értekezlet előtt tettleg visszakerülnek törvényes uraikhoz. [121])

XIV. Lajos már huzamosabb idő óta vonta meg segédét a bujdosóktól; Forval, úgy látszik, még 1684-ben hagyta oda a király parancsára Tököli táborát. De Konstantinápolyban Guilleragues, a franczia követ, most mégis azon volt, hogy a dívánban meg felülkerekedjék a háborúpárt. Szabadulását Tököli ezen körülménynek köszönheté. A szerdár, mert Érsekujvárt elvesztette s mert nyakra-főre sürgette a békét, halálra találtatott méltónak. S a szultán főkamarása Abdisade Mahomedaga Nándorfehérvárra küldetett a halálos itélet végrehajtására. Nagy az Isten — válaszolá november 21-én Zríni Ilona Caprarának, midőn ez Munkács általadását, mert Tökölitől a fogolytól már nem érkezhetik segéd, sürgetten sürgetné, — férjem talán előbb szabadul ki, mint hinnők. S alig indult útnak a szerdár felebbi békeesdeklése, midőn Tököli december 4-én nejének irhatta: hogy ő szabad; hogy a nyolczvan éves Ibrahim-Sátán, a volt szerdár, halált szenvedett, s hogy Abdurrahman budai basa meg van bízva a szultán által, őt, Tökölit, visszaiktatni a fejdelemségbe. December 20-án közel utraindulását jelentette Ilonának; s 1686. [1686.

121) Katona. XXXV. 179.

januárius 3-án, midőn a Dunán épen át volt lépendő, vigadalmas farsangot jósolt nejének. [122] Nehány nap múlva Váradon volt, hol a basa által ünnepélyesen fogadtatott, s honnan kiáltványokban fegyverre hívta egykori híveit.

Caprara egyik hadosztályának a nápolyi születésü Antonio Caraffa volt vezére, ki imént még Ibrahim basát küldöttei által biztatgatta, hogy Tökölinek kiadásaért, ura békét, ő, a basa, tetemes pénzöszletet fog Leopoldtól jutalmul nyerni; s ki most Szatmárról, hol téli szállást fogott, négyezer némettel és háromezer magyarral, úgy szólván a váradi török őrség szemeláttára, februárius 9-én Szentjób elébe érkezett, s három nap mulva az erősséget bevette. Az ötszáz főből állott török őrségbeliek Váradra kisértettek, hol közűlök tizenhatnak fejét vétette a basa; Caraffa pedig, nehány száz emberét Szentjóbban hagyván, Debreczennek fordúlt, mely bízván a törökben, a községére kivetett adót és egyéb szolgálatokat megtagadta, s melynek lakosaitól most száznyolczvan ezer forintot csikart ki a nápolyi. [123] S visszatérvén a Tiszához hidat építetett, hogy szükség esetében Szolnokot megsegíthesse; hogy Munkácsot, melynek zárlata, Caprara távozásával, reá bizatott, fenyegethesse; hogy az egri őrség gyakori kitöréseit és kóborlásait akadályozza. Ötven huszár Eger alá érkezvén, rögtön, mint jött vala, távozott ismét. A futás színlelt volt, hogy magok után iramtassák az őrséget. Czélt értek. Ozmán basa nyomukban volt egy völgyig, melyben Caraffa és Heissler készek voltak fogadására: három százat vágtak le emberei közűl.

122) Tököli három rendbeli levele (deákra fordítva) egykoru másolatban. Tököli, úgy látszik, sem Drinápolyba, sem Konstantinápolyba nem hurczoltatott, mint későbbi történetiróknál olvassuk, hanem Ibrahim foglya volt előbb Eszéken aztán Nándorfehérvárott.

103) Joannes Vicus, de rebus gestis Ant. Caraphaei, libri IV. Nápoly, 1716, 127. l. Wagner, hist. Leop. I. 680. Babocsai Rumynál, I. 95. Wagner és Vico elhallgatják a kínzásokat, melyekhez Caraffa folyamodott, hogy amaz öszletet minél hamarabb behajthassa.

Apaffi, vagy inkább mindenható tanácsosa Teleki Mihály, már 1682 óta kéz alatt Leopolddal tartott mind Francziaország mind a porta ellen. 1683-ban, midőn az erdélyiek kénytelenek valának Kara Musztafát Győrig kisérni, Vajda László Bécsben volt mint Apaffinak követe, s Leopold távozásakor Eszterházyval Fraknóba ment, mint bizodalmas embere a nádornak. [124] A következett évben Apaffi késznek nyilatkozott Erdélyt a király hadainak megnyitni, mihelyest ezek Tökölin és a törökön erőt véve, a tartomány széleihez fogtak közeledni. 1684 s 1685-ben egy Dunod nevü jesuita járt Erdélyben, ki a rendek előtt bővebben fejtegette, hogy a porta ajánlkozott Sobieskinek, Erdélyt reá szállítani, ha Leopoldnak felmondja a szövetséget; [125] s Apaffi nem ellenezte, hogy Veterani négy lovas és egy gyalog ezreddel Mármarosban, mint Magyarországnak Erdélyhez tartozott részében fogjon téli szállást, ámbár a Dunod által inditványozott alkupontok egyelőre még aláiratlanok maradtak. [126] 1686-ki június 28-án Apaffi követei Haller János, Pernyeszi Zsigmond, Inczédi Mihály és Miles Mátyás, Leopold biztosaival Dietrichstein Ferdinanddal, Hermann badeni őrgróffal és Strattmann udvari főkanczellárral szerződésre léptek, melynek ezek voltak lényeges pontjai: Ő császári királyi felsége Erdély fejdelmét és rendeit s a hozzá tartozó magyar részeket felhíván, hogy a szent szövetségben magokat részeltessék, s ők buzgalmuk tanusítására követséggel viszonozván e felhivást, következő szerződésre léptek egymással: Ő császári királyi felsége magára vállalja Erdély s az ehhez kapcsolt magyar részek oltalmát, s adandó alkalommal a fejdelem és rendek felkérésére idején segédhadat küldend, melyet ő felsége tisztei vezérlendenek ugyan, de mely addig, míg Er-

124) Cserei az id. h. 133. 138 h. h.
125) Bethlen Miklós élete, II. k. 12. r.
126) Veterani és Bethlen M. az id. h. Szász K. Syll. tract. 3. l.

dély határai közt marad, irányt a fejdelemtől és utódaitól veend; zsoldját ő felsége fogja fizetni, élelméről és a szükséges fuvarokról az erdélyiek fognak gondoskodni. A mi elvétetik a töröktől, földek és helységek, fegyverjogilag az elfoglalóéi lesznek, de a mi valaha Erdélyhez tartozott, mindaz ezentúl is Erdélyt fogja illetni. Erdélyt s a hozzá való magyar részeket egész terjedelmökben s az eddigi jog alapján birják fejdelem és rendek; s ő felsége kinyilatkoztatja, hogy a fejdelem jogainak ellenére, vámot, harminczadot nem szedend, hogy a fejdelem megegyezése nélkül várakat, erősségeket nem emelend. Valamint az Erdélyben s a részekben elfogadott négy vallást sem fogja soha semmi módon és semmi ürügy alatt háborgatni: templomaikat, iskoláikat, jószágaikat s mindennemü jövedelmeiket bántatlanul hagyván. A szövetségek jogával szabadon élhessenek az erdélyi fejdelem és törvényes utódai, oly feltétel alatt azonban, hogy azok a jelen szerződéssel ne ellenkezzenek, hanem a keresztyénség s kivált ő császári királyi felsége, úgy háza és országai javára, közös ellenségek megtörésére köttessenek. Erdély törvényes fejdelme Apaffi Mihály semmi bántást sem fog szenvedni, valamint a fiára, Mihályra, esett választást is helybenhagyja ő felsége; haláluk után pedig, — s reméleni kell, hogy ez minél később következendik be — Erdély rendjei szabadon választhassanak fejdelmet magoknak. A fejdelmek czíme és czímere is megmaradjon az eddigi szokáshoz képest, s Leopold azokat ne tulajdoníthassa magának. Ő felsége soha sem leszen azon, hogy patronátusi vagy papi jog hozassék be Erdélybe. Ámbár a keresztyén ügy oltalmához és öregbitéséhez Erdély fejdelme és rendei örömest járulnának öszves erővel már most is: hogy mindazáltal időelőtti fegyvervillogtatás által a törököket és tatárokat magokra ne uszítsák, beléegyezik ő császári királyi felsége, hogy Várad és Temesvár kivívása előtt ne köteleztessenek nyilván a császári hadakhoz csatlakozni, s

addig csak eleséggel, fuvarral sat. segítsék az Erdély széleihez közeledő császári fegyvereket. Ő felsége nem fogja Erdélyt s a részeket téli szállásokkal terhelni, hanem ha magának Erdélynek java s a hadviselés viszonyai úgy kívánnák. A törökkel kötendő békekötésbe vagy fegyverszünetbe a jelen szerződés szellemében Erdély, Moldva és Oláhország szintén foglaltassanak be, s ő felsége azon legyen, hogy Erdély ezentúl ne tartozzék adót fizetni a töröknek. Erdély fejdelme és rendei viszontag kötelezik magokat, hogy nemcsak ő felsége, úgy háza, országai dicsőségét, javát tanácscsal tettel előmozdítók lesznek, hanem a felebb említett királyi oltalomért évenkint huszonöt ezer aranyat vagy ötven ezer tallért fizetnek örök időkre, s erős szükség esetében eleséggel, fuvarral s egyébbel is szolgálnak. S ezen szerződésnek valamint Erdélynek is nagyobb biztosítására a jelen háború lefolyásaiglan Kolosvárt és Dévát olyformán adják Leopold kezéhez, hogy az őrség két harmada császári katonákból álljon, mely őrség, zsoldját a felségtől, eleségét Erdélytől fogja nyerni, s a háború megszünésekor ama helyekből távozik okvetlenül. Jelen szerződés titokban fog ugyan tartatni, de kötelezi mind ő császári királyi felségét mind Erdély fejdelmét és rendeit, valamint a felek örököseiket és utódaikat ízről ízre; nem is fog soha, még békekötés után sem, felfedeztetni a török előtt. A szerződés megerősített oklevelei, egy hónap lefolyása alatt, s ha lehetséges, még előbb, annak módja szerint fognak kicseréltetni. [127])

Ezen alku még annál is jelentesebb volt, melyet Leopold csak imént Fridrik Vilmossal a nagy brandenburgi választó fejdelemmel húsz évre kötött, s melynél fogva Schwibussnak Sileziában odaengedéseért és százezer tallérért a jelen évre hatezer gyalogot és kétezer lovast szerzett magának.

---

127) Dumont, VII. k. 2. r. 130. l. Szász K. 11. l.

Ugyancsak Leopold és Fridrik Vilmos közbenjárására alakult meg 1686-ki májusban Lengyel- és Oroszországok között az úgynevezett örök béke, mely a czárt arra kötelezte, hogy Lengyelország igényeit Smolenskre s az Ukrainára másfél millió forinton magához váltsa, és a portának háborút üzenjen, társul szegődvén az úgynevezett szent szövetséghez. Ennek következésében Sobieski képessé vált, Moldvát újból megrohanni; más részről Velencze is késznek nyilatkozott minél erélyesebb hadviselésre.

XIV.

Leopold számot tartott, hogy százezer főre menő sereggel fogja megnyithatni a hadviselést. Saját hadai — húsz ezer magyarnak és horvátnak ide tudásával — majdnem hetven ezer főre becsültettek; a németbirodalmi segédhadak — Brandenburg, Bajor- és Szászországok, a sváb, frank és felső rajnai kerületek — öszvesen huszonnyolcz ezer négyszázra. Utóbb kiviláglott, hogy tizenötezer emberrel több volt a papiroson mint a harczmezőn.

A hadviselés tervét május 17-én adatta ki Leopold a lothringeni herczeg számára. Ahhoz képest két seregre oszlanak a hadak: az egyik, melynek vezére a bajor választó fejdelem leszen, Székesfehérvárt fogván vívni; a másik, mely a herczeg vezérlete alatt álland, amazt fedezendvén. A herczegé negyvenkétezer főben, a választó fejdelemé huszonhatezerben állapítatott meg. Kívülök még két mellék-hadosztály működendik; felső Magyarországon Carafla által vezéreltetve az egyik, mely tizennégy ezer főből, köztök négyezer magyarból álljon; Horvátországon a másik, melynek vezére Lesslie leszen s melynek ereje talán kilenczezer főre fog menni.

Június elején, midőn a két fősereg Komárom és Párkány környékén alakulóban volna, parancs érkezett Leopoldtól, hogy Székesfehérvár helyett Budának vívásához fogjanak közös erővel a hadak. Ezen parancs a lothringeni herczeg sürgetésére érkezett, úgy látszik, ki elejétől fogva Magyarország fővárosának visszafoglalását tűzte ki magas feladásul a jelen évi hadviselésnek, ellentétben a császári miniszterekkel, kik az 1685-diki vívás szerencsétlen fejleménye óta veszett kősziklának szidták a budai várat, melyhez csak az eszéki hidnak teljes szétrombolása és Székesfehérvár bevétele után közeledhetni nagyobb veszély nélkül. 128) A hír, hogy Budának birtokáért készül vívni a kereszténység, átalános lelkesedést gerjesztett Európában. Mint azelőtt háromszáz évvel, midőn Zsigmond király Nikápoly alá volt indulandó, önkénytesek érkeztek mindenünnen. Francziaország 129) azonképen mint Anglia 130) díszesen voltak képviselve; Spanyolország egynél több vitézt küldött, kiknek eleik a maurusokkal hadakoztak, a mohamedánusok gyülöletét örökségül hagyva utódaikra; 131) de küldött számos egyszerü kézműveseket is, kik érzékeny nélkülözések között tették meg szárazon és vizen e nehéz utat, s kik most kettős lelkesedéssel nyultak fegyvereikhez, mert azon város kőfalait fogják szinről szinre szemlélhetni, melyet eleven képzelődésökben örök dicsőség sugaraival láttak körülfonva. 132)

A lothringeni herczeg s a bajor választó fejdelem, mint a két fősereg vezérei, június 9, 10 és 11-dikén Párkánynál

---

128) Wagner, hist. Leop. I. 683. Röder, I. 170.

129) Marquis, utóbb duc de Villars (sz. 1653. mh. 1734.), Suvri, Crequi, Chatellet, Longueval sat.

130) Rupert herczeg fia, Berwick herczeg II. Jakab természetes fia, egy Halifax, Granart, Monho sat.

131) Vejas és Escalona herczegek, egy Zuniga, Almeida, Losana, Ottana, Morano sat.

132) Köztök hatvan cataloniai, kiknek Françes Astorga volt hadnagyok.

értekezletet tartottak Strattmann császári főkanczellárral, melyben határozatot hoztak, hogy Károly herczeg már e helytt, a választó fejdelem pedig csak Pestnek elfoglalása után fog a Dunán átkelni, amazzal egyesülendő. Végzés hozatott továbbá, hogy a herczeg éjszakról, a fejdelem délről fogják vívni a helyet; s ezen végzésekhez képest, mindenik sereg működéséhez látott. Június 16-án amaz Szentendrénél, emez Vácznál állott; 17-kén a választó fejdelem Pestre ért, melyet a hajóhid kiszedése után magára hagytak a törökök; más nap pedig a lovassággal Buda alatt táborozott a lothringeni herczeg, [133] a gyalogság Starhemberg Rüdigerrel Óbudán, gyalogokból és lovasokból alakult vegyes dandár szent Pál völgyében maradván.

Budában Abdurrahman basa parancsolt; a hetven éves aggastyán Candiában és Kameniecz előtt megkülönböztette volt magát, s a tizenhatezer főre ment őrség az ozmán hadak színéből állott. Szerdárul Szolimán basa az uj nagyvezír neveztetett, ki a mult évben diadalmasan ütközött meg a lengyelekkel Moldvában. A temesvári, székesfehérvári és eszéki basákhoz parancsolat ment, tartanák készen magokat és hadaikat. Ideiglenesen az utóbbik volt a fővezér, míg Szolimán basa június elején Nándorfehérvárra érkezett. Tököli is ott volt a tisztelkedők között, s húszezer tallért és egy zászlóalj törököt adtak neki, hogy Apaffinak hatalmát velök megtörje. [134]

A lothringeni herczeg június 21-dikén éjtszaka nyitotta meg az alsó város ellen a vívárkot. Alatta Starhembergen kivül Caprara volt parancsnok. A választó fejdelem szinte az nap költöztette által hadait Pestről Budára, s megszállván a Gellérdhegyet, június 23-kán éjtszaka részéről is hozzáfogott a víváshoz, a királyi kastély vívásához. Seregében szolgáltak a

133) Röder, I. 179.
134) Hammer, VI. 468.

bajor és szász segédhadak, amaz Sereni táborszernagy, ez Kerestély szász-weissenfelsi herczeg vezérlete alatt. Lajos badeni őrgróf, kivel már megismerkedtünk s Eugen savoyei herczeg, kivel megismerkedők leszünk, szintén e seregnél parancsoltak. Károly herczeg ekkor fő hadi szállását a mai Svábhegyre tette által, s Pálffy a lovasság nagyobb részével Székesfehérvár felé küldetett, mind a városi őrség, mind az Eszékről közeledő török sereg mozgalmainak szemmeltartására. Batthyány Ádám huszárai jó példával mentek elől. A budai törökök közűl a főbbek nejeiket és kincseiket, balfejlemény előérzetében Csepel szigetére küldötték, a szomszéd palánkok, névszerint Ercsi lovasainak meghagyván, hogy e drágaságokat biztos helyre szállítsák. Útban voltak már Székesfehérvár felé, midőn Batthyány a kisérőket megtámadta és kardra hányta, a nőket fogságba ejtette. Ezeket a huszárok rabnőkül eladogatták a táborban, s a zsákmány egyéb részletei talán kétszázezer forintot hoztak be nekik. [135]

Június 24-én a kőfalba lőtt résen s a sajkákból ágyuztatott és petarda segédével berepesztett kapun át az alsó városba nyomulván a vívók, azt elfoglalták. Hat nappal később a sváb kerület hadai, július 4-dikén Schöning Ádám vezérlete alatt, a brandenburgiak érkeztek meg. Amazok a szent Pál völgyétől nyugotra emelkedő hegylánczon, névszerint ennek azon részén, mely azóta Svábhegynek neveztetik, ütöttek tábort; emezek a császáriak mellett, balról, fogtak állást, s huszonnégy óra alatt művök egy vonalban állott az utóbbiakéval: ötven lépésnyire a várfaltól. A hires brandenburgi tábornok Derflinger fia, egyike volt a nap halottainak. [136]

Július 6-án a császáriak és a brandenburgiak közeledési

---

135) Hasslingen főkvártélymester naplója, Arnethnél, 65. Wagner, hist. Leop. I. az id. h.

136) Des Generalfeldmarschalls Hans Adam von Schöning Leben und Kriegsthaten. Berlin, 1837, 101 l.

vonalaik egymással kapcsolatba hozattak, s készületek tétettek, hogy a lothringeni herczeg és a bajor választó fejdelem művei között fekvő s az őrség kitöréseit mintegy magára hivó nyilt tér ellensánczolási vonal által elrekesztessék. Török szökevény hirül hozván, hogy az őrség a megtámadott homlokvonalok ellenrészeit aláásta, részökről is tűzaknák épitéséhez fogtak a vívók, melyek amazokéit meghiusítsák. A szándék Abdurrahman tudomására jutott, s a törökök július 9-én felrepítettek egy ellentöltvényt, mely a császáriak első tűzaknáját behányta, a munkásokat megölte. S most kitörvén az őrség, megrohanta a brandenburgiakat, meg a szomszéd császáriakat, közűlök százötvent megölvén vagy megsebesítvén. Ugyan ekkor rögtön kerekedett forgószél a hajóhidat Buda és Pest között szétszaggatta, s más nap oly zápor esett, hogy a vívók huszonnégy óránál tovább tétlenségre kárhoztattak. 11-én Heisslertől üzenet érkezett, hogy Szegedről egy török basa útban van Pest felé, mi annál valószinüebbnek látszott, mert a vizi tornyoknál hajóit rendezgette az őrség. Ehhezképest Károly herczeg, Mercyt háromezer magyar és német lovassal, s négy császári és két brandenburgi gyalog csapattal a sietve meg együvé fűzött hidon átküldötte, a Pest körüli sánczok és közlekedési vonalok jó karba helyezésére. Utóbb hazugnak mutatkozott a hír. [137]

A vár őrsége július 13-án ismét felgyujtott egy ellenaknát, de oly gonosz hatással, hogy a császáriaknak vívási tárgyul szolgált kisebb köröndd a bécsi kaputól balra, tövében megrendítetett, s utóbb nehány lövés elégséges volt a falnak épen bedöntésére. A törökök, jobb süker esetében, kétségtelenül kitörést voltak teendők: most mozdulatlanul a városban maradtak. Károly herczeg, kinek ágyui különben is már rést lőttek a bécsi

137) Károly lothringeni herczeg naplója, Rödernél, 188 s a mellékletek között. Wagner, az id. h.

kapu sarokköröndjébe, este hét órakor ostromot parancsolt. Starhemberg Guido, Rüdigernek unokaöcsese a jobb szárnyat, egy Auersperg a balt, egy Herberstein a középhadat vezérlette, — nyolczszáz embert külön mindenik. Herberstein mindjárt a vonalokbóli kiléptekor halva terült el. Starhemberg gránátosai, midőn a számukra kijelelt köröndre törnének, golyókkal és kövekkel fogadtattak; többen egy idején elsült aknába vesztek; ő maga megsebesítetett, meg Auersperg is. Károly herczeg segédet küldött utánok, de a nőkkel és gyermekekkel vegyest a bástyákra tóduló törökök bátorsága, a vakmerőség, melylyel a legveszélyesb pillanatban kitörvén, magokat a brandenburgiakra vetették, elkábította az ostromlókat. S most az önkényteseken volt a sor, győzni vagy halni. Valamennyien lelkesedéssel feleltek meg a felhivásnak, legelől a spanyolok. A viadal fellobogott még egy ízben. Az ostromlók fel-felkaptak a kőfalakra, de páratlan vitézségök sem volt képes a kettős czölöpzetet, s a közbenvetett köveket és fövenyzsákokat, melyek gerébfalul szolgáltak az őrségnek, kitépni, kiszakítani az erősségből. Az éj alászállott, s a kik még életben voltak a délczeg hadból, azokat visszahívta a herczeg. Ezernégyszáz ott maradt a bástyákon, a kőfalak alján, a hegyoldalon, köztök Herbersteinon kivül Dohna Károly brandenburgi ezredes, s Rupert angol herczeg fia, negyed magával. Sebet vettek: Veldentz, Piccolomini és Veja herczegek, halálost mindhárman; herczeg Commercy, Escalona spanyol grand, az ifju Crequi, Longueval és mások.

Három nappal később, tiz órakor este, a választó fejdelem állást fogott a királyi kastély köröndének árkában; Fontaine altábornagy, nehány kisebb tiszt s vagy ötven közvitéz halva maradtak; Aspremont ezredes megsebesítetett. Július 17-től 21-ig semmi nevesebb esemény nem adta magát elő, a vívók annyi érzékeny veszteség után, folytonos ágyuzásra szorítkoztak. Július 22-én a választó fejdelem ágyutelepei a

vár hadszercsarnokába küldtek egy golyót, mely a lőportárba esvén, ezt felrepítette. Ezerötszáz ember halva maradt benne és körülötte; kőzápor esett városra és táborra; egyes szikladarabok a Dunán túl, Pesten hullottak le; s a rengés oly nagy volt, hogy a parton az őrállók megfutamodtak a hullámok elől. Midőn két óra mulva a füst és por végre elhuzódott, itt is amott is a körfal be volt dőlve, de épen oly helyeken, hol a meredekség miatt lehetetlennek látszott az ostrom; s különben is már a hézagok kitöltésével, használván e czélra a szétrombolt épitmények töredékeit, foglalkodott az őrség.

A lothringeni herczeg más nap Königsegg Vilmos által felhívta a basát, adná meg a várat; a vívók nagyobbnak vélhették a tegnapi esemény által az őrség közt okozott rettegést, mintsem a minő az valósággal volt. Tudjátok meg — irá a herczeg — hogy mi, urunk a római császár győzedelmes hadaival e vár alá jöttünk, s hogy ágyuink segédével rést lövén, szándékunk minélelőbb ostromhoz látni. Ha megadjátok a várat, mind ti mind a lakosok bántatlanul kiköltözködhettek belőle, oltalom-kisérettel is fogtok ellátatni; ellenben, ha erős kézzel fogjuk a várat bevenni, senki sem marad életben, bárki és bármi legyen, mindnyáját kardra hányjuk. — Négy óra lefolyása után Königseggnek következő választ küldtek ki a várból: Még táborra szállástok előtt tudtuk, hogy szándéktok e vár alá jőni. Azért meg is erősítettük a lehetőségig. Eszünk ágában sincsen az általadás. Ostrommal fenyegetődztök. Már kétszer kisérlétek meg: eredmény nélkül mindkétszer. Ha ismét ostromhoz nyúltok, Isten büntetni fog benneteket, prófétája, Mohamed, dicsőitésére. Gőgösökké váltatok: Isten a gőgösnek ellensége és büntetője. [138] — S most ismét mindkét részről folyt az ágyuzás,

138) Az idézett napló, ugyanott a mellékletek között, 66 l.

a gömbhajítás, mely utóbbinak nagy mestere a keresztyén táborban, egy imént érkezett Gábor nevü ferenczes volt, kit a magyarok tüzes Gábornak híttak.

Szavát beváltandó, július 27-kén ismét ostromot parancsolt a lothringeni. Délutáni öt órakor Pestről adott jelre kétezer herczegi, köztök magyar hajdúk, és ezer brandenburgi a bécsi kapuról, kétezer választófejdelmi a királyi kastély déli aljáról, s kétezer magyar a mai halászvárosról, hol a fellobbantott lőpor imént rést szaggatott a kőfalba, megrohanták a várat. Az utóbbiak rohama inkább csak arra szolgált, hogy az elsőbbektől részben elvonja az ellenséget, mert a rés, mint mondók, már ki volt töltve, s az ideszánt ostromlábtók rövidebbek voltak, mintsem hogy tetemes hasznát vehessék a vívók. Délről és éjszakról annál mérgesebben zajlott a tusa. Négy fellobbantott tűzakna visszasodorta az ostromlókat. Lajos badeni őrgróf s Eugen savoyei herczeg elejökbe vetették magokat a futamodóknak; a lothringeni s a bajor választó fejdelem új-új erőt küldtek támogatásukra. Az őrségbeliek kénnel és szurokkal béllelt égő zsákokat vetettek az érkezőkre; soraik között nőket és gyermekeket is lehetett látni. Végre négy órahosszig tartott gyilkos tusa után a külbástyák birtokába mind a bécsi kapunál mind a királyi kastélynál helyezték magokat a keresztyének. Első a ki zászlót tűzött az elfoglalt várművekre, Eszterházy János győri alkapitány egyik hajdúja volt. Tizenegy ágyu s hat mozsár jutott a vívók kezébe, kik egyébiránt nagy áldozatokkal vásárolták meg a mai nap szerencsés eredményét. Kétezer herczegi, nyolczszáz választó-fejdelmi, négyszáz nyolczvanhat brandenburgi halva maradt vagy súlyosan megsebesíttetett: köztök kétszáz tiszt. [139])

Abdurrahman ostromközben azzal védette a belső kőfalat, hogy égő tűzszereket vetett az árokba; s e kőfal levén most

139) Wagner, hist. Leop. I. 706. Hammer, VI. 472. Schöning, az id. h. Röder, I. 205.

az egyetlenegy gát annak akadályozására, hogy a vívók haladék nélkül ne nyomulhassanak be a várba, éjjel és nappal annak erőditésével foglalkodott. Abdurrahman tudta, hogy Konstantinápolyban, nyilvános helyeken imádságok mondatnak Buda fennállásaért; tudta, hogy a nagyvezír Eszéknél már átkelt a Dráván, hogy útban van a vár felmentésére. Amaz a hívet, emez a harczost bizodalommal töltötte: A lothringeni herczeg más részről oda volt utasítva, hogy a szerdár megérkezése előtt ügyekezzék bevenni a várat, ha nem akar másod ízben is kudarczot vallani alatta.

Előbb a választó fejdelem tudta nélkül, mit ez rosz néven is vett, hívta fel a lothringeni herczeg magok megadására az őrségbelieket: július 30-án együtt intéztek hasonló felszólitást a basához. Felszólitottunk már minap benneteket, — így hangzott a levél — hogy tisztességes feltételek mellett adnátok meg a várat. Kegyelmünk akkor nem kellett nektek, s mi Isten jóvoltából kiostromoltuk a bástyákat. Nyomorú állástok tudva van előttünk, s mégis — akarván a vérontást megszüntetni — tudtotokra adjuk, hogy azon esetre, ha a várat megadjátok, bántatlanul kiköltözködhettek megannyian belőle, valamint ez megtörtént Esztergomnál, Visegrádnál és más erősségeknél. Máskülönben makacsságtoknak kárát fogjátok látni. — Leveleteket vettük, válaszolá más nap Abdurrahman, s megértettük belőle, hogy ismét a vár feladását sürgetitek. A várfeladás Isten kezében van, nem a mienkben. Ha restellitek a vérontást, akkor hagyjatok fel Budának vívásával s fogjatok hozzá a békekötés művéhez, hogy ne menjen végkép veszendőbe a jobbágyság. Isten oltsa minél előbb a háború tüzét. Ámen. [140])

Károly herczeg nyomban a válasz vétele után felgyujtatott egy tűzaknát, mely némi kárt tett a várfalban, de melyet azzal viszonoztak az őrségbeliek, hogy Starhemberg Rüdigert,

140) Károly lothr. herczeg naplója, az id h. 75.

midőn a várműveknek még török kezében volt részét szemügyre venné, tetemesen megsebesítették. A tábornagy Bécsbe vitetett sebeinek gyógyítására. A basa most ráüzent a bajorokra, folytatnák ők az alkudozást, s küldenének e végre biztost a várba, ki tolmácsát magával hozhatja, ő, a basa, két agát küld ki túszokul. A szerint történt, s a biztos némi kitüntetéssel fogadtatott. Abdurrahman Kara Musztafára és Tökölire vetvén a háború okát, kinyilatkoztatta, miszerint tőle mindent kivánhatnak a vívók, csak azt ne, hogy az ozmán birodalom egyik kulcsát, az annyi ízben süker nélkül vívott Budát kezökhöz adja. Gondolnák meg a szerencse ingatag voltát; ne biznák el magokat, mert a külső fal birtokába jöttek elvégre: hiszen Budának legnagyobb része, Budának szive még az ő, a basa, hatalmában van. Kivánjanak más várat, más erősségeket Buda helyett, s kivánságuk teljesedését fogják látni. — A biztos kinyilatkoztatta, hogy Budát, úgyszólván, már kezökben tartják a császáriak, s hogy ő csak Buda átadásának alapján alkudozhatik az őrséggel. S Abdurrahman, most elbocsátván a tanácsosok nagyobb részét, és csak a muftit s nehány főbbet marasztván a teremben, elmondotta hogy Budának feladásától sem lészen idegen a porta, de csak a békeértekezlet megnyitása után, mire ők részökről felhatalmazvák, és csak a békének megpecsétlésére. — Megviszem a választ küldőimnek, mondá a biztos, kit sűrü katonasorok között, mintegy csökkenthetlen erejének kitüntetésére, a bécsi kapuig, s onnan a keresztyén táborig kísértetett a basa. A túszok visszaküldettek, üzenetet hozók, hogy Budát haladék nélkül kell feladni, s a megujuló ágyuzás véget vetett a nehány órai fegyverszünetnek. [141])

A lothringeni herczeg már ezelőtt nehány nappal magához vonta a Pálffy alatt Székesfehérvár s a Sárvíz felé küldött

141) Ugyanaz ugyanott. Boethius, II. 399.

lovasságot; augusztus 2-án Caraffa és Heissler felérkeztek hadaikkal Szolnokról, s Pesten a hidfőnél tábort jártak; és Scherffenberghez parancs ment, sietne fel hadosztályával Erdélyből, hová a nehány héttel azelőtt köttetett szerződés foganatosítására ment volt.

XV.

Az erdélyi biztosok, midőn június 28-án a szerződést aláirnák, kinyilatkoztaták, hogy nekik Kolozsvár és Déva kézhezadására nézve Erdély fejdelmétől és rendeitől felhatalmazásuk nincsen, hogy tehát az illető pontot csak helybenhagyás reménye alatt fogadták el és irták alá. Ebbeli óvásukról Leopold más nap bizonyságot adatott nekik, ellenóvással: hogy részéről ama pontot a szerződés sarkkövének tartja, mely nélkül az semmissé válnék; hogy tehát annak szükségképen benn kell maradnia, máskülönben elmarad a császári királyi szentesítés. 142)

Tököli e tájban magyar-török dandárának részét Jenőnél és Karánsebesnél hagyván, részével Vajda-Hunyadra ment, mely őt anyai jogon illette, s mely azonképen mint mármarosi urodalmai Apaffi által már nehány évvel ezelőtt elkoboztatott. A fejdelem és meghittje, Teleki, Szebenből, hol épen tartózkodtak, Kálnoki Sámuelt Tököli ellen küldték, s a bujdosó főnök tanácsosnak látta török területre, Jenő ágyui alá vonulni.

Scherffenberg még a szerződés aláirása előtt, még tavaszszal lépett Caraffa hadosztályának hétezer emberével — köztök

142) Szász, Sylloge tractatuum hist. diplom. leop. illustr. 18. l.

Veterani ezredét s Csáky László ezer ötszáz huszárját is találjuk, — Erdély földére. A falvak üresek voltak: lakosaik nagyobb része az erdőkbe szaladt, vagy városokban keresett menedéket, s az utóbbiak, elzárkozván a katonaság elől, szintén ovakodtak az érintkezéstől. Scherffenberg nyomban visszahivatását sürgette, mert a dolgok ez állásában megbízását eleve eredménytelennek látta; [143] de kezéhez vevén július elején a szerződésnek kicserélés végett hozzá küldött párját, apahidai táborából felhívta Apaffit: szentesítené részéről is aláirásával a szerződést, adná át a császáriaknak Kolozsvárt és Dévát, s gondoskodnék a hadak élelmezéséről. Bethlen Miklós úgy vélekedett, hogy a békeség kedveért legtanácsosabb, elfogadni a szerződést. Közöljük párját a törökkel — mondá — s éreztessük vele az elfogadás szükséges voltát. Fizessük neki az adót mint eddiglen, s adjunk annyit a császáriaknak mennyit adhatunk: ez az egyetlen egy mód Scylla és Charybdis között szerencsésen hajókáznunk a vihar megszünéseiglen. Ha a török győz, az adó ment meg bennünket; ha a császáriak győznek, a szerződés lesz Erdély megmaradásának horgonya. Teleki szintén nem volt ellene a szerződésnek, mit az által is tanusított, hogy múlt évi october 25-én ily értelmü végzést hozatott a Gyulafehérvártt együtt volt rendek által: ‚Szegény hazánknak dolgai végett kegyelmes urunk az úr által atyánkfiainak római császárhoz adott felhatalmazó levél és utasítás nekünk is tetszenek, és rendeltünk mi is pénzt az ő kegyelmek költségére.‘ De egy az, hogy az erdélyi biztosok külön pontban kikötötték, miszerint Csáky László, ki Béldi bukásakor egyike volt a Konstantinápolyba menekülteknek, ne lehessen tiszte az

143) „J'ai vu la lettre de Scherffenberg de Transilvanie — jegyzé már június 11-én naplójába a lothringeni herczeg — dans laquelle il dit fort l'état ou il se trouve de ne pouvoir subsister, et que tout le pays est contre lui, et souhaiterait d' être rappelé.“

Erdélyben szállásolandó hadaknak; s Csáky e pont ellenére épen kalauzul szolgált az övéivel Scherffenbergnek. Más az, hogy a lakosság minden rétegeiben éles ellenszenv nyilatkozott a hadak befogadása ellen, kivált azért: mert ama helyeknek, mint hivék, ideiglenesből örökké válható birtoklása követeltetett; mert csak imént távozott egy kapucsi basa, ki a porta nevében negyvenezer főre menő segédhadat ajánlott fel Apaffinak; s mert a lengyel király, máris Moldvát féltvén Leopoldtól, kéz alatt ama hadak elutasítását tanácsolta, — mind ezen okoknál fogva Teleki a fejdelem által megtagadtatta a szerződés aláirását, s követeket küldött Scherffenberghez, kik szállást akkorára igérjenek a császári hadaknak, mikor befogadásuk által törököt, tatárt nem lázit magára a tartomány. Teleki annál bizodalmasabban várta kivánságának meghallgatását, mert ragaszkodását Leopoldhoz Tökölinek kiüzetése által csak imént tanusította. A Szeben körül tanyázó székely hadak is Tököli ellen parancsoltattak fel, mint mondá, ámbár nem tagadhatni, hogy ők készek Scherffenberg ellen is fordulni. Menjen ki tehát ideig óráig a tartományból, ez esetben annyi buzát rendel számára a fejdelem, menynyi kell. Kolozsvárra és Dévára pedig egyátalán ne tartson számot, azoktól lehetetlen megválniok a rendeknek, azoknak átadását ki kell törölni a szerződésből, ha ennek életbeléptetése, akkor mikor, szándékoltatik, és Szászsebest lehetne iktatni helyökbe.

Midőn Bethlen Miklós Scherflenbergnek vitte a választ, Tököli felverésében csak magánboszút akart látni a tábornok; s általtérvén az üzenet egyéb pontjaira, és megköszönvén a buzát, ha az elég és jó leszen, úgy vélekedett, hogy Erdély rendei, ha merik Szászsebest neki általadni a török daczára, általadhatják Kolozsvárt is. S hogy mentségök legyen a porta előtt, íme, ő kész, néhány ágyuval törni szinre a város falát, s egy pár tűzgömböt is hajítani be oly helyre, hol kárt

nem tehet; s aztán adják fel minél jobb feltételek alatt városukat a lakosok, ő kinyilatkoztatja, hogy azokat elfogadó leszen, s a török is meg fog nyugodni a fejleménybe, mert azonképen mint a császári cabinet, tudja a diván, hogy Kolozsvár még csak nem is erősség. S ha nem volna foganatja e mentségnek, akkor vesse bizodalmát Istenbe s a császárba Erdély; ő, Scherffenberg, kész ama negyvenezer emberrel is megvívni, melyeket oly bőkezűleg jelentett be Apaffinak a kapucsi basa. A székely hadakat s a megyei népeket bocsássa haza a fejdelem; azoknak semmi hasznát sem fogja venni, vezéreik Bethlen Gergely és Gyulaffi László nem tudják őket féken tartani, s innen van, hogy addig fogják csipkedni a császári hadakat, míg ezek bosszút állók lesznek. Végre, neki nem áll hatalmában, Erdélyt elhagynia, hanemha eziránt parancsot veend a császártól.

Bethlen visszajött Szebenbe, de „Apaffi csak úgy vevé az üzenetet, mint ha valami chínai ujságot mondtak volna neki", s Telcki megmaradt véleményénél, melyet megváltoztatnia azért sem látszott tanácsosnak, mert száz templomban száz szószékről hirdettek vészt a szerződés pártolóira. Ily viszonyok között nehéz volt előre látni, mily fordulatot s kinek kárával veend az ügy, midőn íme Scherffenberg parancsot veszen, hogy Buda alá induljon hadaival. Ha Erdélyben maradása nagy nehézségekkel járt volna, a kivonulás belőle sem volt veszély nélküli. A nép, mely első közeledésekor üresen és pusztán hagyta a falvakat előtte, most könnyen nyomába zúdulhatott s hadait állomásról állomásra folytonos csipkedések által legalább is rendkivül fáraszthatta volna. Ennek elkerülésére czélszerünek látszott leplezni a hátrálót. Veterani és Csáky oda utasítattak, hogy magok mellé vevén vagy ezer lovast, támadnák meg a Szeben ágyúinak oltalma alatt tábort ütött székelyeket, kiknek száma három ezerre mehetett. Ketten éjtszakának idején véletlenül reájok esnek, s talán nyolcz-

százat vágtak le közűlök. Vezérök Gyulaffi megfutamodott mert Szeben ágyúi hallgattak, s a fejdelem környezetében is oly nagy volt a zavar, hogy a városban szállásolt nagyszámu zsoldosok közűl egy lélek sem jött ki a veszélynek ha nem elháritására legalább megtorlására. Veterani és Csáky egész kényelemmel zsákmányolhatták fel a tábort, s a szerencsétlen ütközet híre oly rémülést terjesztett a földnépe között, hogy Scherffenberg Meggyes és Segesvár mellett elmenve, nagyobb baj nélkül vonhatta ki hadait a tartományból. [144])

XVI.

Buda még mindig ellenállott. Augusztus 3-án mind a királyi kastély, mind a vár belső kerítése ellen ismét zajlott az ostrom. A törökök épen ez nap újabb, részletesebb hírt vettek a nagyvezír közeledéséről, s ez oly annyira lelkesítette őket, hogy még a szokottnál is erélyesebben verték vissza mindkét részről a rohamot. A keresztyének közűl kétszáz halva maradt, köztök Herberstein alezredes. Lajos badeni őrgróf megsebesítetett. A lothringeni herczeg szokott pontosságával iktatta még az este naplójába az eredményt, utána vetvén: Gróf Batthyány (Kristóf) és Bercsényi ma érkeztek népeikkel ide.

A vezérek most majdnem kirekesztőleg a szerdár mozgalmaira fordították figyelmöket, ki augusztus 7-én ötvenezer emberrel Fehérvárnál táborozott. Körülsánczolási vonalok építése volt most a legsürgetősb feladás, s a lothringeni herczeg

---

144) Bethlen Miklós élete, II. könyv, 14. 15. rr. Cserei, 155. s kk. hh. Veterani's Feldzüge, 25. l.

ugyancsak 7-én ezeket jegyzette naplójába: ‚Ma hozatott rendbe a tábor. A bajor választó fejdelemé a Dunától (a Gellérdhegy keleti aljától) azon völgyig megyen, mely Budára néz (a Sashegy völgyéig). Itt kezdődik a császári tábor, s vonul szent Pál völgyéig. Szent Pál völgyét a brandenburgiak szállották meg; végpontját Heissler ezrede. Innen jobbról (a Rókushegy felé) Lodron áll (horvátok), a hegynek másik oldalán, az ágyútelep mellett, Bercsényi huszárai. Az alsóvárosfalhoz (a mai országuton) körülsánczolt táborba háromezer német parancsoltatott, azon hajdúk mellé, kik a győri alkapitánynyal gróf Eszterházyval a közép kapunál maradtak. Más hajdúk az alsó kapunál, a Dunánál táboroznak, száz német adatván melléjök ama kapu vártájául. Az alsó város rése czölöpzet által jól kitöltve levén, teljesen elrekesztettnek mondathatik a város. A körülsánczolási vonalok nagyobb része még ma készen fog állani.‘

Augusztus 10-én készen állottak megannyian. A sánczok folyton folytak a Dunától ismét a Dunáig, három órányi félkörben, mely a szorosabb értelemben vett budai hegyeket egytől egyig magába foglalta. A Gellérd hegyénél vert kettős hajóhíd elősegítette a biztosabb közlekedést a Duna balpartjával, s mintegy kiegészítette azon sánczolási rendszert, mely már a vívás első szakában Pestnek erődítésére s a Duna balpartjáról érkezhető török segéd visszaszorítására, munkába vétetett. 145) Augusztus 11 és 12-én készületek történtek újabb ostromhoz, miszerint Budát, ha lehetséges volna, még a nagyvezír megérkezése előtt magokénak mondhassák a vívók, de a tűzaknák visszás elsülése meghiúsította a szándékot. E közben híre jött, hogy a nagyvezír már Ercsihez érkezett. A lothringeni herczeg magához kérte a tábornoki kart, vele a szükséges intézkedésekről tanácskozandó. Lajos badeni

145) Röder, I. 214.

őrgróf indítványára végzés hozatott, hogy a sereg, tekintettel nagyszámu lovasságának élelmezésére, egyelőre nem fog a vonalokba zárkózni, hanem tízezer gyalogot s lovast a víárkokban hagyván, elébe megy az ellenségnek és megütközik vele. [146])

A lothringeni herczeg ehezképest negyvenezer emberrel Promontor es Bia között akart állást fogni, de tudomására jutván, hogy az ellenség őt ama dombokon, halmokon megelőzte, augusztus 13-án éjfél után a budai hegyek lejtőségén seregét két csapatban állitotta fel, szemben az ellenséggel, bal szárnyát a vonalokon belül a Dunára, jobb szárnyát a vonalokon kivül a budaörsi útra támasztva. ‚Az ellenség egy ágyulövésnyire van táborunktól, — irá Lajos őrgróf hajnalhasadás előtt nagybátyjának — s nem kétlem, hogy nehány óra mulva hatalmas ütközetbe keveredünk vele, a vívás fejleménye nagy részt ezen ütközet kimenetelétől függ.‘ De a nagyvezír azonképen ovakodott a kezdeményezéstől, mint a császáriak, s nehány kihívó mozdulat, nehány ágyulövés után visszatért táborába, honnan a híd felgyujtását tűzszeres sajkák által eredmény nélkül kisérlette meg. Az őrségbeliek is oly véleményben voltak, hogy a két sereg okvetlenül megütközik egymással, s az első ágyuszóra, kitörtek mind a kastélyból mind a bécsi kapun a vívókra, de mindkét helyütt véres fővel visszautasíttattak.

Más nap ismét úgy látszott, mintha az ellenségnek szándéka volna a magasságból leszállani, s megütközni a keresztyénekkel. Mozgalmai szándékának álarczozására voltak irányozva, Budakeszin és szent Pál völgyén át minél tetemesb segédet juttatni a várba. Balszárnyától különvált, nyolczezer lovasból és gyalogból állott dandár, megkerülvén a kereszt-

---

146) Vecchi cs. ezredesnek, ‚dal campo de Bavari avanti Buda li 12. agosto 1686‘ a bécsi fő hadi tanács elnökéhez adott levele.

tyének jobb szárnyát, hátuk megett mind közelebb vonult czéljához, midőn a nagy Svábhegyen nyolcz lovas ezreddel Dünewald és Pálffy vezérlete alatt találkozott. A horvát örsök visszavettetvén, saját alezredesöket, Lodront is összetaposták, de a Dünewalddal volt Bercsényi-huszárok nyomban helyreállitották az ütközetet, s a német vasasok által támogatva, megszalasztották a szpáhikat, s a szemények — gyalogok — nagyobb részét kardra hányták. Két ezernél több, köztök két basa, halva maradt vagy súlyosan megsebesítetett, nyolcz ágyu és számos nagyobb kisebb zászló a győzők kezében maradt. [147]) A szerdár, Szolimán basa, ismét ovakodván a megütközéstől, a keresztyén hadak folytonos csipdezései köztt táborába vissza vonult.

Más nap két paraszt fogatott el, kik az őrségnek kémekül szolgálva, levelet vittek a nagyvezírnek, melyben ez a vár belső viszonyairól s a módról, hogymint lehessen a vívókat kárba ejteni, körülményesebben értesítetett. Az egyik paraszt kegyelmet kért és nyert, a másik karóra vonatott. S most a ví-árkokban kitűzettek az elfoglalt zászlók, hogy a tegnapi győzelmet szemmel láthassa az őrség, mely azonban ágyulövésekkel válaszolt a vívóknak.

E közben Szolimán basa Ercsiig vonult vissza, honnan egy Eszékről felérkezett segéddandárral augusztus 18-án előbbi táborhelyét Promontornál még egy ízben elfoglalta. A vívás műve nem igen haladt előre, mert az őrségbeliek, reményöket a közel segédbe vetve, makacsabbul állottak ellent, mint valaha, erőt még a szenvedett csapásokból is merítve; más részről meg a nagyvezír folytonos mozgalmai, a felmentési, megkerülési kísérletek fárasztották és feladásuk megoldásától mintegy elvonták a vívókat. Augusztus 20-kán — szent István napján — reggeli öt órakor kétezer válogatott

147) Röder, I. 217, s a mellékletek között, 85. l. Wagner az id. h.

jancsár lóháton a visszavetett magyar őrsökkel azonegy időben szent Pál völgyének vonalainál termett. Itt általtörvén a brandenburgi tábor jobb szárnyán, egy horvát ezreden s Heissler három vasas csapatán, és sebes vágtatva meghaladván az ellentáborlati végektől a kis Svábhegyig vont árkot, mindenünnen üzőbe vétetve, közűlök három százan, a kitörő őrség által támogatva, a székesfehérvári kapun bejutottak a várba. Abdurrahman ágyudurrogásokkal üllötte meg a szerencsés eseményt: a keresztyén táborban nagy volt nem annyira az elcsüggedés mint a szégyenpironság.

Szolimán basa a czélzat előmozdítására leszállott a halmokról, s újra mozdulatot tett a választó-fejdelmi tábor felé, de az őrség örömlövéseinek hallására, elégelve az eredményt, meg visszatért a mely úton jött vala, s más nap ismét Érd és Ercsi között táborozott. A beállott nyugalmat tetemesen megkárosult vívási műveinek helyreigazítására és tökélyesbítésére forditotta a herczeg; Lajos badeni őrgróf s a bajor választó fejdelem, mit már két ízben hijába megkísérlettek, most vélték eszközölhetni: a kastély végleges megszállását. Ehezképest augusztus 22-én reggeli hét órakor két roham, mindenik száz negyven ember s a szükséges tartalékcsapat által tétetett a kastély ellen; Károly herczeg, a merénylet előmozdítására részéről is rohamot színlelt a vár ellen. Ama hadlábok állást fogtak a nagytorony omladékain, még mielőtt a meglepett törökök ellenök parancsoltathattak volna. S ezek most látván a lehetetlenséget, puska- és gránáttűznek közepette a kastély belső udvarában rendbe, sorba állhatni a felülről jött rohamok visszautasitására, leszállottak a pinczékbe s a tartalékhadat, a mint ez a köröndről az előudvaron át előnyomult, a pinczelyukakból küldött golyókkal fogadták, s közte és az előhad között épen megszüntették a közlekedést. A badeniekből állott bal hadláb mindamellett nem tágított; de a bajorok, kiknek egyik tábornokuk, Rummel, egyik ezre-

desök, Chatel, halva maradtak, meg oda hagyták a kastélyt. Boszuságában a választó fejdelem, éjtszaka záporban és zivatarban ismételte a rohamot, mely ez úttal csakugyan sikerült neki, hajnalban a kastélynak kétszer is ellene törő őrségét kétszer vetették vissza.

Abdurrahman szintúgy hasznát akarván venni az augusztus 22-én éjtszaka dühöngött viharnak, egy törökké lett magyart s egy feketét levelekkel küldött a nagyvezírhez. Emez, jobb úszó levén, csakhamar túlnan volt a keresztyén tábornak folyamhosszanti vonalain, amazt Csepel szigetének csúcsánál elfogták a huszárok. Lehetetlen továbbá tartanom a kastélyt — így hangzott a levél — már pedig a kastély bukása okvetlenül maga után vonja a város bukását. Kérek tehát segédet, minél gyorsabb segédet, különben vége van az ellenállásnak. Én nem mulasztottam el semmit, a mit tenni lehetett, én elkövettem mindent, a mi hatalmamban állott. Engem nem érhet vád. Huszadikán alig háromszáz ember érkezhetett be hozzám, huszonkettedikén közűlök száz elhullott a kastély oltalmában. Az ellenség, minden törekvéseim ellenére befészkelte magát a kastélyba; kiket ellene küldöttem közűlünk, azok nincsenek többé. Segédet, gyors segédet kérek a nagy Isten nevében. [148])

Minthogy a fekete nem éretett utól, némi bizonyossággal lehetett várni, hogy a szerdár, mihelyest venni fogja a levelet, ujból segédet leszen küldendő az őrségnek. Attól már senki sem tartott, azt már senki sem remélette, hogy nagyszerű ütközet által fogja eldönteni az ügyet. Míg ama mozgalom kívülről be fogott következni, a vívók mindkét tábora feladását ernyedetlenül folytatta. A választó-fejdelmiek gátnák által épületet épület után, teremet terem után foglaltak

---

148) Vecchi ezredesnek a budai táborból augusztus 24-én Hermann badani őrgrófhoz adott levele, Rödernél.

el a kastélyban, mindig szűkebbre szorítván az oltalmat. A lothringeniek pedig s velök a brandenburgiak gátnáikat a vár belső falának omladékain át azon czölöpzet aljáig tolták elő, melyet az őrség akkor rögtönzött, mikor a külső kőfal veszendőbe ment, de melybe már is oly tetemes rést lőtt az őrség, hogy harmincz ember egy sorban átfért volna. [149]) A nagyvezír táborából jött többrendbéli szökevény egyhangulag oda nyilatkozott, hogy az ellenség most Óbudáról vagy a folyamról szándékozik segédet vetni a városba. Károly herczeg ez okon több helyen czölöpzetekkel elrekesztette a partot, fegyveres sajkákkal a folyamot, valamint a Budára nyíló völgyeket s az alsó város sánczait és őrhelyeit többnél több emberrel megrakta. Augusztus 28-án a választó fejdelmiek egy törököt fogtak el, kinél Abdurrahmantól a nagyvezírhez irányzott levelet találtak. Ennek öszves tartalma abból állott, hogy annak, mit levélvivő mondó leszen, adjon hitelt a szerdár. A keresztyének előtt oda nyilatkozott a török, hogy megvolt bízva, Szolimán basát figyelmeztetni: miszerint a fáradt őrség alig-alig lesz képes a vívóknak legközelebbi rohamát visszaverni: de ha emberei szavokat állják, utolsó csepp véréig leszen ellenálló. Megkérdeztetve, hány főre olvadt légyen az őrség, válaszolá, hogy kétezerre.

Augusztus 29-kén alig hajnallott, midőn a nagyvezír serege ismét a választó-fejdelmiek tábora előtt jelenkezett, s több lovas csapatai az éjszaki hegyek tetőiről leereszkedtek. Ezer ötszáz ló rögtön Óbudán termett, s maga előtt hajtva az örsöket, és a folyam hosszában épült vonalok mellett elrobogva, magokat a dunai köröndre vetették. Asti alezredes magyar és német gyalogai úgy a csajkák s az alsóvárosi czölöpzetek megett állomásozott hajdúk tüze által erélyesen fogadtatva, a Rókushegynél épült nagy ágyútelepig szágul-

249) Röder, I. 222.

doztak, hol Mercy és Heissler által fogadtatva, közűlök kétszáz halva maradt. Kettős sebből vérző török Mercyre oly csapást mért, mely utóbb a tábornok halálát vonta volt maga után; a törökök általában drágán adták el életöket, de a városba jutniok, nem volt mód. A szétmállott hadlábnak egy része a kis Svábhegy felé szoríttatván, Pálffy Ferencz alezredes vasasai által a brandenburgiak közé vettetett, kiket Schöning, s a Schöninghez, hogy fogságba ne essék, menekült lothringeni herczeg épen ellenök voltak vezérlendők. A törökök rövid tusa után rakásra ölettek s kik bőszültségökben a szomszéd főhadi szállás felé rohantak, itt agybafőbe verettek a szolgák által. Megannyijok közűl talán egyetlenegy sem menekülhetett vissza hírt mondani a szerdárnak [150]

Ez délelőtt történt. Délutáni egy órakor az annyi idő óta várva várt Scherffenberg előhada Piccolomini főőrmester vezérlete alatt Pestről átlovagolt a herczegi táborba, melynek jobb szárnyához kapcsoltatott. Midőn Szolimán basa a hídon átjőni látta az öt ezerből álló csapatot, érdi táborába visszavonult. Más nap a víárkokban kitűzettek a tegnap elfoglalt zászlók; és Scherffenberg osztályának még hátra volt részei nagyjából szintén a herczeg táborába soroztattak. A hadak homlokzata, szemben a várnak nyugoti részével félkörben terült el, a balszárny Óbudánál a Duna partján kezdődött, a jobb szárny a Dunánál a Gellérdhegy déli alján vegződött. [151]

---

150) A lothringeni herczeg naplója, Rödernél, a mellékletek között, 96. l. Schöning, az id. h. 116. l. Wagner, az id. h.

151) Nézőhely a nagyobb Svábhegy: Bal szárny. A lothringeni herczeg serege. Scherffenberg hadosztálya: Csáky huszárok; Veterani, Götz, Scherffenberg, Spinola, Tettvin, Magni, Szászlauenburg, Piccolomini, Saint-Croix ezredek. Koháry és Balassa-huszárok. Lodron horvátjai. — A brandenburgiak. — Császári és németbirodalmi (kerületbeli) ezredek: Kisel, Caprara, Starhemberg, Croy, Pálffy (3 század), Salm, Mansfeld, Pálffy (2. század), Diepenthal, Taff (2. század), Metternich (3. század), Taff (3. század), Baden-Durlach, Neuburg (2. század), Oetting, Neuburg (3. század), Kött (8. zászlóalj), Lothringen, Thüngen, de la Verne (7. zászlóalj), Gondola (5 század), Souches, Kaiserstein (4 zászlóalj), Gondola (5 század),

Strattmann Henrik udvari főkanczellár jelenlétében értekezlet tartatott: tanácsosabb-e egyenesen a nagyvezír ellen indulni, tízezer gyalognak és lovasnak a vonalokban hagyásával; vagy pedig öszves erővel ezekben maradván, egy vég ostromot kísérleni meg Budavár kivívására? A többség az utóbbi mellett nyilatkozott. Még augusztus 31-én mindkét vívó táborban megtörténtek az ostromot szükségképen megelőző lépések. A hadak fegyverben állottak egész éjtszaka; táborát a tétényi halmok megé tette volt által a nagyvezír. Az ostrom napjául september 1-je, majd september 2-dika tűzetett ki, mert egyetmást nem lehetett huszonnégy óra alatt elvégezni. A herczeg részéről hatezer, a választó fejdeleméről háromezer volt az ostromban eljárandó, — egy új találmány, a szurony használata is ajánltatván nekik — a sereg többi részei az ostrom fedezésére, a kívülről jöhető megtámadások visszautasítására a vonalok megett fogtak állást.

Délutáni három órakor hat ágyulövés jelt adott az ostromra. A kis Svábhegyen volt tűztelep tizenhat ágyuval megnyitotta már nemannyira a falak mint a czölöpzetek törését, s a közép ostromláb, Spinola ezredes által vezéreltetve, majdnem veszteség nélkül, mert az őrsegtől úgy szólván észre sem véve, érkezett a vár éjszaknyugoti főmetszlékének czölöpzetéhez. Itt az ellenség által fogadtatva, ellenállást tapasztaltak mindaddig, míg a jobbik ostromláb Souches tábornok vezérlete alatt, mely nyugotról a sarokköröndtől jobbra eső rést vívta, s melynél Asti alezredes néhány önkénytessel ez alkalommal halálosan megsebe-

---

Dünewald, Eszterházy János dandára, Styrum, Svédek (kik sept. 2-án érkeztek) 8 gyalog zászlóalj, 4 lovas század. Jobbszárny. A bajor választó fejdelem serege. Császári ezredek: Savoye, Soyer, Baden, de la Pace, Beck, Aspremont, Sereni. — Szászok — Bajorok (közülök tizenkilenz század vasas a császáriak közé beosztva). Tartaléksereg: Heissler, Mercy, Serau, Truchsess, Fürstenberg, Hannover, Gronsfeld (6 század vasas), Honstett (6 század vasas), Gallenfels (8 zászlóalj gyalogság), Batthyány- és Bercsényihuszárok. A pesti vonalokban: Caraffa, Barkóczy- és Petneházi-huszárok.

sítetett, a bástyára felhágván, a metszlék őreit oldalról és hátról foghatta. Első, ki Budavárba nyomult Petneházi Dávid volt; a vitéz ezredes a pesti táborból átjött, a hajduk élén nevét örökítendő. [152a]) Most a közép hadláb szintén felkapott a résre, és összekapcsolván magát húzamosb erőködés után, mely Spinolának életébe került, a bécsi kapunál Abdurrahman s más főtörökök holttestein áttörő balostromlábbal, második, még be nem fejezett metszlékökből is kiszorította az őröket, kik a zsidóutczán — a mai úri utczán — át, a keresztyének által folytonosan űzetve, a kastélynak tartottak. [152b])

Ez, vagy inkább ennek legbelsőbb magva még mindig ellénállott a választó-fejdelmieknek, kik közűl Tattenbach bajor gróf halva maradt, Zacco főőrmester Aspremont ezredéből, halálosan megsebesítetett. De most a herczegiek által is támogattatván a vívók, a kastélyból a megette volt nagy toronyba vetette magát az őrség, hol a városból jött szökevényekkel egyesülhetett. Itt keskeny négyszögbe szorítva — számra két ezeren nőkkel és gyermekekkel, a jancsáragával s a muftival egyetemben végre megadták magokat; a választó fejdelem, Strattmann közbenvetésére féken tartva az övéinek dühét, életben hagyta az éltök fentartásáért folyamodókat.

Budavár öt órakor ki volt víva. Estve lángban állott a város; a lakosok gyilkolása, kifosztása egész éjtszaka s még más nap is folyton folyt. A zsákmánylók között Marsigli ezredest, a nemes bolognait találjuk, ki a holt testek s az égő portékák között mindenütt kéziratokat és könyveket nyomoz-

152 a) Így tudja az egykoru Cserei, kit Arneth is követ, megjegyezvén mindazáltal, hogy a cs. k. hadi levéltárban egy emlékirat találtatik, mely e dicsőséget Strausser tábornok (Strasser ezredes?) fiának számára veszi igénybe. Podhraczkynál olvasom, hogy egy Fiáth lett volna első a várfokon. Cserei szerint Pétneházi az őrségbeliek által elfogatott s felköttetett, de az utána tóduló hajdúk még idején érkeztek, hogy választott vezéröket leoldván a fáról, meg visszaadhassák az életnek.

152 b) Marsigli, Stato militare del imperio ottomano, Hága, 1732, 155. l. V. ö. Némedy, die Belagerungen Ofens, Pest, 1853.

gatott. A város fő egyházában, száz negyvenöt évig a város főmecsetében, melyet a tűz megkímélt, de melyben, beléptekor, egy folt dúló-fosztó épen az imámot lefejezte, két kamrában keleti kéziratokat talált; egy másik mecsetben is nyomába jött néhánynak. Öszvesen százötven kötetre ment a drága kincs, melyet Marsigli az általa szülővárosában alapított tudományos academiának ajándékozott. A kastély egyik pinczéjében Mátyás király könyvtárának némi maradványaira is akadt Marsigli, melyekről a sereg főbiztosának, Rabattának jelentést tett, ki azokat Bécsbe szállította. [153]

September 4-én reggel a lothringeni herczeg ötszáz török foglyot küldött a városba, kik a holtakat eltemessék, az időről időre még mindig lobbot vető tüzet eloltsák. Kétszáz tizennégy nagyobb kisebb löveg szállott győzelemdíjul a nyertes hadakra; eleség annyi volt a várban, hogy az őrség még két hónapig beérhetett volna vele. Más nap Budavár Beck főőrmesternek gondjaira bízatott, négyezer német és kétezer magyar — az utóbbiak Koháry István vezérlete alatt — rendeltetvén őrségül melléje. — A nagyvezír buta mozdulatlanságban nézte Budának vég ostromát. Mintha eleddigi örökös mozgalmát ismételni akarná, a fejlemény után félfordulatot tett a választó fejdelmi tábor felé, s aztán, mintegy meggondolva magát, Fehérvár felé rohant.

XVII.

Miután az annyi óhajtás, s a szenvedő magyarság annyi sóhajtása által esdett nap feltünt elvégre, — irá september 5-én Fraknóból Leopoldnak a nádor — miután Buda, az ország

153) Memorie della vita del C. Marsigli, Bologna 1770, 53. l. Hammer, 17. 475.

fővárosa s Magyarország hajdani királyainak székhelye Isten kegyelméből s örökös királynénk a boldogságos Szűz közbenjárására felséged kezébe jött, szívem túláradozó örömében azt sem tudom, hol kezdjem alázatos szerencse-kivánásomat. Felséged nyughatatlan ellenei, bizony, üdves büntettet követtek el, mert ilyetén győzelmet, s következőleg a magyar nemzetnek a pogány járom alóli felmentését nemzette. Minthogy pedig felséged kegyeit hívei nem képesek meghálálni, felajánljuk életünket és vérünket szolgálatjára, kivánván, hogy az isteni jóság hagyja felségedet minél hosszabban, és házát a világ végeiglen nemcsak Magyarországnak hanem az egyháznak is javára dicsőségesen országolni.

S e levél iratása után röviddel felsietvén Bécsbe, a nyugoti és éjszaknyugoti megyék nevében, melyek éveken át csaknem egymagok viselték a hadi szállásolás terhét, ekkép folyamodott a koronához: ‚Az ország székhelye, Buda, felséged fegyverei által már ki lévén víva s annálfogva nem lehetvén kétség, hogy a Dunán inneni föld Pécsig és az eszéki hidig, a túnan levő pedig Kalocsáig és Zomborig a budai diadal következésében késedelem nélkül fog felségednek meghódolni, új tér nyílik a katonaság szállásolására. Adjuk hozzá, hogy Erdély sem fog vonakodni némi szolgálattételtől, ha t. i. a katonaság magaviselete kissé eltérő leszen attól, melyhez már hozzá szoktatott bennünket, s hogy a Nagyvárad és Lippa és Temesvár körüli részek, melyek eddig vagy keveset vagy épen semmit sem adóztak, szintén részeltethetnek a terhekben. E szerint felséged jelen katonasága elégséges téli szállással lesz ellátva, kivált ha a segédhadaknak része visszamegyen hazájába; s ehezképest bizton hiszik ezen országrész nyomorú lakosai, hogy miután földjeiket nemcsak a törökök és tatárok, hanem a keresztyén hadak is, kiknek három télen át adtak szállást, rémségesen pusztították, módjok leszen, kissé fellélekzeniök elvégre. S ők ennyi szenvedés mellett is hasznos szolgálatot

tettek felségednek, mit magok a hadvezérek is tanusítók lesznek, mert tizezer magyar jelent meg Buda alatt; ők méltók ennélfogva, hogy felséged által megvígasztaltassanak.' [154])

A remény, melyet Eszterházy Budának visszaszerzéséhez kapcsolt, részben csakugyan teljesedésbe ment még a jelen hadviselés alatt. A diadal után nyomban, Strattmann felhivására tanácskozmány tartatott: kell-e még az őszszel tovább terjeszteni a hadjáratot, és ha igen, mily irányban? Találkoztak, kiknek az volt veleményök, hogy a fáradt katonának nyugodalmat kell engedni, hogy a hézagokat ki kell pótolni: ha ez megtörténendett, akkor bőségesen lesz idő és alkalom uj hadjáratról gondoskodni. De a többség azon elvből indulva ki, hogy melegében kell pőrölyözni a vasat, a nagyvezírt ugyan most sem remélé ütközetre bírhatni, de még is rendében látá, utána indulni, s majdan kétfelé osztván a sereget, Szegedre és Pécsre törni, es ezeknek elfoglalása után, ide át Szigetet, Kanizsát és Székesfehérvárt, amott Egervárát körülfogni. [155]) Eheczképest felszedetvén a tábor, september 6-án a Duna mentében Érdig haladt a sereg, másnap Ercsiig; innen Pentelén és Földváron át csak september 20-án érkeztek Tolnára a hadak, mert az előttök a Drávához hömpölygött törökök és tatárok mindent feleméztettek, s a szükséges takarmányra csak a dunai szigeteken vagy épen messze földön lehetett nagy erő- es időpazarlással szert tenni. Midőn a herczeg már túl volna a Sárvizen, melynek mindkét hidját épségben találta, mert felgyujtásukról megfeledkezett a nem annyira hátráló mint futamodó ellenség, hírül hozták a kémek, hogy a nagyvezír ideiglenesen ugyan Dárdánál mégallapodott, de csak a végett, miszerint készületeit a folyamon átkeléshez némi szabatossággal tehesse meg; s hogy jelenleg már a Drávának tulsó partján Nándorfehérvár felé leszen útban. Ekkor már nem volt ok,

154) Opiniones et Literae Pauli Eszterházy.

155) Wagner, I. 725.

késni a sereg felosztásával. Lajos badeni őrgróf négy gyalog és nyolcz lovas ezred élére állíttatott, melyekhez még Batthyány és Eszterházy huszáraik csatoltattak; s a horvátországi hadosztályhoz, mely Schultznak csak imént bekövetkezett halálával Scherffenberg vezérletére bizatott, parancs ment, jőne által Verőczénél a Dráva innenső partjára, s támogatná működése közben a Pécs ellen indulandó hadakat.

Az őrgróf september 23-án Simontornya elébe érkezett, melynek bevételével megnyitotta hadviselését. A deréksereg Károly herczeggel Tolnánál vert hajóhidon september 25. és 26-án átkelt a Dunának bal partjára s Bogyiszlónál tábort járt. A szövetséges hadak haza kivánkoztak, s két nappal később csakugyan lejött Bécsből a parancs, hogy kivánságukhoz kell alkalmazkodni. September 29-én a szászok távoztak, 30-án a brandenburgiak, october 1-én a bajorok, de az utóbbiak nem hazájokba térés végett, hanem oly czélzattal, hogy az ország éjszaknyugoti megyéiben teleljenek. A herczeg még néhány napig Kalocsán maradott, — melynek érsekei százhatvan év óta messze földön barangoltak, s honnan most de la Verne tábornok tízezer emberrel ment a Tiszához Szeged vívására. A lothringenivel maradott ezredek, midőn ez october 13-án Budán át, Bécsbe menne, az örökös tartományokban számukra kimutatott téli szállásaikra indultak.

Simontornyáról, a fogoly őrséget magával hajtva, october 9-én Barcsra a Drávához érkezett az őrgróf. A horvátországi hadosztály még mindig a folyamnak tulsó partján időzött. Az árviz elszaggatta a hidat, és Scherffenberg hadai most nagylassan hajókban szállíttattak át. October 15-én a Dráva mentében, melyen a szükséges vívó műszerek s az eleség nagyobb része Karántországból usztak alá, megindult az egyesült sereg és 16-án este Pécs elébe érkezett. Közeledésének hirére a török parancsnok felgyujtotta a várost, mely csak árokkal és egyszerü kőfallal levén körülfogva, most úgy

nem lett volna képes ellenállani, mint nem húsz s néhány évvel korábban Zríninek és Hohenlohenak, — s a sziklán épített várba vonult vissza. Lajos őrgróf eloltatván a tüzet, a városba takarított szüleségnek nagyobb részét megmentette, s más nap megnyitván a viárkokat a vár ellen, s öt napig törvén a tornyokkal erősített ketős kőfalat, 22-én ostromhoz készült, midőn az ivó víznek szüke miatt tisztei ellen fellázadt őrség magát kegyelemre megadta. Kétezer fegyveres hadi fogolylyá lett; a parancsnok s a vár lobogója Bécsbe küldettek.

Pécsnek keresztyén őrséggel ellátása után, — parancsnokul Thüngen tábornok választatott — october 24-én Siklós alá jöttek a hadak. Az erősség hat napi vívás után megadta magát és Vecchi tábornok gondjaira bizatott. Siklósról Dárdára indult az őrgróf; fáradsága felesleges volt. A hídfőt üresen de egyszersmind szétrombolva találta; a mocsáron átvezető hid szintén fel volt bomlasztva, a hajóhíd Eszékre szállítva. Amannak gyökeres kiirtása után november 1-én vissza Pécsre indult az őrgróf, mert a beállott kemény időjárás gátul szolgált a hadviselés külebb terjesztésének. A hadak már útban voltak téli szállásaik felé, midőn november 12-én Kaposvárt három napi vívás után bevették, s ezáltal Szigetvárt talán még nagyob mértékben mint Pécs elfoglalása által, fenyegették. [156]

De la Verne, s alatta Veterani, mint a lovasság, Wallis mint a gyalogság alvezérei, october 5-én Szegedet körülfogták, s a várost még az nap bevették. A várat nem sikerült egy rohammal elfoglalni, s a vívás lassan haladt elő, kivált a lőszerek szüke miatt. Egy ágyugolyó de la Verne életének véget vetett, a parancsnokság ideiglenesen Wallisra szállott. Most tanácskozmányt tartottak a tábornokok: ha

---

156) Wagner, hist. Leop. I. 727. Röder, I. 233 s kk. II. Ligne, Mémoires sur les campagnes du prince Louis de Baden telvék hibás adatokkal.

kell-e a vívást folytatni, vagy abbanhagyni. A vélemények szétágaztak; Wallis, Caraffától, mint a hadosztály főnökétől, ki imént Bécsben s most Szolnokon volt elfoglalva, egyenes parancsot kért ez ügyben. S íme Barkóczy huszárai hírét hozzák, hogy Zenta körül tizenkét ezer török s tatár együvé gyülekezett. Wallis a gyalogsággal és két ezer lovassal folytatta a vívást, Veterani pedig Barkóczynak társaságában négyezer lóval october 19-én este a zentaiak ellen indult, kiket más nap reggel táborukban megtámadott s könnyü szerrel elszélesztett. Emberei zsákmány után voltak indulandók, midőn jobbról nagy porfelleg emelkedett. A nagyvezír Szolimán basa volt az érkező, tizenhat ezer válogatott lovast és jancsárt, s húsz ágyut hozva magával. Veterani, látván, hogy megveretése esetében a roppant rónaságon nincs menekvése, egy pillanatig sem késett, egyik ezredének élén hadait az ellenségre vezetni. Midőn már csak három, négy lépésnyi távolságra volt tőle, tüzet adatott. Az ellenség hátrált, Veterani utána rohant. Ekkor észreveszi, hogy a nagyvezír őt színlelt futás által gyalogjai és ágyúi elébe vonta. Megáll és összeszedi magát. S kiállván az ágyuk és puskák tüzét, oly szerencsével rohan az ellenségre, hogy ágyúit elnyeri, jancsárait megfutamtatja. Ekkor a lovasság ellen indult és szétgázolja azonképen. A merész hadi tett után kinyugodta magát a kisded sereg, s más nap négy ezer lóval, számos mulával, zászlóval és húsz ágyuval, mint megannyi diadaljellel, vissza, Szegedre, érkezett. E látmányra az őrség késznek nyilatkozott a vár általadására: hatszáz török bántás nélkül költözködött ki belőle. [157] A diadalmas hadak a Tisza mindkét partján, Veterani ezredei ismét Mármarosban fogtak téli szállást.

Horvátországban is egy pár apróbb helylyel növekedett

157) Veterani's Feldzüge, 29 l. Wagner, hist. Leop. az id h. Röder, I. 236. l.

Leopold birodalma, [158] s a császár szövetségesei közűl Velencze Dalmátországban Zenghet, Moreában Navarint és Napoli di Romaniát nyerte el a töröktől; de a lengyelek ez úttal sem tüntették magokat ki Moldvában.

XVIII.

A zentai csata után egyelőre Péterváradján állapodott meg a nagyvezír. October 25-én küldöttség érkezett tőle Veteranihoz, mely Ibrahim-Sátán példájára, Szolimán nevében békét indítványozzon. Szegedről Szolnokra Caraffához mentek a küldöttek, tőle kíséretet kérők, hogy Bécsbe mehessenek, Hermann badeni őrgróffal, mint a hadi tanács elnökével, a békéről alkudozandók. Az alkudozás csak ürügy, — válaszolá amaz — szándéktok bizalmatlanságot idézni elő egymás iránt a szövetségesek között, s a keresztyén hadak tetterejét lelohasztani a béke emlegetésével. S midőn Mehmed aga a küldöttek főnöke, esküdöznék, hogy nekik komoly szándékuk, békét kötni, ha lehetséges: Caraffa úgy vélekedett, miszerint becsületes szándékuk tanusítására mindenek előtt Tököli fejét kellene beküldeniök. Az aga oda nyilatkozott, hogy talán rövid idő mulva magával hozandhatja a kivánt ajándékot, ha általa a béke ösvényét egyengethetni; s a császári tábornagy kész volt, míg a küldöttség felkísérésére Bécsből felhatalmazást fogott nyerni, egyelőre az őrgrófhoz intézett levelet indí-

---

158) Spangár, Magyar Krón. 46. l. „Horvátországban Tigrért, Jolant, Czechinart, Klaviczet, Orakovist és Khorrádot megveszik. A török Veroviticzát vissza akarván venni, Makár nevü horvát vitéztől megveretik.“

tani útnak.[159] Midőn a ti követeitek annak idején a fényes portához érkeztek, — így hangzott a levél — ott a béke megújításán fáradoztak, szeretetet és barátságot ajánlottak: akkor csakugyan volt egynehány a közügyek kezelői között, kik az indítványt ellenezték, a békét elvetették és zavart idéztek elő. De ők érdemlett büntetésöket vették. S miután a jelen évben, én, a ki barátotok vagyok, bizattam meg az Isten rabszolgáinak kormányával, tekintetbe vevén korábbi kérelmeteket és békehajlamotokat, úgy vélekedtem, hogy a Mindenható segédével tisztességes szerződésre léphetnénk egymással. Ezért utaztam Nándorfehérvárra. Útközben megértettem, hogy ama békeindítványtok elvetése miatt Budának vívásához fogtatok, s megértettem a lőporraktár felgyujtása miatt származott szerencsétlenséget. Isten úgy akarta. Isten az öszves világ felett parancsol, övé minden, tőle függ minden. Mostanság e levelet azért irtuk hozzád, hogy béke által, mire hajlandók voltatok, meg helyre jőjön mindkét birodalom. Válaszszatok e végre alkalmas helyet, tetszéstökre; küldjétek biztosaitokat: hadd vegye kezdetét az alkudozás. Ha pedig szemet hunyva a jövendő előtt, elvetitek a békét, akkor nyilvánulni fog Isten igazsága, s büntetést fogtok venni. A mi eddig történt, az megtörtént; úgy akarta az isteni gondviselés. De illik, hogy ezentúl ne károsítsák egymást mindkét birodalom alattvalói, hogy mindkét uralkodó becsületére váló békével ajándékozzuk meg őket. Gondoljátok meg a mit irtam, és adjatok gyorsan választ: legyen az bárminő.[160]

---

159) Vico, De rebus gestis Caraphaei, 133. l.

160) Feigius, Adlerschwung, 250. l. Rödernél hibásan áll: „gegeben im Lager von Grosswardein“ e helyett: ‚Peterwardein‘, s hibásan hogy az év vége felé iratott a levél, mert Veteraninál olvassuk, hogy azt már october 24. vagy 25-én hozták Szegedre; Caraffának életirója pedig úgy tudja, hogy a küldöttség october 31-én hozta a levelet Szolnokra.

Vagy Caraffa késett a levél felküldésével, — mi nem lehetetlen, mert ellensége volt a badeninek — vagy pedig Bécsben sokáig folyt a tanakodás, mit kellessék irni; mert a
1687.] hadi tanács elnöke csak 1687-ki január 17-én válaszolt ily értelemben: Leveledből láttuk, hogy alkudozásba akartok ereszkedni a béke helyreállitása végett, melynek tinnen vallomástok szerint is, ti voltatok szegői. De csalatkoztok, ha vélitek, hogy nehány vétkesnek büntetése által már elég van téve a békeszegésért, s hogy a további vérontásért mi leszünk felelősök, ha késünk az indítványhoz állani. Az én császáromnak semmi köze magánszemélyekhez, hivatalnokokhoz, miniszterekhez, hanem egyedül és közvetlenül a portához. A magyar lázadás tüzét a porta szítta; béke idején a porta rablott meg bennünket; háborúban népeinket a porta öldöste; a porta kényszerített bennünket, hogy oltalmi szövetségre lépjünk a lengyel királylyal és Velenczével. A szultán nehány tanácsosának halála által még távolról sincsen törlesztve az adósság; még nincsen elégtétel nyujtva császárom szentelt felségének sértéseért, ki teljes kárpótlást követel, biztositást a jövendőre nézve, s a szövetségesek kielégítését. Igy hozza ezt magával az igazság Isten és emberek előtt. Való, senki sem kíméli inkább jobbágyainak vérét, mint az én győzhetetlen császárom; ő békét ohajt, de méltányos és biztos békét, és nemcsak önmagának, hanem szövetségeseinek számára is. Ha ilyetén alkupontokat lesztek inditványozók, akkor nem fogja magától elutasitani az értekezletet; de ha máskép cselekesztek, akkor lehetetlen hinnünk, hogy komoly szándéktok van békét kötni. A tettetés sokszor nagyobb kárba ejtette a hiszelékenyt, mint a fegyveres erő. A lázadók vészes főnökét még mindig kebletekben ápoljátok, és mégis békéről tesztek szót. Adtatok-e szabatos választ tavali nyilatkozásainkra? S vélitek, hogy amugy minden előkészület, minden előzmény nélkül hozzá foghatni az értekezlethez?

Császárom előtt tudva van, hogy neked személyed szerint nem volt részed a békebontásban; e miatt becsül is, remélvén, hogy Isten felvilágosításával, rövid idő mulva tisztességes bébepontokat fogsz felajánlani, tudnillik az elrablott tartományok visszaadását és szövetségeseink kielégitését, miszerint Isten haragját még továbbá is magatok ellen ne lázítsátok s a vesztetekre szövetkezett hatalmasságok számát ne szaporítsátok.

A nagyvezír február 25-én Nándorfehérvártt téli szállásán kelt újabb levélben őszinte békehajlamát újra erősitette. Szövetséges társaitok kielégitését, a kárpótlást s az elfoglalt helyek visszaadását mi illeti, — mondja a levél — Érsekujvár volt az utolsó hely, melyet hatalmunkba ejtettünk; ti azt visszafoglaltátok, s kezetekben van jelenleg is. A gonosz emberek által bűneink miatt keletkezett kárra nézve az a megjegyzésem, hogy kárt mi is szenvedtünk, azonképen mint ti: szerzői adjanak számot Istennek az utolsó itélet napján. Szövetséges társaitok előbb békében éltek velünk, barátainknak czímezve magokat; ők békeszegők voltak irányunkban: elégtételt mi követelhetnénk tőlök, nem ők mitőlünk. Mindemellett őket is befoglalhatni a szerződésbe; minthogy azonban bajos dolog irásban és a távolból űzni-fűzni az ilyeseket: azért régi jó szokás szerint választassanak teljhatalmu követek, kik a felek nevében szabott helyen megkössék a békét. A magyar ügyet mi illeti, szintén mód és alkalom leszen azt rendbeszedhetni, ha a békeértekezlet határnapja és főpontjai meg fogtak állapítatni. — Az aga, ki e levelet továbbszállitás végett Caraffának általadta, egyszersmind élő szóval kinyilatkoztatá, hogy a nagyvezír kész Tökölit kiadni, s hogy őt e czélból már maga elébe Nándorfehérvárra idézte, hol minden pillanatban nyakoncsípheti. Szolimán basa látván, hogy nemcsak a tábornagy, hanem a császár hadi tanácsának elnöke is ily rendkivüli értéket tulajdonít Tököli személyének, reményt

táplált, úgy látszik, hogy a portának annyi bajt szerzett hűbéres odavetése által, jobb napok felvirradásaiglan megakaszthatja a keresztyén fegyverek diadalmas előhaladását. Innen élő szóval tett második indítványa, mely szerint a két birodalomnak csere általi kikerekítésére szorítkoznék a békemű. Törökország kiadná Egert, de Szolnokot és Szegedet visszakapná helyette; kiadná Székesfehérvárt, Siklósért és Pécsért cserében. — Caraffa magánál marasztotta az agát, a válasz leérkezéseiglen; de a bécsi cabinet még idején észrevette mind saját hibás lépését mind a cselművet, melyhez annak következésében nyulandó volt a porta, s Hermann őrgróf április 23-án semmit sem akart tudni a békeértekezletről, melynek indítványozásában csak fogást látott a nagyvezír részéről; s Caraffának meghagyta, nyilatkoztatná ki élő szóval az aga előtt, „hogy ő, Caraffa, a felajánlott Tökölit csak önmagától és önmagának kérte ajándékul, a császári királyi felség keveset vagy épen semmit sem gondol az emberrel." 161)

S ezzel megakadt a levelezés. A porta egész erővel folytatta a különben sem félbeszakasztott hadi készületeket, új hadi adót vetvén öszves birodalmára. A nagyvezír pedig Nándorfehérvártt kivált a jancsárok és szpahiak testületeinek újjászervezéséről gondoskodott.

---

161) Vico, az id. h. Röder, II. 6. s kk. ll.

XIX.

Munkács, terjedelmes lápok és rengeteg erdők között, a tizenhetedik században hosszan elnyúló kőfalövvel és mély csatornával volt körülvéve. A palánk közepette — délnyugotra a várostól — meredek hegyen hatalmas kastély emelkedett, sziklákba vésett árokkal. A kastély három erődből állott, melyek árkokkal voltak egymástól különválasztva, de azonegy fal által bekerítve. Mindháromba csak egy kapu, s ehhez keskeny szirtek közt kígyódzó ösvény vezetett. A közvélemény bevehetlennek tartotta, s ez okon Zríni Ilona inkább Munkácsba zárkozott, mintsem hogy férjét ezentúl is örökös barangolásában követve, ezáltal első urától maradt gyermekeinek életét veszélyeztesse. [162]) Várnagyul Radics Endre adatott melléje, tanácsosul Absolon Dániel, Tökölinek, mint láttuk, első ifjuságától fogva meghittje.

Caprara öt hónapig folytatott vívás után még csak a palánkot sem tudta bevenni, ha bár tűzgömbjei által némi kárt tett a felső erődökben: egy alkalommal Ilona lábainál pattant el a vészszel fenyegető golyó. Caprara távozása után Caraffa ostromzárt léptetett a vívás helyébe; négyszegü gátot

162) „On le (François Rákóczi) trainait partout à la suite de son beau-père — irja a ‚Histoire des revolutions de Hongrie' második kötetének szerzője, úgy látszik maga Rákóczi Ferencz — on l' exposait sans aucune nécessité à toutes les injures de l'air, et on le laissait souvent manquer du nécessaire même." A mi következik, — hogy Tököli tanácsosai szerették volna láb alól mozditani az ifju fejdelmet, mert a Rákócziház örökösében urok nagyságának egyik gátját látták, — azt mendemondának tartjuk; ellenben az nem látszik valószinűség nélkül lenni, mit a szerző folytatólag mond: hogy Tököli nem volt idegen, a kilencz éves gyermeket túszul adni a portának, de hogy az anyai szív nem tudott megválni fiától, s Ferencz Munkács várában maradt, midőn Tököli a püspökii táborba indult.

és széles árkot vonván tábora körül, melyben Terzi ezredes ezerötszáz emberrel a kétezer főre becsült őrség minden mozdulatait ellenőrízze, s azt a külső világgali minden közlekedéstől elrekesztvén, megadásra kényszerítse. De Munkács már egy évnél tovább ellenállott, s mi több, az őrség módot talált Tökölivel és a portával közlekedhetni, mert a szultán kezéhez levél érkezett, melyben „a Munkács várába zárkozott urak és nemesek, lovasok és gyalogok" a várat és úrnéját és a Rákóczi-gyermekeket és az általuk képviselt s oltalmazott magyar szabadságot további pártfogásába ajánlottak; és Zríni Ilonához török küldöttek érkeztek, kik őt a padisah nevében mind magasztaló beszéddel dicsőitvén, mind aranynyal hímzett selyem köntösökkel feldíszítvén, további ellenállásra buzdítsák. [163])

Ezen ernyedetlen ellenállás, s az időről időre mutatkozó nyomok, hogy az őrség lépéseket tesz, talán nem épen sükeretlen lépéseket a künmaradt felekezetteli érintkezésre, Caraffát elbőszitették. Tököli harmadik nővére, Mária — az első, Katalin, mint felebb láttuk, neje volt Eszterházy Ferencznek, a második, Eva, a nádornak volt neje — Nádasdy Istvánnal lépett házasságra. Férjével látogatáson volt Ilona sógornéjánál, midőn Munkács körülkerítetett, s férje meghalván az ostromzár közben, Terzitől útlevelet kért magának az özvegy, hogy távozhassék. Kapta és távozott. S ím, híre szárnyall, hogy Nádasdy özvegye Kassán párthiveket ügyekszik szerezni fivérének. A parancsnok két markotányosnét fogat el, kikről mondatott, hogy Nádasdynénak eszközül szolgáltak, [164]) s kik, úgy látszik, vallomást tettek, hogy ők a munkácsi őrség meghagyásából török és tatár segéd érkezésével biztatták mind Kassán mind Eperjesen Tökölinek egykori híveit. [165]) E pillanattól fogva Caraffa mindenütt összeesküvést látott maga ellen, a

163) Vico, az id. h. 188. s kk. ll.
164) Histoire des revol. Hongrie, I. k. 349.
165) Vico, ugyanott.

császár ellen. Felfedeztem egy messze terjedő összeesküvést — irá a császárnak — melyből ha felséged nagyszerü diadalai nem szívják ki az életerőt, mely ha most nem jő nyilvánosságra, alapjában rendítette volna meg az állodalmat. Innen származik Tököli gőgje, hadi ereje annyi éveken át e napig. S ez nem új összyeesküvés, hanem régi, még felséged atyja idejében keletkezett, mindig több-több, mindig új-új fejekkel felmerülő hydra. Áll pedig sereg számra menő tagokból, közűlök mások pénzzel, mások tanácscsal, mások tekintélylyel, mások más-más szolgálatokkal mozdítják a merényletet elő. Vannak, kik kívülről szítják a tüzet, de ezt mindnyájánál inkább szítja, ithonn: a büntetlenség. Én könyveket irhatnék együvé azon dolgokról, melyeket felfedeztem, de veszedelmes volna papirosra bíznom a nyomozás eddigi eredményeit; elég annyit mondanom: hogy felséged szentséges élete ellen törekesznek; hogy szándékuk felséged valamennyi országait és tartományait tönkre tenni; hogy még a keresztyén nevet is ki akarják irtani. Követeli tehát maga a keresztyénség, követeli a birodalom üdve, hogy a gonoszok lakoljanak elvégre, s hogy legyen, ki azon buzgalommal működjék ellenök, melylyel felséged és Isten ellen működnek ők. Felséged szelídsége — bocsánatot kérek — ártalmasabb a kegyetlenségnél: mert kegyelmezvén a gonoszoknak, veszedelembe ejti a jókat. Nehány év lefolyása alatt öt ízben nyertek bocsánatot a lázadók: Rabattától a bányavárosokban, Dünevaldtól Lőcsén, a lothringeni herczegtől Pozsonyban, Schultztól Eperjesen, Caprarától Kassán; büntetést senki sem szenvedett, sőt felséged túlságos kegyelmességéből sokan még földekkel és tisztekkel is jutalmaztattak meg. És hívebbekké még sem lettek, mert örök nyavalyája ezen országnak, hogy mindig pártosoktól hemzseg; hiszen találkoztak, kik még István a szent király ellen is ütöttek pártot. S íme most alkalom nyílik, örök időre irtani ki Magyarországból a pártoskodást,

mind magának a magyar földnek mind az örökös tartományoknak maradandó javára. A hadi szerencse jelenleg kedvez felségednek; a lázadókat arról vádolja a világ, hogy majdnem végveszélybe ejtették a keresztyénséget: s e szerint nemcsak igazságosnak fog látszani a büntetés, hanem helyeseltetni is fog, fennen és általánosan. A birságok, az elkobzások öregbítők lesznek a közkincstárt, miszerint ez képes legyen azok ellen vinni, azokra torolni vissza a háborút, kik annak szerzői voltak. Félszabálynak semmi haszna, mert ilyes által barátokat nem szerzünk magunknak, az ellenségtől meg nem menekszünk általa. Miért is nem elég, őket külön valamely városban megbüntetni, hanem büntetni kell őket országszerte; nagyot kicsit kell elrémiteni a hívek és őreik biztosítására. Nagyvárad, Eger, Munkács folyvást veszedelemmel fenyegetnek bennünket, készek mindig és mindenki ellen a lázadók befogadására, ápolására. Kell tehát, hogy az országnak több pontjain egyszerre s minél erélyesebben folyjon az eljárás, máskülönben találkozni fognak, kik mondók lesznek, hogy ők kénytelenek voltak Tökölihez állani, mert hijába néztek a császári hadak elébe, kik őket megvédjék. Én gyűlöletes dolgokat mondok, felséges uram, méltóztassék tehát valamely magasállású férfiút, kit hűsége épen úgy ajánl mint törvénytudománya, méltóztassék vagy Kinskit vagy Strattmannt bírótársul leküldeni hozzám. Tudom, hogy a legnagyobb veszedelemnek teszem ki magamat, de kész vagyok mindennek elszenvedésére a császárért, a közjóért.

Kinski és Strattmann ovakodtak ahhoz társul szegődni, kiről földije és magasztalója, Vico mondá: ‚hogy felségsértési ügyekben a gyanút bebizonyított bűnténynek vette', de megengedték mégis, miszerint Eperjesen törvényt láthasson a bünösökre, utasításul adatván neki Leopold által: hogy a magyar törvények szerint hozzon itéletet; hogy a kik tőle, a királytól, bocsánatot nyertek, azokat ne bántsa; hogy vizsgálja meg

lelkismeretesen, valljon vétkeztek-e ujból ama megkegyelmezés után, s hogy vétkességöket saját vallomásaik által ügyekezzék bebizonyítani; szóval, eljárása olyas legyen, minőt a vád súlya követel: egyedül eldöntő bizonyítékok alapján történhessék meg az elmarasztás. [166])

Caraffa februárius elején Eperjesre érkezett s a város kapuit elzáratta, az itélőszéket alakultnak nyilvánitotta. Saját elnöklete alatt, ezek voltak tagjai: Wallis, gyalogsági ezredes s alelnök. Fischer Mihály a kassai kamara igazgatója. Pelsőczi György királyi ügyigazgató. Szentiványi László fő feladó, mint a hagyomány mondja. Megyeri Gábor sárosmegyei jegyző. Harter Mihály és Medveczki Mátyás eperjesi tanácsosok. Juliani Péter és Friderici Péter eperjesi polgárok. Braheim Vilmos danczkai születésü eperjesi lakos. Görtz Márton az eperjesi őrség parancsnoka. Burghart Mátyás hadbiró. — Hozzá fogtak az eljáráshoz. Februárius 16-án, vasárnap este történtek a város belsejében az első befogatások, s martius 3-án következő itélet hozatott: ‚Miután ő felsége a római császár, magyar- és csehországi király, I. Leopold legykegyelmesebb urunk fegyverei, a mindenható és igazságos Isten által megáldatván és felmagasztaltatván, Magyarország más részein és helyein kivül Eperjes városát is tartozó, törvényes engedelmességre ujból visszahozták, a mondott város, bőséges kegyelmet nyervén s az általános amnestiában részeltetvén, hittel kötelezte le magát az ő felsége iránti hűségre. Találkoztak mégis, kik gonoszságukban és vakmerőségökben annyira mentek, hogy királyuk iránti hűségöket s a csak imént letett esküt megszegvén, a lázadókhoz, Tökölihez pártoltak, üzeneteket küldvén nekik és üzeneteket vevén tőlök, egymást a pártütés folytatására buzdítván, Tökölinének levelet irván szenvedéseikről, vigasztalást érezvén midőn tőle hírt vettek, hogy férjének jól megyen

166) Vico, ugyanott. Katona, XXXV, 339.

dolga, szerencsét kivánván neki s igérvén, hogy örömest kezéhez adandják a várost, mihelyest a császáriaktól meg fogtak szabadulni. Mire választ adván Tököliné, örömét fejezte ki, hogy az eperjesiek oly buzgó ragaszkodással viseltetnek ura iránt, s intette őket, hogy reméljenek jobb napokat, ha bár most szenvedniök kellene, mert Isten rövid idő mulva segédökre leszen, és segédökre a törökök, kik visszafoglalván a császáriak által birtokolt helyeket, s azokat Tökölinek átadván, módot nyujtók lesznek, hogy meg felegyenesedhessenek az elnyomottak. Kisülvén pedig és szorgalmas vizsgálat után bebizonyítva lévén, hogy mások között és másokon kivül Zimmermann Zsigmond, Rauscher Gáspár, Keczer Endre és Baranyay Ferencz ezen ügybe be voltak keverve; s részint saját vallomásaik részint más tanutételek alapján kivilágolván, hogy többször ismételt esküjöket megszegték, hogy a hűséget, melyre kötelesek voltak, meg nem tartották, hogy urok, királyok felsége ellen iszonyatosan vétkeztek, hogy a felségsértés, lázadás és hűtlenség büntettébe estek, hogy a törökök és tatárok segédét támaszát kérték kivánták: mind ezeknél fogva a kiküldött biróság végzést és itéletet hozott, miszerint Zimmermann Zsigmond, Rauscher Gáspár, Keczer Endre és Baranyay Ferencz ezen általuk elkövetett büntettek miatt, öszves ingó és ingatlan vagyonuk elkobzásán kivül, érdemlett büntetésül és másoknak például, jobb kezeik előleges levágása után a hóhér által lefejeztessenek, testeik felnégyeltessenek, s ezen testrészek Eperjes körül több helytt az országúton kitűzessenek, a fejek pedig a városon kivül a pelengérnél egymás mellé szegeztessenek. Igy kivánván az igazság.' — Két nappal később, martius 5-én mindnégyökön végrehajtatott az itélet. —

A felső magyarországi városokban, névszerint Kassán s még nagyobb mértékben Eperjesen, melyet a közelebb múlt években kétszer vívtak a leopoldiak, kétségkivül sok volt az

elégedetlen. S ha Károlyi Sándor önnéletirásában ez évhez olvassuk: ‚Atyám (László) királyi rendeletet vőn, hogy a kassai főkapitány társaságában a lutheránusok és kalvinisták templomaikat a királyi városokban elfoglalja; mely kegyelmes parancsolatnak engedelmeskedvén, mindjárt új esztendő napja után elindultunk, s először is Eperjesen visszaadtuk egyházaikat a katholikusoknak, az akatholikusoknak a külvárosban jelelvén ki helyet vallásuk gyakorlatára‘, [167]) természetesnek fogjuk találni, hogy kivált az evangelikusok között nagy volt az ingerültség. A tótajku lakosoktól még a mult évben vétetett el a templom s visszaadatott a ferenczeseknek, 1687. januárius 7-én a magyar és német polgárok templomaik is elfoglaltattak. Ekkor Zimmermann Zsigmond, a város egyik tanácsosa s a most ujból felfüggesztett lyceum felügyelője, egész buzgósággal azon volt, hogy az evangelikusok haladék nélkül nyithassanak imaházat a külvárosban; s e végre pénzt is gyűjtött hitsorsosai között. E buzgóság élénk gyanút költött fel ellene; találkoztak, kik nemannyira vallási mint politikai czélokra mondták általa gyűjtöttnek a pénzöszletet. A gyanút növelte azon körülmény, hogy Keczer Endre leányával élt házasságban. Keczer az 1662-diki országgyülésen egyike volt az evangelikus ügy legbuzgóbb védőinek; 1671-ben a pozsonyi biztosság elébe idéztetett, de elmarasztására nem láttak elégséges okot a birák; utóbb Tököli meghitt

167) 1686. november 19-én kelt az utasitás Csáky István szepesi és beregi főispán ugy a felső részek és a kassai őrség főkapitánya, Barkóczy Ferencz zempléni, Károlyi László szatmári főispánok, Klobusiczky Ferencz és Putnoki Ferencz királyi táblabirák s magok mellé veendő két szepesi kamratanácsos számára, kik a keletéjszaki országrészben az 1681-diki országgyülés 25. és 26. tt. czikkelyeit végrehajtsák, — kissé későcskén, a közbenjött politikai mozgalmak miatt. „A szent Erzsébethez czimzett kassai főegyházat ügyekezzenek, mint jó katholikusok, a katholikusoknak megtartani.“ Ők, ugy látszik, még az utasitás szerzőinél is katholikusabbak voltak. — A dunáninneni s dunántúli megyékben — Liptónak is ide tudásával — ezek voltak a biztosok: Draskovics Miklós országbiró, Zichy István koronaőr, Szenthe Bálint alnádor, Szapáry Péter alországbiró, Bezerédy István, Szentiványi Pongrácz, Beniczky Tamás és két pozsonyi kamratanácsos. Libri Regii, XVIII.

tanácsosai között találjuk. A közbenjött amnestiák s az alkupontok, melyek Eperjesnek általadását kisérték, mind életét mind kétszázezer forintra becsült vagyonát biztosították. De e vagyon őt annál veszedelmesebbnek látatta Caraffa szemében, ki a népszerü ferfi befolyását kivált e vagyontól származtatta. S ezen béfolyása és politikai multja vitték őt a vérpadra, úgy látszik: a vád, hogy Tököli felekezetével folyvást érintkezésben, hogy névszerint a munkácsiakkal levelezésben állott volna, nem bizonyítatott be ellene, [168]) valamint veje Zimmermann ellen sem. Rauscher kereskedelmi társa volt Zimmermannak, s Tököli urasága idejében az őrség pénztárnoka; Baranyay Ferencz, mint városi tanácsos s mint a lyceum egyik felügyelője, buzgóságát az evangelikus ügy iránt bő mértékben tüntette ki, sőt ellenszenvét is a másvallásuak iránt, mert az ő felhivására rombolta le a tömeg 1682-ben a császáriak távozása után a ferenczesek kolostorát. Az ő fejeikre is valószinüleg a mult évek eseményeiért szállott le a csapás. Pedig Leopold, mint felebb láttuk, világosan kikötötte, hogy az amnestia által eltörlesztett tettekért vizsgálat alá senki se vonassék, s hogy a magyar törvények szerint történjék a birói eljárás. Caraffa nemcsak a magyar törvényekhez nem alkalmazkodott, hanem

---

168) Igy vélekedett már az egykoru Rink (Leben Leopold's, I. 199): „Graf Caraffa hat sich bei einigen, durch die Grausamkeit, so er in Ungarn ausgeübt, und durch die Conspirationen, so er erdacht, beliebt gemacht;“ igy még Caraffa életirója is Vico (gondolom, azonegy a nagynevü törvénytudóssal Giovanni Battista Vicóval): „in majestatis rebus suspiciones habere pro crimine;“ s igy majdnem valamennyi iró, ki e tárgyat érintette Starhemberg Guido legujabb biographusáig (Das Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Guido Starhemberg, von Alfred Arneth, Hofconcipist im Ministerium des kaiserlichen Hauses und der auswärtigen Angelegenheiten, Wien 1853): „So rühmlich diese Standhaftigkeit des Wiener Hofes den Türken gegenüber erscheint, so sehr ist es zu bedauern, dass der Glanz der erfochtenen Siege durch die Grausamkeit befleckt wurde, mit welcher der unmenschliche Antonio Caraffa zu Eperies gegen die angeblichen Theilnehmer einer kaum wirklich bestandenen Verschwörung verfuhr.“

általában semmiféle törvényhez sem. [169]) Miért is Wallis martius 20-án leköszönt tisztéről, s Fischer, kamarai igazgató, miután Guth Zsigmond városi tanácsost a vádlottak számából szerencsés volt kiragadni, vissza, Kassára sietett.

Wallis távozása után két nappal — martius 22-én — Keczer Gábor, Endrének fia; Sárosy Márton, Endrének veje s fia Tököli egyik tisztének, ki a munkácsi várba menekült; Fleischhacker György, 1685-ben, midőn Schultz Eperjest másod ízben vívná, városi bíró; Medveczki Sámuel és Schönleben György, ugyan akkor városi tanácsosok — lenyakaztattak. — Feldmeyer Simon, Eperjes második vívása alkalmával az őrség parancsnoka, 1686-ban Buda alatt Petneházival a leopoldiak szolgálatában, öngyilkosság által kerülte ki az elmarasztást; Feja György, Tököli urasága idejében kassai biró, most vád alatt, hogy a munkácsiakkal leveleket váltott volna, a zsarpadon szenvedett kínzások következésében meghalt, mielőtt elitélték.

Május 9-én lenyakaztattak: Székely Endre, mint ki Eperjes második vívásakor Tökölitől levelet csempészett be a városba; és Veber Dániel; — lenyakaztattak, miután előbb jobb kezeik fejsze alá jöttek, s lenyakaztatásuk után felnégyeltettek: Bezzegh György, Tököli tanácsosa, 1685-ben, midőn Kassa Caprara előtt kaput tárna, az alkupontokhoz képest életben maradt, most elmarasztatott, mint a munkácsi őrséggel czimboráskodó; Radvánszky György, Zólyom megyének egyik dynastája, arról vádolva, hogy a munkácsiaknak pénzt küldött volna; Veber Fridrik, Dánielnek testvére, Eperjes kétszeres vívásakor városi tanácsos és jegyző, vádolva, hogy testvérével egyetemben Munkácsból jött és Munkácsba ment leveleket olva-

169) „Certe D. Gabriel Megyeri — irja az egykoru Rezik János, lyceumi tanár Eperjesen — ablegatus e comitatu Sárosiensi ad proxima anni 1687 Posoniensia Comitia, qui unus erat e judicibus, linguas suffragiaque judicum ligata fuisse, et omnia ex mente et voluntate generalis acta, propalavit."

sott volna; Palásthy Gábor, nyitrai nemes, előbb egyike a mindig harczra kész bujdosóknak, utóbb ősi fészkében gazda, elmarasztva a zsarpadon tett vallomásának alapján, hogy Radvánszkytól épen 1687. új esztendő napján pénzt vitt volna a munkácsi várba. — Kovács György, kassai mészáros, állitólag Fejának levélhordója, s e miatt fejvesztésre itélve, rekesztette be a harmadik nap véres művét. [170]

---

170) Vico, ki Caraffa papirosainak alapján dolgozott, a kassaiak és eperjesiek bünét ezekben foglalja együvé: „Tököliae litteras intercepit, quibus cognovit Eperiesinos cum Munkacsensibus in rempublicam conjurasse. Etenim anno belli tertio (1685) Eperie caesari dedita, quum adhuc Cassovia in Tökölii partibus staret, Eperiesinorum cum Cassoviensibus conspiratio perdurabat . . . Postquam vero Cassovia a Germanis recepta est, Eperiesini spes suas ad Munkacsienses converterant . . . Anno superiore (1686) quidam Munkacsiensis Eperiem nunciatum venit: Tökölium incolumem, et validissimum ei Turcarum et Tartarorum auxilium in proximum annum decretum, iisque copiis eos vindicaturum esse in libertatem . . Ad quod nuncium Eperiesinorum animi erecti sunt. Mox ab aula Tököliae homines, tamquam S. Jobum iter facerent, Varadinum ad Tökölium mittuntur; inde Munkacsium repetunt. Post haec litteris per sigla scriptis, ad Tökölii adventum tumultus faciendi ratio constituitur, in quo germanicum urbis praesidium internecent, eique urbem prodant." Nincsen nyoma, hogy Tökölinének felebb említett levele, vagy a titkos jelekkel irt utóbbi a vádlottaknak előmutattatott volna. De szó van irott üzenetekről, melyeket egy Kassáról Eperjesre költözködött Ujhelyi Erzsók nevü markotányosné Munkácsról hozott volna. Ezek sem mutattattak elő, — ugy látszik, — itélethozás alkalmával; de a vád azt és annyit ügyekezett felállítani: hogy amaz irott üzeneteket Ujhelyi Erzsók Veber Fridrikkel, ez pedig Zimmermannal, Rauscherrel sat. közlötte volna. Hogy holmi üzengetések történtek, az valószinü; az egykoru Rezik János irja, miszerint Keczer Endre még templomba se járt, máskülönben oly valamit sughatna neki akármily jöttment ember, mi őt gyanussá tehetné: ez arra mutat, hogy a közvélemény hitelt adott az üzenetváltás tényének, de mutat arra is, hogy Keczer ovakodott ilyesekbe elegyedni. Azok után, mik eddig e tárgyban közzététettek, úgy találja a történeti nyomozó, hogy Caraffa vagy az amnestia által eltörlesztett tettekért, vagy bizonytalan és ingatag vád alapján követte el a vérontást. Egyes vádlottnak mást mondó egyes vallomására azért nem hivatkozhatni, mert az eperjesi judicium delegatum tudnivalóképen a torturát alkalmazta; hogy a tortura által vagy a torturátóli félelem által nyert vallomásoknak nem adhat hitelt a történészet, világos, nem adhat ez alkalommal annyival is inkább, mivel Munkács bukása után a Leopold szolgálatába állott várnagyok ismételve erősitették, hogy sem ők, sem Tököliné nem irták a felebb említett leveleket az eperjesieknek.

A börtönök mindinkább megteltek foglyokkal, s Caraffa még mindig tovább és tovább terjesztette kutatásait, hogy gyökerestül irthassa ki az árulást, a lázadást. Jánoki Zsigmond és Géczi István, Tökölinek egykoron követei, amaz Bécsben ez Konstantinápolyban, már fogva ültek, fogva Fajgel Péter volt kassai parancsnok, Szunyogh Gáspár, Szirmay Miklós, Keczer Miklós, Menyhárdnak fia, Bertóti Ferencz, Kende Márton. A két utóbbit zsarpaddal fenyegette Caraffa, ha késnek Csáky István és Károlyi László ellen vallomást tenni. Kalmanczai országbirói itélőmestertől, szintén fenyegetések által ügyekezett az országbirót, Draskovics Miklóst sujtó vallomásokat kizsarolni. Ekkor már látni lehetett, hogy a tábornok nem akar az evangelikusok eljárásának vizsgálatára szorítkozni; ekkor már általános volt a nézet, hogy birói székéről magánelleneit is akarja megsemmisíteni a nápolyi; s midőn királyfalvai Róth Jánost tízezer tallérért szabadon bocsátotta, gyanúba jött, hogy az elkobzások által nemannyira a közkincstárnak mint önmagának akart pénzszerzési forrást nyitni. Tisztéhez képest a nádor már korábban felszólalt Caraffa eljárása ellen. S miután Petenada Györgytől épen azt akarták Eperjesen kicsikarni, hogy nemcsak a nádor, az országbiró s a bán, hanem még bádeni Hermann a fő hadi tanács elnöke is kéz alatt Tökölivel tartanak, legfelsőbb parancsolat jött a nyomozások rögtöni megszüntetésére. [171])

S azalatt, míg Caraffa ott is akart árulást kisütni, hol nem volt: kevésbe mult, hogy Budát török kézre nem játszá vala egy áruló. Az 1684-diki vívás után Budavár roncsolt kőfalait nyolcz, kilencz hónap lefolyása alatt tökéletesen helyreállitották a törökök; most már fél éve mult, hogy a keresztyéneké volt a vár, s a kőfalakban még mindig csak fával

---

171) Rezik János, Theatrum publicum lanienae Eperiensis. A nemzeti muzeum kéziratai között. Vico, az id. h.

voltak tatarozva a hézagok. [172] Ez okon Veterani talán nem csalódott, midőn oly véleményben volt, hogy a nagyvezír, ha nem veretik meg általa Szegednél, még a mult novemberben Buda alatt terem s könnyü szerrel meg visszafoglalja a várat; ez okon kivált a székesfehérvári és egri basák még nem tettek le a reményről, a másfél századig virágzott beglerbegség székhelyét, talán némi véletlen által ismét a porta hatalmába ejthetni. Salm gyalog ezrede a budai őrség alkatrészét képezte. Ennek egyik hadnagya, a porosz születésü Fink Konrád, levelet küldött a székesfehérvári basának, melyet ez elolvasván, felszökött örömében, s haladék nélkül tanácskozást tartott bégjeivel. A hadnagy késznek ajánlkozott, kétezer aranyért török erőt Budába segíteni. Egy keresztyén ifju tolmácsul szolgált a basának, s vallása iránti buzgalmában Beck és Koháry parancsnokok tudomására juttatá a czélzatot. Fink elején tagadta, miről vádoltatott; majd azzal mentegetődzött, hogy szándéka volt a basát rászedni, mert hiszen nem állott volna módjában kezére játszani az erősséget; végre bocsánatkéréshez folyamodott. Mind híjába. A hadnagyot aprilis 8-án lefejezték s felnégyelték, és a mely ösvényeken Buda alá volt jövendő a basa, azokon póznákra tüzték a holttestrészeket; a levélhordásban eljárt pórt karóra vonták. [173]

XX.

A német birodalom s a császár ismét háborúba keveredtek Francziaországgal, de a háború még nem vett olyas

172) Tollius Jac., Epistolae itiner. 199. l.
173) Wagner, hist. Leop. II. k. 3. l.

fejleményt, hogy ne lehessen a jelen évben is tetemes hadi erőt a porta ellen kiállítani. A nagyvezírrel mérkőzendő sereg, a magyar és horvát dandárokon kivül, de a bajor, sváb, felsőrajnai és frank segédhadak idetudásával, hatvanezer főre ment, melyeknek két harmada a lothringeni herczeg, egy harmada a bajor választó fejdelem, illetőleg Lajos badeni őrgróf, most már császári tábornagy vezérletére bizatott. A várakban és erősségekben tizennégyezer hétszáz ember képezte az őrségeket, szintén a magyar és horvát jutalékokon kivül. Munkácsot s Egert Caraffa vasasai, Terzi osztálya, s magyar könnyü lovasok tartották körülfogva.

A császár Nándorfehérvár visszafoglalását szerette volna hadi erejének czélul kitűzni, de a lothringeni herczeg és a hadi tanács elnöke túlmerésznek tartották a kisérletet, Temesvárral, Váraddal, Egerrel, Székesfehérvárral, Kanizsával és Szigettel hátukban. Tanácsosabbnak vélték egyes csapatok által a Duna és Dráva réveit ellenőriztetni, s a deréksereggel az említett várak egyike alá indulni, — a herczeg Váradot vagy Egert értette, a hadi tanács elnöke, öcsesének Lajosnak nézetéhez képest, Szigetet. A vélemények ezen elágazása miatt egy harmadik terv fogadtatott el, mely szerint a lothringeni herczeg serege a Dunának jobb partján Eszék felé, a választó fejdelem s a badeni őrgróf hadaik a Dunának bal partján Pétervárad felé fognának irányoztatni, biztos összeköttetésök alkalmas hidak és hidasok által levén eszközlendő. A tábornokok reményt tápláltak, hogy ezáltal Szolimán basát a Dunán s Dráván túl fogják maraszthatni s őt Egertől azonkép mint a szintén már megszállott vagy megszállandó Szigettől, Kanizsától és Székesféhérvártól távol tarthatni; szabadságukban állván majdan a körülményekhez képest, vagy az említett helyek közűl valamelyiket akár külön akár egyesűlten vívni, vagy pedig egyesült erővel Eszék s talán Nándorfehérvár ellen is működni. [174]

174) Röder, II. 11—14.

Május második felében Esztergomnál és Szolnoknál együtt kellett volna lenni amott a lothringeni herczeg, imitt a bajor választó fejdelem hadainak; de az első, midőn június 2-án Esztergomba érkezett, még csak tizenhat ezer embert talált elő. Caraffa odanyilatkozott levelében, hogy felső Magyarországon, az őrségeken kivül is, tetemes hadi erőt kell hagyni, különben kész a lázadás; s Veterani még csak a hó közepén fog Mármarosból kimozdulhatni. A dolgok ez állásában a herczeg egyelőre Budavár erődítésével készült foglalkodni, midőn hírt veszen, hogy nagyszámu török-tatár had Péterváradnál már átkelt a Dunán, Eger felmentésére sietendő. Ujabb hír ezt oda módosította, hogy egy tatár csapatnak csakugyan sükerült pénzt csempészni be Egervárába, de hogy Heister közűlök háromszázat levágott s a többiek Pétervárad felé száguldoztak. Mindemellett Károly herczeg most nem késett útját a Drávának venni, hogy megelőzvén a nagyvezírt, ki negyvenezer emberrel már kiindult Nándorfehérvárból, az Eszéknél állomásozó, tízezer főre becsült török dandárt elszigetelt állásában megsemmisítse. E végre szükségesnek látszott, hogy Lajos őrgróf, ki június közepén nehány ezreddel Pestnél táborozott s innen Szolnokra volt indulandó, vele akár Penteléнél akár Tolnánál egyesüljön. Kivánságát június 16-án Duna-Földvarról megirta az őrgrófnak, de ez nem vélte magát jogosítottnak az elébe szabott tervnek, már a hadviselés megnyitásakor, módosítására, s a választó fejdelembez indult Szolnokra. [175]

Június véghetében a nagyvezír Péterváradnál állott, a lothringeni herczeg Dárdánál. Lajos őrgróf oly véleményben volt, hogy a választó fejdelem serege — eleddig tizenhét ezer ember — egymaga is elégséges a nagyvezírt a Duna tulsó partján marasztani, sőt meg is vívni vele, ha Péterváradnál

175) Károly lothringeni herczeg levele, Rödernél, II. 15. Wagner, II. 6.

már átkelt volna a folyamon, mert úgy tudta, hogy katonái ujonczokból s kóbor népből állanak jobbára. Bécsbe küldött javaslata tehát odament, hogy a herczeg ügyekezzék Szigetet elfoglalni, s ha meg fogta venni, öregbítse néhány ezreddel a választó fejdelem hadait Nagyvárad körültáborlására. A herczeggel Dárdánál egyesülnünk s a tiszai részeket katonaság nélkül hagynunk, — irá június 29-én Csongrádból egyik barátjának — veszedelmes dolog fogna lenni, főkép jelenleg, midőn kegyetlen bánásmod által (Caraffát érti) mindenkibe kettős hajlam oltatott lázadásra. [176] De az alsótiszai részek annyira voltak elpusztítva, hogy az eleséget Tokajból kellett leúsztatni, mihez három hét kivántatott, s végre is nem érkezett le annyi, mennyi az emberek és lovak eltartására szükséges volt. Ehhezképest tanácsosnak mutatkozott a Tiszától megválni, és megválni a Pétervár elleni menetel gondolatjától. Július elején már Bajánál táboroztak a választó fejdelem hadai, hol, valamint Mohácsnál, a herczeg a közlekedés és egyesülés eszközlésére hidat építetetett, s melyen ha a választó fejdelem átkél, hogy vele egyesülhessen, mit most sürgetve sürgetett, szándéka volt öszves erővel a Dráván átmenni s a nagyvezír elébe indúlni. Lajos őrgróf ugyan ellene volt a szándéknak, mert ha sikerülne is az ellenség szeme láttára a folyamon általkelni, még mindig szabadságában áll a nagyvezírnek, a Száva megé vonulás által kerülni ki az ütközetet, hová őt aligha követhetik a császáriak, miután visszatértökig Tököli s a váradi basa Munkácsot és Egert valószinüleg fel fognák menteni; ellenben, ha az egyik sereg szemmel tartja a tiszai részek mozgalmait, a másik pediglen a Dunán s Dráván innen fekvő erősségek valamelyikét vivná: akkor a nagyvezír leszen kénytelen, az ellenség szemeláttára átjőni a folyamon, vagy sorsára bízni az erősséget. A bajor választó fejdelem mindazáltal engedett a herczeg kivánságának, hogy azon esetre,

176) Röder, II. 19.

ha szerencsétlen fordulatot venne a hadviselés, őt ne tegyék felelőssé érette.

A herczeg még június 24-én kiugrasztotta a dárdai hidfőből a jancsárokat, kik azt némileg helyreállitották volt, s felgyujtott malom által tetemesen kárositotta magát a hidat. Midőn a választó fejdelem üzenetét vette, hogy ám legyen meg az egyesülés, a Dráva partján felfelé Szentmártonig vonult, hol ő és az övéi július 12-én, a választó fejdelem hadai és Veterani négy ezrede 15-én keltek által a folyamon, s másnap megannyian Valpónál egyesültek. A sereg mindösszesen ötvenhétezer emberből állott, jobb szárnyát a herczeg, balszárnyát a fejdelem hadai képezték. Valpó egyelőre bántatlanul maradt, mert kettős árokkal, erős kőfallal és ötszáz őrrel ellen fogott volna állhatni, mit, hogy szándéka van tenni, fekete és veres zászló kitűzésével tanusított; — a sereg egyenesen Eszéknek tartott, a nagyvezír tatár örsei által folyvást körülrajozva. A mint előhaladt, a vezérek soha sem hitték volna, hogy Szolimán basa őket bevárni fogná, és eleve fájlalták, hogy az ütközet s tehát a győzelem ki fog siklani kezeikből. S ime, midőn october 18-án Eszék alá érkeznek, ott találják az öszves török erőt, tizennégyszáz tevéivel egyetemben, ott találják, s nem nyilt mezőn, az eddigi török szokáshoz képest, hanem európai módra erődített s hetven ágyuval ellátott táborban, a vár oltalma alatt félkörben elnyulva, s jobb szárnyával a Drávára bal szárnyával a Dunára támaszkodva. A lovasságnak része a táborvonalokon kivül várta a keresztyének megérkezését.

Ezeket, szűk levén a tér, s azon felül még cserjékkel benőve, lehetetlen volt kellő csatarendbe állítani, s a tábornokok a török lovasság visszaszorítása után, puskalövésnyire közeledtek a táborhoz, szemrevétel végett. Hat óra lefolyása után az ellenség tüze Leopoldnak ezernél több fegyveresét, köztök a Pálffyak egyik ifju sarjadékát halomra öldöste, s így e

szemle nélkül is látnivaló volt, hogy miután a császáriak mind a tábor mind a vár ágyuinak ki voltak téve; miután oly sűrü sorokban állottak, miszerint ritka lövés nem talált amugy vaktában is; s miután végre takarmányul csak nád és káka kinálkozott: nincsen mód táborából kizaklatni az ellenséget; s legtanácsosabb, haladék nélkül visszavonulni előle. [177]) A hadak azon úton tértek vissza a Dráva megé, melyen jöttek, s a hátrálás — ellentétben a gondatlansággal, mely a nagyvezír állásának minden előleges kipuhatolása nélkül szárazon és vizen barangoltatta a hadakat — oly ovatossággal vétetett eszközlésbe, hogy mindössze ezer ember és négy ágyu vesztesége után július 25-dikén meg Siklósnál volt a sereg.

Azalatt míg a lothringeni herczeg Szentmártonnál a hajóhidat elsüllyesztette s az Eszék elleni működés számára gyüjtött eleséget katonái között elosztatta vagy megsemmisítette: a nagyvezír helyreállitván az eszéki hidat, szintén átkelt a folyamon, és Baranyavárnál a Karasicza megett ütött tábort, melyet, azonképen mint Eszéknél tevé, sánczokkal fogott körül. A szigeti őrséghez adott levelében, mely a császáriak kezébe esett, olvassuk: „hogy Allah meghallgatván az övéinek imádságát, a keresztyén kutyákat megszalasztotta, kik most, a gyalázatot magokról lemosandók, kétségkivül Sziget elébe fognak érkezni; álljon tehát vitézül ellen az őrség, ő, a nagyvezír, segédet hoz nekik ha kell.“ De a lothringeni herczeg más szándékkal volt. Hogy Eger felmentésének eléjét vegye, mindenek előtt Veteranit négyezer magyar s német lovassal a Zagyvához küldötte; aztán, féltvén a mohácsi hidat, melynek oltalma csekély számu német gyalogokra és magyar lovasokra volt bizva, oda sietett, és július 31-én a Karasicza

---

177) Hasslingen Tóbiás (cs. főhadi-kvártélymester), Handbuch auf die Feldzüge 1687—1688 in Ungarn, Arnethnél, 79. l. Röder, II. 22. Boëthius, III. 106.

bal partján, szemben a nagyvezírrel járt tábor. A két sereg hat napig nézte egymást, parányi csipkedésekre szorítkozván az ellenségeskedés. [178])

Augusztus 6-án táborát Mohácsra tette által a herczeg, oly remény fejébe, hogy Szolimán basa őt követni fogja; három nap mulva — mert a törökök meg sem mozdultak — eltökélé magát, hogy átkél a Dunán, de előbb még Siklósból és Pécsből ki akarta vonni az őrségeket, s mindkét hely erődítéseit felrepíteni. Siklós felé indultában augusztus 11-dikén Nagyharsányig érkezett, hol a hegynek lejtőségén, homlokzatát a Drávának fordítva, fogott állást. A nagyvezír, saját hadai által elragadtatva, kik a keresztyén sereg ezen ujabb mozgalmában futást láttak, odahagyván baranyavári táborát, másod nap már a császáriak nyomában volt, s most átellenben velök állitotta fel hadait. És békövetkezett az ütközet, mely teljesen megfelelt a Bécsből leküldött legujabb utasitásnak, hogy olyasmihez kell fogni, mi által a diadalmas hadak fénye meg helyreállitassék.

Baranyavártól balra, Nagyharsány, Lapáncsa és Villány között folyt le a csata. A keresztyén tábor párhuzamosan állott a mohács-siklósi országúttal, balról a Karasiczára, jobbról a harsányi hegyre támaszkodva. Ereje ötvenezer emberre becsültetett; kisebb felében lovasokból állott, jobb szárnyát

---

178) Augusztus 4-én következő esemény adta magát elő. Dünewald tábornok egy 1686-ban fogságába esett török basával is kisértette magát, kinek a török táborban volt fia a váltságdij iránt alkudozásban állott a tábornokkal. Végre meg volt az alku. Kétszáz török és kétszáz német vasas az ellenséges táborok közötti téren tisztelkedtek egymásnak, s Dünewald hétezer aranyért s még egyéb drágaságokért szabadon bocsátotta a basát. Marquis Villars tanuja volt a kiváltásnak, mint a keresztyén táborban szolgált önkénytes Öltözetéről rá ismervén egy aga, hogy franczia, rácz nyelven ekkép szólott hozzá: „Nemde, te franczia vagy? tegnap egyvalaki hozzánk, táborunkba jött, ki szintily himvarrásos ruhát viselt, s ki bizonyosan testvéred; jer te is hozzánk; hiszen a francziák féltörökök s a franczia király nekünk jó barátunk. Hasslingen, az id. h. V. ö. Mémoires de Villars, I. 117.

a herczegiek, bal szárnyát a választó-fejdelmiek képezték. A török tábor számra valószinüleg felülmulta egykét ezerrel a keresztyént, melynek homlokzata előtt agyagos levén a terep és bozótaival mozgást s kilátást egyiránt gátló, augusztus 12-én jobbra-kanyarodás által a megütközésre sokkal alkalmasabb siklósi rónára ügyekeztek jutni a vezérek. A harsányi hegy lejtőségén át vezető ösvény, vágányai miatt mélyutat képez. Midőn a lothringeni herczeg ezen már átment, s a mozgalom fedezésére veszteg állott és a vágányok által a jobb szárnybeliektől különválasztott balszárny utána indulóban volt, a bozótok megől előbukó szpahik rögtön oly erélyesen vetették magokat a választó fejdelemre, hogy ennek alig volt ideje hadait csatarendbe állítani. A roham elvégre mégis visszaveretett, és Lajos őrgróf a Karasiczán átkelt lovasságot ismét hátrálásra birta. A lothringeni herczeg ekkor visszahozta az övéit a választó-fejdelmiek támogatására, kiket mármár megkerülő és hátból fogó volt a török; most egyesült erővel vissza, táborába szorították Szolimán basát a keresztyének. Rövid habozás után a tábor sánczait is áthágták; a lothringeni herczeg az elsők közűl volt, kik paripáikat az árkon átugrasztva s magok után iramtatva a tömegeket, megfutamtatták a lovasságot, kardra hányták, vagy a Karasicza sarába ölték a gyalogság tetemes részét. Sokan a szomszéd erdőkben kerestek menedéket; a nagyvezír, minden táborszereinek hátrahagyásával, megállapodás nélkül Dárdáig rohant, hajnalban seregének töredékeivel Eszéken volt. Nyolczezer török maradott a csatamezőn, kétezer fogságba esett. A keresztyének vesztesége talán ezer főre ment mindöszve; egy magyar ezredest temetkezés végett Mohácsra vittek, Commercy herczeg kiépült sebeiből. A zsákmány, mely a győzteseknek jutott, kivált lőszerek és eleség dolgában roppant volt. Hetvennyolcz ágyu esett kezökbe; a nagyvezír sátora tizennégy toronynyal, mindenik torony arany gombbal, a választó fejde-

lemnek, a tábor irodája a lothringeni herczegnek jutott emléktül. A török hadak talán épen megsemmisítettek volna, ha a megkerülésökre küldött hadláb Dünewald tábornok alatt nem téved el az erdőkben, s ha e miatt nem késik el. De még így is számosan felkonczoltattak futamodás közben, kivált Gondola és Styrum könnyü csapataik által; s a dárdai partról Eszékre átnyomulók alatt leszakadván a híd, a Drávába is haltak többen. S a mily fényes volt a győzelem, oly termékenynyé fog válhatni; mert Siklós és Pécs, melyekről mármár lemondottak a keresztyének, épségben és Leopold kezében maradtak, s a lothringeni herczeg, kibontakozva annyi ellenséges viszony közűl, belátásához képest szabadjára rekeszthette be a hadviselést. Savoyei Eugen, ki magát dandárának élén az ütközetben kiválólag megkülönböztette, vitte meg Leopoldnak a diadal hirét. 179)

A hadak augusztus 13-án és 14-én kinyugodták magokat a török táborban; vezéreik értekezletet tartottak a legközelebbi teendőkről. A lothringeni herczeg között egyrészről, s a választó fejdelem és Lajos őrgróf között a másikról fel-felmerülő visszavonás, már több ízben kártékonynak mutatkozott, s most könnyen gyümölcseitől foszthatná meg a közösen kivívottt győzedelmet. Voltak, kik indítványozták, hogy egyesült erővel még egy ízben kellene a Dráván általkelni, s Eszéknél az ellenség töredékeit is megsemmisíteni. A választó-fejdelem elégelvén, hogy ez alkalommal még egy ízben a lothringeni herczegtől vett parancsot, külön akart működni; s Lajos őrgróf, mint a lothringenivel folyvást újat húzó badeni Hermannak öcscse és híve, támogatta a bajornak kivánságát s Eger alá akart vele indulni. A lothringeni herczeg ellenben úgy vélekedett, hogy nagyobb eredménynek

---

179) Boëthius, III. 138. Wagner, II. 19. Hammer, VI. 480. Röder II. 23 — 37. Arneth, 82.

nézhetni elébe, ha az úgynevezett szlavoniai megyék visszafoglalására tetemes hadosztály átmegyen a Dráván, a dérék-sereg pedig Erdélybe indul, hol jobbnál jobb téli szállásoknak fog örvendhetni, s mi több, új forrásokat nyitni magának a háború folytatására. Lajos őrgróf osztozkodott e nézetben, s ama hadosztály vezérévé kivánt neveztetni; de a herczeg e tisztet már Dünewaldnak igérte oda, min a badeni annyira felháborodott, hogy boszuságában a bajor választó fejdelemmel együtt rövid idő mulva odahagyta a tábort, s fel, Bécsbe ment. [180]

Auguszttus 15-én az öszves hadak a mohácsi híd felé vették útjokat. Más nap az Eszék ellen működendő hadosztály — számra tízezer fő — külön válván, Turanovacznak tartott, utasítása levén, ott a Dráván általkelni, s túlnan a bán hadaival egyesülni, melyek Kosztainiczát csak imént foglalák vissza a koronának. Működésök elősegítésére Károly herczeg, miután a derékseregét Mohácsnál és Bajánál a Dunánál átvezette, lefelé ment vele Apatinig, hírt költve, hogy Temesvár vívását tűzte ki czélul magának. Közel volt Péterváradjához, midőn tudomására jutott, hogy a török hadak felmondották a nagyvezírnek az engedelmességet. A rémülés, melyet megveretése a szlavoniai végek hosszában terjesztett, oly nagy volt, hogy Dünewald több erősséget, magát Eszéket is épen üresen találta, és october 17-ig Eszéken kivül Péterváradja, Bucsin, Valpó, Vukovár, Karlovicz, Posega, Csernek s más kisebb erősségek nem annyira visszafoglaltattak, mint magoktól kerültek vissza a koronához.

180) Röder, II. 38.

XXI.

A jelen évben már nem válhatott veszedelmessé a porta, annyival is inkább, mert szakadatlan záporesők következtében kivált az alsó Dunánál majdnem eszközölhetlenné vált a közlekedés. A lothringeni herczeg ehhezképest aggodalom nélkül fordulhatott Erdély felé. Zomboron és Szabadkán át september 16-án a Tiszához érkezett. Szeged megtekintése után Szolnokra indult, hol nyolcz napig időzött, s honnan a birodalmi segédhadnak evangelikus részét, mely az erdélyiek mint vallásuknál fogva testvérek ellen menni vonakodott, Eger alá küldötte: cseréül Veterani ezredeit híván magához. Még mielőtt a Tiszán általkelne, Szatmár kapitányát Houchin bárót Apaffihoz küldötte. A császári hadak, — ez volt utasitásának tartalma — csak a végre jőnek Erdélybe, hogy a török járom alól felszabadítsák a tartományt; miért is a fejdelem előzékeny készségével remélnek találkozni. Küldje tehát biztosait a herczeg táborába, kikkel egyezkedésre lehessen lépni, s egyelőre szállítasson annyi eleséget, mennyi kivántatik, Somlyóra.

Fejdelem és rendek a lothringeni herczeg közeledésének hirére, követjöket a bécsi udvarnál, Gyulai Ferenczet, megbízták, háritsa el rólok a téli szállás veszedelmét; de Leopoldnak september 27-én kelt nyilatkozata őket ez ügyben a herczeg elébe utasította, ki a császári hadak élén állván s a hely szinén levén, a szükséghez képest fog intézkedni. [181] A dolgok ez állásában megkinálták százezer forinttal a lothrin-

181) Szász, Sylloge Tractatuum, 37. l.

geni herczeget s készeknek nyilatkoztak, tetemes mennyiségü életet és takarmányt küldeni a táborba, csak ne kivántassék, hogy téli szállást adjanak a hadaknak, s hogy erősségeiket — mit Houchin szintén megpendített — császári őrségeknek megnyissák, mert ezáltal a törököt és tatárt okvetlenül magokra vonnák. Károly herczeg Székelyhídján vette a kérelmet, de választ sem adván reá, tovább indult, az erdélyi szélek felé. Somlyónál Bánffy György, Alvinczi Péter és Perneszi Zsigmond jöttek a fejdelem és rendek nevében elébe. Örömüket fejezték ki a császári fegyverek diadalai felett: nyilatkozatuk köszönettel vétetett. Pénzt, eleséget bőségesen igértek, feltéve hogy nem kényszeríttetnek szállást adni a hadaknak, váraikat és városaikat előttök megnyitni: válaszul nyerték, hogy e kivánalmaktól lehetetlen elállania a herczegnek. A küldöttség távozott s october 12-én Scherffenberg követül ment Apaffihoz a császáriak részéről. [182]

A somlyai várparancsnok, többszörös kérdésére: ha oltalmazza-e magát vagy sem a császáriak ellen? — ingatag választ nyervén Bánffytól, october 13-án a várat feladta, s a herczeg, miután erős őrséget vetett belé, tovább indult hadaival. Kolosvár, Veterani biztatására, hogy Erdély s a város szabadítékai csorbítatlanul fenn fognak tartatni, s Veterani fenyegetésére, hogy ellenállás esetében végveszély éri a várost, october 18-án kaput tárt, s más nap a herczeg irásban is megerősítette a polgárok jogigényeit, Starhemberg Guido neveztetvén a hely parancsnokául. Kolosvár példájára october 20-án Szamosujvár, Veteraninak, mint a császári előhad vezérének bejelentette készségét a magamegadásra, az őrség befogadására. [183]

---

182) Instruction für die an Apaffi gesendeten Abgeordneten Graf Scherffenberg und B. Falkenheimb, 12. oct. 1687. Arnethnél, 85.

183) Hasslingens Handbuch der Feldzüge in Ungarn, 1687 und 1688. Arnethnél, 86. Rödernél, II. 44. Veterani's Feldzüge, 35. Wagner, II. 27.

Scherffenberg, visszajövet Szebenből, hol Apaffival találkozott, ennek hajlamáról szólott, a herczeg kivánatainak engedni, csak Szebenbe ne vettessék őrség; de a lothringeni úgy találta, hogy mind a hadsereg biztossága, mind kivált a császár dicsősége kivánják, miszerint Szeben egyik főhelye levén a tartománynak, s jelenleg a fejdelem székhelye, készségét a keresztyén ügy iránt első sorban tüntesse ki. A császári hadak már a Maroson túl voltak, midőn az erdélyi küldöttség másod ízben érkezett táborukba, ismét eredmény nélkül. Végre october 27-én a lothringeni herczeg, ő felsége a császár király nevében, s a küldöttek, mint Apaffi és a rendek képviselői, Balásfalván szerződésre léptek, melynek ez volt tartalma: A császári hadaknak része e télen át Erdélyben fog szállásolni; következő városok és várak fognak szálláshelyül szolgálni: Szeben, Kolosvár, Besztercze, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szászváros, Vásárhely, Déva, Szamosujvár, Somlyó, Monostor és Tövis. Buza vagy liszt, hús, bor, zab, széna és szalma ingyen jár ki e hadak számára fejdelemtől és rendektől; fát, sót és világitást a ház gazdája ád nekik. Készpénzben hétszázezer forintot fizet Erdély a hadi biztosság kezéhez; ide nem tudva a magyarországi részeket, melyekkel a szállások iránt külön intézkedés történik, a nélkül hogy a szállások ezen különválasztása Erdély jogain e részekre, csorbát üthetne. Ezeknek teljesítése kötelességül vállaltatik fel Apaffi s a rendek által; de viszonzásul következő pontok szentültartására igérkezik a császári királyi felség nevében a herczeg: 1) Apaffi, fiával az ifjabb fejdelemmel és hitvesével, úgy öszves udvarával és tanácsosaival, s a vele lévő nemesség és hadi nép kiköltözködnek Szebenből, s bántás nélkül oda mennek, hol szándékuk van telelni. 2) A fejdelem s a fejdelemné, úgy a tanácsosok, az urak és nemesek, s a városi tisztviselők szebeni lakházaik felmentetnek a szállás terhe alól. 3) A befogadott négy vallás egész jogköre épségben tartatik.

4) A fejdelem jogaiba, a közkormányba, az országyülésbe s a közjövedelmek ügyébe nem avatkoznak a hadak. 5) A közhatóságok működési köre, s a rendek szabadítékai épségben maradnak. 6) A hajdani, a jelen s a jövendő erdélyi fejdelmek adományozási és szabadíték-osztási joga biztosíttatik. 7) A káptalani konventek eddigi jogaikban fentartatnak. 8) A községi s a magántulajdon nem fog rövidséget szenvedni; 9) nevezetesen nem azon helyekben, melyek őrség befogadására köteleztetnek. 10) A szabad közlekedés nem akadályoztatik. 11) A fejdelem és udvara, az urak és nemesek és hadinépek befogadtatnak az őrségekkel ellátott helyekbe, ha oltalmuk, kivált a törökök és tatárok előli oltalmuk úgy kivánná: ilyes esetben közös erővel fogják a felek védeni magokat s a tartományt. 12) Árulkodóknak és rágalmazóknak nem ád hitelt a herczeg, sőt neveiket közli az illetőkkel, hogy büntetésöket vegyék. 13) Jószágaiban senki sem háborgattatik, tehát annál kevésbé a fejdelem; szolgálattételre semmiféle jobbágy sem kényszeríttethetik. 14) Szekeret, ökröt, fuvar alkalmával elvenni vagy letartóztatni tilos. 15) Általános és örök amnestia adatik mindenkinek, bár mily rangu s állásu legyen, de az illetők bejelentésére. 16) Kelletinél nagyobb őrség semmiféle helybe se vettessék. 17) A szabad kereskedést háborgatni, a harminczadokba, vámokba, névszerint a görög és örmény kalmárok rövidségével avatkozni tilos. 18) Az őrséggel ellátott vagy ellátandó helyekben nemcsak a kebelökbeli birtokos urak és nemesek, de háznépök és szolgáik se terheltessenek semmiképen. 19) Jövő tavaszszal mindünnen kiszedegettetnek az őrségek; ha azonban ezt hadi szempontból veszedelmes volna megcselekedni, iránta külön fog a császári királyi felség a fennséges fejdelemmel barátságosan egyezkedni. 20) A városok, várak és erősségek hadi szereihez csak a legnagyobb szükség esetében nyúl az őrség; 21) egyszersmind ovakodó leszen bármily

garázdálkodástól, névszerint a nőnem erőszakolásától. 22) A kapuk, tornyok és erődök őrzéséből ne rekesztessék ki a polgárság. 23) A fejdelem iránti hűségtől valakit eltántorítani tilos. 24) Egymás szökevényeit kiadják a felek; a fejdelemnek szabadságában áll, követeket küldeni a portára, kik őt e szerződés kötése miatt ildomosan mentegessék. 25) A felebb nevezett helyeken kivül tilos másuvá őrséget vetni hanemha későbbi kötéspont értelmében. 26) Ha a császári királyi felség valaha békére lépne a törökkel, Erdélyt is befoglaló lészen a szerződésbe, mint eziránt Gyulai Ferenczet már biztosította. 27) Ismételtetik, hogy a fejdelemnek szabadságában áll országgyülést tartani. 28) Valamint gond leszen a fejdelem s a rendek részéről, hogy annak helyén és idején a szükséges eleség készen legyen: úgy más részről ennek beszerzésébe nem avatkoznak a hadak. [184])

Apaffi Fogaras várába ment telelni; s a lothringeni herczeg, miután négy hadi kerületre osztva a tartományt, a kolozsvárit Starhemberg Guidora, a beszterczeit Piccolomini Aeneas Sylviusra, a gyulafehérvárit Veterani Fridrikre, a szebenit és véle az egész ügynek főkormányát Scherffenbergre bizta, felment Leopoldhoz.

S azalatt, míg a herczeg Erdélyt nemcsak hatalmába ejtette, hanem végképeni visszakerülését a koronához is, békés úton előkészítette, Pozsonyban a király nem kevésbé jelentes diadalnak ment elébe.

---

184) Szász, az id. h. 24—36.

HUSZONNEGYEDIK KONYV.

1687 — 1699.

I. Leopold, 1687—1699.

I.

Fejdelmeink másfél század óta Magyarország örökös királyainak tartották magokat: a rendek ellenkezőleg úgy vélekedtek, hogy ezen időközben is királyt király után szabadon választottak magoknak. Leopold most megérkezettnek látta a pillanatot az öröködési elv megállapítására, országgyülésen a rendek által elvállalására. Ő azt keresztülvitte, mit elődei annyi ízben süker nélkül megkísérlettek.

A nádorral s a magyar korona többi tanácsosaival tartott értekezlet után 1687. augusztus 22-én országgyülést hirdetett Pozsonyba, mely october 18-án kezdetét vegye. ‚Remélhető levén — így szól a meghivó levél — hogy szeretett Magyarországunk, mely az istentelen kezek által reá erőszakolt török járomtól azonképen mint belmozgalmaktól sokat szenvedett, Isten segedelmével és diadalmas fegyvereink közbenjövetelével ismét virágzásnak fog indulni, mint hajdanta: — a gyászos visszahanyatlás veszélyének kikerülésére nem tudunk alkalmasabb gyógyszert, mint a fenséges főherczeget, Józsefet, fiunkat s következőleg, ha Isten életünknek véget vet, ezen ország és egyéb birodalmaink örökösét Magyarországunk királyává koronáztassuk‘.

Az országgyülés megnyitására kitűzött napon Orbán István királyi személynök Pozsonyban volt ugyan, de a rendek csak lassacskán gyülekeztek együvé, s a nádor is csak october 22-én jött le Bécsből. Első ülését, négy nappal később tartotta az alsó tábla. Először is Kende Ádám, szatmármegyei követ, úgy kivánta, hogy Szatmár városa addig ne bírjon üléssel és szavazattal, míglen külön törvényczikkely által a szabad királyi városok közé fogott soroztatni. A személynök

tiszteletben kivánta tartatni Szatmár városának országgyülési jogát, melynek gyakorlatára a felség levele által hivatott; és Szirmay István, 1685-ben Tököli követe a bécsi udvarnál, majd államfogoly, most országbirói itélőmester, úgy vélekedett, hogy kivánatos, miszerint a szavazatok száma e táblánál ne korlátoltassék, hanem inkább szaporíttassék. Kende ismételte az óvást; és a személynök szükségesnek látta megjegyezni, hogy kár csomót keresni a kákán, kár az ellen agyarkodni, mit a felség helyesnek talált. És midőn Kende s társai még mindig nem akartak Szatmár városa ülési és szavazási jogában megnyugodni, közbenszólott a személynök, hogy neki kötelességévé tétetett: ilyes ‚csácsogók' neveit feljegyezni és feljelenteni. Ha nem szabad szólani, kimehetünk, — mondák nehányan a megyei követek közül; mire a személynök e szavakkal: ‚szabad szólani, szabad hallgatni, szabad még tiltakozni is,' meg helyreállitotta a rendet.

Ezen előzmény után a személynök, s vele a királyi tábla tagjai, nem különben a káptalani és megyei követek helyet fogtak; a jelen nem levők s a városok követeik közül többen kénytelenek voltak a terem szűke miatt állva maradni. És most megnyitó beszédéhez fogván a személynök, — ‚Tekintetes nemes magyarországi státusok, édes véreim, jóakaróim, atyámfiai, szomszédim, — mondá — örvendek, hogy nagyságtok, kegyelmetek szerencsésen ideérkeztek, hogy a mindenható Úristen által kiragadtattak a töröknek torkából. Az ő kegyelméből fog történni, ha a mint kezdjük, szerencsésen be is fejezzük ez országgyülést. Tisztemnél fogva mindenek előtt arra kérem, kényszerítem nagyságtokat, kegyelmeteket, ovakodjanak olyatén szakadásoktól, minők a közelebb mult soproni országgyülés alkalmával mindnyájunk kárával jelenkeztek; hiszen tudják, hogy a pártokra oszlott ország szükségkép veszendőbe megyen, hogy ellenben egyetértés által erősekké válnak a gyengék is. A meghivó levelekből látni való, hogy bajainkat

első sorban József főherczegnek királylyá koronáztatása fogja orvosolni. Vegyük tekintetbe, hogy Bécsnek kapúi felett e betűk: A. E. I. O. U ezt jelentik: Aquila Electa Iuste Omnia Vincit, s jelentik ezt: Austria Erit In Orbe Ultima. S ha valaki szóba akarná hozni a választás kérdését, vegyük gondolóra, hogy a felséges ház kétségkivül örökségképen birja Magyarországot, mert hiszen I. Ferdinand koronázásakor önkényt beléegyezett az uralkodó ház öröködésébe a nemzet. S ugyan választhatna-e magának hatalmasabb házból királyt a magyar mint az ausztriaiból, mely csak imént Budát, Esztergomot, Ujvárt, Eszéket a töröktől visszafoglalta?'

October 30-án Leopold és fiai, József s Károly főherczegek, Pozsonyvárba érkeztek; más nap mindkét tábla a király körül gyülekezett. Ő felsége közénk méltóztatott jőni — mondá Korompai Péter nyitrai püspök és kanczellár magyar nyelven — hogy elsőszülött herczeg fiát örökös királyunkká koronázzuk. S ekkor Leopold deákul üdvezelvén a rendeket, és az esztergomi érsek által a rendek hódolatának elfogadására felkéretvén, általadta a királyi előterjesztéseket, ily tartalommal:

‚Miután ő császári királyi felsége, a mindenható Úristen segedelmével legyőzte a roppant veszedelmeket, miknek kedves Magyarországa, mely hajdanta dicsőséges I. Ferdinánd császár s király idejében az ausztriai fejdelmek uralkodásának s örököseik és utódaik hatalmának alávettetett mindörökre, úgy ennek szentséges koronája, sőt ő felségének saját személye s maga Bécs városa, és következőleg az öszves keresztyénség ügye, a gonoszok pártoskodása miatt ki voltak téve; miután meggyőzetvén és kiűzetvén az ellenség, s Buda, az öszves országnak egykoron fénynyel virágzott fővárosa más helyekkel és erősségekkel kiragadva lévén az ellenség torkából, ezen országnak török járom alatt nyögött tetemesebb részét gyalázatos szolgaság alól felmentette: gondoskodását arra irányzá,

mint lehessen ezentúl ilyes veszedelmeknek elejét venni, s Magyarországot megnyugtatni és az általa eddig szenvedett bajok hosszu sora elől jövendőre biztosítani. És úgy vélekedett, hogy e végre nem lehetne alkalmasabb és üdvesebb eszközt találni, mint ha Istentől segédet kérvén s a diadalmas hadviselést folytatván a keresztyén névnek esküitt ellensége a török ellen: egyszersmind országgyülést hirdet a hű rendeknek; együvé hivja őket; közikbe jő; kedves országának ügyeiről tanácskozik velök; s egy úttal József főherczeget, a kedves elsőszülöttet és örökös fejdelmet szokott módon jövendő királyokul és urokul koronáztatja ezen rendekkel; bizván benne, hogy Isten kegyelméből, ez által s ezen új csillagzat befolyása alatt új és állandó derü fog az annyi vésztől hányatott Magyarország fölébe, ő felségének legnagyobb örömére s a hű rendek és az öszves ország javára terjedni. Jogában állana ugyan ő császári királyi felségének, ezen ország számára, melyet annyi nehéz munkával, veszélylyel, költséggel, és az övéinek vérével, részint a lázadók, részint a törökök kezéből, csakugyan a vészből visszaszerzett, új törvényeket szabni, és a diadalmas fegyverek ereje által szerzetteket, a haború-jog alapján különkülön magának és dicsőséges örököseinek fentartani, s alkalmas és szelíd törvények által kormányozni: mindamellett vele-született kegyelmességéből akarja, hogy ezentúl is érvényességgel bírjanak a régi törvények, hogy a rendek szabadságai és kiváltságai, jogai és törvényei továbbá is csorba nélkül fentartassanak, s ezt a koronázandó új király által, azon esküformula szerint, melyet I. Ferdinand császár és király, felavatásakor letett volt, úgy azon formula szerint, mely felett, mindennek a mi kétséges, kártékony, vagy épen kivihetlen, elmellőzésével, megtörténendik az egyezkedés, hittel is megerősítetni, s a mondott szerzeményeket is, módjával, ezen kedves országába ismét bekeblezni, s azonegy törvénybe fűzni: feltéve mindazáltal, hogy előlegesen ki fogott igazíttatni, mi az

I. Ferdinand által hajdanában, mint érintettük, letett esküformulába Endre király 1222 : 31. tczikkelyének megtartásáról beiktatva találtatik; hogy továbbá az öröködési jog, mely a dicsőséges ausztriai házat ünnepélyes alkupontok és szerződések erejénél fogva illeti, s melyet, ámbár tettleg, és ugyanezen ausztriai ház egymást követő elsőszülött fejdelmeinek szakadatlan sora által csorbítatlanul gyakoroltatott, mégis az idő rozsdája miatt s némi mozgalmak alkalmával, e század elején a gonoszok sérelmes magyarázatai színre megingadoztattak és kétségbe vontak: a rendek méltányosnál méltányosabb nyilatkozata által teljesen helyreállíttatik, s e végre alkotandó és a jelen országgyülés felavatási végzeményébe iktatandó czikkely által mind örökre biztosíttatik. Mert máskülönben meg nem foghatja ő felsége, mint lehessen olyas valamire megesküdni, mi az isteni és emberi törvényekkel ellenkezvén, a király és az ország kézzelfogható veszedelme nélkül nem tartathatik meg; utat nyit ugyanis a hazafiaknak, melyen királyuknak ellen lehessen állaniok, és mindennemü gonoszságokat szabadosan elkövetniök, mi számos évek tapasztalásai tanutétele szerint, annyi belmozgalmat, annyi külháborút, s mi több, Isten haragját felköltötte, és az öszves országot mármár sirjához és végveszélyéhez sodorta; nem egyébnek, mint az isteni irgalom gondviselésének levén köszönhető, hogy ezen apostoli ország nem került végkép a török járom alá, nemcsak valamennyi szabadítékainak és öszves vagyonának feláldozásával, hanem Krisztus drágalátos vérén megváltott annyi myriád léleknek is örök és helyrehozhatlan kárával és végveszedelmével. Egyébiránt semmi kétség, hogy a hadviselés eseményei számos csapást mértek a hazafiakra, miért is alkalom szolgáltatott igazságos panaszra; de miután ezt e háború első szerzőinek kelletik tulajdonítani, s különben is ő császári királyi felsége eléggé restelli, hogy szükséges önvédelem által kényszerítve, ügyeit nem mérsékelheti, mint

kivánná; miután továbbá háborúközben nem lehet mindent megigazítani, s jelenleg nem tanácskozással hanem hadi készületekkel szükség tölteni az időt: ő császári királyi felsége, lejövén ez országgyülésre, melynek feladása a közjót s a közbékét minél hamarabb helyreigazítani, kegyelmesen követeli a rendektől, hogy a közsérelmek olykép vétessenek lajstromba, miszerint tíz vagy legfelebb tizennégy nap alatt végleg ő felsége elébe terjesztessenek, s a felterjesztettek fejtegetése a koronázási cselekményt ne késleltesse, mely is történjék meg, mihelyest a mondott határidőn belül a felavatási czikkelyek elkészülni fogtak és felterjesztetni; a többi tárgyak pedig vagy biztosság vagy békésebb időben tartandó országgyülés által intéztessenek el. Végre örömmel és kegyesen fogja venni ő felsége, ha a rendek alkalmas módot lesznek indítványozók, mint lehessen ezen országban a tenkre jutott igazságszolgáltatást meg felsegíteni, mint lehessen ezt minél tökéletesebben s minél sebesebben eszközlésbe venni.' [1])

II.

A királyi személynök november 2-án figyelmeztette a rendeket, hogy miután a királyi előterjesztések már meg vannak hirdetve, annál is inkább sietni kell a sérelemlajstromzók — compilatorok — választásával, mert a felség által tizennégy napra szabatott a határidő. Tanácsos pedig minél kevesebbeket választani, hogy a nagy szám ne álljon önmagának utjában.

---

1) Diarium Comitiorum a. 168⁷/₈ (Kárász Tóbiás körmöczi követ által szerkesztve), a magyar academia kéziratai között. Acta Diaetae a. 168⁷/₈ (Komárom megye követeinek gyűjteménye) a nemzeti muzeumban. Katona, XXXV. 431.

Ekkor felállván Megyeri Gábor, sárosi követ, előadá, miszerint neki utasításul adatott, hogy a fenséges főherczeg, József, megkoronáztassék, de hogy egyszersmind a sopronyi országgyülésen hozott törvényczikkelyek megerősítését is sürgesse; már pedig ezek által Endre király öszves végzeménye, tehát a 31-dik ágazat is, mely ellen a királyi előterjesztések nyilatkoznak, sértetlenül rendeltetik fentartatni. — Megyeri csak imént még tagja volt az eperjesi biztosságnak; nyilatkozata által jellemét tisztára vélte moshatni, ugy látszik. Annyi bizonyos, hogy a rendek nem keltek pártfogására, midőn találkozott, ki közbenszólását garázdának, idétlennek, s legalább is más ülésre valónak mondotta. Az ülés megválasztotta a sérelmi biztosságot, melyben az öszves királyi táblának hely jutott, s melyben két evangelikusnak jelenléte elégségesnek találtatott, miután a káptalanok részéről csak három tag választatott belé.

Más nap az ifjuság ellen tiltakozott a személynök, mely hogy az ülésekbe eljárhasson, a királyi tábla jegyzőihez csatlakozott, kik akkor jóval korosabbak s kivált nem oly számosak voltak, mint később. Ezen ifjaknak, mondá, itt nincsen helyök. Vagynak itt némely becsületes nemes emberek gyermekei, — válaszolá Szirmay — kik azért jöttek, hogy láthassanak, hallhassanak: hadd maradnának itt benn. De a személynök a felségtől vett utasítására hivatkozott, mely őt azonképen kötelezi, mint a hatósági követet a magáé. S most felolvastatván Róth János emlékiratát, melyben előadatik, mit szenvedett legyen, még pedig ártatlanul, Eperjesen, s felolvastatván Mariássy Katalinnak, Radvánszky György özvegyének könyörgő levelét, melyben férje meggyilkoltatását bepanaszolja, s az ügynek ujabb vizsgálatát és az elkobzott jószágok visszaadatását kéri elrendeltetni, — Megyerihez fordult a személynök, felhiván őt, mondaná el az elszörnyűködött rendeknek, mint hoztak itéletet ama biztosság kebelében, melynek ő, a követ,

tagja volt. Kénytelenek voltunk szavazatainkat a hadbiró fülébe súgni, — válaszolá a megszólított, — aztán a nem-magyar tagok szavazatai nagyobb értékkel birtak, mint a magyarokéi, s végre nem is a szavazatokhoz képest hozattak az itéletek. Medveczki Mátyás eperjesi tanácsos, ki, mint felebb láttuk, szintén tagja volt ama biróságnak, s ki most, mint Eperjes képviselője ült a rendek köztt, hasonló értelemben nyilatkozott, hozzá adván, miszerint nekik megparancsoltatott legyen, hogy ne az ország törvényei hanem Carpzow és lelkismeretök szerint hozzanak itéletet. Klobusiczky Ferencz királyi táblai ülnök és zempléni követ előadta, hogy Caraffától, midőn akkor időben nála megfordulna, mást hallott, hogy a tábornok — legalább saját állitása szerint — intette a birákat, ne keresnék kedvét szavazataik által, ő felségének kegyét se véljék ilyes úton, ilyes eszközökkel elérhetni, hanem itéljenek lelkismeretesen az igazság szerint. Kegyelmeteknek minden esetre a törvények szerint kellett volna itéletet hozniok. Szirmay István is osztozkodott e nézetben, s a személynök folytatta az emlékiratok felolvasását, melyek közűl még nehány az eperjesi vérbiróságra vonatkozott, s melyekből látni volt, hogy még több vádlott fogva ül Eperjesen. Ekkor Szenthe Bálint alnádor s pozsonymegyei követ és Lapsanszky János, a trencséni nemesség egyik képviselője, kérdést tettek: valljon nem volna-e immár ideje, azon lenniök, hogy ama biztosság, melynek eltörlése már rég igértetett meg, de mely még mindig létezik, szüntessék meg valahára. És hallattak helyeslések az indítvány felett, és hallattak jajveszéklések, hogy a holttestek részben még mindig kiczégérezvék, hogy a véres állvány még mindig ott van a városház terén, mintha holnap vagy holnapután ismételtetni fognának a szörnyüségek. Ehhezképest üzenet ment a főrendekhez, kérnék közösen a felséget, hogy a biztosságot megszüntetni, a foglyok szabadon bocsátását elrendelni, s az árvákat az elkobzott jószágok visszaadásával megvígasztalni méltóztassék.

November 4-én Fenesi György egri püspök, Kéri Ferencz és Czobor Ádám meghozták a nádor s a főrendek viszonüzenetét, hogy az eperjesi ügyre nézve egy értelemben levén mindkét tábla, az már holnap fog a felség elébe hozatni; egy úttal értesíteni kivánták az urak a rendeket, hogy felkéretvén általok ő császári királyi felsége, méltóztatnék a magyar korona öröködése iránt közelebbről nyilatkozni, kivánságát három pontban adatta elejökbe: 1) Az öröködés csak az ő felsége tulajdon ágyékából származó fimagzatra értetik, még pedig az elsőszülöttség rende szerint; fimagszakadás esetében beáll ismét a rendek valasztási joga. 2) Abból, hogy Endre király végzeményének az ellenallásra vonatkozó része kártékonynak s mint ilyes, eltörlendőnek nyilvánitatik, nem kell következtetni, hogy szándék van az országot egyéb szabadságaitól is megfosztani; sőt ő felsége kész ezirant irásban is biztosítani az országot. 3) Ha József főherczeg kiskorusága miatt volnának az eskü szempontjából nehézségeik a rendeknek, ezeket is kész eloszlatni a felség. — Tanácskozzék tehát ez ügyben a tábla, s üzenje meg véleményét. — Az urak sem előbb sem utóbb nem ismerték meg az alsó tábla olyatén kezdeményezési jogát, mely saját jogkörüket az illető inditvány elfogadására vagy visszavetésére szorítaná. De most nem akartak kezdeményezők lenni; az ügy nem volt népszerü, s kebelökben talán még élesebb ellenszenv nyilatkozott iránta, mint a rendekében. A küldöttség távozása után kérdést tett a személynök: ha kell-e a nagyfontosságu ügyet még e mai nap tárgyalás alá venni; de a követek oly véleményben voltak, hogy a ki nagy fát akar mozgatni, annak szükség, hogy előbb kipihente legyen magát. Végzés hozatott tehát, hogy holnap délelőtti kilencz órakor fognak összegyülni, tanácskozandók, mint lehessen módot találni ő felsége szándékának felkarolására; de utóbb eszökbe jött, hogy november 5-dike Imre herczegnek van szentelve; s hogy az ünnepet megüllhessék, november 6-dikára halasztották az ülést.

Nem kétlem, — e szavakkal nyitotta meg a személynök a tanácskozást — friss elékezetében vagyon nagyságtoknak kegyelmeteknek mind ő nagyságok tegnapelőtti üzenete, mind pedig kegyelmes urunk ő felsége előterjesztése; az urak ugyan ma nincsenek együtt, mindazáltal beszélgetvén a nemes ország felőle, holnap ő nagyságoknak az uraknak megüzenhetjük. — Ha meggondolom — jegyzé meg Szirmay István — hogy a rendek néma hallgatással vették az urak tegnapi üzenetét, valaminek lappangani kell alatta, valami különös oknak, melynél fogva semmit sem válaszoltak a főrendeknek. Az ok talán abban rejlik, — mondá Szapáry Péter alországbiró és mosonyi követ — hogy a rendek töprenkednek a mód felett, melylyel nyúlniok kellessék a dologhoz. — Úgy van, — hangzott több megyei követ válasza — ha az urak ma még csak ülést sem tartanak, lehetetlen hozzászólanunk a tárgyhoz; hiszen az volna a legjobb tárgyalási mód, ha épen együtt, közös ülésben hoznánk végzést iránta. — Minthogy tegnapelőtt azt üzente az uraknak a nemes ország, maga követei által fog a vele közlött pontokról üzenni ő nagyságoknak, ma pedig a dologhoz nem szólunk, azért szükség hogy azon megalkudjunk, ha ma bocsát-e az ország eziránt követséget az urakhoz, vagy csak holnap? — Csak holnap, — viszhangzott a terem mindenik részéből — s holmi közönyösebb irományok felolvasásával telt el az ülés.

Midőn a személynök a november 7-kei ülést megnyitná, — Ideje már valahára hozzáfognunk — mondá — a királyi öröködést s az aranybulla megigazítását tárgyazó pontokhoz, ideje feltalálnunk az e tárgy elintézéséhez legalkalmasabb módot. Azon nézet soha se tartóztassa nagyságtokat s kegyelmeteket az e tárgybani eljárástól, hogy előbb az uraknak kellene nyilatkozniok, s csak azután a rendeknek. Hiszen ő felsége nem királyválasztást tűzött elénkbe, midőn csakugyan a nádort illeti az első szavazat, és így tovább, hanem királykoronázást.

Aztán nagyságtok s kegyelmetek nem tudják, mit én talán csak harmadmagammal tudok az udvar szándékáról, ha ellenállunk, az udvar szándékáról, ha beléegyezünk; de aziránt minden esetre megnyugtatva lehetnek nagyságtok s kegyelmetek, hogy ő felségének nem áll szándékában, a nemesség szabadítékait megnyesni, hogy ezentúl is fenn fog maradni a nemesi szabadság sarkköve, mely csak előleges idézés után engedi perbe fogatni a hazafiakat. Fogjanak már valahára munkához nagyságtok s kegyelmetek, mert ő felségének rövid idő mulva Prágába kell utaznia; s kérem a Mindenhatóra, támogassa a nemes ország szándékát. Akarja-e a királyi örökködést vagy sem? — A követek most is hallgattak, vagy lassu hangon mondogatták egymásnak, hogy az urak közhír szerint már beléegyeztek a király kivánságába.

Végre felkelt Píber László, az esztergomi káptalan követe, s a clerus nevében kinyilatkoztatta, hogy ő elfogadja az örökös királyságot, az urak üzenetében említett feltételek alatt; elfogadja névszerint hálából az ausztriai ház iránt, mely Magyarország jóval nagyobb részét már felmentette a török járom alól, mely Magyarországnak visszaszerezte a szabadságot. Ha őseink I. Lajos iránti hálából leányát Máriát választották királyokul, miért ne koronázhatnók mi most I. Leopold érdemeinek tekintetéből, elsőszülöttét, József főherczeget örökös királyul. — De előleges megválasztatása után, nemde, — jegyzé meg Petróczi János, Pozsony városának követe. — Így vélekedik Pozsony városa? — vágott közbe megindulással a személynök. — Én csak a clerus nézetét akartam minél szabatosabban tudni, s azért kérdést tettem apátúr ő nagyságának, — válaszolá amaz.

Píber után Jászi János nyitrai követ állott fel, szólani, mint mondá, nem szavazni. Úgy vélekedett, hogy ő felségét meg kellene keresni, méltóztatnék elégelni, ha kimondatik, miszerint Magyarországnak mindig az ausztriai házból leszen

királya. Ezáltal más részről annyiban meghagyatnék a választási jog, mennyiben ő felsége fiai közűl azt szemelhetnék ki fejdelmökül magoknak a hazafiak, ki a korona viselésére alkalmasabbnak fog felismerszeni. — A személynök s az egyházi rend tagjai figyelmeztették a szólót, hogy indítványa, mert a választási elv fenmaradna, nem fogná elejét venni a pártoskodásoknak, pedig épen ezeknek megszüntetése czéloztatik az öröködés elvének elfogadása, azaz: a koronának elsőszülöttről elsőszülöttre szállítása által. — Mire Csemniczki Gáspár, Zólyommegyei követ, oda nyilatkozott a dunáninneni megyék nevében: hogy József főherczeget örökös királyul kell koronázni, de egy úttal folyamodni ő felségéhez, miszerint Endre király végzeményének öszves szabadítékait ezentúl is csorbítatlanul élvezhessék a hazafiak. — A személynök figyelmeztette a rendeket, hogy az öröködés elvének kimondását nem tanácsos feltételhez kötni, különben is magában értetvén, hogy készségöket nem fogja megismerés nélkül hagyni a felség. — S most elvégre, a dunáninneni és dunántúli megyék, azon értelemben, mint imént a clerus, beléegyeztek a korona öröködésébe.

Utánok Kende Ádám a tizenhárom megye nevében, melyekhez a jelen országgyülés alatt Bihar tizennegyedikül csatlakozott, előadta, hogy ők nem kereshetnék ő felsége kedvét, ha utasításaik értelmében szavaznának; de a felség iránti hódolatos tiszteletök által vezéreltetve, beléegyeznek ők is, hogy az elsőszülöttre szálljon, a főrendi üzenet feltételeinek értelmében, a korona. Hasonlókép nyilatkoztak a jelennemlevő urak nevében Dúl Mihály, Koháry István küldötte, s a szabad királyi és bányavárosok nevében Petróczi János; az utóbbi olyatén megtoldással, hogy az öröködés elvének kimondása a korább hozott törvények egyenes folyadéka. Udvarhelyi István abauji követ, helyén látta még azt is hozzáadni, hogy a király halála után ne amúgy egyszerüen, hanem országgyülés közbenjövetelével ünnepélyesen iktassék fejdelmi székébe az utód.

Az első pontról gondoskodtunk, — mondá a személynök — lássunk most a másodiknak is megfejtéséhez; lássuk mint lehetne Endre király végzeményét kiigazítani. Hosszasabb vita után, mely kivált a kérdés körül forgott: hogy tehát mint segítsenek magokon a rendek, ha a fejdelem lábbal tapodná a törvényt? üzenet ment az urakhoz, velök az öröködés iránti végzést közlő s őket felkérő: nyilatkoznának szabatosabban, mint kellessék Endre király végzeményének neheztelt pontját magyarázni; a koronázandó király képtelenségére vagy inkább kiskoruságára vonatkozólag mint kell intézkedni; és tekintenék az eperjesi bizottság megszüntetésének, az árvák megvígasztalásának, s a porczió-szám leebbszállitásának kérdéseit olyasoknak, melyeknél fontosbakat s tehát sürgetősbeket nem ismerhetnek a rendek. A küldöttség visszajövet előadta, a korona örökösödésére nézve: hogy ők, az urak, azt épen nem ellenzik, miért is nagy tetszésökre van a rendek készsége; Endre király végzeményének magyarázatát mi illeti: azt talán a sérelemlajstromzókra kellene bízni, időközben is egyengetni fogván, mit hol lehet, a nádor; a király kiskoruságát még csak említeni sem kellene, mert örökös országokban máskép kezeltetik ezen ügy, mint választásiakban; az eperjesi bizottság megszüntetése s az ezzel rokon tárgyak pedig egész erővel fognak szorgalmaztatni.

Az uraknál kivált Széchenyi György, Szelepcsényinek az esztergomi érsekségben utóda, a nádor s a kanczellár fáradoztak a korona öröködésének külön törvényczikkely általi kimondásán. Sophisták és szószaporítók feleseljenek — mondák — arról, hogy jobb-e, született vagy választott királylyal bírnia az országnak. Europában épen a legnagyobb virágzásnak örvendő nemzetek született királyok által kormányoztatnak; többen önként mondottak le a választási szabadságról, nem annyira az uralkodó ház iránti kegyeletből, mint hazájok iránti szeretetből, melyet a választó országgyülésekben

nyilvánulni szokott pártoskodások és ármányok időről időre az örvény széléhez szoktak sodorni. Hogy már szent István idejében így vélekedtek a magyarok, hogy a koronának öröködése már akkor ment törvénybe, tudjuk a történetirókból. Ha a századok omladékai közé temetkezett ezen törvényt meg feléleszteněk a hazafiak, örök hálára köteleznék magok iránt az utódokat, az országot, mely mintegy kivíhatlan erősségre fogna annyi hullámok között szert tenni e törvény által. S ha az intézkedés üdves voltáról nem lehet kétség, ha az elv vitatásának kérdésén már túl vagyunk: ugyan kit kivánhatnánk inkább örökös királyul magunknak, mint Leopoldot és elsőszülöttét, József főherczeget; amazt mert érdemei nagyok, mert hatalma szintén nagy; emezt, mert ártatlan. Van-e fejdelmi ház Europában, melytől nagyobb jótéteményeket nyert volna az ország? van-e, melytől ezentúl is egyrészt bokrosabban lehetne várni, reméleni a jót, melytől másrészt tartani, félni oly kevés ok volna, mint ennek irányában? Másfél százada, hogy reá szállott az égből küldött korona; azóta, nemde, alig van erősített város, melyet fegyvereivel és költségeivel vissza nem szerzett volna a pogányoktól. A jelen hadviselés közben az ország felét nyerte meg ujból a koronának; minél fogva Leopold, ha nem mondhatná is magát Anna királyné ivadékának, (Lajos testvérét értik) még is kiérdemelte volna magának és utódainak a koronát, — kiérdemelte volna annyival is inkább, mert az öröködést nem akarja a háborújognak köszönni, hanem adományt akar benne látni a magyar rendek szabad akaratából; mert kivánsága, hogy az atya s a gyermekek kölcsönös kötelékeivel kapcsoltassanak együvé fejdelem és nemzet, szeretetben és hűségben versenyezve egymással, tisztelet tárgyai az idegenek, rémülés tárgyai az ellenség szemében. [2])

---

2) Wagner, hist. Leop. II. 30.

A ki az urak közül leginkább elleneztc az örökös királyság elvének kimondását, az Draskovics Miklós országbiró volt. Nem mintha Józseftől meg akarta volna vonni a koronát, de mert attól tartott, hogy szabadítékait csak választási alapon nyugvó királyság biztosítja a nemességnek, s hogy az öröködés elvének kimondása kivált az urak, mint a főfő választók befolyását a közügyekre, nem ugyan megsemmisíteni, de mégis tetemesen csökkenteni fogja. Leopold éles szóval éreztette neheztelését az országbiróval, ,mint ki egymaga vonakodik József főherczeget örökös királyul ismerni'; [3] s történvén, hogy rövid nap mulva, Draskovics szélhüdés miatt rögtön meghalálozott, [4] a szélső felek megragadták a magvetés alkalmát, találkoztak kik Isten ujját látták az eseményben, méltó büntetését az elhunyt makacsságának, s találkoztak ismét mások, kik erőszakosnak hirdették a halált, s azt politikai elleneinek tulajdonították. [5]

III.

November 9-én a rendek ülésének megnyitásakor Szirmay István országbirói itélőmester előadta, hogy meghalálozván tegnap főnöke, neki, mint az elhunyt itélőmesterének, most nincsen helye a királyi táblánál, miért is bucsut mond az ülésnek; lévén azonban még mondani valója a múlt napokban

---

3) Wagner, hist. Leopoldi, II. 30. s kk. II.

4) Kárász Tóbiás országgyülési naplója: „Hac die (8. nov.) illustr. d. Comes Nicolaus Draskovith Iudex Curiae Regiae circa meridiem, cum mensae accumbere voluisset, appoplexia tactus, hic Posonii e vita decessit.“

5) Katona, XXXV. 441.

tárgyalt ügyek s kivált a felső részek néhány folyamodványai körül, engedelmet kér, hogy a mai tanácskozásban még részt vehessen. A személynök versenytársat láthatott az ügyes és népszerü férfiúban, s e miatt rokonszenve sem lehetett iránta. ‚A rendek — mondá — fájdalommal értették meg országbiró ő nagyságának halálát; a mi kegyelmed táblai ülését illeti, — folytatá — ki nem adok ugyan becsületes személyén, de az a szokás, hogy midőn az országnak ilyes főtiszte meghal, emberei búcsut mondanak a táblának, mit Szapáry Péter alországbiró is bizonyít mai meg nem jelenése által.‘ De a tizennégy megye mintegy természetes vezéröket látva Szirmayban, ki Tököli táborában is velök volt s ki velök jött át Leopoldhoz, az itélőmester előadását kérelmeikkel támogatták; s a személynök végre nem ellenezte, hogy Szirmay még ez egyszer részt vehessen az ülésben, de ingerlékeny közbenszólások által tanusította neheztelését a magok helyett másokat dolgoztatni akaró rendekre: Kegyelmeteknek nem szolgái itélőmester uraimék, — kiáltott fel — adja elsőben ő kegyelmök eleibe kegyelmetek.

Másnap a királyi előadásokra adandó válasz mintái felolvastattak. Elsőben a clerus által szerkesztettnek három pontja: 1) Hogy ő felségének elsőszülötte királyul koronáztassék, de az öröködés szorítkozzék az egyenes vonalra s a fiágra, és magszakadás esetében választási joggal élhessenek a rendek. 2) Endre király törvényének az ellenállást illető része javíttassék ki, olykép azonban, hogy a rendeket előleges idézés nélkül ne lehessen törvény elébe állítani, névszerint — még hűtlenségi esetekben is, melyeket Isten kegyelmesen eltávoztasson — ne olyas biróság elébe, minő az eperjesi volt. 3) Köszönet mondatik az igéretért, hogy a visszafoglalt részek ismét az országba fognak keblesítetni. Ezen javaslat közlését követték a dunai megyék, a tizennégy megye s a városok válaszmintáinak felolvasása, melyek lényegesen nem

különböztek amattól. Horvátország megnyugtatva levén ő felsége kegyelmes biztosítása által, hogy a rendek szabadságai fenn fognak tartatni, a válasz pontjaihoz megegyezését adja. Hasonlót cselekesznek a jelen nem levő urak képviselői. A császári udvar válaszjavaslata I. Ferdinánd korától hozván le az öröködést, nem látszott törvényczikkely alkotására alkalmasnak, de igen a nádoré, mely a felebbiektől nem térvén el lényegesen, a rendek válaszának ahhoz alkalmazása ment végzésbe.

Most a sérelmek lajstromzására tért által a tábla, melyek között első helytt az eperjesi birósággal találkozunk; s íme a koronaöröködés körül új nehézségek látszanak támadni. ‚Midőn tegnap felséged színe elől távoztam — irja november 10-én Leopoldnak Eszterházy — fő udvarmester úrtól megértettem, hogy a spanyol követ panaszt emelt urának a magyar korona öröködéséből kirekesztése miatt. A követ talán engem vet okul, hogy e kirekesztés megtörtént, pedig felséged előtt tudva van e vád alaptalansága, mert ilyes parancsot nem vettem felségedtől, s magamtól meg nem mertem efféiébe avatkozni. De ha tetszenék felségednek, hogy a spanyol király személye s az ő fimagzatai is iktassanak, a dicsőséges leopoldi vonal magszakadása esetére, a törvényczikkelybe, — nehézséggel fog ugyan járni a dolog, de azon leszek, hogy ezt is jó módjával és jó eredménynyel a rendek elébe terjeszszem.‘ 6) — A nádor már nehány nap mulva irhatta a királynak, hogy „Istennek hála, mind az egyházi mind a világi uraknál sok fáradság után kicsinálta, miszerint a spanyol király is az öröködés iránt szerkesztendő törvényczikkelybe iktassék, de a rendek, úgy mond, még késnek az egyezéssel.“

---

6) Literae et opiniones Pauli Eszterházy. A kéziratban hibásan áll 10-ma dec. e helyett: 10-ma nov.

S csakugyan, midőn november 14-én az egri püspök negyed magával az alsó táblának a főrendek üzenetét hozta: hogy ő felsége és udvara megfeledkezvén a királyi előterjesztésekben említeni, miszerint ő felsége magszakadásának esetére az uralkodó ház spanyol ágának is kellene az öröködést biztosítani, ez pótlólag beiktatandó volna a törvényczikkelybe: a követek nagyobb része arra hivatkozott, hogy nekik eziránt nincsen utasításuk. Aztán, mondák, mi nem az ausztriai házat, hanem ő felségét és fiörököseit fogadtuk Magyarország örökös királyaiul; s Lapsanszki János trencséni követ úgy vélekedett, hogy a spanyol királyi ház beiktatása után majd mások fognak igényeikkel előállani, s így a törvényczikkely nemcsak nem biztosítaná ő felsége ügyét, mint szándékoltatik, hanem épen kaput nyitna a pártoskodásnak, a cselszövényeknek. — Más nap kinyilatkoztatta a személynök, hogy ő felsége megmarad kivánságánál, miszerint a spanyol ágra is kellene az öröködést kiterjeszteni. Ne ellenezzék tehát még továbbá a rendek, hiszen a spanyol király érdemeket szerzett magának a felség s az ország irányában; 1683-ban két millió forintot adott zsoldosok fogadására; s most épen négy milliót igér a spanyol követ a hadviselés folytatására. Különösen a tizennégy megye követei ne ellenezzék a kivánságot, ‚az urak megegyeztek ezen, a clerus hasonlóképen, a városok is, tudom, megegyeznek, lássa immár a ki ellene akar szólani, kivált mikor bizonyosok lehetünk benne, hogy jutalmul sok teher leemeltetik vállainkról.‘ S most felállván Piber, kinyilatkoztatá a clerus nézetét: hogy miután készek voltunk ő felsége kivánságának a főpontra nézve megfelelni, ne szabadkozzunk a pótléknak is elvállalásától. És az uraktól ismét üzenet érkezett, kérő, kényszerítő a rendeket, ne tegyék ki ő felségét és utódait a veszedelemnek, hogy öröködési jogukat Spanyolországra elveszitsék, mi könnyen megtörténhetnék, ha a spanyoloknak eszökbe jőne, eljárásunkat hasonló eljárással

torolni meg. Ekkor Nagy István, Nádasdy Endre és Lapsanszki János Soprony, Vas és Trencsén megyék követei úgy vélekedtek, hogy miután az urak beléegyeztek ő felsége kivánságába, ám legyen, járuljanak a megyék követei is hozzá, ha bár utasításaik hallgatnak ez ügyben; járuljanak hozzá oly remény fejébe, hogy ő felsége a rendek készségét sérelmeik orvoslásával fogja viszonzani. És felállottak a jelen nem volt urak küldöttei, szintén pártolók az üzenetet, nem lehetvén kétségök aziránt, hogy küldőik, ha jelen lennének, a többi urakkal egyértelmüleg fogtak volna szavazni. És felállott Pozsony városának követe és jegyzője Petróczi, kinyilatkoztatván, hogy a negyedik rend sem akarja a felség kivánságát ellenezni, ohajtván részéről, miszerint a spanyol követ, urának nevében biztosítsa az országot, hogy valamint ő felsége ajánlkozik ősi szabadságaink megőrzésére, úgy kötelezi le magát a spanyol király is azoknak megtartására. Végre a tizennégy megye követei igazságtalannak mondották az ellenök irányzott vádat, mintha ők s csak ők magok nehézségeket nehézségekre halmoznának a közügyek békés fejlődésének akadályozására, mert az öröködést illető pontok nincsenek ugyan utasításaikba foglalva, de bennvan az általános szabály, hogy az ország közjavát érdeklő kérdésekben alkalmazkodjanak a rendek többségéhez. Végzését az alsótábla küldöttségileg megüzente a felsőnek, s Eszterházy bejelenthette a királynak, hogy ‚dicsértessék érette az úr Isten, a spanyol király ügye szerencsésen meg van oldva, annak nyilvánitásával azonban, miszerint felséged magvaszakadásának esetében a leendő magyar királyok Magyarországban vagy a szomszéd tartományokban székelljenek. Holnap ez ügyben küldöttség fog felségednél tisztelkedni, melynek egyszersmind kötelességévé tétetett, hogy az eperjesi bizottság s a katonaság téli szállásainak kérdéseiben ügyekezzék felségedtől vigasztaló választ kieszközölni.‘

A küldöttség vezére Széchenyi György esztergomi érsek volt. Szintén november 17-én az evangelikus rendek küldöttsége is tisztelkedett Leopoldnál Okolicsányi Pálnak, özvegy Zay Endréné követének tolmácslata mellett. Az általa bényujtott emlékirat, röviden de még is részletesen elősorolja az evangelikusoknak a sopronyi országgyülés óta összehalmozódott vallási sérelmeiket; kérvén a felséget, méltóztassék az evangelikus hitvallást régi s a felhivott országgyülésen ujra megerősített szabadítékaiba, az 1681. törvényczikkelyekbe becsúsztatott megszorítás nélkül, visszahelyezni. József főherczegnek is nyujtottak be folyamadást, esdeklők, hogy magát ügyökben atyjoknál közbenvetni kegyes legyen. A király oda nyilatkozott, hogy az emlékiratot el fogja olvasni, s igazsághoz és méltányhoz képest intézkedni. [7] Már harmadik hete folyván, s az intézmény még mindig nem adatván ki, december 6-án azon voltak az evangelikus rendek, hogy az előleges sérelmek vallásügyökről is tegyenek említést. ‚Én, hitemre, ebből kivonszom magamat, — mondá a személynök — mert azt vetették szememre, hogy az elmult országgyülésekor is hétezer forintot vettem érette nagyságtoktól s kegyelmetektől; folyamodjanak eziránt az urakhoz; azt megcselekszem mégis, hogy innen küldöm oda az általunk ez ügyben már korább feltett pontot.‘ Mit Udvarhelyi István Abauj, és Csemniczki Gáspár Zólyommegye követei megköszönvén, többed magokkal átvitték az érintett pontot, melynek ez volt fogalma: „Miután a hazafiak egyessége és egyetértése nem csekély mértékben a vallásügy kiegyenlítésétől függ, méltóztassék azt ő felsége — de mégis a katholikus hitvallás rövidsége nélkül — kegyelmesen elintézni.“ — A küldöttség, visszajövet előadta, hogy mind a személynök úr ő nagysága ellen gyártott rágalmat, mind az illető sérelmi pontot a nádor elébe terjesztették, kitől olyatén

7) Ribini, hist. dipl. app. 226. l.

választ nyertek: hogy ő felsége lelkismerete szerint fog a vallási ügyben eljárni; s hogy az általküldött sérelmi pontra nézve üzenet fog jőni a táblához. És csakugyan rövid idő mulva átjött Benyovszky Mátyás a nádor titoknoka, ki főnökének nevében előadta: hogy ama pont csakugyan menjen be az előleges sérelmi lajstromba, s mivelhogy ő nagyságát a személynököt az evangelikusok miatt méltatlanság érte, ‚meltó hogy ő nagyságok és ő kegyelmek pótolják azon hétezer forintot.' ‚Lesz hát hétezer forintom' mondá mosolyogva a személynök; s az ügy 93-dik pontul ment a sérelmek közé. [8])

Midőn az evangelikus küldöttség az urak terméből kilépett, Széchenyi György utána kiáltott, hogy neki, mint esztergomi érseknek is van joga, hozzászólani a vallási ügyhez; hogy ő nem ellenzi, miszerint ama pont felmenjen a királyhoz; de hogy ő ‚evangelikusokat' igenis, de ‚evangelikus status'-t nem ismer az országban. Küldött urak magok mentésére előadták, hogy ez elnevezés csak ennyit akar mondani: a státusoknak az evangelikus hitvallást követő része; s e magyarázat egyelőre megnyugtatta az érseket, úgy látszik. Utóbb mindazáltal az egyházi státus nevében folyamodványt nyujtott be Leopoldnak, melynek hat első pontja az evangelikusok ellen van intézve, kik törvényes jogokra nem hivatkozhatnak, miután pártütésök miatt a jó és békés magaviselet feltétele alatt nyert engedély erőtelenné vált, nem is említve, hogy ama törvények hozatalának mindig ellenmondott az egyházi rend; kik Tököli hatalmaskodásának idejében kegyetlenségekkel és méltatlanságokkal illették a katholikusokat; kik magokat evangelikus státusnak merik mondani, holott az országnak csak négy státusa van: a főpapoké, a mágnásoké vagy világi uraké, a nemeseké, s a szabad városoké; s kiket végre nem evangelikusoknak, hanem anti-evangelikusoknak az evangyéliom elleneinek

8) Kárász Tóbiás és a komárommegyei követek o. gyülési irományaik.

kellene hívni. — Ezek után Leopold ama sérelmi pontra nézve ekkép nyilatkozott: „A belbéke és egyetértés fentartása egyik főrésze és főgondja a királyi tisztnek. Miért is hogy e tekintetben a császári királyi felség, a rendek ohajtásaihoz képest czélt érhessen, közölteti velök a clerus sérelmeit s az ágostai és helvét hitvallásuak által benyujtott kivánalmakat, hogy miután véleményeiket ezen kétrendbeli oklevelek iránt meg fogta hallgatni, nagyobb alapossággal és szilárdsággal intézkedhessék a köznyugalom követeléséhez s a rendek ohajtásához képest, e nagyjelentességü ügyben."

A horvátok sérelmei közé ment, hogy országukban se fekvő jószágokat ne birtokolhassanak az evangelikusok, se állandó lakást ne vehessenek benne; de a magyar rendek ismételve kinyilatkoztatták: „hogy a 93-dik pontban foglalt könyörgéshez, az abba iktatott biztosítéknak ismétlésével, továbbá is ragaszkodik az ország státusai közűl három, egy — a clerus — azonban ellenmond neki."

IV.

1687. december 9-én a nádor s az esztergomi érsek Józsefnek, a kilencz éves főherczegnek, Magyarország első örökös királyának fejére tették a koronát. A koronázást megelőzte, még december 8-án, a felavatási oklevél elfogadása, melynek alkupontjai közűl, az első az ország szabadságait, II. Endre végzeménye 31-dik czikkelyének ellenállási záradékán kivül megerősíti, s melyeket az új király, midőn a kormányt

kezéhez veendi, a törvényczikkelyek közé fog iktattatni és meghirdettetni; [9]) s megelőzte, mindamellett hogy az öröködés elve ki volt mondva és elfogadva, a nádornak magyar nyelven három ízben ismételt kérdése: akarják-e a rendek József főherczeget királyukul koronázni? Az igenlő valaszközben kigyúlt a nap a felhők megől, melyek eleddig takargatták, s fényében József fején felvillant a korona. A rendek hajlandók voltak szerencsés jóslatot látni e körülményben. Széchenyi György a kilenczvenegy éves főpap, szerencsét kivánt a koronás növendéknek. Diadalmaskodjál elleneid felett ottkünn, végy diadalt első sorban a félholdon. Itthonn pedig? Oltár a király, melyhez bizodalommal fordulnak, megannyian, az alattvalók. Nincsen hatalmasabb erőd a király oltalmára, mint szerettetni. Mert mennyi szeretettel ragaszkodnak hozzá az övéi, annyi rémüléssel telnek el ellenei. Az ellenség azért fog tartani tőled, mert a hazafiak szeretni fognak. Ijesztő eszközökre — hidd nekem — nem támaszkodhatik az uralkodó. A szeretet s a kegyelmesség lesznek leghűbb őreid. És nem lészsz valósággal boldog, hanemha boldogítani fogsz másokat; mit ha tészsz, mindenkinek hajlamát lánczolod magadhoz. Élj tehát király, Isten és a népek által szerettetve!

S most szent Márton templomából a ferenczesekébe kísérték Józsefet, hol ősi szokás szerint a rendek közűl nehányat aranysarkantyús vitézzé ütött, s honnan kilépvén lóra ült, melyről szent Mihály kapuján kivül meg leszállott, hogy kardját, a magyar király kardját, a négy világrész felé villogtassa, s

9) Ez nem történt, mert József neve alatt nem adatott ki országgyülési végzemény, de III. Károly felavalási oklevele, úgy szólván, másolata volt a Józsefének, csakhogy ebben második helytt a királyoknak Magyarországon vagy a szomszéd tartományokban lakásáról biztositatnak a hazafiak, minek ismétlése a spanyol ág kihalása után szükségtelennek látszott; hetedik helytt pedig, atyja életének idejére, a közkormányba nem avatkozását igérte az ifjabb király, mi hasonló alkalom felmerülésével, 1830-ban, ismét bément a királyi hitlevelet magában foglaló czikkelybe. V. ö. Kovachich, Supplem. ad vest. comit. III. 423.

hogy magát következő esküvel kötelezze: „Mi József, Isten kegyelméből Magyarország örökös királya, esküszünk az élő Istenre, ennek szentséges anyjára, szűz Máriára és minden szentjeire, hogy mi Isten egyházait, az egyházi és világi urakat, nemeseket, szabad városokat, s a hazafiakat általán kiváltságaikban, jogaikban, szabadítékaikban, és régi jó s megerősített szokásaikban, valamint ezeknek értelme és alkalmazása iránt király és rendek egymással országgyülésileg megegyezők lesznek, megtartandjuk;[10] mindenkinek igazságot szolgáltatandunk; néhai fenséges Endre király végzeményéhez (kizáratván azonban és elmellőztetvén ugyanezen végzemény 31-dik czikkelyének záradéka, e szavaktól: ‚hogy ha pedig mi‘ e szavakig: ‚hatalmat adunk örökre‘) alkalmazkodandunk; Magyarországunk határait, s mi bármily joggal vagy czímmel hozzá tartozik, el nem idegenítendjük s nem kisebbítendjük, hanem a lehetőségig öregbítendjük és kiterjesztendjük; és mindent egyebet tevők leszünk, mit a közjóért, s valamennyi rendek és öszves Magyarországunk becsületéért és előnyéért igazságosan tehetendünk. Isten minket úgy segéljen és minden szentei.“

1688.] Az országgyülés még 1688. januárius 25-dikéig tartott, mely nap a nádor biztosította a rendeket, hogy az ifju király esküjébe bement, a törvények és szokások magyarázatát illető záradékot betüszerinti, tehát alkotmányos értelemben akarja vétetni a felség, miről ő, a nádor, körlevél által a megyéket is megnyugtató leszen. S most mindkét tábla tagjai felmentek a várba, a kanczellár szónoklata mellett a hozott törvényczikkelyeket bémutatandók a királynak, ki azokat, — számra huszonkilenczet — még az nap megerősítette. Az

---

10) A záradék: ‚valamint ezeknek sat‘ nem volt benn az alsó tábla által magának a koronázásnak napján az urakhoz üzent s a felség elébe szánt, de — mint Kárász Tóbiás mondja, ob brevitatem temporis et supervenientem coronationis solennitatem talán fel nem terjesztethetett esküformulában. S ezen záradék a felavatási hitlevélbe is bement.

első tczikkely József koronázásáról szól, a hitlevélről melyet kiadott, az esküről melyet letett. A második és harmadik a korona öröködését tárgyalják. „Miután ő császári királyi felsége diadalmas és dicsőséges fegyvereivel a keresztyén név iszonyatos ellenségét, a törököt, gyakori, véres és nagyobb ütközetekben megvervén, Isten segédével a rendeket a naponkint reájok nehezedett járom alól felmenteni, és ezen ország legnevesebb erősségeit, köztök Budát, az egykor fényesen virágzott királyi székhelyet s a most nagyjából visszafoglalt ország előfalát, a töröknek torkából, melyben annyi idő óta a nemzetnek legnagyobb veszedelmével sinlődtek, kiragadni s ezen édes haza felszabadításáért annyit áldozni méltóztatott: ezen jótétemények örökös emlékeül, és soha meg nem szünő alázatos hálájok tanusítására, Magyarország és a hozzá kapcsolt részek öszves karai és rendei kinyilatkoztatják, hogy mostantól fogva továbbá, senkit mást, mint az ő császári királyi felségének ágyékából származó fiörökösök közül az elsőszülöttet, mindörökké (az 1547 : 5 és e tárgybeli más törvényczikkelyek is ezt rendelvén) törvényes királyokul és urokul fogják tartani; és az említett hitleveli czikkelyeknek mindanynyiszor, valamennyiszer ilyes felavatásban el kellend járni, előleges elfogadása vagy királyi biztosítása után, s a felette, az elődei által elvállalt formában leteendő eskü után, országgyülésileg Magyarországon belül annak rende szerint megkoronázni. Ha pedig — mit az isteni jóság távoztasson el kegyelmesen mindörökre — ő császári királyi felségének fimagva szakadni találna, akkor ezen ekkép tovább szállandó és felveendő országlás öröködése, szintén előleges s a mondott módon előrebocsátandó királyi biztosítás, az említett hitleveli czikkelyek elfogadása s a felette leteendő eskü mellett, háramoljék és szálljon Spanyolország fenséges királyának, II. Károlynak szintén fimagvára; tehát egyedül azon esetben, melyet az isteni jóság, kegyelmesen távol tartson, ha mind ő császári

királyi felségének mind a fenséges spanyol királynak fimagva szakadna, fog a karoknak és rendeknek királyaik választása és koronázása körüli ősi és régi, helybenhagyott szokása és előjoga ismét feléledni." — Az ötödik czikkely szerint: „ambár az 1222 : 31. záradékának becsületes értelmét csak néhány magánpolgárnak gonosz magyarázata ügyekezett roszszá csavarni; s ámbár ő felsége józanabb és hű rendei soha sem voltak oly véleményben, hogy a gonoszok és pártoskodók által kisütött amaz értelemnél fogva valakinek joga lehetne törvényes királya és ura ellen felkelni s fegyvert fogni: mindazáltal e tekintetben is hódolatuk további tanusítására, mocsok nélküli hűségre kötelezettségöknél fogva, s azon bizalmatlanság gyökeres kiirtására, mely a király között egy részről s az ország és a hozzá kapcsolt részek között más részről, e miatt ne talán jövendőben keletkezhetnék: kedvkereső és alázatos jobbágyi érzülettel beléegyeztek a rendek, hogy az ellenmondás és ellenállás szabadsága iránt közbenvetett ama záradék a II. Endre király végzeménye 31. czikkelyének szövegéből, s következőleg a mondott formában letett felavatási esküből is, jelen czikkely erejénél fogva, kirekesztessék és távolíttassék. De különben ezen czikkely s ezen végzemény, valamennyi pontjaikra, feltételeikre és záradékaikra nézve érvényesek maradnak, mint eddiglen; nem kételkedvén a rendek, sőt semmiről sem lévén inkább meggyőződve mint arról, hogy ő fensége s említett örökösei és egyéb utódai, a felség előterjesztéseiben foglalt kegyes atyai ajánlkozásnak értelmében, őket — a rendeket — és utódaikat is azonkép, öszves, közös, ősi jogaikban, kiváltságaikban, szabadságaikban és törvényeikben, hitleveleik czikkelyeihez képest, királyi kormányuk folyama alatt mindenha lelkismeretesen és csorbátlanul fentartók lesznek." Az ötödik tcz. a király nyiltlevelei s 1684-ben a lothringeni herczeg által meghirdetett amnestiát az azóta beállott eseményekre, s az időközben elhunytak örö-

köseikre és utódaikra is kiterjeszti; csak Tököli vétetvén ki és a még most is velelévők, kik a jelen czikkely által, mint a hazának ellenei s mint felségsértők, törvényesen elmarasztatnak. Mult évi novemberben a vérpad eltünt végre Eperjes piaczáról; most a 6. tcz. által kimondatik, hogy az ifjabbik király közbenvetésére s a rendek folyamodására az eperjesi bizottság megszüntetik, s a foglyok szabadon bocsátatnak, rendeltetvén egy úttal, hogy ezentúl, ha netalán hűtlenségi esetek előfordulnának, az ország törvényei szerint kell a bűnösök ellen eljárni. A 7-dik törvényczikkely az Eperjesen kivégeztettek, vagy máskép kárvallottak, úgy az 1681 : 11 jótéteményére számot tarthatott egyének özvegyeiket és árváikat, a fiscus által elfoglalt jószágokra és jogczímekre nézve a királynak mind igazságáról mind kegyelméről biztosítja. A magyar udvari kanczellária jog- és hatáskörét szabályozó törvények, névszerint az 1613 : 25. 1635 : 28. 1655 : 50. tcz. megerősítetnek. (8. tcz.) „Magyarország mágnásai és főbbjei vagyonbeli bukásának kikerülésére, s a jószágok szabados elidegenítésének és pazarlásának fékezésére, joggal végzés hozatott, hogy, ha ezentúl e mágnások és főbb nemesek közűl egyvalaki olyas jószágairól, melyeket vagy szolgálatai által, vagy maga erejével, vagy az ősi javak gyümölcseiből szerzett, előlegesen a megyékben kihirdetendő végintézet által ő császári királyi felsége által megerősített hitbizományt és előfiséget alkot és rendel: örökösei és utódai nem jogosítvák az atyai végrendelésnek alávetett ilyes jószágokat, e végrendelet tartalmának ellenére a szerzési pénzöszletre nézve elzálogosítani vagy elidegeníteni: hanem ezen jószágoknak csak jövedelmeiket és gyümölcseiket szedhessék, az előfiség elvesztésének büntetése alatt: jelen czikkely egyáltalában nem terjeszkedvén ki a nemesekre.“ (9. tcz.) A 10-dik tcz. így hangzik: Miután az ország karainak és rendeinek nem csekély alkalmatlanságára volt eleddig ama villongás, mely az urak között tanácsteremi

üléseik iránt keletkezett, ennek elhárítására s a jó rend fentartására következő sorozat állapíttatott meg (a főtisztelendő clerus tagjai egymás közt már elvégezvén kölcsönösen és illetékesen üléseik ügyét): Az ország nádora, mint királyi helytartó után ülnek az országbiró s a bán, ha személyesen jelen van; következnek a tárnok s az országbárók, kinevezésök rende szerint, mert máskülönben rangra hasonlatosok egymáshoz; utánok a pozsonyi gróf fog helyet s a szent korona két őre, aztán a megyék örökös főispánai, a mint ki előbb beiktattatott tisztébe, végül a többi főispánok, szintén beiktatásuk elsőbbségétől függvén az ülési elsőbbség; kiket a tanácsos urak kinevezésök rende szerint követnek; [11] a másik tábla ülései eddigi állapotukban hagyatván s abban ezentúl is meghagyandók levén. [12] — Ámbár olyas nemesek ellen, kik lakházukon kivül alig bírnak más jószágot, kikről azonban nyilvánvaló, hogy büntettet büntettre halmoznak, úgy czinkostársaik ellen az 1655 : 38 tcz. külön peres eljárást rendel: találkoznak mindazáltal közűlök feles számmal, kik bünösségök tudatában titkon megszöknek, mihelyest az ellenök irányzott bünvizsgálat hirét veszik. Nehogy tehát ezáltal is tárva maradjon a kapu mind az érdemlett fenyítés kijátszására, mind bármely czégéres büntettnek ezentúl is elkövetésére, a rendek következőleg magyarázták meg bővebben az idézett czikkelyt: hogy a mondott gonosztevők, mihelyest büntettökről világos és elégséges tudomása van az illetékes megye tisztviselőinek, ezek rendeletéből nyomban, még ama bűnvizsgálat elrendelése és

11) A czimzetes bárók és grófok ekkor, mint ilyesek, még nem ültek a felső táblánal. ‚Qui in numerum magnificorum relatus est', mint a kinevezési oklevél mondotta, azt lassankint baro-nak kezdék czímezgetni; gróf-nak az irta magát, kit a fejdelem levele azok közé sorozott: ‚quos lingua germanica Graf appellant'; de mindkét elnevezés még mindig nem vert gyökeret a közéletben. Két évtized mulva ez meg fog történni; addig csak az ‚urak' és ‚nemesek', a ‚magnates' és ‚regnicolae' közötti különbséget ékezi meg a történetirás.

12) Bihar és Pest megyék, s Buda, Pest és Esztergom városok hosszu távollét után képviselőik által ismét jelenvoltak az országgyülésen.

lefolyása előtt elfogathatnak, aztán az igazságszolgáltatás törvényes rende szerint fogván érdemlett büntetésben elmarasztatni (14-dik. tcz.). Miután Magyarország szabad királyi városainak száma, igen sok ilyetén hely dicsőséges visszafoglalása által annyira megszaporodott, hogy a negyedik rend a többieket számra nemcsak feléri de talán felül is múlja: ő felsége kegyelmes megegyezésével végzés hozatott, hogy ezen városok száma szerfelett ne szaporíttassék, s hogy a közéjök eleddig teljesen be nem sorozott helyek ezentúl be ne fogadtassanak; azok pedig, melyek jelen czikkely ellenére jövendőben netalán befogadtatnának, be nem fogadottak gyanánt tekintessenek, hanemha ő császári királyi felsége nagy érdemek s a közhaszon által indítatva, úgy találná, hogy az egyik vagy másik hely, különválólag, ilyes kegyelemben, még pedig törvényczikkely utján, részesítendő (17-dik tcz.). Hogy ezentúl a Jézus társaságabeli szerzet, mint testület, ő felsége kegyelmes elhatározása s a rendeknek eziránt benyujtott alázatos folyamodás következésében Magyarországon s a hozzá kapcsolt részekben befogadottnak és állandósitottnak tekintessék, egyhangulag végeztetett (20. tcz.). [13]) Ámbár a vallásügyben a legközelebbi soproni országgyülésen hozott 25. és 26. ttczikkelyekkel tiltakozásuk által visszaélvén az ágostai és helvét hitvalláson levők, ezen tettöknél fogva megszüntek ama czikkelyek jotéteményében résztvenni: mégis, miután ő felsége az idézett czikkelyeket kegyelemből még érvényeseknek nyilvánította, a karok és rendek is ezen atyai intézkedés értelmében, a házi egyetértés és béke s az ország köznyugalma tekintetéből, (ellennemállván a clerus és más világi katholikusok tiltakozása) végzést hoztak, hogy ama czikkelyeket megújitottaknak és előbbi erejökbe visszahelyezetteknek kell nézni, s ha és mennyiben még eleddig

13) Ülés és szavazat az országgyülésen most még megtagadtatott tőlök

végre nem hajtattak, vagy pedig némi visszaélések által, melyeket az egyik vagy másik fél időközben behozott, megsértettek volna, minélelőbb tartozókép végrehajtassanak, s a hozataluk idejekor vagy utóbb történt el- és visszafoglalások helyrehozassanak (21. tcz.). Hogy ő császári királyi felsége, azon hűségnek is különös tekintetbe-vételével, melylyel Dalmát-, Horvát- és Tótországok s bánjok Erdődy Miklós iránta állandóan viseltettek, a báni tisztet és hatóságot, s a mondott országok jogait, kiváltságait, s régi és jelen szabadítékait, az ezeknek gyakorlatáról és értelméről az imént koronázott fenséges király hitlevelébe iktatott módosítással, megerősíteni, s jövendőre is teljesen és csorbítatlanul fentartásokra magát kegyesen elhatározni méltóztatott, alázatosan megértették a rendek. Miért is, hozzájárulván ő felségének beleegyezése, rendeltetik: hogy a mondott országok hatóságának, jogainak és szabadságainak, úgy a báni hatáskörnek mind béke mind háboru idején fentartása körűl az 1608:k. e. 11. 1609:20. 1649:33. 1681 : 62. 66 és 71. s az ezekben idézett többi czikkelyek teljesedésbe menjenek (22. tcz.). Továbbá a kedélyek egyetértésének s az ország köznyugalmának megőrzésére, mely tudnivalóképen kivált a vallás egységén sarkall, — ez okból hozatván is be a mondott országokba — ő felségének kegyelmes hozzájárulásával határoztatott, hogy Dalmát-, Horvát- és Tótországokban, ezzel megerősített municipalis törvényeikhez képest, mind a hatóságuk alatt jelenleg létező részekben, mind a jövendőre, ő felségének kegyelmes rendeletéhez képest, ahhoz törvényesen visszakapcsolandókban, mint eddigelé úgy ezentúl is jószágbirtoklásra csak katholikusok legyenek képesek (23. tcz.). A 26. tcz., végre, a magyarokul fogadott idegenekkel fejenkint ezer aranyat fizettet az ország közszükségeinek fedezésére, s esküt tétet le külön mindenikökkel, hogy a magyar törvényeknek engedelmeskedő, hogy azokat megtartó leszen.

Ezek voltak az $168\frac{7}{8}$-diki országgyülés eredményei, melyek részben a közügyek Eszterházy Pál általi vezérletének levén köszönhetők, a nádor megnyerte, mit régóta ohajtott: a római szentbirodalom herczegének czímét. Ő sem eszközölhette ki azonban a rendeknél, hogy az országgyülés eloszlása után nádori elnöklet alatt bizottság üljön együvé, mely az idő rövidsége miatt a felség és rendek által megfejtetlenül hagyott közügyek iránt, a jövő országgyülés elébe terjesztendő javaslatot készítsen. Az alsó tábla attól tartott, hogy ez első lépés akar lenni állandó bizottságnak az országgyülés helyébe léptetésére, s a főrendek többszörös felhivására is vonakodott beléegyezését adni; míg végre az urak is a mily váratlanul oly rögtön az alsótábla nézetéhez állottak. Midőn ma reggel a zöldházban ülést tartanánk, — irja kelet nélküli levélben Leopoldnak a nádor — s midőn említést tennék a bizottságról, az esztergomi érsek úr kinyilatkoztatta, hogy ő sohasem fogja megegyezését adni ilyes bizottsághoz; a mely tárgyak még a jelen országgyülésen megfejthetők, azok fejtessenek meg, a többiek pedig halasztassanak a legközelebbi országgyülésre. S az érseknek e nyilatkozatát a clerus s a világi urak nagyobb részének helyeslése követte.

V.

Az országgyülés folyama alatt Palota, Eger és Munkács visszakerültek a koronához. Palotát 1687-ki november 22-én Eszterházy János az ernyedetlen győri helyettes kapitány foglalta vissza; s hogy Eger magát elvégre megadta, az Koháry István lángbuzgalmának is volt köszönhető, ki a neves helyet

Doria János ezredessel egyetemben lehető legszorosabban körültáborlotta. Midőn az őrségbelick lelkét a hosszas szenvedések s a napról napra gyilkolóbbá vált éhség megtörték, s midőn az Eperjesről Eger alá személyesen érkezett Caraffa tudtára adta Rusztem basának, hogy hiába vár segédet, mert Szolimánbasa saját hadai elől Nándorfehérvárról Konstantinápolyba szaladt, hol a sereg kivánságára fejét vették; s mert a fellázadt zsoldosok november 8-án Mohamed szultánt letévén, a helyébe léptetett testvér hatalma még igen gyarló lábon áll, — Rusztem december 7-én aláirta a feltételeket, melyek alatt kész a várat feladni, [14] mihelyest a császár által is megerősítetni fogtak az alkupontok. Nehány nap mulva Pozsonyból leérkezett a megerősítés, s Eger kaput tárt Caraffa előtt. A keresztyén foglyok felszabadítattak; az őrségbeliek fegyverben kiköltözködtek a várból, s Heissler által Nagyváradra kisértettek. [15] Nemcsak legközelebbi környéke, de a Hegyalja és Abaúj községei is behódolva lévén Egerhez, nehány százezer pór most szabadabban lélekzhetett, s Budát a Mátra aljáról már nem fenyegette veszély.

S Caraffa most levelet intézett Zríni Ilonához. ‚A török hatalom — irá neki — már nem mérkőzhetik többé a császár szerencséjével, s fogyton fogy; a császári fegyverek majdnem egész Magyarországot visszafoglalták, bejárták egész Szlavoniát, s a szövetséges Erdélyben vettek téli szállást; József főherczeg Magyarország örökös királyává koronáztatott a magyar rendek közmegegyezésével; az ozmán birodalmat Nándorfehérvártól Konstantinápolyig, s Konstantinápolytól Egyiptomig pártos katonaság dúlja; a díván békét kér, békéért könyörög: Munkács egymaga akarna még ellenállani? Vagy talán nem a portától, hanem Tökölitől remél segédet, Tökölitől, kinek alig van már egy marok híve, kinek az eperjesi

14) A feladási alkupontok a cs. hadi levéltárban. l. Arneth, 88. l.
15) Vico, 179. 245. ll. Wagner, II. 33. Babocsai, Rumynál, I. 101.

piaczon minapában végkép inát szegték, s kinek ő — Ilona — nem tartozik adott szavát megtartani, hogy Munkácsot védeni fogja egy világ ellen, mert ilyes eskü megtartása hitszegés a császár irányában. Fogadja tehát a jóakarónak, a keresztyénnek tanácsát, bizza magát és szerencséjét a császár kegyességére, s ne akarjon az ő, a dicsőséges Rákócziház magzatainak inkább mostohája mint édesanyja lenni. [16] — A levél ügyesen volt szerkesztve, ügyes kivált a végpont, mely a hitves habozását az anyának kötelességével ügyekezett lenyügözni, és Ilona mégis hajlandó vala még egy izben visszautasítani a felhivást, mert úgy tudta, hogy a várban most is annyi az eleség, mennyiből talán félévig eltarthatni az őrségbelieket. De ezek már húzamosabb idő óta nem kapván zsoldot, már két karácsont töltvén elszigeteltségökben, nem támogatták egykori buzgalmukkal az úrnét; sőt maga a várkapitány Radics Endre, s Tökölinek annyi éveken át jobb keze Absolon Dániel szintén már nem osztozkodtak Ilona lelkesedésében. Elhajlásukat az ekkor tizenkét éves Rákóczi Ferencz, ki nővérével, Juliannával, szemtanuja volt anyja minden küzdelmeinek, ekkép indokolja. ‚Tököli — így ir — nem helyezhetvén a fenforgó viszonyok között reményt a törökbe, levél által megkereste hitvesét, küldené egyik udvari papját Rómába, s indítványozza a pápának, hogy azon esetre, ha ő szentsége előnyös feltételeket eszközölhetne ki számára a császártól, nem csak katholikussá válik, de a lutheránusok megtérítésében is munkás leszen. A levél titkos jegyekkel volt irva, azokkal, melyeket nejének benső ügyek számára hagyott. Kanczellárjának, Absolonnak, a többi ügyekre más jegyei voltak. A felebbi levél a kanczellár kezébe adatott kibetűzés végett, s ez nem lévén a jegyek kulcsának birtokában, értesítette iránta a fejdelemnét, ki nem ügyelvén arra, hogy a levél tartalma csak neki magának szólhatna, saját titkos jegyei-

16) Vico, 257 s kk. ll.

nek kulcsát általadta a kanczellárnak. Tököli szándéka nagy mértékben meglepte Absolont, a buzgó lutheránust. Felgyújtva hitvallásának érdekei által is, eltökélé magát, hogy urának czélzatát megelőzi, még pedig azon hűség rovására, melylyel neki tartozott; s mert tervét nem hajthatta végre a várnagy segéde nélkül, közlé vele a levelet, beavatván őt aggodalmaiba és terveibe, melyeket ama czélzat sugallt neki. Ketten, egyesülve azonegy vallás s azonegy érdek által, igérik Caraffának, hogy a fejdelemnét kényszeríteni fogják a hely általadására, ha ő, a tábornok, bizonyos feltételekre áll, melyeket elébe terjesztettek. Caraffa késznek nyilatkozott ama feltételek elfogadására, s ezentúl a várnagy bőségesebben osztogatta embereinek az eleséget, mint a szükség kivánta, sőt nagyocska mennyiségét épen elrejtette. Ama pazarlás következésében viszonylag rövid idő mulva éhségtől lehetett tartani, s Radics kinyilatkoztatta a fejdelemnének, hogy a hely csak két hónapra van eleséggel ellátva, hogy tehát előnyös alkupontok melletti feladásról kell gondoskodni, vagy pedig mindennek elvállalására lenni késznek, mit Leopold reájok fog mérni, ha a vég pillanatig lesznek halasztók a feladást.‘ [17]) Meglehet, hogy csak azért, mert Tököli nem fogja őket felmenthetni, s mert makacsságuk esetében Leopoldtól súlyos fenyítést várhatnak magokra, nyitották meg az alkudozást. Absolon egyébiránt már 1683-ban Tökölit annak tartotta, ki az ügyet soha sem fogja kölcsönös engedmények alapján elintézni, miért is Sobieskit, mint közbenjárót, örömest Magyarországban marasztotta volna, Tököli daczára s a bujdosók érdekeinek némi oltalmára egyszersmind. [18])

Ilona hijába ügyekezett még tovább halasztani az eldöntő napot, hijába ügyekezett, jutalmul a hely általadásaért férjének a császár kegyelmét biztosítani; januárius 14-én következő alku-

17) Hist. des rev. de Hongrie, I. 381.
18) Sobieski levelei nejéhez.

pontok mellett adatott meg Caraffának a vár: I. Teljes amnestia adatik mind azoknak, kik Munkács várában vannak, de a Tökölivel levőknek nem. II. A fejdelemné (s vele az árvák) Bécsbe kisértetik, s ott marad szabad lábon, de ő felségének külön engedelme nélkül nem távozhatik onnan. III. Valamennyi ingatlan jószágaik azon állapotban, mint jelenleg a kamara által birtokoltatnak, az ingók pedig akárhol legyenek, visszakerülnek az árvákhoz. Mi pedig a munkácsi urodalmat s a Szentmiklóshoz való jószágokat illeti (miután azok Magyarország szent koronájához tartoznak, mint mondják) visszaadatásuk egyelőre függőben marad. IV. A fejdelemnének, férje által lekötelezett hitbére pedig, vagy természetben, vagy hasonló értékben, vagy évenkinti kamat útján, de az árvák rövidsége nélkül visszaadatik, valamennyi ingósággal egyetemben, melyeket a magáéinak bizonyítand; olykép azonban, hogy, az árvákat illető dolgok lajstroma, esküvel megerősítve, biztos uraknak átadassék. V. A fejdelemné az uralkodás jelképeit, melyeket Tököli a portától nyert, az athnáméval együtt a biztosok kezéhez adja. — Következik még tizenegy pont, melyek közűl az egyik kiemeli, hogy a várban levők valamennyien, öszves ingó és ingatlan javaikat azon állapotban fogják visszakapni, melyben ama javak most a kamara által kezeltetnek; egy másrendbeli: hogy a Rákóczi-árvák, a császár gyámsága alatt állván, az alatt maradnak is, vagy azéba mennek által, kire a császár e tisztet szállító leszen. [19])

Az alkupontok aláiratása után a túszok kijöttek a várból, a biztosok bébocsátattak az ingóságok átvételére, lajstromzására; s január 17-én császári őrség ment belé. Klobusiczky Ferencz zempléni alispán, a Rákócziház egykori híve, „ki a vár feladásának eszközlése körül nagy érdemeket szerzett magának“ január 24-én, az országgyülés eloszlásának előestvéjén Pozsonyba érkezett, s Tököli fejdelemsége végma-

19) Wagner, Anal. Scep. IV. 202.

radványait, az athnámét, a süveget, botot és zászlót Leopoldnak általadta. Ilona és gyermekei Bécsbe kisértettek; amannak az Orsolya-szűzek zárdája jeleltetett ki lakul, emezeknek Kollonics Leopold jutott gyámul, ki Ferenczet Csehországba küldte a neuhausi jesuiták nevelőházába, s az árvák urodalmainak igazgatásával Klobusiczkyt bizta meg, oly utasítással, hogy az evangelikus lelkészeket nyomban valamennyiből száműzze. [20]

Caraffa Munkács átadásakor kikötötte, hogy ‚a fejdelemné emberei közűl senki se merje az átadás hirét és okait Tökölinek megvinni, mert ő polgári halott'; s oly bizodalommal várta, miszerint Tökölit, mint szerencsétlenségök egyik főokát s mióta inségre jutott, haszontalan hűbéresöket, most csakugyan ki fogják végezni a törökök, hogy máris halálának hirét költötte. Meghazudtolásaul kiáltványt bocsátott ki a most Gyula környékén tartózkodott bujdosó. Magyar nép, — így hangzott az oklevél — a te elleneid s az enyéim, régebben is halálomat hiresztelték, de én Isten kegyelméből még élek, elnyomott szabadságtok oltalmára élek. Tudom, hogy kénytelen-kelletlen vettétek magatokra a jármot. Úgy kivánták a körülmények. De ismerem lelketeket azonképen mint a magamét; tudom, hogy utálattal viseltettek saját tetteitek iránt; tudom, hogy gyűlölitek azokat, kik lábaitokra szabták a békókat, kiknek kötelességök volna a szabadság békóit széttörni. Szégyen, gyalázat, hogy egy Eszterházy a római birodalom herczegének czíme után eseng, mintha bizony Magyarország nádorának méltósága nem volna hasonlatlanul több annál. Ez tehát a bér, melyet annyi árulásért veszen? részemről jobb szeretném jószágaimat odavetni az ellenség kényének, mint megváltani ily árért. Mit nem igértek nekem, hogy benneteket elhagyjalak? mit nem igérnek még ma is, ha a szerint

20) Lampe, hist. eccl. ref. 505. Hist. des rév. de Hongrie, II. 14. Katona, XXXV. 537.

fogok cselekedni? De én boldogtalan leszek, ha Isten úgy akarja; árulóvá nem lehetek soha. Előbb magamat fogom elárulni, mint benneteket. Értetek kardot vontam, míg erőm volt hozzá. Most is elébe teszem a dicsőséges halált a gyalázatos életnek, nem kételkedvén, miszerint megismerők lesztek, hogy véghetlenül szerencsétlen voltam, de hogy jobb sorsra lettem volna méltó. De még nincsen ok elcsüggednünk. Tudva van előttetek, hogy a hatalmas török császár oltalma alatt állok, hogy ő kész, benneteket is oltalma alá venni, s hogy a bal eseményeknek egy egész halmaza sem képes őt elnyomni. Ha elveszítené mind azt, mit Europában bir, — a mi pedig még messze távol van tőle — fenmaradna még két világrész számára, melyeken uralkodik. Nem volt a fényes portának a mostaninál több ereje, midőn a keleti birodalmat kiforgatta: a nyugoti még kevésbé fog hatalmának ellenállani. Tehát még nem érkezett meg az idő, mondani, — mint naponkint történik — hogy, bizony, már oda van a török. A ti elleneitek s az enyéim ezt jól tudják. Ez okon kímélnek minket, mert máskülönben, hajlamaikat követve, azon lennének, hogy bennünket kiirtsanak. Vagy nem emlékeztek az annyi ízben ismételt vérontásról? Van-e valaki közűletek, ki nem vesztett volna egy testvért, egy rokont, egy barátot Caraffa vérpadján? Mi haszna volt panaszt emelnetek ellene, mi haszna volt megmutatnatok, hogy ennyi kegyetlenségnek csak egy a czélja: az özvegyek s az árvák kifosztása? Parancs érkezett az igazságszolgáltatás formáinak tiszteletbentartására; de valljon végrehajtatott-e a parancs? Kétszáznál több személyt számlálhatunk, kiket ő csak azért marasztott el, mert neki úgy tetszett, s kik, midőn magokat a vád alól menteni akarnák, a szemtelen választ vették tőle: hogy előbb kivégeztetnek, s aztán védhetik magokat a perben. Meddig fog türelmetek tartani? Elleneitek hatalma nem oly nagy, mint vélitek. Mióta vetem én azt meg? Mit nem értünk volna el

eddig, ha engem egész erővel támogattok? Szolimán, az uj szultán, kezet nyujt nektek, hogy kiemeljen az elnyomásból. Egy hasonnevü szultán előtt remegtek hajdanában azok, kiktől ti most féltek. S ámbár az innen következtetett jóslatoknak nem kell hitelt adni, még is lehetetlen nem közlenem veletek, hogy a törökök rebesgetik, miszerint némi jóslat szerint, birodalmuk, kibontakozván jelen bajaiból, nagyobb virágzásra fog jutni e szultán alatt, mint a minőnek hasonnevü elődе alatt örvendhetett. Legyetek azon, hogy valósággá váljék e jóslat; mert a ti üdvetek azonkép mint az enyim e néppeli összeköttetésünktől fog függeni ezentúl. Számos évek óta nemcsak minnen magunk oltalmazzuk magunkat, hanem oltalmaztatunk őáltalok is. Aggodalmas gonddal ápoltuk mindig e szövetséget; miért tértek el a rendszertől, melyet tinnen magatok oly jónak tapasztaltatok? Vagy talán elleneitek igéreteibe biztok? Vessétek szemeiteket Erdély nyomorú fejdelmére, látni fogjátok, hogy hiszelékenysége miatt jutott mostani sorsára. Mi haszna, hogy szövetségre lépett velök, mikor annak egyetlenegy czikkelyét sem tartották meg irányában. De semmi szükség idegen példára hivatkoznom; vessétek szemeiteket tinnen magatokra, emlékezzetek meg a beváltatlanul maradt igéretekről, tudom, bölcsebbekké fogtok válni. S ha mindaz, mit eddiglen előadtam, nem képes benneteket megindítani, legalább arról legyetek meggyőződve, hogy egyedül a ti érdektekben szólaltam fel. Én, mihelyest akarom, békét köthetek oly feltételek alatt, melyeket elég hasznosoknak fogna találni olyas úri ember, ki nem gondol a hazával; de én Istennek hála, mióta eszemet tudom, nem feledkeztem meg róla, s most a vágy is ösztönöz, annyi derék földiért boszút állhatni. Kellene, hogy ti is azonképen, mint én, hallanátok a boszú szózatát. [21])

21) Histoire d'Émeric comte de Tékéli, 232. l. Katona XXXV, 535—544. ll.

Az oklevél hangjából észrevenni, hogy Tököli ekkor már elhagyottnak érzé magát, hogy maga sem kecsegtette magát nagy reménynyel. A török fegyverek hanyatlását tagadni annyi csapás után, melyet szenvedtek, s midőn már alig maradt egykét nevesb erősség birtokukban, nehéz feladás volt; jóslatokhoz folyamodni, feneketlen törekvés. A parányi segédpénzből, melyet a porta fizetett neki, egy zászlóalj magyar zsoldos is alig került ki; egykét tisztén kivül táborából elszivárgott a nemesség. Erejét török és tatár dandárok képezték, melyeket parancsa alá adott a nagyvezír, s melyekkel annyiban remélhetett valamit eszközölhetni, mennyiben bizodalmát nem többé a tizenhárom megye hanem Erdély kuszált viszonyaiba vetette.

VI.

Midőn a lothringeni herczeg Magyarországból távozott, családjánál Insbruckban a telet töltendő, Magyarországon és Erdélyben a császári hadak fővezérévé Caraffa lőn kinevezve. Mint ilyes, most Erdélybe ment a nápolyi, mert híre szárnyallt, hogy a tatárok nyíló tavaszszal a tartományra fognak jőni, s mert az örökös tivornyázásban végkép elerőtlenedett Apaffinak halála minden pillanatban következhetvén be, itt volt az idő Leopold uralkodásának előkészíteni az időt. Caraffa már huszonegy évet töltött a tiszai részekben, Erdély ügyei tehát nem voltak ismeretlenek előtte, de ezekre nézve főtanácsosul Absolon Dániel adatott melléje, ki Munkács bevételekor Leopold szolgálatába lépett. Ennek sugallatára mindenek előtt azon volt, hogy Telekit magához hajlítsa, őt, a főfő embert

a fejdelem udvarában azonkép, mint a rendek gyüléseiben. S ebbeli czélzatában sükert annál is inkább remélhetett, mert Teleki tudta, hogy az általa hat év óta követett eljárást soha sem fogja neki megbocsátani a porta, s hogy ez, ha védura marad ezentúl is Erdélynek, Tökölit szándékozik a tartomány fejdelmévé nevezni az öreg Apaffi halála után, mi az ő — Teleki — bukását fogja okvetlenül maga után vonni.

Caraffa Szebenbe érkezvén, egyenesen a fejdelem házába szállott: Apaffi még mindig Fogaras várában ült. Itt vette a tábornagy felhivását: nyilatkoztatná ki, ő és az urak, mily indulattal viseltetnek a császár iránt; mily készületeket tettek a tatárok fogadására, ha ezek netalán Erdélyre törnének; s mily és mennyi erővel fogják a császáriakat támogathatni a török ellen. Továbbá küldené tanácskozás végett hozzá, Szebenbe, Teleki Mihályt. A választ ennek veje, Vay Mihály, hozta meg, ki előre bocsátván a fejdelem örömét Caraffa megérkezésén, előadta: hogy Apaffi s az urak tetteik által tüntették ki indulatukat a császár iránt, hadait készséggel fogadván be erősségeikbe s mindennel látván el őket, mire szükségök van; hogy a Konstantinápolyban tartózkodó követek jelentése szerint, a törökök végveszélylyel fenyegették Erdélyt, mert a császáriak semmiféle ellenállást sem tapasztaltak, midőn téli szállást vettek a tartományban, s büntetésül parancs volt menendő a tatárokhoz, állanának boszút a hitszegőkön, sikerült azonban a követeknek, némileg lecsendesíteni a díván dühét, mely egyelőre csak az adó beküldését sürgeti; s végre hogy a segédről, melylyel Erdély Leopoldot támogató leszen, Teleki és társai fogják értesíteni a tábornagyot.

Teleki élénk aggodalommal indult ki Fogarasból: az eperjesi vértettek Erdélyben is rettentő viszhangot költöttek fel. Végintézetet tőn, mint ki halálának megyen elébe. 22)

22) Cserei Mih. 180. h.

Aggodalma alaptalan volt: Caraffa lovas osztályt küldött elébe, mely őt a legnagyobb tisztelettel fogadja. [23]) Erdély fejdelme és rendei még Bethlen Gergelyt és Eleket, Székely Lászlót, Frank Bálintot, Szabó Kerestélyt, Bethlen Miklóst, Apor Istvánt, Alvinczi Pétert, Sárosi Jánost és Filstich Mihályt adták melléje, ‚felhatalmazván őket, hogy Caraffával alkudozhassanak, s kinyilatkoztatván, hogy a mit küldöttei végezők lesznek, azt ők helyesleni fogják és megtartani.' [24]) De Telekin kivül a többiekkel csak színre alkudozott Caraffa; s midőn Bethlen Miklós, ki imént emlékirást nyujtott be Scherffenbergnek [25]) mely kivált Teleki buktatására volt irányozva, országgyülést indítványozott az ügy elintézésére, Caraffától válaszul nyerte: „a ki egy ajtón, egy kulcs segédével mehet be a szobába, az bolond volna, ha mindenünnen együvé gyüjtött lábtók segédével az ablakon akarna bemenni." [26]) Az egy ajtó, az egy kulcs Teleki vala, ő, ki nehány nap alatt még nagyobb súlyra tett szert Caraffa tanácsában, mint melylyel maga Absolon birt. Ez ugyanis oly véleményben volt: hogy Apaffinak Erdély fejdelemsége helyett más urodalmakat kellene adni s Erdély különállását végkép megszüntetni, Magyarország királyait illetvén a főhatalom e tartományban, melyet, mint az öszves birodalom egyik védfalát, meghitt tisztek gondjaikra kell bízni. Erdély különválasztása Magyarországtól nemcsak igazságtalan de fonák cselekedet is volt: kell hogy azonegy lélek kormányozza mindkettejét. [27]) De Teleki nemcsak mindenható tanácsosa hanem őszinte híve is volt az Apaffi-háznak, s Absolon tanácsát sokallotta. Én a kormánynál mindig

23) Vico: „Telekium superbi ingenii virum maxima honoris significatione excipit."

24) Szász, Sylloge tract. 39. l.

25) Moribunda Transsilvania ad pedes SS. Imperatoris projecta.

26) Bethlen önnéletirása, II. könyv 17. fejz.

27) Vico, 321.

a közjóra ügyeltem, — mondá Caraffának — én a magam érdekét soha sem választottam külön a közérdektől, s most is szentül fogadom, hogy a császár véduralsága Erdély felett kettő által biztosítható: ha Apaffi meghagyatik a fejdelmi széken, s ha minden háborgatás nélkül megmarad mostani állapotában a vallásügy. Caraffa nem késett e nézethez állani; s május 9-én fejdelem és rendek nevében Leopoldot és örököseit Erdély véduraiul fogadta a küldöttség. Erdély — mondja az Absolon által szerkesztett oklevél — visszatér Magyarország királyához, melytől az irigy sors s egyesek vak merényei különválasztották, és elfogadja I. Leopold római császár és magyarországi örökös király, s utódai, a leendő magyarországi örökös királyok (mint a legújabb pozsonyi országgyülésen nyilvánítatott) atyai és hatalmas oltalmát, a rendek közmegegyezéséből. Lemondunk teljhatalmu megbizásunknál és nagyobb biztosítás okáért a fenséges fejdelem és rendek végzéseinket megerősítő levelénél fogva, közakarattal, önkénytesen, és keresztyén buzgalomból az ottomán oltalomról s jövendőrei minden levelezésről, ajándék és adóküldésről, lemondunk minden érintkezésről a portával s a római császár legkegyelmesebb urunk és utódai a magyarországi törvényes s örökös királyok bármely elleneivel, hűtlenség és felségsértés büntetése alatt, mely a vád igazságának kiviláglása után Erdély törvényei szerint fogja sujtani a bűnöst. Elfogadván másrészről, őszintén és jó hiszemmel, ő felsége atyai oltalmát magunk s Erdély öszves utódsága számára; és hogy ezen magunk-alávetésének és alkalmazkodásának tettleg némi jelét adjuk, a felebb említett felhatalmazásnak s végzéseink a fenséges fejdelem és rendek általi megerősítésének alapján, befogadjuk a római császár őrségeit a kővári, huszti, görgényi és brassai erősségekbe (azokon kivül melyekben már tettleg létezik császári erősség,) s készek vagyunk fegyverrel menni a keresztyénség közös ellenére, vagy bár kire, ha ő felsége paran-

csolni fogja; könyörögvén alázatosan, hogy a győzhetetlen császár, vele született kegyelmességében szabadságainkat és kiváltságainkat, névszerint az eddig befogadott hitvallások szabad gyakorlatát megerősíteni, s minket és utódainkat azokban oltalmazni és megtartani méltóztatik; nem kételkedvén, hogy gróf Caraffa ő nagyméltósága a fenséges fejdelem s az öszves ország alázatos folyamodványait ő felségének hatályosan fogja ajánlani, azoknak elfogadásaiglan a lothringeni herczeggel kötött szerződés érvényességben maradván. [28]

Ezen folyamodványok készítése úgy a végett, hogy a nyilatkozvány országul megerősíttessék, Fogarasba hivattak a rendek. [29] A megerősítés nem maradt el, [30] s a június

---

28) Szász, sylloge tract. 40. l.

29) Vico szerint ugyan a fogarasi országgyülés megelőzte volna a nyilatkozvány aláirását, — „Cibinium ablegati — így ir — respondent, se de tantis ac tam novis rebus decernendi nullam habere potestatem nisi prius ad curiata regni comitia referant. Caraphaeus sinit Fogarae libera haberi comitia; in iis igitur permissa potestas ablegatis, ut apud Caraphaeum rei transsylvanicae providerent, quod aequius, melius videretur. Ubi cum his redierunt mandatis" sat. De Bethlen Miklós világosan irja, hogy ő, ki a nyilatkozvány elfogadásáról vagy el nem fogadásáról Fogarasban akart a rendekkel tanácskozni mielőtt az aláiratnék, egymaga maradt kivánságával. Mind Bethlennél mind Csereinél semmi nyoma, hogy a küldöttség Fogarasba rándult volna, a rendek megegyezésének kikérése végett. Más részről azonban Telekinek és társainak felebb idézett s május 3-án kelt felhatalmazásában, melyet első izben Szász Károly tett közzé, olvassuk: Nos status et ordines trium nationum regni Transsylvaniae .... damus pro memoria, quod ... denuo expedivimus ad Exc. D. Caraffa ... fratres nostros D. Michaelem Teleki sat. Úgy látszik tehát, hogy ezen oklevél a küldöttségnek Szebenbe indulása s érkezése után kelt, s hogy Teleki a rendek nevében szóló felhatalmazást pótolólag maga után küldette, mint szükségest. Ezen ‚plenipotentiales confirmatoriae' névszerint a ‚denuo expedivimus' szók téveszthették el Vicót. Bethlen Miklós tiltakozását ő is emliti, de azon megtoldással, hogy a tiltakozó utóbb a többiekhez állott: „Tekelius et reliqui omnes consentientibus studiis repromittunt. Unus omnium Nicolaus Betlenius incredibili ardore animi intercessit. Omnes Betlenium, ne perverso et importuno libertatis studio provinciam perditum eat, commonent, commoventque."

30) Rebus sic confectis vagy contractis — irja Bethlen — elmenénk vissza a fejdelemhez Fogarasba, és ott a szegény fejdelem s ország Caraffa kivánságát egészen teljesíté, a Teleki omnipotens munkája által.

1-én kelt folyamodványi pontoknak ez volt értelmök: I. A négy befogadott hitvallás soha semmiféle időben és semmiféle ürügy alatt se háborgattassék szabad gyakorlatában, mint eziránt a fenséges lothringeni herczeg végezett velünk. II. A jelen fenséges fejdelem, s általunk már megválasztott fia, országlásukban ne akadályoztassanak, hanem Erdély törvenyei és szokásai szerint megtartassanak abban; haláluk után is szabadon választhassanak az erdélyiek fejdelmet, ki mindenütt és mindenha Magyarország nádorát rangban megelőzze. III. A patronatusi és papi jog soha sem hozathassék be Erdélybe. IV. A régi, jelen és jövendő fejdelmek kiváltságai és adományai, s általában az ország törvényei és szokásai, minden újitás nélkül, szentül és illetetlenül tartassanak meg. V. Az Erdélyhez tartozó, s a törököktől már visszafoglalt vagy ezentúl visszafoglalandó magyar részekben fekvő azon jószágok, melyeknek tulajdonosaik erdélyiek, ezekhez kerüljenek vissza. VI. Magyarországon is igazságos igényeik kielégitését lássák az erdélyiek; VII. és szabadon kereskedhessenek mindenütt. VIII. A szökevényeket és árulókat egyik fél se legyezgesse, sőt adassanak ki; a hamis feladók pedig vegyenek büntetést Erdély törvényeinek értelmében. IX. Minthogy Erdély már erején felül tüntette ki hódolatát ő felsége s a keresztyén ügy iránt, emeltessék le róla a szállási és adózási teher, s elégedjék meg ő felsége évenkinti ötven ezer tallérral. X. A törökkel kötendő béke Erdély jövendőjét is biztositsa; s ő felségének katonasága az erősségekből s általában a tartományból kivonassék, és míg ki fogott vonatni, semmiféle kárt se tegyen a hazafiaknak, valamint az ország kormányába és jövedelmeibe se avatkozzék. XI. Veszedelem esetében a fejdelem és fejdelemné s az öszves udvar és a rendek megannyian az erősségekkel ellátott helyekbe vonulhassanak oltalomkeresés végett. XII. Osztogasson ő felsége általános és örök amnestiát Erdély minden állapotu és rangu lakosainak, kik eddiglen tettel vagy irással

vétkeztek ellene. XIII. Ha, mitől Isten mentsen a fejdelem és fejdelemné, s Erdély urai és nemesei a törökök és tatárok miatt nem volnának képesek megállani, méltóztassék ő felsége azoknak, kik hozzá folyamodók lesznek, Magyarországon vagy más tartományaiban menedéket, oltalmat, ellátást adni. 31)

Leopold ama nyilatkozványra s ezen folyamodási pontokra június 17-én egész általánosságban ekkép felelt: Hívünk, gróf Caraffa Antal, bőséges jelentést tett nekünk nem kevésbé dicséretes mint tinnenmagatoknak hasznos végzéstekről, melyhez képest, lerázván magatokról a pogány jármot, mely annyi évig nyomott és majdnem elnyomott benneteket, s lemondván önként az ozmán oltalomról sőt elviselhetlen rabságról, hozzánk mint törvényes királytokhoz öszves utódaitokkal egyetemben visszatértetek, személyeiteket és vagyonotokat császári királyi oltalmunk alá vetvén. Mely nemes és bátor nyilatkozástokat, valamint a török ellen eddigelé nyujtott minden segédet kegyelmes és hálás lélekkel vevén, nem fogunk kiméleni munkát, éberséget és szorgalmat, hogy fenmaradástokról és biztosságtokról, a pogány bármily törekvései ellen gondoskodva legyen, s atyai oltalmunkat mindjárt jelenleg is érezzétek, valamint lelkismereti szabadságában s az Erdélyben eddig tűrt és befogadott vallás gyakorlatában háborgattatni senkit sem engedendünk, szóval, mindenkép azon leszünk, hogy kegyelmességünkbe vetett bizodalmotoknak megfeleljen az eredmény, szigorú katonai fenyítéknek is megőrzése által. E végre kemény parancsok mentek tábornokainkhoz, s a jelen hadjárat befejezése után, folytatni és betetőzni fogjuk ebbeli, reátok nézve oly üdves intézkedéseinket, közlendvén veletek eziránt őszinte nézeteinket. Addig is bizzatok velünk együtt a Mindenhatóba, ki saját ügyét védeni fogja, folytassátok a megkezdett művet, s várjatok minden jót atyai gondoskodá-

31) Szász, sylloge tract. 45. l.

sunktól és kegyelmességünktől, melyet lehető legbőségesebben ajánlunk fel nektek. [32])

Kővár, Huszt és Görgény egész készséggel tártak kaput a császári őrségek előtt, de Brassó vonakodott példájokat követni. Hijába irt reá Caraffa a császár, hijába Teleki a fejdelem nevében. Amaz tehát három lovas és két gyalog ezredet küldött Veterani vezérlete alatt a felhivást felhivás után visszautasító brassai polgárság ellen, s Teleki Veteranihoz csatlakozott, hogy a hatalmas szász várost, mely eddig minden teherviselésben engedelmes volt, az őrségnek is elvállalására bírhassa. Veterani száz lóval s az őrségül szánt német hadi osztálylyal Szebenből előre ment, oly remény fejében, hogy katonáit megkímélheti a fáradalmas uttól; de mihelyt Brassó elébe érkezett, a fellegvárból és városból ágyulövésekkel fogadtatott, s kénytelen volt egy közel faluba vonulni. Dandárát itt várta be, sánczkosarak, rőzsék s egyéb vívási eszközök készitésével töltvén az időközt. A lovas ezredek megérkezése után, — nehány kisebb ágyu és mozsarak is levén velök — olykép intézé el kiindulását, hogy ama három ezred három különböző oldalról azonegy időben teremjen a külvárosokban. Ekkor leszállván lovaikról, a fellegvár körüli száraz árkokban fogtak állást a polgárság kitöréseinek gátlására. Magának s a leendő őrségnek a kapu tőszomszédságában nézett ki alkalmas helyet Veterani. A gyalogság megjelenése egyszersmind jelül szolgált a vívás megnyitására. A fellegvár a harmadik gömbre, mely belé esett, megadta magát, a város épen az elsőre: ez is az is feltétlenül. Veterani a polgárok közűl tizenkettőt Caraffához küldött, kik magokat előtte megalázván, kegyelmet kérjenek magoknak és társaiknak. A tábornagy megkegyelmezett a városnak, világos kikötéssel, hogy a felbojtók büntetést vegye-

32) Ugyanaz, ugyanott, 50. l.

nek a fejdelem kezéből. Ehhez képest egy Krais Gáspár nevü aranyműves, nehányad magával kivégeztetett. [33] S Caraffa most Veteranit bizván meg az erdélyi őrségek felügyelésével s négy lovas ezredet hagyván vele, két ezer gyaloggal, négy száz lovassal s a szükséges vívási eszközökkel Lippa elébe indult.

VII.

Leopold az 1688-diki hadjáratnak Nándorfehérvár visszavételét tűzte ki fő feladásul. E végre az előleges terv szerint, május végén Eszéknél negyvenezer ember együtt leszen, s hat ezer főből álló mellékdandár Boszniába nyomulván, ama vállalat könnyebb végrehajtására, a Száva jobb partján Nándorfehérvár irányában fog működni. Mind a lothringeni herczeg mind a bajor választó fejdelem igényelték a fővezérletet. Leopold örömest sógorának ád elsőséget, ki XIV. Lajos által országától elejtetvén, már számos évek óta buzgón szolgálta a császárt kivált a török elleni hadviselésében; de Maximilián Emánuel a bajor választó fejdelem kinyilatkoztatván, hogy hadait csak azon esetre hagyja ipának a császárnak seregénél, ha ennek ő leszen fővezére, s követelésében a badeni őrgrófok által is támogattatván, kivánságának teljesülését látta. A Boszniában működendő dandár vezérletével badeni Lajos bizatott meg. Hogy azonban a lothringeni herczeg is némi elégtételt nyerjen, s a tábornagyok közötti surlódások főszerzője

---

33) Veterani's Feldzüge, 37. l. Bethlen Miklós az id. h. Wagner, hist. Leop. II. 52.

eltávolíttassék, Hermann őrgróf császári főbiztosul Regensburgba küldetett, s helyébe hadi tanács-elnökül Starhemberg Rüdiger neveztetett. [34])

Addig míg a választó fejdelem Münchenből meg fogott érkezni, Caprara járt el a hadjárat előkészületeiben. Utban volt Eszék felé, midőn Székesfehérvár, melyet Batthyány Ádám már húzamosabban körültáborlott, éhség által kényszerítve, május 19-én magát megadta. Az alkupontok erejénél fogva, miket elfogadás végett Laxenburgba küldtek az őrségbeliek, parancsnokuk Amhád basa ezerszáztizennyolczad magával, a nőket és gyermekeket ide nem tudva, bántás nélkül kiköltözködött a városból s Batthyány által melléje adott magyar és német védcsapatok által Eszékig kisértetett. Székesfehérvár visszafoglalásával a budai beglerbegség két évvel azelőtt még oly terjedelmes hatóságának végnyoma is elenyészett. [35])

Caprara alig tizenkétezer embert talált az eszéki táborban. Június 28-án Erdődön találjuk, más nap Vukovártt, hol július 5-dikéig időzött. — Caraffa, a solymosi erősség bevétele után június 18-án Lippa vívásához fogott. A hely jelentesnek tartatott, mert Váraddal, Gyulával, Jenővel Lippa fogná az új szerdárnak biztosítani a közlekedést; s mert Erdély összeköttetését a császáriak hatalmában volt Péterváraddal Lippa fogja eszközleni. Starhemberg Guido a gyalog hadak élén, s Piccolomini és Veterani, kit Caraffa szintén magához hivott, ostrommal bevették a tűz által mármár felemésztett várost; az őrség a várba vonult, melyet két nap mulva kénytelen volt általadni, még pedig feltétel nelkül. Két ezer fegyveres fogságba került, a nők — nehány szépség kivéte-

---

34) Wagner, hist. Leop. II. 55. Röder, II. 52.

35) ‚Exilium turcis annotat Alba redux', mondja a Fehérvár felszabadítására veretett emlekpénzen álló évvers. Wagner, II. 43. Katona, XXXV, 575. Röder, II. 53.

lével, melyeket Caraffa tisztei magoknál marasztottak, a gyermekek és aggastyánok a temesvári basának küldettek. Lippa bukását Lugosé követte, melynek háromszáz főből állott török-rácz őrsége a helyet minden ellenállás nélkül feladta. [36] Veterani ekkor Karánsebes ellen fordult, honnan Erdélyt könnyen veszedelem érhetné; s Caraffa Szegednél átkelt a Tiszán, Erdődnél átkelt a Dunán, és most hadainak részét Lajos őrgrófnak adta által a boszniai hadjárat számára, részét a fősereg táborába vitte.

Caprara még Vukovárnál állott, midőn értésére esett, hogy a Musztafa nagyvezír által szeraszkírrá nevezett Hasszán basa tizenötezer emberrel Nándorfehérvárnál, Jegen basa tizenegy ezerrel Szabácsnál, a boszniai basa kilenczezerrel Banalukánál s négyezer főből álló dandár Bródnál a Száva partján táboroznak; értésére jutott továbbá, hogy Nándorfehérvárnál körülsánczolt tábor épitése van munkában. A császári tábornagy július 6-án Illok ellen indult, melyet 12-én bevett, s honnan Lajos őrgróf vissza, Erdődre, ment, hol, mint láttuk, Caraffával találkozott. Bécsből oda volt utasítva, ‚hogy Kraljeva-Velikánál vagy más alkalmas helyen hidat vervén a Száván, túlnan a bánnal és Draskovics horvátjaival egyesüljön, a folyam partjait az ellenségtől tisztítsa, s ezáltal a Nándorfehérvár elleni vállalatot támogassa'. [37] Caprara július 14-én Nestinnél táborozott, tiz mérföldre Eszéktől, honnan azelőtt tizenhét nappal kiindult, s hol a főhadi tanácstól parancsot vett: ‚ne sietne mód felett Pétervárad felé, mert hiszen be kell várni az őrgróf boszniai működésének eredményét, mihez némi idő kivántatik'. A tábornok tehát még az eddiginél is nagyobb lassusággal július 18-án érkezett Pétervárad alá, hol addig, míg a választó fejdelem elvégre meg fogott érkezni, hadaival tábort jártatott, a tábort sánczokkal környeztette s Titelbe őrséget küldött.

36) Vico, 339. l. Wagner, II. 44. Contarini, II. 57.
37) Wagner az id h. Röder, II. 55.

A főhaditanács pedig fáradalmaiban híven osztozkodandó, megirta neki, ‚miszerint ő — a tanács — hírt vett, hogy Pétervárad nem fekszik épen a Dunánál, hogy tehát a tábornagy visszavonulásának a Dunához, biztosítására, vezessen egymást szárnyékoló csúpokkal ellátott vonalat a folyam partjáig.‘ 38)

Midőn Caraffa a táborba érkezett, még mindig csak helyettes fővezére volt a seregnek, s Caprarát tétlensége miatt méltán vádolhatni, úgy látszik, mert Nándorfehérvártt épen e napokban lázadás ütött ki, mely a szeraszkírságot Musztafa nagyvezír ellenére Hasszántól egy pártos czimborára, Jegen Ozmánra szállitotta, s melynek felhasználásával talán hosszasb vívás nélkül, merész hadi csín által juthattak volna a császáriak Nándorfehérvár birtokához. Végre, július 28-án Péterváradra érkezett a választó fejdelem. Az ekkor huszonhat éves Maximilián Emánuel, Leopoldnak 1685. óta veje, bátor katona, vitéz férfiú vala, de a hadvezér tapintatával és ismereteivel csekélyebb mértékben volt felkészítve; a sereg, melynek parancsolt, tizenhét ezer gyalogból s tizenöt ezer lovasból állott kilenczvennyolcz ágyuval. A bajorok száma hétezerre, a svábóké és frankoké ötezerre ment. Július 30-án Heissler és Wallis visszaérkeztek Titelről, melyet elfoglaltak s melybe őrséget vetettek; augusztus 7. 8. és 9-én a császári hadak Zimonynál, a Szávának úgynevezett czigányszigetén felül egy mérföldre, általkeltek a folyamon. A Száva tulsó partján állomásozott török had hiába ügyekezett a császáriakat visszaszorítani, ágyúinak tüze úgy nem gátolhatta általkelésöket, mint nem a part meredeksége. A szeraszkír s a czigánysziget oltalmával megbízott Tököli 9-én éjtszaka Szendrő felé vonultak vissza; s a leopoldiak elfoglalván a Nándorfehérvár alatt elnyúló, általok odahagyott tábort, nyomban megszállották a várost.

---

38) Röder, II. 56. l.

Nándorfehérvár épen a Szávának a Dunába szakadásánál, ennek jobb partján fekszik. Éjszakról, keletről és nyugotról, a szerbbolgár hegyhát sarjadékai emelkednek a folyam fölébe, délről halmok és dombok által csak helylyel-közzel megszakasztott rónaság terül el. A város ama sarjadékok egyikén Zimonynyal szemben, épült, s akkor is, mint jelenleg, több részből állott: a nyugotról sziklán fekvő várból, a keletről emelkedő felső városból, az éjszakról épen a Szávának torkolatánál elnyúló vizivárosból, s a délszakra eső külvárosból. Ennek kivételével, a többi városrészek lőrésekkel ellátott és tornyokkal szárnyékolt kőfalakkal erődítve és egymástól különválasztva voltak. 39)

Midőn a szeraszkír Szendrőhöz vette magát, felgyujtotta a nagyterjedelmü külvárost, melynek lakosai kivált szerbek és zsidók voltak, Ibrahimot a néhai szegszárdi béget parancsnokul hagyta a várba, s buzdításul a ‚budai basa' czímével diszítette fel az aggastyánt, Amhád basát pedig szerdárul, azaz: három, négy ezer jancsár vezéreül nevezte. A felsőváros török népségének része vagyonával Viddin felé ügyekezett a Dunán, része Temesvárnak tartott, része a várba menekült; a szerbek nagyjából a császáriakhoz állottak. 40) A választó fejdelem Eugen savoyei herczeget oda utasította: ügyekeznék a külvárosban dúló tüzet eloltani, de a szél által növesztett elem erősebb volt Eugen minden ügyekezeténél. Tetemes szüleség, minden, mit a lakosok nem vittek magokkal, a lángok martalékává lett.

A főhaditanács Maximilián Emánuelnek meghagyta: ‚kímélné legalább kezdetben a számra úgy sem tetemes gyalog hadakat a lehetőségig, hogy a válságos pillanatokban minél nagyobb hasznokat vehesse.' 41) A választó fejdelem ez okon

39) Ugyanaz, II. 59. l.
40) Hammer, VI. 516.
41) Arneth, 95.

csak egy oldalról szándékozott vívni a felsővárost. Az e végre kiszemelt délszaki oldalnak kőfalöve czölöp-ereszü mély szárazárokkal volt erősítve; s a kőfalöv megett — mit a vívók nem tudtak, — még egy árok volt és még egy kőfal. A vívás ügyeivel első sorban gróf Sereni bízatott meg; több lovas ezred — köztök Barkóczy huszárai — Szendrő felé küldettek, Jegen ozmánbasa mozdulatainak szemmeltartására.

A hely szemléje után, augusztus 12-én a leégett külvárosban megnyittattak a víárkok. Főhadiszállását a külváros megett elszórt kerti lakok egyikében vette a választó fejdelem, a tábornak épen közepette. A víárkokban napról napra három ezer ember fogja egymást felváltani. Még augusztus 12-én veretett vissza az őrség első kitörése, 13-án a második. Utána való nap kezdetét vette a hely lődöztetése, de melynek hatása egyelőre csekély volt, mert a Budáról ide várt nehéz lőszerek pénz és szállító eszközök szüke miatt, még mindig távol voltak. Augusztus 15-én az őrségbeliek harmadik kitörése is visszautasíttatott, de a más nap fogoly török által a városba küldött megadási felhivás válasz nélkül maradt. A törökök napról napra hatalmasabban feleltek a császáriak gyenge tüzére; a víárkokban mindamellett nagy volt a tevékenység; a vonalok csaknem közvetlenül a városfal árkáig értek immár, s Maximilián Emánuel oly annyira nem gondolt a veszedelemmel, hogy a császár tanácsosnak látta, őt Caraffa által intetni, ne keresné fel, úgy szólván ok nélkül, a veszélyeket. Augusztus 22-én a vívóknak sikerült hidat verniök a váron alól, netaláni felmentési kisérleteknek, ha ilyesek a Dunán felfelé czéloztatnának, meghiusítására; s ugyanaz nap egy csausz érkezett a táborba, Jegen Ozmánbasától küldve, ki szabad menetet jövetet kért Szülfikar Effendi, a Bécsbe küldendő portai követ számára. 42)

---

42) A választó fejdelem aug. 23-án kelt deák válaszának másolata a carlsruhei nagyherczegi levéltárban, Rödernél, II. 63. Minthogy azonban a

Augusztus 25-én a választó fejdelem rendelkezésére állottak a nehéz lőszerek. S most három ágyutelepről oly hatékonyan tüzeltek a vívók, hogy a felsővárosnak déli homlokzatát a keletivel öszvekötő sarokköröndöt rövid idő mulva rommá volt lőve. Augusztus 28-án a városból küldött gömb a vívók egyik lőpor-raktárát felrepítette, s a törökök ezt felhasználók, két helyütt is törtek ki; de minden süker nélkül. Más nap másod ízben hívta fel Maximilián Emánuel levél által az őrséget, adná meg magát. ‚Tiszteljük ő magasságát, a választó fejdelmet; jól van,' volt a szóbeli válasz, [43] melyet megtorlandó, Starhemberg Guido ezredes éjfélben az árokeresznek egyik sánczát hatszázad magával megtámadta s az ellenséget szerencsésen kiverte belőle.

A vívás ernyedetlenül folyt, de az őrség tüze is ügyesen volt irányozva s napról napra erélyesebbé vált. September 2-án Eugen savoyei herczeg veszedelmes sebet vett, 4-én az őrség ismét egy gömböt vetett a császáriak egyik lőportartójába, mely felrepülvén, egy szomszéd mecsetet is magával sodrott s romjaival a víároknak legszélsőbb részét behányta. [44] Ez nap a lothringeni herczeg is érkezett a táborba, s a fővezérség iránti feleselések megujulandók voltak, mert a választó fejdelem már is tiltakozott minden beavatkozás ellen, ha Caraffának nem sikerül, a herczeget arra bírni, hogy Maximilián Emánuelt magára hagyván, a lovassággal Bolgárországra törjön. Közbenjött betegség ismét távozásra bírta a lothringenit a seregtől, s a lovasság Szendrőn innen maradt. [45]

---

müncheni királyi könyvtárban következő nyomtatvány találtatik: „Litterae Osmani bassae aleppensis ad Sereniss. Electorem Bavariae pro impetrando salvo conductu ad aulam caesaream 23. a augusti 1688", csakugyan meglehet, hogy nem a válasz, hanem a felkérés kelt augusztus 23-án, mi azáltal is valószinüebbé válik, mivel valamennyi egykoru évkönyviró szerint, Szülfikar csak néhány héttel később ment Nándorfehérváron át Bécsbe.

43) Boethius, III. 580.

44) Wagner, II. 50. Katona, XXXV. 578. Theatr. Eur. XIII. 287.

45) Vico, 371. I. Röder, 65.

September 6-án, midőn a vívók már akkora rést törtek a kőfalövben, hogy azokon negyven, ötven ember nyomulhat át egy sorban, s midőn a víárokban történt kár meg helyrepótoltatott, a választó fejdelem ostromot parancsolt, öt roham fogván történni: kettő a résekre, s e kettőnek álarczozásául egy a Dunától a felsőváros keleti homlokzatára, egy a Szávától a felsőváros nyugoti homlokzatára, s egy a vizivárosra hajókról. A két első rohamot kétezer száz ember fogja végrehajtani, közvetlenül a fejdelem és Sereni vezérletök alatt; környezetökben Sárkány ezredessel találkozunk. A mint kimozdultak a hadlábak, Scherffenberg halva terült el egy golyótól, Fürstenberg ezredest hasonló sors érte, Auersperg ezredes megsebesítetett. A roham mindazáltal szerencsésen végrehajtatott mind két résnél, de a választó fejdelem most észre vette, mily hézagosan volt a város oltalmi eszközeiről értesítve, mert a belső árok és sánczai, melyekről felebb szólottunk, nem kevéssé lepték meg őt. Katonái a kivívott bástyán állottak, védtelenül a törökök gyilkos tüzének kitéve. A legbátrabbak is ingadozni kezdtek a golyók és kövek záporában, a reájok hajított lőporzsákok lángárjaiban. De Maximilián Emánuel most magához vonta a tartalékcsapatokat. Első, ki az ellenség árkába ugrott, Starhemberg Ferencz volt, Guido testvére, ezredének legénysége követte a példát, maga után vonva a vívó had legnagyobb részét. Gyilkos tusa után, melyben a választó fejdelem is arczán nyíl által megsebesítetett, végre a keresztyéneké volt az árok, a törökök sánczaikba szorultak, míg innen is kiverettek.

Mindez két órának műve volt. E közben a többi pontokról szintén megtörténtek Arco és Heissler tábornokok s Pinni főőrmester vezérlete alatt a rohamok, sükerrel mindenütt. A város be volt véve. S most a várnak őrsége, kitűzvén a fehér zászlót, kegyelemre megadta magát. A választó fejdelem őket, köztök Ibrahim parancsnokot, életben hagyta, s kívülök talán

még ezer török kerülte ki a halált. A többiek mind felkonczoltattak; az elvégre diadalmas ostromlók dühe nem ismert határt. Hétezerre tétetik a török halottak száma, a keresztyéneké csak hétszázra. A zsákmány nem volt felette nagy, mert a lakosok, mint már emlitettük, vagyonuk nagyobb részét még a vívás kezdete előtt a Dunán lefelé szállitották; az elfoglalt ágyuk száma hetvenhétre ment, köztök két roppant faltörő, melyek közűl az egyik háromszáz húsz, a másik négyszáz negyven fontnyi golyókat lőtt. [46]

Nándorfehérvár vívása közben, Jegen Ozmánbasa Szendrő felgyujtása után visszavonult Sofiáig; Galambóczot is üresen hagyták a törökök. Barkóczy huszárai és hajdúi három száz török nőt fogtak el, kik megannyian felvevén a keresztyénséget, része azonnal meg is férjesült. [47] Szendrő védelmi állapotba helyeztetett, ezer gyalog vettetvén belé őrségül. Nándorfehérvár parancsnokává Starhemberg Guido neveztetett; négyezer ember adatott melléje. Parancsot vett, nyomban hozzálátni az erődítési művek helyreállításához és tökélyesbítéséhez; s ő erélyesen járt el tisztében. [48] S most a választó fejdelem ismét Caprarára bizta a hadak vezérletét, és visszament Bajorországba. Ott az általa épitett schleisheimi kastélyban, három órányira Münchentől, gazdag festménytárának egyik főbb diszét tette Nándorfehérvár kiostromlásának ábrázolata; műve egy németalföldi festésznek, kivel magát táborból táborba kisértette, s kinek művei közűl még más három, az Esztergom, Érsekujvár és Buda visszafoglalását tárgyazó festmények közelebbről érdeklik a magyar történelem e korszakának barátjait.

46) Maximilián Emánuel jelentése a császárhoz, Rödernél, II. 66—71. Boethius, III. 590.

47) Boethius, III. 568.

48) Wagner, II. 52. Arneth, 100. l.

VIII.

Lajos badeni őrgróf, boszniai hadjáratát megnyitandó, Erdődről, hol őt július közepén hagytuk, ötezer emberrel s tizenöt ágyuval Eszékre ment. Innen Deákováron át Posegára indult, hol Hofkirchen ezredes magyar-német csapatát, mely Bródot imént elfoglalta, magához vonván, útját Sziszeknek vette. A bán négyezer emberrel Petriniánál táborozott, s augusztus 8-án mindketten a Száván átléptek. Négy nappal később az Unnához érkeztek, a folyónak jobb partját a boszniai basának hatezer főre becsült dandárától tisztították, s augusztus 15-én Kosztajniczát, mely még a mult évben ujból török kézbe esett, visszafoglalták. ‚Azon vagyok — irá más nap az őrgróf a császárnak — hogy e szép és jó tartományt a lehetőségig kiméljem, de a velem levő horvátok, kik magának az érdemes bánnak sem szoktak szót fogadni, mindenféle kicsapongásokat tesznek. Kivált Thurn kőrösi parancsnok ellen kell panaszt emelnem, ki nemcsak szabadosan hagyja kóvályogni embereit, hanem intésemre, hogy ő és véghada annak rende szerint kötelesek felségedet szolgálni, mert azért jár ki nekik a zsold; s hogy máskülönben hanyagságát be fogom jelenteni: rám üzent, miszerint neki azonképen van irótolla mint nekem, s felséged előtt az ő levele fel fog érni az enyimmel; s aztán, ha jár-e nem-e zsold az ő hadának, azt én nem tudom, de annyi tudva van ő előtte, hogy én a magam németjeit sem tudom féken tartani.‘

Dubiczából és Gradiskából kivonulván a törökök, mindkettőbe horvát őrség vettetett, s az őrgróf most különválván

a bántól, ki ötszáz válogatott embert maga megett hagyva, a végek oltalmára visszament Horvátországba, augusztus 28-án Bródnál ütött tábort. Itt vette a választó fejdelem levelét, mely szerint ‚miután a császári sereg nemcsak átment a Száván, hanem Nándorfehérvárt is vívja, természetesen nem szükséges, hogy a hadviselés megnyitásakor elébe tűzött irányban működjék az őrgróf. Foglalja-el most Gradiskát, ha ez még nem történt volna, hogy a felső Szávára is támaszkodhassanak a császári hadak; aztán fogjon állást Bródnál.‘ A bádeni sietett tudósítani a bajort, hogy mindez már megtörtént; s ujabb rendeletek érkezéseiglen Gradiska felszerelésével és a Száva mindkét partján erődített híd épitésével foglalkodott, melyen a keresztyén hadak annak idején bizton költözködhessenek Boszniába.

E közben a boszniai basa és Szjavusz buzsini beg, a fegyverfogható földnépet is magokhoz vonván, Derbentnél tábort ütöttek, hogy az őrgrófnak a hidfő oltalmára felállított hadait csipdezhessék s őt a bosnyák végek sarczolásában gátolhassák. A bádeni, hitelt adván egy kémnek, ki a török erőt legfelebb nyolcz ezer főből állónak mondotta, remélé, hogy váratlan megtámadás által erőt vehet a veszedelmes szomszédon. Hírt költ, hogy a bródi hidon vissza Szlavoniába vonuland, s e hírnek hitelesítésére, september 4-én fényes nappal a hadi poggyászt a hidon átküldi, a gyalogságot Bródba szállítja, csak háromezer lovast marasztván magánál a Száva jobb partján. A mint alkonyodik, utnak indul velök, meghaladja a közel halmokat s az Ukrina vizét, mely őt az ellenségtől külön választja, s 8-án hajnalban Derbendnél, a szpahik sátorai előtt áll. Az őrsök közül egynémelyik szerencsésen megmenekülvén, álmából felébresztette a basát, kinek épen még annyi ideje maradt, hogy az őrgróf megérkezéseiglen, hadait csatarendbe, középett a jancsárokat, mindkét szárnyon a szpahikat állíthassa. Lajos első pillanatra

látta, hogy hazug hírt hozott neki a kém: a török erő legalább is tizenöt ezer főre ment. A helyzet gonosz helyzet volt. Meglepetésről már szó sem lehetett; s a sokkal nagyobb számu ellenség elől biztosan visszavonulni még veszedelmesebb feladat lett volna, mint vele megütközni. Megütközött tehát. Közte és a török lovasság köztt mély-út volt. Átugrat, egyike az elsőknek, a Piccolomini-dandár élén; ez még alig állott rendben, sorban a megvívásra, s Castell dandára nagyjából még a parton innen volt, midőn a szpahik őt körülözönlik. De hadai visszaverik az első rohamot, vissza a másodikat; a török lovasság sorai ingadoznak, s Castellék által oldalt fogva, elszélednek. A középett magokra maradt jancsárok, az első sortüz után, handzsáraikhoz nyultak, s védenék magokat, de a lovasság által összegázolva, része ott veszett, része tömegesen megfutamodott, hogy az utána rohant vasasok kardjai által megziláltassék. Mondják, ötezerre ment a török halottak száma; a basa s a jancsáraga közöttök voltak. Az őrgróf két ezer fogolylyal és ötven zászlóval tért vissza Bródra; saját veszteségét kétszáz főre becsülte. [49])

A derbendi győzelem huszonnégy órával előzte meg a nándorfehérvári diadalt. Ennek is annak is híre azonegy időben érkezett Bécsbe. A főhaditanács úgy vélekedett, hogy most egy elszánt katonai séta elégséges leszen öszves Szerbia és Bosznia meghódítására. Nándorfehérvárra parancs ment: használják fel a vezérek a török birodalomban még mindig zajló lázadások s a nagynevü végvár visszafoglalása által okozott rémülés alkalmait; legyenek azon, hogy meghaladván a Balkán szorosait, Sofiát a nagy, de rosszul vagy épen nem erődített várost, még az ősz első felében hatalmokba ejtsék; ezáltal lehetségessé válnék a téli szállások terhét részben Ma-

49) Castell Magnus jelentése Hermann bádeni őrgrófhoz, dd. 6. sept. 1688, Rödernél, II. 86. Wagner, II. 55.

gyarországról leemelni, s egy úttal Nándorfehérvár biztosságáról is volna gondoskodva. A lovasság tíz nap alatt Sofia előtt teremhet; a gyalogság majd utána fog jőni. — De Caprara oda nyilatkozott válaszában, ,hogy a tábornokok megannyian olyasnak vélik az indítványt, mely a sereg erejét felülhaladja. Sofia városát, hacsak kissé akar ellenállani, a lovasság egymaga nem képes bevenni; a kifárasztott és megfogyasztott gyalogságot pedig veszedelmes volna, a lakosok megfutamodása miatt pusztaságra jutott földön s kivált ez évszakban ily hosszu útra bocsátani; annyi bizonyos, hogy october vége előtt nem fogna megindulhatni, mert a szállitási eszközök nem állanak azonnal rendelkezésére.'

Hasonló felhivás ment Lajos őrgrófhoz is, de tőle olyatén válasz érkezett Bécsbe, mint Nándorfehérvárból. ,A bajor választó fejdelem oda van utasítva — irá neki september 15-én az udvar — hogy őt még öt-hatezer emberrel, nehány ágyuval s egy kis pénzzel ellássa. Mielőtt azonban Bosznia belsejébe nyomulnak a hadak, kísérletet kell tenni a tartománynak békés uton meghóditására. E végre küldjön alkalmas személyt Bosznaszerajba; ereszkedjék általa alkudozásba a főbbekkel, hogy necsak magába a nevezett fővárosba, hanem a szerb és dalmát határszéleken fekvő várakba is császári őrséget lehessen vetni. A sereg élelmezését, ha úgy kivántatnék, kész pénzzel is lehetne eszközölni. S csak ha békés uton nem sükerülne a tartomány hóditása, csak akkor kellene fegyverhez nyúlni.' És nehány nappal később parancs érkezett az őrgrófhoz, ,hogy nemcsak Boszniát, hanem Herczegovinát és Dalmátországot is foglalja el, miszerint a császár e tekintetben a velenczeieket megelőzhesse, kik Zenghet már hatalmukba ejtették.' — „A választó fejdelem — válaszolá a badeni — hozzám már útnak indította ama hatezer embert, de nem oly nézetben hogy e maroknyi néppel egész tartományokat hódítsak, hanem hogy őrséget vethessek a Szávánál

elfoglalt helyekbe, s hogy a télen át urai maradhassunk a folyamnak. Alkalmas személyt, melyet Bosznaszerajba lehessen küldeni, bajos volna találni, mert az odavezető hegyszorosok török hadak által megszállvák, s mert Bosznaszeraj s a környék lakosainak nagyobb része törökökből áll. Bosznaszerajba miért kellessék császári őrséget vetni, nehéz felfogni; hiszen az nem vár, az egészen nyilt hely, és mindenünnen annyira fölébe emelkednek a hegyek, hogy macska sem tudna benne elbújni. A dalmát végeknél legfelebb a kis gajzai várba lehetne őrséget szállítani; de mind Bosznaszerajba mind Gajzába nincsen biztos közlekedés a Szávától; az első hó elszigeteli az őrségeket, azaz, tenkre teszi. Kész pénzen eszközölni az élelmezést, igen szép dolog, de ahhoz sok pénz kell s nekem kevés is alig van."

Hogy az udvarnak magában véve igen üdves szándékát — egykori tartományainak birtokába meg visszahelyezni a magyar koronát — az őrgróf a lehetőségig elősegítse, mindenek előtt azon kellett lennie, hogy Bosznia és Szerbia között a Drín vizén át egyenes közlekedést hozzon létre. E végett, miután Bercskánál a fősereg táborából érkezett segédhadat magához vonta, Zwornik elébe indult. A hely a Drín bal partján fekszik, s általa a Bozsniát Szerbiától különválasztó folyam urává teheti magát a birtokló. A zworniki beg a szomszéd szorulatok megszállása által ügyekezett az őrgrófot távol tartani, de valamennyi állomásaiból kiforgattatván, végre is a városba kénytelenítetett zárkózni. A város felett bérczen kastély van, melyet october 15-én a megvesztegetett őrség Herberstein alezredesnek kezére játszott. A kastélynak a császáriak hatalmába kerülésével tarthatlanná lőn a város; miért is azt a basa oly feltétel alatt, hogy népestül szabadon költözködhessék ki belőle, az őrgrófnak feladta. Az itt talált eleség és takarmány a legbecsesebb zsákmány volt, melyre a Bercska és Zwornik közötti kopár földön kiéhezett gyalog

és lovas hadak szert tehettek. — Zwornik megvétele befejezte a boszniai hadjáratot; Erdődy Miklós bán, kit buzgalma nem hagyott otthonn nyugodni, Bihácsot süker nélkül vívta, s dandárát, miután az Unnánál egy török csapatot szétvert, horvát földre vitte; Lajos őrgróf pedig a hadak fővezérletét Piccolomini altábornagyra bízván, felment Bécsbe. [50])

Az udvar czélzatai nemcsak Boszniára és Szerbiára, hanem Bolgárországra és Havasalföldre is kiterjeszkedtek. Veteraninak kötelességévé tétetett: ügyekeznék vagy bolgár földön, vagy a mai Oláhországban erős állást foghatni. Karánsebesről, melyet június végén elfoglalt, a Cserna völgyén Orsova elébe indult a tábornok. Az általa szabadon haza bocsátott karánsebesi őrséget útközben meggyilkolták a szerbek, s e hír annyira elrémitette az orsovai törököket, hogy a helynek üresen hagyásával idején másutt kerestek menedéket, de közűlök is sokan felmészároltattak a földnépe által. Nehány napot, míg hadai magokat kinyugodták, Orsova körül töltött Veterani. A hely roszul volt erősitve s fekvése sem előnyös, mert a szomszéd hegyek fölébe magaslanak, de mégis tekintetet érdemelt, mint az al-Dunának egyik főbb pontja. A tábornok tehát szerb csapatra bízta őrizését, hogy saját hadait ne kénytelenítessék fogyasztani, melyekkel most a Csernecz szomszédságában épült Trajánhidig nyomult elő. Ali basa, a cserneczi parancsnok, ajándékokat küldött Veteraninak; Mitrovaczból megszökött az őrség, sőt Viddinből is, pedig még a Dunának oláh partján voltak a leopoldiak, kiket egyébiránt mind Brassóból, mind Krajovából — a havasalföldi vajda rendeletére — a szükségesekkel ellátták. Ekkor úsztak le a Dunán ama hajók, melyekre Nándorfehérvár lakosai a vívás

50) Egykoru hivatalos iromanyok után Röder, II. 78—91. Mind Wagner mind a Mémoires sur le prince Louis de Bade szerzője (hg. de Ligne) a Mélanges militaires et sentiment. III-dik kötetében, hibásan mondják, hogy az őrgróf Banalukát is elfoglalta.

megnyilása előtt magokat és drágaságaikat bizták; számra nehány száz. 51) Ali basa tizenkétezer tallérral kinálta meg Veteranit, ha irást ád neki, hogy bántatlanul hagyja a hajókat. A tábornok négyszázezer tallért kivánt s fenyegetődzött, hogy máskülönben a Csernecz melletti szigetből elzárja a folyamot. A basa mindinkább elrémült, pedig Veteraninak nem voltak elégséges hajói, hogy a hatalmas folyót elrekeszthesse, s mindössze csak négy lovas ezred volt vele, semmi tüzéri eszközök. Az alkudozások tovább folytak, és kétszázezer tallérban történt megállapodás. A nándorfehérvári szökevények most tizenkét túszt küldtek neki, a pénz lefizetéseiglen, s a császáriak részéről egy biztos, nehány tiszt s egy sor legénység küldetett Vetiszlamra, hol az első hajók horgonyt vetettek, hogy kezökhöz vegyék a pénzt és a szökevényeket szüséghez képest meg is oltalmazzák. Ezek már hatvanezer aranyat leolvastak, midőn alkonyatkor Tököli egy lovas csapattal rögtön köztök terem, a katonákat levágja, a biztost s az aranyokat lefoglalván, elszáguld. Veterani felbontottnak tekintette az alkut, a túszokat visszatartoztatta, s midőn röviddel utóbb a vaskapunál negyvenkét hajó zátonyra került, azokat embereivel kifosztatta, és ötszáz szökevényt táborában marasztott. De a többi hajók, kivétel nélkül szerencsésen leúsztak Viddinig és Nikápolyig; a puskatűz, melylyel a Csernecz melletti szigetről fogadtattak, nem árthatott nekik. 52)

E közben értekezletbe ereszkedett Szorban havasalföldi vajdával, s kieszközölte, hogy ez tizenkét ezrednek és a tüzérségnek téli szállást igért tartományában; addig is, mint Leopold hűbérese havonkint négyezerkétszáz tallér fizetésére

51) Wagner ötszázra teszi a hajók számát: ‚500 scilicet navigia, praetiosis rebus onusta;‘ Veterani nyolczszázra. Rasid, Hammernál, nem a hajók, hanem a szökevények számát említi, s ezeket nyolczezerre teszi.

52) Veterani's Feldzüge, 43. l. Rasid, Hammernél, VI. 517.

kötelezvén magát. Veteraninak azonban úgy látszott, hogy tanácsosabb, a telet Erdélyben tölteni, melyről úgy vélekedett, hogy könnyen kicsúszhatnék a császáriak kezéből, s melyet folyvást a budzsaki tatárok által fenyegetettnek vélt. Visszament tehát Krajován át Erdélybe, hol Nándorfehérvár kiostromlásának hirét vette, s hol egyelőre Háromszéken és a Bozzán táborozván, a bozzai szorosnál sánczot építetett. Itt találta őt páter Dunod, kinek kérelmére, hogy szállaná meg ujból Havasalföldet, süket maradott. Ügyviselői Bécsben előterjesztették, hogy most midőn a francziák Philipsburgot vívják, s midőn a császári hadaknak része a Németbirodalomnak segédére fog indulni, nem kell még többet merni az al-Dunánál, miután az eddigi vállalatok biztosítása is már felülhaladni látszik a hadak erejét, s miután azalatt, míg ő távolban barangolna, könnyen odaveszhetne Erdély és a Tisza vidéke. E közben meghalt Szorban, s utóda Brankovan is késznek igérkezett a havonkinti négyezerkétszáz tallér fizetésére. Veterani Erdélyben maradt, s hadai téli szállásaikra mentek. [53])

IX.

Mióta XIV. Lajos, sógornéja Charlotte-Élisabeth d' Orléans nevében igényt emelt a Pfalzra, s mióta a kölni választó fejdelemség betöltését erőszakolni akarta, tettleg már háboruban állott a császárral s a Németbirodalommal, ha mindjárt azt még meg nem üzente. Az 1688-ki nyáron népei az oltalom nélkül hagyott német földre vetették magokat, Philipsburgot

53) Veterani's Feldzüge, 44—47. ll.

bevették, Speiert fenyegették. Leopold csak nagynehezen birhatta rá a német rendeket, hogy Lajosnak eljárását, 1689.] 1689-ki februárius 14-én háboru-üzenettel viszonozzák. A hatvanezer főből állott császári s birodalmi sereg vezérlete a lothringeni herczegre bizatván; a bajor választó saját országának védelmére ottkünn maradván: Magyarországon a hadak fővezérlete április 6-án Lajos badeni őrgrófra ruháztatott. Bátorságban versenytársa a bajornak, a had tudományában és művészetében jóval felette állott; baj volt, hogy néha elbizta magát, hogy mások tanácsát örömest visszautasította.

A török követség négy hónapig Pottendorfban, Nádasdy Ferencznek, míg élt, kedves kastélyában marasztatott, s csak februárius 10-én vette kezdetét Bécsben a békeértekezlet. S ez június közepéig huzódott el minden eredmény nélkül. A szövetségesek sokat kivántak; — Leopold azon kivül, mit már birt, Magyarországon névszerint Jenőt, Gyulát, Nagyváradot és Temesvárt, továbbá Erdélyt, Boszniát, Szerbiát és Havasalföldet; Velencze: Negropontot, Malvasiát, Antivarit és Dulcignót; Lengyelország: Kameniczet, az egész Ukrajnát, Podolföldet és Besszarábiát, s azonfelül még a krími tatárok Európából Ásiába szállitását; — a török követség pedig, hivatkozással utasítására, a jelen viszonyok szilárditásánál nem igen igért egyebet. A császári biztosok — Kinski és Strattmann, Starhemberg és Caraffa — kinyilatkoztatták, hogy Tökölit minden esetre ki kellene adni; a háború Tököli miatt kezdődött, a békének Tököli kiforgatásával kellene kezdődnie. Szülfikár és társa a görög Maurocordato, kinyilatkoztatták, hogy ők is ellenségnek nézik Tökölit, ellenségnek, ki őket szerencsétlenségbe ejtette; Tököli a szultán kutyája, olyatén kutya, kinek életével és halálával nem sokat törődik a porta, de a követség nem azért indult útnak, hogy őt megölje. S midőn Hope a közbenjáró németalföldi követ, nagy befolyásu a bécsi udvarnál, mert küldői most szövetségre léptek a császárral

Francziaország ellen, Szülfikárt figyelmeztette, hogy miután Tökölit magok is kutyának nyilvánitják, bizony, ki is adhatnák őt, válaszul nyerte: ‚Tököli csakugyan kutya, ki a szultán parancsára felkél és meghunyászkodik, ugat és elhallgat, de ő az ozmánok padisáhjának kutyája, ki, ha a nagyúr úgy akarja, még dühös oroszlánná válhatik.‘ 54)

A dolgok ez állásában ismét a háború koczkája fordult felül. A török hadak Drinápolynál gyültek együvé; Musztafa nagyvezír, Jegen Ozmán basa meggyilkoltatása után, Arab Redzseb sofiai beglerbeget szeraszkírrá nevezte Magyarország ellen, s ő is a szultán is Sofiáig kisérték a sereget, hová június 26-án érkeztek. Itt hadi tanács tartatván, végzés keletkezett, hogy a szultán helyben marad; Tököli és Hasszán basa a Duna mellett Nándorfehérváron alól fekvő erősségek megtartásáról vagy visszaszerzéséről gondoskodnak; Arab Redzseb a császáriak derékseregével fogván megvívni. — Lajos őrgróf, midőn kineveztetését megköszönné, kérte a császárt, „méltóztassék Magyarországon a pogány ellen működendő sereget szivéhez annál közelebb vonzani, mennél távolabb fog az eljárni;“ s az uj fővezér egész erélylyel látott az előkészületekhez. Az emlékiratnak, melyet május 5-én a főhadi tanácsnak benyujtott, első pontjában olvassuk: ‚Ő magassága igen szükségesnek tartja, hogy ezer kétszáz jó magyar huszár legyen a seregnél, a tábort s a takarmányzókat folyvást csipkedő török és tatár könnyü hadak gátlására, kéri tehát nagyméltóságodat, adná melléje Batthyány Ádámot a dunántúli hadak főkapitányát, ki dandárának mind tiszteit mind legénységét a maga, úgy a győri, komáromi, esztergomi, pesti, nyitrai és bányavárosi őrségek huszáraiból alakítsa, Kanizsa zárlatában azalatt, míg főkapitány úr a seregnél leszen, Zichy

54) A cs. k. udv. levéltár irományainak és Szülfikár jegyzeteinek alapján Hammer, VI. 531—541. ll. Caraffa irományainak alapján Vico, 414. s kk. ll.

István járhatna el.' A főhaditanács azonban úgy találta, hogy Kanizsa zárlatának veszélyeztetése nélkül nem lehet Batthyányt ama részektől elvonni, s az őrgrófot, mennyiben könnyü hadra leend a felebbi czél eléréséhez szüksége, a bán véghadaira utalta. A fősereg ez évben csak huszonnégy ezer emberből állott, — mert a német segédhadak hazájokban voltak elfoglalva, s a császáriaknak is egy része a Rajnánál működött, — tizenkét s fél gyalog ezredből, melyek köztt Pálffy Miklósét találjuk, s tizenhat lovasságiból, köztök két ezred Czoborhuszárok, és azonkivül még Csáky huszárai. Első alvezér a gyalogságnál herczeg Croy volt, a lovasságnál Veterani altábornok, ki gyanuba jövén, hogy taval a havasalföldi vajda által magát megvesztegettette, Erdélyből ide tétetett át. Ágyu ötven volt a seregnél. A magyarországi erősségekben őrségi szolgálatokat a véghadak tettek s velök három császári ezred; az illető helyek zárlata is reájok levén bizva. A hatezer főre számlált mellékseregnek Erdélyben, Heissler altábornagy és Herbeville tábornok voltak vezérei. 55)

Szigetvár, hosszasabb zárlat után, mely felett Vecchi tábornok őrködött, már megadta magát, 56) midőn az őrgróf, Eszéken át, hol őt június 5-én találjuk, Nándorfehérvárra, mint a hadak gyűlhelyére, érkezett. A császári seregnek viszonylag csekély ereje miatt úgy kivánta a főhaditanács, hogy nagyjából oltalmi nem megtámadási legyen az eljárás. A sereget a Morva megett felállítani, hogy innen az ellenség működését a Dunánál meg lehessen torolni; Nándorfehérváron

55) Röder, II. 95. s a mellékletek között 1—15. ll.

56) Oly feltételek alatt, mint 1687-ben Eger; Wagner helytelenül említi Szigetvár visszakerülését az 1688-ki évnél: de az észrevétel, melyet hozzá kapcsol, helyes: „Certe qui e superiorum aetatum annalibus aestimare velit, queis cladibus Szegedinum, Albaregalis, Agria, Szigetum, quantoque sanguine steterint, quam levi pretio ad nos redierint, vatem eum dixerit, qui constanter adeo verbo scriptoque tradiderit: (Montecuccolit érti) eundem qui Danubio potitus fuerit, reliquae item Pannoniae potentem fore."

alól hidat verni, hogy az erdélyi haddal biztosítva legyen a közlekedés; a Szávavonalt Piccolomini osztálya által fedeztetni, — ez volt az utasítás tartalma. De Piccolomini még Boszniában volt, Veterani június első felében még Csanádnál időzött, honnan az árvizek miatt alig tudott tovább mozdulni; az őrgróf tehát Nándorfehérvár és Szendrő megtekintése után, egyelőre még a Jeszaván innen, Hasszánbasa-palánkán maradott. Redzseb Krusevacznál táborozott. Tököli magyarokkal, törökökkel, tatárokkal, öszvesen hétezer emberrel Vetiszlamot vívta, melynek szerb kapitánya magát Leopold hívének mondta.

Július 11-én, midőn Veterani és Piccolomini elvégre megérkezvén, huszonkét ezer főre növekedett a császári sereg, s Redzseb még mindig mozdulatlanul Krusevacznál állott, az őrgrof vissza Kollárig vonult, hogy a török hadvezért czélzatának nyilvánitására birja; s ez nem sükerülvén, eltökélé magát, beváró állásából kilépni, s a Moravának jobb partján Nissza ellen működni. Lepánál táborozott, egy órányira Szendrőtől, midőn július 26-án Leopoldot a szerb mozgalmakra figyelmeztette, melyek a törökök ellen, de egyszersmind a császár ellen voltak intézve. Bizonyos Brankovics — irá Leopoldnak — elárasztja kiáltványaival a tartományt, fegyverre és magához hívja a népet, Szerbia, Bosznia, Moesia, Tráczia, Bolgárföld s a Szerémség deszpótjának, örökös urának irja magát; övé minden Eszéktől Kostantinápolyig. Én őt nem ismerem, s eljárását nem fogom tűrni, ha felséged nem parancsolja, hogy elnézzem. — S Leopold, ki a török erő hátrálásának viszonylag csekély hasznát fogja venni, ha nem sükerül neki, a déli szláv népeket birodalmához fűzni, augusztus 5-én Augsburg feléi utjából, hová őt a németbirodalmi ügyek hívták, az őrgrófnak meghagyta: tartsa szemmel Brankovicsot, s ha szükséges volna, ügyekezzék őt hatalmába keríteni. [57]

57) Röder, II. mellékl. 76. 78.

Az őrgróf augusztus 3-án Sziponiczánál átkelt a Moraván, s Csáky László huszárait előre bocsátván, a záporesők miatt feneketlenekké vált utakon, augusztus 20-án a királymezőre ért, a Moravának balpartján fekvő Jagodinával szemben. Midőn a török sereg, mely csak imént Krusevaczról Jagodináig haladt elő, az őrgrófot, kit még Szendrő környékén vélt, rögtön maga előtt a tulsó parton szemlélte, első meglepetésében hátrált; de látván, hogy nem vétetik üzőbe, azért is, mert a híd nem akart elkészülni, azért is, mert az őrgróf élelemszekerei a rosz utak miatt még távol voltak, visszajött ismét. A császáriak az élelem e szükében Nissza felé sem folytathatván utjokat, visszavonultak Grabováig, hová a szüleség Szendrőből vizen volt szállitható.

Redzseb a visszavonulásban rémülést látván, a tatár khán fiát tizenkétezer lovassal átveti a Moraván, s maga negyvenezer emberrel az innenső parton felfelé halad. Szándéka volt két tűz közé fogni a császáriakat. De az őrgróf észrevevén a szándékot, elhatározá magában, hogy mindjárt Grabovánál átkél a folyamon, s utját állja a töröknek. Marsigli a mérnöki kar lelke, augusztus 28-án elkészitette a hidat. Másnap a bádeni, Heister Szígbert tábornoknak és Starhemberg Guidónak, ki magát a nándorfehérvári parancsnokságban egyik tiszte által pótoltatá, meghagyja, hogy a lovasságot a hidon átvigyék, s a Morava tulsó partján a török hadak elébe sánczot vessenek. Azalatt míg ez legszebb rendben történik, Lajos őrgróf, Veterani es Piccolomini társaságában, hatezer lovas élén megtámadja a nyomában volt ellenséget, s heves tusa után, melyben Csáky László huszárai, Batthyány esztergomi kapitány és Deák Pál szerb csapata magokat első sorban kitüntették,[58] megveri a tatárokat és szpahikat, s a

58) Lajos őrgrófnak 1689. sept. 3-án kelt jelentése a császárhoz: „Haben bei dieser Occasion unter commando des Grafen Veterani der Obrist St. Croix, Graff Chiaki, Paul Deak und Bathiani Capitän von Gran, sammt ihren

szomszéd erdőkbe s mocsárokba ugrasztja. — Este hét órakor a hidnál meg együtt volt a lovasság; nagyobb része az innenső parton töltötte az éjtszakát.

Marsigli oly helyütt épitette a hidat, hol a folyam tágas ívvel nyúl be a jobbparti völgységbe, s hol a jobbik part a lapos, de erdőkkel benőtt balpartot teljesen nyűgzi. A vizív által képzett félsziget közepében fekszik Tusava, melyen át Batocsinra viszen az út. Az őrgróf még 29-én este szemlére vette gyalogságának helyiségét. Az örsök, kik a tusavai erdő tulsó végét megszállották, szemben állottak az imént Batocsinra érkezett ellenséggel. Augusztus 30-án még virradat előtt, a gyalog hadak lehető legnagyobb csendben átmentek az erdőn, s közvetlenül előtte sorba állottak. Jobb szárnyát a Moraváig elnyúló, áttörhetlen harasztra, balszárnyát magára a folyamra támasztotta a bádeni. Veterani és Piccolomini átvezették a lovasságot, s ez sűrü sorokban, mert az erdő tiltja a kiterjeszkedést, a gyalogság megett fog állást. Része még hátul az erdőben volt, midőn a hajnali köd rögtön szétfoszlik, s a török sereg tarka hadlábait feltünteti, középben a lovasságot, a szárnyakon a gyalog hadakat. Saját gyalogságát az őrgróf még kissé előbbre volt léptető, hogy lovas dandárai némi tért nyerjenek e mozgalom által, midőn a törökök őt egész erővel megrohanják. A roham visszaveretik, vissza a második és harmadik is. Redzseb, látván, hogy a szpahik és jancsárok egyiránt nem képesek a keresztyén sorokat felbontani, előhajtatja az ágyukat. Hasonlót cselekszik a bádeni, s másfél órahosszig tartott ágyutűz után, mely mindkét részről ritkította a sorokat, még mindig nem vett nagyobb fejleményt az ütközet. Ekkor Pálffy Miklós hajdú-ezredével, balról a sűrűben az ellenség megé lopódzott,

Untergebenen, wie ich nicht anders sagen kann, sehr tapfer und wohlgethan." Veterani's Feldzüge, 50. l. „Die Husaren von Csáki recht ihre Schuldigkeit thaten."

utasításul csak annyit vivén magával, hogy tárogatóit és üstdobjait minél irgalmatlanabbul szólaltassa; s Piccolomini, mint a lovas előhad vezére, két dragonos ezreddel, az ágyutűz által a gyalogságba szakasztott hézagokat töltötte ki. Ezen mozdulat s a hátuk megett rögtön támadt lárma oly rémitőleg hatott a törökökre, kik azt császári segédhad érkezéséből származtatták, hogy felbomlott sorokkal vonultak vissza táboruk felé. Az őrgróf balszárnyának lovassága Piccolomini alatt üzőbe vette őket, át az erdőn, mely hátukat fedezte, s át a Morava egyik erén, melyen túl táboruk sánczai emelkedtek. Visszavonulásuk most már vad futamodássá vált, még kisérletet sem téve megállapodásra, ott hagyták táborukat, ott ágyuikat, ott mindenöket. Egy rögtön beállott záporesőnek, a közeledő alkonynak s a körülménynek, hogy a vidéket közelebbről nem ismerő őrgróf az üzésben inkább ovakodó mint mérész volt, köszönhette Redzseb basa saját magának és serege nagyobb részének megmenekülését. De még így is háromezer török hullott el Tusavától Batocsináig; száznyolcz mindenféle ágyú, ezer teve, némi lő- és élelemkészletek, bivalyfogatu száz szekér sat. jutottak zsákmányul az őrgrófnak, kinek a kettős diadal négyszáz emberébe sem került mindöszve. [59])

A zsákmányolt élelemkészlet nem volt oly tetemes, hogy a császáriak vele sokáig beérhettek volna. Ez okon mindenek előtt azon kellett lennie az őrgrófnak, hogy Nándorfehérvárral s a Dunával a közlekedést helyreállítsa; és csak miután ez megtörtént, miután győzelméről Boszniába, Albániába és Herczegovinába kiáltványokat bocsátott, melyek a szláv faju lako-

---

59) Lajos őrgrófnak 1689. sept. 3-án a batocsinai táborból Leopoldhoz adott levele, Rödernél, II. a mellékletek között, 97. l. Veterani's Feldzüge, 51. l. Marsigli, Stato del Imperio Ottom. 127. l. V. ö. Oest. milit. Zeitschrift, 1840: 6. füzet: Feldzug der Oesterreicher gegen die Türken im Jahre 1689.

sokat a törökök ellen lázítsák, mozdult ki betegségek s egyes különítések miatt tizenhétezer főre olvadt seregével Batocsinából Jagodina felé. Itt Marsigli által hidat veretett, melyen september 16-án a hadak átkeltek. Redzseb basa e közben, a Sofiából ujabban utána küldött ágyukat is magához vonván, Nisszánál, erődített táborban negyvenezer főre becsült sereget gyüjtött maga körül; számra tehát jóval hatalmasabbat, mint az őrgrófé volt, ki őt felkeresendő vala, s ki elégséges élelmet csak Nisszában s Nissza körül remélt találhatni. Én kénytelen vagyok támadólag és mintegy kétségbesve hadat viselni, — irá Bécsbe — ha nem akarom, hogy a sereg e győzelem után éhhel haljon.

Táborában Arab Redzseb bal szárnyával a Nisszava vizére, jobb szárnyával egy szigetképen a völgyből felmerülő hegyre támaszkodott. A gyalogsággal megrakott város árokkal fedezett, félig összeomlott kőfallal volt körülövezve. A Nisszava balpartján fekvő városrészszel a közlekedés kőhid által volt biztosítva. Lajos őrgróf, mihelyest september 22-én a Nisszava völgyébe érkezett, seregét csatarendbe állitotta, s így haladt elő, ámbár a tér cserjékkel és harasztokkal erősen volt benőve. Más nap reggel ágyulövésnyire közeledett a török táborhoz, de a sánczok erős volta és a hegy meredeksége miatt az arczul támadás nem látszott tanácsosnak. Az őrgróf meghagyja Marsiglinak, venné szemre háromszáz lovassal a hegy tulsó völgyét. Marsigli úgy találja, hogy abban nem csak kényelmesen mozoghatni, hanem a szárnyakat meg is kerülhetni, s hátból foghatni az ellenséget. 60)

Támadási tervét ezen adatokon épiti az őrgróf, ámbár tudja, hogy ezáltal visszavonulási vonaláról lesodortatik, s hogy a merény annál veszedelmesebb, mennél nagyobb a számkülönbség közte és a nálánál kétszer erősb ellenség között.

60) Marsigli, Stato del Imp. ott. az id. h. térképpel.

September 24-én, még mielőtt hajnallott volna, a Nisszava jobb partjának völgylejtőjén megkerüli balról a hegyet; az utóhad Veterani vezérletére van bízva. Ezen megkerülési mozgalom, melyet Redzseb basa, mind sánczolatainak ágyutüzével, mind tatár hadának rohamai által ügyekszik meghiusítani, délutáni öt óráig tart. A sereg éle ekkor teljesen megkerülte a hegyet, és szintekkor előrobog a török lovasságnak Nissza megett felállitott zöme, hogy a császáriak balszárnyát alakulása közben elgázolja. Az ennek oldalékát képző Csáky-huszárok egy pillanatra megingadoznak, de nyomban összeszedvén magokat, a Hollstein- és Noiquermes-vasasok által támogatva, visszaverik a szpahikat. E közben Heister tábornok a középdandár hat zászlóaljával a hegy hátsó lejtőségén a török gyalogságot megtámadja és megszalasztja, s ezáltal a középnek a balhoz csatlakozását lehetségessé teszi. Most a jobb szárny is felkap a hegy meredekebb oldalára, Veterani által támogatva, kiveti az albániai hadat az állás szárnysánczaiból, s megszállja ágyuival a hegytetőt. Arab Redzseb a hegytől elejtetve, kénytelen sánczolataiból kilépni; arczczal Nissza felé uj állást fog. Hogy ennek körülsánczolására időt nyerjen, lovasságát három ízben veti a keresztyén gyalogságra, mely a rohamot mindannyiszor ingadozás nélkül visszavetette. Harmad ízben csak a jancsárok tüze által kényszeríttethetik a szpahi-had még egy rohamra, de akkor Starhemberg Guido s a Pálffy-hajdúk öldöklő sorai közé kerülve, 61) dühében a jancsárok felé fordul, hogy soraikon át utat törhessen magának. A török hadak bomlásba jőnek minden oldalról, s mindinkább a Nisszava vize és az előhaladáskor is folyvást kártácsoló keresztyének közé szorulva, a városra dől-

---

61) Lajos őrgróf 1689. sept. 29-én a császárhoz: „Von einem Guido Starhembergischen Bataillon und den Palfischen Heiducken-Regiment, welches bei dieser Occasion sich vors erstemal überaus wohl erzeiget, mit einer trefflichen Salve bewillkommt."

nek, s kik itt át nem hatolnak, azok a sűrű esőzések által rendkivül megdagasztott Nisszava árjai között keresnek menedéket, találnak halált. Az éj véget vett az üzőbevételnek, a gyilkolásnak. Az őrgróf ekkor megszállja a várost, s hadaival tábort jártat körülötte. Tizezer török — mondják — maradt a csatamezőn vagy halt be a Nisszavába. Harmincz nagyobb ágyu, s mit az őrgróf legtöbbre becsült, négy hónapra szolgáló élelmi szerek jutottak díjúl a győzőnek. Még csak háromszázra sem ment halottainak, sebeseinek száma; az élők, az épek ezrei a város gazdag áruraktárait fosztogatták. [62])

Az őrgróf, miután Nisszát megerődítette s parancsnokul belé Pálffy ezredest kétezer őrrel rendelte; s miután továbbá nyolczezer embert, köztök Csáky huszárait s Deák Pál gyalog és lovas ráczait, Piccolominival Szerbiában hagyta, seregének maradékával a Dunához, Viddin elébe indult, hová october 14-én érkezett. Rövid szemle után még az nap megtámadta a kilenczezer főre becsült török tábort, melybe hír szerint Tököli hada is volt besorozva, s erőt vevén rajta, a várossal egyetemben bevette. Nem lévén ágyui az őrgrófnak, mert azokkal a Timok sivár völgyében nem igen haladhatott volna elő, a kastélylyal nem sokat gondolva, már tovább Orsova felé akart menni, de Veterani tanácsára, ki a város elfoglalása alkalmával veszedelmesen megsebesíttetett, nehány napig körülfogva tartotta, s az őrség — kétezer ötszáz ember — nem levén elesége, october 19-én, azon feltétel alatt, hogy bántatlanul Nikápolyba mehessen, húsz ágyunak hátrahagyásával általadta. October 25-én az őrgrófot Vetiszlamnál találjuk. Tököli ezt azonképen, mint Orsovát, a múlt nyáron kivette a szerbek kezéből, s mendkettőnek falait szétromboltatta. A bádeni most valamennyire ismét megerődítette e helyeket,

62) Veterani's Feldzüge, 53. l. Röder, II. 106. s kk. ll.

s beléjök, úgy a Viddinhez közelfekvő florentini és belgradseki kastélyokba nagyjából szerbeket vetett őrökül. Vetiszlam melletti táborából irá az őrgróf november 7-én Leopoldnak: „Brankovics Györgyöt végre szép szóval magamhoz csalogattam, s úgy találván, hogy nem csak a felségedtől nyert oklevéllel gonoszul visszaélt, hanem annak erejénél fogva magát a szerbek és illírek, Moesia, Bosznia, a Szerémség és más számos tartományok deszpotjává akarja tenni, mindezt törvényes örökségül igényelvén; s hogy továbbá nemcsak számos görög hitű pap tart vele, kiknek nagy hatásuk van az együgyü népre, hanem néhány ezer harczos is, miből idő multával veszedelmes dolgok fejlődhetnének: szükségesnek tartottam őt elfogatni és Szebenbe küldeni.“ 63)

A tél itt volt; szállásokról kellett gondoskodni a hadak számára. A Piccolominival maradt ezredekről gondoskodva volt. A tábornagy Pirótot, Prisztinát, Kosszovát, Novibazart, tehát a Balkán szorosait Herczegovinától Rumeliáig hatalmába ejtette; az előhad a Balkánon túl Komanovát, Kacsianikot, Uszkubot és Perszerint tartá megszállva. Albánia és Maczedonia lakosai készeknek nyilatkoztak a tömeges felkelésre, oly kedvessé tudta magát Piccolomini tenni előttök nem kevésbbé mint a szerbek előtt. Tudván, hogy e tartományok lakosai hitelt adnak egy ősregének, mely szerint oly fejdelem, kinek tevéin külföldi állatok lesznek nyargalók, fogja őket a pogányok

63) Röder, II. mellék. 176. l. Brankovics György, Rácz Györgynek, kit Basta korszakából ismer az olvasó, másod unokája, született Lippa környékén, 1645. Testvérbátyjával, Szávával, Erdélyben az oláhok, szerbek és görögök püspökével 1668. Moszkvában találjuk egyházi segédpénz gyüjtésére. Utóbb, Apafi megbízásából több ízben a portánál volt munkás. 1680. tájban gyanuba jő Apafi előtt, hogy az óhitűek rokonszenvét saját politikai czéljaira ügyekszik kibányászni; elzáratik, de rövid idő mulva szabadon bocsáttatik. Havasalföldre megyen Szorbán vajdához s onnan Konstantinápolyba, hol Béldi Pállal és számüzött társaival, köztök Csáky Lászlóval barátságra lép. 1683. Leopold által báróságra emeltetik, 1688-ban grófi czímet nyer a császártól. Meghalt 1711-ben Csehországban, Egerben, mint státusfogoly. Szerzője egy kéziratban maradt szerb históriának, melyet Rajcs János használt.

járma alól felszabadítani: e regéhez alkalmazkodván, majmokat, csacskákat sat. ültetett tevéire, hogy benne lássák szabadítójokat a népek. Arsenius, az ippeki érsek, mellette nyilatkozott: szállásul tárva, nyitva volt előtte minden ház. [64]) De az őrgróffal maradt hadak számára is kellett szállásokat találni, még pedig az aldunánál, a legújabb szerzemények biztosítására, Magyarországnak, mely a hadviselés terhei alatt mármár összeroskadt, némi felmentésére. Brankován, havasalföldi vajda, mint felebb láttuk, Veteranival szerződésre lépett a császári hadak támogatása, szálásoltatása iránt: az őrgróf most hat ezred számára követelt téli szállást. De Tököli s a porta a mult nyáron meg magokhoz vonzván a vajdát, ez megtagadta a kivánságot. A bádeni hajóhidat hozatván Szendrőről, Csernecznél átkelt a Dunán, s most nemcsak a még vele volt tizenkét ezredet, hanem az erdélyieknek is egy részét, a havasalföldiek által akará élelmeztetni és szállásoltatni; miért is, de talán azért is, hogy szükség esetében együtt működhessenek, Heisslert oda utasította: jőne át négy vagy öt ezreddel Erdélyből. A vajda, mihelyest tudomására jött, hogy az őrgróf oláh földre lépett, Krajováról a tartomány belsejébe vonult; de midőn a császáriak Cserneczről Krajovára jöttek, s onnan Tergovist és Bukarest felé készültek, s midőn más részről Heissler is Havasalföldre jött: oláh követek jelenkeztek az őrgróf brankováni táborában, kikkel november 28-án szerződésre lépett, melynél fogva a bádenivel volt tizenkét egész ezrednek, úgy a Viddinben maradt félnek, hat hónapra, t. i. 1689-dik november 1-étől 1690-dik május 1-éig téli szállást és ellátást; ezerötszáz lovat a hézagok pótlására, és a lefolyt évi adóból annyit, mennyivel még adós, túszoknak is adásával, biztosít a tartomány. [65])

64) Cserei, 189. h. Engel, Gesch. des Ungr. Reichs. 145.

65) Az oklevél, Rödernél, a mellékletek között, 187. l. V. ö. Engel Gesch. d. Vallachei, 337. l.

Brankovánban értette meg az őrgróf Piccolomini tábornagynak november 9-én Prisztinán közbenjött halálát. A szerb főparancsnokság most Veteranira szállott,[66] s az őrgróf miután Heisslert a havasalföldi ügyekkel megbízta, karácson tájban Bécsbe utazott.

X.

1690.] Badeni Lajos büszke lehetett a lefolyt hadjárat eredményeire. Az al-Duna Nikápolyig Leopold hatalmában volt; egész Szerbia meghóditva; Bosznia, melyről Piccolomini távozása óta a bán, Erdődy Miklós gondoskodott, szintén hódoló félben, mert Zwornik, a parancsnok haszontalansága miatt oda veszett ugyan, de Kosztajniczánál a bán hatezer főre ment török hadat tenkre tett; s végre Havasalföld is megszállva, féken tartva. De ha sükerült is, viszonylag csekély erővel ily nagyszerü eredményeket eszközölni, előre lehetett látni, hogy az nem leszen elégséges, megőrzésökre, még azon esetre sem, ha a török ügyek ezentúl is oly botorul kezeltetnek, mint a közelebb lefolyt években. S pedig máskép történt.

Arab Redzseb megfojtatott; a nagyvezír letétetett, s Musztafa, a Köpriliek nemzetségéből léptetett helyébe. A hír

---

66) Különös, hogy Piccolominiről, kit a mi Csereink is égig emel, ekkép szól Veterani: „Die Art, wie dieser dort verfahren war, und die er auf unser Glück, auf die Blindheit des Feindes, und auf den Schrecken, den unser Sieg verbreitet, gründete, liess mich voraussehen, dass die Feinde endlich die Augen öffnen und einsehen würden, wie das Zunehmen der Raizen (úgy látszik, Deák Pál hadait érti) und anderer fremden Völker in diesen Landen, die Einwohner Serviens äusserst aufbringen, und selbige das Joch der Türken dieser Last wirklich werden vorziehen machen.“ De ugy látszik, Veterani motiválni akarja a csapást, mely a császáriakat a szerb földön érni fogja, de melyet Piccolomini halála után ennek tisztei idéztek elő.

őt a keresztyének ellenségének mondotta, s inkább tudományos műveltségü férfinak mint hadvezérnek; de egyik első cselekménye volt a rajákra vetett roppant adót, mely az arnótok és szerbek lázadását előmozdította, mérsékleni; s rövid idő mulva hadvezéri hivatottságát is leszen tanusító. Egyelőre lépéseket tett, hogy Lengyelországgal külön békét köthessen; a Bécsben megnyitott alkudozásokat, a franczia követnek is tanácsára, hátráltatja; s Drinápolyban Szelimgiraj krími khánnal és Tökölivel hadi tanácsot tart, melynek végzéséhez képest Khalil basa és a tatárok téli szállásaikon fogják a császáriakat felkeresni.

Veterani még alig épülvén ki Viddin alatt vett sebéből, s három hetet töltvén a Dunán, melyen hajóját állomásról állomásra hatvan oláh pór által vonatta, azután pedig a hó miatt nem haladhatván elő, csak februáriusban érkezett a parancsára bizott hadakhoz. Időközben a hollsteini herczeg volt helyettese, kit zsarnok eljárása és katonáinak féktelensége gyülöletessé tettek az arnótok előtt, s ki a helyett, hogy hadait a törökök és tatárok közeledésének hirére együvé vonta volna, azokat még inkább szétzilálta. Így történt, hogy a törökök először is Kacsianikot elfoglalták, az őrségnek magyar és német részét szabadon bocsátották, az arnótot kardra hányták; s hogy tatárokból állott erős dandár, 1690-ben épen új év napján Strasser ezredest, midőn háromezer ötszáz emberrel és négy ágyuval Prisztináról Kacsianiknak segédül akarna jőni, a Rigómezőn rútúl megverte. Az ezredes halva maradt, halva Károly hannoveri herczeg, s velök és tiszttársaikkal még kétezer kétszáz s egynehány ember. S most Novibazart is visszavették a törökök; Prisztinát, gazdag élelem- és takarmánytáraival önmagától odahagyta a hollsteini herczeg, s odahagyja talán Nisszát is, hová szaladt volt, ha Veterani nem érkezik meg elvégre. Az uj parancsnok meg együvé gyüjtötte a szerteszét barangoló hadakat; a téli szál-

lásokat összébb vonta; s Nissza erődítését minél erélyesebben folytatta. A tatár khán, elégelve, hogy a császáriakat a Balkánon átűzte; hogy az arnótokat, kik papjaik kezéből tömegesen magokra vették a keresztet, szétverte; hogy Karpost, ki magát öszves Albánia királyának hirdeté, az uszkubi hidfőnél nyársra vonatta: visszament Drinápolyba. [67])

Brankovan nem mulasztotta el Heisslert, — ha netalán még nem jöttek volna tudomására, — azon csapásokról értesíteni, melyek a császáriakat néhány hét alatt érték; nem mulasztotta el, kétfelé akarván szolgálni, mind a portánál segédet szorgalmazni a császáriak ellen, mind Heisslert figyelmeztetni: viseljen gondot magára, mert a tatárok már érkezőben vannak. A tábornok, hitelt adván a figyelmeztetésnek, s az oláhok köztt mindinkább növekedő ellenszenvtől is tartván, a gondjaira bizott ezredeket a törcsvári szoroson át Erdélybe szállitá telelni. [68]) Havasalföld tehát már kisiklott a császáriak kezéből, s Apaffinak, ki neje halála óta épen hígeszüvé lett, április 15-én közbenjött kimulása, őket Erdélyben is új veszélylyel fenyegette. A rendek követség által kérték Leopoldot, hogy az elhunytnak tizenöt éves fiát, Mihályt, a fejdelemségben megerősítse; a porta pedig Tökölit nevezte Erdély fejdelmévé. ‚A hatalmunkban levő tartományok közűl örökös országunkat, Erdélyt, az imént meghalálozott Apaffi Mihálynak adományoztuk, de ő parancsainknak nem engedelmeskedve, [69]) ezen

---

67) Török források, Hammernél, VI. 548. Veterani's Feldzüge, 63—69 166—175. ll.

68) Cserei, 188. h.

69) Apaffi s a rendek követei 1687-ki dec. 7-én, — tehát a balásfalvi egyezkedés után — szerződésre léptek a portával, melynél fogva, „öszves erejökkel fogják Erdélyt a németek ellen megvédeni, miért is az évenkinti nyolczvanezer tallér adót hadi költségeik fedezésére fordithatják;“ (Hammer, VI. 529) de miután a balásfalvi egyezkedés egyik pontja világosan megengedi, hogy Apaffi maga mentségére követeket küldhet a szultánhoz, ama szerződésről tudomása lehetett a bécsi kabinetnek, mely azt látta benne, a mi volt: szemfényvesztést.

örökségünket a német ellenséggel eltapostatta, az urakat, a nemeseket s az öszves lakosságot német katonák által sokfélekép sanyargattatta; miért is fiát meg nem erősítjük a fejdelemségben. Kegyelmedet pedig, mint ki ama nagyhirü Bethlen Gábor nemzetségéből való, hűnek és dolgaink kezelésében ügyesnek ismervén, s bizván benne, hogy ezentúl is kivánságainkhoz fog alkalmazkodni és egész erővel mondott örökös országunk oltalmára lenni: Erdély rendeinek és öszves lakosainak ügyeiket gondjára bíztuk, s ebbeli érdemeiért és szolgálataiért Erdély fejdelemségét kegyelmedre ruházzuk, és kegyelmed után az ország olyas fiára, kit hűnek és alkalmatosnak ismer, s kinek választásába a rendek is beléegyeznek. És ezen athnáménkat hittel is megerősítvén, esküszünk, hogy míg kegyelmed és a rendek hívek maradnak, és barátaink barátjai s elleneink ellenei lesznek: az a tisztelet, az a bánásmód fog megannyijoknak kijárni, melyben elődeik részesültek. Azért, mert imént hűségünktől elállottak egynémelyek az erdélyiek közűl, senki se merje őket háborgatni, ha nem akar miatta rémségesen lakolni. Többet azon adómennyiségnél, melyet Bethlen Gábor korában fizettek, sem most nem követelünk sem ezentúl nem fogunk követelni, feltéve hogy a rendek megmaradnak hűségökben irántunk.' 70) S hogy az athname valamivel több legyen üres szónál, Tököli török dandára megszaporíttatott, a krími tatár khán fia személyesen felült mellette, s a havasalföldi vajdának megparancsoltatott, hogy öszves erejével Tököli segédére menjen. 71)

Leopold ekkor már huzamosabb idő óta Augsburgban mulatozott, hol fiát, Józsefet, a német birodalmi rendek január 26-án római császárul koronázták. A választás és koronázás költségei tetemes öszleteket vontak el a hadi pénz-

---

70) Pray Epist. Proc. III. 476. l. hibásan az 1681-dik évhez.
71) Cserei, 194. h.

29*

tártól, s miután a franczia háború még nagyobb öszleteket igényelt, nem lehetett kétség, hogy a jelen évben sem fog a feladás nagyszerüségével arányban álló sereg működni az al-Dunánál. Lajos őrgróf februárius 6-án, Augsburgban emlékiratot nyujtott be a császárnak, melyben a szerb földön telelő seregnek haladéktalan visszaparancsolását a Duna és Száva megé tanácsolván, egyszersmind nagyobb figyelmet ajánl Erdélyre fordítatni, „mely a felség legnagyobb és legjövedelmezőbb szerzeménye, melyet egész felső Magyarország előfalának mondhatni; s melyből Temesvárt és Nagyváradot is könnyü lesz elfoglalni.“ 72) De az udvar inkább Veteraninak adott hitelt, ki megfeledkezvén földieinek példabeszédéről: ‚ha felette sokat akarsz felkarolni, elejtesz mindent‘ a határtalanban bolyongott terveivel. ‚Macedonia és Albánia lakosai — így ir — biztossá tettek, hogy mindent megcselekesznek, mit tőlök kivánó leszek; hogy intésemre a köztök tartózkodó törököket egy szálig felkonczolják, két keresztyén jutván egy törökre; hogy velem egyesülnek, mihelyest a hadviselést meg fogom nyitni. Az arnótok e közben, színre, alkudozásba ereszkedtek az ellenséggel, hogy a szándéklott lázadást palástolják, — s mert a lakosok biztatásainak alapos voltát kézzel foghatám, irtam Bécsbe, hogy ügyeink jelen örvendetes állásában, reményem van tizenkétezer emberrel, — mind e népek felkelésére számot tarthatván — Konstantinápolyig juthatnom, s a tengeren át Ásiába vetnem a törököt.‘ 73) Ezen levél következésében történhetett, hogy a fő haditanács Veteraninak meghagyta, miszerint Starhemberg Guidót négyezer emberrel Nisszában hagyván, a sereg maradékával Jagodinára induljon,

---

72) Röder, II. a mellékletek között, 205. l.

73) Veterani's Feldzüge, 84. l. A különben szintoly értelmes mint vitéz tábornok, utóbb maga is restellette ekkori eljárását, mert az idézettek után olvassuk nyomban: „Ich wusste wohl dass man sich nicht völlig auf diese so unbeständigen Völker verlassen könne sat.“

mint fő gyűlhelyére a török ellen működendő hadaknak, melyek mindössze tizenegy ezer emberből állottak. Ilyes ámulás folyadékaul tekinthetni Leopoldnak április 6-án kelt, ‚Magyarországtól függő valamennyi népekhez és tartományokhoz, különösen pedig az arnótokhoz‘ intézett kiáltványát. Tudnotok kell — így hangzik az oklevél — hogy a törökökkel a végre viselünk háborút, miszerint a nekünk jogosan alávetett, s Magyarországunktól jogosan függő népeket, valamint a török járomban levő egyéb keresztyéneket is hajdani szabadságukba s hajdani kiváltságaikba visszahelyezzük. Miért is az Albániában, Szerbiában, Moesiában, Bolgár- és Illírországokban, Maczedoniában és Raszcziában s Magyarországunktól függő egyéb tartományokban tanyázó népeket intjük, hogy kegyeletes és atyai kivánságunkhoz képest hozzánk álljanak, s magokat törvényes uralkodásunknak ismét önként alávessék. Igérünk nektek mindnyátoknak, kik nekünk mint Magyarország királyának, jogszerüleg jobbágyaink vagytok, vagy törvényszerint jobbágyainknak kellene lennetek, a vallási és vajdaválasztási szabadságon s egyéb kiváltságokon és jogokon kivül, teljes közteher- és adómentességet, kivévén mindazáltal a királyoknak és uraknak a törökjárásnál régiebb, szokásos jogaikat, s kifogván a háború szükségeit, melyeknek fedezésére, magatok érdekében önkéntes adózás utján, s erőtökhöz képest segélyt fogtok nyujtani. A török járom levetése után pedig kivánalmaitokhoz képest és megelégedéstekre mindent leszünk elintézők; és mindenkinek jogait, vallásszabadságát és kiváltságait visszaadván, mindnyátoknak fejenkint és öszvesen igazságot fogunk szolgáltatni. Igérjük azonfelül, ajándékozzuk és adományozzuk külön mindenkinek azon ingó vagy ingatlan javak szabad birtoklását, melyeket török kézből ragadand ki a végekben. 74)

---

74) Katona, XXXV, 655.

Ezen kiáltvány hatását megcsökkentette a körülmény, hogy Brankovics Györgyöt, ki magát hazugúl mondta a deszpótok ivadékának, de kit annak tartott a tömeg, Leopold nevében imént elzárták. Szerzői sokat várhattak tőle, ha tekintetbe veszszük, hogy a nagyvezír százezer fegyveresével — ennyiről szólott s pedig nem hibásan a hír — a császáriak részéről csak tiz- tizenkétezer rendes katona fog megütközni. A magyarországi várakban és erősségekben, Kanizsát is ide tudva, mely magát április 13-án Batthyány Ádámnak és Zichy Istvánnak megadta, [75] alig volt egynehány őr; Nándorfehérvár s a szomszéd helyek, úgy az alsó Száva, mindössze néhány német zászlóaljra, Cavriani horvát ezredére, s elegybelegy nagyjából rácz hajdúkra voltak bízva. Erdélyben végre, miután Heister három lovas ezreddel Káránsebesnél táborozott, csak háromezer ló maradt Heisslerrel, talán azért is, mert Veterani jelentést tett, hogy ő alkudozásban áll Tökölivel, s hogy ez rövid napok mulva aláveti magát a császárnak. [76]

---

75) Wagner, II. 132. Katona, 670.

76) Nagyherczegi levéltár, Carlsruhéban. Veterani, úgy látszik, felhívta Tökölit, álljon be ő is a rövid napok mulva felbomló török birodalom örökösei közé, és Tököli, hogy tervét álarczozhassa, készséget szinlelt a szerep elvállalására: „Ich setzte mich in Unterhandlung mit Tököli — irja — der sich in Trovicza damals aufhielt, in der Hoffnung, dass dieser den Zeitpunkt nutzen, sich mit mir verbinden, und unter dem Schein des Wohlwollens für die Türken, Nikopolis besetzen wolle: dann hatte er die Schlüssel zur Wallachei, und konnte in Silistrien sein, wenn er wollte. Dieser aber gab mir wie immer leere Worte, und dabei blieb es.“

XI.

Károly lothringeni herczeg aprilis 18-án Welsben felső Ausztriában meghalálozott. Arról tehát már nem lehetett kétség, hogy a császár az őrgrófot fogja az alsó Dunánál működendő hadak vezérletével megbízni, mi május 18-án meg is történt. De a bádeni vonakodott a tisztet felvállalni, vonakodott, mert az elfogadott hadi terv ellenkezett az általa benyujtottal, s mert a Jagodinánál összegyülendő had egyáltalában nem leszen elégséges Nissza fedezésére; a császár pedig őt arra utalta: győződnék meg személyesen az ügyek mostani állásáról Szerbiában, mely talán lényegesen különbözik az előbbenitől. [77])

Lajos őrgróf még egész júniust s július első felét is Bécsben töltötte. Nem sietett a reá erőszakolt fővezérséget átvenni, annyival is inkább, mert ezen időközt — süker nélkül egyébiránt — arra fordította, hogy hadainak öregbítését, lőszerrel és eleséggel busásabb ellátását, s végre az illető zsoldnak is pontosabb fizetését kieszközölje. [78]) Július végén útnak indult elvégre. Az erődítést mind Budán mind Eszéken igen rosz állapotban találta, „pénz hiánya miatt még mindig bedölve, vagy csak hézagosan kijavítva." Augusztus 18-án érkezett Nándorfehérvárra. Ekkor Leopold már értesítve volt Heissler által, hogy Tököli, a Veteranival folytatott alkudozások felbontásával, rögtön Oláhországba érkezett, hogy Buku-

---

77) Röder, II. 125. l.
78) Arneth, 110. l.

rest és Pitest között, az Árgis vizénél táborozik, s hogy a budzsiáki tatárok már útban vannak feléje. A császár lelkére kötötte az őrgrófnak, „hogy a benne székellő ügyességhez és kitünő észhez képest“ siessen a bajon segíteni. De az őrgróf augusztus 21-én, még Nándorfehérvárból figyelmeztette a császárt: ,emlékeznék meg, hogy ő, a bádeni, Bécsben egész erővel ellenezte a boldogtalan javaslatot: sereg, pénz és magtárak nélkül, szemben oly erővel, minő a nagyvezíré, valamennyi szerzeményt megtartani akarni; de ő nem hallgattatott meg; neki azt mondták, hogy menjen Jagodinára, vegye szemügyre az állapotot, s tanácskozzék a tábornokokkal a teendőkről. Ő e parancsot most is sinórmértékül veszi, s addig míg Jagodinában a tábornokokkal tanácskozni fogott, nem képes magát valamire elhatározni.‘ — Öt nappal később Jagodinában volt, hol őt sarkon érte az erdélyi hadak tenkrejutásának híre.

Az erdélyi kormánytanács s ennek élén Teleki Mihály, kit Leopold imént a római szent birodalom grófjává neveztetett, közfelkelést hirdettek, mihelyest Tökölinek Havasalföldre érkezése tudomásukra jutott. Heissler három német ezreddel, Teleki és Macskási Boldizsár négyezer magyarral, székelylyel augusztus első napjaiban, nagyobb része a Bozzánál, kisebbik része a törcsvári szorosnál ütöttek tábort; Gyulai László hatszáz mezei katonával a vaskapui szoroshoz sietett, azt Heister tábornokkal egyetemben oltalmazandó. Mind Teleki mind Heissler az első osztálynál voltak, mert valószinüebbnek látszott, hogy Tököli a bozzai úton fogja a betörést megkisérleni; s íme augusztus 15-én hajnalban, Tökölinek háromszáz hajdúja, ügyes kalauzok s a sűrű köd segédével megkerülvén a törcsvári sánczot, azt megtámadja, s kardra hányván a benne volt németek és székelyek nagyobb részét, elfoglalja. Heissler értesülvén ez eseményről, még az nap este a magyar-német táborral megindulván, Törcsvárához vivé. A sáncz

kuruczai visszaverték az ellenök küldött háromszáz gyalog többszörös rohamát, s Heissler most elégelvén az erőd zárlatát, csak arra vigyáztatott, hogy Tökölivel, még mielőtt az a szoros helyekből kibontakozhatik, ütköznék meg. Teleki ugyan intette őt, hivatná maga mellé a Heisterrel volt ezredeket, kivánatos levén, hogy csak ezeknek megérkezése után, csak midőn a várakból több lőszert hozatott táborára, történjék meg az ütközet; de Heissler már kezében vélte a győzelmet, s várva várta a pillanatot, melyben a kurucz vezér erőszakoló leszen az átjövetelt. ‚Azonban Tököli is tanult, hadviselő ember levén, — írja egy szemtanu — ovakodott ily szoros helyekre jőni; azért fogással élvén, a havasalföldi vajdát s kevés törököt a szoros előtt hagyván, hogy szinre ellenkezzenek a németekkel: oly kietlen helyeken s ösvényeken szállitotta be augusztus 20-án s 21-én táborát, hol soha lovas ember s talán gyalog sem járt, hol csak egyegy lovas ember mehetett el; térden mászván s a lovak farkára fákat kötvén, úgy ereszkedtenek le szép ćsendesen a tágas völgyekre. Heissler tudakozódott ugyan, ha van-e közel más oly hely, melyen az ellenség bejöhetne, de senki sem gondolván, hogy ama meredek hegyeken fegyveres nép leereszkedhetnék, biztosíták őt, ilyesmitől ne tartson. Szintén délután, augusztus 21-én, mind lóháton ülvén, Heissler pedig Telekivel együtt a törcsvári kősziklákról nézvén, mint ellenkezik a kétféle had: Zernyest felé való strázsák, kikre már a Tököli hadának eleje reáütött, hírt hoznak, hogy bejött az ellenség az országba. Mindjárt megzavarodék Heissler, és jelt adatván, mind német-magyar hadak nyargalást kezdének bennünket vinni Zernyest felé. Mikor Tohán felé mennénk, már a tatárok meggyujtották a falut, már láttuk a Tököli táborát, mert Zernyesten felül mind rendelt sergekben állanak vala: legelől a tatárok, középen a magyar had s a zsoldosok, végül a jancsárok, öszvesen talán tizezer ember.‘

Heissler is megállapodott, hogy ő is csatarendbe állíthassa az övéit. Két dandárt képezett, az elsőt a németekből, a másodikat az erdélyiekből; amannak jobb szárnyát Doria ezredes, a balt Magni, a középhadat Noirquerques tábornokok vezérelték: a sorok előtt nyolcz ágyu volt felállítva. Az erdélyiek három csatára osztályozvák, mint Tököli serege: elől a székelyek, másod csatában a fizetett hadak, hátul a megyék. A szél szemben fúván a leopoldiakkal, Heissler parancsából oldalt fordulnak: ekkor szintén megolvashatták egymást a felek, oly közel s épen arczul voltak egymáshoz. A székelyek Jézus-t kiáltván, haladék nélkül az ellenségre akartak menni; de Teleki elényargalván, lecsendesíté őket. Ekkor Heissler, a magyar hadak csatái előtt elnyargalván, monda deákul: Kegyelmeteknek szép mulatsága leszen; a török, nem állhatván meg tüzünket, mind elszalad; kegyelmetek aztán űzze vágja, s ha megtalálják kegyelmeteket nyomni, ne jőjön egyenesen ezredeim elébe, hanem oldaloslag, hogy másod ízben is visszaverhessem a törököt. Távozása után Teleki intézett buzdító szókat a hadakhoz. Jó vitézek, erdélyiek, monda, most az ideje, hogy a császári felség hűségében emberül harczolván, magunknak s maradékunknak állandó nyugodalmat és szabadságot dicséretesen szerezzünk, s házainkat, feleségeinket, gyermekeinket a török rabsága s ama gonosz Tököli erőszakoskodása alól felmentsük. Hogy pedig én reám senki se panaszkodjék, Erdély főkapitánya lévén, elbújtam: íme, fehér szakálomat kegyelmetek közibe hoztam, s kész vagyok itt meg is halni.

A leopoldiaktól balra, hosszan elnyult nádtarló volt, e mellett feles tatárok ügettek, megkerítési szándékkal, mint látszott. Heissler Doriát hatszázad magával, Teleki Henter Mihályt tizenhárom zászlóalj székelylyel küldi ellenök. A tatárság rémülést színlelve, megfutamodik; Doria s az erdélyiek utánok, egész a jancsárságig, mely megnyitván sorait, meg-

annyian „oda rekedtek". Ekkor már Zernyesten felülről a törökök, s a hegyoldalról a kuruczok Heissler megritkult balszárnyára vetették magokat, számra talán hatezeren, harminczkét zászlóval. Ezek közűl kilencz földhöz terült az első lövésre, melyet a németek tettek; másodikat nem tehettek, mert a törökök és kuruczok társaik holttesteiken általtörve, a rohamtól felbomlott német sorokon is általtörtek. Erre megszaladt a székelység; vele és utána Heissler zászlóaljai, a fizetett hadak s a megyei nemesség. A mely csapatok Dóriával a jancsárok közé rekedtek, már egy óránál tovább vívtak és vívtak: parányi had az öszves török-tatár erőnek talán felével. Dória végre fogságba esett, fogságba Heissler is a csatatéren, melyet a körülötte maradtak biztatására sem akart elhagyni. S ezzel vége volt az ütközetnek; de a megfutamlottak öldösése még késő estig tartott. — A leopoldiak valamennyi vezértiszte vagy elvérzett, vagy fogolylyá lett. Teleki Mihály paripája a harczhelyen volt buzakalangyában megbotolván, lovasát magával földhöz sujtotta, más nap tiz sebbel fején, testén a halottak között találták. Egykoru jegyzet a Bethlenek, Mikesek és Macskásiak egyegy tagját is sorozza a leopoldiak vesztesége közé. Egy Balacsán nevü bojár, ki, mint Szorbánnak, az előbbeni havasalföldi vajdának veje, igényt tartott a hoszpodárságra, s ki egy magyar s egy oláh csapatot vezérlett Brankován ellen, szintén halva maradt, halva Magni és Noirquerques ezredesek; s a németek közűl két őrnagy, számos kisebb tiszt és ezerkétszáz közember; Heissler s Doria sorsát már érintettük, két alezredesnek, tizennyolcz kisebb tisztnek, s a német dandár majd nem felének hasonló sors jutott. Brassóba, Fogarasba, Szebenbe a kik menekülhettek, talán ötszázan sem voltak mindöszve. 79)

79) Cserei, 197—205. hs. Des Grafen Tököli Einfall in Burzenland, Kemény, deutsche Fundgruben der Gesch. Siebenbürgens, II. 238. s kk. II. Röder, II. a mellékletek közölt, 236, 252—254. ll. V. ö. Engel, Gesch. d. Walachei, 341.

A kormánytanács jelentesebb tagjai s a főbb nemesség-ből többen, ki a zernyesti vérmezőről, ki jószágairól a fiatal Apaffival Kolozsvárra szaladtak, s augusztus 24-én következő felirást intéztek Leopoldhoz: „Mily gyászos itélete az isteni igazságnak ütött legyen villám gyanánt le nyomoru hazánkra e hó 21-én, kénytelenítetünk könyhullatás között felségednek előadni. Tököli, ugyanis, törökökből, tatárokból, oláhokból és a maga magyarjaiból alakult nagyszámu haddal, nem messze Brassótól, a törcsvári szoros mellett betört Erdélybe, s mind felséged német seregét mind erdélyi hadainkat, nehány óráig tartott véres ütközetben megvervén, a harczhely ura maradt. Nincsen időnk e csapásnak különben is még ismeretlen részleteit leirnunk: annyi bizonyos, hogy seregeinkhez mérve igen nagy volt a csapás. Mi pedig nehányan, tanácsosokul és nemesekül a fejdelmi árvával ide, Kolozsvárra vettük magunkat, mint felséged katonái által őrzött városba; de kötelesek vagyunk alázatosan felséged elébe terjeszteni: hogy valamint ezen csapás véletlenül történt, úgy rögtön és minden előkészület nélkül vetődtünk ide, s testvéreinknek nagy része Fogarasban, Szebenben, mások más városokban, melyek még csak őrséggel sincsenek ellátva, kerestek menedéket; hogy a viszonyok miatt nem közlekedhetünk egymással; hogy tehát méltán tartunk, miszerint azok, kik gyengébb helyekbe kerültek s a hegyeken és erdőségekben bolygó öszves nép Tökölinek fogják magokat megadni, részint a jelen éhség miatt, mert a paraszt vagy csak egy marok liszttel vagy épen kenyér nélkül bujdosik háznépével egyetemben; részint a jövendő éhség miatt, mert a vetés ideje itt van, s lehetetlen mívelni, bévetni a földet; végre a gyujtogatások s a tatár rabság megváltása miatt. Tököli ugyanis, mint hallatszik, biztosságot igér azoknak, kik magokat megadják, s tűzzel vassal fenyegeti az ellenállókat, a késedelmeseket: mit röviddel ezelőtt felküldött kiáltványából bővebben érthetett meg felséged. A

bajak ezen halmazát tetőzi a körülmény, hogy fejdelmi árvánk uralkodásáról mindnyájan kétkednek, mert felséged megerősítése nem akar leérkezni; hogy a rendek kezében nincsen szilárd hitlevél a vallások, törvények, szabadságok s maga a fejdelemség épentartásáról, sőt hogy épen ellenkezőleg hire szárnyall, miszerint a háború berekesztésével Erdélyben mind az egyházi mind a világi ügyek tökéletesen fognak átalakíttatni, oly hír, melyet kivált Tököli terjeszt és eltorzít, s melyet Magyarország példájával ügyekszik bizonyítani. Ezen és hasonló nehézségeket nem vagyunk képesek eloszlatni, ámbár leghívebb jobbágyai vagyunk felségednek, könyörgünk tehát, és Krisztus kínszenvedésére kérjük, kényszerítjük, siessen az 1686-ban engedélyezett hitlevél értelmében, sietve nyujtott segedelem által mind a fejdelmi árva mind magunk ügyét, bölcseségéhez és kegyeletéhez képest ennyi vészből partra juttatni, bennünket és egész Erdélyt a végveszély tátongó torkából kiszabadítani. Ezeket akartuk, felséges császár, gyászos szorongattatásunkból az atyának fülei és szemei elébe, minél alázatosabban és kegyelmes válasz reményével juttatni." 80)

A kormánytanács Készei Jánost, az ifju Apaffi nevelőjét küldte a felirással Bécsbe; Bánffi György, Naláczi István, Székely László, Bethlen Miklós és Alvinczi Péter egyszersmind Vilmos angol királyt s a brandenburgi választó fejdelmet felkérték, méltóztatnának az árva fejdelem megerősítését követeik által a császárnál szorgalmaztatni. 81) Leopold, september 4-én ily értelmü választ adott: Leveletek tartalma megrázott bennünket; de nem csekély mértékben megvigasztalódtunk későbbi értesítés által, mely szerínt a veszteség nem volt oly nagy, minőnek az első hír mondá vala. Fájlaljuk

80) Röder, II. mellékl. 267. l. Szász a választ ismerte, de a felirást nem. Leopold az oklevél párját, sept. 4-én közlötte a badeni őrgróffal.
81) Bethlen Miklós, önnéletirása, II. könyv, 19-dik rész.

mindazáltal, ez esetben is, mind a ti sorsotokat, kedves férfiak, mind a szeretett hazáét; és még inkább fognánk aggódni, ha meg nem gondolnók, hogy a jó és bal szerencse egyiránt Istentől van, ki a gyászos eseményt szerencsések által fogja megválthatni. Nem kell tehát elcsüggednetek, fenvan Isten hatalmas jobbja, ebbe bizzatok, s ne kételkedjetek hogy oltalmatokra leszen; a mi segédünkre pedig számot tarthattok, a badeni őrgróf hadainkkal már útban van felétek; de szükséges, hogy ti is lássatok munkához, hogy vele kezet fogva, védjétek meg hazátokat a török és tatárok zsarnoksága ellen. Mi kérelmeteket illeti, miszerint az ifju Apaffit a kormányban megerősítsük, úgy fogjátok találni, ha eszetekbe juttatjátok eddigi nyilatkozatainkat, hogy eddig még semmit sem tagadtunk meg tőletek ez ügyben, hanem ebbeli nézeteinket, az illető egyén kiskorusága miatt felfüggesztve tartottuk elménkben, annyival is inkább, mert e zavaros időben visszás dolog volna, nektek olyvalakit adni elöljáróúl, kinek magának is még szüksége van igazgatóra. Egyébiránt a magatok által választott ideiglenes kormányban megnyugodtunk; miért is látni való, hogy inkább az idő s a viszonyok nem adaták ki velünk az általatok kért nyilatkozatot, mint állapototok változtatásának szándéka, mely állapoton Tökölinek fejdelemmé választása által csorbát ütvén a török, nyilván való, mi szándéka lehet Tökölinek az ifjabb Apaffival, s mily veszély fenyegeti jogaitokat s szabadságaitokat, ha nem fogjuk egyesült erővel tova űzni az ellenséget. Erre kell törekednünk, ezt ha elértük, kivánságunkhoz képest önmagától következik be a többi. Állhatatosságra és hűségre van szükség, s azt is fontolóra kell venni, hogy nagyobb nyereség kedvéért könnyen elviselhető az ideiglenes baj, mert ha inkább béke mint szabadság után vágyódtok, sem amazt nem fogjátok elérni sem emezt; nem emezt: a már mondott okok miatt; nem amazt: mert hazátok a háború színhelyévé fog

válni s pusztíttatni a hadviselő felek által. Az eddigelé befogadott és tűrt vallások, s jogaitok és szabadságaitok megerősítését mi illeti, erre nézve nem kell kétkednetek hitünk szentségében, miután azoknak csorbítatlanul fentartását több ízben igértük, s királyi szavunkra ujból is fogadjuk. Gondoljátok meg, hogy nekünk, ha akarnók is, nem szabad magunkat a haza ily zivataros viszonyai között ujuj hitlevelekkel lekötni, most, midőn annyit költünk értetek, midőn öszves erővel vívunk ellenceitekkel: mit annyi buzgalommal ügyekszünk nektek megtartani, azt tőletek elvenni vagy módosítani, hogy állhatna szándékunkban. Ne aggódjatok tehát e tekintetben; harczoljatok velünk együtt, fel sem véve ideiglenes bajaitokat, állhatatos és férfias lélekkel a haza szabadságáért; őrizzétek meg az őseitek által szerzett dicsőséget, és szállítsátok ezt, kiűzvén a Mindenhatónak áldásával határaitokból az ellenséget és visszaszerezvén a szabadságot, unokáitok unokáira, az öszves keresztyénség tapsai és soha meg nem szünő hálánk között, melynek eredményeit valamint biztosan mindenha tapasztalók lesztek, úgy hasznát is fogjátok látni. 82)

Leopold válasza még nem érkezett le, midőn Bethlen Miklós magát rögtön elhatározta, hogy Bécsbe megyen. Az európai műveltségü férfiú úgy vélekedhetett, miszerint a császári udvarnál könnyebb lesz neki befolyásra szert tennie, mint a rendek házaiban; a nagyravágyó reményt táplálhatott, hogy az imént elhúnyt Telekit fogja Leopold bizalmában pótolhatni. Társai a kormánytanácsban hiába ügyekeztek őt szándékáról lebeszélni, s végre is jobbnak látták, Bethlent képviselőjökké nevezvén, magoknak lekötelezni, mint függetlenül ereszteni útnak a czélzataikba mélyen avatottat. Irást kivántak tőle: hogy őket s a hazát nem fogja áruba bocsátani; hogy

82) Szász sylloge tract. 59—64. ll.

utasításának határain nem fog túlterjeszkedni; hogy saját vagyonát nem fogja az övék s a közjó csorbításával öregbíteni. Bethlen nem vonakodott kiadni az irást; s ellenkötelezvényt kivánt és kapott tőlök ily tartalommal: hogy ők nem fognak belőle s a császárból csúfot űzni, Tökölihez pártolás által; hogy Isten kegyelméből állapodásra jutván a haza ügyei, testvéri szeretettel és hálával fognak iránta viseltetni; hogy távolléte alatt nejét, gyermekeit és javait oltalmazni fogják. [83]

Azalatt míg a Leopoldhoz és illetőleg Apaffihoz szító rész ekkép járt el érdekeinek biztosítása körül, a tatárok és oláhok bebarangolták a tartományt s nagyobb számmal kivált Csíkra vetették magokat, melynek buzgó katholikus lakosai Tökölit, a lutheránust, nem akarták fejdelmökül ismerni. Még augusztus végnapjaiban harmincz s egynehány ágyu jött Havasalföldről a kuruczok után, de egyelőre semmi kisérlet sem történt valamely erősített helynek vívására. Tököli, gyalog kapitányát Daróczit a brassai őrség ellenőrizésére Szent-Péteren hagyván, s Petróczi Istvánt, a hasonnevü atyának hasonlelkü fiát, [84 a] Fogaras földének behóditására küldvén, a többi hadakkal Földvárhoz szállott, s onnan elébb Gyulafehérvárra, majd — megváltoztatva szándékát — Keresztyénszigetre hirdetett országgyülést, megparancsolván, hogy Erdély szabadítékos osztályai mind felüljenek s a keresztyénszigeti mezőn körülötte seregeljenek.

Tököli, kinek hadi ereje, kivált az egykori egri, kanizsai és szigeti török őrségekből állott, melyeknek ideiglenes tanyául a Nándorfehérvár és Orsova közötti partkörnyék jeleltetett ki, míg reájok s a kuruczokra jobb szerencse mosolyog ismét, — most feles erdélyi hadakat látott maga körül gyülekezni. Élökön Gyulai Ferencz, Daczó János s Macskási

83) Sudores et Cruces Nicolai Comitis de Bethlen.

84 a) Vagy maga az öreg pártolt volna még egyszer, s most végizben Tökölihez?

Boldizsár tanácsul adták neki: menne le öszves seregével késedelem nélkül a vaskapuhoz, támadná meg és oszlatná szét Heister ezredeit, s ügyekeznék előnyös helyen találkozni az őrgróffal, ha az, Erdélyre szándékoznék törni: ez volna az egyedüli mód, magát az ország fejdelemségébe béiktatni. De Tököli meghittjei, ők, kik vele már husz év óta bujdostak, Sándor Gáspár, Petróczi István, Nemessányi Bálint oly véleményben voltak, hogy vezéröket szép szín alatt ki akarnák tudni az erdélyiek, kiknek egynémelyike Leopoldnak, másika Apaffinak szánja a főhatalmat, s kiknek szándékaikat csak azáltal hiusíthatni meg, ha a portának athnáméját a rendek választása meg fogta erősíteni. Tököli, nézetökre hajolván, september 22-én a Szebentől egy mérföldre fekvő keresztyénszigeti mezőn magát mindhárom nemzet által, kapucsi basának s a havasalföldi vajdának is jelenlétében fejdelmül választatta, s Hermann Lukács szász superintendens által a helység egyházában, az oltár előtt fejdelmül kihirdettette. Sándor Gáspár és Petróczi István, a kurucznak hosszu szakála nélkül jelentek meg az ünnepélynél, gondolván hogy vége van bujdosásuknak; de Tököli, „előtte forgatván a világi dolgok változását, el nem borotvált szakálával álla elé." [84b])

---

84 b) Cserei, 206. h. Kemény József, deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. II. 255. l. V. ö. Engel, Gesch. der Walachei, 342. l.

XII.

A badeni őrgróf augusztus 26-án Jagodinára érkeztekor értesült Nissza veszedelméről, melyet a nagyvezír imént nyolczvanezer emberrel körültáborlott, s értesült Viddin veszedelméről, melynek vívására tizenkétezer török indult Nikápolyból a ruméliai basa vezérlete alatt. Más nap reggel a zernyesti ütközetnek hirét vette a badeni, s tanácsot tartván Veterani, Aspremont, Trautmansdorf és Serau tábornokokkal, s a hannoveri és hollsteini herczegekkel, elejökbe adta Erdély és Nissza állapotát, elejökbe a sereg lajstromait, melyekbe mindössze tizenegyezer huszonegy ember volt besorozva, s kérdést tett nekik: menjenek-e Nissza elébe, melyet a nagyvezír már augusztus 15-dike óta ví, s melyet Starhemberg előreláthatólag már csak rövid ideig fog megoltalmazhatni; vagy pedig induljanak-e Erdélynek, s az Erdélyben levő császári őrségeknek felmentésére? A tanácskozmány egyhangulag az utóbbi terv mellett nyilatkozott. Castelli tábornok még az nap előre küldetett, hogy Erdély rendeit az érkező segédről biztosítsa; [85]) Starhembergnek megiratott, hogy ügyekezzék Nisszát minél tovább megtartani, de mégsem az őrség teljes feláldozásával; Aspremont parancsot vett, hogy háromezer emberrel, köztök Pálffy hajdúival Nándorfehérvárra siessen, melynek őrsége most ötezerre fog menni; Csáky huszár ezrede a felső Szávánál táborozó Erdődy és Hofkirchen erősbítésére indult; Heis-

85) A deák levél német forditása Rödernél, II. 142. ki azt hibásan mondja a rendek augusztus 26-án kelt tudósitására adott válasznak. Kolozsvárról nem érkezhetett 24 óra alatt Jagodinára a rendek jajveszéklése.

ternek megiratott, hogy három ezredével Orsováról Karánsebesre jőjön a császáriak elébe. Más nap — augusztus 28-án — Jagodináról a vele maradt nyolezezer emberrel utnak indult, s Batocsinán és Hasszánbasa-palánkán át september 3-án Szendrőre ért. Itt vette az erdélyi kormánytanácsnak Kolozsvártt augusztus 26-án kelt kérelmét, sietne Erdély segédére. ‚Félünk nagyon — így szól az oklevél — hogy a köznép s a köznemesség, tartván a végveszélytől, Tököli karjai közé veti magát; hasonlót kell az őrségnélküli várakról és városokról s az oda menekült nemességről is feltennünk, az egy Fogaras kivételével. Ha nem szorítatik vissza, még pedig minél előbb az ellenség, s ha a nép, melynek hajlamát teljes és mindennemü szabadság igéretével hajhászsza Tököli, nem fog legfelsőbb helyről kegyesebb és világosabb nyilatkozattal megörvendeztetni, mint sem minemü az volt, melyet (a császárhoz tegnapelőtt indult) követünk távozása után, előbbeni küldöttünk Nagy Pál magával hozott: attól tartunk, hogy e tartomány végkép elhajlik, miért is a zavargások ezen idejében azt még közzé tenni sem merjük.‘ 86) Az őrgróf ismételte válaszában, mit már Castelli által üzent Erdélybe; és september 4-én Szendrő és Kulicsa között vert hajóhidon átkelvén a Dunán, 6-án Új-Palankán, 11-én Petroviczánál,

86) Szász syllogejában nem áll e nyilatkozat, de valószinüleg hasonló volt ahhoz, mely 1688-ki december 9-én adatott Nagy Pál kezéhez, s melyet Szásznál, 52—54. ll. olvashatni. Leopold a jelen viszonyok között szintén kivánta: hogy ama nyilatkozat ne közöltessék a rendekkel, mert september 4-én ekkép irt az őrgrófnak: „Ich communicire auch Euer Liebden diejenigen Antworten, welche ich dem, von denen Siebenbürgischen Ständen vor etwas Zeit an meinen Hof abgeschickten, und von mir zwar wiederumb abgefertigten, aber vermuthlich in Siebenbürgen noch dato nicht ankombenen Secretario mitgegeben und respective dem Heissler jüngstlich beigeschlossen; und sintemahlen ich auch sonsten an diesen letztern einige Schreiben in Siebenbürgischen Sachen abgehen lassen, wollen Eu. Liebden alle solche Schriften sammt dem Ziffer-schlissel, von dessen Ehewürthin abfordern und in guter Verwahrung und Enge bei sich behalten, und sehen, damit sie in keine anderweite Hände kommen.“

17-én Karánsebesnél táborozott, hol Heister ezredeivel egyesült. Itt vette a hírt, hogy Viddint parancsnoka, Hompesch, még augusztus 29-én ötnapi vívás után a ruméliai basának feladta. Az őrgróf most kivált Orsovát féltette, mint azon pontot, melyen át utána zúdulhatna a török erő. Egy pár ezer gyalog és lovas ráczot küldtem Orsovára — irá Leopoldnak — s nem kétlem, hogy nehány nap alatt a zsákmány reménye még többet fog oda csődíteni; meghagytam nekik, hogy a szorosok elfoglalásával az ellenséget haladásában a lehetőségig hátráltassák, egyszersmind Havasalföldet magaviseleteért tűzzel vassal lakoltassák. Reménylem, jól fognak tisztökben eljárni, mert hátukat Orsovára támaszthatják, s mert más részről ilyes működésre szolgálataikat egész készséggel szokták felajánlani; annyi minden esetre eszközöltetik járásuk által, hogy az oláh vajda kénytelen lesz Erdélyből hazájába távozni; s hogy hadaimnak e csőcseléktőli elkülönítése által Erdélyt rablásai elől biztosítom. [87] — S mert arról is értesült az őrgróf, hogy Tököli kivált a székelyekre számit, ezekhez september 17-én karánsebesi táborából kiáltványt bocsátott, melyben annak előreküldése után, hogy ők kétségkivül csak a zernyesti vész miatti ijedtökben és vagyonuk mentésére állottak Tökölihez, reményét fejezi ki, miszerint most, midőn ő, az őrgróf, hatalmas sereg élén Erdély határszéleinél áll, sietni fognak a megtéréssel. [88] — Tököli őrsei, mihelyt a badeni september 19-én átment a vaskapun, vissza, Hunyadra, vonultak. A császáriak september 23-án Hátszegnél táboroztak; Nissza bukásának hire itt érte őket utól. Starhemberg erélyesen védte a helyet, de midőn augusztus 27-én nyilakra tűzött czédulákon irták meg Heissler hadainak bomlását a vívók az őrségnek; midőn a török tábor legma-

87) Röder, II. mellékl. 285. l.

88) Az oklevél, Rödernél, II. mellékl. 288. l.

gasb pontjain Zernyestnél elnyert huszonnégy erdélyi s német zászló volt szemlélhető; midőn az őrségbeliek megtudták az őrgróf távozását: a legvitézebbeket is csüggedés szállotta meg. September 9-én, a vívás huszonnegyedik napján, Starhemberg oly feltétel alatt adta által a helyet, hogy kétezernyolczszáz embere vagyonával és fegyverben költözködhessék ki, s hogy bántás nélkül mehessen Nándorfehérvárra, hová september 22-én csakugyan meg is érkezett. [89])

Az őrgróf közeledésének s a ráczok pusztításainak hirére a havasalföldi vajda visszasietett tartományába; a tatárok is gazdag zsákmánynyal falkánkint kihullongtak Erdélyből; Tököli a kurucz és török hadakkal Keresztyénszigetről a harsági völgyre, onnan Nagy-Selykre, s october 3-án Meggyesre szállott táborba, az nap, melyen az őrgróf, tizenkétezer emberrel Szebenbe érkezett. Onnan october 7-én a császáriak elől tovább kelve, Búnhoz, Dálnoshoz, Galambfalvához, Udvarhelyhez szállott; mindenütt nyomában voltak a német hadak. Ekkor örömest alkudozáshoz fogott volna, s küldöttei egymás után jöttek az őrgrófhoz, tarkánál tarkább hirekkel és ajánlatokkal. Az egyik készségéről szólott fegyverszünetre lépni, ha télen át bántatlanul maradhat a székely földön; egy másik, october 10-én, az őrgrófnak, ki előtt már két hét óta folyvást hátrált, ily tartalmu levelet hozott: ‚Hallom, hogy fenséged a császári sereggel Erdélybe érkezett. Ismerem mély belátását; lehetetlen tehát, hogy figyelmét kikerülte volna a török fegyverek újabb feldicsőülése, a nagyvezír szándéka Erdélyre jőni, mi ha megtörténik, épen tenkre hozatik e tartomány, s talán a császár ügyei is még nagyobb zavarba jőnek. Minthogy pedig a háború zajlása közben is az ügy ellensége a személynek barátja lehet: azért ha valamit rejtve tartana szivében fenséged, ha valami czélzata volna a közjó

89) Theatrum Europ. XIII. 1025. Röder, II. 132. Arneth, 120—124. ll.

előmozdítására, méltóztassék, kérem, bizodalmasan nyilatkozni iránta.' S utóiratul még ez volt olvasható: ,Fenséged előtt tudva leszen, hogy Bécsen át angol követség ment a portához. Ha fenséged e hírt megerősíteni méltóztatik, véghetlenül fogok örvendeni.' — Az őrgróf előtt tudva levén, hogy a nagyvezír egyelőre nem fog Tökölinek segédére, nem fog Erdélybe jőni, ekkép válaszolt: ,Méltóságod levelét vettem, de tartalmát s mit a szivemben rejtett czélzatról írni tetszett, azt nem értettem, hogy az igazat megvalljam. Szivemben nincs más czélzat, mint a reám bizott császári fegyvereket az ellenségre fordítani, a császár minden parancsait erőmhöz képest végrehajtani. Ha pedig személyes ügyeiben kezére lehetek méltóságodnak, nem mulasztom el adandó alkalommal szolgálati készségemet bebizonyítani.' 90)

October 22-én az őrgróf Oklámnál állott, Moldva határszélén, hová a kuruczok, mint hivé, kibúvandók voltak, de ők ekkor a Mitács és Málnás erdein átmenvén, már Szentpéterhez, Prásmárhoz, már a havasalföldi végekhez szállottak. A hadviselés ezen neme a bádenit elbőszitette. ,Azon vagyok mindenképen — irá Leopoldnak — hogy az ellenséget sarokba szorítsam, s miután vele majdnem egész Erdélyt bejártam, most a tartomány szélén állunk mind ketten, én a moldvai, ő a havasalföldi sarokban, néhány mérföldre egymástól, a nélkül hogy minduntalan változó szándékát kitanulhattam volna. Titkos, erős menés által azért nem jöttem még fölébe, mert attól tartottam, hogy jobbról vagy balról mellettem elosonva, a tartomány belsejébe vethetné magát; hogy Beszterczén és Kolozsváron át Váradnál, vagy Déván át Temesvárnál a törökhöz csatlakozván, ujból lázadásba hozhatná Magyarországot.' S más nap, october 23-án, Marsigli hozza a hírt, hogy Tököli, rögtön megfordulva, Brassónak tart ismét. Az őrgróf

90) Röder, II. 146 s mellékl. 311. l.

ekkor gyalog hadait és öszves holmiját hátra hagyván, elébe siet a lovassággal. Két menéssel, october 25-én Földvárhoz ér, két mérföldnyire Töküli táborától, ki a császáriak rögtöni érkezése által meglepetve, még azon estve megindítván társzekereit, s erdélyi dandárát török és kurucz hadakkal körűlfogatván, éjtszaka, a bozzai szoroson át, nem minden veszteség nélkül, Havasalföldre menekült. [91])

XIII.

Míg ezek Erdélyben történnének, a ruméliai basa, Viddin bevétele után a Duna jobb partján Vetiszlámot, Orsovát, Galambóczot és Rámot is elfoglalta; a nagyvezír pedig Nisszáról Jagodinán át Szendrő elébe indult, melyben Winkler őrnagy nehány száz némettel feküdt őrségül, s melyet september 25-én kiostromlottak a törökök. Aspremont tábornok Nándorfehérvárból azt irta mind Bécsbe mind az őrgróf táborába, hogy a nagyvezír Szendrőnél kétségkivül átkél a Dunán s a császáriak után siet Erdélybe. Még september 29-én is, midőn a török örsök már a város elébe érkeztek, jelentést tett: miszerint ő mindaddig nem fogja hinni, hogy a nagyvezír őszszel Nándorfehérvár vívásához láthatna, míg füleivel hallja az ágyuszót, míg szemeivel látja a viárkot. Kedélyes képessége magát álomba ringatni, már korábban megdöbbentette a fő haditanácsot, mely Croy herczeget „nagyfontosságu okoknál fogva“ nyakra-főre útnak indította a nándorfehérvári parancsnokság átvételére; tüzes Gábort, a magának Buda vissza-

91) Cserei, 208. h. Röder, II. mellékl. 332. l.

foglalásakor érdemeket szerzett ferenczest, az aknászati művek igazgatására; de october 1-én, midőn a nagyvezír negyvenezer gyaloggal és huszezer lovassal a helyet körültáborlotta, Croy még távol vala. Aspremont felgyujtotta a külvárosokat, s a künn táborozó hadak rögtön a várba vonattak. A nagyvezír megyitotta a viárkot, s october 4-én elfoglalván a külváros sánczainak kettős vonalát, három helyről vívta a helyet: egy roham a Száváról készült a felső város déli homlokzata ellen, egy másik a Dunáról a viziváros ellen, a Száva- és Dunaközről a harmadik. Három nap mulva a vívók már oly közel voltak a várárokhoz, hogy aknászaik a kőfal elleneresze alatt dolgozhattak. ‚Én ugyan kész vagyok az öszves őrséggel egyetemben utolsó csepp vérünkig oltalmazni a helyet, — irá Aspremont october 8-án az őrgrófnak, — kész vagyok, ha szükséges, magamat a várral felrepíteni, de mégis helyén találtam, a veszedelmet bejelenteni a császárnak s parancsait kikérni. Ha ezek nem jőnek le hamarjába, s ha az ellenség folytatja, túlsúlyát velem éreztetni: akkor feladom alku mellett a várat, hogy a gondjaimra bízott nyolcz szép ezred veszendőbe ne menjen.‘ Levelét alig irta meg a tábornok, midőn Croy herczegnek sükerült a várba juthatni. Ketten épen jelentést intéztek Leopoldhoz a parancsnokságnak a herczeg általi felvállalásáról, midőn ellenségi tűzgömb a várnak egyik tornyát felgyujtotta. A lángok, kivált Aspremont gondoskodásából eloltattak; a tábornokok szállásukon voltak a vizivárosban; s íme négyszer ismételt roppant durranás alapjában megrendíti a házat. Kiugranak az ablakon, s a romhalmazok látatták velök az iszonyatos csapást; az okról csak utóbb értesültek: a várban mindhárom lőportár, s egy negyedik a vizivárosban egymásután felrepültek. A vár kőfalöve két helytt megrepedve, a felsőváros tetemes bástyarésze ágyutelepestül az árokba omolva, az őrségnek nagyobb fele megsebesítve, halva, temetve. Kik még mozdulhattak, azok a Dunához siettek, talpakon,

hajókon, csolnakokon menekvést keresendők. S e közben a törökök ujongva benyomultak a rögtön támadt réseken, s a mi elejökbe özönlött, mindent, a városban kolostorral birt jesuitákat is lekonczolták. Az őrségbeliek közűl mindössze ha ötszázan maradtak életben. Croy herczeg Archinto ezredessel csónakra vetvén magát, Aspremontot egy sajkán, a lehullott kövek által megrongált sajkán küzdeni látja a hullámokkal, a halállal. Visszafordul, hogy saját életének veszedelmeztetésével megmentse az övét, s most mindhárman a tulsó partra jutván, Eszékre menekülnek. Minden ellenem támadt, — irá october 13-án Aspremont a bádeninek — tűz, lég, víz és föld, s Isten még is megtartott, hogy császáromat ezentúl is szolgálhassam. Mindenemet elvesztettem, asztali edényeimet, ezüstömet, ékszereimet, az arámtól ajándékul nyert gyürüket, pénzemet, paripáimat, ruháimat, nagybecsü irományaimat, s harmincz, negyvenezer forint értékü ingóságokat; elvesztettem legjobb szolgáimat. Jeruzsálem pusztulása semmi Nándorfehérváréhoz képest. Adjon Isten jobb évet. — Aspremont talán azért is, mert Rákóczi Juliannával, Tököli mostoha leányával járt jegyben, gyanuba jött, hogy a roppant szerencsétlenségnek ő volt oka, ha nem szándékosan, legalább hanyagsága miatt. Hadi törvényszék elébe állítatott, de utóbb leszállitották az ellene emelt vádat. Találkoztak, kik úgy vélekedtek, hogy a hely főhadi mérnöke, a candiai születésü Andrea Cornero áruló volt, hogy a tüzet ő rakta, hogy a viziváros kapuján ő bocsátotta be a törököket. A vád némi valószinüséget nyer azon körülmény által, hogy Carnero mohamedánussá lett, s tisztét utóbb is megtartotta az erősségben. [92])

Nándorfehérvár ily rögtöni s ily gyászos bukásának hirére

---

92) Veterani's Feldzüge, jegyzetek 71. l. Wagner, 143 s kk. ll. Röder, II. 136. l.

Bécsben nagy volt a rémülés, mintha a kőfalak töredékei odáig repítettek volna. Magyarországon egyetlenegy jól felszerelt erősség sem volt, egyetlenegy ezred sem, melyet a végekhez lehetett volna küldeni. Nigrellinek, felső Magyarországon a császári hadak vezérének, annyi embere sem volt, mennyivel Kassát, Szatmárt, Munkácsot megőrizhesse. Ha a nagyvezír mindjárt Nándorfehérvár megvétele után öszves erővel átkél a Dunán: Leopold aggodalmai teljesedésbe mehettek volna, ki az őrgrófot felhatalmazta az akkoron még Erdélyben volt Tököli ellen Moldvából behívni a lengyel hadakat, hogy ő, az őrgróf, a nagyvezír ellen indulhasson, „mert nem szeretném ugyan Erdélyt elveszíteni, — irá Leopold — de Magyarországot még kevésbbé.“ Köprili Musztafa azonban — miért, miért nem? — a Duna jobb partján, Nándorfehérvárnál maradt, elégelvén hogy tízezer embere Temesvár és Gyula zárlatát felbonthatta; hogy Váradot, mely alatt Tunyogi Sámuel ezredes, Tökölinek néhai követe a portánál, taval Leopold szolgálatában elhullott, [93]) s melyet most Corbelli tábornok tartott körülkerítve, felmentheté vala. Boszniából, Bród elfoglalása után, két basa ment Eszék ellen, hatezer lovassal s kétezer jancsárral. De Starhemberg Guido, ki az általa pótolt Hofkirchen betegségének köszönheté, hogy nem vált a nándorfehérvári gyász tanujává vagy épen áldozatává, maga körül gyűjtvén a Csákyhuszárokat s a Croyval jött ezredtöredékeket, oly vitézül oltalmazta a helyet, hogy november 5-én hadaikat vissza Boszniába vezették a basák. Ekkor a nagyvezír, minthogy időközben Tököli is kiszoríttatott Erdélyből, nyolczezer embert hagyván Nándorfehérvártt, melynek erődeiben százötven ágyut felejtettek a császáriak, visszatért Ruméliába.

Az őrgróf is berekesztettnek vélte az 1690-ki hadjárást. Nyolcz lovas ezredet, s a gyalogságot Erdély oltalmára Vete-

93) Babocsai, Rumynál, I. 108. l.

ranival hagyva, ki Háromszékben Sepsi-Szent-Györgyön fogott téli szállást, a sereg másik felét, tizennégy ezred lovasságot, Kolozsváron át az úgynevezett tizenhárom megyébe vitte telelni. De a tatárok még ébren voltak, s a nagyváradi törökökkel egyesülve, Debreczenig és Kállóig vitték a pusztítást. A mely török dandár pedig Gyula és Temesvár felmentését eszközölte, most ezen helyek őrségeitől támogatva, Lugost, Karánsebest és Lippát elfoglalta. Ekkor a tatárok, számra talán tizezeren, rögtön Somlyón át Erdélyre törtek. Tökölitől hasonlót lehete várni, kinek parancsára, midőn Plocstnél táboroznék, Mikes Pál még november 14-én egy csapattal a székely földre törvén, a császáriakhoz pártolt nehány főbbnek megölése után, kiosont ismét.

A dolgok ez állásában bádeni Lajos visszafordult Szatmárnál, s Erdődön és Hadadon át december 19-én Kolozsvárra jött, annak, mitől leginkább tartott, Tököli és a tatárok egyesülésének akadályozására. Kis Balást négyszáz huszárral előre küldvén, december 21-én Gyalu felé indult, hol egy folt tatárt utólérve, négy kisebb ágyut szedett el tőlök. Gyaluról utját Tordának vette, melynek szomszédságában a tatárok Herbeville dragonyos ezredét Cigli alezredes vezérlete alatt imént elszélesztették, őt magát s több tiszteit elfogták. Az őrgróf elől a Maroshoz vették magokat, s a dobrai szorosnál, Nagyvárad és Gyula felé, meg kihullongtak Erdélyből. S most a badeni sem késvén továbbá a tartományban, miután Szentjób, Somlyó, Károly, Ecsed, Kálló magyar-német őrségeiket kissé felfrissítette, Bécsbe indúlt.

Alig hagyta el Erdély földjét, midőn ennek oltalmára Veteraninak is alkalom nyilt. Tököli ugyanis, megértvén a tatároknak Erdélyre törését, hadait Tergovistról Hosszumezőre szállitá, utját onnan Brassónak veendő, de „számtalan petesdi jó borokkal minden pinczék tele levén, neki esék az egész tábor az italnak, soha ötödnapig ki nem veheté Tököli onnan

őket.“ E közben Veterani Háromszékről felszálla, s midőn Daróczi Endre kurucz kapitány december 30-án nehány száz hajduval, közel Törcsvárához, a szoroson általjőne, más nap a hannoveri herczeg hatszáz lovassal ellene indult. A kuruczok futást színleltek, magok után a cserjék és szorulatok közé iramtatva a németeket. Ekkor a fölükbe emelkedő tetőkről nehány golyó földre teríté vezéröket. Úgy akarta a sors, hogy a hannoveri ház egyik tagja Bolgárföldön az év első napján, másik tagja Erdélyben az év végnapján szenvedjen halált. A hajdúk megértvén Veterani hadainak közeledését, visszasiettek Havasalföldre, s Tököli, látván, hogy Veterani nagyobb vigyázattal van, mint Heissler volt, s hogy Erdélyből már kipusztult a tatárság, Hosszumezőről Brankovánra és innen az Olt tulsó partjára vette magát. Az erdélyiek most seregesen hagyták el őt, s közte és a havasalföldi vajda között éles villongások támadtak. A vajda megtagadta az élelmet, a takarmányt a kuruczoktól, s ezek feltörték erőszakkal a csűröket, a magtárakat. Bajlestinél a kurucz-török dandár négyszáz emberét leöldösték az oláh hadak. Ily körülmények közt
1691.] nem volt ok ujabb betöréstől tartani, s Veterani 1691-ki január végén a német hadakat vissza szállásaikra, a ráczokat, kik Orsovát nem voltak képesek a törökök ellen megvédeni, de kik Havasalföldet jóformán pusztították, a temesi bánság széleihez küldötte. [94])

94) Cserei, 211. h. Veterani's Feldzüge, 107. l. Kemény József, deutsche Fundgruben z. Gesch. Sieb. II. 266. Röder, II. mellékl. 368. l.

XIV.

Bethlen Miklós 1690-ki september 8-án érkezett Bécsbe. Hitlevelet, az 1686-kihoz hasonló hitlevelet szorgalmazott kivált Strattmannál és Kinskinél, a császár főfő tanácsosainál; Caraffának, ki most a német birodalmi hadakhoz volt indulandó, s Dankelmann Gottfrídnak, a brandenburgi követnek is befolyásával Leopold october 16-án aláirta az oklevelet. Bethlen visszaindult hazájába. Épen ekkor érkezett fel Nándorfehérvár bukásának hire. ‚Olyan lárma volt mindenütt egész Bécsig — irja Bethlen — hogy az ember el nem hinné. Erdélyből igen ritkán jött hír, a bádenit hadastól elveszettnek tartották. Kísérők iránt parancsolatokat véve a főhaditanácstól a várkapitányokhoz, elindulék. Budáig kísérő nem kellett; ott kérék, de a lakosság elfutván onnan, mondá a kapitány: jobb, kisérő nélkül mennem, Egerig az út még bátorságos, német hadak is vagynak arra. Én azért csak elmenék és a hadakat Hatvanban találtam. Gyöngyösön ére utól Szirmay István, kivel együtt mentünk Szerencsig rettenetes félelemmel, mert a tatár Szolnok tájékán nyargalt. Csáky László nehány katonái az alföldön csavarogtak. Egerben kisérőt nem kaphattam. Ekkor kérdé Szirmay: mit adtak kegyelmednek Bécsben? Én mondám: adtak volna sokat, azt s ezt, de én nem vettem el. [95])

---

95) „Engem a császár neveben — mondja más helyütt — a vajdasággal holtig, és úri grófi titulussal, jószágokkal megkinálának; de én reversalisomra nézve megvetém.“ — A grófi czímet rövid idő mulva csakugyan megkapta, s hozzá a mármarosi főispánságot; megkináltatása a vajdasággal azon esetre szólhatott, ha Tököli magához rántaná a tartományt. Nevezetes azonban, hogy szintekkor Veterani is mármár erdélyi vajdává volt leendő. „Ich liess die strenge

Monda ő: Okos embertől nagy bolondság; ezután bizony soha semmit sem adnak. Szerencsen elválánk: ő Tálya, én Tokaj felé.' Tokajon, Kállón, Nagybányán, Kőváron át, folytonoson tatárok által körülrajozva, november 11-én Kolosvárra érkezett oklevelével a követ.

Erdély rendei 1691-ki január 10-én Fogaras várába gyültek, s Veteranival, Falkenheim Fridrikkel és Absolon Dániellel, mint császári biztosokkal tartott értekezlet után ,meghálálván római császár ő felsége királyi és atyai gondviselését, hogy t. i. az elmult esztendőben a pogányságnak pusztító fegyverétől édes hazájokat nemcsak megoltalmazta, de még annakfelette méltóztatott minden törvényeik, lelki és testi szabadságaik megtartásáról hitlevelet kegyelmesen kezökhöz küldeni: ezen hitlevelet egész országul elfogadták.' A jelenvoltak egyszersmind Falkenheim Fridrik császári biztos kezébe letették a hódolati esküt, azt részökről irásban is benyujtván, s végezvén közönséges akaratból, hogy e hazában lakó mindennemü szabadsággal biró rendek, ,kiki az ő vármegyéjében és székében, jószágainak és nemességének elvesztése alatt' a végre hirdetett gyülésben mártius elsőjén a hódolati esküt letegye mind szóval mind irásban. A Bethlen által lehozott oklevél-példány, melyet oly remény fejébe fogadtak el a rendek, hogy hódolatuk bekövetkezése után ünnepélyesebb formában fog kiadatni, az ifju Apaffi fejdelemségének kérdését egyelőre elnapolta. ,Miután Apaffi Mihály, tizennégy éves növendék levén, még nem érett a kormányra azon törvények értelmében, melyek e végre a huszadik évet kivánják, s melyeket ezentúl is akarnak megtartani és megtartatni a rendek: úgy itéltük, hogy a hitetlen Tököli által okozott e zavarnak közepette veszélyeztetné Erdélyt, a közjót, ha a

---

Mannszucht halten — irja — und diess gerieth sowohl, dass ich das Diploma zur Regierung und Gouvernement des Fürstenthums nach dem Tode des Fürsten erhielt." Kitől? a rendektől? hol? mikor?

mondott törvények általhágásával némi ujítás történnék. Kell tehát őt, a kiskorut, az Úr félelmében, az öröködés reményében nevelni, lelki tulajdonainak kifejlődését bevárni, s a hazának javára császári királyi kegyelemmel viseltetni iránta.' Addig is királyi szavával s őszinte fogadással következő pontokról biztosítja a rendeket ő felsége: I. ‚A befogadott hitvallások, templomok, iskolák, plebániák, úgy bármely más clerus és egyházi személyek, mint a minők most Erdélyben léteznek, behozatala ügyében [96]) semmi sem módosíttatik, az egyházi vagy világi rend bár mely ellenmondásai érvénynyel soha sem birandván; olykép azonban, hogy a katholikusok saját költségeiken, tehát minden más hitvallás sérelme nélkül, Kolozsvártt ahítatosságuk jelen helyén magoknak egyházat emelhessenek, valamint Gyulafehérvártt is a hajdan Báthori Kristóf által alapított, most elpusztult kisebb templomot ujból felépíthessék; s hogy a katholikusok mindenütt, ha idegenek és kevésszámuak, magánképen, ha pedig sokan vannak, nyilvánosan, hitvallásuk gyakorlatával és egyházalapítás jogával birjanak, valamint az Erdélybe befogadott többi hitvallások, ilyes esetben, ha t. i. valamely helyen számra felülmulják a többieket, ama joggal bírni szoktak.' II. Valamennyi adomány, szabadíték, nemeslevél, czím, hivatal, méltóság, tized, s bármily javadalom és jószág, melyek a magyar királyok és az erdélyi fejdelmek kezéből akár magánszemélyeknek, akár a befogadott hitvallások valamelyikéhez tartozó egyháznak, plebániának vagy iskolának, mind Erdélyben mind a magyar részekben, Székelyföldön és Debreczenben, jutottak, azon esetre is, ha netalán valaha más egyházhoz, conventhez vagy káptalanhoz tartoztak, megerősíttetnek a ren-

96) „In causa — — introductionis cujuscumque alterius cleri et personarum ecclesiasticarum, quam ibidem nunc extant." Bethlen Miklós, önnéletirásában ezen passusra nézve megjegyzi: „Én a projectumban expresse feltettem volt episcopi et jesuitarum exclusionem in art. 1; ők tették: alterius quam ibi nunc est cleri."

deknek, ha csak saját végzéseik által magok nem szüntetik meg ezen adományjogok valamelyikét. III. Az ‚Approbaták és Compilaták,‘ Verbőczi hármaskönyve, (Endre király végzeménye kilenczedik czikkelyének [97]) kitöröltetésével, mely is az utolsó pozsonyi országgyülésen megszüntetett) a közhatározatok, a szász nemzet municipalis joga érvényességben maradnak. IV. A közkormány, az országgyülési ügyek s a törvényszolgáltatás körül (fenmaradván mindazáltal nyomatékosabb tárgyakban a királyhozi folyamodás) semmi változás sem történik; közjövedelmi ügyekben is kamarai bizottság által vagy más módon senki se háborgattassék. V. Kormányi, törvénykezési és kamarai tisztekre csak belföldiek, csak erdélyiek alkalmaztatnak, valláskülönbség nélkül; érdemes külföldiek hazafiusíthatók levén. VI. Magszakadás vagy hűtlenség miatt a királyi fiscusra háramlandó jószágokat, érdemes erdélyieknek, magyaroknak t. i. székelyeknek és szászoknak, valláskülönbségrei tekintet nélkül hajlandók vagyunk adományozni; azon magánjószágok pedig, melyek az ellenségtől fegyvereink által visszafoglaltattak, előbbeni birtokosaiknak vagy utódaiknak, merő kegyelemből visszaadatnak. VII. Állodalmi főigazgatónkat, — hajdanta vajdának neveztetett — vagy helyettesét, nem különben az erdélyi katonaság főkapitányát, a főkanczellárt, a belső tanácsosokat, a főispánokat s a székelyek kapitányait, az itélőmestereket s a többi méltóságosb hivatalnokokat, a hűségre és érdemre jelesb erdélyi urak és nemesek sorából fogjuk választani, akár katholikusok legyenek akár más befogadott hitvalláshoz tartozzanak; — és pedig olyképen, VIII. hogy a főkormányzói, a főkapitányi, kanczellári, belső tanácsosi és itélőmesteri jeleltek, ilyes tisztek betöltése alkalmával, megerősítés végett elénkbe terjesztessenek. IX. Véleményünk szerint nagy hasznára leszen a közjónak,

97) Értsd az 1222 : 31. tcz.nek záradékát.

ha a tizenkét tagból álló belső tanácsban legalább három katholikus és a tizenkét tagból álló itélőtáblánál szintén három katholikus fog székellni, [98]) a többiek más hitvallásuak közűl leendvén; a szebeni főkirálybirónak is jusson hely a belső tanácsosok között; az itélőmesterek egyike pedig katholikus legyen, de a mostaniak maradjanak meg tiszteikben egytől egyig. X. Kormányzónk és belső tanácsunk évenkint országgyülés tartására hívják együvé a rendeket; végzeményeik királyi megerősítését fentartván magunknak. XI. Fő államigazgatónk birjon az őt illető tekintélylyel, ranggal és előjoggal, lakjék mindig a tartományban, esküdjék meg mind az egyházi mind a világi ügyek tekintetében a hazai törvényekre; s mind ő mind a belső tanács és az itélő tábla tagjai a királyi kincstárból kapjanak fizetést. Ha a közjó s az Erdélyben lakó különböző nemzetek nyugalma tanácsolnák, hogy a kormányzó évről évre változzék, járjanak el választása körül a lehető legnagyobb szabadsággal a rendek, és terjeszszék előnkbe szavazataikat, további intézkedésünk végett. XII. Béke idején ötvenezer tallér adóval, Magyarország és Erdély elleni háboru idején pedig négyszázezer rhénusi forinttal, a termesztményeknek is betudásával, megelégszünk; részünkről is, a fiskalis jószágokból, a só és egyéb bányákból, a harminczadokból, a szászok közötti tizedekből, megyékben a tizedek haszonbéréből, tetemes öszletek erejéig fogván a közkiadásokhoz járulni. XIII. Szokatlan adónemek nem fognak behozattatni; a szokottakat s a harminczadokat nem öregbítendjük. XIV. A vitéz székelyfaj, minden adó, minden közteher alól marad ezentúl is felmentve, ide nem értve azonban a székely pórokat és jobbágyokat; — de köteles, saját költségein katonáskodni. XV. A kereskedés minden ágai szabadon gyakoroltassanak,

98) „Saltem tres sint catholici, — — — etiam tres catholici." Bethlen Miklós: „Én tettem: tantum tres catholici; ők ‚tantum' helyébe irták: „saltem."

valamint ez a fejdelmek idejében történt. XVI. A tizedek haszonbérlése ezentúl is a földes urakat illeti; a haszonbér a fiskust. XVII. Nagy és nem szükséges őrségekkel, melyek egyébiránt részben belföldi katonákból magunk zsoldján szerkesztendők, nem fogjuk a tartományt terhelni; de főnökül német tábornokot teszünk elejökbe, ki a hadi ügyekre nézve értekezni fog a kormányzóval, az államtanácscsal s az erdélyi katonaság főkapitányával, az államkormányzóság egyéb ügyeibe nem avatkozandván. XVIII. A szász nemzet s az öszves adófizető nép nyakáról leemeljük a bár mily rendü utasok és lovaik élelmeztetési terhét; [99] tanácsolván és parancsolván, hogy postákról az államtanács, fogadókról a földesurak és városok gondoskodjanak. [100]

Ezen oklevél értelmében Bánffi Györgyöt, az 1674-diki deczember 13-án, Bethlenben lefejeztetett Dénesnek, s az elhunyt fejdelemné növérének huszonnyolcz éves fiát, kormányzóul, Bethlen Gergelyt az ország főkapitányául; Bethlen Miklóst kanczellárul; és Haller Jánost kincstartóul választották a rendek; követekül pedig a császári udvarhoz, az oklevélnek ünnepélyesb formában kiadatása végett, s ‚egyéb országos dolgokban' a belső tanácsból Bethlen Gergely, a székelység közül Gyulaffi László, a szászságból Klockner György küldettek, Bethlen Miklós elmellőzésével, kit némelyek arról vádoltak, hogy nem ügyekezett eléggé az ifju Apaffit a fejdelemségben megerősítetni, s kiben mások saját szerencséjének minden áron hajhászát látták. A belső tanács s az itélőmesterek által készített utasítás meghagyta a követségnek, adná elé Bécsben: ‚hogy mióta Erdély különös fejdelemség alá szakadott a

99) Bethlen Miklós: „A tizennyolczadik articulushoz oda akarják vala irni: ad instantiam Nicolai Bethlen tollimus. Én mondám, hogy vonjuk ki az én nevemet, csak a dolog legyen meg; így sem tudom, mint emészthetem meg ahhoz az édes falathoz szokott magyarok gyülölségét. Úgy is lőn".

100) Szász, Sylloge Tract. 68—78. ll.

magyar korona alól, már a mostani alkalmatosságon kivül két versen volt a német császárok ő felségök alatt Erdély, és jóllehet egynehány-formán rendelték ő felségeik az erdélyi kormányt, de fejdelem nélkül levén e haza, egyszer is csendes és kivánt állapottal nem kormányoztathatott'; s hogy azon esetre, ha császár ő felsége nem szegzi ellene Tökölinek az ifju fejdelmet, csendesen nem birhatja Erdélyt, mely a fejdelemség alá szokott régóta, — ,ugyanis a mely nyilatkozást kibocsátott vala Tököli karácson előtt Havasalföldéből Sztencsestről, egyiket abban is azt tétette fel, hogy Erdélynek császár ő felsége megtagadta a fejdelemséget, az elmult esztendőben is azért mentek sokan az erdélyiek közűl hozzá, mert a fejdelemhez nem volt kötelességök'. Ügyekezzék tehát a követség ő nagyságát az ifju fejdelmet méltóságában megerősítetni, s csak ha ezt lehetetlen volna kieszközölniök, csak akkor adassák ki magoknak ünnepélyes formában az uj hitlevelet, még pedig minél több javításokkal, névszerint hogy birói ügyekben ne legyen helye a felebbvitelnek Erdélyből Bécsbe, s hogy akárminemü tisztek választásához ne kivántassék a felség megerősítése, valamint ezt Maximilián császár még 1571. Báthori Istvánnak engedélyezte. [101])

XV.

Köprili Musztafa az 1690-ki év végnapjaiban érkezvén vissza Konstantinápolyba, a szultánnak általadta a szent zászlót, melynek árnyéka alatt ő, a nagyvezír, egy hadjárattal Nisszát,

101) Ugyanez ugyanott. 83—99. ll.

Viddint, Szendrőt és Nándorfehérvárt meg visszaszerezte az ozmán birodalomnak, s a császári hadakat a Morava és Niszszava forrásától a Duna és Száva túlpartjára vetette. [102]) Télen át egész erélylyel folytak a hadi készületek. A kémek hírül hozták, hogy a török sereg, a kuruczokat és tatárokat ide nem tudva, százhuszezer főre fog menni. A bécsi főhaditanács, okulva a lefolyt év csapásai által, nyolczvanötezer főre szabta a török ellen működendő hadak erejét. E végre több ezred visszahivatván a Rajnától, szászok és hesszek által pótoltattak, kik ott a Czobor és Ebergényi huszárokkal egyetemben a francziák ellen harczoljanak; s Brandenburgtól hatezer, Bajorországtól kétezer segédharczost eszközölt ki magának Leopold a törökök ellen. Ötvenötezer ember kilenczven ágyuval — köztök a Batthyány- és Zichy-huszárok s Pálffy Miklós háromezer hajdúi — közvetlenül Lajos őrgróf parancsai alatt fognak állani; tizenkétezer ember — négy gyalog és hatlovas ezred — Erdélyben Veterani alatt; tizennyolczezer ember részben Nigrellihez megyen felső Magyarországba, részint a Szávához, őrségül. Gyűlhelyül Buda jeleltetett ki. [103])

Május elején Köprili Musztafa Konstantinápolyban általvette a szent zászlót, mint szeraszkír Magyarország ellen. Szolimán szultán vele ment Drinápolyig. Lajos őrgróf betegen feküdt Csehországban; miért is Souches főtáborszernagynak meghagyatott, hogy a már együtt volt ezredekkel Budáról a Drávához siessen. Június 29-én tizenöt ezred Pentelén, Földváron, Pakson és Tolnán át Szegszárdra és Mohácsra indult, hol július 14-én az időközben megérkezett őrgróf által szemügyre vétettek, ki innen Eszékre sietett az előhadhoz, mely a téli hónapokban Starhemberg Guido vezérlete alatt gyakori portyázások által annyira háborgatta a török végek hadnagyait,

102) Hivatalos jelentései Hammernél, VI. 557.
103) Röder, II. 154 s kk. II.

hogy ezek Mitroviczból és Szabácsból is kiköltözködtették őrségeiket; s mely csak imént Musztafa basának hadosztályát a Száva túlsó partjára vetette. Itt értette meg a bádeni, hogy Nándorfehérvárnál már harminczezer török van együtt, kik két hidat is épitettek a Száván, s Zimony és a Czigánysziget között tábort sánczolnak körül. Miután az őrgróf Eszék erődítéseit, melyekre a mult télen hatvanezer forint fordíttatott, megtekintette, július 20-dikán Szotín felé indította a sereget, melynek gyalogságát Souches, lovasságát Styrum tábornok vezérlették; július 22-kén megtudta Szolimánnak azelőtt egy hónappal közbenjött halálát, kit testvére Amhád váltott fel a padisahi széken. Július 29-én Péterváradnál táboroztak a császáriak, hol augusztus 3-dikáig maradtak, a mult őszszel a törökök által megrongált erődítések némi helyreállitása, úgy hidnak verése végett, mely a Dunának bal partjával a közlekedést biztosítsa. A titeli parancsnok, Tost kapitány, ekkor már általadta a helyet az ellenségnek; az alkupontok értelmében fegyverben és vagyonával fogott volna tovább állani az őrség, de a törökök csak a magyarok és németek, nem úgy a ráczok irányában akarván megtartani az alkut, a felek annyira összeháborodtak, hogy a törökök az öszves őrséget — százhusz németet, háromszáz ráczot és nehány magyart összekonczoltak.[104]

Ötven török vitorlás hajó a császáriak naszádait és sajkáit Péterváradig űzte vissza. October 4-én Michalowszkánál táborozott az őrgróf, s ágyuinak tüzével a török hajókat tova űzte; 5-kén Szalánkeménnél állott, 6-kán még valamennyire Zimonyon innen. Ekkor hírül hozták neki, hogy Tököli hatszáz huszárral a török táborba érkezett. A nyári forróság miatt, melynek számosan áldozatul estek, nehány napig veszteg maradtak a császáriak, s csak 12-kén érkeztek Zimony

104) Hasslinger's Tagebuch über den Türken-Feldzug 1691, Rödernél, II. 157.

elébe. Itt a nagyvezír százezer emberét, a hadi művészet szabályai szerint franczia mérnökök és tüzértisztek által épitett, kétszáz ágyu oltalma alá helyezett táborban találták, melynek jobbját a Duna, balját a Száva fedezte, s melyet mély árok és magas mellvéd fogott körűl. Az ellenséget ily helyzetében negyvenötezer emberrel megtámadni, vakmerőség, eszelősség lett volna. A badeni augusztus 14-dikén félórányi távolságra vonult vissza Zimonytól, de a nagyvezír sejdítvén a szándékot, őt előnyös állásából kicsalni, mindaddig veszteglett táborában, míg az őrgróf, 16-án és 17-én egész következetességgel s némi látszólagos mohósággal folytatta a hátrálást. Köprili Musztafa ezt futamodásnak tartva, a lovasság előrebocsátásával olyannyira ért a császáriak nyomába, hogy Hofkirchen a magyar-német könnyü utóhaddal folytonos érintkezésben volt a török örsökkel. A császáriak Szalánkeménhez értek, s az őrgróf augusztus 18-án hajnalban a verniki hegyek déli lejtőségein fogott állást, bal szárnyát a Dunára, jobb szárnyát mély völgynyilásra támasztva. Előnyös helyzetében némi bizodalommal várta be Lajos a nagyvezír megtámadását, midőn ez Tököli és a franczia tisztek tanácsára, úgy látszik, a szándéklott mozdulat álarczozásául, lovasságának részét szemben a császáriakkal hagyta, seregének nagyjával pedig éjtszaka, augusztus 17-kétől 18-kára, balról megkerülvén őket, a kozevaczi hegyen ütött tábort, melyet bámulatos gyorsasággal körülsánczolván, a lovasságot kivül a térségen csatarendbe állitotta. Midőn az őrgróf nem a mozdulatot, hanem a mozdulat megdöbbentő eredményeit észrevette, szárazon péterváradi élelemtáraiktól már el voltak zárva a császáriak, mi annál nagyobb rémülést gerjesztett, mert, ime a török hajósereg felvont vitorlákkal megrohanja a leopoldiak naszádait, közűlök az ágyukkal felfegyverzett nehány hadit elsülyeszti vagy megszalasztja, a gabnahajókat elfogja. S hogy tetőpontjára hágjon a baj, beérkezik a hír, hogy

Péterváradról utban volt tetemes eleségszállitmány nehány ezer szpahi s Tököli hajdúi közé került, kik a vasasokból és dragonosokból állott kiséretet kardra hányván, élelemmel megrakott háromszáz szekeret, ezerkétszáz ökröt és paripákat felzsákmányoltak. Ily körülmények között, az éhség és ügyesen vezérlett kétszer erősb ellenség közé helyezettek menekülést csak ütközetben találhattak. A Mindenható e bajt csak felséged javára mérte ránk, — irá utóbb az őrgróf Leopoldnak — mert ennek következésében annyira elbizta magát az ellenség, hogy Pétervárad és felséged serege közé helyezvén magát, tőlünk nemcsak a visszavonulás utját remélte elzárhatni, hanem úgy vélekedett, hogy épen megsemmisíthet bennünket.

A nagyvezír állásának szemléletére nyomban teljes arczváltozatot parancsolt hadainak a badeni, miszerint azok párhuzamosan helyezkedhessenek az ellenséggel. Augusztus 18-ka előkészületek között folyt le az ütközethez, mindkét táborban. A nagyvezíré a Szalánkeménnél lelapuló Vernik hegységnek hullámzatos fensíkján nyúlva ki, sánczolatai jobbról a Duna, balról a lapályban felállított lovasság, arczúl a folyamhoz vonuló völgytorok által fedeztettek. Köprili Musztafa negyvenezer gyaloggal s másfélszáz ágyuval a sánczolatokon belül levén, kivülről a lovasság Ibrahim basa és Tököli vezérlete alá volt helyezve. Szemben a császáriak állottak, számra negyvenötezeren, kilenczven ágyuval három csatában. A legszélsőbb jobb szárnyat a Duna melletti halmokon a gyalogság tömege képezte, husz zászlóalj Souches vezérlete alatt, a nehéz tüzérséggel egy nagy telepzetté alakulva, megette tartalékul a holsteini herczeg lovasosztálya; a bal szárnyat a rónaságban, a török lovasság ellenében, nyolczvanöt század lovasság és tizenhat gyalog zászlóalj, Dünewald tábornagygyal mint fővezérrel; a középcsatát tizenhét gyalog zászlóalj és harminczegy lovas század Barfuss brandenburgi tábornagy által igazgatva.

Augusztus 19-én délutáni három órakor felvetett tűzgömb jelt adott a császáriaknak az ütközet megnyitására. A jobb szárnynak ágyutelepe kétszáz lépésnyire megközelítette az ellenséges sánczolatokat. Tüzét nyolczvan török ágyu viszonozta. E közben Souches mozgásba hozta a gyalogságot az ellenséges állásnak arczul támadására; zászlóaljai, élökön a gránátosok, az árokba ugranak, s egynémelyikök már feljut a mellvédre, már zászlót tűz oda, midőn Souches halva terül el egy golyótól, s az övéi megrettenve, rendetlenül hátrálnak a jancsárok elől. Az őrgróf segédökre küldi a hollsteini herczeg lovasosztályát, mely a jancsárokat vissza sánczolataik közé szorítja. Starhemberg Guido meg együvé gyűjti a gyalogságot, s másod ízben a sánczolatok ellen vezeti; és meghiusulván a második roham is, vezeti harmad izben, nem gondolva a sebbel, melyet mellén ejtett egy nyil, s lelkesedésével a tömeget maga után ragadva. Mind hiába. A jancsárok árok és mellvéd megett egész biztosságban érezvén magokat, akkor sütötték el fegyvereiket, midőn a császáriak már csak nehány lépésre voltak tőlök, s aztán handzsáraikhoz nyulva, leöldösték, kik a tűzzápor daczára áthatoltak az árkon. A badeni parancsot küld Dünewaldnak, vezesse elő elvégre a tenkrejutó jobbnak felsegítésére a balszárnyat.

Midőn Starhemberg s a jancsárok között a legnagyobb hévvel folyt a tusa, Ibrahim basa a török lovasság részével Serau tábornoknak a souchesi hadtesttel határos lovas osztályára veté magát. Az őrgróf, mint ki a jobb szárny felüdüléséről mármár lemondott, a felmerülő ujabb veszély elhárítására a Caprara és Serau ezredeket önmaga vezeti „a nagy dühhel s ágyu- és puskatűz egyiránti megvetésével előtörő ellenség“ elébe. Süker nélkül. A veszélyeztetett osztály, megrendítve a török ágyutelepek szárnyéktüze által, egyszersmind elölről hatalmasan megtámadva felbomlik. Ekkor esett el Zríni Ádám, Miklósnak fia, Caprara vasasainak alezredese, az utolsó Zríni,

kinek tettéről említést teszen a történetirás, — elesett magához és nevéhez méltóbb halállal, mint atyja, mint nagybátyja, mint az, ki befátyolozott elmével ült ama tiroli börtönben kimulásaiglan. [105])

A lovasság sorai széttörvék, a közikbe állított gyalog zászlóaljak bébonyolítvák: kardra hányatnak, mielőtt tüzet adhattak volna. A szpahik már a második csatáig nyomultak elő, midőn Barfuss tábornok a középhaddal jobbra fordul s oldalt fogja Ibrahimot, módot nyujtva Serau lovas osztályának, hogy magát meg összeszedhesse s a brandenburgiakkal egyetemben az ütközetet helyreállíthassa. De ennek eddigi fejleményei elégségesnek látatták, ha zászlaik alatt, ha némi rendben tartatnak a hadak: a tábor sánczolatai ellen senki sem vitte őket.

Alkonyodott. Reményt már csak bal szárnyába helyezhetett a bádeni, mely kivált lovasságból állott, s melynek vezére Dünewald még mindig késett a harczba elegyedéssel. [106]) Terepe magas füvel és cserjékkel annyira benőve, és sok

---

105) Még gyermek volt, midőn királyi főlovászmesterré neveztetett, s 1683-ban Bécs felmentése után, melyben, úgy látszik, alkalma volt, magát kitüntetni, a szalai főispánságra emeltetett. Egyébiránt Magyarország közjogi ügyeibe nem igen avatkozott, talán mert nagybátyjának sorsa visszaijesztette; talán, mert alig egykét éves levén atyja halálakor, nem-magyar anyja által nem-magyar irányban neveltetett. Taval Erdélyben volt a bádeni őrgroffal; ennek az oklani táborból 1690-diki october 23-dikán Leopoldhoz adott levelében olvassuk: „Werde — — den Caprarischen Obristlieutenant Grafen Zrini mit dreihundert Pferden und allen Hungarn vor mich in das Land (Magyarországot érti) hineinschicken.“ Most ezredének élén 139-ed magával halva maradt a hazában a hazáért, de miután a halottak hivatalos lajstromában így említetik: „Oberstlieutenant Graf Sereny“ s miután tudnivalóképen ez idétt ‚Sereni‘-ek is állottak Leopold szolgálatában, ama név alatt sem Wagner sem Katona nem sejdítették a ‚Zrini‘ nevet. Cserei ugyan felemlíti őt is az ütközet leirásában, de téved, midőn a magyar hadosztály élére állítja.

106) Csereinél olvassuk: „Dünewald competálván Badensissel a commendo felett, azt akarja vala, hogy Badensis elsőben hadd verettessék meg jól a töröktől; ő azután superveniáljon s a törököt visszaverje“; de Wagner irva hagyta, e vádra vonatkozólag: „Quod ab ipsis, qui rebus interfuere, hodiedum superstitibus, pro fabula habitum comperi.“

helyütt oly darabos, hogy kivált a lovas századok közé illesztett gyalogok utat alig törhetve magoknak, fejszékhez és kardjaikhoz voltak kénytelenek folyamodni az előhatolásra. Ez volt Dünewald késedelmének egyik oka; a másik, hogy Ibrahim basa és Tököli, mihelyest közeledését észrevették, őt szárnyékára irányzott ismételt rohamok által visszatartóztatni ügyekeztek. Az őrgróf elébe vágtat; s hátra, magára hagyatván Dünewalddal a gyalogságot, lovasságának kanyarulatot parancsol, jobbra, ügetve. Ezen mozdulat által belényult a török lovasság jobb szárnyékába. Egy úttal a tartalékdandár könnyü lovasai, Batthyány és Zichy huszárai s a ráczok Monaszterli alatt parancsot vettek, balra fordulva s az első csata mellett elhaladva, hátból fogni az ellenséget. A czélzat tökéletesen sikerült. A váratlan roham feldöntötte a török lovasságnak Tökölire bizott jobb szárnyát, s ennek szétbomlását látván a bal, melléknyilásokon nagyjából a táborba menekültek. De a magyarok és ráczok, s velök Hofkirchen és Castell könnyü lovasaik már nyomukban voltak, első pillanatban észre sem véve, vagy Tököli hadának tartatva a császáriak jobb szárnyával elfoglalt jancsárok által. E közben az őrgróf a sánczolatok árkáig nyomult elő, s a sereg többi részei látván, hogy a török lovasság szétporlott, s hogy a huszárok hátból fogták a tábort: a középdandár és Serau lovasosztálya, melyhez a souchesi hadtest töredékei csatlakoztanak, a jobb szárnyék s a homlokzat felé mozdultak. A jancsárok, Köprili Musztafa példájára, ki fekete ködment vetvén magára, Allah kiáltással és kivont karddal a bényomultak közé rohant, a kétségbesés elszántságával védelmezték magokat táborukban. Saját sánczaik felé szorítva, a megfutamodott szpahiktól elhagyatva, sem előre sem hátra nem mozdulhatva, ezer és ezer számra legyilkoltattak. Puskagolyó véget vetett a nagyvezír küzdelmének, életének; Ibrahim basa, a lovasság vezére künn feküdt a halottak között. Kivülök még tizenhét basa, a jancsár

aga, számos tiszt és huszezer köztörök holttesteik hirdették a roppant csapást, a roppant győzelmet. Százötvennyolcz ágyu, az öszves táborszerek, a nagyvezír hadi pénztára Leopoldnak jutottak osztályrészül a zsákmányból. De a császáriak áldozatai is nagyok, roppantak voltak. S ha egy török évkönyv szerint: ‚még soha sem üresült meg rögtön valamely ütközet következésében ennyi hűbér'; az őrgróf is, vonatkozással nemcsak az ellenségnek, de saját magának is veszteségeire, Leopoldhoz adott levelében, ‚jelen ütközetet a legélesebbnek és legvérengzőbbnek mondotta, mely e században megtörtént, mivelhogy a törökök, mint veszett emberek vívtak, és egy óránál tovább kezökben tartották a győzedelmet'. Halottainak és sebesülteinek számát kétezer közemberre s háromszáz tisztre tette. A halottak között, melyek ama számnak majdnem felét tették, a már nevezetteken kivül herczeg Hollstein és Aremberg tábornokokat, Kaunitz és Below ezredeseket találjuk.[107])

XVI.

Találkoztak, kik rosz néven vették az őrgrófnak, hogy nem ügyekezett az ellenséget futamodásában épen tenkre tenni; hogy a bitang csapatokra oszlott sereget nem követte Szerbia földjére; hogy még csak kisérletet sem tőn, Nándorfehérvárt a szalánkeméni bomlás hirére elkábult őrségtől hevenyében magához ragadni. Védői e vádra azon tényekkel felelnek, hogy majdnem négyezer sebesültje volt, kikhez nehány nap alatt még

107) Hasslinger naplója, a carlsruhei nagyherczegi levéltárban. Wagner, II. 177 s kk. ll. Röder után, II. 161—172., a mellékl. között, 385—408. ll. Hammer, VI. 562.

háromezer lázbeteg került; hogy szállítási eszközei mind vizen mind szárazon az ütközet előtt nagyjából veszendőbe mentek; hogy tehát bajos dolog lett volna, hétezer kórságossal Nándorfehérvár előtt nyakra főre és mégis mindenkép biztosítva teremnie, Nándorfehérvárt víszerek nélkül bevennie.

Az ütközet helyén töltött három nap után, augusztus 24-én Karloviczon át Péterváradra indult, melynek erődítéseit némileg helyreállítatni rendelé, hogy szükség esetében a császárhoz állott szerbeknek oltalmul szolgálhasson. Súlyosabb betegeit és sebesültjeit innen Eszékre küldvén, hol Dünewald az ellene szórt rágalmak vagy igazságos vádak terhe alatt velök együtt összeroskadt, seregét kétfelé osztá; négy lovas ezred és Batthyány huszárai s öt gyalog ezred, köztök Pálffy hajdúi Croy herczeg vezérlete alatt Szlavoniában hagyattak, a maradékkal, — hétezerötszáz gyaloggal és hatezerhétszáz lovassal september 6-dikán az őrgróf átkelt a Dunán. Más nap utját Szegednek vette, honnan a rácz zászlóaljak részét Veteranihoz Erdélybe küldte, s hol hatszáz huszárt rendelt a folyam fedezésére. September 22-dikén Szolnokon találjuk, s miután a Budáról és Egerből küldött víszereket magához vonta, 27-én a Tiszát, — miután hadai még két dragonos ezreddel s a gömbhajtó tüzes Gábor személyével növekedtek, october 10-én Pocsajnál a Berettyót maga megett hagyván, Nagyvárad elébe érkezett.

A nagyváradi erősség ez idétt a szorosabb értelemben vett városból, az ennek keleti részéből kimagasló fellegvárból s a Kőrös jobb partján fekvő palánkból — Olasziból — állott. A várost, szárnyékoló tornyokkal erősített, egész terjedelmében falazott sáncz környezte, melynek alját éjszakról, nyugotról és délről a Kőrös és Pecze, s a kettejöket összekapcsoló vizárok mosta. A részben sziklába vágott fellegvár, vizárokkal, szabályszerü ötszögöt képezett, menedéksánczczal belsejében. Az olaszii palánk czölöpzött földmü volt, előtte elnyúló száraz

árokkal. A várostól délre fekvő terület a Pecze gyakori áradásai miatt mocsáros levén, támaszpontokat nem igen nyujtott a vivóknak; más részről a várostól éjszakkeletre fekvő magosságok nagy hátrányára voltak az őrségnek, mit azonban a fellegvár kőépületeinek tüzgömböt kiálló terjedelmes pinczéik valamennyire kiegyenlítették. [108])

Az őrgróf october 12-kén a Kőrös jobb partján körülfogta az erősséget, s az Istvánhegyen ágyutelepet rakatott, mely Olaszi nehány házait felgyujtotta. Más nap este a bihari és szentjóbi utak között ezerötszáz emberrel megnyittattak a palánk ellen a viárkok, a főutcza kapujának s a nyugoti homlokzat középsánczának lődözésére ágyutelep s a viárkok bal szárnyán sánczfok épitetett; mire october 14-én hozzáfogtak a tüzeléshez. Ez nap Molnár ezredes hajdúi a közel belényesi várat hatalmukba ejtették. October 16-kán, két újabb ágyutelepnek a bihari úton épitése s a palánk kapujának beszakasztása után, Barfuss és Starhemberg tábornokok kiostromolták a helyet.

Olaszi elfoglalása után a hadak october 17-én a Kőrösön, 18-án a Peczén átkeltek, s délszakról is bekerítvén az erősséget, a két viz között magának a városnak vívásához láttak. A viárkok megnyitása 18-dikán este történt meg ezerötszáz emberrel, nyolczszáz lépésnyire a nyugoti városhomlokzat ellen. Miután a Kőrös mindkét partján s a palánk torkolatában négyrendbeli ágyutelep épitetett, s miután ezek a tárgyul vett városhomlokzat czimeteriomkapuján rést lőttek: 24-kén a törökök felgyujtván a várost, a fellegvárba vonultak. Az őrgróf a tüz eloltása után a fellegvár nyugoti homlokzatát táborlatvonallal fogta körül, mely a várost rézsútoson átmetszé, s melynek szárnyai a két folyóra támaszkodtak. October 26-án és 27-én

---

108) Spiegazione e carta topografica della piazza di Granvaradino, con le operazioni dell' Armata cesarea, che commincio l'anno 1691, 12. di ottobre, sino alli 15. di novembre, Rödernél, II. 178.

négyrendbeli tűztelep s közlekedő árok építetett a vonal bal szárnyától a Kőrösön át Olasziig. S most tüzes Gábor hozzá foghatott a gömbvetéshez, s látszatra legalább nem minden süker nélkül.

November 3-kán felhivás ment az őrséghez, adná meg magát. De a basa még csak kézhez sem vette a felhivó levelet, és szóval csak annyit üzent: hogy még eszébe sem jött alkupontokról gondolkozni. A császári hadak téli szállásaik után kivánkoztak, s az őrgróf egyelőre nem viszonozhatta a büszke választ oly éllel, mint szerette volna. Kénytelen-kelletlen felhagyott a vívással, de a várossáncznak tornyai megszállva maradtak; Olasziban ezerkétszáz hajdu Molnár ezredessel és nehány száz szentjóbi és Semseyféle huszár Bagosi kapitánynyal hagyattak őrségül; a városon kivül, nyugotról, ötszáz lépésnyire a fellegvár kapujától erőd emeltetett, ezer gyalog s egy csapat lovasság befogadására. Az ekkép szervezett zárlat támogatására Debreczenbe három lovas és két gyalog ezred, Somlyóba Heissler dragonosai, Szatmár megyébe Schlick dragonos ezrede és Gyürky Pál huszárai, Belényesbe és környékére Kis Balás s Horvát János hajdúik, Mezőtúrra ezer rácz szállitatott, a parancsnokság megannyijok felett Auersperg tábornokra bizatván. [109])

Veterani, röviddel a szalánkeméni ütközet után — september 12-dikén — Lippát visszafoglalta a törököktől; a háromszáz főre ment őrség hadifogolylyá lett. Most a Marosvonal birtokában, Szegeddel is közlekedhetett, hová három nappal később érkezvén az őrgróf, vele kezet fogva, Temesvár kivívásával szerette volna az idei hadjáratot befejezni. [110]) Mihelyest értésére esett, hogy a bádeni Nagyvárad ellen készül, részéről, felbontván lippai táborát s német-rácz-hadat hagyván

---

110) Veterani's Feldzüge 114. l. Hasslinger naplója.
109) Röder után, II. 179—183, a mellékl. között 415—431. ll.

az erősségben, Dobrához szállott, honnan mind Erdélyt fedezhesse, mind az őrgrófot támogathassa. November elején, miután még Karánsebesbe és Lugosba is császári őrséget küldött, téli szállásaira ment Erdélybe. — E közben Erdődy Miklós bán, részéről is felhasználandó az önbizalmat, melyet a szalánkeméni diadal a keresztyénekben ébresztett, s a rémülést, melyet a törökök közé vitt a csapás, a felkelt horvát nemességgel, s a károlyvárosi és varasdi véghadakkal átkelt az Unnán, s a Száva jobb partjának hosszában haladt elő. Croy herczeg hasonlót cselekedvén a folyam bal partján, Bród és Gradiska még egy ízben Leopold hatalmába kerültek, és Szlavonia, melyben imént még felváltva a császári és török véghadak hol behóditották, hol magok előtt hajtották a népséget, némi nyugalomnak örvendhetett ismét. — Ekkor történt, hogy harminczhétezer szerb család, kik a mult évben, Nándorfehérvár bukása után, Arsenius ippeki érsekkel egyetemben, hazájokból kivándoroltak, része Szlavoniában és a Szerémségben, része Győrött, Budán, Szentendrén, Egerben sat. letelepítettek. Ekkor történt, hogy ezen bujdosók, kiknek Leopold már korábban szabad hitvallásgyakorlatot s érsekválasztási jogot biztositott, s kik még martius 10-én felhatalmaztattak a császárt szolgáló rácz hadak számára alvajdát választani, szabadítékaik megerősítését és öregbítését nyerték. „Azon leszünk mindenkép, — így szól az oklevél — hogy diadalmas fegyvereink által, Isten segítségével, a mondott rácz népet minél hamarabb az általa előbb birtokolt földekbe vagy lakhelyekbe visszahelyezhessük, és az ellenséget onnan kiűzhessük. S akarjuk, hogy ezen rácz nép saját tisztségnek igazgatása és rendelkezése alatt maradhasson és régi szabadítékait élvezhesse. Akarjuk végre, hogy érseköktől, mint egyházi fejöktől, mind vallási mind világi ügyekben függjenek valamennyien.“ [111])

111) Kurzgefasste Abhandlung über die Verdienste und Schicksale der Serbischen oder Raizischen Nation in dem König-

Mi Leopold szövetségeseit, a török elleni ‚szent frigy‘ egyéb tagjait illeti, azoknak a jelen évben nem igen kedvezett a szerencse. A lengyelek, kik taval Moldvában és Krímben csekély sükerrel működtek, az idén herminczezer főre becsült sereget küldtek által a Pruthon Havasalföld ellen. Veteranit még tavaszszal oda értesítette a főhaditanács, hogy hatezer lovas lengyel zászlai alatt fog küzdeni, mert az udvar Havasalföldet Sobieskire szállitotta. [112] De a lengyel hadak még a tartomány széléhez sem érkeztek, midőn eleséghiány, rosz időjárás és feneketlen utak őket visszatérésre birták. Velencze részéről, azonképen, erély és eredmény nélkül folyt a porta ellen a háború. — XIV. Lajos ellen a lothringeni herczeg halála után Maximilián Emánuel vezérlete alatt küzdöttek a császári és németbirodalmi hadak, de nem voltak képesek, a király fiának, Lajos burgundi herczegnek, a felső Rajnán átkelését akadályozni. Az angol-hollandi-spanyol hadak — élökön Waldeck György hollandi tábornagy — 1690-ki június 30-dikán Luxembourg által Fleurusnál, Namur mellett, megverettek; savoyei Eugen, a Leopold által Victor Amadeus herczegnek, a leendő szárdiniai királynak Francziaország ellen segédül küldött hadak vezére, augusztus 18-kán Staffardánál érzékeny csapást szenvedett Catinattol, ki 1691-ben Nizzát, Carmagnolát és egész Savoyet elfoglalta. A herczeg már Francziaországhoz volt pártolandó, midőn a bajor választó fejdelem húszezer emberrel Piemontba jött, s Carmagnolát visszaszerezte neki, a nélkül hogy Catinat-t Savoyeből is kivethetné. A felső Rajnánál ez évben szintén XIV. Lajos volt nyertes, s Németalföldön még szerencsésbek voltak a franczia fegyverek, Mons és Monssal az öszves Hennegau hatalmukba

---

reich Hungarn, von einem hungarischen Patriot(en,) Neusatz und Belgrad, 1791, az okleveles toldalékban. Engel, Gesch. der Nebenländer des ungr. Reichs, II. az irodalmi bevezetésben, s III. 485. l.

112) Veterani's Feldzüge, 111. l.

esett. Elvégre Orániai Vilmos, 1689 óta angol király, a szövetséges seregek élére állván, más fordulatot adott az ügynek, s egy úttal, hogy minél több császári hadak működhessenek Olaszországban, Németalföldön s a Rajnánál, konstantinápolyi követét Hussey lovagot megbizta, hogy a béke érdekében lépjen fel mint közbenjáró Leopold s a porta között.

XVII.

Tököli röviddel a zernyesti ütközet után egyik foglyát, Doria ezredest, becsület szavára Bécsbe bocsátotta, vele adván az alkupontokat, melyek alatt őt — az ezredest — és Heissler tábornokot kész szabadon bocsátani. Doria nem sokára visszatért rabságába, mert családja nem birt, s az udvar nem sietett annyit váltságdíjul fizetni, mennyit Tököli érttök követelt: 113) hadi fogoly maradt s mint hadi fogoly meghalt buvában. 114) Heisslert magával vitte a kurucz vezér táborból táborba, vele volt augusztus 19-én Szalánkeménnél, vele september 21-én Ujpalánkánál, vele october 27-kén „a gyulai pusztaságban"; s most Leopold késznek nyilatkozott, tábornokának szabadságát Zríni Ilona elbocsátásaért és tizezer aranyért megvásárlani. Ilonának leánya Julianna, ekkor már Aspremont-Reckheim,

113) Heissler és Doria szabadon bocsátásaért Tököli, nejének szabadságán kivül huszonötezer aranyat kivánt készpénzben, s kivánta azt, hogy Sándor Gáspár, Petróczi István és Nemessányi Bálint nejeik Magyarországon levő öszves jószágaikat birtokolhassák. Hammer, VI. 749.

114) Komáromi János (előbb Teleki aztán Tököli titoknoka) naplója: „Rámmal átellenben Fejérpalánk nevü várban halt meg Doria." Cserei 217. h.

a minapi császári tábornok neje volt; de az anya reményt táplált, hogy legalább fiát, Ferenczet fogja magával vihetni. Reménye nem teljesült: Leopold tanácsosai vonakodtak kivánságának engedni, s Tököli eléglette a felebbi díjt. 115) ‚Zríni Ilona fejdelemasszony — irja a Rákócziház egyik tiszte, az egykoru tarczali jegyző — király ő felsége kegyelméből német
1692.] vitézek kisérésével 1692-ki februárius első napján Tokajba érkezvén s ottan más nap proczessiózván, onnan Erdélyen által Moldvába, mindenütt tisztességéhez képest utját folytatván, érkezik békével urához a Duna mellett levő Ujpalánka nevü helybe, holott méltóságos Tököli Imre ötöd magával, ugymint: Sándor Gáspárral, Petróczi Istvánnal, Madács Péterrel és Horvát Ferenczczel, magához hasonló szakálas főrendüekkel fogadván Zríni Ilona asszonyt, azok közűl, a nagy zokogó sirás közben alig tudhatta sok esztendőktől fogva nem látott hitves urát igazán kiismerni.‘ 116)

Heissler mindjárt szabadulása után Nagyvárad elébe küldetett. Auersperg az őrség által el hagyván magát ámítatni, alkudozás közben oly annyira nem ügyelt a zárlat szigoru kivitelére, hogy huszárokul öltöztetett törökök csapat számra belopództak a várba; s a zárlattól elvont dandár, melynek Gyulát kellett volna kivívnia, szintén pórul járt, mert a város fosztogatása közben egymással összeveszett magyar és rácz hajduk a várból kitört őrség által felkonczoltattak vagy megszalasztattak. — Heissler, mihelyest kitavaszodott, saját ezredét és a Mansfeldét Erdélyből kivonta; hajduinak számát még néhány zászlóaljjal öregbítette; s Monaszterli Jánost, a ráczok alvajdáját, Eszék környékéről magához rendelte. Május közepén Várad zárlata vívássá alakult át, s rövid idő mulva a

---

115) Hammer az id. h. Mások szerint (talán mert Doria időközben meghalálozott) hétezer arany volt a váltságdij.

116) Babocsai, Rumynál, I. 119.

vonalok a vizárok széléig értek. Ennek lecsapolásához egy öreg molnár nyujtott segédkezet. Ő jelen volt, mondá, midőn azelőtt harminczkét évvel a törökök Váradot elfoglalták, ő tudja a módot, melyen az árok vizét csekély fáradsággal a Peczébe szivárogtatták. Hitelt talált; s igéretének megfelelt az eredmény. A viz lefolyt, s a rőzsékkel megtöltött árok szinéről végveszély fenyegeti a várat. Kőfalövén két helytt is rés volt lőve, s az első ostrom fel a bástyákra viszi a vívókat. Ekkor — június 5-én — a basa tanácsosnak látta, mindamellett hogy eleséggel és lőszerrel még bőven volt ellátva, feladni a várat azon alkupontok mellett, mik a közelebb mult években Egernek és Kanizsának engedélyeztettek, névszerint azon feltétel alatt, hogy az őrség — számra kétezer fő — Nándorfehérvárig kisértessék. [117]) E végre Tokajnál átköltöztettek a Tiszán, de Ladányon felül a folyam melletti fenyéren késő őszig foglyokul tartattak, megtorlásul a nándorfehérvári basa által minapában a Veterani-barlang őrségén elkövetett hitszegésért.

Veteranit ugyanis a lefolyt télen, a Pescabara és Marecobila között Orsován felül három mérföldnyire, a Dunának bal partján fekvő zúgra figyelmeztette a főhaditanács, hol a kősziklák közt rendkivül összeszorulván a folyam, Róma korszakában sánczok emeltettek a Duna elzárására. Veterani február végén Arnan kapitányt háromszáz gyaloggal és öt ágyuval a hely szinére küldötte, ki a sziklaüreggel végződő szorost megszállotta, s a Dunára néző részét sánczokkal is megerősitette. Martius 29-kén Greben szigetéből kisérlet történt az örshely elfoglalására: Arnan visszaverte a megtámadást. De midőn egy hónappal később Ali basa Nándorfehérvárról tetemes erővel a Dunán lejött, sikerült arnót zsoldosainak lábaikhoz csatolt vasfogantyuk segédével feljutni a meredek sziklákra, melyek az erődöt hátulról fedezték, s melyeket megmászhat-

117) Wagner, II 207. Schönwisner, Not. R. Num. 470. l.

lanoknak véltek a császáriak. Ezek a reájok eső kőzápor elől az üreg belsejébe vonultak; de a basa a folyam tulsó partjáról ágyuival addig lődöztette az üregnek elrekesztett nyilását, míg Arnan és emberei, nem lévén több lőporuk, nem lévén vizök, s mármár fúladozván a füsttől, magokat megadták, oly feltétel alatt, hogy Orsovára kísértessenek; de a basa őket szószegéssel Nándorfehérvárra vitte, honnan közűlök azok, kik időközben nem szegődtek Tökölihez, csak a jövő év elején bocsátattak szabadon a felebb említett fogoly törökök megváltására. [118])

E közben Nagyváradról, mely Erdély egyik kulcsa gyanánt tekintetvén, Corbelli parancsnoksága alatt tetemes őrséggel ellátatott, s melynek környékén háromezer hajdú és három német gyalog ezred maradt, — Heissler egyéb hadai a Maroshoz indultak, részök Szeged és Lippa között, részök Veresmartnál fogván állást, az Eszéknél összegyülendő főseregnek és Veterani hadtestének közvetítésére. Starhemberg Guido, altábornagy, Croyval Szlavoniában a császári hadak vezére, badeni Lajos megérkezéseiglen gyalogságát Eszéknél, lovasságát Mohácsnál táboroztatta. Az őrgróf csak augusztus 22-én jött le Bécsből, s még ekkor sem nyithatta meg a hadjáratot, mert a német birodalmi segédhadak, névszerint a brandenburgiak, még mindig távol voltak. September 10-dike vala, midőn Péterváradjához ért; a sereg ekkor, a magyar és rácz hadakon kivül, harminczkét ezer emberből állott. Sorait a láz s a vérhas tetemesen ritkították; az őrgróf is szenvedett az utóbbiban, s jelenévi tétlenségének egyik okát talán e körülményben is kell keresni. A nagyvezír Hadzsi Alibasa hatvanezer emberrel Nándorfehérvárnál állott, melynek

---

118) Veterani's Feldzüge, 119—123. II. Veteraninak 1692 aprilis 6. és 22-én s július 1-én a főhaditanácshoz intézett levelei, Rődernél, II. 190.

erődítéseit kijavíttatta. Hasonlót tett az őrgróf Péterváraddal, s a város körül nagyterjedelmü sánczokat épitett, melyekből hajóhíd által a Dunának balpartjával is közlekedhetni. Találkoztak a tábornokok között is, kik az időt és költségeket sokallották, mondván, hogy a közel magasságokból könnyü leszen a bármint erődített tábort tenkre tenni; s mégis ezen mintegy esetlegesen, nemannyira taktikai czélzattal, mint a hadak egészségének edzéseül munkába vett sánczokon fog a közelebbi években a török sereg kétszer is megtörni.

E közben, s azalatt, míg a hadjárat némi pótlásául, rácz dandárok a Száva tulsó partján, megette a nagyvezír seregének, raboltak, pusztítottak, november hideg esői beköszöntöttek. Elsőbben is a nagyvezír rekesztette be táborozását, s Nándorfehérvár, Temesvár, Gyula és Jenő őrségeinek öregbítése után visszament Drinápolyba; aztán az őrgróf is távozván, Croy herczeg téli szállásaikra küldte Leopold hadait. Hasonlót cselekedett Veterani a gondjaira bízott hadtesttel, melylyel hol Lippánál, hol Tótváradjánál, hol Aradnál táborozván, megakadályozta Tököli szándékát, Lippa visszafoglalása után, a középtiszai megyékre törni, s onnan az őrgróf bal oldalára vetni magát, ki azt péterváradi táborából nem akadályozhatja, s ki ha Péterváradról előbbre megyen, hátán magával viszi az ellenséget. 119) Lengyelországban a tatárok Halicsig és Sztaniszlawig száguldozván, Sobieski jelenévi működése Kamenicz bekerítésére és Szoroczkának, az általa taval elfoglalt moldvai erősségnek tatár-török had elleni oltalmára szorítkozott. A velenczeiek Candia szigetén elvesztették Karabuzát, melyet áruló parancsnoka pénzért juttatott török kézbe, Kaneát süker nélkül vívták. — Konstantinápolyban Husseynak ez idét történt halála után, Hemskeerke németalföldi követ, fáradozott

119) Veterani's Feldzüge, 129. l. Katona, XXXV. 776. Röder, II. 191.

mint közbenjáró, a hadviselő felek békéltetésén, s a nagyvezír nem volt idegen, Tökölinek is feláldozásával véget vetni a háborúnak, ha szándékában nem akadályoztatik a mufti s a franczia követ törekvései által; s ha a szövetségesek követeléseiket alább szállitják. [120])

XVIII.

Leopold a Bethlen Miklós által Erdély számára kieszközölt hitlevelet még 1691-ki december 4-én adatta ki ünnepélyesebb formában, [121]) mely is Erdély polgári alkotmányának a legujabb időkig egyik alapul szolgált. Harmadik czikkelyéhez következő észrevétel volt ragasztva: „Miután a rendek mind a hitvallásra mind szabaditékaikra nézve nem értenek egyet egymással, s a katholikusok az első és második czikkely által magokat sértve vélik, a szászok pedig szabaditékaikat és ezeknek alkalmazását nagyobb mértékben akarják biztosítva látni, mintsem a mily mértékben ez a harmadik czikkely által történt: magoknak a rendeknek érdekében véljük lenni, hogy a mondott három czikkely iránti nehézséget, császári királyi megerősítésünk feltétele alatt egymás közt barátságosan kiegyenlítsék; mi ha nem sükerülne, a felek, és erdélyi tanácsosaink meghallgatása után, császári királyi tisztünkhez képest e tárgyban azt fogjuk végezni, mit igazságosnak és méltányosnak találandunk." Ezen észrevétel következésében az 1692-ki mártius 15-én Szebenben megnyilt

---

120) Hist. des revol. de Hongrie, I. 309. Hammer, VI. 571.
121) Szász, sylloge Tract. 118—129. II.

országgyülésen a rendek küldöttségileg bővebben tárgyalták a vallásügyet a nélkül hogy egyességre léptek volna egymással. A szászok nehézségeire nézve, ellenkezőleg, április 23-án megtörtént a kiegyenlítés. Az illető irományoknak s a rendek és a kormánytanács egyéb kivánalmainak Bécsbe vitelével Alvinczi Péter itélőmester bizatott meg; részökről a katholikusok Baranyai Gergelyt küldvén fel. 122) A rendek azon kérelmére, hogy miután az ifju Apaffi már tizennyolczadik évébe lépett, a fejdelemségben megerősítessék, korábbi nyilatkozatához ragaszkodott Leopold. A vallás dolgában annak előrebocsátása mellett, miszerint ohajtotta volna, hogy a rendek magok egyenlítették volna ki egymás között az ügyet, 1693.] 1693-ki április 9-én ekkép intézkedett: I. Az elfogadott négy vallás szabadon gyakoroltassék, külön mindenik jogaiban s jószágaiban fentartatik. II. A katholikusoknak Kolozsvártt kijár a reformátusok temploma s az unitáriusok collegiuma, Gyulafehérvárott a Báthoriféle templom; azonfelül, Kolozsmonostor visszaváltatik jelen birtokosától tizenötezer forinton, s általadatik nekik egyházi és iskolai czélokra. III. A katholikus ifjuság oktatására olyas egyháziak fognak alkalmaztatni, kik valamint tudományuk úgy erényeik és békeszeretetök által tünvén ki, gyanút semmiféle hitfelekezetnél nem gerjeszthetnek; a püspöki s egyéb ide tartozó ügyek kormányában alkalmas apostoli vikárius fog eljárni. IV. Szabadságukban áll a katholikusoknak lakhelyeiken és lakvárosaikban, másvallásuak rövidsége nélkül egyházakat épiteni, és hitvallásukat gyakorolni. 123) — A szászokkal történt kétrendbeli egyezkedés, melyek közűl az első, egyebek között a szász nemzet által háború alkalmával kiállitandó dandár nagyságát — ötszáz gyalogot és negyvennyolcz lovast — meghatározza, a másik a porták

122) Ugyanaz ugyanott, 130—247. ll. Sudores et cruces comitis Nicolai Bethlen.
123) Szász syll. Tract. 389—391. ll.

számát szabályozza, április 7-én s illetőleg 14-én nyertek erősítést. [124]) Végre az öszves erdélyi ügy elintézésére május 14-én kiadatott a rendek követének nevétől ‚Alvinczifélének' mondott királyi válasz, melyben az Apaffi iránti végzés, a vallást illető pótlék-hitlevél, s a szászok sérelmei ügyének felemlítése után, a rendek által sürgetett több tárgy intéztetik el. Az ötödik a fiskus jövedelmeit érintvén, ezeknek a rendek általi haszonbérléséhez adja Leopold megegyezését, az alku feltételei iránti egyezkedés az udvari kamarára bizatván. A hatodik pont megerősítvén a hitlevél VIII. és IX. czikkelyeit, rendeli, hogy azon esetre, ha a belső tanács s a királyi tábla helyeinek betöltésére nem találkozik három alkalmas egyén az ágostai hitvallásuak és unitáriusok között, a katholikusok és helvét hitvallásuak sorából pótoltassék egyazon arányban a hézag. A tizenegyedik, Apaffinak nagyobb jövedelmekkeli ellátását egyelőre megtagadja azért, ‚mert a háboru költségei Erdély öszves pénzbeli erejét felemésztik.' A tizenkettedik, az Erdélyhez kapcsolt magyarországi részeket illetőleg, nyilvánítja, hogy miután ‚bajos dolog volna azokból, mint Magyarország nyilvánvaló tagjából a magyar rendeket kizárni, ő felsége az ama részekben megüresülendő hivatalok betöltésénél, kölcsönös incolatusi jognak az erdély s a magyarországi rendek közt állapitásával, egyaránt fogja mind az erdélyi mind a magyarországi nemességet tekintetbe venni.' A tizennegyedik a posták behozatalát igéri. A tizenötödik a felség megegyezését adja, hogy a székelyek csak azon esetben köteleztessenek Erdély határain kivül hadi szolgálatot tenni, ha a hazának oltalma s a szükség úgy kivánnák. A tizenhatodik, a Bethlen Miklós által, midőn Bécsben tartozkodnék, a Tökölihez pártoltak számára kieszközlött amnestiát egyelőre még, az ezentúl megtérendők érdekében is fennhagyja állani, ‚mennyiben ezt külön valamely ok nem ellenzené, vagy mennyiben jószágaikról nem történt másnemü

124) Ugyanaz ugyanott, 392—402. ll.

intézkedés.' A huszonegyedik, Leopold hozzájárulását nyilvánítja, hogy az erdélyi kormány Gyulafehérvártt székelljen. A huszonkettedik szerint, ő felsége ugyan oly véleményben volt, ,hogy az erdélyi kiadványozást ősi jogon a magyar udvari kanczelláriával olykép lehetett volna egyesíteni, miszerint ezen egyesülés mellett is külön erdélyi levéltár és lajstromzó hivatal s a kiadványozásra külön előadó tanácsosok és titoknokok alkalmaztassanak: minthogy azonban a rendek még ezt is elesenkedték, a magyar kanczelláriától teljesen elkülönített kiadványozást akarván, ő felsége e tekintetben is kedvökre kivánván járni, erdélyi kormányától véleményt fog kérni, hány és miféle személyből, s külön mindenik számára miféle utasítással lehetne azt helyesen megalakítani.' [125])

Jól jött, hogy kivált a rendek hitvallási igényei nyertek kielégítést, mert Hadzsi Alinak a nagyvezírségben utóda Biiklü Musztafa, Tököli tanácsára, úgy látszik, Erdély földére készült szállítani a háborút. Miután Drinápolyból a mosszuli beglerbeget eleséggel Nándorfehérvárra, Omer basát Nisszára küldte, július 5-én maga is felszedte a sátorokat. Július 21-én Ruszcsuknál táborozott. A tatár khán s a havasalföldi vajda ide siettek, és szokott módon kaftánokkal diszítettek fel általa. A Dunán július 29-én Tutrakánnál keltek által a törökök, s még mindig azon szándékkal, hogy Erdélyre törjenek, Olentidzsánál ütöttek tábort. [126]) Veterani mindezen mozgalmakról egész részletességgel értesitetett, a mindkét félnek szolgáló, s az időről időre mindkét félt eláruló havasalföldi vajda által. A tatárok mozgalmainak első hirére — irja emlékirataiban a tábornok — öszves hadaimat együvé vonván, Erdély közepében fogtam állást, hogy haladék nélkül oda siethessek, hová a szükség által parancsoltatom. Szászsebesből tudósítás érkezett, hogy a tatárság Fakzim felé tart, de én nem mozdultam;

125) Ugyanaz ugyanott, 378—389. ll.
126) Hammer, VI. 579.

ujabb, biztosabb hireket akartam annál is inkább bevárni, mert tudomásomra volt, miszerint Ali basa Nikápolyból és Tököli már utban vannak a vaskapuhoz, hogy hátba fogjanak, mihelyest Brassó felé mozdulok. Egyszerre két oldalról megtámadtatni, oly tartományban, mely az ellenséghez szít, szerfelett súlyos állás lett volna reám nézve. De csak hamar hozzák a hírt, hogy a tatárokra parancs ment megállapodniok, s a nagyvezírnek Ruszcsukra érkezését bevárniok. Tudtam, hány mérföldet tesz napjában Musztafa; tudtam a napot, melyen Ruszcsukra jő, valamint a napot, melyen a khán hozzá fog csatlakozni. Hogy tehát Erdély békén maradjon, s a lakosoknak idejök legyen az élet betakarítására, Dobrára mentem, Ali basát és Tökölit szándékukban akadályozandó. Egy úttal Pollant ezredesnek parancsot adtam Aradhoz közeledés által hátam fedezésére. Barátaim folyton folyvást és pontosan tudósítottak az ellenség minden mozdulatairól. Futárt küldtek a török táborban tartott hadi tanács azon végzésével: hogy a nagyvezír s a tatár khán csakugyan Erdélyre fognak jőni; hogy kettejök hadi ereje ötvenezer főre megyen; hogy ezeket kezdik már hajókon a Dunán átszállítani; hogy tizenkét nap alatt Erdély szélein lesznek. Ekkor levelet irtam Pollant ezredesnek: közeledném Lippához s ezáltal hozzám; magam pedig Szászsebesre menvén, biztattam a rendeket, hogy még nincs mitől tartani; hogy csak szedessék be jobbágyaik által a gabnát; hogy majd megirom nekik, ha szükségem lesz segédökre. Az ellenség mozgalmairól most is pontosan érkeztek be a hírek, s én szigoruan mérlegeztem az enyéimet az övéihez, hogy őt a szorosoknál meglephessem s ütközetre kényszerítsem. Bizalmamat a magasból érkezendő segédbe vetettem; a szorosokba, melyek között érni fogom az ellenséget, s melyek őt erejének fejlesztésében gátolók lesznek; bátor tiszteimbe és jó hadaimba. [127]

127) Veterani's Feldzüge, 129—134. ll.

A főhaditanács reményei nem voltak oly vérmesek, mint a tábornokéi. Badeni Lajos taval végizben látta Magyarországot, hadi tetteinek tiz éven át szinhelyét. A németbirodalmi rendek, látván a franczia fegyverek folytonos gyarapodását, szemeiket a magának Magyarországon annyi fényt, annyi dicsőséget szerzett őrgrófra vetették, ki mint tagjok és társuk kötelességének tartotta, kérelmökre a császári és birodalmi hadak vezérletét vállalni el a felső Rajnánál. Magyarországon a fősereg Croy Eugen herczegre, mint a császári tábornokok legidősbikére bizatott. Ha az ellenség őt számra tetemesen felülmulná, utasítva volt csak védelmileg eljárni; de ha a két sereg erőre megmérkőzhetnék egymással, vagy a herczeg erőre felülmulná a nagyvezírt, Temesvár vívása tűzetett ki számára. Július 19-én Péterváradnál táborozott a császári sereg. Tizenhat gyalog és tizenhét lovas ezredből állván, melyekhez még hatezer brandenburgi és kétezer bajor segédzsoldos s a szászherczegek által kiállitott két ezred járult, támadó hadviselésre is elégségesnek látszott. Július 23-án elvégre Croyt is Péterváradon találjuk, ki megértvén, hogy a nagyvezír már csak néhány mérföldnyire van Brassótól, azáltal vélte a veszélyt Erdély határaitól elhárithatni, ha Pétervárad vívása helyett Nándorfehérváréhoz fog. A remény, hogy ő a nagynevü végvárnak egykoron néhány óráig gyászos bukásakor parancsnoka, azt Leopoldnak most vissza fogja szerezhetni, mert a nagyvezír egyhamarjában nem érkezhetik felmentésére, s Cornarónak üzengetései, hogy az általa végrehajtott ujabb erődítések csak színre szilárdak, azonképen lehettek befolyással a herczeg elhatározására. Július 29-én a Szávánál voltak a hadak, s miután Starhemberg Guido július 31-én válogatott néppel sajkákon a folyamon átkelt, s hamarjában sánczot vetett, éjtszaka vert hajóhidon más nap a derék sereg is utána jött. Croy, mindamellett hogy az ostromszerek még meg nem érkeztek, haladék nélkül elrendelte a

vívást. A császáriak minden oldalról körülfogták a várost, csak közlekedését Temesvárral nem lehetett akadályozni, mert az dunai hajók által eszközöltetett, s mert Leopold hajóserege — négy nagyobb s ötven kisebb naszád, a sajkákon kivül — nem mérkőzhetett a törökkel.

Nándorfehérvár őrsége tizenkétezer főre ment, s eleséggel és lőszerrel gazdagon volt ellátva; az újabb erődítéseket sem lehetett oly silányoknak mondani, mint Cornaro irá vala. Augusztus 14-én este jégeső közben a törökök mind a városból mind hajóikból megtámadták a leopoldiakat, kiűzték őket a viárkokból, s közűlök háromszázat megöltek. Heissler és Hofkirchen tábornokok csak nagynehezen gyüjthették meg együvé a futó hadakat, csak bajjal verhették ki táborukból az ellenséget. Három nappal később szerencsésebbek voltak a vívók; az őrség kitörését visszautasították, száz török halva maradt. — A nehéz tűzszerek megérkezése után, augusztus 26-án kezdetét vette a város lődöztetése. Tüzes Gábor és Keysersfeld ezredes egész erélylyel folytatták a kőfaltörést, de az utóbbi, török golyótól találva, halva maradt, s a vívó hadakat pusztító ragályos nyavalyák a tüzéreket is rémségesen fogyasztották.

A vívás már egy hónapig tartott, midőn Croy a nagyvezír közeledéséről biztos tudosítást vett. Musztafát olentidzsai táborában érte a hír, hogy Heister huszárokkal, hajdúkkal s egy német dandárral Jenőt bevette; hogy Világosvárt a török őrség ijedtében odahagyta; s mi több, hogy a császári fősereg útban van nem Temesvár, hanem a Száva felé. A nagyvezír mármár Erdély földére volt lépendő, s most hadi tanácsot tartván, rögtön Nándorfehérvár oltalmára siet. Átmegyen ismét a Duna tulsó partjára, s augusztus közepén Vájnál, Viddinnel átellenben, táborozott. Innen — kétfelé osztván seregét — ő ugyan a banaderbendi szoros útján ügyekezett Nándorfehérvár alá; a tatár khán s a rumeliai beglerbeg a Dunához

közelebb eső más uton Szendrőnek tartottak. Hadainak számát annyira nagyította a hír, hogy Croy nem mert elejébe indulni, tanácsosabbnak látta, őt a táborban bevárni. A főpontokat, melyeken a Száván átkelhetni, császári hadak, névszerint Szabács környékét ezerötszáz huszár, Kiba vezérlete alatt, szállották meg; Nándorfehérvárnál a hidfő nagyobb mérvben erősitetett; a tábor eleséggel és takarmánynyal tizennégy napra, s erősebb sánczokkal látatott el. De tartván attól a herczeg, hogy a nagyvezír s az őrség őt két tűz közé foghatnák, Nándorfehérvárt a vezír megérkezése előtt rögtöni rohammal, meglepetés által akarta kiostromolni, s e végre a september hetedikei éjtszakát jelelte ki. Hijába figyelmeztették őt néhány tábornoktársai, hogy a vívási mű még nem haladott oly mértékben előre, miszerint ilyesmit veszély nélkül lehessen merni, száz lépésnyire a várároktól; hogy az őrséget nem igen fogja meglephetni, mert éberségének nyomaival minden lépten-nyomon találkozhatik; hogy éjtszaka, amugy vaktában, ostromolni, bukást maga után vonható koczkajáték: a herczeg s vele a tábornokok többsége megmaradtak szankékuknál, a holdvilágot elégségesnek vélvén az ostromművek megkülönböztetésére. A roham megtörtént, még pedig nem a felhőkbe borult hold, hanem a herczeg parancsára helylyel közzel rakott tüzek fényénél; megtörtént példás bátorsággal, de az oltalom szintoly példás volt. Seiboldsdorf nyolczszáz tüzérrel, tetemes gyalogság által támogatva, egy óránál tovább állotta ki a kőfalak alján megettök biztosságban lődöző őrség ágyu- és puskatüzét; a vívó csapat már tetemesen összeolvadt, midőn Marsigli két zászlóaljjal segédökre jött, de térdén golyóval találva, nyomban vissza is vonult. Ekkor a császáriak közül már ezernél több halva feküdvén az árokban, köztök maga Seiboldsdorf s vele nyolcz brandenburgi tiszt, vége szakadt a rohamnak, mely botorul épen a városnak legerősebb helyére, a vár s a viziváros közös

kapcsa ellen történt, a Szávától.[128] Midőn két nappal később a tatársereg előhada, Szeadetgiraj vezérlete alatt a takarmámányozás végett a táboron kivül volt császáriakat megtámadta, közülök kétszáznál többet elfogott vagy levágott, és kétezer szarvasmarhát magával elhajtott,[129] az éjtszakai ostrom gyásza alól még fel nem egyenesedett vívók épen kétségbe estek. Croy, különben is úgy vélekedvén, hogy a hadjáratot nem lehet meddőnek mondani, mert általa Erdélytől elvonatott az ellenség, a vívást megszüntetettnek nyilváníta. September 10-én este már visszavonulóban voltak a császáriak az akkor még túl a Moraván táborozott nagyvezír elől; s történt ez oly rendetlenséggel, hogy számos eleségszekér a táborban maradt, sikerült azonban az ágyukat s az öszves lőszert a Száván szerencsésen átszállítani. A nándorfehérvári őrség kitörést tett a császáriak utóhada ellen, de ez visszaverte a megtámadást, s midőn a folyam tulsó partján volt, felgyujtotta a hidat. Croy september 17-én Szalánkeménnél jártatott tábort az övéivel; szintaz nap Nándorfehérvárra érkezett a nagyvezír, s a császáriak szerencséjére, kiktől a bajorok és lüneburgiak már bucsut vettek, elégelvén, hogy Nándorfehérvárt felmentette, hogy ennek erődítéseit kijavíthatja, hogy a temesvári és gyulai őrségeket Tököli kalauzlata mellett felfrissítheti, Croynak üzőbe vételét csak a tatár csapatokra bizta, és november elején hadait téli szállásaikra küldte.

A tatárok eleve Debreczen és Nagyvárad környékét szemelték ki magoknak pusztítási tanyául, s Tököli tudósította ebbeli szándékukról Veteranit,[130] hogy a csapást elháríthassa.

---

128) Hasslingen's Handbuch für den Feldzug von 1693. Wagner, II. 236. Hammer, VI. 579. Arneth, Das Leben Guido Starhemberg's, 151. s kk. II.

129) Hasslingen, Arnethnél, 156. l. Török forrás, Hammernél, VI. 580.

130) Veterani's Feldzüge, 138. l. „Ich erfuhr durch meine heimlichen Freunde, der Feind habe vor, Oberungarn zu verheeren . . . Tököli selbst,

Ez azonban elégségesnek vélte, úgy látszik, dobrai táborából Erdélyt megoltalmazni; s Hofkirchen tábornok könnyü lovassága, melyet Croy a fenyegetett vidék védelmével megbízott, számra csekélyebb volt, mintsem hogy teljes süker reményével járhasson el tisztében. ‚Ezen boldogtalan esztendőben — kiált fel az egykoru tarczali jegyző — october 17-dik és 18-dik napjai körűl, a midőn Debreczen városának fele része, magok között lett meghasonlása után számtalan rakott szekerekkel kiindult volna, a hitetlen tatárság éjtszaka a maga nevének akkor egyszer igazán megfelelő Vérvölgyénél útjokat megállja; mind egész nappalig tágitás nélkül ostromolja szegényeket; és midőn csoportonkint a szekereket megszaggatta volna, végtére nyavalyásul meggyőzettetnek. Azoknak fegyverök derék gazdákat ezernél többet levágott, egyik test csaknem a másikat érte a Vérvölgyétől fogva a debreczeni Tóczóig.‘ [131]) — Hasonló kegyetlenségeket követtek el a tatárok Diószeg, Derecske, Konyár, Berettyó-Ujfalu sat. lakosain. A foglyok száma, kiket magokkal vittek, hatezer főre ment, csak keveset szabadíthatván fel közűlök Hofkirchen, ki őket Szegedig üzőbe vette, s ki röviddel utóbb, e hadi barangolás következésében, úgy látszik, Szerencsen meghalálozott. [132])

aus christlicher Liebe bewogen, liess mir diess unter der Hand sagen, damit ich es in der Gegend von Debreczin zu wissen mache.“ V. ö. Cserei, 230. h.

131) Rumy, Monum. Hung. I. 127.

132) Babocsai Rumynál: „Ott való hires tudós református prédikátort hivatván, utolsó kimulása előtt szivén levő keserves kételkedéseknek elhárítására, elméjének megcsendesitésére.“

XIX.

1694.] Veterani a télen titkos értekezletbe ereszkedvén Tököli magyar hadnagyaival, névszerint Sándor Gáspárral és Daróczi Endrével, igéreteiket vette, hogy a hadviselés megnyilásával Leopoldhoz fognak pártolni. [133] Konstantinápolyban az angol s a hollandi követek még mindig eredmény nélkül sürgették Leopold s a porta között a béke müvét; XIV. Lajos képviselői mindent elkövettek a szándék gátlására. [134] 1694-ki martiusban a tripolisi helytartó, Alibasa, lett nagyvezírré, s májusban ötezer török négy nagyobb és negyven kisebb hajóval Titel elébe érkezett, a hely kiostromlására. Kudarczot vallva, visszafordultak, de rövid idő mulva nagyobb erő — öszvesen nyolczezer ember jött Titel alá. Ennek magyar őrsége időközben ötszáz németttel öregbítetett, és Starhemberg parancsot vett, hogy nehány ezreddel segédére induljon. Közeledésének hire visszavonulásra birta a török hadat, mely ujabb ostrom alkalmával háromszáz emberét halva hagyta a vár tövén; s Leopold tábornoka most Péterváradnál fogott állást az ellenség mozgalmainak figyelemmel kisérésére, melyek ujból is Titel ellen fogtak volna irányoztathatni, miután e helyet a közlekedés Szegeddel s a Tisza partjainak oltalma jelentessé tették.

Alibasa június 28-án kiindult Drinápolyból, s utját Nándorfehérvárnak vette. Ekkor történt, hogy Daróczi, megem-

---

133) Veterani's Feldzüge, 143. l.

134) Hammer a név- és évadatokat itt példátlanul össze-visszazavarja. Szerinte hol az 1693-diki, hol az 1694-diki télen Veterani is a portánál lett volna a békeértekezlet előmozdítására. Marsigli, igenis, Drinápolyban és Konstantinápolyban volt ily czélzattal, de Veteraniról ezt, emlékiratainak olvasása után, nehéz elhinnünk. Ő ebbeli küldetését ezen éveknél egy szóval sem említi, s Erdély évkönyvirói sem érintik ebbeli távozását a tartományból.

lékezvén igéretéről, Ujpalánkából, Rámból, Vetiszlamból és Galambóczból kivont hatszáz huszárral átjött a Dunán, s kardra hányván egy török dandárt, mely Gyulába eleséget volt viendő, Veteranihoz érkezett. [135]) Sándor Gáspár Tökölinél maradt. — Croy a császár szolgálatából Lengyelországéba állott, s Leopold ezúttal Caprarát bizta meg a fővezérlettel, ki azonképen mint taval meghalálozott rokona, Caraffa, előmenetelét egy másik rokonának, Montecuccolinak, köszönhette; ki a mult évben csatát vesztvén Catinat ellen, most inkább mint valaha oly nézetben volt, hogy az ütközeteknek minél lelkismeretesebb kikerülése üdvességes dolog; s ki agg kora és kórságos volta miatt későcskén érkezett a sereghez. September 5-én a nagyvezír Zalánkeménnél, Caprara Péterváradnál, azon sánczok között, melyeket Lajos őrgróf az 1692-diki hadviselés alkalmával emeltetett, tábort jártak. Az utóbbik a Bajánál állomásozott lovasságnak parancsot küldött, hogy haladék nélkül, Futakon át hozzá, Péterváradra, siessen. A Dunán átvezető hajóhid szélvész által megrongáltatván, a lovasság s a főtábor között megszakadt a közlekedés; Heissler tizenkét óra alatt ujból áthidalta a folyamot, s a veszély el volt háritva. Caprara serege huszonhatezer emberből állhatott.

Alibasa most a leopoldiak erődített tábora ellen, mintha csak vár ellen működnék, megnyitotta a viárkokat; kivált a közel szigetből számos ágyukkal lődöztette; s mindinkább megközelítette az oltalomműveket. A Dunán felfelé úszó vitorlásai ujból veszedelemmel fenyegették a csak imént szerencsésen helyreállitott hajóhidat. A tábornokok kérték, kényszerítették Caprarát, ütközzenek meg a nagyvezírrel. Szégyen, gyalázat, mondák, mintegy ketreczbe zárkózniok; s tiz csatánál nagyobb veszély, benn a sánczok között magokra hívni az ellenséget. Caprara más nézetben volt. Ő szükségesnek látta a branden-

135) Veterani's Feldzüge, 144. l.

burgi segédhad megérkezését bevárni, magához vonni Veterani lovasságának részét, s csak akkor ütközni meg a nagyvezírrel, kit, szerinte, egyetlen egy győzelem Bécs kapujáig fogna vezethetni. September 23-án gonosz arczczal állott be az ősz. ‚A rendkivüli hidegséggel érkezett nagy eső szakadatlanul hullván, miatta mind a berekesztett számtalan marhák, mind a sok ezer emberek annyira feltapostták az elázott földet benn a sánczban, hogy a gyalogságnak éjjel nappal szárközépig kellett állania a nagy sárban, miért is sokan elhaltanak, sokaknak lábok újai, legalább is ötezerig valónak, elszakadoztanak.‘ Az ellenségnek egy rohama elégségesnek látszott a máris tenkre jutott császári hadak megsemmisítésére; de az eső s a hideg által előidézett kórságok a török sereget is tizedelték, s a végveszély perczében a brandenburgi segédhad, s a Pollant által Erdélyből hozott négy vasas és két huszár ezred meg lelket öntöttek a tábor foglyaiba. S íme october 2-án valamennyi török ágyu ismét tüzelni kezd, és a leopoldiak ezt jelnek véve újabb ostromra, mármár sánczaikra, magokra várták a nagyvezírt, midőn kiderül, hogy a törökök ostrom helyett bucsulövéseiket küldték a táborba. A vízár miatt, mely sátoraikat elmosta, lehetetlen volt tovább maradniok a víárkokban; hajóik, melyek Nándorfehérvárból eleséget hoztak számukra, a Tiszának torkolatánál, magyar és rácz naszádosok kezébe estek: két hatalmas ok oly sebesen távozniok, hogy más nap már Nándorfehérvár erőditéseinek oltalma alatt üthettek tábort. Hátrálásuk, futamodásuk közben Caprara még roppant kárt tehetett volna bennök, ha bár felére olvadottnak képzeljük is hadi erejét, de ő mérészséget vagy épen vakmerőséget látván a széthullongó ellenség űzetésében, ezredeinek nagyobb részével Péterváradnál maradt, csak néhány könnyü zászlóaljnak engedve meg, hogy az ellenség után iramodhassanak; s a huszárok csakugyan ritkitották az utóhad sorait. Nándorfehérvártt azon volt a nagyvezír, hogy Temesvárt és Gyulát a

jövő hadviselés megnyilásaig biztosítsa, amazt Dzsáfer romániai beglerbeg, emezt a szívasi helytartó gondjaira bizván. Ő maga, miután hadderekának téli szállásul Viddin és Sofia környékét jelelte ki, visszament Drinápolyba, s példájára Caprara is minél egészségesebb, de egyszersmind a Szávától, s az alsó Dunától távol eső helyeken teleltette seregét. A hadviselés, úgy szólván, minden hadi tett nélkül folyt le, mert Gyulának elfoglalása a nagyobb háború elhallgatása után következett be. Heissler és Guttenstein még taval meg voltak bízva, hogy e neves helyet, Temesváron kivül az egyetlenegyet, mely Magyarországon még török kézben volt, a tél beállásával ügyekezzenek kivívni, mihelyest a mocsárok be fogtak fagyni, melyeken Gyulának ereje sarkallik. De a tél enyhesége miatt a már mozgalomban volt hadtest ismét visszament szállására. Egyelőre elégségesnek találtatott, a hely zárlatát elrendelni, s Pollant tábornok ebbeli intézkedései, mindamellett hogy kezdő őszszel, Croynak segédet hozandó, személyében kénytelen volt ideiglenesen távozni, minél szabatosabban hajtattak végre. Octoberben visszatérvén Gyula alá a tábornok, elfoglalta a pénz- és eleség-szállitmányt, melylyel az őrség főparancsnokává nevezett szívasi basa Temesvárról az erősségbe akart lopódzni, s végre sükerült neki, mint előtte már másoknak is, a városba bejutni, anélkül hogy az igen előnyös fekvésü kastélyt kiostromolni birná. Folytatta tehát a zárlatot, míg portyázói a segéd kieszközlése végett Temesvárra ügyekező alparancsnokot útközben elfogták és Szegedre Houchin tábornokhoz vitték. Itt december 1-én aláirattak az alkupontok, melyekhez képest Gyula magát megadó leszen, ha a szerződés megerősítése végett Bécsbe indult futár visszaérkezéseiglen, nem mentetik fel több ízben kért és remélt segéd által a hely. Igy került Gyula az év végnapjaiban ismét a koronához. [136])

136 Veterani's Feldzüge, 148—153. ll. Wagner, hist. Leop. II. 272. s kk. ll. Babocsai, Rumynál, I. 131. l. Cserei, 231. h Arneth, 164. l.

Erdély, ha kiveszszük, hogy egy bitang tatár csapat Csíkra tört, honnan rablás és gyilkolás után kiosont ismét,[137]) viszonylag nyugalmas napokat élt ez évben a rendekkel jó lábon állott Veteraninak éber szemei alatt; s Horvátország, melynek Erdődy Miklós halála óta Batthyány Ádám volt bánja, ki a mult évben Bosznia szélén a majdáni erősséget, a horvát földön rabolni szokott martalóczok egyik fészkét elfoglalta és feldúlta: a jelen évben szintén nem szolgált színhelyül háborúnak, pusztításnak. A boszniai beglerbeg, Mohamed basa, a velenczeiekkel volt elfoglalva, kik Gabellát, a Narentánál, Mosztárnak, Herczogovina fővárosának kulcsát, úgy Trebignét hatalmukba ejtették; s kik september végén az Archipelagusban Chios uraivá lettek. Leopold lengyel szövetségesei is szerencsések voltak a jelen évben, Jablonowski vezérlete alatt november 6-án, Kamenicz környékén, fényes győzelmet vettek a tatárokon.

XX.

1695.] Amhád szultán 1695-ki február 6-án meghalt. Utóda, Musztafa, három nappal később, ily tartalmu hatiserifet bocsátott ki: ‚Isten, a kegyelmek korlátlan osztogatója, nékem szegény bünösnek adományozta az öszves föld khalifaságát. Oly fejdelmek alatt, kik a kéjnek s a lusta nyugalom álmának engedik magokat oda, Isten szolgái soha sem élvezték a béke örömeit. Mától fogva kéj, mulatság, nyugalom tilosok nekem. Mivelhogy a padisáhok, kik atyánk, Mohamed halála óta országoltanak, a kéjt vadászták: számos országainkat foglalták

---

137) Cserei, 233—236. hh.

el a hitetlenek, a por fiai. Én tehát feltettem magamban, Isten segédével boszút venni a pokol fajzatán és személyesen indítani ellenök a szent háborút.' E határozathoz képest még a télen nagyszerü készületek történtek az idei hadjárathoz; a tavalinak vezére, Alibasa, meggyilkoltatott. [138])

Leopold szintén nagyobb erélylyel akarta viseltetni a háborút, mint a lefolyt évben. Starhemberg Guidóhoz, Péterváradon a Duna, Dráva és Száva közötti országrész hadi parancsnokához mártius 20-án rendelet ment Pétervárad erődítésének siettetése iránt; s Caprara tábornagy és Starhemberg Rüdiger fő haditanács-elnök a szükséges előkészületek megtételére utasíttattak, hogy legalább is május vége felé Temesvár vívásához lehessen látni. E parancs daczára lefolyt a tavasz és lefolyt a nyárnak fele, s a nagynevü végvár vívása még mindig nem vette kezdetét. Veterani, ki azzal meg volt bízva, még mindig hijába várta a három gyalog ezredet, melyekre szüksége lett volna, hogy tisztének megfelelhessen; s mi több, saját ezredei közűl kettőt elszedtek tőle.

A császári fősereg, a szász és dán segédhadaknak is idetudásával, ötven ezer főre mehetett. Fővezére, Fridrik Auguszt szász választó fejdelem, azon körülménynek köszönheté a méltóságot, hogy nyolczezer emberrel szaporította Leopold hadait; híre-neve nem a csatamezőn nyert győzelmeken, hanem kivált az asztalnál kitüntetett testi erején sarkallott, melynél fogva ‚a vendégeket mind kiivá, s az ezüst tányért úgy egybehajtogatta, mint a papirost.' Innen van, hogy Leopold tábornokai Heissler Donát, Starhemberg Guidó és Heister Szígbert, kik évek óta küzdöttek a törökök ellen; hogy Caprara, ki miután már a hadjárat fővezérévé neveztetett, kénytelen volt e tisztéről a választó fejdelem kedvéért leköszönni; hogy Veterani, a magát különben is nem örömest valakinek

138) Hammer, VI. 599. s kk. ll.

alárendelő, sokat tapasztalt vezér; hogy Bussy Rabutin, ki Leopold első tábornokai között készült helyet fogni: annyival is inkább kicsinyléssel viseltettek iránta, mivel Fridrik Auguszt tanácsaikat fel sem vevén, csak saját szász tiszteibe látszott bizodalmat helyezni.

A választó fejdelem csak augusztusban érkezett Illokra, a fősereg gyűlhelyére, midőn a szultán, ki még június végén indult el Drinápolyból, már hidat veretett mind Zimonynál, mind Pancsovánál. Musztafa, augusztus 9-én jött Nándorfehérvárra, s itt tanácskozmányt tartott: merre kellessék indulnia, Pétervárad ellen-e, vagy pedig Temesvár felé, Karánsebes Lugos és Lippa visszafoglalására, mit Erdély megszállása fogna követni? Végzéssé az utóbbi vélemény emeltetett, s a szultán augusztus 25-én átkelt a Dunán. Hasonlót cselekedett a választó fejdelem Péterváradnál, s a Tiszát is maga megett hagyván, szemben Kiskanizsával tábort jártatott. Innen parancs ment Veteranihoz, ki e tájban nyolcz ezreddel Tótváradjánál, a Maros partján állott, ügyekeznék hadtestével minélelőbb a választó fejdelem seregével egyesülni, mely aztán veszedelem nélkül mérkőzhetnék meg az ellenséggel. A levél talán nem érkezett idején Veteranihoz, s a rumeliai beglerbeg e közben — september 7-én — Lippát egy ostrommal bevette, s az őrséget — Daróczi Endrét hajdúival egyetemben — kardra hányta; a Titel ellen küldött nándorfehérvári basa szintén kivívta a helyet és felgyújtotta. A választó fejdelem s Veterani most több napig semmit sem tudtak egymásról, míg végre september 17-én az utóbbihoz, ki ekkor Lugosnál táborozott, küldött érkezett a választó fejdelemtől s az e mellé tanácsosul adott Caprarától, oly utasítással: hogy siessen, Aradnál a fősereggel egyesülni, honnan aztán öszves erővel Temesvár s a szultán ellen fognak indulni. Veterani magasztalta válaszában a fősereg szándékát, támadólag fellépni; de Aradnál egyesülnie vele, tiltja a nagy távolság, tiltja a körül-

mény, hogy távozása Erdélyt oltalom nélkül hagyná. Közeledjék inkább ő, a választó fejdelem, s ügyekezzék ez által a két császári sereg közé juttatni a szultánt. Veterani tudósítatni kivánt a napról és óráról, mikor az általa tanácsolt mozgalom bekövetkezendő leszen. De a választó fejdelem magát gyengének tartva, Caprara tanácsára még hátrált nemhogy előhaladna, s elmulasztotta Veteranit ebbeli mozgalmáról értesíteni.

A szultánnak az eddigiekből alkalma volt észrevenni a császári vezérek közötti meghasonlást. A rumeliai beglerbegtől hírt vett, hogy Veterani Lugosnál táborozik; hogy a választó fejdelem, ki hadait már Csanádig, örseit Aradig tolta elő, most visszavonult, a padisah rögtöni fordulatától Péterváradot féltvén, úgy látszik. Ekkor Musztafa, Temesvár alól minél gyorsabban Lugos felé indult, s ötszörte nagyobb erővel a császáriak táborát körülfogta. September 20-án délben — irja Veterani egyik szárnysegéde — tatár csapat táborunk elébe érkezvén, azt felriasztotta. A csetepaté estig tartott, ekkor elosont a tatárság. A tábornagy több tisztet küldött utánok, kémlelődés végett. Antal, a rácz ezredes, két órányi távolságra a szultán táborát találta. E hírt, september 21-én reggeli két órakor hozta nekünk. Veterani négy órakor ily tartalmu levelet irt a választó fejdelemnek, kinek hátrálásáról semmit sem tudott: „Épen most jut tudomásomra, hogy a szultán öszves erejével nyakamon van; de fenséged mozgalma ezen segíteni fognak, partra segitvén az ügyet.“ Ekkor misét mondatott magának, lóra ült, táborát megvizsgálta, s hadait rendbe állitotta. Alig virradott, midőn az ellenség kisebb csapatokban előnyomult: változó szerencsével tizenegy óráig tartott velök a tusa. S most rögtön az ellenség derekserege csatarendben tűnt fel előttünk, vetvén magát jobb szárnyunkra. A roham heves volt, de Veterani két ízben is visszaverte. A tábornagy tapasztalván, hogy a jobb szárnyon örvendetes

fejleményt veszen az ütközet, átment a balra, hadd lássa, mi történik oda át. E közben az ellenség, tetemes vesztesége daczára, öszves gyalogságával s az arnótokkal ujból is megrohanta a jobb szárnyat. Ekkor a mieink vitézsége kénytelen volt engedni a török had sokaságának: gyalogságunk nagyjából ott veszett, hat ágyúnk az ellenség kezébe került. Midőn Veterani visszatérve a jobb szárnyhoz, az övéinek tenkrejutását, a rendetlenséget látta, hűledezni kezdett. Több ízben is maga megé nézvén, három zászlóalj lovast látott, kik hozzá csatlakoztak. Nehány szót hozzájok intéz, kivont karddal élökre áll, s oly tűzzel támad az ellenségre, hogy az ágyúkat visszafoglalja, s harmad ízben is rendetlenségbe hozván a törököket, a tábor sánczain át, visszaűzi őket. De nem lévén körülötte elégséges számmal, kik őt támogassák, mindig veszélyesbé válik a csata, hívei sűrüen és mindig sűrüebben hullnak el körülötte s önmaga súlyosan megsebesítetik. Fel sem veszi; s mert mindig lovagolt, embereit ellenállásra buzditván, annyi vért vesztett, hogy végre kénytelen volt sebeit beköttetni, s leszállván paripájáról, helyet fogni a hintóban. De még ekkor sem akart távozni az ütközet helyéről, parancsait osztogatta, mint eleddig, s tiszteit és legénységét új-új tűzre lelkesítette. Egyik híve esdeklett neki, távoznék. Én még soha sem hagytam el embereimet, válaszolá Veterani, ti, a kik tisztek vagytok, cselekedjetek azonképen, annyival is inkább, mert még mienk az előnyösb állás. Járjon ki csak annyi mindeniktöknek mennyi nekem jutott, akkor látni fogjuk, kié leszen a győzelem. Menjen ön embereihez és buzdítsa őket. Én nem fogok távozni mindvégig. — Már délutáni négy óra volt, s még mindig zajlott az ütközet. Ekkor a rendetlenség közepette pocsolyába került a tábornagy hintaja, melyből nem volt mód, kibontakozni. Nehányan még körülötte levén, ismét paripára emelték; egy ideig még lovagolt, aztán eltünt a törökök között, kik őt és társait körülözönlötték.‘

Eddig az olasz szárnysegéd; de a mi Csereink, majd nem hasonló ragaszkodással ahhoz, ki neki nem volt földie, ekkép fűzi tovább a fonalat: ‚A törökök, nem tudván kicsoda, ott vagdalják le. Soha a testére rá nem találának; sokáig mind az lőn híre, hogy fogva volna Konstantinápolyban; a felesége Viktória, istenfélő, kegyes, alázatos asszony, beküldc, eleget keresteté, de haszontalan; az ország, mivel úgy szerette mint az édes atyját, rá igérte vala, hogy ha százezer forintot kérnek is saczczában, kiváltja, csak tudhassák meg, életben vagyon-e.‘ — S hogy az elhunytnak dicsőitésére semmi sem hiányozzék, Bethlen Miklós irva hagyta: ‚Bajaink tetézésére lőn 1695-ben a Veterani halála, kivel együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyiték, hanem minden egyéb jó rend, egyesség, és a közönséges jóra, hitlevélre való vigyázás, gondviselés. Ha Veteraninak igaz történetirója lenne, Erdély a jóról szintén úgy megemlegethetné, mint Bastát a roszról.‘ [139])

Ez lőn vége Veteraninank, az urbinoi születésü, fényes lovassági hadnagynak, Leopold valamennyi olasz tábornokai között Magyarországon és Erdélyben az egyetlenegynek, ki népszerüségre szert tehetett. Halála után, még az ütközet zajában Truchsess tábornok vette által a vezérletet, s ennek sikerült háromezer emberrel Erdélybe juthatni; majdnem szintannyi, köztök ezer huszár, elhullott a törökök szablyái alatt, kik egyébiránt részökről a ruméliai és diarbekri beglerbegeket, talán öt ezered magokkal vesztették a csatában. Ennek lefolyása után nyomban Lugos kiostromoltatott, az őrség kardra hányatott; Pfeffershofen, a karánsebesi parancsnok, ágyúinak beszegzése után, Truchsesshez menekült.

A lugosi veszedelem mély gyászba mártotta a császári hadakat. Fridrik Auguszt könnyü lovasságával a Maros partján

139) Veterani's Feldzüge, 153—166. ll. Cserei, 238—244. hh. Bethlen Miklós önnéletirása, II. könyv, 31. rész, Wagner, II. 291. s kk. ll. Hammer, VI. 612. l. Arneth, 165—171. ll.

Dévára sietett Erdélybe. Starhemberg Guido a gyalogsággal s a lovasság másik részével Péterváradra vonult, s innen Leopold parancsára Erbeville altábornagyot a huszárokkal Nagyvárad felé küldötte a tatárok akadályozására, ha ezek netalán 1693-ki járásukat ismételni akarnák, ő maga Titelt visszafoglalta, s „minél nagyobb zajt ügyekczvén ütni mind a Dunánál, mind a Szávánál, hogy a törököt Erdélyrei czélzatában megingadoztassa," egyik csapatát épen Boszniába utasította, mely ott váratlanul megjelenvén, Szabácsot és Kobinovát hatalmába ejtette. [140]) A leopoldiak aggodalma annyiban alaptalan volt, mennyiben a szultán, elégelvén a hadviselés eddigi eredményeit, Pancsovánál haladék nélkül átkelt a Dunán, s Nikápolyból Drinápolyba, innen pedig fővárosába indult vissza, hol november 12-én diadalmas fénynyel fogadtatott, s honnan futárai birodalmának valamennyi részeibe s megannyi szövetségeseinek megvitték a büszke hírt.

XXI.

Bécsben megalakult az erdélyi külön kanczellária, melynek élén egyelőre csak alkorlátnok — Kálnoki Sámuel — állott, a fő, Bethlen Miklós, ‚nem akarván, hogy az egész igazgatásnak és törvénynek ereje oda vonódjék', Erdélyben maradt. E közben folytak Apaffi Mihály körül, mellette és ellene, az ármányok. Híre szárnyallt, hogy az udvar katholikus hitvest akar a húsz éves ifjú számára kiszemelni, ki majd férjét is fogja a katholikus egyháznak megnyerni; s hogy ezen előzmények után

---

140) Arneth, 171. l.

bekövetkező leszen Apaffinak megerősítése a fejdelemségben. Ennek megelőzésére Bánffi Dénes, ki magát a kormányzói széken Erdély vajdájának képzelé, szövetkezett a reformátusok főbbjeivel, kik vallásuk érdekeit féltették ama házasságtól; s így történt, hogy közös szorgalmazásukra Apaffi még az 1694-diki nyáron Bethlen Gergely leányával kezet fogott. Leopold e miatt kérdőre vonta a kormányzóságot, mely a jegyesek saját választásának tulajdonította a lépést; s őszszel meghagyatott az akkor még életben volt Veteraninak, hogy Apaffit Bécsbe hozza magával. Kinski és Strattmann, a birodalom és névszerint Erdély ügyeinek ekkoron fő arbiterei, személyesen akarták látni az ifjat, s azokhoz képest, miket jelleméről, tehetségeiről, az udvarhoz simulásáról tapasztalók lesznek, intézkedni. A tanácsosok értekezletének, mint egy beavatott írva hagyta, ez volt eredménye: a szándéklott házasság megengedtetik, de nem helyeseltetik; Apaffi mert a császár tudta s engedelme nélkül, sőt a császár czélzatának ellenére lépett házasságra, magának tulajdonítsa, ha megerősítése a fejdelemségben most már szóba sem jöhet. Veterani a mint felvitte úgy magával le is hozta az ifjat, ki most szabadon megüllhette a lakodalmat. [141])

Midőn a jelen évben a szultán Temesvárnál táborozott, Apaffi s a rendek gyanuba jöttek, hogy titkos értekezletbe ereszkedtek vele; miért is Caprara a császári hadak fogadására Dévába sietett kormánytanácsosokat kemény szemrehányással illette. Ezek rágalomnak mondták a vádat, s novemberben Bethlen Miklós követül ment Bécsbe, a kormány s a rendek ama vád elleni mentésére, és egyebek közt annak eszközlésére, hogy a szállási teher, mert most mindössze tizenöt ezred volt Erdélyben telelendő, valamennyire könnyitessék.

---

141) Bethlen Miklós önnéletirása, II. könyv, 20. rész. Sudores et Cruces Nicolai Bethlen az 1694-dik évhez. Cserei, 237. l.

Bethlen következő pontokban foglalja együvé, mit Bécsben
1696.] kieszközlött, s miért, midőn 1696-ki áprilisban visszajött Erdélybe, a kormánytanács s a rendek köszönetét várta: I. Leopold ezekhez adott irásban megismerte, hogy az Erdély hűsége ellen emelt vád rágalomnak nyilvánult; s miután ama vád bement Europa valamennyi hirlapjaiba, ő felsége rendeletéből hirlapi úton vissza is vonatott. II. Az udvar kétszázezer forinttal járult a katonaság szállásoltatásával járó teher könnyitésére. III. A közjövedelmek haszonbérlésének szabályozása; főhaszonbérlők magok a kormánytanácsosok voltak. IV. Császári pecsétek a kormánytanács s az udvari kanczellária számára; amannak állandó letelepitése Gyulafehérvártt, s mindkét hatóság személyzetének illendőebb ellátása. V. Egyes családok elsőbbségi és czímkérdéseinek elintézése. — Köszönet helyett neheztelést aratott a követ. A császári pecsét osztogatása annyit jelentett, hogy ezentúl Leopold nevében, nem mint eddig: ‚Mi, Bánffi György, Erdély kormányzója'-ában fognak a tartományi ügyek elintéztetni, mi természetesen ennek tekintélyét nem növelé, s mi egymaga elégséges volt, hogy a kormányzó öszves felekezete a követ ellen forduljon. A másik felekezet, melynek élén most Bethlen Gergely, Apaffi veje, állott, őt arról vádolá, hogy egykori ura fiának érdekeit magánelőnyökért, névszerint grófi czímért is áruba bocsátotta. Absolon Dániel, tudnillik, ki Bethlen Miklóssal együtt volt Bécsben, Apaffira nézve következő pontokat hozott le magával: I. Fehérvári, monorai, csergődi és fogarasi urodalmait, úgy a fiskustól nem rég vásárlott Tököliféle jószágokat, melyek öszvesen százezer tallért érnek, s melyek részben a kormányzóság s a kanczellária költségeinek fedezésére jeleltettek, adja cserébe Szatmárért, s ehhez, amaz öszlet erejéig pótlékképen csatolandó magyarországi jószágokért. II. Husztot és a sóaknákat s erdélyi örökös jószágait tartsa meg s birja ezentúl is. III. Török hadjáratok alkalmával ne lakhassék Erdélyben. IV. Mondjon

le a fejdelmi névről, s éljen helyette a római szentbirodalom grófjának czímével. — Apaffi s az övéi visszautasították az indítványt: mihez képest május 20-án, midőn a török hadjárat mármár megnyilandó volt, parancs ment Bánffi Györgyhöz és a főkanczellárhoz: hogy Apaffit a jelen hadviselés közben szemmel tartsák, s úgy kivánván a közjó, birják rá, menjen Szatmárra; mit ha vonakodik tenni, tartóztassák le.[142]) S röviddel utóbb Lichtenstein Erneszt tábornok, Bussy-Rabutinnak Erdély hadi parancsnokságában helyettese, Apaffit Bécsbe kisértette, hol lemondván Erdélyről s a fejdelmi czimről, melyért utóbb a római szentbirodalom herczegéét nyerte, évdij mellett 1713-ig, mint halálának évéig, tartózkodott. [143])

Magyarországon Széchenyi György esztergomi érsek, 1695-ki február ius 18-án kilenczvenkilencz éves korában elhúnyt, miután közczélokra, névszerint egyházak, iskolák és kórodák alapítására két millió forintot szentelt. [144]) Utóda az érseki széken Kollonics Leopold bíbornok lőn, a pozsonyi kamarának egykoron igazgatója, ki midőn a jelen évben az ország egyházi és világi méltóságai tanácskozás végett Bécsbe hivattak, ekkép nyilatkozott: ‚Semmi sem tünteti ki inkább ő császári királyi felségének atyai jóságát, mint szándéka, Ausztria s többi örökös tartományai közigazgatását Magyarországra is kiterjeszteni. E czélzat előmozdítására alkalmazkodjunk minél inkább az örökös tartományok törvényeihez és intézkedéseihez. Magyarország törvényeiben számtalan dolgot kell átidomítani, s e czél elérésére alkalmas eszközül fogna szol-

142) Jancsó kézirati gyűjteménye, a magyar academia könyvtárában.

143) Bethlen Miklós önnéletirása, II. könyv, 21. rész. Jancsó kéziratai között az 1697-ki április 15-én tartott miniszteri értekezlet jegyzőkönyve olvasható, mely szerint: ‚Apaffi Erdélyen kivül marad, tizenkétezer forint évdijjal: a kivánt római szentbirodalmi herczegi czimet talán később megadhatni neki.‘

144) V. ö. Podhradczky József, Széchenyi György esztergomi érsek élete. Uj magyar muzeum, VII. folyam, I. k. 22. s kk. ll.

gálni, ha az úgy nevezett szokásos jogból csak az tartatnék meg, mit a hozzáértők megtartásra méltónak itélnek, ha ezen czikkekhez még újak adatnának, s ha ő felsége megkéretnék: méltóztassék a régiek közűl kiszemelteket s az ujakat megerősíteni és az ország örök törvényeül meghirdettetni.[145] A nemesek s s egyéb szabadítékos osztálybeliek nagy száma, kik megannyian adómentességre jogot tartanak, ellenkezik a jó kormány maximáival. A fényes nemzetségekből valók ezentúl is élvezhetni fogják rangjok előnyeit, de túlságos igényeikről le kell mondaniok. Kik annyi vagyonnal birnak, mennyi szükséges, hogy némi díszszel élhessenek, azok grófi, bárói, lovagi czímet fognak nyerhetni, mi által az ország nemes osztálya uj fényt nyerne, s tiszteletessé válnék, mint ő felsége örökös tartományainak nemessége. S végre, azon rendetlenségek és igazságtalanságok kikerülésére, melyek az adók s a közterhek felosztása körül elkövettethetnek, s az innen származható panaszok megelőzésére, állandó adót kellene behozni, melyet a méltányosság kivánalmaihoz, s arányban a felség egyéb országai által elviselendő terhekkel illenék kivetni és felosztani. Ő, a szóló, úgy vélekedik, hogy a rendek örömmel és hálaadással vállalhatnák el egy harmadát azon öszletnek, melyet a felség valamennyi egyéb országai, a szükséghez képest fizetők lennének.'

Megvallom, — irja Károlyi Sándor, ki mint tanácsos és királyi táblai báró jelen volt az ülésben — e beszéd aggodalommal töltött el bennünket. Széchenyi Pál kalocsai érsek az elhunyt Györgynek unokaöcscse, kihallgattatást kért Leopoldtól. ‚A mód — monda az érsek — melyhez felséged tanácsosai nyultak, hogy Magyarország rendeinél kieszközöljék, mit kivánnak, olyatén, mely az ügyet megbuktatja, nem hogy

145) V. ö. Kollonics's Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn, melyre a VI. kötet elején visszatérünk. — A ‚forma processus judicii criminalis,' mely a magyar corpus juris gyüjteményébe is bement, a nélkül azonban hogy kötelező erővel birt volna, első izben Kollonics költségein nyomatott s osztogattatott ki, az 1687-ki országgyülés alkalmával.

partra juttatná. Az országgyülést illeti a törvényhozás; a jelenlevők nincsenek uj törvények alkotására felhatalmazva. A szabadítékok eltörlésének bal következményei lehetnek. Ha rendkivüli adó behajtása vagy ezzel rokon rendszabály behozatala czéloztatik, az országgyülés egybehivása, a rendszabálynak az országgyülés általi elfogadtatása, az alkalmas, a szükséges eszköz.' — Leopold oda nyilatkozott, hogy ő osztozkodik az érsek nézeteiben; s midőn Széchenyi a királyi választ a tanácskozmány tagjaival közölte, midőn Eszterházy, a nádor, az indítványt csak olyképen oltalmazta, miszerint látni lehetett, hogy nem fogja fájlalni bukását: megannyian ellene nyilatkoztak. Így történt, hogy öt hét mulva nyolczezer porziónak elfogadásával oszlott el a tanácskozmány, az az: egyszer mindenkorra nyolczezer eszményi porta fogadtatott el, ezekre országgyülésileg fogván kivettetni az adómennyiség. [146])

A törökök elleni táborozásnak gyakori meddősége első sorban azon körülménynek volt tulajdonítható, hogy a hadak majdnem mindig kelletinél későbben vezettettek a csatasíkra; ezen elkésés oka pedig a közkincstár hézagaiban, s a téli szállásoknak a háború helyszinétől távol esésében gyökeredzett. Ama hézagokat, mint felebb láttuk, nem lehetett a kamara kivánságához képest pótolni, s különben is annyi évi bel- és külháború után szükségkép kimeritve voltak az ország öszves jövedelmi forrásai; egyelőre tehát, az elkésés második okának elháritása sikerült annyiban, mennyiben, mint már érintettük, Temesvárhoz, a jövő hadviselés tárgyához, közel, Erdélyben és Pétervárad környékén szállásoltatott a sereg nagyobb része. [147])

A szász választó fejdelem, ki segédhadának tizenkétezer főre emeltetését igérte, s ki ennélfogva ez évben is megbí-

146) Károlyi Sándor önnéletirása, Katonánál, XXXV. k. 912. l. Hist. des rev. de Hongrie, I. 424.

147) Arneth, 173. l.

zatott a fővezérlettel, május 25-én már Budán volt, hol a Temesvár kivívására szolgálandó ágyúkat, s az ágyúk tovább szállitására szükséges hajókat már készen találta, de a pénz szüke miatt még negyven nap folyt le a hadviselés megnyilásaiglan. Nem voltak, kik kenyeret süssenek a katonaság számára; a fuvarosok messze földön bujdostak marháikkal; a naszádokon hiányoztak a hajósok; a segédhadak vonakodtak téli szállásaikat oda hagyni, mielőtt zsoldjokat veendették; a huszárok s a rácz hajdúk rablással pótolták a magokét; a zsidó kalmárok még mindig nem állitották elő a szükséges lőport; kétezer helyett, a nádor s a megyék sürgetéseinek daczára, csak hétszáz szekér gyült össze a Tiszánál.

Július elején a szultán Nisszánál, a választó fejdelem Szegednél táborozott. Caprara, Heissler és Starhemberg tanácsának meghallgatásával, a szultán közeledésének daczára Temesvár vívását elrendelte a szász. Hétezer lovassal, köztök kétezer huszárral a hely szemléjére indult. Úgy találta, hogy a hely nincsen oly mérvben erődítve, mint a közhír mondá vala; az őrség tizezer főre ment. Az ágyúk felét, mint feleslegest, vissza Szegedre küldte. Heissler Titelre sietett, melyet Dzsáfer basa hadai és hajói veszélylyel fenyegettek, s melyet szerencsésen felmentett; Rabutin a választó fejdelem táborába hivatott, Erdélyben csak négy ezred fogván maradni.

Temesvár vívásának második napján híre jött, hogy a szultán Nándorfehérvárnál átkelt a Dunán, s hogy Temesvár alá indúl. Ekkor rögtön megszüntetett a vívás; az ágyúk Pálffy által Aradra indíttattak; s a sereg a szultán elébe sietett. Rövid idő mulva kiviláglott a hírnek hazug volta, s a sereg ismét visszatért Temesvár alá. Titel biztosítására Starhemberg két lovas ezreddel, nehány ágyúval s a brandenburgi segédhaddal odaküldetett, oly utasítással, hogy magához vonván a hely körül állomásozott dandárt, tehát öszvesen tizenkétezer emberrel, nemcsak a Duna s Tisza partjait oltal-

mazza, hanem Temesvár vívását is folytassa, ha utját netalán Erdélynek venné a szultán. Ha pedig ez a császáriakkal megütköznék, akkor ügyekezzék Starhemberg őt hátból fogni, portyázók által a pancsovai hidat felgyujtani, s ezáltal a törökök elől a visszamenetel utját elzárni. De a választó fejdelem viszálkodásai Leopold tábornokaival, névszerint a melléje ellenőrül adott Capraraval, minden tervet meghiusítottak.

A vívási művek már közel voltak a várárokhoz, midőn Starhembergtől üzenet jő, hogy a török hajósereget Titelnél a Leopoldé visszaszorította, de hogy a folyamon Pancsovánál átkelt szultán csakugyan útban van Temesvár felé. Most másod ízben kellett felhagyni a vívással s Musztafa ellen indulni. A választó fejdelem a török sereg és Nándorfehérvár közé akarta magát helyezni, s itt magához vonván Starhemberg hadtestét, előnyös állásban a szultánnal megütközni. De a törökök ügyes mozgalmak által kijátszván Fridrik Auguszt szándékát, őt augusztus 26-án a Bégánál Hettin mellett, veszedelmes állásban kényszerítették a megütközésre. Az ötvenezer főre becsült török sereg szemeláttára bajos lett volna a Bégán meg visszakelniök a császáriaknak, kénytelenek voltak tehát az ellenség erődített táborára törni.

A fejdelem saját szász hadait előlállitván, délutáni hat órakor megkezdette az ütközetet. A törökök tizenkétezer embert küldvén a szászok elébe, a gyalogságot bomlásba hozták, de a lovasság által visszavettettek, mely Heister zászlóaljai által támogatva, s a janicsárok makacs ellenállását legyőzve, a tábor belsejébe nyomult. Itt nyomban fosztogatáshoz fogván, a szpahik által kiszoríttattak és üzőbe vétettek. ‚Ha Vaudemont herczeg ki e csatában mindent tőn, mit rettenthetlen tábornok tehet, — irá a választó fejdelem Leopoldnak — nem gyüjt nehány csapatot maga körül, melyekkel az ütközetet meg helyreállitotta, s a gyalogság töredékeit megmentette, megannyian veszendőbe mennek.‘ Most Heissler egy lovassági

ezred élén az ellenség legsűrűebb soraira tör, s lovasságát még egy ízben visszaveti a sánczok megé, de ágyugolyó által éretvén s nehány híve által kivitetvén a tusából, elhal sebében. Ekkor ismét vérszemet kapván a törökök, a császáriak sorait másodszor is bomlásba hozzák, melyek azonban az ekkor halálos sebet vett Pollant tábornok és a dán segédlovasság, úgy az eddig a csatában még részt nem vett jobb szárny által felfogva, annyiban meg erőt vettek az ellenségen, mennyiben ez ismét sánczai megé vonult. De a császáriak is visszaügyekeztek táborukba, hol bántatlanul tölthessék az éjtszakát; s visszavonulásuk oly rendetlenül történt, hogy huszonhárom ágyun kivül még sebesülteiket is elhagyogatták. [148]) Midőn más nap a Bégán általkeltek, épen váratlanul semmiféle háborgatást sem tapasztaltak a törökök részéről, kik Temesvárnak a szükségesekkeli ellátása után, Nándorfehérvárra mentek. September elején Musztafa már útban volt Drinápoly felé.

Batthyány Ádám és Forgács Simon s velök egy Keglevich, Boszniában több palánkokat foglaltak el a nyáron; Csaplyát, a Szanna vizében épült négytornyu erődöt is kivívták. Ez időbe esik az úgynevezett bánvégek alakulása. A császár szövetségesei közül Lengyelország és Velencze nem nagy szerencsével működtek a jelen évben, nagyobbal az orosz czár, ki a taval süker nélkül vívott aszowi erősséget hatalmába ejtette.

---

148) Bussy-Rabutin levele Montecuccolihoz (Rajmund fiához) Arnethnél, 178. l.

XXII.

Fridrik Auguszt a hadjárat szerencsétlen fejleményét nehány császári ezred balog magaviseletének s a közlegénység elhanyaglásának tulajdonította. Leopold tábornokai a bajnak székét, a Bégánál elvérzett háromezer harczosnak halálát a választó fejdelem ügyetlenségében és elbizottságában találták. A császár, katonáinak féktelen kicsapongásaiban kereste az okot, s intette a vezéreket, tartsanak nagyobb fegyelmet, mert ily istentelen haddal, lehetetlen győzelmeket aratni. 149) S a katonaság féktelensége részben onnan származott, mert zsold nélkül hagyatván, kénytelenek voltak magok gondoskodni magokról. ‚Lelkem eltelik sajnálattal — irá 1697-ki martius 28-án [1697. Rabutin Erdélyből egyik bécsi barátjának — ha nézem a hadak, s ha nézem a szegény nép nyomoruságát; ennek nem lévén, miből amazokat kielégíthesse, beérkeznek mindenünnen a katonaság kérelmei, engedném meg, hogy magok hajthassák be mire szükségök van. S én ezt megengedem azoknak, kik legnagyobb szükséget szenvednek; feláldozom inkább a népséget, mint a hadakat. S én ezt elhalasztom másoknál, kikről felteszem, hogy nincsenek oly nagy szükségeik; elhalasztom, mert nem akarom a tartomány végromlását, mert látatni akarom a szegény népséggel, hogy bajaikat elhárítom a lehetőségig. Kérem önt, mondja meg haladék nélkül felséges urunknak, hogy nincsen szerencsétlenség, mely bennünket

---

149) Arneth, 179. l. Katona, XXXV. 908.

ne érhetne, ha még mindig késik a zsold; ezen lethargiának csak gyászos következményei lehetnek.' [150])

S mint Erdélyben, úgy a tizenhárom megyében is folyt az őrségül oda küldött és zsold nélkül felejtett hadak részéről a garázdálkodás; folyt névszerint a Rákóczi-ház urodalmaiban, melyekben még sok volt a gyúanyag, mert a Tököli-név ugyan több év óta már elvesztette varázsát a nemesség előtt, de a pórok köztt még nagygyal birt, sőt nagyobbal mint valaha; nem lévén tudnillik többé kurucz hadak, azok nem lehettek terhére, bántalmára a szegénységnek, s a kurucz vezér amott a Balkán alján mesés fénynyel körülövedzve tünt fel a pórok képzelmében. [151]) Ezen érzület tápláltatván Tökölinek kenyér nélkül maradt s az erdőkbe szorult egykét hajdútiszte részéről, történt, hogy midőn június végén az újhelyi vásár alkalmával a pataki parancsnok az oda gyülekezett néptől szokatlan vásáradót szedne, a fellázadt tömeg által embereivel egyetemben agyonveretett. S most élökre állván Tokaji Ferencz közhajdú és Szalontai György, ,nem sokaktól ismert ember', július elseje előtti éjtszaka amaz Tokajt, emez Patakot — kezökre lévén a lakosok — véletlenül meghágják, s a meglepett őrséget kardra hányják vagy fogságra vetik.

A könnyü kézzel kivívott diadal hirére, Hegyalja lakosságának kapás osztálya vérszemet kapván, a tokaji magyar őrség részével július 6-án Ónod elfoglalására indult. A huszonegy éves Rákóczi Ferencz ekkor jószágán, Szerencsen tartózkodott. Felebb említettük, hogy Kollonics őt Neuhausban, Csehországban neveltette. Neuhausból a prágai jesuitákhoz került, kiknél addig maradt, míg sógora Aspremont-Reckheim

150) Ugyanaz, 182. l.

151) V. ö mit Babocsai (Rumynál, l. 103) a Tökölinek adott athnaméról ir; holott be van bizonyítva, hogy Klobusiczki azt is felvitte magával Pozsonyba Leopoldhoz, honnan az udvari levéltárba küldetett; s itt fennvan e napig.

közbenvetésére Leopold főminiszterétől, Strattmanntól engedelmet nyert Bécsbe jöhetni. Olaszországban tett utazás után a Rajnánál táborozott császári hadak megtekintésének ürügye alatt Kölnbe ment, hol Károly, hessz-rheinfelsi herczeg leányával lépett házasságra. A császár tudta nélkül történt e lépését azzal mentegetvén, hogy mint teljeskorunak nyilvánított, felhatalmazásra nem volt szüksége, lejött Szerencsre. ‚Jobbágyai — mint emlékirataiban olvassuk — oly véleményben, hogy ő eszélyességből vagy hajlamból szilárdul a császár érdekeihez ragaszkodik, őt czélzataikba be nem avatták; s kitörvén a lázadás és értésére esvén neki, hogy szándékuk őt Szerencsen elfogni, s velök-tartásra, a vezérlet elvállalására kényszeríteni, előlök Bécsbe vonult.' Ehhezképest magokra hagyatván, midőn hét vagy nyolczszázan Bölcs és Harangod között előnyomulnának, találkoznak a Buttler egri kapitány által ellenök küldött német-labancz haddal, mely majdnem négyszázat levág közűlök, s három ágyut és hét zászlót elszed tőlök. Más kurucz csapat, Kövér Ferencz kapitánysága alatt, melyhez a harangodi csatasíkról menekültek csatlakoztak, Deák Pál ráczai által szétveretett, vezére halva maradt.

E közben felülvén a pórok ellen a szomszéd megyék, kivált Károlyi Sándor szatmári főispán és Nigrelli kassai főkapitány gondoskodásából Tokaj és Patak környékére szorítkozott a lázadás. Július közepén Vaudemont herczeg feles német hadakkal, magyar, kivált hajduvárosi, labanczokkal s egy csapat ráczczal Tarczalnál táborozott. Július 17-én Tokaj városát bevette, s emberei boszút állván leöldösött társaikért, kardjaikat a lakosok vérében fürösztötték, mit látván Tokaji Ferencz a várban, más nap az övéivel, hajókon és hidasokon, Rakamazon felül kevés kárral átment a Tiszán, s noha a hajduvárosiak által üzőbe vétettek, mégis nagyjából megmenekültek. Vaudemont az üresen hagyott várnak megszállása után egész táborostul Patak megvételére indult, melyből a

kuruczok ellenkezésre kimenvén, midőn a császáriaktól megnyomattattanak, közűlök igen kevesen tértek vissza a várba, Szalontai György is elillanván velök. A bennszorultak haladék nélkül feladták a várat, s kötéllel és karóval bünhödtek. Hasonló sors érte a Tokajban elfogott kuruczok nehányait; lelkészök Kabai Márton, mert emlékiratot késziteit a lázadás okairól és eszközeiről, Vaudemont által megkíméltetett, s a hegyekben foglyul esett Tokaji Ferenczczel, elsőben Kassára majd Bécsbe vitetvén, életbenmaradásukat talán a katholikus egyház kebelébe térésöknek köszönhették. Szalontai Kassa környékén az abaúji felkelt nemességgel találkozott, de sorain át utat tört magának, s hadának része Mármarosba, része Erdélybe vette magát; honnan Moldvába, s Moldvából az al-Dunához, Tökölihez menekültek. [152])

Leopold, hadainak fővezérletével Magyarországon ez évben is Fridrik Augusztot bizta meg, ellenőrül Caprara helyett savoyei Eugent adva melléje. Az ekkor harmincznégy éves ifju herczeg lánglelkének egész erélyével sürgette a hadi készületeket; de a közigazgatás minden ágaiban oly nagy volt a zavar, hogy május elején, midőn a télen elfogadott hadjárati terv szerint a seregnek már Péterváradnál kellett volna állnia, miszerint Nándorfehérvár alá indulhasson: még csak a papiroson voltak együtt a hadak, még indulóban sem voltak Pétervárad felé. Ehhezképest a Bécsben tanácskozmányt tartott tábornokok kinyilatkoztatták: hogy most már késő volna Nándorfehérvár ellen indulni; hogy a sereg készületlensége miatt Temesvár vívásához sem foghatni; s hogy nem marad egyéb hátra, mint Veresmart és Mohács között együvé gyüjteni a hadakat, aztán Zimonynál erős állást fogván, bevárni, mitevő leszen az ellenség, Pétervárad ellen fog-e

152) Károlyi Sándor önnéletirása, Katonánál, XXXVI. k. 4. l. Babocsai, Rumynál, I. 145—167. ll. Hist. des rev. de Hongrie, I. k. 408. l. II. 19. l. Wagner, II. 334.

indulni, vagy felső Magyarország, vagy Erdély ellen? [153]) Május 18-án Starhemberg Guido és Kiba ezredes, bródi parancsnok, oda utasitattak, hogy Bosznia elleni működés által a törökök figyelmét vonják el Bihácstól, melyet Batthyány Ádám és Auersperg Károly altábornagy vívók lesznek. A vár szigeten épült az Unna vizében, s oly jelesen volt erősítve és az őrség által oly buzgón oltalmazva, hogy egy hónapnál tovább húszezer ember ernyedetlen törekvéseit meghiusította. Július elején hirét vették a vívók, hogy a boszniai beglerbeg tetemes hadtesttel a vár felmentésére közeledik. Starhemberg és Kiba táborozásuk, tudnillik, dugába dűlt, mert a véghadaknak és szerbeknek, a reájok vetett termesztményi adó miatt nem volt kedvök a hadakozásra, s a Duna áradása által útjokban gátolt német hadak közűl csak nehány zászlóalj érkezett a kitűzött gyűlhelyre. Batthyány és Auersperg, július 4-én felhagyván a vívással, visszavonultak. [154])

Fridrik Auguszt, a megholt Sobieski helyébe lengyel királylyá választatván, leköszönt a fővezérségről, mely július 5-én Eugen herczegre szállott. Midőn ez a hó közepén Veresmartra érkezett, az itt talált élelemszerek tizennégy napra sem voltak elégségesek; az ezredesek közűl még többen magánügyeikben távol a seregtől; [155]) távol a pórhadak üzőbevételével foglalkodott huszárok is. Eugen megirta a császárnak, hogy lehető legroszabb karban talált mindent. Július 25-én Péterváradra indult, parancsot küldvén Vaudemontnak, Rabu-

---

153) Vortrag des Hofkriegsrathes an den Kaiser, vom dritten Mai, 1697. Arnethnél, 186. l.

154) Wagner, II. 332. Hammer, VI. 633. Arneth, 187. l.

155) Rabutin Kinskyhez, 1697-ki március 28-án: „Le comte de Dietrichstein, qui commande sur les confins de Temesvar, est le seul colonel, que j'ai eu tout cet hiver ... n'étant ni ange ni diable je ne puis être partout ... Aux confins de Moldavie, ou j'ai eu pour voisins les Tartars tout l'hiver, je n'ai eu qu'un lieutenant-colonel pour commander par là, puisqu'il a fallu préférer les besoins de mademoiselle de Sinzendorf au service du maitre."

tinnak és Auerspergnek, hogy hadosztályaikkal hozzá siessenek. Péterváradról Kobilára ment, hol a szultánnak Nándorfehérvárra érkezéséről értesült, úgy arról, hogy a törökök hidat vertek mind a Dunán mind a Száván, miszerint hadaikat a szükséghez képest ide vagy oda költöztethessék. Tököli, ki a közelebb mult éveket köszvénybaja miatt tétlen húzta ki, szintén a szultán táborában volt. Véleménye szerint Nagyvárad vívásával kellene a hadjáratot megnyitni, mi az Erdélybe nyomulást tetemesen elősegítené. Ha Leopold hadai — folytatá — a hely felmentésére sietnének, s ha boldogulnának szándékukban, annyit minden esetre eszközölni fogtunk Nagyvárad körültáborlása által, hogy a német hadakat elvontuk a Dunától, hogy őket a terjedelmes rónára csaltuk; ekkor aztán a viszonyokhoz képest, vagy megütköznék velök a nagyvezír, vagy, ha csipdezésöket elégli, takarmányzóikat, poggyászukat bolygatná, míglen őket élelemtáraiktól épen elrekesztheti; ezalatt ő, Tököli, módot talál, feleit működtetni mind Magyarországon mind Erdélyben. — A nagyvezír más véleményben volt; szerinte Pétervárad ellen kell menni egyenesen és haladék nélkül. [156])

S csakugyan több jelenség arra mutatott, hogy a törökök a Száva hidján át Pétervárad elébe fognak indulni, hol Eugen új sánczokat és tűztelepeket parancsolt építetni; s íme a szultán, rögtön keletnek fordulva, augusztus 19-én Pancsovánál átkel a Dunán, s hajóit a folyamon felfelé Titel ellen küldi. Eugen a mind vizen mind szárazon veszélyeztetett helynek nem kelhetett segédére, mert Rabutin ezredei vele még most sem egyesültek; s különben is, az sem látszott lehetetlennek, hogy a törökök, Titel elmellőzésével, Erdélyre akarnak törni, melyet Leiningen tábornok a tartományban hagyott haderővel nem fogott volna megvédelmezhetni. A dolgok ez állásában Eugen legtanácso-

156) Hist. des rev. de Hongrie, I. 409.

sabbnak látá Rabutin elébe indulnia. [157]) Péterváradon négyszáz gyalogot, Titelben Nehem altábornagyot nyolcz gyalog zászlóaljjal és nyolczszáz lovassal hagyva, s a Tisza hidfőit két lovas ezredre bízva, melyek a szükséghez képest vagy a titelieknek hozzanak segédet, vagy ismét a deréksereghez csatlakozzanak, — Szenttamáson át augusztus 26-án Zentára érkezett, hol Vaudemont ezredeivel egyesült, s hol egyelőre megállapodott, míg Rabutin Kis-Kanizsánál a Tiszán át fogott jőni. Augusztus 27-én Nehem beküldötte a tudósítást, hogy a török hajósereg a Tisza torkolatához evezett s ennek erődítését lődözni kezdi; hogy továbbá a török örsök már átkeltek a Temes vizén, kiket a deréksereg nyomon fog követni. Más nap aggodalmát fejezte ki Nehem, hogy a török sereg őt meg fogja támadni, azaz: megsemmisíteni. Eugen, kinek a császár kötelességül szabta, hogy ‚mindenről a mit tevő leszen, eleve értekezzék a tábornokokkal,‘ tanácskozmányt tartott, melynek végzéséhez képest, most Titel védelmére volt indulandó. El is indult ez irányban, de újabb tudósítás érkezvén be Nehemtől, mely szerint a Tisza torkolatának erőditéseiből a magyar és német gyalogok már kiszorítvák; egy csapat huszár egytől egyig felkonczolva; s Titelben a rácz őrség csüggedten bomolva, — mi őt, a tábornokot, visszavonulásra bírta: parancs ment Nehemhez, zárkoznék dandárával Péterváradba; Eugen pedig ismét visszatért zentai táborába, honnan Rabutin ezredeinek elérkezésekor — nem segíthetvén már Titelen, melyet a szultán tőből kiforgattatott, s nem lévén többé ok, Erdélyt féltenie, — öszves erővel a kivívatni szándéklott Pétervárad segédére fog indulni.

Rabutin september 1-én elvégre egyesült Eugennel, ki most minden további haladék nélkül kelhetett útra. A szireki

157) Eugennek 1697. aug. 20-án Leopoldhoz adott levele, Arnethnél, 191. l. s Eugennek Heller által kiadott hadi levelezése első kötetében.

és szenttamási mocsárokon által épitett hidakat füstölögve találja: az ellenség felgyujtotta azokat, a nélkül hogy elhamvaszthatta volna. Helyreigazításuk után serege átkél rajtok, hogy tulnan magát a források, kutak teljes hiánya miatt szomjan tett menés fáradalmaiból kinyugodhassa. September 5-én a római sáncznál haladtak el a császáriak, s más nap, még virradat előtt, a török tábortól fél mérföldre, négy hadlábra osztva folytatták útjokat. Mindamellett hogy soraikat az öszves török lovasság, hol elől hol hátul, hol jobbról hol balról körülrajozta, Eugen mégis meg nem támadtatva, s egyetlenegy emberét sem vesztve, érkezett este a Péterváraddal szemben elnyúló mocsárhoz. September 7-én reggel Nehem kiüzente a herczegnek, hogy a török tábor felett emelkedő porfelleg a török hadak távozására látszik mutatni. Más nap bizonysággá vált a gyanítás; Deák Pál csavargói jelentést tettek, hogy Kobilánál a török tábor üresen áll. Vezérei látván, hogy a császári sereg jelen helyzete Péterváradnak nemcsak kiostromlását de vívását is akadályozza: a mely úton Eugen jött, azon tartottak most, Tököli tanácsára Szeged felé, mely gyarlón levén erődítve, a rabló tatároknak igenis ellenállhatna, de szervezett hadnak nem, s honnan egy fogoly vallomása szerint, Erdélybe menend a szultán. Ennek akadályozására Eugen egy pillanat mulva, lovasságának élén, öszvesen talán negyven s egynehány ezer emberrel, az ellenség nyomában volt. Helyreállítja a törökök által felperzselt szenttamási hidat és september tizedikén Becséhez ér, hol rácz őrseinek egyik hadnagya, ki azonképen mint a magyar bujdosó, ‚Tököli' nevet viselt, őt azon hírrel fogadta, hogy a szultán Zentánál táborozik, s hogy lovasai dúlják, gyujtják szerteszét a vidéket. Tanácskozmány tartatik, s a tábornokok megannyian Eugen véleményében osztozkodnak, hogy azon kell lenni, miszerint még mielőtt Szegedet elfoglalta, utól éressék az ellenség. September 11-én virradat előtt, hat gyalog és hat lovas

hadlábra osztályozva, középen a tüzérség, megindult a sereg. Reggeli kilencz órakor hírül hozatott, hogy még Zentánál égnek az ellenség őrtüzei, s hogy a kémlelés végett előre küldött százhúsz lovas tusakodik a török őrséggel. Eugen néhány huszárcsapatot küld támogatásukra, kik az ellenség örseinek vezérét, a kisebbik Dzsáfer basát foglyul hozzák a táborba. Kihallgattatik s halállal fenyegetve, ha, mit közlő leszen, hazugságnak fog mutatkozni, előadá, miszerint a szultán Szegedre ügyekezett, de látván, hogy nyomában van a herczeg, s értésére esvén, hogy a hely tetemes őrsége képes leszen a császáriak érkezéseiglen megvédeni a helyet, szándékát megváltoztatva, Zentánál hidat veretett, melyen egyenesen Erdélybe mehessen. A szultán már a Tisza tulsó partján van lovasságának részével, s most a nehéz tüzérszerek s a holmi vannak átmenőben, de az öszves gyalogság s a lovasság maradéka még a folyamon innen tartózkodnak, körülsánczolt táborban, száz ágyúval. A kémek megannyian erősítették a basa vallomását Musztafa seregéről; szerintök a hadak átkelése folyton foly, s majdnem az öszves lovasság már a tulsó parton van.

Délutáni három órakor még mindig úton voltak a császári hadak. Eugen most kissé kinyugodni hagyja a gyalogságot; ő maga, a lovassággal s néhány ágyúval, előresiet. Félórányi távolságra az ellenség táborától megállapodik, hogy a gyalogságot bevárja, hogy seregét csatarendbe állítsa. Jobb szárnya, Heister Szígbert vezérlete alatt, a Tisza partjára támaszkodott; a rónára messze kinyúló, Starhemberg Guido által vezérlett bal szárny, belülről egyenes, kivülről öblös vonalu s a folyam felsőbb partjához hajló volt, kettőzött sorokkal szélén; a közép Commercy herczeg gondjaira bízatott, s Eugen szintén itt fogott állást. Midőn ekkép rendezve, Zenta felé haladna a sereg, kétezer szpahival találkozott, kik előle visszavonultak táborukig, mely erős ágyutűzzel fogadta az érkező császári hadakat.

A Tisza partjára támaszkodó, s a hidat oltalmazó tábor, négyezer lépésnyi hosszaságu s várfal magosságu földsánczból állott, mely ágyúkkal, árokkal és tornyokkal volt ellátva, s mely félkörben a folyam egyik partjától a másikig terjedt. Ezen sáncz megett egy régi épület falának romladékai voltak láthatók, erős czölöpzet által folytatva, mely szintén a Tisza partjáig terjedezett. Végre, hosszú szekérsor, mely mármár a hidon át volt menendő, azonképen oltalmi eszközül használtatott. A hidon alól meredek volt a folyam partja, de a másik oldalon, selejtes levén a viz, negyven lépésnyire fövénytorlat magaslott ki belőle.

A nap alkonyodni kezdett, legfelebb két óra volt még hátra a megütközésre. A lovasság végmaradéka csak most menvén által a hidon, Eugen tüzet adatott reája. S rögtön, azonegy időben minden oldalról támadtatta meg az ellenséget. Ennek kártácsai hatalmasan válaszolva, hézagokat lőttek a császári sorokba. S íme az ellenség lovasai kisérletet tesznek ama fövénytorlaton át Eugen bal szárnyába kapni: a herczeg parancsára előnyargal egy ágyútelep, tüzét ama pontra irányozva, s az ellenség szándékát meghiusítva. Ekkor Eugen intésére, kit a törökök kisérlete mintegy ama selejtes hely hasznavehetőségére figyelmeztetett, Starhemberg Guido a bal szárny gyalogjaival a folyam fövénytorlatán áthatolva, hátból fogta az ellenség táborát, melybe, a jancsárok dühös ellenállásának daczára, benyomult szerencsésen. S e közben a jobb szárny és a közép, előlről víván a sánczokat, részökről is erőt vettek a táboron. A törökök megkerülve, saját terepökön közbenfogva érezvén magokat, mindinkább bomladoztak, s Leopold hadi népe a belső sánczokat s a szekérrekesztéket is kiostromolta. ‚Alig foghatom meg — irá négy nappal később a császárnak Eugen — felséged gyalogsága mint mászhatta meg, mint foglalhatta el ily könnyen a sánczokat: mert ezek roppant magosságuak voltak, s nagy mértékben erő–

dítvék. A lovasság ez alkalommal azt mívelte, mit még soha életemben nem láttam: kísérte és támogatta a gyalogságot még a sánczárokban is, hol az ellenség tüzét azonképen állotta ki s azonképen viszonozta, mint a gyalog hadak.'

A jancsárok vad futamodásban a híd felé tolultak, de Starhemberg, hogy menekvésöket ez irányban is lehetetlenné tegye, azt folyvást lődöztette, s őrséget vetvén a hídfőbe, gátolta a hozzá férhetést. Ekkor a magas partról a folyamba vették magokat, s benvesztek majdnem mindnyájan. Húsz ezer török — mondják — maradott a csatatéren, tízezernél több halt a Tiszába, s talán ezeren sem kaphattak fel a túlpartra. A nagyvezír és négy más vezír, Adana helytartója a nagyobbik Dzsáfer basa, a boszniai és anatoliai helytartók, a fő jancsáraga, tizenhárom beglerbeg, számos agák és bégek, köztök többen, kiket a fellázadt jancsárok ütöttek agyon, voltak a halottak között. A nap épen leáldozott, midőn az ütközetnek vége szakadt. Eugen tíz órakor kiparancsolta hadait az árkokból, s ekkor Tököli, ki eddig a halottak között feküdt észrenemvéve, a Tiszába ugrott, és általúszott a szultánhoz. Ez látva az övéinek végveszélyét, s attól tartva, hogy a császáriak elzárhatnák előle a visszamenetel útját, nyakra főre sietett Temesvárra. Glöckelsberg tábornok utána küldetett hatszáz lovassal, kik az összetolult holttestek által felemelt hidon alig voltak képesek átlovagolni.

Eugen más nap hadait a szultán táborába vitte, melyben a tegnapi ágyútűz szintén tetemes kárt tett, mint a halottak mutatták. Az öszves lőszerek, a tábori pénztár három millió piaszterrel, ezer és ezer ló, teve, szarvasmarha, kilenczezer szekér, tíz nő a padisah háremjéből, s a nagyvezír pecsétje, melyet Boér Simon, Rabutinnak tábori biztosa, egy a holttesteket fosztogató közlegénytől beváltott, voltak a diadal jelvényei. — A császáriaknak csak hatszáz halottaik és ezer ötszáz sebesülteik voltak, de az ősz közelvolta s a seregnek

silány felszerelése Eugennel nem látatták tanácsosnak, nyomban Temesvár elébe indulni. Szegedre ment, hol négyfelé osztván hadait, a gyalogságot s a brandenburgi segéddandárt a Dunán át Mohács felé, — a lovasságot s a szász szövetségeseket a Dunán innen Pestre küldötte. A tüzérség nagyjából Csehországba ment telelni, Rabutin négy lovas ezreddel visszatért Erdélybe. [158]

Eugen négyezer lóval, kétezer ötszáz gyaloggal — hadainak színével — s tizenkét ágyúval, a császár s a főhaditanács engedelmével Boszniára készült. Kiba ezredes a rácz véghaddal előreküldetett; s más végbeliek utasítást vettek hogy Banalukánál szintén Boszniára törjenek. A herczeg october elején kiindult Eszékből, s a Száván átkelvén, Kotorsra, majd Doboj elébe érkezett. A vár meredek kősziklán épült a Boszna, Uszova és Szprecsa vizek összefolyásánál; Eugen, a Boszna tulsó partján fekvő maglaji erősséggel egyetemben könnyü szerrel hatalmába ejtette. Innen szorosokon és sürü erdőségeken át october 18-án a zepczei palánk elébe érkezett, s ostrommal bevette. Más nap Kiba ezredes Wrandukot elfoglalta; s october 22-én Bosznaszerajnál táborozott a herczeg. A lakosok rútul megsebesítették a császári tisztet, ki őket városuk feladására felhívta, trombitását megölték. S Eugen mégis kényére megszállhatta a várost, mert ama czégéres tett után siettek belőle kitakarodni a törökök, csak a keresztyén és zsidó lakosok maradtak hátra. Nem lévén remélhető, hogy a végektől ily távol eső helyet meg lehessen tartani, Bosznaszeraj, száznúsz mecseteivel és gazdag áruraktáraival, felzsákmányoltatott és felgyujtatott. A város felett dombon fekvő kastély, melynek őrsége kis ágyukból eredmény nélkül tüzelt

158) Eugennek Leopoldhoz intézett jelentései. Wagner, II. 339 s kk. ll. Hist. des rev. de Hongrie, I. 410. Cserei, 261. h. Hammer, VI. 639. Repiczky János, a zentai ütközet török irókból, Új magyar Muz. II. évi foly. 1. füzet, 18—37. ll. Arneth, 166 s kk. ll.

a zsákmánylókra, bántatlanul maradt, kivívása hosszasabb időt igényelvén. A környék elpusztítása és egy napi kinyugvás után, számos szerbek kiséretében, kik Magyarországon letelepülendők voltak, és nagyszámu zsidó foglyokkal, a mely úton jöttek azon visszatértek a hadak. Maglajon túl a tesajni sziklavárba száz tűzgömböt vetettek a császáriak; a lakosok felháborodtak, a hely ellenállott. Nyolcz nappal később — november 8-án — ismét Eszéken volt a herczeg. [159] E közben Rabutin háromezer lovassal october 29-én átment a vaskapun, s november 6-án Ujpalánkát ostrommal bevette, az őrség ötszáz emberét kardra hányta, a parancsnokot nehányad magával elfogta. A hely más nap tőből kiforgattatott, s Pancsovának is feldúlása után Erdélybe mentek szállásolni a hadak. [160]

XXIII.

October 30-án a kilenczévi franczia háborút bezárta a ryswicki béke. Várni lehetett, hogy a császár most a Rajnánál táborozott ezredeket szintén a törökök ellen fogja küldeni, hogy minél gyümölcsözőbb béke elfogadására kényszeríthesse a szultánt. De a pénz hiánya s a zsoldosoknak emiatti elégedetlensége a tavalitól elütő silány hadjáratot jósoltattak. Erdélyben két dragonyos ezred nyíltan fellázadt, mert a zsold késett és késett; szándékuk volt tiszteiket meggyilkolni és zászlaikat Temesvárra, a törökökhez vinni. Rabutinnak sikerült

---

159) Eugen naplója az österr. milit. Zeitschrift 1808-dik év folyamában, 325 s kk. ll. Wagner, II 347 s kk. ll. Katona, XXXVI. 51.
160) Rabutin jelentései Leopoldhoz, Arnethnél, 205.

1698.] még elejét venni a bajnak, de 1698-ki május 28-án ekkép irt Leopoldnak: ‚A zsold ilyes megvonása felséged koronáit megingadoztathatja, nemcsak Erdélyt, hanem az ittlévő tizenhat ezredet is tenkre teheti. Mert a hadak s a népségek nyomorúsága a lehető legnagyobb fokra hágott; s amazok annál érzékenyebben veszik az eljárást, mert épen ily szerencsés, s felségednek oly nagy mértékben hasznos hadviselésök után, minő a tavali volt, kénytelenítetnek — fejemmel állok jót azért, mit mondandó vagyok — kénytelenítetnek páratlan nyomorúságot elviselni.‘ [161])

Ily viszonyok köztt Leopold hajlandó volt Paget, a konstantinápolyi angol követ békeindítványának meghallgatására, de hajlandó volt a szultán is, kinek harczias kedvét a zentai nap tetemesen elpárologtatta, s kinek arról nem lehetett kétsége, hogy egy szerencsés hadjárat ujból a Balkánig viheti Leopold fegyvereit. Hosszasabb feleselések után, mert a szövetségesek érdekeik nem lehettek azonegyek, a jelen birtokállapot fogadtatott el békealapul; s mert Bécs és Debreczen és Szalánkemén ellen kifogásai voltak a portának, Karlovicz választatott a békeértekezlet helyéül. Leopoldot a németbirodalmi udvari tanács elnöke Oettingen Farkas és Schlick Leopold tábornok, — a szultánt Rami raisz-effendi s Maurocordato portai tolmács, — Velenczét Ruzzini lovag, — Lengyelországot Malachowski Szaniszló, — a czárt Boganovicz-Wosniczinow Prokop fogják képviselni. S mert Anglián kivül Holland is akart a békéltetés müvében eljárni, Paget mellett Colier, a németalföldi rendek konstantinápolyi követe is lesz jelen. Tököli, ki még october elején azonegy időben a szultánnal Nándorfehérvárról Drinápolyba indult, azon volt, hogy Maurocordatót magának megnyerje, miszerint az a béke müvénél az ő, — Tököli — érdekeiről is gondoskodjék. Korábbi

---

161) Arneth, 207. l.

időkben, midőn hatalma, befolyása még nagyobb volt, szolgálatokat tett a tolmácsnak, melyeket egyik hive által most eszébe juttatott neki, figyelmeztetvén őt, hogy jövendőre is hasznát fogja láthatni, ha nem vonakodik a kérelemhez alkalmazkodni. Maurocordato e szavakkal bocsátotta el a küldöttet: Mondd fejdelmednek, hogy a multakkal ne tépelődjék; hogy a jelenről gondoskodjék önmaga; s hogy bízza Istenre a jövendőt. [162] — E közben Eugen Szegednél, Starhemberg Kobilánál ütöttek tábort a Nándorfehérvárnál állást fogott nagyvezír mozgalmainak figyelemmel kisérésére. Egy töröktatár csapat, midőn Temesvárra eleséget szállítana, magyar s német könnyü lovasok által megtámadtatván, Eszterházy Antal, a nádornak fia, ez alkalommal megsebesítetett és fogságba vitetett. October közepén Leopold és Velencze képviselői Futakra, Lengyel- és Oroszország követei Péterváradra érkeztek. October 18-án az angol követség egyik tagja hozta a hírt, hogy a békéltető hatalmasságok s a porta képviselői Nándofehérvárott már közzétették a békeértekezlet terepére szóló fegyvernyugvást, mihezképest más nap „a Dunán és a Száván, s a közbenfekvő földön Zimonytól Illokig és Nándorfehérvártól a Bosutnak a Szávába ömléséig“ érvényes fegyverszünet, Péterváradon, és a dunai naszádokon és a kobilai táborban ünnepélyesen kihirdettetett. November elején megnyilt Karloviczon az értekezlet; 1699-ki január [1699. 26-án a követek által aláiratott, február 16-án Leopold által megerősítetett a békeoklevél. Ehhezképest: I. ‚Erdély, a mint jelenleg van a császári felség birtokában és hatalmában, úgy maradjon alatta; és Podolföld határától Havasalföld széléig, hegyei által, melyek a jelen háború előtt a régi határszélek voltak; és Havasalföld határától a Maros folyóig, szintén hegyei, mint régi határszélei által irassék körül: és eszerint mindkét részről megtartatván

162) Hist. des revol. de Hongrie, I. 420.

a régi határok, sem túlnan sem innen ne történhessék külebbterjeszkedés sem az egyik sem a másik birodalom részéről.‘ II. ‚A Temesvárnak alávetett tartomány, öszves kerületeivel, és folyóival melyek áthasítják, maradjon a magasságos ozmánuralom birtokában és hatalmában, és Erdély részéről végei legyenek Havasalföld szélétől a Maros vizéig Erdélynek a felebbi czikkelyben megállapitott régi határai; aztán a Maros részéről a Tisza vizéig ugyanezen Maros innenső partjai, és a Tisza részéről a Dunáig a Tisza vizének innenső partjai szolgáljanak határszéleiül: a mondott határok között fekvő helyek pedig, tudnillik Karánsebes, Lugos, Lippa, Csanád, Kiskanizsa, Becse, Becskerek és Sablya, valamint Erdélynek a jelen háború előtt meghatározott régi határszélein, úgy a mondott mód szerint a temesvári területen a Maros és Tisza folyók partjain belül találtató bármely más hasonló hely, oly kikötéssel rontassanak le a császáriak által, hogy a szerződés erejénél fogva ne építethessenek fel többé; és a mondott temesvári környék csakugyan szabad maradjon; és ezentúl sem a mondott helyeken, sem a Maros és Tisza folyók partjain, más, akár nagyobb akár kisebb helyek, némi erődítési külsővel ne épitessenek. A temesvári tartomány és a császári hatalomnak és birtoknak alávetett tartományok között a Maros és Tisza folyók használata közösen illesse mindkét birodalom alattvalóit, úgy a mindennemü marhák itatására, mint a halászatra és az alattvalóknak igen szükséges egyéb kényelmekre. Minthogy pedig a császári uralomnak alávetett felső részekből, mind a Maros vizén át a Tiszába, mind a Tisza vizén át a Dunába, akár felfelé akár lefelé, ide s tova úszó hajókat semmi akadálylyal sem kell gátolni: a németek vagy a többi császári alattvalók hajóit semmiképen se lehessen menetök közben, innen is onnan is háborgatni, sőt az szabadon és lehető legkényelmesebben történjék a mondott két folyón mindenütt; és mivel a viszonos barátság és a kölcsönös

jóakarat azt is kivánják, hogy az ozmán hatalomnak alávetett jobbágyok szintén részeltessenek a mondott folyók hasznavételében: azok akadály nélkül mind halászbárkákkal mind sajkákkal élhessenek. Malomhajók pedig csak oly helyeken, holott a másik, tudniillik a császári uralom hajózását egyáltaljában nem képesek gátolni, még pedig mindkét uralom kormányzóinak közbenjövetelével és megegyezésével rakassanak; sőt hogy a viznek a Maroson akadályozása miatt a császári hajók menete rövidséget ne szenvedjen, semmikép sem engedtetik meg, hogy akár a malmoknak, akár másvalaminek alkalmatosságával a Marosból máshová származtassanak a vizek. A mondott folyókon levő bármely szigetek minthogy jelenleg császári hatalomban vannak, maradjanak azonképen, valamint most birtokoltatnak; és mindkét uralom alattvalói békésen s csendesen éljenek, s kicsapongásoktól és a szerződések sértésétől a legszigorúabb parancsok által tartóztassanak vissza.' III. ,Minthogy a Tisza és Duna közötti környék, melyet Bácskának szokás hivni, a császári felség egyedűli birtokában és hatalmában van: maradjon ezentúl is a mondott császári hatalom és uralom alatt; és Titel sem erősítessék inkább, mint a hogy jelenleg van erősítve.' IV. ,A titeli parttal és az ott a Tisza és Duna egybeömlése által berekesztett földzuggal szembenfekvő innenső tiszai partszéltől huzassék egyenes vonal egész az innenső tiszai part ellenében fekvő Dunapartig; és huzassék továbbá szintén egyenes vonal Moraviczának Bosut vizi innenső partjáig; és innen azon helyig, hol a mondott Bosutvizének fő ere a Szávába szakad; és Moravicza minden erődités nélkül maradván, s mindkét parton csak nyilt falvak fogván építetni, választassanak a mondott, akár árkokkal, akár kövekkel, akár karókkal, akár más mód megjelelt és megerősített vonal által külön a birodalmak következőképen: a Nándorfehérvár felé környék, az imént mondott határok között, maradjon az ozmánok hatalmas császárjának egyedűli birto-

kában; a felebb mondott vonalon kivül fekvő környék pedig maradjon a rómaiak hatalmas császárjának egyedűli birtokában és hatalmában; és a felebb mondott határokhoz képest birtokoltassanak a folyók is, melyek a külön mindenik fél birtokában maradó területeken léteznek.' V. A Szávába szakadó Bosut vizének torkolatától a szintén a Szávába ömlő Unna folyónak torkolatáig, a Szávának a császári birodalomhoz tartozó része birtokoltassék annak felsége által, a másik részt pedig birtokolja az ozmán császár. A közbenfolyó Száva, és az e közös területen fekvő szigetek legyenek közösek; s a folyam hasznavétele mind a hajózásra innen s onnan, mind más kényelmekre, szintén közös legyen mindkét fél alattvalóival, szigorúan fogván a felek minél békésebb eljáráshoz alkalmazkodni. Az Unna folyóig, az ozmán császári felség uralmához tartozó környék Bosznia felé, az Unna folyó innenső partjai által határoztassék és végeztessék; Novi, Dubicza, Jeszenovicza, Doboj és Brod, s e területen létező minden más hasonló hely kiürítendők és a császári őrségek belőlök kivonandók levén, e rész mindenkép szabadon hagyassék. Kosztajnicza pedig és a Novi földén alól levő szigetek, a Száva felé, valamint az Unna további partjai, mert a római császár hatalmában vannak és maradnak, a mondott határok által innen elkülönítessenek. Az Unnán túl a Szávától messze fekvő, és mindkét részről őrséggel megrakott s birtokolt helyek végre, a jelen háború előtt hozzájok tartozott földekkel egyetemben, maradjanak továbbá is mindkét birtokló hatalmában, kiköttetvén, hogy a mindkét részről azonnal kiküldendő biztosok, a kerületeket és területeket egyenkint, illető vonalok huzásával, árkok, kövek, karók vagy a zavar kikerülésére szolgáló más jelek által elkülönítsék és elválaszszák a horvát részektől, a mindkét uralom birtokában maradandó helyek véghatáraiglan.' A VI-dik czikkely ezen határok szentül tartásáról, a VII-dik arról szól, hogy végeinek biztosítására

mindenik fél, tettleg létező s általa jelen szerződés erejénél fogva birtokolt várait és erősségeit helyrehozhatja és erősítheti, a felebb említettek kivételével; valamint továbbá a végekben akárhol, nyilt falvak építethetők, csak hogy ezen ürügy alatt nem kell új erősségeket emelni. A VIII-dik czikkely büntetést rendel az ellenséges betörésekre, elfoglalásokra, pusztításokra; a büntetést azon hely hatósága méri a vétkesekre, melyben elfogatnak. A IX-dik a ‚szabad hajdúk' és ‚pribékek' tartása ellen tiltakozik, s ugy kivánja, hogy jövendő időkben se nyujtson egyik fél menedéket a másik fél pártütő vagy elégedetlen embereinek, sőt ilyes embereket, valamint általában valamennyi rablót, zsiványt, még ha a másik fél alattvalói volnának is, kell hogy büntessen mindenik fél. A X-dik czikkely a multra, Tökölire és párthiveire vonatkozik. ‚Minthogy e háború idejében a magyarok és erdélyiek közűl többen ő császári felsége alattvalóságától elállván, a magasságos török birodalom végeihez vették magokat; s mivel e részben is kell a két birodalom közti békekötés biztosításáról gondoskodni, rólok ekkép történt szerződés: ők a mondott magasságos birodalom tartományaiban, tetszéshez képest helyeztethetnek el és alkalmaztathatnak; nehogy mindazáltal a végek békés állapota és az alattvalók nyugalma valamikép háborgattathassék: a helyek, hová az említettek szállíttatni fognak, távol esők legyenek valamennyi vég- és határrészektől; és nejeiknek engedelem fog adatni, hogy férjeiket követhessék s velök az e végre kijelelt birodalmi kerületben lakhassanak. És miután ők jövendőre az ozmánok hatalmas császárjának egyéb jobbágyai közé fognak számíttatni, ne szabadjon nekik többé a török alattvalóságtól elállani; és a kik elállanának, azok a gonosztevők közé levén számlálandók, menedéket és segédet ne találhassanak a császáriaknál, hanem elfogattatván, a végek ozmán tisztei kezéhez adassanak.' Más czikkelyek a békekötés egyes pontjainak biztosok általi értelmezéséről és

magyarázatáról, a foglyok szabadon-bocsátásáról, a római-katholikus hitvallásnak az ozmán birodalomban gyakorlásáról, a kölcsönös kereskedés szabadságáról, ünnepélyes követség küldéséről szólanak. A XX-dik és utolsó czikkely huszonöt évre szabja a ‚fegyverszünet' idejét, melynek lefolyása után vagy időközben is, szabadjon mindenik félnek a békét még több évre kiterjeszteni. [163])

A karloviczi békekötés nemcsak a tizenhat évi török háborúnak, hanem, mindamellett hogy Temesvár még évekig a portáé maradt, Magyarországon a török uralomnak, a török befolyásnak is véget vetett.

---

163) Wagner, II. 448 s kk. ll. Dumont, VII. 2. 448. Katona, XXXVI. 73—136. ll. Hammer, VI. 652—678. ll. Mind a mellett hogy Leopold képviselői több izben kifogást tettek Maurocordato deáksága ellen, az mégis megérzik az oklevelen. A folyók innenső, ‚citerior' partja alatt azt kell érteni, mely Karlovicz fekvéséhez képest innenső. — A török-lengyel s a török-velenczei békekötésekről külön oklevelek szólanak; Oroszország csak kétévi fegyvernyugvásra lépett a portával.

Bécsben, 1857. Nyomatott Manz Frigyesnél.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 29 11 07 005 5